

Б.І. Сташків

**ПРАВО
СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**Особлива
частина**

Б. І. Сташків

**Право соціального
забезпечення**

**Особлива частина
Навчальний посібник**

Чернігів

2018

УДК 349.3(075.8)

ББК 67.405я73

С 78

Рекомендовано до видання як навчальний посібник вченою радою Чернігівського національного технологічного університету (протокол № 2 від 26 січня 2018 року)

Рецензенти:

В. Ф. Пузирний, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету;

М. М. Шумило, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького;

В. В. Андрійв, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету.

С 78

Сташків Б. І.

Право соціального забезпечення. Особлива частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. – 1092 с.

ISBN 978-966-502-596-1

На підставі досягнень сучасної української правової науки і діючих нормативних актів у соціальній сфері в навчальному посібнику розкривається зміст Особливої частини права соціального забезпечення, зокрема, таких її підгалузей права, як пенсійне право, право соціальної допомоги та право соціального обслуговування. Значну увагу приділено правовому регулюванню надання соціальних допомог і послуг застрахованим особам за такими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття.

Розраховано на студентів, аспірантів, докторантів та науково-педагогічних працівників юридичних вузів, юристів, практичних працівників кадрових служб і органів соціального забезпечення, читачів, які цікавляться правовими питаннями соціального забезпечення громадян.

УДК 349.3(075.8)

ББК 67.405я73

ISBN 978-966-502-596-1

©Сташків Б. І., 2018

ЗМІСТ

Передмова	14
Глава 1. Пенсійне право в системі права соціального забезпечення..	17
1.1. Виникнення пенсійного забезпечення	17
1.2. Поняття, ознаки та економічна і правова природа пенсій	22
1.3. Пенсійне забезпечення як вид соціального забезпечення.....	30
1.4. Право людини на пенсію (пенсійні виплати)	34
1.5. Пенсійне право як автономна складова права соціального забезпечення.....	38
1.6. Особливості врегульованих нормами права моделей суспільних відносин у сфері пенсійного забезпечення	41
1.7. Правовідносини в сфері пенсійного забезпечення	45
Глава 2. Пенсійні системи в світі та в Україні	54
2.1. Види пенсійних систем у світі	54
2.1.1. Поняття та класифікація пенсійних систем	54
2.1.2. Солідарна (розподільча) пенсійна система.....	59
2.1.3. Обов'язкова накопичувальна (капіталізована, фондована) пенсійна система	63
2.1.4. Добровільні (недержавні) пенсійні системи.....	67
2.1.5. Змішані пенсійні системи	69
2.2. Пенсійні системи окремих зарубіжних країн	74
2.2.1. Пенсійна система США	74
2.2.2. Пенсійна система ФРН.....	79
2.2.3. Пенсійна система Великобританії	81
2.2.4. Пенсійна система Франції	85
2.2.5. Пенсійна система Швеції.....	87
2.2.6. Пенсійна реформа в Чилі	90
2.2.7. Пенсійні системи країн, що належали до соціалістичного табору.....	94
2.2.8. Пенсійні системи країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР	103
2.3. Поняття, загальна характеристика, структура пенсійної системи України	114

2.4. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України	119
2.5. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України	123
2.6. Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні	128
Глава 3. Загальні положення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	137
3.1. Суб'єкти солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	137
3.2. Єдиний внесок як фінансова основа загальнообов'язкового державного соціального страхування	149
3.3. Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	156
3.4. Трудовий та страховий стаж	163
3.5. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії	185
Глава 4. Види пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	198
4.1. Пенсії за віком у солідарній системі	198
4.2. Пенсії по інвалідності в солідарній системі	208
4.3. Пенсії в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі	216
4.4. Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян у солідарній системі	223
4.5. Порядок звернення, підготовки, подання та розгляду документів для призначення пенсії в солідарній системі	234
4.6. Виплата пенсії	241
4.7. Індексація та перерахунок пенсії в солідарній системі	246
Глава 5. Державне пенсійне забезпечення	256
5.1. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб	256
5.2. Пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	265
5.3. Спеціальне пенсійне забезпечення	279
5.4. Пенсії за особливі заслуги перед Україною	305

5.5. Пенсії за віком на пільгових умовах для окремих категорій працівників.....	312
5.6. Пенсії за вислугу років артистам театральнo-концертних та інших видовищних закладів.....	322
5.7. Дострокові пенсії в системі державного пенсійного забезпечення ..	325
Глава 6. Накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.....	333
6.1. Поняття та загальна характеристика накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.....	333
6.2. Правовий статус Накопичувального пенсійного фонду	335
6.3. Інші суб’єкти накопичувальної системи пенсійного страхування....	341
6.4. Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування	349
6.5. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування	353
Глава 7. Недержавне пенсійне забезпечення	362
7.1. Сутність недержавного пенсійного забезпечення	362
7.2. Суб’єкти недержавного пенсійного забезпечення.....	365
7.3. Недержавні пенсійні фонди, їх правовий статус та види.....	371
7.4. Пенсійні активи недержавного пенсійного забезпечення та управління ними	380
7.5. Пенсійний контракт та пенсійна схема	389
7.6. Пенсійні виплати в системі недержавного пенсійного забезпечення.....	396
Глава 8. Загальнообов’язкове державне соціальне страхування.....	409
8.1. Поняття, принципи та загальна характеристика загальнообов’язкового державного соціального страхування	409
8.2. Правовий статус Фонду соціального страхування України	415
8.3. Правовий статус роботодавця як страхувальника в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування	424
8.4. Правовий статус застрахованих осіб у системі загальнообов’язкового державного соціального страхування	427
8.5. Контроль та нагляд у сфері соціального страхування.....	429
8.6. Види матеріального забезпечення, що надаються за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням у	

зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	433
8.7. Соціальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	455
8.8. Страхові виплати потерпілим у зв'язку з втратою ними повністю або частково засобів до існування	459
8.9. Надання за рахунок коштів Фонду соціального страхування України послуг з медичної та соціальної допомоги потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	474
Глава 9. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	508
9.1. Поняття та загальна характеристика загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	508
9.2. Управління страхуванням на випадок безробіття	515
9.3. Статус безробітного та його правові наслідки	519
9.4. Допомоги за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	524
9.5. Соціальні послуги, що надаються безробітним	532
Глава 10. Соціальні допомоги в системі права соціального забезпечення	548
10.1. Поняття та загальна характеристика соціальних допомог	548
10.2. Класифікація соціальних допомог	556
10.3. Правовідносини з приводу забезпечення соціальними допомогою	563
10.4. Принципи права соціальної допомоги	569
10.5. Право соціальної допомоги як підгалузь права соціального забезпечення	575
Глава 11. Державні соціальні допомоги	582
11.1. Поняття та загальна характеристика державних соціальних допомог	582
11.2. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт для визначення права на призначення соціальної допомоги та її розміру	585
11.3. Поняття та методика обчислення сукупного доходу сім'ї для	

всіх видів соціальної допомоги.....	600
11.4. Державна допомога сім'ям з дітьми.....	606
11.4.1. Загальна характеристика державних соціальних допомог сім'ям з дітьми.....	606
11.4.2. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.....	608
11.4.3. Допомога при народженні дитини.....	612
11.4.4. Допомога при усиновленні дитини	614
11.4.5. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.....	616
11.4.6. Допомога на дітей одиницям матерям	618
11.4.7. Строк розгляду документів для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми	622
11.4.8. Виплата державної допомоги сім'ям з дітьми.....	624
11.5. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.....	625
11.6. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю	632
11.6.1. Порядок призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю	634
11.6.2. Надбавки на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю	641
11.6.3. Виплата державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.....	646
11.6.4. Допомога на поховання особи з інвалідністю з дитинства чи дитини з інвалідністю	650
11.7. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю	651
11.7.1. Загальна характеристика допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.....	651
11.7.2. Порядок надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю	653
11.7.3. Державна соціальна допомога на догляд за особою, що не має права на пенсію, та особам з інвалідністю	658
11.7.4. Обчислення середньомісячного сукупного доходу для визначення права на соціальну допомогу та допомогу на догляд	663

11.7.5. Виплата соціальної допомоги та допомоги на догляд.....	664
11.7.6. Приймання, оформлення й розгляд документів для призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд.....	668
11.8. Тимчасова державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату	670
11.9. Соціальні виплати дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування	676
Глава 12. Інші види допомог та заходи соціальної підтримки населення	686
12.1. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме	686
12.2. Щомісячні допомоги окремим категоріям громадян	690
12.3. Одноразові допомоги в системі державних соціальних допомог ...	709
12.4. Одноразові допомоги представникам силових структур, волонтерам та «чорнобильцям».....	721
12.5. Житлові субсидії.....	746
12.6. Соціальні стипендії студентам (курсантам) вищих навчальних закладів	749
12.7. Довічні стипендії в системі соціального забезпечення	756
12.8. Допомога на поховання	760
12.9. Заходи соціальної підтримки вразливих груп населення.....	766
Глава 13. Право соціального обслуговування в системі права соціального забезпечення. Загальні засади надання соціальних послуг.....	772
13.1. Співвідношення понять «соціальне обслуговування» та «соціальні послуги»	772
13.2. Поняття права соціального обслуговування, його предмет та система.....	777
13.3. Правовідносини в сфері соціального обслуговування	781
13.4. Система надання соціальних послуг	784
13.5. Порядок надання соціальних послуг	786
13.6. Фінансування соціальних послуг.....	788
13.7. Кадрове забезпечення надання соціальних послуг.....	790

Глава 14. Правові засади реабілітації осіб з інвалідністю.....	795
14.1. Особи з інвалідністю та їх місце в українському суспільстві	795
14.2. Інвалідність та її правове регулювання в Україні.....	798
14.3. Державна політика в сфері реабілітації осіб з інвалідністю.....	808
14.4. Громадські організації осіб з інвалідністю.....	810
14.5. Фонд соціального захисту інвалідів	813
14.6. Правовий статус осіб з інвалідністю	820
14.7. Структура системи реабілітації осіб з інвалідністю	823
14.8. Типи реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю	824
14.9. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю	826
14.10. Індивідуальна програма реабілітації осіб з інвалідністю	828
14.11. Забезпечення діяльності реабілітаційних центрів	830
14.12. Види і форми реабілітаційних заходів	831
14.13. Основні види реабілітації осіб з інвалідністю.....	833
14.14. Доступність для осіб з інвалідністю зовнішнього середовища.....	839
Глава 15. Соціальні послуги, що надаються фізичним особам органами соціального захисту населення	846
15.1. Соціальні послуги, що надаються територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг)	846
15.1.1. Організація діяльності територіального центру (пп. 1-7 Типового положення)	846
15.1.2. Соціальні послуги та загальні умови їх надання територіальним центром (пп. 1-10 Переліку).....	849
15.1.3. Припинення соціального обслуговування в територіальному центрі (п. 11, 12 Переліку).....	851
15.1.4. Надання соціальних послуг відділенням соціальної допомоги вдома територіального центру (пп. 13-27 Переліку).....	853
15.1.5. Надання соціальних послуг відділенням денного перебування територіального центру (пп. 28-33 Переліку)	855
15.1.6. Надання соціальних послуг відділенням стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіального центру (пп. 38-52 Переліку)	856
15.1.7. Надання соціальних послуг відділенням організації надання адресної натуральної та грошової допомоги територіального центру (пп. 53-61 Переліку)	859

15.2. Утримання дітей та непрацездатних осіб в інтернатних установах системи соціального захисту населення.....	861
15.2.1. Утримання дітей з інвалідністю у дитячих будинках-інтернатах.....	861
15.2.2. Утримання підопічних у психоневрологічному інтернаті.....	866
15.2.3. Утримання в інтернатних установах громадян похилого віку та осіб з інвалідністю.....	870
15.3. Забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації.....	873
15.3.1. Порядок реалізації права на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації.....	875
15.3.2. Облік осіб, що мають право на безоплатне забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації.....	879
15.3.3. Забезпечення осіб з обмеженими можливостями індивідуальними засобами реабілітації.....	884
15.3.4. Забезпечення осіб з обмеженими можливостями допоміжними технічними та іншими засобами реабілітації.....	886
15.3.5. Ремонт і дострокова заміна технічних засобів реабілітації.....	889
15.3.6. Оплата виготовлення технічних та інших засобів реабілітації та їх ремонту.....	891
15.4. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.....	893
15.4.1. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями як вид соціального обслуговування.....	894
15.4.2. Умови забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.....	896
15.4.3. Порядок забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями.....	899
15.4.4. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, визнаних гуманітарною допомогою.....	901
15.4.5. Ремонт і технічне обслуговування автомобілів осіб з інвалідністю.....	904
15.5. Забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян.....	908
15.5.1. Забезпечення санаторно-курортними путівками як вид соціального обслуговування.....	910
15.5.2. Забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян відповідно до постанови КМУ від 22 лютого 2016 року № 187.....	913

15.5.3. Забезпечення санаторно-курортними путівками постраждалих учасників антитерористичної операції	917
15.5.4. Виплата грошової компенсації деяким категоріям громадян вартості санаторно-курортного лікування або самостійного санаторно-курортного лікування.....	920
Глава 16. Правове регулювання соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.....	927
16.1. Організація діяльності з надання соціальних послуг сім'ї, дітям та молоді.....	927
16.2. Виявлення та ведення обліку дітей службами у справах дітей	935
16.3. Усиновлення, встановлення опіки (піклування) і передача дітей до прийомної сім'ї.....	939
16.4. Влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу	942
16.5. Соціальні послуги, що надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	948
16.6. Соціальні послуги, що надаються дітям притулками для дітей службами у справах дітей.....	952
16.7. Організація соціального обслуговування центрами соціально-психологічної реабілітації дітей	956
16.8. Утримання дітей у спеціальних установах для дітей системи Національної поліції та Державної кримінально-виконавчої служби України	959
16.9. Соціальна робота щодо попередження насильства в сім'ї.....	961
16.10. Центри соціальної підтримки дітей та сім'ї	967
16.11. Соціальне обслуговування осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, центрами соціально-психологічної допомоги.....	972
16.12. Надання соціальних послуг соціальними центрами матері та дитини.....	974
16.13. Надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми	977
Глава 17. Соціальні послуги, що надаються дітям установами освіти.....	986
17.1. Соціальні послуги, що надаються психолого-медико-педагогічними консультаціями.....	986
17.2. Соціальні послуги, що надаються психологічною службою	

системи освіти України	990
17.3. Виховання і навчання дітей у дошкільних навчальних закладах....	995
17.4. Утримання, навчання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних установах	1000
17.5. Утримання, навчання і виховання в інтернатних установах дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	1005
17.6. Навчання, виховання та утримання у загальноосвітніх школах- інтернатах дітей, які потребують соціальної допомоги	1015
17.7. Навчання, виховання та утримання у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації	1017
17.8. Організація діяльності школи соціальної реабілітації	1019
17.9. Організація діяльності професійних училищ соціальної реабілітації	1024
17.10. Соціальні послуги, що надаються навчально-реабілітаційними центрами	1029
Глава 18. Соціальні послуги, що надаються вразливим групи населення установами охорони здоров'я	1038
18.1. Медична допомога населенню	1038
18.2. Утримання дітей у будинках дитини	1040
18.3. Соціальні послуги, що надаються центрами медико-соціальної реабілітації дітей	1042
18.4. Санаторно-курортні заклади охорони здоров'я	1044
18.5. Надання паліативної допомоги закладами охорони здоров'я	1046
18.6. Утримання хворих у лепрозорії	1049
18.7. Установлення інвалідності в дітей	1051
18.8. Соціальні послуги, що надаються МСЕК	1054
18.9. Забезпечення лікарськими засобами окремих груп населення	1057
18.10. Забезпечення осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами	1062
Глава 19. Соціальні послуги, що надаються окремим категоріям осіб	1067
19.1. Соціальне обслуговування бездомних громадян і безпритульних	

дітей	1067
19.2. Соціальні послуги, що надаються особам, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі	1072
19.3. Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту	1076
19.4. Соціальні послуги, що надаються біженцям та особам, які потребують додаткового або тимчасового захисту	1078
19.5. Ритуальне обслуговування населення	1081

Передмова

Право соціального забезпечення є однією з найгуманніших галузей права, до якої всі ми, без винятку, постійно звертаємося, коли опиняємося в складних життєвих обставинах, які призводять до втрати чи відсутності засобів до існування або їх недостаточності: народження, смерть, хвороба, інвалідність, відсутність роботи, втрата годувальника, вікова немічність тощо. Вихід із ситуації підкаже вказана галузь права. Тому особа не може вважати себе правознавцем, якщо не орієнтується в соціальному законодавстві і не може порадити людині, як розв'язати її життєву проблему. Як навчальна дисципліна право соціального забезпечення повинно бути включено до всіх навчальних планів з підготовки юридичних кадрів будь-якого спрямування. Необачним і надзвичайно помилковим вважаємо масове вилучення цієї дисципліни з навчальних планів, що призведе з часом до випуску неповноцінних юристів.

Як будь-яка галузь права право соціального забезпечення складається із Загальної та Особливої частин. Питання першої частини автором були висвітлені в посібнику «Право соціального забезпечення. Загальна частина» (Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. – 692 с. Режим доступу: www.stashkiv.ho.ua/files/10.pdf). У пропонованому читачам навчальному посібнику викладені питання, які складають зміст Особливої частини права соціального забезпечення.

Автор посібника є прихильником наявності в праві соціального забезпечення, крім окремих правових інститутів, ще трьох підгалузей права: а) пенсійного права (гл. 1-7); б) допомогового права (гл. 10-12); в) права соціального обслуговування (гл. 13-19). Норми, що стосуються страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також страхування від безробіття розглядаються в гл. 8 і 9 і за своїм змістом вони можуть бути висвітлені в рамках таких підгалузей, як допомогове право та право соціального обслуговування. До пенсійного права

належить пенсійне страхування і в т. ч. по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Серцевиною права соціального забезпечення є пенсійне забезпечення окремих категорій громадян. У навчальному посібнику з урахуванням останніх змін у законодавстві розглядаються питання правового регулювання надання пенсій у солідарній системі. Звернуто увагу на різні види призначення дострокових пенсій та обмежене спеціальне пенсійне забезпечення деяких категорій працівників (держслужбовців, прокурорів і суддів), а також на труднощі переходу на єдині принципи встановлення умов для призначення пенсій (скасування особливих умов обчислення та перерахунку пенсій).

Заходами з оптимізації пенсійних виплат передбачено запровадити з 2019 року в Україні накопичувальну пенсійну систему. Її теоретичні засади були сформульовані та втілені в життя в багатьох країнах ще наприкінці ХХ ст. Запроваджені накопичувальні системи практично в усіх країнах себе не оправдали і від них почали поступово відходити. Автор критично відноситься до спроби запровадити її без будь-яких змін в Україні і вважає це черговою фінансовою аферою, за яку ніхто не понесе відповідальності. Він пропонує приступити до розробки нової концепції такої системи з урахуванням негативного функціонування накопичувальних систем в інших державах. Ні в якому разі вона не повинна бути обов'язковою та єдиною для всіх громадян країни. Почати можна з формування професійних пенсійних систем під жорстким контролем держави з мінімальним залученням приватного сектора (див. гл. 6 і 7).

В останні роки відбулось об'єднання двох фондів і створення Фонду соціального страхування України, який з часом повинен оновити всі нормативно-правові акти, які були раніше прийняті ліквідованими фондами. Це слід урахувати при вивченні гл. 8 і 9.

У посібнику розглядаються традиційні державні допомоги особам з інвалідністю, сім'ям з дітьми тощо. Значно розширений

перелік одноразових допомог, що надаються громадянам. Обґрунтовується ідея переведення державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, в систему соціальних пенсій, оскільки їх правова природа відмінна від існуючих допомог, а про принцип всезагальності пенсійного забезпечення без соціальних пенсій не може бути мови. Слід пам'ятати, що терміни «інвалід», «дитина-інвалід», «інвалід з дитинства» замінено термінами «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю», «особа з інвалідністю з дитинства» і т. ін. (див., наприклад, Закон України від 19 грудня 2017 року № 2249-VIII).

У 2007 році автором був опублікований навчальний посібник «Право соціального обслуговування» (Київ: Знання. – 657 с.). Уміщені в ньому нормативні акти були оновлені та використані в гл. 13-19 цього навчального посібника. У ньому соціальні послуги розкриваються відповідно до відомств, які їх надають.

Жодна галузь права не розвивається так динамічно, як право соціального забезпечення. Найчастіше це пов'язано з потребою зменшити соціальні виплати через неможливість держави виконати взяті на себе зобов'язання або, навпаки, із їх збільшенням напередодні чергових виборів чи термінологічними змінами. У новій редакції підготовлено проект Закону України «Про соціальні послуги» (прийнятий Верховною Радою у першому читанні), розроблено ряд нормативно-правових актів у сфері соціального обслуговування та соціального страхування, які планується найближчим часом прийняти чи затвердити, готується пакет документів щодо введення накопичувальної пенсійної системи тощо. Читачам слід бути готовими до того, що законодавство швидко змінюється, і тому цитовані нормативні акти слід перевіряти на чинність.

У кінці кожної глави дається перелік контрольних запитань, теми рефератів та нормативних актів і літератури, що допоможе краще засвоїти викладений матеріал.

Глава 1

ПЕНСІЙНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Виникнення пенсійного забезпечення

Здатність здобування засобів до існування є основною умовою життєдіяльності людини. У разі відсутності такої можливості (малолітство, старість, каліцтво, хвороба і т. п.) людині на перших порах приходила на допомогу сім'я, що жила за рахунок праці на землі і складалась з кількох поколінь. Багатодітність була тим капіталом, завдяки якому людина отримувала матеріальне забезпечення у випадку непрацездатності. Сама людина працювала на землі з малих літ і до останніх днів свого життя. Земля завжди розглядалась як джерело засобів до існування.

Служиві люди (військовослужбовці, чиновники), які не працювали на землі, але мали значні земельні маєтки та селян, не потребували утримання з боку держави. Інша справа – особи, які не мали таких статків і потребували допомоги на прожиття з боку князя (царя, короля, тощо). Їх кількість з часом почала постійно зростати. Практично всі держави зіткнулися з цією проблемою і вирішували її за однією ж і тією схемою.

У письмових джерелах згадується, що в Римській імперії легіонерам передавались наділи захопленої в результаті воєн землі, що давало можливість, з одного боку, освоювати нові території, а з іншого, – забезпечити їм безбідну старість. Указана форма отримала назву «Державне забезпечення військових».

У Київській Русі князі також виділяли земельні ділянки своїм воїнам, що забезпечували їм проживання у разі каліцтва, старості і т. п. Спочатку така система забезпечення носила поодинокий характер, але з часом стала регулярною. Її прийнято вважати князівською (царською, королівською тощо) милістю, оскільки відповідні правові акти були відсутні, і правителі не

несли юридичну відповідальність за ненадання матеріальної допомоги німецьким воїнам, які все життя служили їм вірою і правдою.

У 1663 році Олексій Михайлович видав Указ про призначення пораненим «лікувальних» грошових виплат з урахуванням важкості отриманих ран. У Морському статуті (1720 р.) соціальна підтримка моряків називалася премією по старості.

Слово «пенсія» латинського походження і означає платіж. Уперше воно з'явилося в документах Паризької рахункової палати за часів правління Людовика XI (друга половина XV століття) і стосувалося сум, які щорічно виплачувалися першому камергеру англійського короля Едуарда IV Вільяму Гастингсу та іншим лондонським чиновникам. Подібні платежі за надані послуги здійснювали правителі інших країн високопоставленим сановникам тієї чи іншої держави. Указані виплати не мали ніякого відношення до пенсій у сучасному розумінні.

Пенсії пов'язують не з натуральними видачами (земельними маєтками, шубами, утриманням у монастирях і т. п.), а з грошовими виплатами. Натуральна соціальна підтримка носила масовий характер десь до XVII ст., а потім інтенсивно почала витіснятися грошовими виплатами. Утримання (натуральне чи грошове) повинно було забезпечити гідну старість військовим. Це вперше підкреслив Петро I, який своїм Указом «Про пенсіон колишнім військовим» передбачив призначення їм гідного пожиттєвого утримання, щоб вони «не ганьбили честь мундира». Пенсійні виплати в той час розглядали як царську милість та винагороду за безпорочну службу, але не як право особи на таке утримання.

Статут про пенсії та одноразові допомоги (1827 р.) вважається першим кодифікованим пенсійним законом, що детально регулював пенсійні відносини по забезпеченню пенсіями військових та цивільних чиновників. За цим законом усі особи, що мали класні чини та прослужили не менше 25 років, отримували право на пенсію в розмірі 50%, а за 35 років безпорочної служби – 100% окладу.

Великий вплив на розвиток пенсійного законодавства Росії,

як і багатьох інших країн, мало запровадження в Німеччині в 1889 році «Солідарної Державної Пенсії», що базувалась на внесках роботодавців і працівників та дотаціях держави. Крім того, зразком для пенсійних нововведень служили законодавчі акти Данії (1891 р.) та Нової Зеландії (1898 р.), які ввели пенсійні системи, що орієнтувались на цільову допомогу бідним, а пенсії фінансувались за рахунок податкових надходжень з обов'язковою перевіркою нужденності.

У II пол. XIX ст. в Росії почали запроваджувати елементи накопичувальної системи. Пенсіями була охоплена значна кількість працюючих, розроблялись і приймались нормативні акти за взірцем німецьких страхових законів (початок XX ст.). Цей процес був зупинений жовтневим (1917 р.) переворотом.

Країна «робітників та селян» за 70 років так і не зуміла протиставити капіталістичній пенсійній системі свою систему справедливого матеріального забезпечення непрацездатних. Установлені нею грошові виплати не замінювали собою втрачені засоби до існування, а скоріше нагадували часткову соціальну допомогу. Додатком до пенсій служили городи (10-15 соток) та дачні ділянки. Колгоспникам практично до 1965 року пенсії не платили, а встановлені пізніше носили символічний характер, через що селяни і далі продовжували жити за рахунок присадибних ділянок. Для радянських пенсіонерів такого поняття, як перебування на заслуженому відпочинку, не існувало.

У 1937 році особа з інвалідністю 1-ї групи отримувала 65 крб., 2-ї групи – 45 крб., а 3-ї групи – 25 крб. Для порівняння, студентська стипендія в 1937 році становила 130 крб. на місяць і, за спогадами їх отримувачів, прожити на неї без додаткового заробітку було неможливо. У 50-ті роки максимальна пенсія становила 300 крб. при середній зарплаті 1200 крб. (це 25%). Прожити на такі пенсії без присадибної ділянки та допомоги рідних було неможливо. До речі, в останні роки існування СРСР було модним порівнювати купівельну спроможність царських і радянських пенсій. Виявилось, що пенсії в СРСР були нижчі ніж 80 років тому в царській Росії.

Коли запроваджувались пенсійні системи, Україна не мала

своєї державності, тому при її отриманні прийшлося використовувати пенсійне законодавство СРСР і, пізніше, Російської Федерації. Україна не мала висококваліфікованих експертів, які глибоко розбирались в економічних і юридичних проблемах пенсійного забезпечення. Українська нормотворчість у пенсійній сфері зараз полягає в творчому використанні схожого законодавства інших країн.

Закон України від 5 листопада 1991 року «Про пенсійне забезпечення», що діяв у повному обсязі до 1 січня 2004 року, вважається першим нормативним актом у сфері пенсійного забезпечення України. Він передбачав 4 види трудових пенсій: 1) за віком; 2) по інвалідності; 3) у разі втрати годувальника; 4) за вислугу років. Уперше були введені соціальні пенсії. Таким чином, у повному обсязі був реалізований принцип всезагальності пенсійного забезпечення, тобто всі громадяни, що досягли 60 (чоловіки) чи 55 (жінки) років, мали право на трудову чи соціальну пенсію.

За цим Законом право на пенсію за віком мали: 1) чоловіки – після досягнення 60 років і за наявності стажу роботи не менше 25 років; 2) жінки – після досягнення 55 років і за наявності стажу роботи не менше 20 років. Для багатьох категорій працюючих були встановлені пільгові пенсії (скорочено необхідний вік виходу на пенсію та трудовий стаж), що негативно вплинули в майбутньому на фінансові можливості держави. Передбачалось, що пенсії будуть фінансуватися (у тому числі, і пільгові) Пенсійним фондом України. Указаний Закон вважався страховим, але насправді таким не був. Він також не передбачав дійового механізму підвищення раніше призначених пенсій і не враховував наявність постійної інфляції (див. ст. 75). Даний Закон був калькою на Закон СРСР від 15 травня 1990 року «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР».

Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року була схвалена Концепція соціального забезпечення України. Нею фактично було передбачено розробку та прийняття нового закону про пенсійне страхування.

Закон України «Про пенсійне забезпечення» продемонстрував нездатність до збереження купівельної

спроможності призначених пенсій, відсутність диференціації визначення розмірів пенсій тощо. У цій ситуації приступили до розробки й прийняття спеціального пенсійного законодавства та впровадження паралельної пенсійної системи для обраних, що надзвичайно негативно сприймалося суспільством і привело до соціального конфлікту.

Найбільш поширеними в світі є наступні пенсійні системи: 1) солідарна система, яка побудована за принципом солідарності поколінь і передбачає здійснення поточних виплат пенсіонерам за рахунок пенсійних відрахувань працюючих; 2) накопичувальна пенсійна система, що фінансується за рахунок індивідуальних пенсійних внесків працюючих; 3) добровільна система особистих пенсійних внесків, що повністю формується за рахунок особистих внесків; 4) змішана пенсійна система перелічених вище систем. Верховна Рада України 9 липня 2003 року прийняла Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», завдяки яким ці системи з 1 січня 2004 року почали діяти або планувалось запровадити їх в Україні.

Після набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» соціальні пенсії були переведені до системи державної соціальної допомоги, трудові пенсії перетворені у пенсії в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, трудовий стаж став страховим, введена надзвичайно складна формула обчислення розміру пенсій тощо. Недоліки цього Закону привели до внесення до нього багаточисленних змін. Критичні зауваження щодо Закону України «Про пенсійне забезпечення» перенесені на цей Закон.

Відсутність коштів на пенсійні виплати спровокувала проведення пенсійної реформи, що звелася до обмеження обсягу пенсійних прав сьогоднішніх і майбутніх пенсіонерів. Так і не відбулась диференціація пенсійних виплат, проводиться індексація лише мінімальних пенсій, купівельна спроможність призначених пенсій різко падає, втрачено сенс у набутті понаднормованого страхового стажу та детінізації заробітних

плат у конвертах (впродовж кількох років розміри більш високих пенсій стають мінімальними). Накопичувальну систему через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин не вдається запровадити. Недержавні пенсійні фонди через низькі доходи громадян і масові зловживання з їх боку не користуються довірою у населення. Через ці та інші причини пенсійна система в Україні практично знаходиться на першому етапі становлення і розвитку.

1.2. Поняття, ознаки та економічна і правова природа пенсій

В останній час прийнято в нормативних актах, особливо в законах, закріплювати певні терміни та вказувати, у якому значенні вони вживаються. Так, у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дано офіційне визначення термінів «пенсія», «пенсійні виплати», «довічна пенсія (ануїтет)», «одноразова виплата», а в Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» – «пенсія на визначений строк», «одноразова пенсійна виплата», «пенсійна виплата», «довічна пенсія (довічний ануїтет)», «ануїтет». Легальне визначення пенсії в державному пенсійному забезпеченні відсутнє.

У радянський період з урахуванням реалій того часу пенсію визначали як:

– грошову виплату (з розрахунку на місяць), що призначалась відповідно до встановлених державою правил літнім і непрацездатним громадянам з огляду на визнану суспільством об'єктивно існуючу необхідність надавати таким громадянам утримання чи допомогу за рахунок коштів, асигнованих на ці цілі державою (С. А. Іванов);

– щомісячні виплати аліментарного характеру за рахунок коштів держави і колгоспу, акумульованих у відповідних фондах суспільного споживання, що надаються за вислугу років, по інвалідності, у випадку старості, у зв'язку з втратою годувальника, які зумовлені певною тривалістю суспільно

корисної діяльності, у розмірах, що залежать від колишнього заробітку працівника (І. В. Гущин);

– грошову форму матеріального забезпечення в старості, по інвалідності та непрацездатності, у разі втрати годувальника, безоплатно наданого із суспільних фондів споживання в рамках, диференційованих у залежності від характеру і ступеня непрацездатності і на основі соціалістичних принципів розподілу (Я. М. Фогель).

Астрахан Є. І. в одній із своїх праць, опублікованих у 1961 році, наводить такий перелік ознак пенсій: 1) виплата їх проводиться за рахунок спеціалізованого джерела; 2) виплата здійснюється періодично (щомісячно); 3) пенсії встановлюються з урахуванням трудового стажу громадян та соціальних факторів; 4) призначаються за умов, указаних у законі (досягнення передбаченого віку, настання інвалідності, втрата годувальника, наявність певного трудового стажу і т. п.); 5) виплата пенсій гарантується державою; 6) як правило, вони нараховуються відповідно до заробітної плати або іншого доходу; 7) пенсії є основним джерелом для існування непрацездатних пенсіонерів.

В українській фаховій літературі даються такі визначення пенсій та наводяться наступні їх ознаки:

– пенсія – це диференційована грошова форма утримання престарілих та непрацездатних громадян у встановлених законодавством випадках за рахунок суспільства. Її характерні ознаки: 1) грошова форма пенсії; 2) періодичність та регулятивність виплати; 3) індивідуально визначений постійний (відносно) розмір; 4) у багатьох випадках має відігравати роль основного джерела існування; 5) диференціація розмірів пенсій у залежності від розміру колишнього трудового заробітку (розміру страхових внесків до Пенсійного фонду) (Стаховська Н. М., 2000 р.)

– пенсії – це обов'язкові періодичні щомісячні виплати, які проводяться в грошовій формі громадянам за рахунок коштів Пенсійного фонду, інших фондів соціального страхування або державного бюджету в разі досягнення особою передбаченого

законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, втрати годувальника чи інших підстав на умовах і в порядку, визначеному законом. Основні риси пенсії: 1) гарантованість її державою; 2) обов'язковість, періодичність її виплати; 3) грошові виплати залежно від різновиду пенсії здійснюються за рахунок державного бюджету, Пенсійного фонду та інших фондів соціального страхування; 4) виплата в разі настання старості, інвалідності, втрати годувальника тощо; 5) умови та порядок виплати пенсій регламентуються пенсійним законодавством України (Перехрест Р. Ю., 2005 р.);

– пенсії – це регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави та спеціальних фондів після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, за вислугу років. Характерними їх ознаками є: 1) грошові виплати за віком та в разі непрацездатності, коли особа звільняється від обов'язку працювати або не може працювати за станом здоров'я; 2) виплати зі спеціальних фондів; 3) їх розмір залежить, в основному, від одержуваного заробітку (Ярошенко І. С., 2005 р.);

– пенсія – це вид соціального забезпечення, що передбачає періодичні грошові виплати (щомісячні, довічні) особам у зв'язку з досягненням ними пенсійного віку або втратою годувальника, визнання їх особами з інвалідністю внаслідок загального захворювання, а також при наявності визначеної вислуги років за рахунок коштів органів соціальної компетенції. Ознаки пенсії: 1) соціальний характер; 2) матеріальний (грошовий вираз); 3) призначається із настанням певних юридичних фактів; 4) пропорційна минулій діяльності та розміру заробітної плати; 5) системність; 6) структурованість; 7) регулярність; 8) періодичність; 9) виплата із спеціальних фондів (Дерев'янку М. І., 2011 р.).

– У наукових публікаціях даються ще такі дефініції пенсії. Це:

– грошове систематичне страхове забезпечення, яке здійснюється зобов'язаними відповідно до закону чи договору суб'єктами з метою компенсації втраченого (або зменшеного)

внаслідок довічної або довготривалої непрацездатності особи заробітку чи доходу (Синчук С. М.);

– один із правових інструментів реалізації державою своєї соціальної функції через органи спеціальної компетенції, що відображається в щомісячному матеріальному (грошовому) забезпеченні у випадках та порядку, визначених чинним законодавством, для реалізації своїх прав та свобод особами, які повністю або частково втратили працездатність (Шумило М. М.);

– грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на умовах, передбачених законом, у розмірі, що залежить від страхового стажу особи та її доходу (заробітної плати) (Пилипенко П. Д.);

– щомісячна пенсійна виплата, яку отримує застрахована особа при досягненні нею пенсійного віку чи визнанні її особою з інвалідністю або яку утримують члени її сім'ї у випадках, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (Прилипко С. М., Ярошенко О. М.);

– щомісячна неоподаткована гарантована державою грошова виплата, яка сплачується коштом Пенсійного фонду за умов та в передбачених законом випадках у розмірі, залежному від тривалості сплати, зазвичай, страхових внесків (Кравчук Т. М.);

– щомісячна гарантована державою грошова виплата, яка призначається відповідно до порядку, передбаченого актами пенсійного законодавства, а в окремих випадках – договором страхування та пенсійним контрактом, для осіб, які за певних правових підстав мають право на пенсію за рахунок коштів Пенсійного фонду та інших спеціально створених фондів недержавного пенсійного забезпечення, а в деяких випадках – з Державного бюджету (Михайлова І. М.).

У літературі можна знайти й інші визначення пенсії, а також набір її основних ознак. Багато з цих диференцій стосуються окремих видів пенсій або пенсій у солідарній системі чи в

системі державного соціального забезпечення. Складність дефініції полягає в тому, що мова йде про пенсії в солідарній та накопичувальній системах і системах державного і недержавного пенсійного забезпечення, які мають різну правову природу.

Пенсії характеризуються такими ознаками:

– **законодавчий чи договірний характер установаження умов призначення та порядку виплати пенсій.** Відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: 1) види пенсійного забезпечення; 2) умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; 3) пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; 4) джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; 5) умови, норми та порядок пенсійного забезпечення; 6) організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення. Одним із принципів загальнообов’язкового державного пенсійного страхування є принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (абз. 2 ч. 1 ст. 7). Принцип законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення закріплений в абз. 2 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Останнім Законом детально регламентовано порядок укладення пенсійного контракту (ст. 55-58) та визначення умов та порядку недержавного пенсійного забезпечення в пенсійних схемах (ст. 59). Виплати, що не передбаченні законодавчим актом, не належать до пенсійних;

– **регулярна періодична (щомісячна, щоквартальна, щорічна), а в окремих випадках – одноразова виплата.** Пенсії в солідарній системі виплачуються щомісяця. Пенсії на визначений строк виплачуються періодично у строки, що визначаються учасником НПФ, тобто щомісяця чи щоквартально або щорічно. Для одноразових пенсійних виплат періодичність не передбачена;

– **грошова форма надання пенсій.** У всіх трьох рівнях пенсійної системи передбачена виплата пенсій тільки грошима. Гроші є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг. У грошовій формі визначається вартісна величина наборів продуктів харчування непродовольчих товарів та послуг, що входять до складу прожиткового мінімуму. Пенсії в грошовому виразі дають людині можливість задовольняти без перешкод свої потреби. Виплата пенсії натурою (товарами та послугами) заборонена законом;

– **джерелами виплат виступають кошти Пенсійного фонду України, державного бюджету та недержавних пенсійних фондів.** Законами детально регламентується порядок збору коштів у відповідні фонди чи до бюджету з наступним здійсненням з них відповідних пенсійних виплат;

– **особливі підстави надання пенсій.** Ними є: 1) досягнення певного пенсійного віку; 2) визнання особи особою з інвалідністю; 3) смерть годувальника; 4) служіння державним інтересам упродовж певного періоду часу; 5) вислуга років окремих категорій осіб, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Ці підстави чітко окреслені законом і розширеному тлумаченню не підлягають. Підстави для здійснення пенсійних виплат недержавними пенсійними фондами вказані у ч. 1 ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»

– **залежність розміру пенсії від тривалості сплати страхових внесків та заробітку (доходу) або розміру відрахувань до недержавного (накопичувального) пенсійного фонду.** Розмір пенсії в солідарній системі залежить від тривалості сплати страхових внесків та розміру відрахувань від зарплати до ПФУ (розміру заробітку). Система пенсійного страхування не передбачає пільг. Останні можливі за рахунок державного бюджету. У недержавному пенсійному забезпеченні пенсійні виплати також залежать від тривалості сплати внесків та їх розміру;

– **юридична та фактична непрацездатність отримувача**

пенсій. Фактична непрацездатність буває в осіб, які визнані особами з інвалідністю, в інших випадках непрацездатність припускається, тобто встановлюється нормами права;

– **особлива мета надання пенсії.** Пенсія виступає стабільним засобом до існування. Як правило, вона замінює собою інші джерела до існування, і тому в солідарній системі пенсія не може бути нижчою від установленого прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсійні виплати з НПФ виступають додатковим джерелом для задоволення потреб пенсіонера.

Указані ознаки в кожному рівні пенсійної системи мають певні особливості. Крім того, у кожному рівні пенсійної системи виділяються додаткові ознаки, які характерні тільки для них.

Таким чином, **пенсія** – це встановлена законом чи договором регулярна періодична або одноразова грошова виплата, що призначається непрацездатній особі в розмірі і на умовах, установлених законом або договором, за рахунок коштів Пенсійного фонду України (Накопичувального фонду, недержавного пенсійного фонду) чи Державного бюджету України при настанні визначених обставин з метою надання основного і/або додаткового засобу для існування.

У радянський час велись дискусії щодо природи пенсії: вона є соціальною підтримкою за рахунок нових поколінь чи «віддаленою» частиною заробітної плати? Сьогодні вважається, що економічна сутність пенсії носить двоїстий характер. З одного боку, вона спрямована на зменшення рівня бідності і попередження злиднів, тобто на забезпечення мінімально гарантованого рівня доходу, а з іншого боку, вона покликана частково компенсувати втрачений заробіток та забезпечити адекватний індивідуальний коефіцієнт заміщення.

Працівник за свою роботу не отримує «на руки» повну оплату за весь створений ним необхідний продукт. Його заробіток (дохід) поділяється на дві частини: одна з них за вирахуванням податків передається йому особисто, а інша у вигляді єдиного внеску перераховується на відповідні небюджетні рахунки Державної фіскальної служби України. За рахунок цих коштів працівник буде отримувати в майбутньому

належні йому соціальні виплати (його відкладена заробітна плата).

Правова природа пенсії полягає в тому, що підстави, умови і порядок призначення і виплати її всебічно регламентуються законом та іншими нормативно-правовими актами, а сама пенсія розглядається як зобов'язання держави гарантувати і своєчасно виплачувати її в розмірі не нижчому від прожиткового мінімуму для непрацевдатних.

Пенсії виконують дві основні функції: соціальну та стимулюючу. Суть соціальної функції полягає в забезпеченні нормального рівня життя тим, хто втратив працевдатність через вік чи наявність інвалідності. Стимулююча функція вказує на зв'язок трудової діяльності особи з розміром призначеної пенсії (підтримується бажання особи більше заробляти та стимулюється більша тривалість сплати страхових внесків).

Стосовно різниці між пенсіями та заробітною платою існує дві точки зору: 1) пенсія та заробітна плата – різні поняття; 2) це однакові поняття, оскільки пенсія – це відкладена заробітна плата. Їх спільність полягає в регулярності надання та в їх основі лежать витрати людської праці. Розмежування між заробітною платою та пенсією проводиться за: 1) способом установаження: заробітна плата – договором (угодою сторін), а пенсія – законом; 2) можливістю впливати на зміну розміру: розмір зарплати залежить від людини і постійно змінюється, а розмір пенсії не залежить від волі особи; 3) підставами отримання: заробітна плата – за результатами діяльності, а для пенсії цього недостатньо (див. підстави для призначення пенсії); 4) суб'єктом-одержувачем: заробітну плату отримує особа, що працює, а пенсію – непрацююча особа; 5) за формою надання.

Пенсії як платіж, крім заробітної плати, ще порівнюють з оплатою послуг товарів і робіт за цивільно-правовими зобов'язаннями, а також із соціальними допомогами. Останні відрізняються за метою надання.

1.3. Пенсійне забезпечення як вид соціального забезпечення

Під видами соціального забезпечення прийнято розуміти спосіб надання блага або способ, за допомогою якого держава сприяє особі в задоволенні тієї чи іншої потреби. Інколи цю категорію визначають як «форма соціального забезпечення». Конкретних способів забезпечення стільки, скільки існує потреб, задоволення яких повинно здійснюватись за рахунок суспільних фондів споживання. Однак, деякі з них мають ряд загальних рис, що дозволяє їх розглядати як один вид.

У радянський час були сформульовані три основні підходи до визначення пенсійного забезпечення. Це:

- форма розподілу і перерозподілу частини національного доходу, що регулюється законом і за допомогою якої забезпечується надання пенсій непрацездатним громадянам (В. А. Ачаркан);

- система економічних відносин, які виникають у процесі розподілу ресурсів, що призначені для забезпечення осіб, які досягли пенсійного віку (М. С. Ланцев);

- сукупність певних економічних та соціальних державних і суспільних заходів, які спрямовані на забезпечення непрацездатних членів суспільства (В. С. Андрєєв).

Термін «пенсійне забезпечення» включає в себе всі види пенсій, що формуються і виплачуються в рамках пенсійної системи. В енциклопедичному словнику з економіки пенсійне забезпечення розглядається як форма матеріального (грошового) забезпечення громадян з боку держави чи інших суб'єктів у встановлених законом випадках.

Поняття «пенсійне забезпечення» часто ототожнюють із тісно пов'язаним з ним поняттям «пенсійна система». Вони не є ідентичними. Пенсійна система пов'язана з певною державою, де вона функціонує, наприклад, «пенсійна система України». У той же час, у наукових публікаціях відсутнє чітке розмежування цих понять. Щоб показати між ними різницю, деякі науковці пенсійну систему розглядають як нормативну систему, що

регулює відносини з приводу: 1) створення пенсійних фондів, з яких пізніше будуть виплачуватися пенсії; 2) організації управління системою пенсійного забезпечення; 3) матеріального забезпечення пенсіонерів.

У багатьох публікаціях пенсії, пенсійне забезпечення і пенсійна система розглядаються як ідентичні поняття. Так, Дідковська Т. О. пенсійне забезпечення визначає як установлений державою вид матеріального забезпечення громадян у вигляді пенсій та соціальних послуг, який надається з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або в зв'язку з втратою працездатності чи втратою годувальника за рахунок коштів Пенсійного фонду України та державного бюджету. До характерних ознак пенсійного забезпечення вона віднесла: 1) регулярні грошові платежі; 2) кошти на виплату пенсій виділяються із спеціально створених для цього фондів; 3) розмір пенсії визначається індивідуально для кожного громадянина; 4) пенсії призначаються з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або з непрацездатністю громадянина чи втратою годувальника. Ці ознаки стосуються пенсій, але не пенсійного забезпечення.

На погляд Казанчана А. А., під пенсійним забезпеченням слід розуміти вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсії непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством. Далі він вважає, що для характеристики пенсійного забезпечення, пенсій, визначення їх поняття, правової природи, відмінних ознак слід враховувати наступні моменти:

– видом соціального забезпечення має виступати пенсійне забезпечення, а не пенсія, адже пенсія – це лише певне матеріальне благо, яке надається непрацездатним громадянам у межах пенсійного забезпечення. Змістом пенсійного забезпечення є надання непрацездатним громадянам грошових виплат – пенсій. При цьому терміни «пенсійне забезпечення» і «пенсія» мають співвідноситись як філософські категорії

«форма» і «зміст»;

– пенсійне забезпечення виступає одним з основних видів соціального забезпечення громадян, єдиним або головним джерелом існування для непрацездатних, а для працюючих пенсіонерів додатковим таким джерелом;

– пенсійне забезпечення порівняно з іншими виплатами має регулярний характер;

– пенсійне забезпечення передбачає виплату лише однієї пенсії в кожному рівні пенсійного забезпечення;

– достатній рівень пенсійного забезпечення є одним з мінімальних державних соціальних стандартів.

У свою чергу, Ю.Є. Гуцалова до ознак, притаманних пенсійному забезпеченню, відносить такі:

– пенсійне забезпечення здійснюється в разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;

– надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі;

– розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;

– фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету України;

– законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;

– метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування.

Пенсійне забезпечення в літературі розглядається в трьох різних аспектах:

– в економічному сенсі пенсійне забезпечення є частиною національного доходу, що використовується на споживання з метою утримання непрацездатних;

– у соціальному сенсі – це сукупність видів і форм утримання суспільством і за рахунок суспільства

непрацездатних через вік (старі, діти) або у зв'язку зі станом здоров'я (інвалідність), що перешкоджає виконанню ними оплачуваної роботи;

– у правовому плані пенсійне забезпечення являє собою галузь законодавства, що регулює відносини, пов'язані з утриманням суспільством непрацездатних.

Пенсійне забезпечення як економічна категорія включає сукупність економічних відносин з приводу:

– перерозподілу частини національного доходу з метою забезпечення регулярних грошових виплат, що надаються особам при досягненні ними пенсійного віку, встановлення інвалідності, у випадку втрати годувальника, а також за вислугу років та особливі заслуги перед державою;

– розподілу економічних наслідків соціальних ризиків у випадку настання старості, інвалідності, втрати годувальника між усіма учасниками трудової діяльності шляхом індивідуально-колективного резервування частини своїх поточних доходів (заробітної плати) за допомогою страхових і державних механізмів управління та контролю.

Метою пенсійного забезпечення є захист осіб від ризиків незабезпеченості в старості, внаслідок настання інвалідності та у випадку втрати годувальника. Суть пенсійного забезпечення проявляється в його функціях, а саме:

– економічній – заміщення тимчасово або назавжди втрачених доходів осіб при настанні вищеназваних обставин; у розподілі частини доходів працюючого населення через страхові внески, а також бюджетних коштів на виплату пенсій сьогоднішнім пенсіонерам;

– соціальній – забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів, вирішення суперечок, з одного боку, між працюючими і непрацюючими, а з іншого, – між молодшим і старшим поколіннями;

– політичній – виконання державою взятих на себе соціальних зобов'язань, підтримка соціальної стабільності в суспільстві, забезпечення узгодження інтересів між суспільством і чинною владою.

Підвидами пенсійного забезпечення є: 1) загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; 2) державне пенсійне забезпечення; 3) недержавне пенсійне забезпечення. З урахуванням цих підвидів дається визначення поняття «пенсійне забезпечення», виокремлюються його характерні риси тощо.

Терміни «пенсійне забезпечення» і «пенсійне страхування» не є ідентичними. Пенсійне забезпечення – це вид соціального забезпечення, змістом якого є виплата пенсії, а пенсійне страхування – це форма (спосіб) соціального забезпечення, який передбачає акумуляцію та перерахунок страхових внесків до пенсійних страхових фондів. Вони співвідносяться як загальне та окреме.

1.4. Право людини на пенсію (пенсійні виплати)

Право людини на пенсію є одним із різновидів права на соціальне забезпечення, що належить до конституційних прав (ст. 46) і спрямоване на забезпечення достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (ст. 48). Як основний засіб до існування пенсія має забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 46 Конституції України). У системі конституційних прав людини і громадянина право на пенсію належить до соціальних або соціально-економічних прав людини.

На погляд Костюка В. Л., право на пенсійне забезпечення – це право на участь особи в пенсійному забезпеченні, у тому числі, отримання пенсій (пенсійних виплат), соціальних послуг у пенсійному страхуванні, державній, недержавній, змішаній (професійній) його організаційно-правових формах. Основними ознаками цього права є: 1) складне, системно-структурне соціальне право на участь у пенсійному забезпеченні, у тому числі, отримання пенсій (пенсійних виплат), соціальних послуг; 2) реалізовується переважно через здійснення особою права на пенсію (пенсійні виплати); 3) спрямоване на забезпечення гідного рівня життя осіб пенсійного віку; 4) забезпечується за рахунок пенсійного страхування (поєднання солідарної та

накопичувальної систем) державного, недержавного і змішаного (професійного) пенсійного забезпечення; 5) характеризується наявністю умов та підстав реалізації (попередня трудова діяльність, сплата страхових внесків тощо); 6) має специфічні механізми гарантування правової охорони і захисту; 7) обсяг права на пенсійне забезпечення пов'язаний із прожитковим мінімумом та/або попереднім заробітком особи; 8) наявність мінімального та максимального рівнів, можливість обмежень відповідно до закону; 9) підлягає державному нагляду та громадському контролю; 10) підлягає юрисдикційній та позаюрисдикційній правовій охороні.

Бородай А. вважає, що право на пенсійне забезпечення – це встановлена і гарантована державою можливість особи отримувати матеріальне забезпечення у вигляді пенсій, які фінансуються за кошти Пенсійного фонду України, Державного бюджету України, Накопичувального пенсійного фонду чи недержавних пенсійних фондів, у випадку настання передбаченого законодавством страхового випадку (досягнення пенсійного віку, визнання особою з інвалідністю і т. ін.) у розмірі не нижче прожиткового мінімуму. До особливостей права на пенсійне забезпечення він відніс такі: 1) особливий характер фінансування (за кошти Пенсійного фонду України, Державного бюджету України, Накопичувального пенсійного фонду чи недержавних пенсійних фондів); 2) реалізація такого права можлива тільки у випадку настання встановлених законодавством соціальних ризиків; 3) базується на об'єднанні обов'язкового і добровільного пенсійного страхування; 4) регулярність і систематичність пенсійних виплат; 5) чіткий зв'язок із трудовою діяльністю і страховим стажем; 6) установлений розмір пенсії на рівні не нижче прожиткового рівня.

Під пенсією розуміють будь-які пенсійні виплати (пенсії, довічні пенсії або одноразові виплати) і, в тому числі, доплати, надбавки, підвищення до пенсії тощо. Людина має право не на пенсію (пенсійне забезпечення), а на конкретну пенсійну виплату. Тому термін «право на пенсійні виплати» розглядається як родове, а в реальному житті особа може претендувати лише

на конкретну пенсійну виплату або на конкретне право, що впливає з пенсійних правовідносин.

У ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплено право громадян України на отримання пенсійних виплат та соціальних послуг. Це не зовсім вірно, оскільки згідно з ч. 4 ст. 8 цього Закону таким правом наділені іноземці та особи без громадянства, але за умови, що перебувають на території України на законних підставах. Таким чином, право на пенсійні виплати мають: 1) громадяни України; 2) іноземці; 3) особи без громадянства.

Відповідно до підп. 1 ст. 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» громадяни України, іноземці та особи без громадянства мають право в рамках пенсійного страхування на: 1) пенсію за віком; 2) пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); 3) пенсію по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; 4) пенсію у зв'язку з втратою годувальника (на загальних підставах); 5) пенсію у зв'язку з втратою годувальника, який помер унаслідок нещасного випадку на виробництві, або професійного захворювання; 6) допомогу на поховання пенсіонера (розглядається як соціальна послуга, що неодноразово критикувалось у літературі). Планується, що в межах пенсійного страхування особи матимуть право на медичні профілактично-реабілітаційні заходи.

Згідно зі ст. 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» громадяни мають право на пенсію за віком на пільгових умовах та за вислугу років.

Ч. 2 ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріпила за громадянами право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

Особи, які беруть участь у недержавних пенсійних фондах, мають право на пенсію на визначений строк або право на

одноразову пенсійну виплату (ст. 60 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Ст. 1 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» надає право військовослужбовцям та іншим особам і членам їх сімей право на три види пенсій: 1) довічної пенсії за вислугу років; 2) по інвалідності; 3) у разі втрати годувальника.

Право на щомісячну додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю, мають особи, віднесені до категорій 1, 2, 3 (ст. 50, 51 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»).

Право на пенсію за особливі заслуги мають громадяни, зазначені в ст. 1 цього Закону, яким призначена пенсія за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років (ст. 1, 4 Закону України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»).

Непрацевдатні громадяни, крім пенсійних виплат із системи пенсійного забезпечення, мають право отримувати доплати, надбавки та підвищення до зазначених виплат, додаткову пенсію в порядку та за рахунок коштів, визначених законодавством (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Громадяни мають право на отримання державної соціальної допомоги в разі, якщо сукупність виплат разом з пенсійними виплатами із системи пенсійного забезпечення та іншими доходами не досягають розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для непрацевдатних осіб (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Така допомога не належить до пенсійних виплат.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» громадяни мають право на:

- вибір пенсійних виплат у випадку наявності одночасного права на різні види пенсій (ст. 10);
- індексацію та перерахунок раніше призначених пенсій (ч. 2 ст. 42);
- призначення пенсії в строки, що зазначені в законі

(ст. 45);

- переведення з одного виду пенсій на інший (ст. 45);
- щомісячну виплату пенсії (ст. 47);
- вибір способу отримання пенсії (ст. 47).

Наведений перелік пенсійних прав громадян не є вичерпним і може бути продовжений.

По відношенню до всіх організаційно-правових форм **під правом на пенсію (пенсійні виплати)** слід розуміти визнану та гарантовану державою можливість у випадку настання дійсної чи умовної непрацездатності (досягнення пенсійного віку, визнання особи особою з інвалідністю, втрата годувальника) отримувати періодично або одноразово матеріальне забезпечення у розмірі, на умовах і в порядку, передбачених законом або договором, що може слугувати основним і/або додатковим засобом до існування.

1.5. Пенсійне право як автономна складова права соціального забезпечення

Одні фахівці права соціального забезпечення пенсійне право відносять до генеральних (комплексних) інститутів, що мають у своєму складі субінститути (підінститути), а інші – вважають, що пенсійне право є підгалуззю права соціального забезпечення. У той же час учені не проводять чіткого розмежування між генеральними інститутами та підгалуззями права. У теорії права не розроблена науково обґрунтована концепція підгалуззі права та критерії її відмежування від галузі права.

Науковці дають такі визначення підгалуззі права:

- сукупність правових норм, що є складовою частиною галузі права, яка регулює певний вид суспільних відносин, характерних для цієї галузі права;
- система однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права;
- відносно автономна ціннісно-нормативна цілісність, яка існує в межах галузі права, об'єднує декілька споріднених правових інститутів та з урахуванням потреб юридичної

практики прагне виокремитись;

– певна сукупність (об'єднання) правових інститутів, що об'єктивно складається в межах однієї галузі права;

– таке об'єднання інститутів, для яких характерним є високий ступінь спеціалізації, диференціації та інтеграції правових спільностей, що входять до його складу.

На підставі цих та інших визначень можна зробити висновок, що пенсійне право – це підгалузь права соціального забезпечення, яка складається з норм, які згруповані у споріднені предметно пов'язані правові інститути і регулюють соціально-забезпечувальні відносини в пенсійній сфері.

Пенсійне право характеризується такими ознаками: 1) є окремою частиною права соціального забезпечення; 2) займає проміжне місце між правовими інститутами та правом соціального забезпечення як галуззю права; 3) його елементами є норми та правові інститути; 4) нормами цієї підгалузі регулюються відносини щодо забезпечення фізичних осіб різними видами пенсій; 5) об'єднує однотипні правові інститути (пенсії за віком, пенсії по інвалідності і т. ін.); 6) взаємодіє на рівних з іншими підгалуззями права соціального забезпечення; 7) має сформований понятійний апарат.

Критеріями виділення пенсійного права у підгалузь права соціального забезпечення є:

– **наявність у рамках права соціального забезпечення особливої групи суспільних відносин для відокремленого правового регулювання.** Ними є пенсійні відносини, які: 1) відносяться до сфери права соціального забезпечення і в його межах регулюються; 2) є однотипними для правового регулювання; 3) у своїй сукупності становлять єдине ціле; 4) усередині цього цілого можуть об'єднуватися в окремі групи; 5) характеризуються своєю специфікою і певною родовою відособленістю в рамках права соціального забезпечення.

– **можливість формування в межах підгалузі правових інститутів.** Пенсійне право повинно складатися не з одного, а з ряду правових інститутів, для яких властиві: 1) однорідність фактичного змісту (відносини щодо надання пенсій за вислугу

років); 2) повнота врегульованих правовим інститутом відносин (усі необхідні питання, що стосуються надання пенсій по інвалідності та виключають наявність прогалин); 3) юридична єдність (норми інституту структуровані в єдине ціле і становлять собою єдиний, відокремлений і узгоджений комплекс); 4) нормативна відокремленість у правових актах у вигляді глав і розділів (див. наприклад, Розділ III «Пенсії за віком у солідарній системі» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»);

– **практична доцільність або потреба юридичної практики і науки в посиленні правового регулювання пенсійних відносин і розробці та прийнятті відповідних нормативно-правових актів.** Ця доцільність зумовлена: 1) наявністю спеціальних органів, що займаються застосуванням пенсійних нормативно-правових актів та частковою нормотворчою діяльністю в цій сфері (Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів і т. д.); 2) великою кількістю фізичних осіб, що вимагають пенсійного забезпечення (11,8 млн. чол.); 3) економічними, ідеологічними та політичними факторами (потреба в значних фінансових ресурсах, залежність політичної влади від стану справ у пенсійній сфері тощо); 4) теоретичними дослідженнями та науковими висновками у сфері правового регулювання пенсійних відносин;

– **достатня кількість правового матеріалу, здатного до нормативного впорядкування суспільних відносин у сфері пенсійного забезпечення.** Пенсійні нормативні акти повинні передбачати підстави, умови і порядок забезпечення громадян різними видами пенсій. Така нормативна база на сьогоднішній день створена, функціонує і здатна до своєчасного оновлення і реформування. Більшість фахівців вважає, що наявність відповідного кодексу не є ознакою наявності підгалузі права, але позитивно відносяться до його розробки та прийняття;

– **наявність загальних положень, які дають можливість виділити у пенсійному праві Загальну частину.** Загальні норми вказують на особливості застосування у пенсійному праві загальних положень права соціального забезпечення. Ці норми

визначають предмет пенсійного права, його завдання, принципи, правове положення суб'єктів, джерела підгалузі, підстави виникнення пенсійних правовідносин тощо.

Підгалузь права – не обов'язковий елемент системи галузі права. Її часто розглядають як великий правовий інститут, що прагне виокремитись у самостійну галузь права. У понятті «підгалузь» закріплена його своєрідна двоїстість: це вже не інститут, але ще й не галузь права.

1.6. Особливості врегульованих нормами права моделей суспільних відносин у сфері пенсійного забезпечення

Пенсійному праву притаманні всі риси права соціального забезпечення. Одночасно пенсійне право має особливості, що вказують на його відокремленість усередині галузі права. До них відносяться наступні:

– **предмет правового регулювання пенсійного права.** Ним є частина предмета права соціального забезпечення, що стосується правового регулювання пенсійних відносин. Указані відносини виникають з приводу: 1) формування відповідних фінансових пенсійних фондів, з яких пізніше будуть здійснюватися пенсійні виплати; 2) матеріального забезпечення точно визначеного кола осіб при настанні соціальних випадків на умовах і в порядку, передбачених законом чи договором шляхом надання відповідних пенсійних виплат; 3) управління і організації пенсійного забезпечення.

Предмет пенсійного права розглядається в широкому та вузькому розумінні. Відносини з приводу надання пенсійних виплат науковці одностайно відносять до права соціального забезпечення, але і тут робляться певні застереження. Так, відносини з приводу надання пенсій за системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та державного пенсійного забезпечення вченими відносяться до предмета пенсійного права, а окремі фахівці вважають, що відносини щодо надання пенсій з недержавних пенсійних фондів належить до цивільного права або паралельно регулюються нормами права соціального забезпечення та цивільного права.

Відносини з формування джерел фінансування пенсійних виплат переважно відносять до предмета фінансового права. Деякі вчені доречно зауважують, що в ринкових умовах необхідно знайти достатні і стабільні джерела фінансування пенсій, у чому дуже зацікавлені представники права соціального забезпечення. На їх погляд, відносини щодо розмірів внесків до таких фондів або відрахувань з бюджету слід віднести до предмета пенсійного права. Для фінансового права це – другорядні питання.

Управління пенсійним забезпеченням, у першу чергу, здійснює Пенсійний фонд України, який з часом отримає статус самоврядної неприбуткової організації і здійснюватиме свою діяльність на підставі статуту, який затверджуватиме його правління (ч. 1 ст. 58 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). НПФ не належать до органів виконавчої влади. Тому такі управлінські відносини слід віднести до предмета пенсійного права;

– **мета пенсійного забезпечення.** Нею є реалізація гарантованого державою права громадян на пенсійне забезпечення за віком, при настанні інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника. Відбувається заміна одних засобів існування (заробітної плати) на інші (пенсійні виплати). Оскільки припускається, що особа не матиме інших джерел до існування, то пенсійні виплати в своїй сукупності повинні забезпечити пенсіонеру рівень життя не нижче прожиткового рівня для непрацездатних (мається на увазі реальний, а не офіційний прожитковий мінімум). Пенсійні виплати виступають частковою компенсацією втраченого заробітку. Результатом реалізації цієї мети є забезпечення пенсіонеру гарантованого гідного і стабільного матеріального забезпечення. На жаль, сьогодні ця мета не реалізовується, і переважна більшість пенсіонерів перебуває за межею бідності, а інших засобів до існування, крім пенсії, у них не має;

– **залежність правового регулювання пенсійних відносин від економічного стану держави.** Пенсійне забезпечення може будуватися на принципі перерозподілу (покриття поточних

витрат на виплату пенсій з поточних надходжень) чи на принципі капіталізації (створення спеціального фонду, що забезпечує всі пенсійні виплати сьогодні або в майбутньому). Ці способи фінансування зумовлені станом економіки. Постійний пошук додаткових джерел фінансування, потреба в збільшенні пенсійних виплат на довгострокову перспективу змушує державу регулярно вносити зміни до чинного пенсійного законодавства та приймати нові нормативно-правові акти;

– **порядок установавання прав і обов'язків учасників пенсійних правовідносин.** Існує три прийоми впливу норм права на поведінку людей: чинити тільки так (припис); так не чинити (заборона); чинити так, як вважають за потрібне (дозвіл). Їх поєднання утворює два способи правового регулювання – імперативний (переважає припис) та диспозитивний (переважає дозвіл). Права і обов'язки учасників пенсійних правовідносин установаються нормативно-правовими актами чи договором, тобто розрізняються позадоговірний і договірний способи визначення змісту правовідносин. У солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та в системі державного пенсійного забезпечення права і обов'язки учасників пенсійних правовідносин чітко окреслені законом і не можуть регулюватися договором. У недержавному пенсійному забезпеченні зміст правовідносин частково може корегуватися його учасниками;

– **особливий правовий статус учасників пенсійних правовідносин.** До специфічних ознак пенсіонера та територіального органу Пенсійного фонду України (недержавного пенсійного фонду), як учасників пенсійних правовідносин, належать такі: 1) є економічно нерівними, але й адміністративно незалежними один від одного; 2) майнові права пенсіонера не пов'язані зі значними обов'язками, а обов'язки покладаються на територіальний орган ПФУ (НПФ); 3) права пенсіонера встановлюються за допомогою правомочних норм і виражені в формі дозволів, а правовий статус територіального органу ПФУ (НПФ) визначається зобов'язуючими нормами;

– **обумовленість виникнення, зміни і припинення**

пенсійних правовідносин особливими юридичними фактами. Виникнення цих відносин можливе за наявності таких трьох основних юридичних фактів: 1) досягнення встановленого законом пенсійного віку; 2) установлення інвалідності; 3) наявність у померлого годувальника утриманців, які за законом підлягають матеріальному забезпеченню. Додатковими важливими юридичними фактами є: 1) наявність страхового стажу встановленої законом тривалості; 2) наявність спеціального трудового стажу, що дає право на пільгову пенсію; 3) наявність певної тривалості вислуги років, що дає право на пенсію за вислугу років військовослужбовцям та окремим категоріям працівників. Процедурними фактами виступають заява особи про призначення пенсії, її перерахунок тощо та рішення територіального органу ПФУ (НПФ);

– **особливості санкцій у пенсійних правовідносинах.** На погляд багатьох науковців, норми пенсійного законодавства не містять соціально-забезпечувальних санкцій. За порушення вимог норм пенсійного законодавства настає відповідальність, що передбачена іншими галузями права (цивільним, адміністративним, кримінальним). У пенсійному праві до пенсіонера, що отримав зайво виплачену суму пенсії, застосовуються правовідновлюючі санкції (обов'язок повернути ці суми). В окремих навчальних посібниках ці дії відносять не до санкцій, а до заходів захисту майнових інтересів держави у формі поновлення коштів бюджету відповідного фонду;

– **порядок вирішення пенсійних спорів.** Є два способи поновлення порушених пенсійних прав: судовий та позасудовий. Часто такі спори вирішуються територіальними органами ПФУ. При незгоді пенсіонера з прийнятим рішенням територіальний орган ПФУ або пенсіонер звертаються до суду. Спори з НПФ належать до цивільно-правових і вирішуються у порядку цивільного судочинства;

– **особливості форм (джерел) пенсійного права.** Такими формами є нормативні акти, що стосуються правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення. Ці акти не є кодифікованими, їх дуже багато, надзвичайно часто

змінюються, не піддаються прогнозу тощо. Непоодинокі випадки колізій між законами та постановами Кабінету Міністрів України стосовно розмірів пенсійних виплат. Приймаються в централізованому порядку.

1.7. Правовідносини в сфері пенсійного забезпечення

Науковці вживають два терміни: «правовідносини в сфері пенсійного забезпечення» або «правовідносини в пенсійному забезпеченні» та «пенсійні правовідносини». Це, на наш погляд, ідентичні поняття, але розглядаються у вузькому та широкому значенні. У першому випадку – це матеріально забезпечувальні правовідносини (відносини щодо забезпечення різними видами пенсій), а в другому – це всі відносини і, у т. ч., матеріально забезпечувальні, що складаються в сфері пенсійного забезпечення.

За функціональним наповненням і етапами пенсійного процесу М. М. Шумило виділяє такі види пенсійних правовідносин:

1) пенсійно-страхові, які передбачають загальнообов'язкове державне та добровільне недержавне пенсійне страхування;

2) процедурно-організаційні, що спрямовані на реалізацію особою права на пенсійне забезпечення;

3) пенсійно-забезпечувальні (власне пенсійні правовідносини), які передбачають безпосереднє отримання пенсійної виплати;

4) процесуально-захисні, що спрямовані на захист порушеного права особи на пенсійне забезпечення;

5) виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини, які виникають під час виконання рішення суду щодо пенсійного забезпечення.

З такою класифікацією можна погодитись, але слід уточнити, що вказані правовідносини регулюються фінансовим, пенсійним, процесуальним та виконавчим правом. Лише перші три групи відносин належить до пенсійного права.

В юридичній літературі наведено багато визначень поняття «пенсійні правовідносини», зокрема, це:

– урегульовані нормами пенсійного законодавства соціально-економічні відносини щодо страхування, призначення та виплати уповноваженими суб'єктами правоздатним суб'єктам пенсії для реалізації останніми своїх прав і свобод та сприяння їх соціальної захищеності, а у випадку спору – захисту останніх (М.М. Шумило);

– урегульовані нормами права соціального забезпечення майнові відносини, які виникають при настанні страхових або інших визначених законом випадків, для матеріального забезпечення громадян (або членів їх сімей) на умовах, визначених законом або договором, за рахунок спеціальних страхових фондів (О.Я. Орловський);

– урегульовані нормами права суспільні відносини майнового та довгострокового характеру, в яких суб'єкти мають взаємні права та обов'язки: один суб'єкт при настанні страхового випадку (пенсійного віку, інвалідності, втрати годувальника) реалізовує право на пенсію, а інший (відповідний компетентний орган) зобов'язаний нарахувати й виплачувати її у відповідності до чинного законодавства (А.Ю. Гурик).

Пенсійні правовідносини є різновидом правових відносин і їм притаманні всі риси останніх. Особливості пенсійних відносин зумовлені сферою, де вони виникають, розвиваються, змінюються та припиняються, тобто пенсійним забезпеченням. Основними їх ознаками є:

– виникають із суспільних відносин, що вже врегульовані нормами пенсійного права. Останні моделюють пенсійне правовідношення шляхом визначення суб'єктів цих правовідносин, їх права та обов'язки й порядок взаємодії між собою, юридичні факти, за наявності яких учасники відносин вступають між собою в юридичні зв'язки та об'єкт, з приводу якого виникають ці правовідносини. Теза про те, що пенсійні відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, є не зовсім точною;

– норми права не тільки моделюють суспільні відносини, але виступають формою їх реалізації. Ефективність усіх елементів правової норми проявляється в конкретних

правовідносинах;

– мають майновий (соціально-економічний, фінансово-економічний) характер. Виникають з приводу грошових сум у певному розмірі, які повинні замінити основні засоби до існування та виплачуватися регулярно. Пенсія виступає особливим об'єктом пенсійних правовідносин і він характерний саме для цих відносин;

– належать, як правило, до довготривалих у часі відносин. Пенсії за віком і за вислугу років призначаються довічно. На період інвалідності призначається пенсія по інвалідності, а пенсія в зв'язку з втратою годувальника на період до досягнення членами сім'ї померлого годувальника працездатного віку. Пенсійні відносини щодо одноразових пенсійних виплат також належать до довготривалих, оскільки особа впродовж багатьох років сплачувала страхові внески;

– носять регулярний характер при виплаті пенсій. Як правило, щомісяця виділяються грошові кошти та перераховуються на особові рахунки пенсіонера. Проводяться певні дії стосовно індексації пенсій, їх перерахунку тощо;

– виникають між двома суб'єктами: пенсіонером, з одного боку, та територіальним органом ПФУ (НПФ), з другого, що не є рівноправними. Рішення завжди приймається надавачем пенсій;

– персоніфікація отримувачів пенсій. Пенсійні правовідносини завжди є конкретними і з точно визначеними адресатами. У прийнятому рішенні завжди вказується прізвище, ім'я та по батькові пенсіонера, дата призначення пенсії, її вид та розмір тощо;

– обумовлені специфічними юридичними фактами. Підставою виникнення правовідносин може бути досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, наявність у померлого годувальника непрацездатних членів сім'ї. Смерть є підставою для припинення пенсійних правовідносин або виникнення правовідношення щодо призначення пенсії в зв'язку з втратою годувальника.

Науковці називають й інші риси пенсійних правовідносин, які можуть бути взяті до уваги. Названі та інші риси властиві й

іншим правовідносинам (наприклад, стосовно забезпечення допомогоюми, надання соціальних послуг), але з урахуванням середовища, де вони виникають.

З урахуванням названих рис, можна зробити висновок, що **пенсійні правовідносини** – це встановлені нормами пенсійного права суспільні відносини, що виникають між фізичною особою (пенсіонером), з одного боку, та територіальним органом Пенсійного фонду України (недержавним пенсійним фондом), з іншого, з приводу надання матеріального забезпечення у грошовій формі у випадку настання постійної (умовної чи дійсної) непрацездатності (досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрата годувальника) на умовах, розмірі та в порядку, передбачених законом чи договором.

Частина фахівців права соціального забезпечення до передумов виникнення пенсійних правовідносин відносять:

– **норми права.** Пенсійні відносини одразу конструюються як правові. У нормах пенсійного права, зокрема, закріплено: 1) коло осіб, які мають право на пенсійні виплати; 2) види пенсійних виплат; 3) умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат; 4) пенсійний вік; 5) мінімальний та максимальний розміри пенсій; 6) порядок здійснення пенсійних виплат; 7) пенсійні права та юридичні обов'язки, тобто правовий статус суб'єктів пенсійних правовідносин;

– **пенсійну правоздатність та дієздатність.** Пенсійна правоздатність – це здатність мати права й обов'язки в пенсійній сфері. Цією здатністю людина наділяється з моменту народження і до смерті. Деякі науковці плутають правоздатність з моментом виникнення суб'єктивного права (наприклад, досягнення 60-ти річного віку). Пенсійна дієздатність складається з таких можливостей: 1) набувати своїми діями права на окремі види пенсійного забезпечення; 2) здійснювати своїми діями права й обов'язки в пенсійному забезпеченні; 3) нести відповідальність за неправомірні вчинки. Пенсійна дієздатність відіграє в пенсійних відносинах незначну роль. Недієздатність особи не виключає її з пенсійних правовідносин.

За наявності законного представника територіальний орган ПФУ зобов'язаний ураховувати інтереси недієздатного пенсіонера;

– **юридичні факти.** Будь-яке пенсійне правовідношення виникає на підставі певного фактичного складу (юридичних фактів, матеріального та процедурного характеру). Юридичний склад пенсійного правовідношення по призначенню пенсії за віком, наприклад, буде складатися з таких юридичних фактів: 1) досягнення 60-ти річного віку; 2) наявність страхового стажу не менше від 15 до 25 років із поступовим збільшенням до 35 років; 3) звернення особи до територіального органу ПФУ з відповідною заявою; 4) прийняття цим органом відповідного рішення.

Останнім часом пенсійну правоздатність і дієздатність прийнято розглядати не як передумову виникнення пенсійних правовідносин, а як елемент правового статусу пенсіонера. Норми пенсійного права та юридичні факти деякі автори включають до елементів пенсійних правовідносин. Така позиція заслуговує на увагу. Існує кілька поглядів на склад елементів пенсійних правовідносин: 1) суб'єкти – об'єкт – зміст; 2) юридичні факти – суб'єкти – об'єкт – зміст; 3) норми пенсійного права – юридичні факти – суб'єкти – об'єкт – зміст.

Суб'єкти пенсійних правовідносин – це особи, наділені нормами пенсійного права юридичними правами і юридичними обов'язками в сфері пенсійного забезпечення. Ними є, з одного боку, фізична особа, що має статус пенсіонера, а з іншого боку, – територіальний орган ПФУ, що здійснює призначення та виплату всіх пенсійних виплат, крім системи недержавного пенсійного забезпечення.

Фізичних осіб умовно можна поділити на три групи: 1) осіб, які набули право на певний вид пенсійної виплати; 2) осіб, які звернулися до відповідного органу із заявою про реалізацію набутого права; 3) пенсіонерів – осіб, які отримують той чи інший вид пенсії. Будь-які правовідносини виникають із моменту взаємодії не менше двох суб'єктів, тобто суб'єктами пенсійних правовідносин є особи, які звернулися до територіального органу ПФУ із заявою про призначення пенсії, та пенсіонери. Твердження про те, що пенсійні правовідносини

виникають із моменту прийняття рішення про призначення пенсії, є помилковим. Із цих міркувань пенсійні правовідносини також не можуть виникати з моменту набуття права на пенсію.

У пенсійних правовідносинах фізична особа переважно виступає правомочною особою, що має право на різні види пенсійних виплат. Надавач пенсійного забезпечення, як правило, в основному виступає зобов'язаною особою.

Об'єктом пенсійних правовідносин виступає певне матеріальне благо. Одні автори вважають, що таким благом є систематичне отримання пенсії того виду, якого виду дане пенсійне правовідношення. Тут об'єктом виступають дії, тобто отримання пенсії. Інші автори до об'єкта відносять пенсії в грошовому виразі відповідного виду (пенсії за віком, пенсії по інвалідності й т. ін.). Точніше, необхідно говорити, що об'єктом пенсійних правовідносин виступає періодична, як правило, щомісячна грошова виплата пенсії або її одноразова виплата в накопичувальній системі чи системі недержавного пенсійного забезпечення.

Змістом пенсійних правовідносин є сукупність прав і обов'язків його суб'єктів, що передбачені пенсійним законодавством. У навчальній літературі прийнято зміст правовідносин розкривати через обов'язки його суб'єктів. Основним обов'язком Пенсійного фонду України є призначення (перерахунок) і виплата пенсій та щомісячного довічного грошового утримання. Фізична особа, як правомочна особа, має право на всі види пенсійних виплат, які передбачені пенсійним законодавством.

Контрольні запитання

1. Коли виникло пенсійне забезпечення?
2. Дайте визначення терміну «пенсія».
3. Які основні ознаки пенсій?
4. Розкрийте економічну суть пенсій.
5. Розкрийте правову суть пенсій.
6. Що слід розуміти під поняттям «пенсійне забезпечення»?
7. Перерахуйте основні ознаки пенсійного забезпечення.
8. Який зміст вкладається в поняття «право на пенсію».

9. Назвіть характерні риси права людини на пенсію.
10. Які пенсійні права закріплені в пенсійному законодавстві України?
11. За якими критеріями визначається підгалузь права?
12. Пенсійне право – це інститут чи підгалузь права соціального забезпечення?
13. Які відносини входять до предмета пенсійного права?
14. З яких елементів складаються пенсійні правовідносини?
15. Сформулюйте визначення поняття «пенсійні правовідносини».

Теми рефератів

1. Поняття, ознаки та загальна характеристика пенсій.
2. Пенсійне забезпечення як вид соціального забезпечення.
3. Пенсійне право як основна підгалузь права соціального забезпечення.
4. Право людини на пенсію.
5. Предмет пенсійного права.
6. Принципи пенсійного права.
7. Форми (джерела) пенсійного права.
8. Пенсійні правовідносини.

Нормативні акти та література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-в> .
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 14.01.1998 № 16/98-ВР. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> .
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 09.07.2003 № 1058-ІV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> .
4. Про пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> .
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12> .
6. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 01.06.2000 № 1767-ІІІ. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1767-14> .
7. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 28.02.1991 № 796-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/796-12> .
8. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] // Верховна Рада

Україні; Закон від 09.07.2003 № 1057-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> .

9. Бомбергер, І. Правові ознаки поняття «спеціальна пенсія» [Текст] / І. Бомбергер // Право і суспільство. – 2003. – № 1. – С. 32-38.

10. Бойко, М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні [Текст] : навч. посіб. / М. Д. Бойко. - Вид. 2-ге, випр. і допов. – К : Атіка, 2006. – 356 с.

11. Буряченко, О. Е. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі [Текст] / О. Е. Буряченко // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 2 (49). – С. 1-7.

12. Горбатенко, О. В. Особливості пенсійних правовідносин з реалізації права громадян на пенсійне забезпечення [Текст] / О. В. Горбатенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – О.: Юридична література, 2009. - Вип. 46. – С. 68-74.

13. Гурик, А. Ю. Поняття та характерні риси пенсійних правовідносин державних службовців у сучасних умовах [Текст] / А. Ю. Гурик // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 133-138.

14. Гуцалова, Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / Ю. Є. Гуцалова // Економічний вісник. – 2015. – № 2. – С. 86-93.

15. Дерев'яно, М. І. Пенсія як об'єкт пенсійних правовідносин працівників органів прокуратури [Електронний ресурс] / М. І. Дерев'яно // Форум права : електрон. наук. фахове вид. - 2011. - № 3 . – С. 206–211. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_3_38.pdf

16. Дідковська, Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні : сучасні реалії та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Т. О. Дідковська // Форум права : електрон. наук. фахове вид. – 2012. – № 1. – С. 253-257. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_1_39.pdf .

17. Загорюлько, І. Б. Поняття пенсійного забезпечення : поняття, принципи та функції [Текст] / І. Б. Загорюлько // Науковий вісник Укр. ДЛТУ. – 2006. – Вип. 15.3. – С. 248-256.

18. Зіноватна, І. В. Принцип єдності та диференціації правового регулювання пенсійних відносин [Текст] / І. В. Зіноватна // Актуальні проблеми права : теорія і практика. – 2014. – № 29. – С. 132-138.

19. Казанчан, А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян України [Текст] / А. А. Казанчан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2010. – № 1. – Т. 23 (62). – С. 142-149. – (Сер. «Юридические науки»).

20. Колеснік – Омельченко, Т. В. Правова сутність пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / Т. В. Колеснік-Омельченко // Форум права : електрон. наук. фахове вид. – 2008. – № 1. – С. 233-239. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2008_1_37.pdf .

21. Костюк, В. Л. Право на пенсійне забезпечення в умовах сьогодення : науково-теоретичний аспект [Текст] / В. Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2015. – № 1 (11). – С. 1-15. – (Сер. «Право»).

22. Михайлова, І. Ю. Пенсія як об'єкт пенсійних правовідносин [Текст] / І. Ю. Михайлова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 7. – С. 99-101.

23. Михайлова, І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України [Текст] / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4(36). – С. 136-140.
24. Орловський, О. Я. Правова природа трансформації системи пенсійного забезпечення України [Текст] / О. Я. Орловський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 628. – С. 90-94. – (Сер. «Правознавство»).
25. Орловський, О. Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин [Текст] / О. Я. Орловський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 538. – С. 79-84. – (Сер. «Правознавство»).
26. Перехрест, Р. Ю. Поняття пенсії у праві соціального забезпечення [Текст] / Р. Ю. Перехрест // Наукові записки. – 2005. – Т. 38. – С. 61-66. – (Сер. «Юридичні науки»).
27. Прийменко, О. С. Пенсія в разі втрати годувальника як об'єкт правовідносин [Текст] / О. С. Прийменко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 22. – С. 106-111. – (Сер. «Право»).
28. Сільченко, С. О. Реформування солідарної системи пенсійного страхування в Україні : проблеми правової регламентації [Текст] / С. О. Сільченко // Право України. – 2012. – № 6. – С. 47-52.
29. Синчук, С. М. Правовідносини соціального забезпечення : суб'єкти, зміст, об'єкти [Текст] : моногр. / С. М. Синчук . – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 422 с.
30. Синчук, С. М. Правові проблеми понятійного апарату пенсійного законодавства [Текст] / С. М. Синчук // Право України. – 2012. – № 6. – С. 27-32.
31. Синчук, С. М. Проблеми законодавчого закріплення поняття «пенсія» [Текст] / С. М. Синчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2005. – Вип. 41. – С. 251-256.
32. Стаховська, Н. М. Відносини в праві соціального забезпечення [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. М. Стаховська. – К., 2000. – 196 с.
33. Сташків, Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. – 692 с.
34. Сташків, Б. Пенсія як об'єкт правовідносин у соціальному забезпеченні [Текст] / Б. Сташків // Право України. – 1998. – № 11. – С. 89-91.
35. Ширант, А. А. Генеза принципів пенсійного забезпечення [Текст] / А. А. Ширант // Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 8-9 жовт. 2010 р.). – Х. : Кроссрод, 2010. – С. 560-563.
36. Шумило, М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні [Текст] : моногр. / М. М. Шумило. – К : Ніка-Центр, 2016. – 680 с.
37. Шумило, М. М. Пенсійна реформа 2011 року : критичний аналіз [Текст] / М. М. Шумило // Судова практика. – 2012. – № 6. – С. 24-32.
38. Шумило, М. М. Підстава виникнення пенсійних правовідносин [Текст] / М. М. Шумило // Юридична наука. – 2011. – № 1 (1) . – С. 135-138.
39. Шумило, М. М. Теоретичний аспект пенсійного забезпечення непрацездатних членів сім'ї державних службовців у зв'язку з втратою годувальника [Текст] / М. М. Шумило // Правова держава : щоріч. наук. пр. – 2010. – Вип. 21. – С. 258-266.
40. Шумило, М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців [Текст] : моногр. / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 272 с.

Глава 2

ПЕНСІЙНІ СИСТЕМИ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

2.1. Види пенсійних систем у світі

2.1.1. Поняття та класифікація пенсійних систем

Під пенсійною системою розуміють організаційно-правові форми створення і функціонування системи забезпечення пенсійними виплатами непрацездатних осіб у тій чи іншій країні. Основними типами пенсійних систем є розподільча, накопичувальна та змішана.

Пенсійні системи в літературі класифікуються за:

- суб'єктом здійснення пенсійного забезпечення – державна, корпоративна, індивідуальна;
- формою (типом) – накопичувальна, розподільча, змішана;
- наявністю страхування – страхова, нестрахова;
- рівнем охоплення – загальна, обмежена;
- методом фінансування – нефондована, фондована (накопичувальна), змішана;
- джерелами фінансування – державна, професійна, особиста;
- метою – для боротьби з бідністю чи забезпечення гідного рівня життя;
- моделями пенсійного забезпечення – модель Бісмарка, модель Беверіджа, приватно-корпоративна модель.

У рекомендаціях МОП пенсійні системи розглядаються як трьохелементні:

- перший рівень: мінімальні пенсії, які спрямовані на попередження бідності для всіх, без винятку, категорій населення, але з перевіркою реальної нужденності (малозабезпеченості). При цьому фінансування першого рівня можливо як за рахунок страхових внесків застрахованих осіб і їх роботодавців, так і безпосередньо за рахунок загальних

податкових надходжень державного бюджету. Мінімальні пенсії підлягають обов'язковій індексації з метою забезпечення їх актуальної купівельної спроможності;

– другий рівень: обов'язкові державні розподільчі пенсії, засновані на страхових принципах, які повинні забезпечити адекватність розміру пенсії втраченому заробітку (коефіцієнт заміщення). Цей рівень пенсії мусить повністю індексуватися для підтримки принципу адекватності втраченому заробітку;

– третій рівень: накопичувальна схема з установленими внесками передбачає можливість приватного управління пенсійними зобов'язаннями і повинна доповнювати державні пенсійні програми для окремих категорій громадян, тобто може не носити всезагального охоплення. Цей компонент включає професійні, а також індивідуальні пенсійні схеми.

Згідно з рекомендаціями Всесвітнього банку та МВФ національні пенсійні системи також класифікуються, виходячи з трьох основних рівнів:

– перший: управляється державою, має розподільчий компонент зі загальноустановленими розмірами виплат;

– другий: обов'язковий персоніфікований компонент з установленими внесками;

– третій: індивідуальний облік добровільних накопичень для тих застрахованих осіб, які зацікавлені в більшому матеріальному захисті в старості.

Ці класифікації мають багато спільного, але також мають суттєві відмінності, що пов'язані з особливостями економічних принципів формування пенсійних прав. Наприклад, у класифікації Всесвітнього банку не зафіксовані обов'язкові накопичувальні професійні схеми, які відіграють значну роль у багатьох розвинених країнах. Погляди Всесвітнього банку дещо змінилися, і зараз він у структурі пенсійних систем виділяє такі компоненти:

– 0 – базова чи соціальна пенсія. Мінімальна соціальна допомога для всіх чи малозабезпечених. Охоплює все населення, фінансується за рахунок бюджетних коштів;

– 1 – державна пенсійна система під державним

управлінням (з установленим розміром виплат або умовно-накопичувальна з установленим розміром внесків). Стосується формального сектору економіки, є обов'язковою для участі та фінансується за рахунок внесків, але можливе використання деяких фінансових резервів;

– 2 – професійні або персональні пенсійні програми (повністю накопичувальні програми з установленим розміром виплат чи внесків). Стосуються формального сектора економіки, є обов'язковими для участі та фінансуються за рахунок фінансових активів;

– 3 – професійні або персональні пенсійні програми (частково чи повністю накопичувальні програми з установленим розміром виплат або внесків). Добровільна участь усіх категорій громадян, фінансовим джерелом виступають фінансові активи;

– 4 – можливість користування неформальною підтримкою (сім'ї), іншими офіційними соціальними програмами (охорона здоров'я) та іншими індивідуальними фінансовими і нефінансовими активами (домоволодіння). Участь є добровільною для всіх громадян та фінансується за рахунок фінансових та нефінансових активів.

В одній із спеціальних доповідей Всесвітній банк виділяє чотири рівні пенсійної системи: 1) нульовий рівень, що передбачає «пенсійний план без внесків», розрахований на малозабезпечених і фінансується за рахунок загальних доходів держави; 2) перший рівень – розподільчий, де пенсії виплачуються з поточних внесків працівників та роботодавців; 3) другий рівень – накопичувальний, при якому вклади зберігаються на індивідуальних рахунках та інвестуються в різні фінансові інструменти. Вклади разом із заробленими відсотками виплачуються особі після досягненні пенсійного віку; 4) третій рівень – механізми, що дозволяють особам відкладати додаткові гроші на особистий пенсійний рахунок на добровільній основі.

Управління соціальним забезпеченням США та Міжнародна асоціація соціального забезпечення виділяє такі обов'язкові компоненти пенсійної системи:

– **фіксована виплата** – єдиний розмір пенсії чи заснована

на тривалості стажу або періодах резидентства виплата, що не залежить від розміру зарплати. Цей вид виплати фінансується за рахунок податку на заробітну плату або страхових внесків працівників, роботодавців чи їх обох;

– **доходоорієнтовані пенсії** – розмір пенсії визначається в залежності від розміру заробітної плати. Цей вид пенсії фінансується за рахунок податку на заробітну плату, внесків роботодавців, працівників чи їх обох;

– **пенсії по нужденності (малозабезпеченості)** – виплачуються тільки особам, які мають дохід нижче фіксованого рівня. Як правило фінансуються за рахунок відрахувань уряду, без внеску роботодавців та найманих працівників;

– **універсальна фіксована виплата** – єдиний розмір пенсії, що, зазвичай, базується на резидентстві, але не залежить від розміру заробітку. Як правило, фіксується за рахунок відрахувань уряду без внесків роботодавців та найманих працівників;

– **ощадні фонди** – спеціальні фонди, що управляються державою і фінансуються за рахунок відрахувань працівника та роботодавця. Пенсії з таких фондів, як правило, виплачуються як одноразова сума з накопиченим відсотком. У Європі таких фондів немає;

– **професійні пенсійні схеми** – закон зобов'язує підприємців створювати приватні професійні пенсійні схеми, які повинні фінансуватися за рахунок підприємців, а в деяких випадках – за рахунок відрахувань працівників. Допомога виплачується у вигляді фіксованої суми, ануїтету чи пенсії;

– **індивідуальна пенсійна схема** – працівники, а в деяких випадках, роботодавці повинні вносити на індивідуальний рахунок певний відсоток заробітної плати, що управляється державним чи приватним фондом, який вибрав працівник. Накопичувальний капітал на індивідуальних рахунках використовується для купівлі ануїтету або програмного зняття чи комбінації цих двох варіантів.

Важлива увага приділяється фіксованій стійкості пенсійної системи. Економісти під нею розуміють здатність пенсійної

системи в коротко-, середньо- і довготерміновій перспективі акумулювати обсяг ресурсів, достатніх для виконання грошових зобов'язань перед пенсіонерами, що встановлені чинним законодавством. Умовами фінансової стійкості пенсійної системи є: 1) виконання державою пенсійних зобов'язань перед пенсіонерами; 2) гнучкість системи; 3) актуарна забезпеченість. До основних показників фінансової стійкості пенсійної системи належать: 1) коефіцієнт фінансової стійкості пенсійного органу (співвідношення власних коштів до зобов'язань перед пенсіонерами); 2) інтегральний показник фінансової стійкості пенсійної системи, який показує забезпеченість засобами для погашення зобов'язань перед пенсіонерами; 3) абсолютний показник фінансової стійкості пенсійної системи (показує дефіцит або профіцит, виходячи із внесків із середньої заробітної плати та виплати середньої зарплати).

Економісти під пенсійною системою розуміють усі види пенсій, усі інститути, що забезпечують розрахунок і виплату пенсій, або спосіб забезпечення виплат і спосіб акумуляції коштів на пенсійні виплати, а також ступінь обов'язковості участі в пенсійній схемі, роль держави в забезпеченні пенсійних прав.

Щодо трьохрівневої пенсійної системи нобелівський лауреат Дж. Стігліц зауважив, що дана система містить таку кількість невизначеностей і міфів, що навряд чи можна взагалі сподіватись на її успішну роботу. Крім того, кошти накопичувальної системи (II і III рівнів) викидаються на фінансовий ринок, де беруть участь у сумнівних фінансових операціях, як правило, спекулятивного характеру, що породжують систематичні фінансові кризи, наслідком яких є інфляція та знецінення пенсійних капіталів. Студентам необхідно надзвичайно критично відноситись до наявних публікацій, особливо в навчальній літературі, і висловлюватись лише після співставлення різних точок зору щодо кожного рівня пенсійної системи та аналізу відповідного статистичного матеріалу.

2.1.2. Солідарна (розподільча) пенсійна система

Солідарна пенсійна система – це одна з організаційно-правових форм забезпечення умовно чи фактично непрацездатних осіб засобами до існування, яка побудована на принципі солідарності поколінь, відповідно до якого покриття витрат на виплату пенсій відбувається з поточних надходжень працюючих у вигляді соціального податку або соціального внеску від заробітної плати працюючих чи дотацій бюджету з надією, що наступне покоління буде таким же чином утримувати працююче сьогодні покоління при припиненні ним трудової діяльності.

Характерними ознаками солідарної пенсійної системи є:

1) становить собою організаційну структуру, що включає підпорядковані один одному органи, які займаються збором пенсійних коштів з наступною виплатою пенсій, та отримувачів пенсійних виплат, тобто фактично чи юридично непрацездатних осіб;

2) діяльність відповідних органів, умови та порядок надання пенсійних виплат чітко регламентуються нормативними актами (переважно законами);

3) джерелами фінансування виступають внески працівників, роботодавців та дотацій держави;

4) пенсійним забезпеченням охоплені всі верстви населення незалежно від наявності трудового стажу;

5) пенсії надаються непрацездатним особам, які досягли відповідного віку, як правило, пенсійного;

6) розмір пенсійних виплат, зазвичай, пов'язується з наявним у країні прожитковим мінімумом, а тому часто вони називаються базовими;

7) пенсійні кошти, що надходять, одразу ж направляються на виплату поточних пенсій, не накопичуються і не спадкуються. В окремих випадках можливе надходження більшої кількості коштів, ніж потрібно, на поточні виплати, але це виключення із загального правила;

8) солідарна система побудована на неписаному договорі поколінь, що включає розміри страхових внесків та пенсій,

схеми розподілу страхового навантаження, а також права і обов'язки сьогодишніх і майбутніх поколінь щодо утримання один одного (наступні покоління фінансують попередні);

9) стійкість пенсійної системи залежить від співвідношення працюючого і непрацюючого населення та певних економічних і соціальних факторів;

10) здійснення управління, контролю і нагляду за пенсійною системою з боку держави.

Уперше система обов'язкового пенсійного страхування була введена канцлером Отто фон Бісмарком у 80-і роки XIX ст. і будувалася на внесках працівників, роботодавців та держави. У 1891 році Данія, а згодом Нова Зеландія (1898 р.) ввели пенсійну систему, зорієнтовану на допомогу бідним. На відмінну від Німеччини, де розмір майбутніх пенсійних виплат безпосередньо залежав від страхових внесків, датська пенсійна система була спрямована на виплату рівних пенсій за принципом достатності, що фінансувалися за рахунок загальних доходів. Ця модель була впроваджена в країнах Північної Європи та в англосаксонських країнах (крім США) і використана в доповіді Беверіджа (1940 р.). Так виникли дві моделі солідарної системи (Бісмарка та Беверіджа). До перших солідарних також належать пенсійні системи Великобританії (1908 р.), Франції (1910 р.), Швеції (1913 р.), Італії (1919 р.), Нідерландів (1919 р.), Чилі (1924 р.), Канади (1927 р.), США (у 1935 році на федеральному рівні) та ін.

Солідарність поколінь забезпечує відносну простоту управління фінансовими резервами пенсійної системи і, в той же час, збільшує залежність даної моделі від інших соціально-економічних факторів і, в першу чергу, від демографічних (старіння населення, зниження народжуваності, зростання тривалості життя). Солідарна система гарантує кожному учаснику після досягнення пенсійного віку пенсію встановленого розміру, обумовленого величиною заробітної плати і сукупним трудовим (страховим) стажем.

У розподільчій системі виділяють такі пенсійні системи: 1) базові пенсії; 2) окремі цільові програми пенсійних доходів; 3) мінімальні пенсії в межах зарплатно орієнтованих планів;

4) соціальне забезпечення.

Базові пенсії передбачають виплати або за плоскою шкалою, коли кожному пенсіонеру виплачується однакова сума, або в залежності від кількості відпрацьованих років, а не від попереднього заробітку. Додатковий дохід з інших джерел не змінює права на отримання базової пенсії. Схеми базової пенсії поширені в країнах Організації Економічного Співробітництва і Розвитку, Східній Європі, Центральній Азії. В країнах Латинської Америки і Карибського басейну існують лише поодинокі випадки таких схем. На Близькому Сході та в Північній Африці такі схеми не зустрічаються.

Цільові програми, навпаки, передбачають більш високі виплати менш забезпеченим особам і понижені пенсії більш забезпеченим пенсіонерам. Цільові програми існують у трьох основних формах: 1) виплати можуть визначатися величиною пенсійного доходу, де сума залежить тільки від рівня пенсійних виплат, які отримує пенсіонер; 2) розширена дохідно-орієнтована система, у якій виплати понижуються за наявності в пенсіонера додаткових доходів, наприклад, від заощаджень; 3) система повного врахування грошових коштів, де відбувається скорочення пенсійних виплат з метою обліку всіх активів і доходів. У деяких країнах немає спеціальних цільових програм для людей похилого віку, але малозабезпечені особи мають доступ до соціального забезпечення, як і інші громадяни. У всіх країнах ОЕСР у тому чи іншому вигляді існують цільові пенсійні виплати, що забезпечуються для підтримки громадян, які мають маленькі обов'язкові приватні пенсії. Не в усіх країнах передбачені мінімальні пенсії.

Мінімальні пенсії подібні до цільових, оскільки вони також покликані попереджувати падіння пенсії нижче певного рівня доходу. Однак, інституціональний устрій і умови їх отримання відмінні. Мінімальні пенсії можна визначити як схеми, які регулюються правилами другого рівня, і вони становлять собою дохідно орієнтоване пенсійне забезпечення. Пенсіонери, зазвичай, зобов'язані сплачувати внески впродовж певного мінімального періоду, щоб отримувати таку пенсію.

Основним показником рівня пенсійного забезпечення є

коефіцієнт заміщення, що дорівнює відношенню розміру пенсії до середнього розміру заробітної плати. У розподільчій системі коефіцієнт заміщення визначається за такою формулою:

$$\text{Коефіцієнт заміщення} = \frac{\text{кількість працівників}}{\text{кількість пенсіонерів}} \times \text{ставку внесків}$$

Якщо кількість пенсіонерів невелика, а працівників велика, то державна пенсійна система достатньо дешева, що привело до зниження в деяких країнах пенсійного віку та встановлення дострокових (пільгових) пенсій.

До Другої світової війни державні пенсійні системи були досить помірковані, а пенсії становили не більше 15-20% від середньої заробітної плати. За даними Всесвітнього банку в 12 країнах ОЕСР за період з 1939 до 1980 рр. коефіцієнт заміщення пенсії виріс у три рази, тобто з 15% до 45% середньої заробітної плати. У другій половині ХХ ст. відбулось суттєве зниження народжуваності та зростання тривалості життя, що привело до збільшення кількості пенсіонерів по відношенню до працюючих (платників внесків), що стало причиною глобальної кризи солідарної пенсійної системи.

На солідарну пенсійну систему негативно впливають найрізноманітніші фактори, зокрема, такі:

- низький рівень народжуваності. Щороку трудову діяльність розпочинає все менше і менше працівників, а кількість осіб, що виходить на пенсію, зростає. Порушується співвідношення між працюючими і непрацездатними;

- збільшення тривалості життя взагалі, а також тривалості перебування на пенсії чи очікуваного періоду виплати пенсій. Якщо при введенні солідарної системи особа на пенсії жила кілька років (5-10), то сьогодні цей період визначається десятками років;

- низький рівень зарплат, особливо в пострадянських республіках, що знижує рівень надходжень до пенсійного бюджету. Встановлення нормальної заробітної плати веде до зниження дефіциту таких коштів;

- пізній вихід молоді на ринок праці, що пов'язано зі

збільшенням тривалості навчання. Якщо раніше трудову діяльність розпочинали з 15 років, то тепер після 20 років;

- безробіття. Негативно впливає на збір пенсійних внесків і на їх сплату в мінімальних розмірах. Це пов'язано з циклічністю економіки, низькою купівельною спроможністю громадян і т. д.;

- тінізація економіки. Пов'язана із бажанням отримати надприбутки, великим податковим навантаженням, роботою поза правовим полем тощо;

- інфляція. Змушує державу піднімати розмір пенсійних виплат;

- девальвація національної валюти, що часто проводиться штучно з метою зниження соціальних зобов'язань держави перед пенсіонерами;

- роль пенсіонерів як електорату. У багатьох країнах пенсіонери беруть найактивнішу участь у виборчому процесі, що змушує політичні сили приймати рішення, які не підкріплені економікою конкретної держави.

Науковцями називаються й інші обставини, що негативно впливають на стабільність солідарних пенсійних систем.

Уряди держав постійно розробляють заходи щодо нейтралізації цих факторів, які називаються параметричними пенсійними реформами (збільшення пенсійного віку та страхового трудового стажу, відмова від пенсійних пільг і т. п.). Зменшення кількості працюючих не є критичною для економіки. Роботизація та автоматизація виробництва веде до того, що один працюючий легко може втримувати кількох непрацюючих. Зменшення важкої фізичної праці є підставою для збільшення пенсійного віку тощо.

Вважається, що основним завданням солідарної системи є забезпечення мінімального прожиткового мінімуму всім непрацездатним незалежно від факту їх трудової діяльності.

2.1.3. Обов'язкова накопичувальна (капіталізована, фондована) пенсійна система

Обов'язкова накопичувальна пенсійна система – це

виокремлена організаційно-правова форма забезпечення непрацездатних осіб засобами до існування, яка побудована на принципах обов'язковості та капіталізації внесків і персоніфікації пенсійних рахунків, відповідно до якого внески працівників акумулюються на їх індивідуальних пенсійних рахунках з подальшим їх використанням для інвестування економіки з метою отримання інвестиційного прибутку, а після досягнення відповідного віку з наявних на рахунках коштів, за їх бажанням, буде нарахована одноразова пенсійна виплата чи періодичні пенсії, що виплачуватимуться впродовж визначеного законом часу.

Характерні ознаки накопичувальної пенсійної системи:

- 1) є обов'язковою для працівників певного віку, встановлюється державою і нею регулюється;
- 2) внески є власністю працівника, але можуть сплачуватися тільки ним або роботодавцем чи разом працівником і роботодавцем;
- 3) джерелом фінансування виплат є не тільки внески, але й інвестиційний дохід із них;
- 4) вимагає довготривалого перебування працівника в накопичувальній системі (20-40 років);
- 5) розрахована лише на працюючих (тих, хто може сплачувати внески);
- 6) припускає добровільну участь у системі працівників старшого віку (30-50 років);
- 7) спосіб виплати пенсії, як правило, визначається працівником у відповідному договорі;
- 8) неотримані суми пенсій підлягають спадкуванню;
- 9) розмір пенсії залежить від таких факторів, як тривалість періоду сплати та розміру ставки внесків, рівень інвестиційного доходу нагромаджених коштів, вік виходу на пенсію, очікувана тривалість життя, адміністративні витрати пенсійної системи тощо;
- 10) кошти накопичувальної системи, зазвичай, не індексуються;
- 11) участь у накопичувальній системі в окремих випадках веде до зниження розміру пенсії в солідарній системі;

12) накопичувальна система ефективна лише в умовах довгочасного стабільного фінансового ринку;

13) у більшості країн накопичувальна система розглядається як додаткова форма соціального забезпечення, що доповнює солідарну систему;

14) функціонує в умовах наявності в країні різноманітних фінансових інструментів для диверсифікації та інвестиції пенсійних коштів в економіку;

15) наявність у кожного учасника накопичувальної системи індивідуального пенсійного рахунку.

Батьківщиною обов'язкової накопичувальної пенсії вважається Аргентина, яка цю систему запровадила в 1904 році. Солідарної пенсійної системи у той час не було і вважалось природним, що кожна людина зобов'язана була накопичувати кошти на випадок непрацездатності, як правило, старості. Працівник регулярно вносив на особистий рахунок в банку (пенсійному фонді) деяку частку заробітку для формування майбутньої пенсії, а банк вкладав ці накопичування в цінні папери держави або в акції підприємств, збільшуючи пенсійні накопичення працівника та власні доходи. До середини 1940-х років таким страхуванням було охоплено 7% працівників. Згідно із законодавством пенсійний внесок становив 8% заробітку, а пенсія – 90% заробітку (з 1957 року – 82%). У міру розвитку економіки і зростання числа учасників пенсійного страхування в накопичувальній системі почали виникати фінансові проблеми. У середині 1960-х років пенсійні фонди були ліквідовані, а пенсійні накопичення консолідовані в трьох загальнонаціональних фондах: для держслужбовців, для самозайнятих і для найманих працівників, а пенсійний внесок піднято з 8% до 20% заробітку (з них 5% вносив працівник). У 80-х роках Аргентина відмовилася від приватної накопичувальної пенсійної системи і повністю перейшла на солідарну систему. Перехід розпочався з липня 1994 року і тривав поетапно з 2001 по 2007 роки і пізніше. Солідарна система включає два компоненти: а) базову пенсію в розмірі 16% середнього по країні заробітку; б) залежну від трудового вкладу додаткову пенсію, що нараховується в розмірі 1,5%

заробітку за кожний рік роботи. Пенсії щорічно в березні і в вересні індексуються відповідно до зростання заробітної плати та збору загальних податків і пенсійних внесків. Пенсійний внесок становить 27% (працівник платить 11%) від фонду оплати праці. Коефіцієнт заміщення становить: валовий – 71,6%, чистий – 87,5%.

У деяких країнах (Казахстан, Росія, Сінгапур, Болівія) був створений державний накопичувальний фонд, але в інших країнах, де запроваджувалась обов'язкова накопичувальна система, від цієї ідеї відмовились через те, що це могло б збільшити адміністративні витрати, позбавити учасників можливості самостійно здійснювати інвестиційну політику, зробити неможливою конкуренцію між пенсійними фондами й т. ін.

Участь громадян у накопичувальній системі буває добровільною (учасник особисто приймає рішення, і воно залежить від його волі) та обов'язковим (рішення приймає держава, і від волі учасника нічого не залежить). Приватні пенсійні фонди з обов'язковою участю створюються для реалізації державних пенсійних програм (II рівень), а приватні пенсійні фонди з добровільною участю – для здійснення додаткового пенсійного забезпечення громадян (III рівень). Дуже часто держави обов'язкові пенсійні системи переводять у розряд добровільних у разі виявлення фінансових негараздів.

Функціонування накопичувальних систем є довготерміновим інвестиційним процесом, що складається з трьох етапів:

- 1) пенсійні внески сплачуються до відповідного пенсійного фонду;
- 2) зібрані кошти інвестуються в різні інвестиційні проекти на підставі встановлених державою правил;
- 3) після довготривалої сплати внесків та отриманого інвестиційного доходу здійснюється виплата пенсії з накопичувальної системи.

Концепція накопичувальної пенсійної системи не є новою для світу. Вона виникла на перших етапах становлення індустріального суспільства. Інститут накопичувальних пенсій

виступив основним механізмом самозахисту найманих працівників і дрібних підприємців у випадку припинення ними трудової діяльності. Новий підхід цей інститут отримав у 80-і роки ХХ ст. у формі обов'язкового особистого страхування в Латинській Америці та в деяких країнах, що розвиваються.

Певний час обов'язкова накопичувальна система протиставлялася розподільчій з метою її витіснення та заміни. На користь цього висувались такі аргументи: 1) пенсійна система, яка повністю перейшла на накопичувальну основу, збільшує сукупні національні накопичення і веде до збільшення інвестицій та економічного зростання; 2) при приватному управлінні пенсійними фондами пенсійна система завдяки впливу конкуренції і незалежності від політичного втручання становиться ефективнішою за державну; 3) накопичувальна пенсійна система не залежить від проблем демографічного плану, що загрожує нормальному функціонуванню розподільчої системи; 4) накопичувальна система дає свободу вибору і забезпечує диференціацію розмірів пенсії в залежності від заробітку та ефективності використання накопичень.

2.1.4. Добровільні (недержавні) пенсійні системи

У країнах ОЕСР під недержавними пенсійними програмами розуміють пенсійні програми, які регулюються установами, що не відносяться до органів державного управління. Такі програми можуть регулюватися безпосередньо роботодавцем, що веде діяльність у недержавному секторі та діє як особа, яка фінансує реалізацію програми недержавним пенсійним фондом, чи компанією, яка займається недержавним пенсійним забезпеченням. Недержавні пенсійні програми можуть доповнювати або замінювати державні пенсійні програми. В деяких країнах вони можуть включати програми для працівників державного сектора.

Добровільна пенсійна система – це організаційно-правова форма соціального забезпечення непрацездатних осіб додатковими засобами до існування, що побудована на принципі добровільності і полягає в різноманітних способах заощадження

коштів на випадок непрацездатності.

Характерні ознаки:

1) здійснюється в добровільному порядку без примусу держави;

2) є додатковою формою по відношенню до обов'язкового пенсійного забезпечення;

3) серцевину цієї системи становить недержавне пенсійне страхування;

4) держава зацікавлена в цій формі соціального забезпечення шляхом устанавлення, в першу чергу, податкових пільг;

5) розмір внесків та умови страхування не встановлюються державою, а вибираються особою, яка бажає взяти участь у цьому виді страхування;

6) страховиками в системі добровільного пенсійного страхування виступають недержавні пенсійні фонди або страхові компанії;

7) як заохочення до добросовісної праці роботодавець може добровільно вносити внески на користь свого працівника;

8) метою цього страхування та забезпечення є накопичення додаткових коштів на випадок недостатності засобів до існування при настанні складних життєвих обставин;

9) усі ризики участі в добровільному пенсійному страхуванні особа бере на себе;

10) держава не бере участі в недержавному пенсійному страхуванні, але здійснює контроль і нагляд за діяльністю недержавних пенсійних фондів і страхових компаній.

Існують різні програми додаткового пенсійного забезпечення, і клієнт самостійно вибирає для себе найбільш вигідну з урахуванням своїх фінансових можливостей. Внески можуть бути одноразові або накопичувальні, що сплачуються щорічно, щоквартально чи щомісячно. Після досягнення обумовленого віку (як правило, пенсійного) пенсійні виплати можуть здійснюватися одноразово чи періодично. Всі виплати здійснюються в межах належних особі коштів.

Добровільні способи забезпечення старості становлять третій рівень пенсійної системи. Це рівень приватної ініціативи, де діють системи додаткових виробничих пенсій і особистих

пенсійних заощаджень. Модель особистого пенсійного страхування зайнятого населення має риси індивідуального захисту з великою мотивацією заможних прошарків населення до накопичення достатніх матеріальних засобів «на старість». Така система притаманна США та багатьом європейським країнам. Приватні пенсії можуть надаватися в рамках пенсійних систем компаніями приватного страхування (Франція, Німеччина).

Розвиток приватних пенсій обумовлюється такими факторами, як діючий механізм економіки, конкуренція, колективні угоди, внутрішні потреби підприємства і т. д. У багатьох країнах акцент робиться на добровільну основу – будь-якому підприємцю не заборонено створення приватної пенсійної системи. Працівники, що не охоплені системою пенсій, завдяки податковим пільгам можуть створювати власні програми додаткового пенсійного захисту. Додаткові пенсійні системи часто діють разом із системами обов'язкового державного страхування.

У багатьох публікаціях правильно підкреслюється, що роль додаткових пенсійних систем полягає в тому, що за їх допомогою можна було б задовольняти індивідуальні потреби громадян у соціальному забезпеченні. Їх роль у багатьох відношеннях співпадає з роллю базових систем. Вони, як і базові, виконують соціальні та економічні функції: 1) підтримують рівень життя, звички, що склалися, попереджують негативні наслідки, які пов'язані зі зниженням доходів через припинення трудової діяльності; 2) дозволяє отримувачам пенсій не втратити купівельну спроможність, яка в них була в працездатному віці.

2.1.5. Змішані пенсійні системи

У світових пенсійних системах можна виділити чотири типи взаємозв'язку приватного і державного пенсійного забезпечення: 1) повністю державна пенсійна система; 2) державна система, що доповнена приватним пенсійним забезпеченням; 3) приватне пенсійне забезпечення, що доповнює або частково замінює

державну систему; 4) приватна система, яка повністю замінює державну.

У 70-і роки ХХ ст. Всесвітній банк, а за ним і МВФ почали інтенсивно пропагувати фондовану або накопичувальну пенсійну систему. У 80-90-і роки ХХ ст. ця система була впроваджена в багатьох країнах світу. Практично всі наукові публікації протиставляли накопичувальну систему солідарній, наділяючи першу неперевереними перевагами. З часом були виявлені суттєві недоліки накопичувальної системи та сумнівні переваги над солідарною системою, і Всесвітній банк та МВФ змінили свої погляди на роль та значення цих пенсійних систем.

На користь накопичувальної системи були висловлені такі аргументи: 1) вирішує проблему несприятливої демографічної ситуації; 2) є єдиним способом створення пенсійних накопичень; 3) означає автоматичне зростання коштів у системі; 4) знижує державні витрати на пенсії; 5) накопичувальні схеми підвищують стимули до праці; 6) накопичувальна система диверсифікує ризики; 7) широкий вибір способів та умов вкладень пенсійних накопичень підвищує соціальний захист; 8) приватне пенсійне страхування усуває неефективну державу з пенсійної сфери.

На ці аргументи наводяться такі контраргументи:

1) збільшення чисельності людей похилого віку, що беруть участь у накопичувальній системі, веде до масового зняття коштів (пенсійних виплат), які підуть на закупівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, що виробляються меншою кількістю працюючих. Це веде до інфляції через зростання цін і зниження купівельної спроможності пенсій. Накопичувальна система не вирішує демографічних проблем;

2) існують і інші форми відповіді на виклики в пенсійній сфері: вкладення коштів у розвиток молодого покоління, розумна і ощадна політика держави, що запобігає накопичуванню боргів, створення державних накопичень за рахунок резервних фондів;

3) пенсійні накопичення зростають тільки в перехідний період від солідарної до накопичувальної системи, коли кошти

надходять, а отримувачі пенсійних виплат ще не з'явилися або становлять незначну кількість. Крім того, накопичення не завжди вкладаються в інвестиції, а останні не завжди приводять до зростання капіталів. Недостатня кваліфікація менеджменту пенсійного фонду, стан ринку капіталів тощо негативно впливають на дохідність капіталів;

4) це справедливо для віддаленого майбутнього (через 50 років), коли повністю сформується накопичувальна система. У перехідний період державі доводиться компенсувати сьогоднішнім пенсіонерам частину пенсійних коштів, що вилучаються в них і спрямовуються в накопичувальну систему;

5) при накопичувальній схемі робота після настання пенсійного віку дійсно підвищує пенсійні накопичення і розміри пенсії, але державні обов'язкові пенсійні системи в подібних випадках, як правило, надають більш вигідні умови зростання відкладеної пенсії;

б) накопичувальна і солідарна системи однаково реагують на економічні, демографічні та політичні негаразди. Учасники накопичувальної системи вимагають більшого захисту від держави ніж у солідарній системі. У пенсійних фондах більше зловживань, їх робота залежить від кваліфікації персоналу, проведення вдалого інвестування і т. д.;

7) вибір працівником способу та умов укладання пенсійних накопичень можуть дати ефект тільки при його достатній фінансовій грамотності. Більше того, високі розміри комісії пенсійних фондів скорочують пенсійні накопичення;

8) солідарна система дуже вразлива до нерозсудливих дій держави, але приватні пенсійні системи також вразливі до дій держави, що розкручують інфляцію, руйнують фінансовий ринок, приводять до девальвації національної валюти і т. п. Крім того, держава регулює діяльність пенсійних фондів та здійснює за ними нагляд і контроль.

Указані контраргументи були враховані у відповідних документах Всесвітнього банку. Так, у 1994 році він опублікував звіт «Як попередити кризу старості». Згідно з цим звітом допомога людям похилого віку повинна полягати в:
1) спрощенні переносу частини прибутку за час роботи на

старість (функція накопичення або заміщення зарплати); 2) гарантуванні мінімального розміру доходу для захисту осіб, чий дохід був низький упродовж усього життя (функція перерозподілу і боротьби з бідністю); 3) страхуванні від ризиків, характерних для людей похилого віку: непрацездатність, довголіття, інфляція, політичні та інвестиційні ризики (функція страхування). Основна рекомендація звіту полягала в тому, що державна система повинна забезпечити виконання всіх трьох вказаних вище функцій, але роль держави стосовно кожної з них буде суттєво відрізнятися.

На підставі проведеного аналізу стану пенсійної системи в різних країнах Всесвітній банк запропонував трьохелементну систему, яка відносить функцію накопичення та перерозподілу до двох різних обов'язкових елементів:

– **обов'язкова державна система.** Має обмежену мету: боротьбу з бідністю людей похилого віку і участь у страхуванні від широкого набору ризиків. Вона має можливості перерозподілу на користь бідних і страхування ризиків, що пов'язані з низькою дохідністю інвестицій, рецесією, інфляцією і приватними ринками. Можливі три варіанти організації цього елемента: він може базуватися на тестуванні доходів, надавати гарантію мінімального рівня пенсії, забезпеченої обов'язковим накопичувальним елементом або плоска, однакова для всіх пенсійна допомога. У будь-якому випадку ця допомога повинна бути обмежена перерозподільчим елементом, що залишає достатнє місце для інших елементів. Рівень податків повинен бути обмеженим, щоб обмежити тенденцію до ухилення від участі в пенсійній системі та інші небажані впливи на ринок праці. Критерієм вибору конкретного плану (дизайну) цього елемента є досягнення перерозподільчих і страхових цілей з мінімальними витратами. Якщо перший елемент охоплює тільки осіб, що мають достатній стаж трудової діяльності, то він повинен доповнюватися іншими заходами, зокрема, такими, як соціальна пенсія або пенсія для вдови;

– **обов'язкові накопичення.** Обов'язковий накопичувальний елемент повинен бути повністю фондованим і

перебувати під приватним управлінням, що виконує функцію згладжування доходів і накопичування для всіх груп населення, незалежно від рівня доходів. Взаємозв'язок між пенсіями і витратами повинен установлюватися актуарними методами і виключати вплив політичних ризиків, що характерні для державної системи. Повне фондування повинно сприяти накопичуванню капіталів, розвитку фінансових ринків і, в кінцевому підсумку, зростанню економіки. Крім того, добре функціонуючий другий елемент повинен знизити потребу в першому.

Обов'язкове накопичення може реалізовуватися в рамках корпоративних програм, індивідуальних рахунків або їх комбінацій. Приватне конкурентне управління необхідне для забезпечення створення стимулів підвищення ефективності інвестування. Серйозне державне регулювання повинно забезпечити захист від недостатньої інформативності працівників і соціально ефективних обмежень, що накладаються роботодавцями.

Перевагою індивідуальних рахунків з установленими внесками є широта покриття і відсутність ускладнень, які пов'язані зі зміною роботи. Вони також дозволяють працівникам збільшити дохід і застрахуватися від ризиків, пов'язаних з конкретною країною, диверсифікуючи інвестиції за рахунок іноземних ринків капіталу. Недоліком є можливе бажання уряду самому тією чи іншою мірою управляти цими накопиченнями.

Альтернативою індивідуальним рахункам є корпоративні пенсійні плани з установленими пенсіями чи з установленими внесками. Всесвітній банк перевагу надає індивідуальним рахункам;

– **добровільні накопичення.** Добровільними заощадженнями можуть займатися особи, що бажають забезпечити більш високий рівень накопичення і страхування. Якщо уряд бажає збільшення таких заощаджень, то він може підтримати добровільні пенсійні плани, вклади у НПФ, купівлю пенсійного страхування та інші пенсійні інвестиції за рахунок створення стабільного економічного середовища з низьким рівнем інфляції, установлення регулювання, яке забезпечує

впевненість населення в інвестиційних інструментах, навчання громадян, уведенням податкових пільг.

2.2. Пенсійні системи окремих зарубіжних країн

2.2.1. Пенсійна система США

І. У 1935 році президент США Франклін Рузвельт підписав Закон про соціальне забезпечення. Пенсійна програма «Сошел Секюріті» стала першою загальною федеральною програмою, якою сьогодні охоплено 96% усіх працівників. Указана програма гарантує мінімальне пенсійне забезпечення всім, хто досяг пенсійного віку (це десь 59 млн. пенсіонерів, осіб з інвалідністю, членів їх сімей).

До Закону 1935 року вносились зміни та доповнення. В 1939 році пенсійна програма була поширена на осіб, які знаходились на утриманні пенсіонерів та осіб з інвалідністю, а в 1950-ті роки – на працівників багатьох професій, які не були охоплені програмою через труднощі в зібранні даних про зарплату. У 1956 р. була запроваджена програма страхування на випадок інвалідності, яка в 1958 році охопила також дітей працівників, що отримали інвалідність. У 1956 році страхування за віком (1935 р.), страхування на випадок втрати годувальника (1939 р.), страхування через непрацездатність, що не пов'язана з нещасним випадком на виробництві (1956 р.), були об'єднані в Загальну федеральну програму, що стала основною програмою державного соціального страхування. У 1972 році була введена індексація пенсійних виплат з урахуванням індексу споживчих цін, розрахованих для фіксованої споживчої корзини. У цьому ж році також були збільшені пенсійні виплати особам, які виходили на пенсію пізніше встановленого пенсійного віку. У 1982 році Загальна федеральна програма була поширена на цивільних федеральних службовців і службовців некомерційних організацій. Реалізацію цієї програми покладено на Управління соціального забезпечення.

Пенсійний вік для чоловіків і жінок, що народилися в 1937 році і раніше, становить 65 років, а для тих, хто народився в

період з 1943 по 1955 роки, – 66 років, а для народжених після 1960 року – 67 років, тобто в найближчий час пенсійний вік в США буде становити 67 років. Законом дозволено вихід на пенсію при досягненні 62 років, але пенсія буде неповною (рік раннього виходу на пенсію зменшує її розмір на 7%). На пенсії в США чоловіки живуть приблизно 18 років, а жінки – 21 рік.

Згідно з умовами програми соціального забезпечення громадянин, що досяг повного пенсійного віку, буде мати пенсію в розмірі 44% від раніше отримуваного заробітку. Середня пенсія становить 1200-1300 доларів. Страховий стаж повинен бути не менше 10 років, але гідну пенсію можна отримувати при страховому стажі не менше 38 років.

Особи, які мають страховий стаж менше 10 років, права на державну пенсію не мають і можуть розраховувати на допомогу по бідності. Сьогодні три працюючих утримують одного пенсіонера.

Соціальний податок на заробітну плату є основним джерелом фінансування пенсійних виплат по федеральній програмі пенсійного страхування. Для всіх учасників цієї програми податок стягується з максимальної суми заробітку – максимальної податкової бази (зарплата, що перевищує цю базу, податком не обкладається). У 1937-1939 роках максимальна річна сума зарплати, що обкладалася податком, становила 3000 доларів, у 1965 році – 48000 доларів, а в 2014 році – 117000 доларів. Роботодавці і наймані працівники внески сплачують в рівних частинах. Ці внески становили в 1937 році – 1%, у 1950 році – 1,5%, у 1960 році – 3%, у 1970 році – 4,2%, у 1980 році – 5,68%, у 1990 році та в наступні роки – 6,2%. В останньому випадку розмір внеску на двох становить 12,4%.

До солідарної пенсійної системи належать:

- пенсії за програмою «Соціальний захист»;
- пенсії державним службовцям;
- пенсії військовослужбовцям;
- пенсії працівникам залізниці;
- пенсії членам профспілок (профспілкові);
- пенсії по інвалідності.

Солідарна система (державна пенсійна система на федеральному рівні в США) побудована на таких загальних принципах: 1) обов'язкового пенсійного страхування; 2) законодавчо встановленої відповідальності роботодавців і працівників, що сплачують у встановленому порядку страхові внески; 3) державного гарантування своєчасної виплати пенсій та встановлення надійної системи контролю за їх нарахуванням; 4) поширення пенсійного страхування на основні категорії працюючих за наймом та зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю; 5) солідарності поколінь (працюючих та пенсіонерів), коли пенсії особам, що досягли пенсійного віку, фінансуються за рахунок працюючих; 6) особистої зацікавленості застрахованої особи, розмір пенсії якої залежить від страхового стажу та її заробітку. Державне страхування, що гарантується урядом, є першим рівнем пенсійної системи США.

У 1974 році була встановлена гарантована мінімальна пенсія для сліпих, осіб з інвалідністю, осіб 65 років і старших у вигляді програми мінімального соціального доходу. У 2014 році вона становила 721 долар на одного і 1082 долара на сімейну пару.

Одним з основних принципів федеральної пенсійної програми є заборона на інвестування пенсійних коштів в акції і облігації приватного ринку. Пенсійний фонд вкладає гроші працівників тільки в державні папери.

II. Після Індустріальної революції роботодавцям було вигідно замінювати старі кадри на молоді, і в цій ситуації компанії почали пропонувати своїм працівникам поступитися місцем в обмін на певні грошові привілеї. Під час Другої світової війни в умовах дефіциту кваліфікованих кадрів компанії вдалися до збільшення та покращення соціального пакету як частини компенсації, збільшуючи обсяги пенсії та інших незарплатних привілеїв. Такий запроваджений під час війни стан став нормою: велика кількість компаній пропонувала певний план пенсійного забезпечення на додаток до зарплати, що найчастіше полягав у щомісячних виплатах після виходу на відпочинок, які нараховувалися з огляду на термін роботи та останню зарплату. Це програма з установленими виплатами, що формується за рахунок відрахувань роботодавців, а самі

працівники участі у фінансуванні таких програм не беруть. Через різні причини (зростання тривалості життя, збільшення пенсіонерів і т. ін.) такі програми відходять на другий план. Право на таку пенсію особа має після 5-6 років роботи в компанії.

В останні кілька десятиріч у приватному секторі економіки розвиваються програми з визначеними внесками. Вказані програми носять назву 401(k) (номер статті та пункту податкового закону). Податковий кодекс дозволяє працівникам вносити на свої особисті накопичувальні пенсійні рахунки частину зарплати до оподаткування на прибуток у рамках пенсійних програм з визначеними внесками, що організовуються за місцем роботи. Роботодавці можуть у добровільному порядку вносити кошти на ті ж рахунки, і такі платежі теж не обкладаються податком. Працівники отримують право власності на свої вклади з моменту їх сплати. Щодо внесків, сплачених роботодавцем, то, як правило, проходить 5-6 років з моменту їх приєднання до зазначеного плану, перш ніж співробітники отримують на них невід'ємні права власності.

Крім накопичувальної функції, пенсійні плани дозволяють збільшувати суму рахунку за допомогою інвестиційного доходу, який дозволяє отримати близько 9% річних, що істотно вище за доходи від депозитів. Інвестувати кошти дозволяється в спеціалізовані довірчі фонди або для більш фінансово підготовлених осіб – в акції або облігації конкретних емітентів. Вартість пенсійних накопичень поступово зростає. Після настання пенсійного віку особа має право на отримання пенсії, а ще через кілька років – право зняти всі кошти, витративши їх на лікування, туризм або на подарунки нащадкам. У цьому випадку виплати припиняються, а рахунок закривається.

До накопичувальних систем належать не тільки приватні пенсійні програми, але і державні. Державні накопичувальні програми призначені для забезпечення державних службовців і посадових осіб місцевих органів влади. Федеральні програми охоплюють, головним чином, урядових чиновників і військовослужбовців. Приватне корпоративне пенсійне страхування вважається другим рівнем пенсійної системи США.

III. Третім рівнем пенсійної системи є приватне індивідуальне страхування шляхом відкриття працівником особистих пенсійних рахунків у банках, пайових фондах і страхових компаніях.

Кожен американець може відкрити свій особистий пенсійний рахунок. Порядок відкриття та ведення цих рахунків детально регламентується законодавством. Неоподаткований мінімум щорічних внесків обмежено 2000 доларів. Кошти з рахунку можна зняти тільки після досягнення 59,5 років або пізніше, але в 79,5 років рахунок закривається в обов'язковому порядку. До речі, такий пенсійний рахунок може бути відкритий для новонародженої дитини. В момент зняття коштів і закриття рахунку з накопичувальної суми знімається прибутковий податок.

Трьохрівнева пенсійна система дозволяє уряду США вирішувати такі завдання:

1) гарантувати мінімальний пенсійний захист для всіх громадян пенсійного віку;

2) забезпечити здорову конкуренцію серед федеральних, інших громадських, а також приватних суб'єктів пенсійного страхування;

3) забезпечити змагальність роботодавців за кращих фахівців через можливість запропонувати кращу пенсійну страховку;

4) стимулювати громадян з перших років кар'єри дбати про власну забезпечену старість;

5) дати можливість старшим поколінням заповідати або дарувати власні заощаджені пенсійні накопичення своїм нащадкам;

6) забезпечити потужний внутрішній інвестиційний ресурс.

Економісти підраховали, що для безтурботного життя на пенсії на всіх пенсійних рівнях американець повинен разом накопичити один мільйон доларів. Для більшості американських громадян це можливо.

2.2.2. Пенсійна система ФРН

Закон «Про адаптацію пенсійного віку до демографічного розвитку» був прийнятий у 2007 році і передбачав збільшення пенсійного віку для жінок і чоловіків з 65 до 67 років з січня 2012 року до 2029 року поетапно на 1-2 місяці щорічно, тобто збільшення пенсійного віку на 2 роки було розтягнуто на 17 років. Старе правило діятиме лише для осіб з робочим стажем не менше 45 років. Крім того, з 63 до 65 років зросте пенсійний вік для осіб з фізичними вадами та тих, хто через хворобу частково втратив працездатність. Дозволяється виходити на пенсію раніше встановленого законом терміну громадянам, що досягли 63 років із робочим стажем не менше 35 років, але в цьому випадку за кожен недопрацьований місяць з пенсії відраховуватимуться 0,3% ($48 \text{ міс.} \times 0,3 = 14,4\%$).

Пенсійна система ФРН складається з трьох рівнів:

I. Державне обов'язкове пенсійне страхування. Воно включає чотири обов'язкові системи такого типу: 1) установлене законом пенсійне страхування, що є обов'язковою системою для робітників та службовців, а також для деяких особливих категорій самозайнятого населення (наприклад, діячі мистецтва, публіцисти, особи, що мають ремісничі спеціальності, надомники й т. ін.); 2) пенсійне забезпечення чиновників, що є обов'язковою системою для державного апарату; 3) допомога по старості для фермерів, що являє собою обов'язкову систему для всіх фермерів, а також для членів їх родин; 4) пенсійне забезпечення по професійних групах, що являє собою обов'язкову систему для так званих осіб вільних професій (лікарі, аптекарі, ветеринари, архітектори, адвокати, нотаріуси та ін.).

Німеччина була першою країною в світі, що ввела державну систему пенсійного страхування на принципі солідарності поколінь (пакт поколінь), коли працюючі сплачують пенсійні внески до державного пенсійного фонду, а останні отримані кошти зразу направляють на виплату пенсій непрацюючим особам. У цій системі кошти не накопичуються, а перерозподіляються. Страхові внески були незначними, але

постійно зростали (у 1891 р. – 1,7%, у 1924р. – 3,5%, у 1928 р. – 5,5%, у 1949р. – 10%). У 2005 році щомісячний внесок становив 19,5% від зарплати, що сплачується роботодавцем і працівником у рівних частинах (9,75%). Внески платяться з певної встановленої суми, а з вищої зарплати внески не платяться. Базовий пенсіонер (особа, що пропрацювала 45 років на середню зарплату) може розраховувати на пенсію у 1250 євро.

Обов'язковим пенсійним страхуванням охоплено 78% всього населення віком від 15 до 65 років. Об'єм виплат за цією системою становить біля 63% від обсягу послуг і пенсій, що надаються всіма пенсійними рівнями. Така пенсія є достатньою для забезпечення пенсіонеру гідного рівня життя. Пенсія базового пенсіонера становить десь 70% середньої заробітної плати. У пенсійних фондах 80% надходжень становлять страхові внески, а 20% – дотації держави. Пенсії щорічно індексуються.

II. Корпоративні або виробничі пенсії (пенсії від підприємства). Великі німецькі компанії часто виплачують спеціальну надбавку для своїх співробітників. В останні роки таку надбавку дозволено здійснювати дрібним і середнім компаніям. Розмір корпоративної пенсії залежить від прибутків підприємства, стажу, впродовж якого особа була співробітником даної компанії, тарифної сітки, за якою вона отримувала зарплату. Мінімальний строк роботи повинен становити п'ять років. У німецьких компаніях є вибір механізму для здійснення виплати корпоративної пенсії: вони можуть створювати свій пенсійний фонд чи укласти договір про пенсійне забезпечення своїх співробітників з банком.

Федеральний закон «Про пенсію, що надається підприємством» регулює як безпосереднє виконання зобов'язання роботодавця по виплаті виробничої пенсії, так і виплати пенсій касою взаємодопомоги, страховими компаніями і пенсійними фондами. Крім того, широко поширена практика виробничого матеріального забезпечення в старості шляхом вкладання грошових коштів до інвестиційних фондів і, в окремих випадках, – навіть укладання грошових коштів в акції підприємства-роботодавця.

III. Приватне страхування чи забезпечення. Припускає

внесення приватною особою коштів на формування своєї майбутньої пенсії. Для цього прийнятні всі форми створення приватного капіталу (купівля нерухомості, створення фонду цінних паперів, укладення договорів про довготривалі ощадні внески, про страхування життя з метою накопичення коштів тощо). Типовою формою створення приватного капіталу є укладення договору про страхування життя з метою накопичення коштів чи укладення індивідуального договору про пенсійне страхування.

2.2.3. Пенсійна система Великобританії

Державні пенсії у Великобританії з'явилися на початку ХХ ст. відповідно до Акта про пенсії для престарілих 1908 року, яким були передбачені пенсії для осіб, які досягли 70 років і старше за рахунок державних доходів без створення спеціального пенсійного фонду з коштами, що не залежать від держави. Згідно з цим законом в країні при Радах графств були створені комітети з виплати пенсій, які на перших етапах обслуговували 500 тис. британців. Такі пенсії надавались після оцінки засобів до існування (наявність бідності) і не передбачали сплату страхових внесків.

Пенсії, що передбачали сплату внесків, вперше були введені в 1925 році і отримали розвиток у 1948 році в рамках реалізації положень Доповіді Беверіджа (1942 р.). Розмір уведених державних пенсій не повинен був перевищувати прожитковий мінімум і був єдиним, і не пов'язувався з рівнем заробітної плати чи трудовим стажем. Упродовж багатьох післявоєнних років розмір базової пенсії не дуже відрізнявся від мінімальної державної допомоги (додаткової підтримки доходу), що надавалася малозабезпеченим особам на підставі оцінки їх засобів до існування. Так, у 1996 році базова пенсія для одинокого чоловіка у віці 65 років становила 65,15 ф. ст. на тиждень, а допомога – 67,05 ф. ст. Базова державна пенсія в різні роки становила від 12 до 20 відсотків середньої заробітної плати отримувача пенсії (у 90-их роках – 16%). З 1980 року щорічна індексація проводилась, виходячи з рівня цін, а не розміру

заробітної плати. Пенсійний вік був знижений з 70 років до 65 років для чоловіків і до 60 років для жінок. У даний час пенсійний вік для чоловіків і жінок становить 65 років. Цей вік поступово збільшується до 66 і 67 років, а в перспективі планується зупинитися на відмітці 70 років.

Державна трудова пенсія з розміром виплат, що залежать від стажу і заробітної плати, була введена в 1978 році, а в квітні 2002 року отримала назву «Друга державна пенсія». Додаткова пенсія залежить від заробітку впродовж робочих років, що відображені в сумі сплачених внесків у фонд державного соціального страхування, а також від отримання чи неотримання пенсійної допомоги. Додаткова пенсія не належить до фіксованих. Вона виплачується разом з основною пенсією. Ця пенсія не виплачується, якщо працівник бере участь у пенсійній схемі, що здійснює роботодавець. Додаткова пенсія є більшою за базову і становить до 50% середнього заробітку працівника.

Пенсійне законодавство постійно піддається радикальним змінам. Лише в післявоєнний час було проведено ряд пенсійних реформ. Остання запропонована в 2016 році. Вона передбачає створення нової державної одноступінчастої пенсійної системи. Друга державна пенсія буде скасована. Нова пенсійна система базується на перерозподілі доходів через принцип солідарності поколінь. Стаж, необхідний для отримання повної базової пенсії, буде становити 35 років замість 30. Така пенсія буде становити не менше 148 ф.ст. на тиждень. Реформа торкнулась і недержавного пенсійного страхування. До 2018 року кожна компанія буде зобов'язана включати своїх співробітників у приватні пенсійні схеми. Британці отримали право в будь-який час повністю знімати накопичені кошти (раніше лише при настанні пенсійного віку і не більше 25% від суми накопичень). Скасований 55% податок на спадкування пенсій.

У даний час у приватному секторі пенсійного страхування плани пенсійного забезпечення здійснюються в таких формах: а) схеми з установленими виплатами; б) схеми з установленими внесками; в) гібридні схеми. Видами пенсійного забезпечення є: а) професійні пенсії, що формуються за рахунок відрахувань роботодавця; б) персональні пенсії, коли працівник укладає

договір зі страховою компанією. Недержавні пенсійні схеми поділяються на два види: а) пенсійні схеми, що фінансуються роботодавцем; б) пенсійні схеми, що персонально не фінансуються роботодавцем. Основною метою цих схем є створення фонду, який забезпечує пенсійні виплати своїм учасникам при досягненні пенсійного віку або передчасної смерті.

У схемах із установленими виплатами розмір пенсійних виплат залежить від розміру заробітної плати працівника, стажу його роботи та ставки накопичення (ставки, за якою пенсійні виплати накопичуються за кожний рік стажу роботи працівника). Ці пенсійні схеми відносяться до професійного пенсійного страхування, коли роботодавець організовує забезпечення пенсії своїх працівників. Указані схеми, як правило, здійснюються на підставі довірчого управління, при якому опікунська рада діє в інтересах своїх учасників пенсійної схеми. В останні роки кількість учасників схем з установленими виплатами різко зменшилась (у 1967 році їх було 8 млн., а в 2011 р. – 1,6 млн.). Більшість цих схем вже закриті для нових членів, і часто вживаються заходи до закриття цих схем для діючих учасників. Факторами, які сприяють закриттю схем з установленими виплатами, є: 1) збільшення середньої тривалості життя (прогнозується, що в середньому жінки і чоловіки після 65 років будуть жити в 2020 р. – 24,9/22,2 років, у 2030 р. – 26,0/23,4 років, у 2040 р. – 27,1/24,6 років, у 2050 р. – 28,2/25,8 років); 2) інвестиційні ризики (в останні десятиріччя прибутковість облігацій і акціонерного капіталу була нестабільною, а збитковість пенсійної схеми веде до підвищення ставок внесків); 3) інфляція (впливає на вартість отриманих пенсійних виплат і потребує постійної переоцінки нарахованих виплат); 4) зміни в законодавстві з метою захисту пенсійних прав громадян (ведуть до збільшення витрат).

У схемах із встановленими внесками пенсійний фонд створюється для збору внесків членів або/і роботодавця. Уряд стимулює участь у цих схемах шляхом установлення податкових пільг на внески. Розмір виплачуваної (остаточної) пенсії визначається підсумковою величиною акумульованих пенсійних

накопичень і буде залежати від прибутковості активів, у які вкладаються кошти членів фонду. Такі схеми здійснюються на договірній основі або на підставі довірчого управління опікунською радою фонду. Для управління пенсійною схемою на договірній основі укладається договір з організацією, що надає послуги з управління пенсійними активами, пенсійним провайдером (найчастіше це – страхові компанії). Кількість учасників цієї схеми зростає (у 2011 році – 9,7 млн. чол.). Внески з боку працівника становлять у середньому – 3,1% від зарплати, а роботодавця – 6,6%.

Пенсійні схеми НПФ, що поєднують характеристики схем з установленими виплатами і встановленими внесками, називаються гібридними схемами. Виділяють дві групи таких схем: а) гібридні схеми змішаних виплат, що передбачають певну систему виплат, яка комбінує варіанти вищезазначених двох схем (наприклад, пенсійна схема може бути в основному схемою з установленими внесками, але при цьому гарантувати виплату мінімального розміру пенсії, установленої з урахуванням ставки накопичень за схемою з установленими виплатами); б) дворівневі гібридні схеми, що передбачають виплати за двома схемами. Це може бути у випадку, коли члени накопичують за певну кількість років роботи виплати за схемою з установленими внесками, а пізніше за схемою з установленими виплатами.

Крім участі в указаних вище схемах, у яких обов'язково бере участь роботодавець, працівник, за своїм вибором, може без участі роботодавця розробити приватний пенсійний план, уклавши напряму договір зі страховою компанією або іншим пенсійним провайдером (конторою по страхуванню життя, комерційним банком, пайовим інвестиційним фондом тощо).

Групові приватні пенсійні схеми і групові пайові пенсійні схеми фінансуються роботодавцем, але юридичний договір укладається безпосередньо між працівником та пенсійним провайдером. Ці два типи приватних пенсійних схем реалізуються на підставі колективної угоди.

Індивідуальна пенсійна схема із самостійним інвестуванням і групова пенсійна схема із самостійним інвестуванням

відрізняються від приватних пенсійних планів і групових пенсійних схем можливістю активної участі в управлінні своїми пенсійними накопичуваннями шляхом визначення видів інвестиційних активів, у яких пенсійні внески учасника/учасників схеми, можуть укладатися.

2.2.4. Пенсійна система Франції

Французька пенсійна система побудована на двох фундаментальних принципах: а) пенсійного накопичувального страхування (пенсії виплачуються за рахунок коштів, які працівник відкладав протягом усієї трудової діяльності); б) солідарності (пенсії виплачуються за рахунок відрахувань працюючих співгромадян). Пенсійна система надзвичайно складна і, наприклад, у 90-ті роки минулого століття включала більше 100 базових та більше 300 додаткових режимів пенсійного забезпечення.

У пенсійній системі Франції можна виділити такі підсистеми: 1) базові режими для найманих працівників; 2) додаткові режими; 3) спеціальні режими для окремих категорій зайнятих; 4) базові режими для ненайманих працівників; 5) додаткові (факультативні режими). Кожна з цих підсистем має свою специфіку, що проявляється в фінансуванні, віці виходу на пенсію, тривалості страхового стажу для отримання повної пенсії, а також методиці вирахування розміру пенсії.

Система пенсійного страхування в Франції будується на підставі накопичувального страхування та відрахувань до пенсійного фонду тих, хто ще працює. Повну суму внесків (16,35%) перераховують до фонду тільки дрібні підприємці і представники вільних професій – ремісники, люди мистецтва і т. п. Ті, що працюють за наймом, та роботодавці ці внески розділяють між собою.

Пенсія французів поділяється на два види: базову і додаткову. Базова нараховується після обчислення середньої зарплати за останні 11 років перед виходом на пенсію. Для цього до уваги беруться тільки кращі показники по заробітній платі.

Вона нараховується чоловікам і жінкам після 62 років та 41,5 років трудового стажу.

Додаткова пенсія становить собою ті відрахування, які працівник робив упродовж свого життя. Крім того, на будь-якому підприємстві, де людина працювала, при звільненні їй нараховуються так звані пункти (бали). Чим більший у неї трудовий стаж на цьому підприємстві, ефективність праці і заробітна плата, тим більше балів вона отримає. Чим більше людина збере балів за свою трудову діяльність, тим більша буде додаткова пенсія. Це спонукає людину більше років працювати.

На розмір пенсії у Франції впливають такі фактори: 1) за наявності стажу більше 41,5 років (166 кварталів) пенсія нараховується в 100% розмірі, якщо він менший цього періоду, то виплата зменшується на 1,25% за кожний квартал, що не вистачає до стажу; 2) періоди вимушеного безробіття і декретної відпустки до 6 місяців враховуються до загального стажу і не зменшують його; 3) якщо протягом 40 років стажу проводили страхові відрахування, то до пенсії належить призначити надбавку; 4) при виході на пенсію у віці 67 років французам належить повна пенсія, що не прив'язана до трудового стажу. Зазвичай, пенсія складає половину середньої зарплати, однак, ураховуючи накопичену пенсіонером за час роботи страхову суму, в підсумку пенсійні виплати є вищі ніж середня зарплата працюючого працівника. Сьогодні середня пенсія в Франції складає приблизно 1032 євро на місяць. Мінімальна пенсія становить 500 євро.

Базові пенсії бувають повною (41,5 років трудового стажу) і неповною. Останню людина буде отримувати, якщо до моменту виходу на пенсію у неї не вистачає необхідного стажу. В цьому випадку їй нараховують пенсію на 1,25% менше за кожні 3 місяці, які їй не вистачає до 41,5 років.

Будь-який француз після досягнення пенсійного віку має право на пенсію незалежно від наявності стажу. Якщо розрахована сума виплат нижче визначеного рівня, держава виплачує так звану пенсію по солідарності в розмірі 800 євро, яка з 2006 року замінила мінімальну пенсію по старості. Крім того, після смерті одного з подружжя другий має право на

частину пенсії померлого чоловіка чи дружини.

Довгий час пенсійний вік для чоловіків і жінок становив 60 років. До 2018 року він піднятий до 62 років, а трудовий стаж до – 42 років.

2.2.5. Пенсійна система Швеції

У своєму розвитку пенсійна система Швеції пройшла такі етапи: 1) 1913 рік – запровадження системи всезагального пенсійного забезпечення; 2) 1948 рік – запровадження народної пенсії; 3) 1960 рік – запровадження всезагальної пенсії за вислугу років (всезагальна трудова додаткова пенсія); 4) 1999 рік – всезагальна трудова додаткова пенсія замінена змішаною пенсійною системою.

У 1913 році система допомоги бідним була замінена всезагальним соціальним страхуванням. Всезагальна пенсія формувалась за допомогою внесків, які становили 13% від середньої заробітної плати. Величина пенсії у чоловіків і жінок була різна. Пільги передбачалися для осіб з інвалідністю та осіб старше 67 років.

Народна пенсія, яку ввели у 1948 році, досягла прожиткового мінімуму. Право на пенсію отримали всі громадяни незалежно від доходів. Ця пенсія стала поштовхом для впровадження всезагальної пенсії за вислугу років. З цього приводу в Швеції в 1957 році був проведений консультативний референдум, на якому були запропоновані 3 альтернативи: 1) всезагальна пенсія за вислугу років, що фінансується за допомогою внесків роботодавця; 2) велика народна пенсія з можливістю добровільного страхування; 3) ринковий договір між сторонами ринку праці та фондами, що вибираються підприємствами (перемогу отримала перша альтернатива). Всезагальна пенсія за вислугу років почалась розглядатися не як допомога, а як відтермінована зарплата. Відповідно до пенсійної реформи 1960 року пенсія складалась із базової пенсії, народної пенсії, однакової для всіх, і всезагальної пенсії за вислугу років. Фінансові проблеми змусили розпочати підготовку до нової

пенсійної реформи, яка розпочалася з 1984 року і тривала 10 років. Реалізація її розпочалася в 1999 році.

У 1913 році при прийнятті закону про всезагальні народні пенсії пенсійний вік був установлений у 67 років при середній тривалості життя в 1910-1920 роках 56 років. Через 63 роки 1 липня 1976 року цей пенсійний вік був знижений до 65 років. Гарантована пенсія виплачується тільки після досягнення 65 років. Інші пенсії можна отримувати після досягнення 61 року, але розмір пенсії буде знижений.

До 90-их років ХХ ст. пенсійна система була однорівневою, тобто солідарною. Право на пенсію мали особи, що досягли 65 років і мали трудовий стаж не менше 30 років (стаж вище цих років до уваги не брався). Пенсія становила 60% від середньої статистичної зарплати по країні.

У січні 2011 року набрав чинності Кодекс про соціальне страхування, що регламентує пенсійні правовідносини та чинну в Швеції пенсійну систему, що встановилась у результаті пенсійної реформи 1999-2003 років. Пенсійна система побудована за змішаним принципом та має три рівні: 1) умовно-накопичувальну (солідарну, державну) систему; 2) накопичувальну (преміальну, корпоративну) систему; 3) добровільну (особисті збереження та інвестиції) систему.

За однією із класифікацій пенсійна система Швеції передбачає такі види пенсій: 1) загальну державну (базову) пенсію, що в свою чергу поділяється на такі підвиди: а) пенсія, що базується на доходах, або зароблена пенсія; б) преміальна пенсія; в) гарантована пенсія; 2) службова пенсія; 3) власні пенсійні збереження. У нову пенсійну систему були включені громадяни, що народилися після 1953 року. Для тих, хто народився між 1938 та 1953 роками, частина пенсії розраховується у відповідності до правил старої системи.

Умовно-накопичувальна пенсія належить до розподільчої, тобто солідарної системи. Її розмір прямо залежить від заробітної плати працівника і формується за рахунок внесків роботодавця і працівника (з 18,5% зарплати в цю систему іде 16%). Із цих внесків складаються умовні накопичення, тобто накопичуються відповідні зобов'язання держави. Умовні

накопичення індексуються з урахуванням зростання заробітної плати і демографічної ситуації в країні. Розмір пенсії визначається на підставі умовних накопичень і очікуваної тривалості життя на пенсії. Формули індексації накопичень і визначення призначеної пенсії роблять систему умовно-накопичувальної пенсії саморегулюючою, що пристосовується до змін демографічної і макроекономічної ситуації в країні. Така пенсія може виплачуватися і в період від 61 до 65 років. Ця пенсія побудована на доходах працівника. Слід уточнити, що розмір цієї пенсії щорічно змінюється незначною мірою на підставі особливого коефіцієнта, обчисленого від особливо встановленої державою суми грошей, що визначається кожного року Центральним статистичним бюро Швеції з урахуванням, перш за все, розміру валового національного доходу та інших показників економіки держави.

Преміальна пенсія є меншою частиною загальної державної пенсії. Її розмір, як і величина умовно-накопичувальної пенсії, залежить від заробітної плати працівника, що відраховує в цю накопичувальну систему 2,5% від своєї зарплати на індивідуальний пенсійний рахунок. На такому рахунку зараховуються реальні гроші, якими управляють пенсійні фонди шляхом інвестиції з використанням ринкових механізмів. Працівник має право вибрати приватний пенсійний фонд або декілька, але не більше п'яти, куди він вкладає свої накопичення. З метою попередження зловживань на інвестиційну діяльність фондів накладені значні обмеження. За пенсійними фондами здійснює спостереження Міністерство фінансів країни, яке проводить щорічну фінансову перевірку, а після цього звітує про роботу фондів перед національним парламентом. Чоловік має право частину цієї пенсії або всю перевести своїй дружині.

Гарантована пенсія фінансується державою і виплачується у випадках, коли людина не має права на зароблену пенсію або отримує пенсію нижче рівня гарантованої пенсії (менше 20% від середньої зарплати в країні). Її ще називають соціальною пенсією. Розмір гарантованої пенсії кожного року встановлюється державою. Право на таку пенсію має особа, яка

прожила в Швеції не менше 10 років. Щоб отримати повну пенсію, необхідно прожити в Швеції 40 років у період від 16 до 65 років. Якщо особа прожила менше, то пенсія зменшується на 1/40 за кожний рік, якого не вистачає до повної пенсії. Розмір пенсії залежить від інших доходів.

Службова (корпоративна) пенсія може бути призначена на підприємстві, де працівник працював. Багато роботодавців укладають договори зі страховими компаніями і роблять щорічні відрахування, що становлять 4-5% від зарплати, які спрямовуються на службову пенсію за віком, страхування для виплати пенсії одному з подружжя, що пережив працівника, і страхування на випадок захворювання. Такі пенсії передбачені колективними договорами. Їх відносять до добровільної пенсійної системи. Розмір такої пенсії становить 10% від зарплати.

Особа може щомісячно робити відрахування в пенсійні фонди для того, щоб у майбутньому отримати надбавку до пенсії.

2.2.6. Пенсійна реформа в Чилі

Пенсійна реформа в Чилі проводилася в рамках більш масштабної економічної реформи чилійськими економістами, що здобули фундаментальну економічну освіту в США під керівництвом Нобелівського лауреата проф. Мілтона Фрідмана. Їх називали «чикагськими хлопчиками». Вони розробили програму економічних перетворень у країні і за сприяння військового диктатора Піночета, МВФ і Світового банку її реалізували.

Ідеї пенсійної реформи знайшли своє втілення в законі про пенсійну реформу, що був прийнятий 4 листопада 1980 року, а його реалізація розпочалася 1 травня 1981 року. Цим законом розпочався демонтаж солідарної системи, і на її місці почала виникати інша система – національна система пенсійних ощадних рахунків, що управляється приватними компаніями. Солідарна система була залишена для поліцейських та військових, що пов'язано з оплатою та умовами їх праці.

У чилійській системі пенсійних ощадних рахунків рівень пенсії працівника визначався кількістю коштів, накопичених за всі роки роботи. Працівник та його роботодавець не платили державний податок, що використовувався на соціальне забезпечення. У зв'язку з цим, працівник не отримував від держави пенсію. Замість цього упродовж усієї своєї трудової діяльності працівник через роботодавця (це його обов'язок) кожного місяця автоматично перераховував 10% своєї зарплати на свій особистий пенсійний ощадний рахунок. Перерахунок (утримання) здійснювався кожного разу при виплаті заробітної плати. Крім того, до цих 10% додатково ще додавалися 2,5-3% на адміністративні витрати самого фонду. Ця відсоткова норма поширювалася тільки на перші 22 000 доларів щорічного доходу.

Працівник мав право добровільно на свій персональний рахунок додатково ще вносити до 10% щомісячного заробітку, які також не обкладалися прибутковим податком. Якщо працівник бажав раніше вийти на пенсію чи отримувати більший розмір пенсії, то він відкладав більше 10% своєї зарплати.

У країні були створені та діяли 5 типів пенсійних фондів, що відрізнялися між собою за ступенем інвестиційного ризику: А (найбільш високі ризики), В, С, D, Е (найбільш низькі ризики). Базовим є фонд С. Законом були установлені максимально допустимі межі інвестицій у акції (80%, 60%, 40%, 20% і 5%) і державні цінні папери (40%, 40%, 50%, 70%, 80%). Працівник вибирав одну з приватних компаній з управління пенсійним фондом (КУПФ), яка б управляла його пенсійним ощадним рахунком. Ці компанії не мали права займатися іншими видами діяльності і були об'єктами державного регулювання, яке мало за мету гарантувати диверсифікований портфель з низьким ступенем ризику і попереджати шахрайство. Спеціальна державна високопрофесійна «Служба нагляду за КУПФ» забезпечувала регулювання діяльності цих компаній. КУПФ і інвестиційний фонд, яким вона управляла, була самостійними юридичними особами, і якщо КУПФ розорювався, то це не мало стосуватися активів інвестиційного фонду (інвестицій працівника).

Працівники могли переходити від однієї КУПФ до іншої. Тому компанії конкурували між собою шляхом надання більш високого прибутку по інвестиціях, більш високої якості обслуговування та більш низьких комісійних. Кожний працівник отримував ощадну книжку на свій рахунок і його щоквартально інформували, скільки грошей накопичилось на його рахунку і наскільки добре спрацював інвестиційний фонд. Іменний (персональний) рахунок працівника був його власністю і використовувався в майбутньому для виплати пенсії по старості, а також пенсії близьким родичам у разі його смерті.

Пенсійні вклади працівника вираховувалися з прибутку, що обкладався податком, але після виходу на пенсію, коли накопичені суми починали витрачатися, з них сплачувався прибутковий податок у відповідності з чинним законодавством.

Накопичувальна система охоплювала зайнятих як у приватному, так і в державному секторі, крім поліцейських та військових. Громадяни поділялися на три групи: 1) тих, які починали трудову діяльність, і їх участь у накопичувальній системі з 1 січня 1983 року була обов'язковою. Вони не отримували пенсію із солідарної системи; 2) пенсіонерів, які отримували пенсію із солідарної системи, а накопичувальна система на них не поширювалася; 3) тих, що працювали і брали участь у солідарній системі. Для них був вибір: вони могли залишитися в солідарній системі або вийти із солідарної системи і перейти в накопичувальну. Тим, хто вийшов із солідарної системи, видавалась облігація, що називається «Визнання пенсійного боргу», що вносились на персональний рахунок працівника. Облігація індексувалася і приносила 4% річних в реальному обчисленні. Уряд погашав облігацію тільки тоді, коли працівник досягав нормативного пенсійного віку (чоловіки 65 років, а жінки – 60). Ці цінні папери (облігації) перебували в обігу на вторинному ринку, що дозволяло їх використання при більш ранньому виході на пенсію. Таким чином, працівник, який платив багато років внески в солідарну систему, не повинен був починати «з нуля» у новій пенсійній системі.

Система пенсійних рахунків включала в себе страхування на випадок завчасної смерті, втрати працездатності. Кожна КУПФ

надавала своїм клієнтам відповідні послуги, придбавши в приватних страхових компаніях групову страховку на випадок смерті або непрацездатності. Страховий внесок сплачувався з додаткового внеску працівника, що включав комісійні КУПФ у розмірі 2,9% заробітної плати.

Обов'язковий мінімальний рівень збереження обчислювався, виходячи з припущення про середню прибутковість 4% річних упродовж періоду трудової активності. Таким чином, типовий найманий працівник накопичував на індивідуальному рахунку достатню суму для отримання пенсії, що дорівнювало 70% заробітної плати в останні роки перед виходом на пенсію.

Держава взяла на себе обов'язок гарантувати мінімальну пенсію всім тим, хто протягом 20 років інвестував кошти, але не зумів накопичити достатню суму. Гарантування здійснювалося за рахунок бюджетних коштів, а це – елемент солідарної системи.

Після виходу на пенсію працівник міг вибрати одну з двох загальних схем виплат: 1) пенсіонер міг використати кошти, що накопичилися на персональному рахунку для купівлі ануїтету в будь-якій приватній компанії по страхуванню життя. Ануїтет гарантував пенсійний щомісячний дохід до кінця життя, що індексувався у відповідності з темпом зростання інфляції (на чилійському ринку капіталу знаходилися в обігу облигації, що індексувалися, і тому страхові компанії могли собі це дозволити), плюс допомога своїм утриманцям у випадку втрати годувальника; 2) пенсіонер міг залишити свої кошти на персональному рахунку і знімати з нього гроші у відповідності з програмою, яка визначалася з урахуванням очікуваної тривалості життя його та його утриманців. Кошти, що залишилися після смерті, успадковувалися. Пенсіонер міг зняти суму, що перевищувала вартість купівлі ануїтету чи для запрограмованих щомісячних виплат у розмірі не менше 70% зарплати за останні 10 років.

Перехідний період від солідарної до накопичувальної системи тривав би до смерті останнього учасника солідарної системи. У Чилі – це десь 2050 рік. Результати накопичувальної системи реально могли б проявитися приблизно через 40 років

після її запровадження. У перехідний період держава відіграє дуже важливу роль, оскільки повністю бере на себе фінансування солідарної системи через те, що учасники накопичувальної системи припинили її фінансувати (вносити внески).

Через 20 років реформи виявилось, що її результати набагато гірші ніж планувалось. Замість заявлених 70% від суми заробітку за останні 10 років трудового стажу працівник у середньому отримував 39% зарплати (у жінок цей показник становив 14%). Виявилось, що середня накопичувальна пенсія не відрізняється від гарантованої попередньої системи мінімальної пенсії по старості, що виплачувалася особі при досягненні нею пенсійного віку та наявності трудового стажу не менше 10 років. З'ясувалось також, що половина учасників накопичувальної системи за все своє трудове життя не змогла акумулювати кошти, достатні для отримання мінімальної пенсії. Згідно з новою пенсійною реформою з 1 липня 2008 року разом із накопичувальною системою введена солідарна система.

2.2.7. Пенсійні системи країн, що належали до соціалістичного табору

За класифікацією КПРС до соціалістичного табору, крім СРСР, належали ще 14 держав. Пенсійні системи в цих країнах мали свої суттєві відмінності, але об'єднував їх низький рівень забезпечення непрацездатних. Після розпаду соціалістичного табору держави обрали свій шлях розвитку і, в тому числі, пенсійного забезпечення. Розглянемо пенсійні системи деяких із цих країн.

1. КНР. У ЗМІ можна знайти інформацію, про те, що в Китаї пенсійної системи, як такої, немає або пенсійні виплати отримують тільки члени партії. Опубліковані статистичні дані стосуються тільки тих, хто отримує пенсію. Пенсійний вік у різних провінціях та галузях виробництва відрізняється, але в основному – це 60 років для чоловіків, та 55 чи 50 років для жінок у залежності від того, якою працею вони зайняті: фізичною чи розумовою. Трудовий стаж повинен бути не менше

15 років. Осіб, віком вище 60 років, у Китаї більше 200 млн., а пенсію з них отримують 30-40%. Висловлена пропозиція – до 2045 року збільшити пенсійний вік для чоловіків та жінок до 65 років. Але опитування показує, що переважна більшість китайців проти цього.

У Китаї існує три системи пенсійного страхування: система державного пенсійного забезпечення; система обов'язкового пенсійного страхування і система сільського пенсійного страхування. До додаткових видів пенсійного страхування належать індивідуальні пенсійні заощадження та корпоративне пенсійне страхування.

У країні до недавнього часу існували окремі пенсійні системи для міського та сільського населення. Через це обчислення пенсій залежало від місця проживання особи (місто чи село) і на кого вона працювала (на державу чи приватну компанію). Державна пенсія в місті становила близько 20% від середньої заробітної плати, а в сільській місцевості – 10% від середньомісячного доходу.

За держслужбовців пенсійні внески платить держава. У приватному секторі працівники відраховують до пенсійного фонду 8% своєї зарплати, а роботодавець – 3%. У державному секторі роботодавець відраховує до 20% від фонду оплати праці, а працівник – 4%. Рівні пенсійного забезпечення держслужбовців і робітників відрізняються у 50 разів.

Для сільського населення пенсії були введені в 2009 році. Раніше існували народні комуни, які надавали селянам пенсійні допомоги. Після їх розпаду держава виділяла незначні дотації. Селяни жили за рахунок власних збережень та допомоги дітей. У даний час пенсії для міського та сільського населення об'єднуються. Вводиться змішане фінансування пенсій, розмір яких буде в основному залежати від внесків, які сплачуватимуться працівниками, роботодавцями, та державних доплат.

2. Польща. Пенсійна реформа під назвою «Безпека через плюралізм» розпочалася з 1 січня 1999 року і передбачала три рівні (опори, стовпи, колони). У солідарній системі паралельно діяли два пенсійні елементи: а) для старої системи пенсійного

страхування (поширюється на тих, хто уже отримує пенсію, а також на тих, хто на момент вступу в силу реформи, тобто 1 січня 1999 року, досяг 50 років); б) дія нової системи пенсійного страхування (поширюється на тих, хто народився після 31 грудня 1948 року, тобто осіб, що можуть брати участь у накопичувальній системі). У старій пенсійній системі пенсійні внески становлять 19,52% (працівник сплачує 9,76% і такий же відсоток сплачує роботодавець) від бази нарахування, тобто заробітної плати. У новій пенсійній системі цей відсоток становить 12,22% (роботодавець сплачує 9,76%, а решту – працівник).

У старій пенсійній системі на розмір пенсії, перш за все, впливав розмір середнього заробітку в народному господарстві, який визначався Головним управлінням статистики. У новій системі розмір пенсії, що виплачується на першому рівні, залежить від величини нагромадженого капіталу (умовно-накопичувальна система). Пенсія фінансується з внесків, що сплачуються працюючим населенням (елемент солідарної системи). Пенсії гарантуються державою і не спадкуються. У цій системі беруть участь усі поляки.

На початку реформи частина пенсійних внесків працівника направлялась в обов'язковому порядку до вибраного ним відкритого пенсійного фонду. Це стосувалося осіб, які не досягли 30 років. Особи віком від 30 до 50 років могли в добровільному порядку брати участь у накопичувальній системі. Страхування в такому фонді називається II рівнем пенсійної системи, який найчастіше називається накопичувальною системою. Відкритий пенсійний фонд складається з індивідуальних (персональних) рахунків платників, на які відраховуються і накопичуються кошти, що виплачуються платникам після досягнення ними пенсійного віку. Планувалось, що особа буде 30-40 років відраховувати в такі фонди кошти, і вони будуть інвестуватися в різні проекти, і прибуток від цього становитиме біля 20%. Кошти відкритого пенсійного фонду належать його вкладникам і можуть спадкуватися. У 2014 році накопичувальна система стала добровільною.

Третій рівень – це система повністю добровільного

накопичення пенсійних виплат. Держава передбачає певні гарантії для таких вкладів і регулює їх максимальну і мінімальну прибутковість. Решту, в тому числі розподіл виплат і їх форму, визначає сам вкладник. Можна заощаджувати за допомогою індивідуального пенсійного рахунку або так званих трудових пенсійних програм. На індивідуальному пенсійному рахунку може накопичувати кошти лише одна особа. Щоб його відкрити, треба підписати відповідний договір з інвестиційною компанією, страховою компанією або банком. Інший спосіб колективного заощадження третього рівня можуть пропонувати своїм працівникам роботодавці. До такої програми може добровільно приєднатися працівник, якщо йому не виповнилося 60 років. Право на участь має працівник, який працює в даного роботодавця не менше трьох місяців. З обраною страховою компанією обговорюються умови майбутніх виплат (рента, що виплачується періодично через певний проміжок часу, пожиттєва рента, одноразова виплата).

Планувалось, що до 2020 року для чоловіків і до 2040 року для жінок пенсійний вік становитиме 67 років. Польський Сейм 17 листопада 2016 року проголосував за зниження пенсійного віку з 67 до 65 років для чоловіків і до 60 років для жінок.

Уряд Польщі в 2013 році прийняв рішення передати активи приватних пенсійних фондів державі з метою скорочення державного боргу на 8%. Також націоналізуються активи, які вкладені в облігації, а це близько 50% заощаджень громадян. З квітня по червень 2014 року полякам було запропоновано вибрати форму зберігання для своїх накопичень – розподільчу чи накопичувальну систему. Ті, які не прийняли відповідного рішення, автоматично переводяться до розподільчої системи.

3. Угорщина. Відповідно до закону 1993 року «Про каси добровільного взаємного страхування» з грудня 1993 року в Угорщині з'явилась можливість створювати добровільні пенсійні каси. Досвід їх роботи відіграв вирішальну роль у створенні другого рівня пенсійного страхування. Крім того, була створена нормативна база для проведення пенсійної реформи, що включала закони Угорщини 1997 року «Про пенсію за соціальним страхуванням», «Про приватну пенсію та про

приватні пенсійні каси» та «Про осіб, що мають право на соціальне забезпечення та приватну пенсію, а також про внески, що підлягають сплаті для покриття вартості послуг».

Реформа, що розпочалася 1 січня 1998 року, передбачала такі заходи:

- домінуючою залишається система, заснована на соціальному страхуванні та солідарності поколінь, тобто система виплат із поточних надходжень (I-й рівень);

- соціальне страхування доповнюється механізмом як обов'язкових (II-й рівень), так і добровільних (III-й рівень) особистих пенсійних заощаджень, що накопичуються в приватних неприбуткових пенсійних касах (фондах);

- пенсійний вік поступово зростатиме відповідно з 55 до 60 років для жінок, а також для чоловіків і жінок до 62 років до 2008 року;

- щорічна індексація поточних пенсій буде проводитися на основі швейцарської формули, за якої братиметься половина змін в індексі споживчих цін і половина змін у середній заробітній платі в промисловості;

- розширюватиметься база для оподаткування заробітної плати з метою залучення всіх доходів, аналогічних заробітній платі;

- розмір податку на заробітну плату становить 30%, які розподіляються між першим і другим обов'язковими рівнями таким чином: у 1998 році – 6% зарплати перераховувались на індивідуальні ощадні пенсійні рахунки тих, хто є учасником нової системи. У 1999 році спрямовується 7%, а в 2000 році цей відсоток зростає на 1% і надалі становитиме 8% заробітної плати. Ці внески справляються із заробітної плати працюючих і не оподатковуються. Решту становлять внески роботодавців (24% у 1998 році, 23% у 1999 році, 22% у 2000 році);

- оподатковується лише частина заробітної плати, що не перевищує 2,5 середньої заробітної плати;

- нова пенсійна система є обов'язковою для участі тих, хто вперше починає працювати. Для вже працюючих вступ до нової системи є добровільним;

– надаватиметься мінімальна гарантія виплат для осіб, які були в новій системі принаймні 15 років.

Пенсійна система Угорщини поєднає принципи розподільчої і накопичувальних систем і включає три елементи: базові пенсії, що виплачуються в рамках соціального страхування, виходячи з принципу: один рік трудового стажу – 1% виплачуваної пенсії; обов'язкове пенсійне страхування, що передбачає відрахування 8% від зарплати; добровільне пенсійне страхування в недержавні пенсійні фонди, яких у той час було 250.

Реформа розвивалась успішно, але в зв'язку з погіршенням фінансового стану країни уряд Угорщини в 2010 році практично провів контрреформу. Кошти з накопичувальної системи були передані в бюджет. Учасникам накопичувальної системи було запропоновано в січні 2011 року визначитись раз і назавжди: або вони повністю повертаються в державну солідарну систему, або повністю переходять у приватну накопичувальну систему. Ті, що вирішили залишитися в накопичувальній системі, повинні платити пенсійний податок, але пенсії із солідарної системи отримувати не будуть. Населення вибрало солідарну систему, а в накопичувальній системі в той час залишилось 8% учасників. Ті, що перейшли в солідарну систему, залишились без накопичень за період 1998-2010 рр., а накопичувальна система з обов'язкової стала добровільною, тобто влада фактично відмовилась від багаторівневої пенсійної системи.

4. Болгарія. Пенсії призначались чоловікам після досягнення ними 60 років і за наявності 25 років трудового стажу, а жінкам – після досягненні 55 років і за наявності трудового стажу не менше 20 років. Пенсійна реформа розпочалася в 2000 році і передбачала запровадження трьохрівневої пенсійної системи та підняття пенсійного віку і страхового стажу. З 2000 р. пенсійний вік почали піднімати на 6 місяців щорічно чоловікам до 63 років, а жінкам – до 60 років. Ці показники були досягнуті в 2005-2009 рр. У цей період були здійсненні такі заходи: 1) заохочується відтермінування виходу на пенсію за рахунок збільшення пенсійного коефіцієнта за додаткові роки спочатку до 1,5%, а потім до 3%; 2) реформовано

механізм індексації (перерахунку) пенсій з метою врахування не лише показника інфляції, а й рівня зростання доходів населення; 3) знижено розмір ставки пенсійних внесків на 7% та впроваджені гнучкі форми участі громадян у пенсійній системі; 4) запроваджено новий механізм розрахунку мінімальної та максимальної пенсії в солідарній системі.

Другий етап пенсійної реформи був розпочатий у 2010 році і передбачав такі заходи: 1) з 2011 року право на пенсію мають жінки після досягнення 60 років і за наявності 34 років трудового стажу, а чоловіки – після досягнення 63 років і за наявності 37 років трудового стажу; 2) з початку 2012 року було розпочато процес щорічного збільшення стажу для чоловіків і жінок на 4 місяці до досягнення 40 років для чоловіків і 37 років трудового стажу для жінок у 2020 році, при цьому збережено мінімальний вік виходу на пенсію, а саме 63 роки для чоловіків і 60 років для жінок; 3) для тих, хто не має достатнього стажу, починаючи з 1 січня 2012 року пенсійний вік (65 років) збільшується на 6 місяців протягом календарного року до досягнення 67 років з 1 січня 2024 року; 4) з 1 січня 2021 року запроваджується щорічне збільшення необхідного віку для отримання права на пенсію на 6 місяців до досягнення 63 років для жінок у 2026 році і 65 років для чоловіків у 2024 році; 5) передбачається збільшення суми внесків на загальнообов'язкове додаткове пенсійне страхування до 2017 року з 5% до 7%. З 2017 року збільшується вартість кожного року трудової діяльності в пенсійній формулі для розрахунку пенсії з 1,1% до 1,2% як захід підвищення пропорційності пенсій.

Структура пенсійної системи:

– I-й рівень – це солідарна система перебуває в підпорядкуванні Інституту національного страхування (аналог ПФУ). Існує тісний зв'язок між розміром пенсій та особистими внесками застрахованих осіб у системі. Існує диференціація внесків між страхувальником, страховиком і державою (з 2009 року держава щорічно направляє в солідарну систему 12% від суми страхових доходів усіх застрахованих осіб за календарний рік);

– II-й рівень – накопичувальна система здійснюється ліцензованими компаніями приватного пенсійного страхування. Ця система охоплює всіх застрахованих осіб, які народилися після 31 грудня 1959 року. Додаткове пенсійне страхування здійснюється через пенсійні плани з установленими внесками, які накопичуються і капіталізуються на індивідуальних пенсійних рахунках. Вона не замінює собою солідарну систему, а є її доповненням, що дозволяє збільшити коефіцієнт заміщення трудового доходу. Пенсійне страхування реалізовується через участь в універсальних і професійних пенсійних фондах. Участь у професійних пенсійних фондах з 1 січня 2000 року є обов'язковою для всіх осіб, зайнятих у професіях з високим ризиком для здоров'я незалежно від їх віку. Сплату внесків у професійні пенсійні фонди повністю бере на себе роботодавець. Застраховані особи отримують тимчасову професійну пенсію до виходу на пенсію за віком, яка виплачується за рахунок зазначених вище фондів;

– III-й рівень – добровільне пенсійне страхування, що здійснюється ліцензованими компаніями приватного пенсійного страхування. До 2006 року існував лише один різновид таких фондів – фонди добровільного додаткового пенсійного страхування. Крім них, зараз існують фонди з професійними пенсійними програмами (для працівників).

5. Румунія. Пенсійна система складається із солідарної системи, обов'язкової накопичувальної пенсійної системи із залученням провайдерів приватного сектору та добровільної накопичувальної пенсійної системи, де учасники сплачують внески до приватних пенсійних фондів або страхових компаній. Державний пенсійний фонд концентрує в собі відрахування працюючих громадян. Кількість пенсіонерів у Румунії становить близько 5 млн. чол. Рівень міграції становить 2,5 млн. чоловік.

З 2001 року почав збільшуватися пенсійний вік для чоловіків та жінок. У 2015 році пенсійний вік для чоловіків становив 65 років, а в 2030 році для жінок він вже буде становити 65 років. У накопичувальній системі (II-й рівень) бере участь більше 6 млн. чол., а систему обслуговують 8 пенсійних фондів. Добровільна накопичувальна пенсійна система (III-й

рівень) запроваджена в 2007 році, її обслуговує 10 фондів і нараховує більше 300 тисяч учасників.

6. Чехія. У 2011 році стартувала так звана мала пенсійна реформа, що передбачала збільшення пенсійного віку, посилення вимог до умов формування пенсійних прав щодо тривалості страхового стажу, перебудову економічного механізму обчислення розміру пенсії, коректування параметрів індексації розрахункового пенсійного капіталу, перегляд умов виплати дострокової пенсії. До 2030 року пенсійний вік чоловіків та жінок буде становити 65 років, а для жінок, що мають дітей, він буде меншим – 64, 63, 62 роки (підвищення пенсійного віку розтягнуто на 20-30 років). Після 2030 року пенсійний вік буде підніматися і надалі до 66-67 років.

До 31 грудня 2015 року в Чехії функціонували всі три рівні пенсійної системи, але оскільки з 1 січня 2016 року накопичувальна система обов'язкового державного пенсійного страхування скасована, а громадянам запропоновано більш активно брати участь у третьому рівні (системі добровільного державного пенсійного страхування).

Пенсія по старості складається з основного (у твердій сумі) та додаткового розміру (у відсотковому відношенні). Додатковий розмір визначається залежно від тривалості страхування і становить 1,5% середнього заробітку працівника за кожний повний рік.

7. Словаччина. Пенсійна реформа була проведена в 2004 році і включала всі три рівні. Стару солідарну систему розділили на обов'язкове соціальне страхування (I-й рівень) та обов'язкове заощадження (II-й рівень), що доповнювалися менш масштабною системою добровільних заощаджень (III-й рівень).

Реформування першого рівня полягало в наступному: 1) пенсійний вік для чоловіків і жінок поступово був збільшений до 62 років (2015 рік); 2) введена нова формула розрахунку пенсії, що більш об'єктивно враховує розмір зарплати та страховий стаж; 3) індексація пенсій здійснюється за швейцарським методом, що означає автоматичну щорічну індексацію пенсій на середньозважене значення індексу споживчих цін (інфляцію) і зростання середньої номінальної

заробітної плати в економіці (0,5 кожного показника); 4) дозволено ранній і пізній вихід на пенсію. За кожний місяць виходу на пенсію раніше встановленого віку розмір пенсій зменшується на 0,5%, а за кожний місяць виходу на пенсію пізніше встановленого віку – зростає на 0,5%.

Другий рівень набув чинності з 1 січня 2005 року. Молоді особи, що вперше прийшли на ринок праці, зобов'язані в обов'язковому порядку брати участь у цьому рівні. Особи до 52 років зобов'язані були до червня 2006 року визначитись, чи будуть вони вступати до накопичувальної системи чи ні. Якщо вони вступали, то вже не мали права з неї вийти. Страхові внески становили 18% заробітної плати (9% направлялись у солідарну систему і 9% – у накопичувальну). При виході на пенсію громадянин отримує пенсію з накопичувальної системи і базової солідарної системи.

Уряд Словаччини постійно вносить пропозиції щодо поліпшення пенсійної системи. Суттєві зміни проводяться в правовому регулюванні накопичувальної системи, яка демонструє наявність суттєвих недоліків системи під час фінансових криз, недостатню дохідність тощо.

2.2.8. Пенсійні системи країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР

Пенсійні системи союзних республік були побудовані відповідно до Закону СРСР від 15 травня 1990 року «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР». Після отримання незалежності вони приступили до вибудовування власних пенсійних систем з урахуванням іноземного досвіду. Тепер ці пенсійні системи мають суттєві відмінності між собою.

1. Російська Федерація. Модернізована пенсійна система Росії введена в дію з 1 січня 2015 року і включає в себе відносини щодо формування, призначення і виплати таких видів пенсії: 1) страхової пенсії; 2) пенсії по державному пенсійному забезпеченню; 3) накопичувальної пенсії. Система обслуговує 43 млн. пенсіонерів. Пенсійна система функціонує відповідно до федеральних законів РФ від 28 грудня 2013 року «Про страхові

пенсії» та «Про накопичувальні пенсії».

Видами страхових пенсій є: 1) страхова пенсія по старості; 2) страхова пенсія по інвалідності; 3) страхова пенсія в зв'язку з втратою годувальника. Право на страхову пенсію по старості мають чоловіки, що досягли віку 60 років, а жінки – 55 років за наявності не менше 15 років страхового стажу та за наявності величини індивідуального пенсійного коефіцієнта у розмірі не менше 30. Право на страхову пенсію по інвалідності мають громадяни з числа застрахованих осіб, визнаних особами з інвалідністю I, II, III груп незалежно від причини інвалідності, тривалості страхового стажу застрахованої особи, продовження особою з інвалідністю трудової діяльності, а також від того, чи наступила інвалідність у період роботи, до її початку або після припинення роботи. Право на страхову пенсію в зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, що знаходились на його утриманні.

Пенсія призначається за новою пенсійною формулою, що передбачає обчислення страхової пенсії в пенсійних коефіцієнтах, які враховують стаж, розмір заробітку та вік виходу на пенсію. Основу майбутньої пенсії становлять обов'язкові страхові внески, які сплачує роботодавець (22% від зарплати працівника). Внески можуть повністю надходити в солідарну систему, але за рішенням працівника можна до неї направляти 16%, а решту – у накопичувальну систему.

За державним пенсійним забезпеченням відповідно до ФЗ РФ від 15 грудня 2001 року «Про державне пенсійне забезпечення в Російській Федерації» передбачені такі види пенсій: 1) пенсії за вислугу років; 2) пенсії по старості; 3) пенсії по інвалідності; 4) пенсії в зв'язку з втратою годувальника; 5) соціальні пенсії. Ці пенсії фінансуються за рахунок федерального бюджету.

Право на накопичувальну пенсію мають застраховані особи за наявності коштів пенсійних накопичень, урахованих у спеціальній частині індивідуального особового рахунку застрахованої особи або на її пенсійному рахунку накопичувальної пенсії. Сьогодні на ці рахунки можна спрямувати 6% від заробітної плати працівника, що сплачуються

роботодавцем. У даний час накладений мораторій (з 2014 року) на кошти накопичувальної системи.

2. Республіка Казахстан. У країні діє змішана пенсійна система, що складається з солідарної та накопичувальної систем. Громадяни, що мали стаж роботи більше 6 місяців станом на 1 січня 1998 року, будуть отримувати пенсію за цими двома системами. У кого не було цього стажу, після виходу на пенсію будуть отримувати пенсію по накопичувальній системі (припускається, що це відбудеться після 2030 року).

Виплату солідарної пенсії пожиттєво здійснює Державний центр по виплаті пенсій, а пенсії з накопичувальної системи виплачують накопичувальні фонди, доки на рахунку не закінчатся гроші. При переведенні накопичувальних коштів до страхової компанії по страхуванню життя пенсіонер отримує пожиттєвий ануїтет зі своїх накопичень. Солідарні пенсії виплачуються за рахунок державного бюджету, і вони не обкладаються податком, а накопичувальні пенсії виплачуються за рахунок коштів НПФ, і вони обкладаються 10% податком. Пенсійний вік чоловіків становить 63 роки, а жінок – 58 років.

У даний час пенсійна система РК складається з трьох рівнів:

– **перший рівень** – це солідарна система, у якій пенсійні виплати здійснюються за рахунок податкових надходжень. Солідарна пенсія складається з двох видів: базової, яка виплачується всім пенсіонерам, і трудової, яка виплачується тим, хто мав стаж на 1 січня 1998 року не менше 6 місяців;

– **другий рівень** – це обов'язкова накопичувальна пенсійна система з фіксованим 10% розміром обов'язкових пенсійних внесків від щомісячного доходу працюючого (сплачується учасником НПФ). За рахунок роботодавця в обов'язковому порядку сплачується 5% від доходу працівника, що зайнятий на шкідливих і небезпечних виробництвах, що вказані в спеціальному переліку:

– **третій рівень** – накопичувальна система, що побудована на добровільних пенсійних внесках відповідно до договору про пенсійне забезпечення за рахунок добровільних пенсійних внесків.

З 1 липня 2017 року передбачаються зміни порядку призначення державної базової пенсійної виплати при досягненні пенсійного віку в залежності від стажу участі в пенсійній системі. Так, розмір базової пенсії при стажі участі в пенсійній системі 10 і менше років або при його відсутності буде становити 50% від величини прожиткового мінімуму, встановленого на відповідний рік, зі збільшенням її розміру за кожний повний рік стажу участі в пенсійній системі зверх 10 років на 2%, але не більше 100% від величини прожиткового мінімуму (стаж 35 років).

З 1 січня 2018 року в накопичувальній системі вводиться умовно накопичувальний компонент або обов'язкові пенсійні внески роботодавця. Для цього в ЄНПФ будуть відкриті умовні пенсійні рахунки на кожного працівника, на ім'я якого роботодавець за рахунок власних коштів буде перераховувати 5% від щомісячного доходу працівника. З цього рахунку (за умови сплати внесків не менше ніж за 60 міс.) працівник буде отримувати пенсію пожиттєво навіть у випадку, коли кошти на його рахунок будуть відсутні. Ці кошти не підлягають успадкуванню.

Співробітники силових структур переведенні в інститут державного пенсійного забезпечення. Раніше держава за них перераховувала до накопичувальної системи 20% їх зарплати.

3. Латвійська Республіка. Пенсійну систему країни впровадили шведські спеціалісти з подачі Всесвітнього банку. Швеція розробила цю систему для себе, однак увела тільки через 3 роки після того, як вона була запроваджена в Латвії.

У Латвії діє трьохрівнева пенсійна система:

– **перший рівень** – схема, що функціонує на засадах солідарності поколінь, відповідно до Закону від 23 листопада 1995 року «Про державні пенсії», уведений у дію з 1 січня 1996 року. Солідарна система побудована на умовно-накопичувальному компоненті, в основу якого покладені умовно-накопичувальні рахунки. Вказана система побудована на таких принципах: 1) право на пенсію заробляється шляхом відрахування пенсійних внесків учасника до пенсійного фонду; 2) на індивідуальних рахунках ураховуються всі суми внесків,

що надійшли, і періодично так званий баланс накопичень індексується за ставкою, що визначає уряд країни; 3) після досягнення пенсійного віку умовно-накопичувальний пенсійний капітал учасника УНС перетворюється в ануїтетні виплати з врахуванням демографічних факторів; 4) індивідуальні пенсійні рахунки служать виключно для бухгалтерського обліку балансу накопичень, оскільки «живі» гроші на них не надходять і не інвестуються на фінансовому ринку. У цій системі беруть участь громадяни старше 15 років. До 2014 року мінімальний стаж становив 10 років, а пенсійний вік – 62 роки;

– **другий рівень** – полягає в передачі частини соціальних внесків в управління фінансових організацій, в основному банкам, і під наглядом державних органів вкладаються в безризикові позики, акції, цінні папери, а прибуток від цих операцій повинен збільшувати розмір пенсійних накопичень учасника цієї системи (його особиста власність). Розмір накопичувального капіталу залежить від розміру заробітної плати, ставки внесків, тривалості сплати внесків, прибутку від інвестицій. Ця система введена з 2001 року;

– **третій рівень** – повністю добровільне приватне грошове накопичення, яке можна створити в будь-якому банку, ліцензованій страховій компанії, у приватному пенсійному фонді і т. п. У цій схемі може брати участь і роботодавець. З 1 січня 2014 року пенсійний вік поступово збільшується на 3 місяці щорічно і з 1 січня 2025 року з 62 років досягне 65 років. Піднято мінімальний трудовий стаж з 10 до 15 років у 2014 році. З 1 січня 2025 року мінімальний трудовий стаж буде становити 20 років. З 2,2 млн. жителів країни пенсіонери становлять 570 тис. чоловік.

4. Литовська Республіка. Пенсійна система складається з трьох рівнів: 1) державна схема поточного фінансування; 2) накопичувальні фонди, що управляються приватними компаніями; 3) добровільні накопичувальні фонди. Перший рівень включає всіх застрахованих, другий – близько 90%, третій – 1%. За першим рівнем здійснюється 99% усіх пенсійних виплат. Указана пенсійна система була введена в 2004 році.

Державна пенсія соціального страхування складається з двох

частин: основної і додаткової. Основна частина пенсії гарантує мінімальне пенсійне забезпечення і дорівнює державній базовій пенсії соціального страхування. Додаткова частина пенсії залежить від раніше отриманих доходів нинішнього пенсіонера і його трудового стажу.

Розмір накопичувальної пенсії в пенсійному фонді залежить від величини страхових внесків і тривалості їх сплати, а також від відсоткової ставки в конкретному фонді. На засоби, накопичені в фонді, пенсіонер може одержати право на щомісячну пенсійну виплату довічно (пенсійний ануїтет) у страховій компанії, з якою він повинен укласти відповідний договір із правом спадкування або без такого права.

Пенсійний вік був установлений для жінок – 60 років, а для чоловіків – 62 роки. Було прийняте рішення зрівняти пенсійний вік для обох статей та суттєво його збільшити. З 1 січня 2012 року пенсійний вік поступово щорічно збільшується для жінок на 4 місяці, а для чоловіків на 2 місяці. У 2026 році пенсійний вік становитиме 65 років.

У 2016 році були прийняті законодавчі акти, якими внесені суттєві зміни до пенсійного законодавства, що набирають чинності з 1 січня 2018 року. Обов'язковий стаж щорічно буде зростати на 6 місяців і в 2027 році досягне 35 років (було 30 років). Раз у рік автоматично буде оновлюватися величина пенсії, що виплачується. Вводиться нова формула розрахунку пенсії.

Частина пенсії, що не залежить від величини сплачених внесків пенсійного страхування, а залежить тільки від страхового стажу, буде називатися «загальною» замість попередньої основної (базової). Попередня додаткова пенсія зникає як окрема частина пенсії і буде входити у загальну частину з деяким збільшенням для осіб, що мають стаж більше 30 років. Загальна частина державного соціального страхування буде фінансуватися за рахунок бюджетних коштів. Величина індивідуальної частини пенсії буде розраховуватися за допомогою облікових одиниць. Заплативши протягом року внески пенсійного страхування від однієї середньої заробітної плати по країні, особа накопичує одну облікову одиницю.

Відповідно, накопичує декілька одиниць або лише частину одиниці, якщо платила більші чи менші внески. Сума за всю трудову діяльність накопичених одиниць, помножена на індексовану вартість одиниці, складе індивідуальну частину пенсії.

5. Естонська Республіка. Пенсійна система складається з трьох рівнів:

– **державна пенсія**, що призначена для забезпечення доходу, який би гарантував прожитковий мінімум (розподільча система). Розмір державної пенсії майбутніх пенсіонерів залежить перш за все від кількості майбутніх платників податків і розміру їх доходів. Внески становлять 20% від заробітної плати;

– **обов'язкова накопичувальна система**. На особистий пенсійний рахунок особа перераховує 2% від своєї заробітної плати, а держава додає 4% від соціального податку, що стягується від заробітної плати. Особи, що народилися до 1983 року, не можуть брати участь у накопичувальній системі. Особи, які народилися в 1983 році і пізніше зобов'язані брати участь у цій системі. Вказана система почала функціонувати з 2003 року;

– **додаткова накопичувальна система**. Будь-яка особа може добровільно робити інвестиції в свою пенсію. Тут є кілька можливостей. Можна укласти договір про пенсійне страхування, що схожий на страхування життя, або інвестувати в добровільні пенсійні фонди. Розмір відрахувань не обмежений, але потрібно враховувати, що пенсійні виплати в розмірі до 15% від доходів особи не обкладаються прибутковим податком.

В Естонії з 1,3 млн. чоловік щомісячно пенсію отримує 415 тис. чол.

Пенсійна реформа здійснювалася з початку 90-х років ХХ ст. поетапно. Фінансування пенсій було переведено з державного бюджету до фінансування за рахунок спеціального соціального податку. Крім того, замість загальної сплати податку за всіх працівників, була створена система персональних рахунків. Рівень пенсійного забезпечення визначався не вислугою років, а обсягом сплати пенсійного

податку. Підвищення пенсії відбувалося на базі планомірної індексації. Було проведено зрівняння пенсійного віку чоловіків і жінок. У 2002 році в Естонії вступила в силу дворівнева система пенсійного забезпечення (введена накопичувальна система).

Пенсійний вік єдиним для чоловіків і жінок став у 2015 році. З 2017 і до 2026 року буде проводитися збільшення пенсійного віку на 3 місяці щорічно до 65 років.

6. Грузія. У країні функціонує перший рівень пенсійної системи. Громадяни отримують державну пенсію за рахунок бюджетних коштів. Розмір пенсії щорічно визначається Законом Грузії «Про Державний бюджет Грузії» на відповідний рік. Право на пенсію мають чоловіки за умови досягнення ними 65 років, а жінки – 60 років. Якщо особа здійснює публічну діяльність, то права на пенсію вона не має, а виплата призначеної пенсії припиняється. Пенсійний фонд Грузії був ліквідований.

У 2017 році в Грузії створена приватна накопичувальна пенсійна система. Пенсійні внески встановлені в розмірі 6% (2% – працівник, 2% – роботодавець, 2% – держава).

7. Республіка Білорусь. Пенсійна система успадкована від СРСР і мало змінювалась. Пенсійне забезпечення регламентується законами Білорусії «Про пенсійне забезпечення» (17.04.1992 р.), «Про професійне пенсійне страхування» (05.01.2008 р.), «Про основи державного соціального страхування» (31.01.1995 р.). За своєю природою пенсійне забезпечення є державною розподільчою системою. Накопичувальний компонент відсутній.

Згідно з Указом Президента Білорусії від 11 квітня 2016 року з 1 січня 2017 року пенсійний вік підвищується для чоловіків до 63 років, а для жінок – до 58 років (щорічно вік піднімається на 6 місяців). З 2016 року щорічно на 6 місяців збільшується мінімальний страховий стаж з 15 до 20 років.

Особи, які не мають права на трудову пенсію, отримують соціальну пенсію: чоловіки за умови досягнення ними 65 років, а жінки – 60 років. Розмір соціальної пенсії залежить від величини прожиткового мінімуму і визначається у відповідних відсотках.

Джерелом фінансування трудових пенсій є поточні внески роботодавців і працівників у Фонд соціального захисту населення. Фінансування соціальних пенсій здійснюється за рахунок республіканського бюджету. В країні налічується 2 млн. 354 тис. пенсіонерів, і щорічно пенсії призначаються 40 тис. чол.

8. Республіка Молдова. З 1 липня 2017 упродовж 9 років вік виходу на пенсію буде збільшуватися щорічно для чоловіків на 4 місяці, а жінок – на 6 місяців і становитиме 62 роки для жінок і 65 років для чоловіків. Пенсійний вік буде зменшено на 8 років для тих, хто був зайнятий на роботах з особливо шкідливими і важкими умовами. Жінкам, що народили 5 і більше дітей і виховали їх до 8-ми річного віку, пенсійний вік зменшується на 3 роки. Страховий стаж для отримання повної пенсії з 1 липня 2022 року становитиме 36 років для чоловіків і 33 роки для жінок (щорічно збільшується на 6 місяців). Мінімальний стаж становить 17 років. Якщо особа не має такого стажу, то їй призначається соціальна допомога. Введена нова формула обчислення пенсій, що більш справедливо враховує стаж і вклад пенсіонера в систему соціального страхування.

9. Республіка Вірменія. Пенсійна система Вірменії включає: 1) державне пенсійне забезпечення; 2) обов'язкову накопичувальну пенсійну складову; 3) добровільну накопичувальну пенсійну складову. Державні пенсії виплачуються за рахунок бюджетних коштів. Розрізняються такі види державних пенсій: а) трудова: 1) за віком; 2) на пільгових умовах; 3) за вислугу років; 4) по інвалідності; 5) у зв'язку з втратою годувальника; б) військова: 1) за вислугу років; 2) по інвалідності; 3) у зв'язку з втратою годувальника; в) соціальна: 1) по старості; 2) по інвалідності; 3) у зв'язку з втратою годувальника. Пенсійний вік настає з 63 років.

Добровільна система накопичувального пенсійного забезпечення була запроваджена з 1 січня 2011 року. З 1 січня 2014 року запроваджена обов'язкова накопичувальна система. Учасниками останньої стали громадяни, що народилися після 1 січня 1974 року (у віці до 40 років). Працівники зобов'язані були вносити на свій накопичувальний рахунок 5% від своєї зарплати і стільки ж (5%) вносила держава. Конституційний Суд Вірменії

визнав ряд положень Закону «Про накопичувальні пенсії» щодо обов'язкового компонента системи неконституційними. Якщо в держсекторі накопичувальна система введена в 2014 році, то в приватному секторі її введення заплановано в 2018 році разом з прийняттям Податкового кодексу Вірменії.

10. Республіка Узбекистан. Пенсійна система складається з двох компонентів: а) державної пенсійної системи, що побудована на розподільчих засадах і фінансується Позабюджетним пенсійним банком; б) обов'язкової накопичувальної системи, що фінансується Народним банком. Державні пенсії призначаються відповідно до ЗУз від 3 вересня 1993 року «Про державне пенсійне забезпечення громадян», а накопичувальна система регламентується ЗУз від 2 грудня 2004 року «Про накопичувальне пенсійне забезпечення громадян». Участь у накопичувальній пенсійній системі, що введена з січня 2005 року, є обов'язковою.

Пенсійний вік в Узбекистані для чоловіків становить 60 років, а для жінок – 55 років. Серед 31,5 млн. населення пенсіонери становлять 2,8 млн. чоловік (9% населення).

11. Азербайджанська Республіка. Трудова пенсія складається з трьох частин: базової, страхової та накопичувальної. Базова пенсія об'єднує в собі мінімальну пенсію, попередні компенсаційні надбавки і доплати. Ця пенсія належить усім, хто досягнув пенсійного віку і має трудовий стаж не менше 12 років (до 2010 р. – 5 років). Друга частина – страхова, спрямована на прив'язку розміру пенсії до розміру заробітної плати і стажу роботи. Розміри внесків підлягають індивідуальному обліку у вигляді так званого пенсійного капіталу застрахованої особи. Роботодавець платить 22% від фонду оплати праці, а працівник – 3% від своєї заробітної плати.

Накопичувальна частина пенсії є різновидом трудової пенсії, але внески не йдуть на виплату поточних пенсій, а будуть інвестуватися в цінні папери та інші активи для отримання інвестиційного доходу, що будуть зараховуватися на особові рахунки застрахованих осіб. У країні поки що повноцінно функціонують перші дві складові пенсійної системи. Накопичувальна система є добровільною і буде діяти через

приватні пенсійні фонди.

12. Киргизька Республіка. Країна вибрала умовно-накопичувальну систему, де пенсійні внески акумулюються на віртуальному індивідуальному пенсійному рахунку працівника, але не зберігаються, а використовуються для виплати поточних пенсій. У 1997 році в пенсійне законодавство були внесені суттєві зміни: 1) пенсійний вік чоловікам був збільшений до 63 років, а жінкам – до 58 років; 2) скасовано ряд пенсійних пільг; 3) введена трьохкомпонентна пенсійна система: а) гарантована базова пенсія кожному пенсіонеру з достатнім стажем; б) пенсійне забезпечення у відповідності з трудовим вкладом працівника, що обчислюється як відсоток від середньої заробітної плати до 1996 року; в) індивідуальні пенсійні внески, що накопичуються на рахунку пенсіонера.

Після запровадження накопичувального компонента пенсійна система складається з трьох елементів: 1) державної обов'язкової солідарної пенсійної системи; 2) обов'язкової накопичувальної пенсійної системи (2% від зарплати працівника); 3) добровільної індивідуальної накопичувальної системи.

У Киргизії дуже сильні сімейні традиції і вважається, що діти зобов'язані допомагати батькам, тому пенсії дуже низькі.

13. Республіка Таджикистан. З 1 січня 2013 року призначаються страхові і державні пенсії. Відповідно до ЗТ «Про страхові і державні пенсії» призначаються і виплачуються такі види пенсій: 1) страхові пенсії за віком; 2) страхові пенсії по інвалідності; 3) страхові пенсії в зв'язку з втратою годувальника. Страхові пенсії за віком та по інвалідності складаються з страхової та накопичувальної частин, а страхова пенсія в зв'язку з втратою годувальника – тільки зі страхової. До державних пенсій належить соціальна пенсія та пенсія за особливі заслуги перед Республікою Таджикистан.

Страхова частина пенсії встановлюється застрахованій особі в залежності від обсягу умовного пенсійного капіталу з урахуванням страхового стажу, середньомісячної заробітної плати (доходу).

Накопичувальна частина пенсії – доплата з індивідуальних

пенсійних накопичень застрахованих осіб, розрахована у відповідності із законодавством країни на підставі відомостей, що містяться на індивідуальних накопичувальних рахунках.

Нормативний страховий стаж для чоловіків становить 300 місяців (25 років), а для жінок – 240 місяців (20 років). Пенсійний вік для чоловіків установлений у 63 роки, а для жінок – 58 років. Мінімальний страховий стаж – 60 місяців (5 років).

14. Республіка Туркменістан. У 2012 році був прийнятий Кодекс Туркменістану про соціальний захист населення, відповідно до якого в країні введена умовно-накопичувальна пенсійна система. З 1 січня 2013 року встановлено 6 видів пенсій: 1) пенсія за віком; 2) пенсія за вислугу років; 3) професійна пенсія; 4) пенсія по інвалідності; 5) пенсія у зв'язку з втратою годувальника; 6) накопичувальна пенсія. Пенсійний вік для чоловіків установлений у 62 роки, а для жінок – 57 років. Особам з інвалідністю, що мають стаж більше 5 років, буде призначатися пенсія по інвалідності, а якщо такого стажу не буде, то відповідна допомога.

Розмір первинного пенсійного капіталу залежить від тривалості стажу роботи працівника, розміру заробітної плати і середньої очікуваності тривалості життя після досягнення пенсійного віку. Сума умовного пенсійного капіталу застрахованих осіб щорічно індексується на коефіцієнт підвищення середньої заробітної плати по країні за відповідний рік.

2.3. Поняття, загальна характеристика, структура пенсійної системи України

В юридичній літературі наводяться різні визначення пенсійної системи і, зокрема, такі:

– система взаємопов'язаних і взаємодіючих грошових джерел, органів і установ, суб'єктів забезпечення, видів забезпечення і нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію прав громадян у сфері пенсійного забезпечення;

– сукупність створених державою правових, економічних,

організаційних інститутів і норм, що передбачають надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії;

– комплексне утворення, що регулює відносини з приводу формування відповідних пенсійних фондів, за рахунок яких виплачуються пенсії та здійснюються інші пенсійні виплати, відносини по матеріальному забезпеченню членів суспільства пенсіями та іншими пенсійними виплатами і відносини з управління та організації пенсійного забезпечення;

– складова частина соціального забезпечення, ланка захисного механізму, що покликана забезпечити ефективне функціонування одного з секторів соціальної сфери суспільства;

– сукупність правових, фінансово-економічних, організаційних інститутів і норм, метою яких є надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії або – це сукупність заходів щодо компенсації громадянам заробітку (доходу);

– обумовлена економічними, соціальними, демографічними, культурними, історичними, кліматичними, політичними факторами система взаємопов'язаних і взаємодіючих джерел фінансування, органів і установ, суб'єктів забезпечення, видів пенсій і нормативних правових актів, які визначають права громадян на пенсійне забезпечення та умови для їх реалізації;

– складний комплекс інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення;

– складний механізм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення;

– складний комплексний багатокomпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні та правові інститути (підсистеми) для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості;

– сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають на меті надання матеріального

забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника та з інших підстав, визначених законодавством;

– відносини з формування, призначення і виплати пенсій у трьохрівневій пенсійній системі.

На наш погляд, під пенсійною системою слід розуміти сукупність взаємопов'язаних елементів, які входять до складу організаційно-правових форм пенсійного забезпечення, об'єднаних в єдине ціле, з метою здійснення пенсійних виплат непрацездатним особам у випадках і на умовах, передбачених законодавством, з наперед визначених фінансових джерел.

Характерні риси пенсійної системи України:

1) має специфічні особливості в організації структури та функціонування порівняно з пенсійними системами інших країн;

2) обумовлена наявними в країні економічними, соціальними, політичними, демографічними, історичними, культурними тощо факторами;

3) охоплює стадії формування фінансових ресурсів, призначення пенсійних виплат та виплату пенсій відповідному колу непрацездатних осіб;

4) порядок формування джерел фінансування, випадки, умови та порядок надання пенсійних виплат, детально регламентовані правовими нормами;

5) включає розгалужену мережу державних і недержавних установ і організацій, що здійснюють збір і акумуляцію пенсійних коштів, персоніфікований облік застрахованих і пенсіонерів, призначення і виплату пенсій по всій Україні та за її межами (матеріальна база пенсійної системи);

6) метою системи є пенсійне забезпечення непрацездатних осіб у разі настання постійної (реальної чи формальної) непрацездатності через досягнення пенсійного віку (вислуги років) або настання інвалідності чи втрати годувальника непрацездатними членами його сім'ї;

7) об'єктом, що персоніфікує систему, є пенсії (пенсійні виплати) у грошовій формі;

8) у рамках пенсійної системи виникають відносини щодо формування фінансових ресурсів, проведення з них пенсійних

виплат та управління цією системою, які є предметом різних галузей права;

9) система функціонує в таких формах, як загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, державне пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення або у вигляді комбінацій цих форм.

Пенсійна система є системним утворенням, у якому проведена внутрішня впорядкованість, закономірно пов'язаних між собою елементів, що становлять єдине ціле. Системоутворюючим фактором виступає мета пенсійного забезпечення – матеріальна підтримка непрацездатних осіб у грошовій формі. Окремі вчені виділяють у пенсійній системі такі підсистеми: 1) фінансування; 2) управління; 3) суб'єкти забезпечення; 4) види забезпечення; 5) правову.

В економічній літературі наводяться такі функції пенсійної системи: 1) відтворювальна – задоволення мінімальних потреб непрацездатного населення шляхом забезпечення мінімальних стандартів життя; 2) соціальна – надання нормального рівня життя непрацездатному населенню. Пенсійна система повинна не тільки сприяти відтворенню витраченої енергії, але давати можливість людині скористатися набором соціальних благ – медичні послуги, якісний відпочинок, культурне дозвілля й т. ін.; 3) перерозподільча – відшкодування громадянам доходу, який вони мали до втрати працездатності, шляхом перерозподілу національного доходу громадян; 4) стимулююча – забезпечує зв'язок результатів трудової діяльності з майбутньою пенсією; 5) політична – узгодження інтересів між непрацездатними членами суспільства і тією частиною, що створює матеріальні блага; 6) регулятивна – пенсійна система має можливість прямо і непрямо регулювати вихід на ринок праці працівників старших вікових категорій (встановлення віку виходу на пенсію, умови надання дострокових (пільгових) пенсій, програми пізнішого чи раннього виходу на пенсію, співвідношення розмірів пенсії та заробітної плати); 7) статусна – припускає співвідношення статусу, що визначається розміром пенсії та посадою, яку займала особа до виходу на пенсію (місце пенсіонера по відношенню до інших пенсіонерів як по вертикалі, так і по

горизонталі). Указані функції більше відносяться до функцій пенсійного забезпечення, ніж до функцій пенсійної системи.

На нашу думку, пенсійна система, як цілісне утворення, виконує такі функції: 1) акумуляції коштів, які будуть спрямовані на пенсійні виплати (фіскальні органи, ПФУ, НПФ); 2) призначення та виплата пенсій (ПФУ, НПФ); 3) управління пенсійною системою (Мінсоцполітики України, ПФУ та його органи на місцях НПФ і т. д.).

Критеріями, за допомогою яких визначається ефективність пенсійної системи, є: 1) гарантування соціально прийняттого рівня пенсійного забезпечення; 2) забезпечення довготривалої фінансової постійності пенсійної системи; 3) забезпечення адекватного коефіцієнта заміщення втраченого заробітку при необхідному трудовому (страховому) стажі у відповідності з міжнародними стандартами; 4) установлення мінімального рівня пенсії відповідно до реального прожиткового мінімуму; 5) наявність сприятливого рівня страхового навантаження на суб'єктів економічної діяльності; 6) створення гнучкого механізму між доходами та витратами пенсійної системи; 7) мінімальні витрати на адміністрування пенсійної системи; 8) стабільність нормативної бази щодо встановлених правил надання пенсійних виплат. Не всі кількісні показники узгоджені між заінтересованими сторонами, постійно здійснюються маніпуляції щодо рівня прожиткового мінімуму, середньої заробітної плати тощо. Висловлені суперечливі думки стосовно параметричних показників солідарної системи. Повністю відсутній механізм автоматичного осучаснення пенсійних виплат.

Структура системи пенсійного забезпечення в Україні передбачена ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Відповідно до неї система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України на умовах та в порядку, передбачених Законом України

«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Другий рівень – накопичувальна системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Крім загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, до пенсійної системи також належить система державного пенсійного забезпечення.

2.4. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України

Розрізняють два види солідарної системи: 1) державне пенсійне забезпечення, що фінансується за рахунок бюджетних коштів і стосується пенсійного забезпечення деяких категорій осіб, пенсійних пільг і т. п. Законодавство про державне пенсійне забезпечення не систематизоване; 2) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що повинна фінансуватися за рахунок пенсійних внесків, що надходять до ПФУ. Регламентується Законом України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне

пенсійне страхування».

Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це сукупність правових, фінансових і організаційних компонентів, які на засадах солідарності та субсидування утворюють відповідну організаційно-правову форму соціального забезпечення непрацездатних осіб у випадках досягнення пенсійного віку або настання інвалідності чи втрати членами сім'ї годувальника з метою компенсації таким особам заробітку (виплати, винагороди на користь застрахованої особи), які вони мали під час трудової діяльності.

Характерні риси солідарної системи:

- належить до першого рівня пенсійної системи;
- пенсії виплачуються за рахунок поточних надходжень економічно активного населення;
- побудована на принципі солідарності поколінь та субсидування, тобто при недостатності коштів ПФУ на виплату пенсій необхідні суми виділяються з державного бюджету. Через це бюджет Пенсійного фонду України завжди є бездефіцитним, оскільки держава несе солідарну відповідальність за взяті на себе зобов'язання в сфері соціального забезпечення;
- джерелами виплат є внески роботодавців, самозайнятого населення та кошти державного бюджету чи їх комбінація;
- участь у цій системі є обов'язковою, але в окремих випадках допускається добровільна участь у цій системі;
- гарантує пенсійні виплати на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

На солідарну систему впливають такі фактори: 1) демографічні (співвідношення пенсіонерів до працездатних осіб, питома вага пенсіонерів у кількості населення); 2) економічні (темпи зростання внутрішнього валового продукту, ВВП на одну особу, рівень заробітної плати, стан виробництва тощо); 3) соціально-трудова (кількість працюючих та непрацюючих осіб працездатного віку, професійний рівень); 4) фінансові (індекс зростання цін, ставка рефінансування, курс гривні до валют і т.д.).

Першим законодавчим актом, який задекларував певні

елементи страхової системи, був Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення». У ст. 8 цього Закону зазначалось, що виплата пенсій здійснюється з Пенсійного фонду України, кошти якого мали такий правовий статус: 1) становили собою самостійну фінансово-банківську систему; 2) не входили до складу Державного бюджету України; 3) формувалися за рахунок коштів, що відраховувалися підприємствами і організаціями на заходи соціального страхування за тарифами, диференційованими залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та стану інших умов праці, страхових внесків громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, обов'язкових страхових внесків громадян, а також коштів Державного бюджету України. На жаль, цей закон не був побудований на страхових принципах. У ньому вперше був реалізований принцип солідарної системи – всезагальність пенсійного забезпечення (трудові і соціальні пенсії).

Економічні негаразди змусили владу приступити до розробки законопроектів із впровадження пенсійного страхування з незалежним від державного бюджету джерелом фінансування. Результатом цієї роботи стало прийняття 9 липня 2003 року Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У ньому закріплені принципи солідарної системи, коло суб'єктів цієї системи, джерела фінансування виплат у солідарній системі, управління вказаною системою тощо. Основна ідея – самостійність і незалежність солідарної системи від державних органів.

Багато норм були декларативними і не планувались до реалізації. Не відбулось розмежування коштів Пенсійного фонду України від коштів Державного бюджету України, на ПФУ був покладений обов'язок здійснення невластивих для нього виплат, оскільки дотепер не створений передбачений законом Пенсійний фонд і т. д. Пенсійні внески (єдиний внесок) були одержавлені, наймані працівники відлучені від участі в формуванні пенсійних коштів, ПФУ позбавлений можливості через зниження ставки страхових внесків нормально функціонувати, тобто пенсійне страхування поступово перетворюється в пенсійне забезпечення.

Пенсійна система належить до досить прогнозованих сфер людської діяльності. Відомо, скільки є пенсіонерів, скільки із застрахованих осіб оформить пенсію, скільки пенсіонерів упродовж року помре, законодавчо визначені розміри пенсійних виплат і т. п. Тобто є всі підстави для прийняття бездефіцитного бюджету ПФУ. Неважко підрахувати доходи ПФУ і кількість коштів, необхідних з державного бюджету. Тоді невідомо, звідки береться дефіцит ПФУ. Говорити про дефіцит бюджету ПФУ можуть тільки непрофесіонали.

Інша справа недостатність державних коштів на пенсійне забезпечення і необхідність скорочення видатків на ці потреби. Потрібно більш раціонально використовувати зібрані кошти, боротись із їх розкраданням тощо. Слід відмовитись від одержавлення пенсійної системи і повернутися до засад загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

З 2010 року влада взяла курс на обмеження пенсійних прав громадян у бік скорочення кількості отримувачів пенсій (підвищення пенсійного віку та необхідного страхового стажу, обмеження максимальних пенсій, відмова від «спецпенсій», скорочення Списків № 1 і № 2, віку виходу на дострокову пенсію і т. д.). Звичайно, що такі заходи не можна назвати пенсійною реформою.

З розумінням слід відноситись до збільшення пенсійного віку. При збільшенні тривалості життя правовірним є збільшення віку виходу на пенсію, але все, що пов'язано з цим, знаходиться поза пенсійною системою. Слід обговорити можливість відмови від пенсійного віку, а за основу призначення пенсії по старості (за віком) взяти тривалість страхового стажу, наприклад, 40-45 років.

Невирішеним до кінця є осучаснення пенсій (ахіллесова п'ята пенсійної системи). Відмова від неї веде до того, що основна маса пенсіонерів отримує мінімальні пенсії. Така доля чекає кожного, хто тривалий час перебуває на пенсії. Справедливість пенсійної системи саме й полягає в підтриманні реальної купівельної спроможності призначених пенсій. Через відсутність цього всі пенсійні закони визнаються з часом малоефективними, несправедливими та такими, що підлягають

скасуванню.

Перехід на багаторівневу пенсійну систему не вирішує її фінансові проблеми. Кожен рівень не має окремого фінансового джерела. Таким джерелом для всіх рівнів є заробітна плата працівника (фонд оплати праці). Простіше збільшити внески в одному рівні, аніж запроваджувати надзвичайно фінансово затратні інші рівні, які в умовах України не дадуть позитивного результату.

Сьогодні багато економістів та юристів вважають, що проблеми пенсійної системи необхідно вирішувати комплексно, тому основна маса їх знаходиться в сфері економіки. Це – стабільність економіки, реформа заробітної плати, боротьба з тіньовою економікою та безробіттям, поліпшення охорони здоров'я, підвищення рівня освіти і т. п.

2.5. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» задекларував перехід України на трьохрівневу пенсійну систему. З 1 січня 2004 року почала функціонувати модернізована солідарна пенсійна система. З цього ж часу на базі оновленого законодавства почали створюватись та діяти НПФ. У вищеназваному Законі гл. 7 (ст. 54-57), гл. 10 (ст. 78-98), гл. 11 (ст. 99-102) були присвячені накопичувальній системі пенсійного страхування, але вказана система до цих пір не введена.

Суть накопичувальної системи пенсійного страхування (другий рівень) полягає в тому, що застраховані особи у віці до 35 років в обов'язковому порядку повинні будуть щомісячно до цієї системи сплачувати по 7 % (починатимуть з 2%, щороку на 1% більше і до 7%) своєї заробітної плати, що обліковуватимуться на їх персональних рахунках, і після досягнення пенсійного віку зможуть отримувати додаткову до солідарної пенсію за умови, що на їх рахунках будуть відповідні суми. Планується, що у пересічного українця пенсія буде складатися з трьох частин – солідарної (55%), накопичувальної

(35%) і недержавної (10%).

В офіційних документах та в публікаціях економістів декларується, що введення накопичувальної системи пенсійного страхування дозволить: 1) збільшити загальний розмір пенсійних виплат завдяки отриманню інвестиційного доходу; 2) посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, а отже, посилить зацікавленість громадян та їх роботодавців у сплаті пенсійних внесків; 3) зменшити «податковий тиск» на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, що здійснюватиметься із заробітку працівника; 4) успадковувати кошти, обліковані на персональному накопичувальному рахунку, родичам застрахованих осіб; 5) створити джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки; 6) розподілити ризики виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнем пенсійної системи і, таким чином, застрахувати майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій і коливань у економічному розвитку держави; 7) підвищити забезпечення за рахунок передачі недержавним компаніям функцій управління пенсійними активами. Серйозно можна говорити про довгострокові інвестиції та спадкування пенсійних коштів (до 60 років не доживає 40% чоловіків), але до конкретного учасника накопичувальної системи вони не мають відношення.

Щодо соціально-економічної природи накопичувальної системи в залежності від мети запровадження науковцями висловлені дві точки зору:

– вона є соціальним інститутом, хоча і таким, що функціонує у фінансовій сфері, оскільки її метою є посилення соціального захисту осіб, які втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їх життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи;

– вона є передусім фінансовим інститутом, виконуючи при цьому соціальну функцію, оскільки головною метою існування накопичувальної пенсійної системи поряд із соціальною складовою є формування потужного інвестиційного ресурсу,

здатного стабілізувати внутрішню ситуацію в фінансовій сфері та забезпечити додаткову стійкість у період фінансових криз.

В Україні накопичувальну систему планували запровадити в 2007, 2010, 2014 роках, а потім практично кожного року. Міжнародні експерти, а також МВФ застерігають урядові установи від передчасного і необдуманого запровадження цієї системи з таких міркувань:

1) в умовах економічної кризи під питанням є ефективність розміщення та використання коштів на накопичувальних рахунках. Інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування буде ефективним за умови, якщо інвестиційний дохід від інвестування пенсійних активів перевищуватиме рівень інфляції за рік щонайменше на 2%;

2) відсутність інструментів гарантування збереження коштів пенсійних накопичень громадян та дієвого контролю за їх розміщенням та використанням. Ураховуючи, що накопичувальна система є загальнообов'язковою та державною, то такими інструментами можуть бути: а) створення централізованого гарантійного фонду, але це збільшує вартість адміністрування на 1-2,5%; б) посилення вимог до компаній з управління пенсійними активами, зокрема, у частині формування ними власного резервного фонду.

3) не встановлено обмежень адміністративних витрат. Високі адміністративні витрати призводять до низького рівня результатів довгострокового інвестування, що веде до зниження розміру пенсійних виплат. Суб'єктів, що обслуговують накопичувальну систему, багато, і кожен з них хоче собі чи своїм співробітникам забезпечити не українські, а європейські зарплати. В Аргентині, наприклад, такі витрати становили третину загальної суми внесків;

4) зменшення частини внесків до солідарної пенсійної системи за рахунок їх перерозподілу до накопичувальної системи. Це призведе до збільшення дефіциту Пенсійного фонду та фондів соціального страхування. Передбачається подальше зменшення коефіцієнту єдиного соціального внеску;

5) уряд мусить ураховувати негативний досвід інших країн, зокрема такі: а) запровадження накопичувальної системи не

повинно мати негативного впливу на фінансове забезпечення солідарної пенсійної системи; б) забезпечення відповідних пенсійних виплат з накопичувальної системи потребує стабільного економічного зростання, значного підвищення рівня заробітної плати та зниження рівня інфляції в країні; в) на стартовому етапі впровадження накопичувальної системи мають бути вжиті такі заходи, які б унеможливили зловживання і завищення адміністративних витрат та запобігали б негативним наслідкам запровадження накопичувальної системи і перетворення її у сумнозвісну фінансову піраміду.

Про позитив накопичувальної системи можна говорити за умови, що людина отримує високі доходи. При зарплаті на рівні 1-2 прожиткових мінімумів немає сенсу брати участь у накопичувальній системі. Зібраних коштів не вистачить на адміністративні витрати. Розраховувати на гідну довічну пенсію не приходиться.

Економісти попереджають, що при інфляції 5-8% заощадження знецінюються настільки швидко, що сам процес їх заощадження втрачає смисл. Зараз інфляція набагато вища. Крім того, слід ураховувати, що останнім часом фінансові кризи відбуваються раз на кілька років. У цій ситуації накопичувальна система ефективно діяти не буде. До речі, 28 вересня 1996 року курс гривні до долара становив 1,76, а через 20 років – 28 вересня 2016 року – 25,82, тобто впав у 14,65 разів. Накопичення здійснюється в національній валюті. При такій девальвації гривні накопичувальна система функціонувати не може.

Логічно, що держава, запроваджуючи обов'язкову накопичувальну систему, повинна взяти на себе зобов'язання зберігати накопичувальні кошти від втрат та інфляційного знецінення і гарантувати певний відсоток від користування цими коштами впродовж кількох десятків років. Людина позбавлена свободи вибору, а значить за неї повинна думати і в разі потреби відповідати своїми фінансовими ресурсами держава.

Однією з передумов запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи є досвід запровадження і функціонування системи недержавного пенсійного

забезпечення. В останні роки йде згортання діяльності НПФ, а функціонування окремих з них (див. КНПФ НБУ) ставить під сумнів доцільність їх існування.

Дуже своєрідна пропонується схема функціонування накопичувальної системи: пенсійні внески за допомогою державного примусу направляються до Накопичувального фонду, а звідси уже без втручання держави до компаній з управління активами, де, прикриваючись фінансовими ризиками, вони можуть безкарно розкрадатись і, на кінець, через кілька десятироків уже страхові організації будуть вирішувати питання про можливість виплати довічних пенсій, тобто для Накопичувального фонду основне – це збір пенсійних коштів для різних фінансових структур.

У літературі зазначається, що для нормального функціонування накопичувальної системи потрібно розробити необхідну нормативну базу. Цього зробити реально неможливо. У нас нормативні акти приймаються не з метою їх неухильного виконання, а з метою знаходження лазівок для їх постійного безкарного порушення. Українські нормативні акти не можна порівнювати з правовими актами зарубіжних країн, де їх в загальній масі добросовісно дотримуються.

Накопичувальна система пенсійного страхування сьогодні в Україні розглядається як валіза без ручки: важно нести (очевидна недоцільність її запровадження) і жаль викинути (як красиво можна говорити про запровадження ефективної пенсійної реформи і позитивний результат через кілька десятироків).

Законом України від 8 липня 2011 року № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» були внесені багаточисленні зміни до статей, що стосуються накопичувальної системи пенсійного страхування до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». При реальному введенні другого рівня пенсійної системи ці статті ще будуть неодноразово змінюватися.

В Україні всі, без виключення, повинні отримувати пенсії за єдиними принципами. Для окремих категорій осіб можна ввести

накопичувальну пенсійну систему, де внески будуть сплачувати роботодавці (робота за Списками № 1, № 2) або держава (для держслужбовців) з початковим дофінансуванням з державного бюджету. Всі інші особи можуть брати добровільну участь у накопичувальній системі, але вже в системі недержавного пенсійного забезпечення.

2.6. Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Організації, що займаються недержавним пенсійним забезпеченням на території сучасної України, виникли ще в ХІХ ст. у вигляді емеритальних, страхових та ощадно-емеритальних кас. Так, 25 червня 1859 року в місті Києві з'явилась емеритальна каса військово-сухопутного відомства, у 1860 році розпочала роботу емеритальна каса інженерів шляхів сполучення. Пізніше були сформовані пенсійні каси робітників та службовців у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах, страхових товариствах. Наприкінці 1897 року в Україні діяло понад 200 емеритальних, пенсійних і страхових кас.

У 1897 році було затверджене Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах, у якому були викладені основні принципи пенсійного забезпечення в імперії, а саме: 1) наявність вільного волевиявлення підприємства чи групи підприємств щодо формування каси; 2) державна реєстрація статутних документів каси і проведення в необхідних випадках ревізії їх діяльності; 3) обов'язковий характер участі працюючих підприємства, яке заснувало касу, в сплаті членських внесків на цілі пенсійного забезпечення; 4) зацікавленість кожної працюючої особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію; 5) залежність розміру пенсії від тривалості трудової діяльності та розміру заробітної плати з урахуванням інвестиційного доходу; 6) визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на пенсійному рахунку

учасника фонду або застрахованої особи.

Каси, що здійснювали пенсійне забезпечення, які засновувалися урядовими і приватними установами, поділялись на такі типи:

– **емеритальні каси.** Вони фактично були фондами розподільчої системи або системи поточних виплат. Кошти цих кас складала спеціальні пенсійні капітали, відсотки з яких, а також відрахування із заробітної плати службовців, йшли на поточні виплати пенсій. Розмір емеритальної пенсії залежав від пенсії, яка надавалася з державного казначейства, кількості років, протягом яких сплачувалися внески, а також тривалості служби учасника. З цих кас виплачувалися такі види пенсій: а) за вислугу років; б) по інвалідності; в) вдовам; г) сиротам. Також ці каси надавали допомогу при звільненні до вислуги встановленої кількості років або при скороченні штатів;

– **ощадно-допоміжні каси.** Їх сутність полягала в сплаті учасниками в касу визначених внесків на особистий рахунок у розмірі 6% заробітної плати, які одноразово чи у вигляді пенсії поверталися разом з відсотками, що утворилися на них, самим учасникам при вибутті з каси чи їх родинам у випадку смерті учасника;

– **пенсійні каси страхового типу.** Ці установи брали на себе обов'язок виплати учасникам і їх родичам у встановлених випадках ренти у визначених статутами кас розмірах.

До речі, проф. Київського університету А. Грабсс розробив у 1908 році методику актуарних розрахунків на 154 роки (до 2062 року) для емеритальної каси інженерів шляхів сполучення. Після 1917 року робота всіх цих установ була припинена.

Після отримання незалежності робилась спроба запровадити недержавне пенсійне забезпечення. Ст. 9 Закону України від 5 листопада 1991 року «Про пенсійне забезпечення» передбачала, що разом з державним пенсійним забезпеченням трудящі мають право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії. Перші НПФ, які, по суті, мали тільки відповідну назву, але були створені за різними організаційними формами, діяли на підставі Закону України від

19 вересня 1991 року «Про господарські товариства». У 1991 році декілька громадських організацій, трастів та акціонерних товариств заснували перші НПФ з метою доповнення системи державного пенсійного страхування. У 1995 році їх кількість зросла до 21, кількість вкладників у них оцінювалась на рівні 500-700 тисяч осіб, а сума активів становила майже 1,5 млн. доларів США. За даними податкових органів у липні 1997 року словосполучення «пенсійне забезпечення» використовувалося в назвах 76 організацій, однак фактично пенсійним страхуванням займалося менше 20. Керівники окремих підприємств створювали свої НПФ, а їх кошти часто використовувалися не для пенсійного забезпечення. З часом окремі НПФ почали припиняти свою діяльність, а їх кошти зникли невідомо де. З метою припинення таких зловживань Верховна Рада України своєю постановою від 22 грудня 1995 року № 491 заборонили недержавним небанківським установам залучати кошти громадян. НПФ згорнули свою діяльність до прийняття нового закону. Громадяни, особливо люди похилого віку, отримали перший урок «раціонального» використання своїх коштів.

Приватне пенсійне страхування у Великобританії виникло 300 років тому, а в багатьох цивілізованих країнах воно існує кілька століть. У 80-х роках ХХ ст. держави повсюди почали запроваджувати трьохрівневу пенсійну систему, у якій значне місце відведене III рівню. Україна при розробці та прийнятті законодавства про недержавне пенсійне забезпечення могла використати як законодавчу базу, так і практику роботи недержавних пенсійних установ інших країн.

З 1 січня 2004 року українці отримали юридичну базу для створення і функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Закон України від 9 липня 2003 року «Про недержавне пенсійне забезпечення» основними учасниками ринку недержавного пенсійного забезпечення визнав НПФ, страхові компанії та банківські установи. Указаний Закон в основному стосується НПФ, а правова регламентація діяльності банків та страхових компаній регламентується іншими нормативно-правовими актами (Закон від 9 липня 2003 року для них є відсилочним). Недержавне пенсійне забезпечення

розраховане на людей середнього достатку, оскільки у бідних відсутні кошти для участі в цій системі, а багаті використовують інші способи для забезпечення своєї старості. В останні роки середній клас здав свої позиції і багато його представників перейшли до групи зубожілих.

На думку Бахмач А., прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дало змогу: 1) створити стимули для роботодавців та працюючих громадян для здійснення додаткових пенсійних заощаджень; 2) створити професійні та корпоративні пенсійні фонди для здійснення додаткового пенсійного забезпечення осіб, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці; 3) визначити вимоги та критерії, пов'язані із заснуванням суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, відокремити пенсійні кошти від активів банків і небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми; 4) працюючим громадянам забезпечити собі більш високий рівень життя після виходу на пенсію; 5) забезпечити для вкладників пенсійних коштів інформаційну відкритість діяльності недержавних пенсійних фондів, банків та небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми; 6) залучати до створення пенсійних фондів банки та небанківські фінансові установи; 7) забезпечити додаткові умови для відпливу коштів із «тіньового» сектору економіки; 8) забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування реального сектору економіки; 9) створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів та підвищення ліквідності фондового ринку; 10) побудувати систему недержавного пенсійного забезпечення на основі апробованих у світовій практиці принципах та механізмів; 11) зробити ще один крок до уніфікації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Корж І. С. правильно підкреслює, що впровадження недержавного пенсійного забезпечення зіштовхується з рядом проблем, до яких відноситься: 1) нестабільність економічних відносин; 2) недовіра громадян до реформ у державі і до фінансових інститутів, зокрема; 3) законодавча неврегульованість деяких питань діяльності недержавних

пенсійних фондів; 4) низький рівень доходності пенсійних активів; 5) низький фінансовий рівень спроможності громадян до участі в даній системі забезпечення; 6) через відставання розвитку ринку капіталів від потреб інвесторів – обмежений вибір фінансових інструментів, які були б придатними для інвестування в них пенсійних коштів і т. д.

Станом на 30 червня 2016 року в державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 66 недержавних пенсійних фондів та 22 адміністратори НПФ (рік тому їх було 72 і 23 відповідно). НПФ було зареєстровано у 8 регіонах України: Херсонській, Одеській, Харківській, Івано-Франківській, Львівській, Дніпропетровській, Донецькій областях, а в Києві їх нараховується 48, що становить 72,7% від їх загальної кількості. Загальна кількість учасників НПФ становила 831,2 тис. осіб. Середній розмір одноразової виплати становив 6,3 тис. гривень. Пенсійні внески від юридичних осіб становили 95,5% (1 763,9 млн. грн), а від фізичних осіб – 4,5%. Загальна вартість активів, сформованих НПФ, становила 2 000 3 млн. грн. Переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (40,1% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ (38,9%), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (11,0%), акції українських емітентів (1,3%). Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, становив 917,6 млн. грн. (на 9,6% менше ніж у 2015 році). Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, становили 11,0% їх вартості.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Указана система включає недержавні пенсійні фонди, страхові організації, банківські установи, адміністраторів НПФ, компанії з

управління активами, банки-зберігачі і т. п.

Недержавне пенсійне забезпечення, як підкреслюють фахівці, дозволяє: 1) створити додаткове до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування джерело пенсійних виплат; 2) забезпечити громадянам більш високий рівень життя після досягнення пенсійного віку; 3) забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування в різні сектори економіки; 4) створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів, здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку.

Контрольні запитання

1. Назвіть відмінності між солідарною та накопичувальною пенсійною системами.

2. У яких країнах була запроваджена накопичувальна пенсійна система?

3. У яких країнах ефективно функціонують добровільні пенсійні системи?

4. Назвіть відмінності між пенсійними системами Німеччини та Великобританії.

5. Охарактеризуйте пенсійну систему Казахстану.

6. Назвіть основні причини невдач у запровадженні накопичувальних пенсійних систем.

7. У яких країнах найбільш ефективні пенсійні системи?

8. З яких рівнів складається пенсійна система України?

9. У чому полягає сутність солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

10. Які характерні риси солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

11. У чому полягають труднощі в запровадженні накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

12. Чому українці не довіряють недержавним пенсійним фондам?

13. Чи вигідно роботодавцям брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні?

14. Чи вигідно українцям брати участь у другому та третьому рівнях пенсійної системи в Україні?

15. Чий досвід використала Україна при створенні власної пенсійної системи?

Теми рефератів

1. Солідарні пенсійні системи в світі.
2. Накопичувальні пенсійні системи: досвід запровадження в зарубіжних країнах.
3. Добровільні пенсійні системи: досвід запровадження в окремих країнах.
4. Пенсійна система США.
5. Пенсійна система Великобританії.
6. Пенсійна система України.
7. Проблеми вдосконалення солідарної пенсійної системи в Україні.
8. Накопичувальна система пенсійного страхування в Україні доцільність запровадження.
9. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми функціонування.

Нормативні акти та література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 09.07.2003 № 1058-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 09.07.2003 № 1057-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
3. Бабарика, О. В. Реформування пенсійних систем країн східної Європи як приклад для України [Текст] / О. В. Бабарика // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2012. - № 4 (20). - С. 121-125.
4. Бахмач, А. Недержавні пенсійні фонди: статистика, перспективи [Текст] / А. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. - № 9 (75). - С. 14-16.
5. Белоусов, В. М. Підходи до моделі системи пенсійного забезпечення : міжнародний досвід для України [Текст] / В. М. Белоусов // Держава та регіони. – 2013. – № 2 (42). – С. 37-42. – (Сер. «Державне управління»).
6. Верещак, В. М. Державне регулювання накопичувального елемента пенсійних систем : зарубіжний досвід (на прикладі Швеції та Німеччини) [Текст] / В. М. Верещак // Актуальні проблеми державного управління. - 2016. - № 1 (49). - С. 1-7.
7. Дробот, Я. В. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи в країні [Текст] / Я. В. Дробот, Н. В. Резніченко // Фінансовий простір. – 2016. – № 1 (21). – С. 63-66.
8. Уайтхауз, Э. Пенсионная панорама. Пенсионные системы 53 стран [Текст] / Эдуард Уайтхауз. – М. : Весь мир, 2008. - 225с.
9. Кравченко, М. В. Основні міжнародні тенденції реформування солідарної пенсійної системи [Текст] / М. В. Кравченко // Аспекти публічного управління. - 2015. - № 5-6 (19-20). - С. 39-46.
10. Линдюк, О. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства [Текст] / О. Линдюк // Вісник Національної академії державного

управління . – 2013. – № 11. – С. 290-298.

11. Малецька, О. О. Забезпечення фінансової стійкості пенсійних систем у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою [Текст] / О. О. Малецька // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 24. – С. 121-125.

12. Маслічук, С. А. Фінансові аспекти реформування пенсійних систем [Текст] / С. А. Маслічук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». - 2014. - Вип. 25. - С. 119-124. – (Сер. «Економіка»).

13. Міндова, О. І. Особливості розвитку пенсійних систем країн центрально-східної Європи [Текст] / О. І. Міндова // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова . – 2015. – Т. 20, вип. 6. – С. 18-22.

14. Міндрова, З. М. Пенсійна реформа : досвід Польщі [Текст] / З. М. Міндрова // Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету : зб. наук-техн. пр. – 2004. – Вип. 14.1. – С. 266-269.

15. Мірошніченко, І. С. Сучасні проблеми пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії [Текст] / І. С. Мірошніченко // Облік і фінанси. – 2012. – № 4 (58). – С. 45-49.

16. Надієнко, О. І. Передумови та пріоритети запозичення в Україні досвіду пенсійного забезпечення постсоціалістичних країн [Текст] / О. І. Надієнко // Молодий вчений. – 2016. – № 3 (30). – С. 478-481.

17. Павлюк, Є. О. Досвід формування консолідованих систем пенсійного забезпечення в східноєвропейських країнах [Текст] / Є. О. Павлюк // Вісник аграрної науки Причорномор'я . – 2015. – Т. 1., вип. 2. – С. 108-117.

18. Коваль, О. П. Пенсійний вік : іноземний досвід та вітчизняні реалії. Аналітична доповідь [Текст] / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2013. – 37 с.

19. Петрушка, О. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні [Текст] / О. В. Петрушка, Ю. В. Баніт // Наука й економіка. – 2015. – № 1 (37). – С. 17-27.

20. Рад, Н. С. Пенсійна система в контексті стратегічних векторів національного розвитку [Текст] / Н. С. Рад // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 3 (41). – С. 111-117.

21. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи [Текст] : моногр. // О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та ін.; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. - 350 с.

22. Рудик, В. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного страхування в прибалтійських країнах [Текст] / В. Рудик // Світ фінансів. - 2010. - № 2. - С. 188 -194.

23. Світовий досвід у реформування пенсійних систем [Електронний ресурс]. – К., 2013. – Вип. 2. – груд. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/document/157921/sv.doc>; [jsessionid=F2F8A6A86D7B39464E200D10B26A08ED.app1](http://www.mlsp.gov.ua/labour/document/157921/sv.doc) .

24. Соціальний захист населення України [Текст] : моногр. / І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.

25. Федина, В. В. Недержавне пенсійне забезпечення в контексті історії [Текст] / В. В. Федина // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2. – С. 215-225.

26. Чернявська, О. В. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення : зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Текст] / О. В. Чернявська, О. А. Горбунова // Економіка та держава. – 2013 – № 2. – С. 38-44.

27. Шумило, М. М. Система пенсійних правовідносин у солідарній пенсійній системі України / М. М. Шумило // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 660. – С. 81-86. – (Сер. «Правознавство»).

28. Які ризики і наслідки несе за собою накопичувальна пенсійна система? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/blogs/iaki-ryzyky-i-naslidky-nese-za-soboiu-nakopychuvalna-pensiina-systema--ekspert-152794.html>.

Глава 3

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СОЛІДАРНОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

3.1. Суб'єкти солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» суб'єктами солідарної системи є: 1) застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, – члени їхніх сімей та інші особи; 2) страхувальники; 3) Пенсійний фонд України; 4) уповноважений банк; 5) підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій. Розглянемо більш детально правовий статус цих суб'єктів.

I. Застраховані особи. Застрахована особа – це фізична особа, яка відповідно до цього Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися в установленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (ст. 1 Закону).

Перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, дано в ст. 11 Закону. Відповідно до неї загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях,

представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб – підприємців, осіб, які проводять незалежну професійну діяльність, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи (надають послуги) на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи в фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) фізичні особи – підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

3) особи, які проводять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які проводять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;

4) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах та консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

5) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях та отримують заробітну плату

(винагороду) за роботу на таких посадах;

7) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, інших, утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

8) особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини;

9) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку, встановленого ст. 26 цього Закону, та за висновком закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства;

10) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, а також особи, які перебувають у відпустці в зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу в зв'язку з вагітністю та пологами;

11) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), поліцейські, особи рядового і начальницького складу, у тому числі ті, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу»;

12) патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

13) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Усі перераховані особи вважаються застрахованими незалежно від їх волі. Крім того, закон передбачає добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного

страхування, тобто особа може застрахуватись за власним бажанням, але може цього не робити. Згідно зі ст. 12 Закону особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до ст. 11 цього Закону, у тому числі особи, які навчаються у вищих навчальних закладах за денною формою навчання, а також в аспірантурі та докторантурі, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Підстави припинення участі в системі пенсійного страхування вказані у ст. 13 Закону: 1) у разі якщо особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до цього Закону, втратила визначений цим Законом статус застрахованої особи; 2) у разі закінчення терміну дії договору про добровільну участь або дострокового розірвання цього договору у випадках, передбачених цим Законом; 3) у разі якщо застрахованій особі відповідно до цього Закону призначено пенсію і вона не продовжує працювати або якщо застрахована особа відповідно до цього Закону набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату; 4) у разі смерті застрахованої особи.

У разі якщо особа не сплачувала страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування під час навчання, у період визнання особою з інвалідністю, тимчасового виїзду за кордон тощо, за нею зберігається право на набутий страховий стаж та право на пенсійні активи, що обліковані на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення. Особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може поновити свою участь у цьому виді

страхування з набуттям нею статусу, згідно з яким вона підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до цього Закону або шляхом укладення в установленому цим Законом порядку договору про добровільну участь.

Застрахованій особі в пенсійному страхуванні надаються певні права. Так, відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону застрахована особа має право: 1) отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків, у тому числі в письмовій формі; 3) вимагати від страхувальника сплати страхових внесків, у тому числі в судовому порядку; 4) отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки з системи персоніфікованого обліку та Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі інформацію, що відображає обсяг пенсійних коштів на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або індивідуальному пенсійному рахунку в недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, якщо застрахована особа обрала такий недержавний пенсійний фонд, та стан здійснення пенсійних виплат за формою, встановленою правлінням Пенсійного фонду України, та в порядку, визначеному цим Законом; 5) звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду України про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 6) обирати або змінювати в порядку, визначеному законом, страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій; 7) обирати порядок здійснення виплати пенсії; 8) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії страхувальника, виконавчих органів Пенсійного фонду України, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 9) на отримання пенсійних виплат на умовах і в порядку,

передбачених цим Законом; 10) залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків з дотриманням вимог цього Закону; 11) достроково розривати договір про добровільну участь у порядку, визначеному цим Законом; 11-1) обирати недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення на умовах та в порядку, визначених законом; 11-2) змінювати відповідний недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення, але не частіше одного разу на два роки; 12) інші права відповідно до цього Закону.

Згідно з ч. 2 ст. 16 Закону застраховані особи зобов'язані: 1) пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страхувальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду України; 2) надавати на вимогу страхувальника, територіального органу Пенсійного фонду України документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення; 4) укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією та не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації згідно із цим Законом); 5) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом, а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону.

Члени сімей застрахованих осіб мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника та допомогу на поховання.

II. Страхувальники. Це – роботодавці та інші особи, які

відповідно до закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до цього Закону (ст. 1 Закону). Перелік страхувальників дано в ст. 14 Закону. Ними є:

1) роботодавці: а) підприємства, установи і організації, створені відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, об'єднання громадян, профспілки, політичні партії (у тому числі філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами), фізичні особи – підприємці та інші особи (включаючи юридичних та фізичних осіб – підприємців, які обрали особливий спосіб оподаткування (єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру, – для осіб, зазначених у п. 1, 10 ст. 11 цього Закону; б) дипломатичні представництва, консульські установи України, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами, – для осіб, зазначених у п. 4 ст. 11 цього Закону; в) іноземні дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України, – для осіб, зазначених у п. 5 ст. 11 цього Закону;

2) підприємства, установи, організації, військові частини та органи, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу, надбавку або компенсацію, – для осіб, зазначених у п. 6-9, 11 і 12 ст. 11 цього Закону;

3) застраховані особи, а саме: а) фізичні особи – підприємці,

у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування; б) особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може поновити свою участь у цьому виді страхування з набуттям нею статусу, згідно з яким вона підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до цього Закону або шляхом укладення в установленому цим Законом порядку договору про добровільну участь; в) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Права та обов'язки страхувальників були закріплені в ст. 17 Закону, але з прийняттям Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» ця стаття була вилучена.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 останнього Закону платник єдиного внеску має право: 1) безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду України в межах їх компетенції інформацію, необхідну для виконання обов'язків, покладених на платника згідно з цим Законом, а також для підтвердження надходження до Пенсійного фонду України сплачених платником сум єдиного внеску; 2) звертатися до органу доходів і зборів з письмовою заявою про зміну умов сплати єдиного внеску в разі зміни його статусу як платника (або отримання права на зміну розміру єдиного внеску, зокрема в зв'язку зі зміною виду економічної діяльності); 3) безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду України в межах їх компетенції консультації та роз'яснення щодо прав та обов'язків платника єдиного внеску, порядку сплати єдиного внеску; 4) оскаржувати в установленому законом порядку рішення органу доходів і зборів та Пенсійного фонду України та дії, бездіяльність його посадових осіб; 5) захищати свої права та законні інтереси, а також права та законні інтереси застрахованих осіб, на користь яких він сплачує єдиний внесок, у тому числі в суді.

Згідно з ч. 2 ст. 6 вищеназваного Закону платник єдиного внеску зобов'язаний: 1) своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати і сплачувати єдиний внесок; 2) вести

облік виплат (доходу) застрахованої особи та нарахування єдиного внеску за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати такі відомості в порядку, передбаченому законодавством; 3) допускати посадових осіб органу доходів і зборів до проведення перевірки правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, а до проведення перевірки щодо достовірності відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та для призначення пенсій – посадових осіб органів Пенсійного фонду України за наявності направлення та/або наказу про перевірку та посвідчення осіб, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають у процесі перевірки; 4) подавати звітність та сплачувати до органу доходів і зборів за основним місцем обліку платника єдиного внеску в строки, порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, за погодженням з Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. У разі надсилання звітності поштою вона вважається поданою в день отримання відділенням поштового зв'язку від платника єдиного внеску поштового відправлення зі звітністю; 5) надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу членів сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суму сплаченого єдиного внеску та інші відомості про застраховану особу, що подаються до органу доходів і зборів; 6) пред'являти на вимогу застрахованої особи, на користь якої він сплачує єдиний внесок, повідомлення про взяття на облік як платника єдиного внеску та надавати інформацію про сплату єдиного внеску, в тому числі в письмовій формі; 7) перевіряти під час прийняття на роботу наявність у фізичної особи посвідчення застрахованої особи; 8) повідомляти в складі звітності про прийняття на роботу фізичної особи, відомості про яку відсутні в Державному реєстрі або яка не пред'явила на вимогу платника єдиного внеску посвідчення застрахованої особи, та подавати необхідні відомості і документи для взяття на облік зазначеної особи; 9) отримувати в територіальному органі

Пенсійного фонду України посвідчення застрахованої особи в порядку, встановленому Пенсійним фондом України, та видавати їх застрахованим особам; 10) повідомляти в складі звітності про зміну відомостей, що вносяться до Державного реєстру, про застраховану особу, на користь якої він сплачує єдиний внесок, у десятиденний строк після надходження таких відомостей; 11) у випадках, передбачених цим Законом і нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, стати на облік в органі доходів і зборів як платник єдиного внеску; 12) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом.

III. Пенсійний фонд. Його правовий статус визначений у ст. 58-70 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», але оскільки Пенсійний фонд не створений, то вказані статті поки що не діють у повному обсязі.

Сьогодні в Україні функціонує ПФУ, що діє на підставі Положення про Пенсійний фонд України, яке було затверджене постановою КМУ від 23 липня 2014 року № 280.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики України, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Повноваження ПФУ зазначені в п. 4 Положення. Зокрема ПФУ: 1) здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 2) формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) організовує, координує та контролює роботу територіальних органів щодо: а) забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, вимог актів законодавства про пенсійне забезпечення; б) забезпечення надходжень від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне

страхування, інших коштів, ведення обліку їх надходжень відповідно до законодавства; в) внесення відомостей до реєстру застрахованих осіб та їх використання; г) здійснення контролю за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, за достовірністю поданих відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, призначенням (перерахунком) і виплатою пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та іншими виплатами, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством; г) стягнення в передбаченому законодавством порядку своєчасно не нарахованих та/або не сплачених сум страхових внесків та інших платежів; д) застосування фінансових санкцій, передбачених законом; е) призначення (перерахунку) і виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці; є) забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством; ж) обліку коштів Пенсійного фонду України, ведення статистичної та бухгалтерської звітності; з) надання страхувальникам та застрахованим особам інформації, визначеної законодавством; 4) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України, інших коштів, призначених для виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці.

ПФУ здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи.

Керівництво діяльністю ПФУ здійснює правління ПФУ, чисельність і персональний склад якого затверджуються Кабінетом Міністрів України. Голова правління ПФУ та його заступники входять до складу правління ПФУ за посадою.

Засідання правління ПФУ скликаються в міру потреби, але не рідше одного разу на квартал. Правління є правомочним приймати рішення за наявності на засіданні не менше двох третин від його складу. Рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів правління.

Голова правління ПФУ має двох заступників, які призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій Комісії з питань вищого корпусу державної служби за результатами конкурсу відповідно до законодавства про державну службу. Заступники Голови правління ПФУ звільняються з посади Кабінетом Міністрів України на підставі пропозицій Комісії з питань вищого корпусу державної служби відповідно до законодавства про державну службу.

Гранична чисельність державних службовців та працівників ПФУ затверджується Кабінетом Міністрів України. Структура апарату ПФУ затверджується Головою правління ПФУ за погодженням з Міністром соціальної політики України. Штатний розпис, кошторис апарату ПФУ затверджуються Головою правління ПФУ за погодженням з Мінфіном України. ПФУ є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства та уповноважених банках.

IV. Уповноважені банки. Це – банки, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства про банки та банківську діяльність та проводять розрахунково-касові операції з коштами ПФУ.

Уповноваженими банками є банки, визначені переможцями конкурсу на право виплати пенсій, грошової допомоги та заробітної плати працівникам бюджетних установ через поточні рахунки відповідно до Порядку проведення конкурсного відбору банків, через які здійснюється виплата пенсій, грошової допомоги та заробітної плати працівникам бюджетних установ, затв. постановою КМУ від 26 вересня 2001 року № 1231.

V. Підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату й доставку пенсій. Це підприємства поштового зв'язку та банківські установи.

3.2. Єдиний внесок як фінансова основа загальнообов'язкового державного соціального страхування

Правова база: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; Порядок обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. наказом Мінфіну України від 24 листопада 2014 року № 1162; Положення про реєстр страхувальників, затв. наказом Мінфіну України від 24 листопада 2014 року № 1162; Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. наказом Мінфіну України від 20 квітня 2015 року № 499 (у редакції від 28 березня 2016 року № 393); Порядок зарахування у рахунок майбутніх платежів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або повернення надміру та/або помилково сплачених коштів, затв. наказом Мінфіну України від 16 січня 2016 року № 6; Порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. наказом Мінфіну України від 14 квітня 2015 року № 435 (у редакції від 11 квітня 2016 року № 441); Порядок розгляду контролюючими органами скарг на вимоги про сплату недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та на рішення про нарахування пені та накладення штрафу, затв. наказом Мінфіну України від 9 грудня 2015 року № 1124; Положення про рух коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. наказом Мінфіну України від 12 березня 2015 року № 54; Порядок прийняття банками на виконання розрахункових документів на виплату заробітної плати, затв. наказом Мінфіну України від 9 вересня 2013 року № 453.

I. Поняття єдиного внеску. Це – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи

загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону).

Ознаки єдиного внеску: 1) є консолідованим страховим внеском, що об'єднав з 1 січня 2011 року страхові внески чотирьох соціальних фондів; 2) його цільовим призначенням є збір коштів до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) передбачений законом і тому носить обов'язковий характер; 4) здійснюється в грошовій формі в національній валюті; 5) носить регулярний характер, як правило, сплачується щомісяця; 6) встановлена мінімальна та максимальна база його нарахування; 7) має відмінну від податків природу та не відноситься до їх системи; 8) його метою є матеріальне забезпечення застрахованих осіб у випадку настання передбачених законом страхових випадків.

Формування та реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску покладається на Міністерство фінансів України.

Адміністрування єдиного внеску включає в себе ідентифікацію, облік платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за його сплатою. Адміністрування цього внеску з 1 січня 2011 року і фактично до 30 вересня 2013 року здійснював ПФУ. Пізніше ці функції здійснювало Міністерство доходів і зборів України, а з травня 2014 року – Державна фіскальна служба України.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону виключно цим Законом визначаються: 1) принципи збору та ведення обліку єдиного внеску; 2) платники єдиного внеску; 3) порядок нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску; 4) розмір єдиного внеску; 5) орган, що здійснює збір та веде облік єдиного внеску, його повноваження та відповідальність; 6) склад, порядок ведення та використання даних Державного реєстру загальнообов'язкового

державного соціального страхування; 7) порядок здійснення державного нагляду за збором та веденням обліку єдиного внеску.

II. Платники єдиного внеску. Ними є: 1) роботодавці (п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону); 2) підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, військові частини та органи, які виплачують грошове забезпечення, допомогу по тимчасовій непрацездатності, допомогу в зв'язку з вагітністю та пологами, допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства для таких осіб; 3) фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування (п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону); 4) особи, які проводять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які проводять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності (п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону); 5) особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (п. 15 ч. 1 ст. 4 Закону).

Фізичні особи – підприємці звільняються від сплати за себе єдиного внеску, якщо вони є пенсіонерами за віком або особами з інвалідністю та отримують відповідно до закону пенсію або соціальну допомогу (ч. 4 ст. 4 Закону). На наш погляд, термін «пенсіонер за віком» слід розуміти в широкому сенсі як особу, що отримує пенсію не тільки за віком, але й за вислугу років та на пільгових умовах. У цих умовах розмежування пенсіонерів за віком та за вислугу років ніякого сенсу не має. Це стосується й суддів у відставці, що отримують довічне утримання.

Облік платників єдиного внеску ведеться відповідно до ст. 5, 16, 19 Закону, Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників. Територіальні органи Державної фіскальної служби України займаються питаннями взяття на облік, внесення змін до облікових даних та зняття з обліку платників єдиного внеску і т. п. Взяття на облік платників єдиного внеску здійснюється контролюючим органом шляхом

внесення відповідних відомостей до реєстру страхувальників. Взяття на облік платників, на яких поширюється Закон України № 755-IV від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», підтверджується випискою з Єдиного державного реєстру, а всіх інших – повідомленням про взяття на облік.

III. Бази нарахування єдиного внеску. Виключний перелік об'єктів нарахування єдиного внеску дано у ст. 7 Закону. Найчастіше це – сума нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі.

Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, був затверджений постановою КМУ від 22 грудня 2010 року № 1170.

Єдиний внесок нараховується на суму доходів застрахованих осіб незалежно від джерел їх фінансування, форми, порядку, місця виплати та використання, а також від того, чи виплачені такі суми фактично після їх нарахування до сплати (ч. 5 ст. 7 Закону).

Нарахування єдиного внеску здійснюється в межах величини бази нарахування єдиного внеску, встановленого п. 4 ст. 1 Закону.

Максимальна величина бази нарахування єдиного внеску – максимальна сума доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону). Раніше вона становила 15-17-25 розмірів прожиткового мінімуму для працюючих осіб, встановленого законом.

IV. Розмір єдиного внеску. Він передбачений ст. 8 Закону. Відповідно до ч. 1 цієї статті розмір єдиного внеску для кожної категорії платників, визначених цим Законом, та пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування встановлюються з урахуванням того,

що вони повинні забезпечувати застрахованим особам страхові виплати та соціальні послуги, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для забезпечення страхових виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; покриття адміністративних витрат із забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Єдиний внесок не входить до системи оподаткування. Кошти, що надходять від сплати єдиного внеску та застосування фінансових санкцій відповідно до цього Закону, не можуть зараховуватися до Державного бюджету України, бюджетів інших рівнів та використовуватися на цілі, не передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску визначається цим Законом, в частині адміністрування – Податковим кодексом України, та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами Міністерства фінансів України.

Єдиний внесок для платників, зазначених у ст. 4 Закону, установлюється в розмірі 22 відсотків до визначеної ст. 7 Закону бази нарахування єдиного внеску. У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску. При нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам з джерел не за основним місцем роботи ставка єдиного внеску застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру.

У деяких випадках єдиний внесок установлюється нижче 22 відсотків і стосується таких платників:

– підприємств, установ і організацій, у яких працюють особи з інвалідністю, установлюється в розмірі 8,41 відсотка визначеної п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону бази нарахування єдиного

внеску для працюючих осіб з інвалідністю;

– підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, зокрема товариств УТОГ та УТОС, у яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50 відсотків загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25 відсотків суми витрат на оплату праці, встановлюється в розмірі 5,3 відсотка визначеної п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону бази нарахування єдиного внеску;

– підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, в яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50 відсотків загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25 відсотків суми витрат на оплату праці, встановлюється в розмірі 5,5 відсотка визначеної п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону бази нарахування єдиного внеску для працюючих осіб з інвалідністю.

Суми фінансових санкцій розподіляються відповідно до пропорцій, визначених для розподілу єдиного внеску. У разі необхідності Мінсоцполітики України за пропозицією Мінфіну України, правлінь відповідних фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування подає узгоджені зі сторонами соціального діалогу зміни розміру єдиного внеску для внесення їх на розгляд Верховної Ради України та пропорції розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування для їх затвердження Кабінетом Міністрів України.

Порядок обчислення і сплати єдиного внеску зазначені в ст. 9 Закону.

V. Функції та права ПФУ стосовно правового регулювання єдиного внеску. Відповідно до ст. 12¹ Закону Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань: 1) формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру, здійснює заходи щодо надання інформації з Державного реєстру відповідно до цього Закону; 2) взаємодіє в установленому законодавством порядку з центральним органом

виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) здійснює контроль, у тому числі спільно з органами доходів і зборів, за достовірністю відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) бере участь в аналізі та прогнозі надходження коштів від сплати єдиного внеску; 5) здійснює інші функції, передбачені законодавством.

Пенсійний фонд України та його територіальні органи мають право: 1) отримувати безоплатно від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання і від фізичних осіб – підприємців відомості, необхідні для виконання органами Пенсійного фонду України функцій, передбачених цим Законом; 2) брати участь у планових перевірках, які проводяться органами доходів і зборів, для перевірки достовірності відомостей, поданих до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру, та у випадках, передбачених законом, проводити позапланові перевірки бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів страхувальників щодо достовірності відомостей, поданих до реєстру застрахованих осіб або для призначення пенсій, отримувати необхідні пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час таких перевірок; 3) надавати консультації з питань відомостей, поданих до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру, та ведення цього реєстру; 4) у разі виявлення за результатами перевірки поданих страхувальником недостовірних відомостей про застрахованих осіб видавати приписи щодо усунення цих порушень, у разі їх невиконання в місячний строк – вносити відповідні зміни до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру; 5) притягувати до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушеннях, пов'язаних з поданням недостовірних відомостей, що

використовуються в реєстрі застрахованих осіб; 5-1) у разі виявлення за результатами аналізу даних реєстру застрахованих осіб Державного реєстру недостовірних відомостей про застрахованих осіб вимагати від платників єдиного внеску інформацію про ці відомості та усунення порушень; б) здійснювати інші функції, передбачені законодавством (ст. 13¹ Закону).

Пенсійний фонд України та його територіальні органи зобов'язані: 1) надавати на безоплатній основі інформацію з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру органам доходів і зборів, фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування, органам праці та соціального захисту в порядку, визначеному Пенсійним фондом України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сферах трудових відносин, соціального захисту населення, та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 2) забезпечувати своєчасне внесення відомостей до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру; 3) здійснювати контроль за достовірністю відомостей, поданих до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру; 4) надавати безоплатно на вимогу застрахованих осіб інформацію, що міститься на їх персональних облікових картках у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру (ст. 14¹ Закону).

3.3. Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Правова база: ст. 21, 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; ст. 16-22 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного

пенсійного страхування, затв. постановою КМУ від 4 червня 1998 року № 794; Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, затв. постановою правління ПФУ від 18 червня 2014 року № 10-1.

Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування – організація та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що здійснюється відповідно до законодавства і використовується в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в установленому законодавством порядку (ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 21 Закону персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюється з метою обліку застрахованих осіб, учасників накопичувальної системи пенсійного страхування та їх ідентифікації, а також накопичення, зберігання та автоматизованої обробки інформації про облік застрахованих осіб і реалізацію ними права на страхові виплати в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та накопичувальній системі пенсійного страхування.

Для формування інформаційної бази системи персоніфікованого обліку використовуються відомості, що надходять від: 1) державних реєстраторів юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; 2) роботодавців; 3) застрахованих осіб; 4) фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері державної реєстрації актів цивільного стану, виконавчих органів сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад та уповноважених суб'єктів для обліку даних Єдиного державного демографічного реєстру; 6) органів доходів і зборів, територіальних органів ПФУ за результатами перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або в порядку міжвідомчого обміну інформацією; 7) державної служби зайнятості; 8) інших підприємств, установ, організацій

та військових частин; 9) компаній з управління активами; 10) зберігачів; 11) інших джерел, передбачених законодавством.

На кожну застраховану особу відкривається персональна електронна облікова картка, якій присвоюється унікальний номер електронної облікової картки. Унікальний номер електронної облікової картки формується автоматично шляхом додавання одиниці до останнього наявного унікального номера електронної облікової картки. Порядок та строки впровадження унікальних номерів електронних облікових карток застрахованих осіб, порядок ведення персональних електронних облікових карток визначаються Пенсійним фондом України.

Реквізити персональної електронної облікової картки застрахованої особи вказані в ч. 3 ст. 21 Закону. Вона повинна містити:

– умовно-постійна частина персональної електронної облікової картки: 1) унікальний номер електронної облікової картки; 2) серія, номер і найменування документа, що посвідчує особу; 3) прізвище, ім'я та по батькові на момент створення електронної облікової картки; 4) прізвище, ім'я та по батькові на поточний момент; 5) прізвище при народженні; 6) дата народження; 7) місце народження; 8) стать; 9) адреса місця проживання; 10) адреса, за якою здійснено реєстрацію місця проживання; 11) реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки та офіційно повідомили про це відповідний орган доходів і зборів і мають відмітку в паспорті); 12) унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 13) громадянство; 14) номер телефону (за згодою); 15) відмітка про смерть;

– частина персональної електронної облікової картки, яка відображає страховий стаж, заробітну плату (дохід, грошове забезпечення), розмір сплачених страхових внесків та інші відомості, необхідні для обчислення та призначення страхових виплат: 1) код згідно з ЄДРПОУ або реєстраційний номер облікової картки платника податків, або серія та номер паспорта

(для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки та офіційно повідомили про це відповідний орган доходів і зборів і мають відмітку в паспорті) страхувальника (платника); 2) рік, за який внесено відомості; 3) розмір страхового внеску за відповідний місяць; 4) сума сплачених страхових внесків за відповідний місяць; 5) страховий стаж; 6) кількість відпрацьованих застрахованою особою календарних днів (годин) за відповідний місяць; 7) ознака особливих умов праці, що дають право на пільги в системі пенсійного забезпечення; 8) сума заробітної плати (доходу, грошового забезпечення), з якої сплачено страхові внески за відповідний місяць;

– частина персональної електронної облікової картки, яка відображає виплату за рахунок коштів ПФУ пенсії застрахованій особі за місяцями: 1) номер електронної пенсійної справи; 2) номер архівної електронної пенсійної справи в електронному архіві пенсійних справ; 3) дата, з якої призначено пенсію; 4) поточний місяць нарахування (перерахунку, індексації) пенсії; 5) сума періодів страхового стажу; 6) коефіцієнт страхового стажу; 7) коефіцієнт заробітної плати (доходу, грошового забезпечення); 8) заробітна плата (дохід, грошове забезпечення) для обчислення, перерахунку, індексації пенсії на поточний момент; 9) поточний розмір пенсії для виплати; 10) відомості про членів сім'ї, які перебувають на утриманні застрахованої особи, та її дітей; 11) інформація про уповноважену особу, яка одержала звернення про призначення (перерахунок) пенсії;

– частина персональної електронної облікової картки, яка відображає участь застрахованої особи в накопичувальній системі пенсійного страхування, стан накопичувального пенсійного рахунку застрахованої особи або здійснення виплат її спадкоємцям за рахунок коштів, що обліковуються на такому рахунку, а також відомості про стан індивідуального пенсійного рахунку застрахованої особи в недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення їй пенсійних виплат: 1) сума заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) учасника накопичувальної

пенсійної системи, з якої сплачено страхові внески за відповідний місяць; 2) сума страхових внесків, сплачена до накопичувальної системи пенсійного страхування за останній звітний рік; 3) дата перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування; 4) кількість одиниць пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі пенсійного страхування; 5) загальна сума коштів застрахованої особи в накопичувальній системі пенсійного страхування; 6) реквізити обраного застрахованою особою недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення, з яким укладено пенсійний контракт, реквізити адміністратора і зберігача такого фонду; 7) сума коштів, що обліковується на індивідуальному пенсійному рахунку застрахованої особи в недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення; 8) сума одноразової виплати, сплаченої відповідно до ст. 56 Закону застрахованій особі в накопичувальній системі пенсійного страхування або її спадкоємцю, дата такої виплати; 9) реквізити страхової організації, з якою укладено договір страхування довічної пенсії (у разі укладення); 10) дата укладення договору страхування довічної пенсії та розмір страхової виплати за цим договором (у разі укладення); 11) сума коштів, перерахована з накопичувальної системи пенсійного страхування страховій організації, обраній застрахованою особою, для оплати договору страхування довічної пенсії, дата її перерахування; 12) сума штрафної санкції та пені, сплачена агентом-страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на користь учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, дата її сплати; 13) відмітка про дату смерті застрахованої особи;

– частина персональної електронної облікової картки, яка відображає звернення застрахованої особи, надання інформації про застраховану особу та інші відомості щодо реалізації прав застрахованої особи в системі пенсійного забезпечення.

Персоніфіковані відомості, внесені до персональної електронної облікової картки застрахованої особи, зберігаються

в ПФУ протягом усього життя цієї особи, а після її смерті – протягом 75 років на паперових носіях та/або в електронній формі за наявності засобів, що гарантують ідентичність паперової та електронної форм документа.

Міністерство юстиції України за формою, встановленою відповідно до законодавства, протягом десяти робочих днів після реєстрації смерті особи подає відповідні відомості до ПФУ.

Міністерство фінансів України, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування надають ПФУ інформацію для ведення персоніфікованого обліку в порядку, встановленому Мінфіном України та ПФУ за погодженням з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Відповідно до ч. 5 ст. 21 Закону: – дані про заробітну плату, на яку нараховано і з якої сплачено страхові внески, та інші відомості подаються до ПФУ роботодавцями, підприємствами, установами, організаціями, військовими частинами та органами, які виплачують грошове забезпечення, допомогу та компенсацію відповідно до законодавства;

– відомості про фізичних осіб – підприємців та осіб, які проводять незалежну професійну діяльність, подаються безпосередньо зазначеними особами;

– відомості про осіб, які підлягали загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття та отримували допомогу по безробіттю (крім одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та матеріальну допомогу в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, подаються державною службою зайнятості.

Порядок та строки подання наведених вище відомостей установлюються ПФУ за погодженням із Мінсоцполітики України.

Органи, що здійснюють державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, зобов'язані надсилати один примірник реєстраційної картки територіальному органу ПФУ

за місцем реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності.

Відомості, що містяться в системі персоніфікованого обліку, використовуються: 1) виконавчими органами ПФУ для: а) підтвердження участі застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; б) обчислення страхових внесків; в) визначення права застрахованої особи або членів її сім'ї на отримання пенсійних виплат згідно з цим Законом; г) визначення розміру, перерахунку та індексації пенсійних виплат, передбачених цим Законом; ґ) надання застрахованій особі на її вимогу або у випадках, передбачених цим Законом та Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; д) надання страховим організаціям, що здійснюють страхування довічних пенсій; е) надання аудитору, який відповідно до цього Закону здійснює аудит Накопичувального фонду; є) обміну інформацією з централізованим банком даних з проблем інвалідності; 2) структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад для призначення всіх видів державної соціальної допомоги та субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива (ч. 2 ст. 22 Закону).

ПФУ забезпечує комплекс організаційних та технічних заходів, спрямованих на захист відомостей, що містяться в системі персоніфікованого обліку, в тому числі забезпечує обмеження кола службових осіб, які в силу своїх службових обов'язків мають доступ до відомостей, що містяться в системі персоніфікованого обліку. Особи, які мають доступ або користуються відомостями, що містяться в системі персоніфікованого обліку, за незаконне розголошення цих відомостей несуть відповідальність згідно із законом.

3.4. Трудовий та страховий стаж

I. Поняття стажу та його класифікація в праві соціального забезпечення. Суспільство може нормально функціонувати за умови, що кожен його член буде займатися суспільно корисною діяльністю, серцевину якої складає трудова діяльність як основа життєдіяльності людини. Суспільство зацікавлене, щоб указана діяльність тривала якомога довше. Одним із засобів заохочення до трудової діяльності є матеріальне забезпечення непрацездатних у залежності від їх трудового вкладу, тобто врахування стажу такої діяльності людини в працездатному віці.

Стаж – французьке слово латинського походження й означає тимчасове перебування. Тлумачиться як строк служби, тривалість діяльності в будь-якій галузі або як строк, під час якого той, хто став до роботи, набуває практичних навичок з певної спеціальності.

Стаж роботи – це сумарна тривалість різних видів діяльності конкретної людини впродовж її життя, яким закон надає юридичне значення.

Під стажем суспільно корисної діяльності в праві соціального забезпечення розуміють сумарні періоди певних видів такої діяльності, що є підставою виникнення права на окремі види соціального забезпечення, у разі постійної чи тимчасової втрати засобів до існування чи понесення додаткових витрат.

Види стажу роботи, яким надано правове значення, характеризуються двома властивостями: якісною та кількісною. Перша властивість пов'язана з виконанням будь-якої роботи, в якій зацікавлена держава, і знаходить своє розкриття в таких рисах, як зміст роботи, певна займана посада, умови праці, галузь економічної діяльності, кліматичний район здійснюваної діяльності й т. ін. Інша властивість – кількісна, яка вказує на тривалість такої роботи в часі.

З урахуванням мети встановлення та правових наслідків стажу як юридичного факту виділяють трудовий та страховий стаж. У свою чергу вони поділяються на певні підвиди.

Наприклад, трудовий стаж поділяється на загальний, спеціальний і безперервний трудовий стаж.

II. Загальний трудовий стаж. Це сумарна тривалість трудової та іншої діяльності, незалежно від характеру й тривалості роботи та перерв у ній, що спеціально передбачена нормами права.

Періоди суспільно корисної діяльності, яким закон надає юридичне значення при призначенні пенсії і допомог на загальних підставах, прийнято називати загальним трудовим стажем. Види діяльності, що зараховувалися в загальний трудовий стаж, указані в ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення». Відповідно до цієї статті до стажу роботи зараховується робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях і кооперативах, незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, а також на підставі членства в колгоспах та інших кооперативах, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв. При обчисленні стажу роботи в колгоспі за період після 1965 року, якщо член колгоспу не виконував без поважних причин установленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, ураховується час роботи за фактичною тривалістю.

До стажу роботи зараховується також: а) будь-яка інша робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в'язнів і робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків; б) творча діяльність осіб, передбачених п. «в» ст. 3 Закону. При цьому творча діяльність членів Спілки письменників України, Спілки художників України, Спілки композиторів України, Спілки кінематографістів України, Спілки театральних діячів України, інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, але об'єднані відповідними професійними комітетами, до введення в дію даного Закону зараховується в стаж роботи незалежно від сплати страхових внесків. У цих випадках стаж творчої діяльності встановлюється секретаріатами правлінь творчих

спілок республіки, починаючи з дня опублікування або першого публічного виконання чи публічного показу твору даного автора; в) військова служба та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки, внутрішніх справ та Національної поліції незалежно від місця проходження служби; г) служба у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку та в гірничорятувальних частинах, незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання; д) навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі; е) тимчасова непрацездатність, що почалася в період роботи; є) час догляду за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду; ж) час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку; з) період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

III. Спеціальний трудовий стаж. Це сумарна тривалість періодів трудової діяльності, як правило, у певній галузі господарства з урахуванням умов її важкості або інтенсивності, займаної посади або місцевості, у якій вона здійснюється, з якими пов'язане пільгове соціальне забезпечення працівників та осіб, прирівняних до них.

Наявність спеціального стажу веде до зниження віку виходу на пенсію або без його врахування, а також до призначення більш високих розмірів пенсії чи обчислення стажу на пільгових умовах.

За змістом трудової діяльності спеціальний стаж поділяється на три групи:

Першу групу складає спеціальний стаж, який характеризується певними умовами праці та передбачений

Законами України № 1788-XII та № 1058-IV. До неї входять такі підвиди трудової діяльності:

– стаж працівників, які були зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, – за списком № 1 виробництв, робіт, процесів, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць (п. «а» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 1 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж працівників, які були зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими й важкими умовами праці, – за списком № 2 виробництв, робіт, процесів, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць (п. «б» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 2 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж трактористів-машиністів, які безпосередньо були зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства (п. «в» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 3 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж жінок, які працювали трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів (п. «г» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 4 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж жінок, які працювали доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства (п. «д» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 5 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж жінок, які були зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну (п. «е» ст. 13 ЗУ № 1788-XII до 11 жовтня 2017 року);

– стаж робітниць текстильного виробництва, які були зайняті на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України (п. «є» ст. 13 ЗУ № 1788-XII; п. 6 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-IV);

– стаж жінок, які працювали в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро й більше дітей (п. «ж» ст. 13 ЗУ № 1788-ХІІ; п. 7 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-ІV);

– стаж водіїв міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв (п. «з» ст. 13 ЗУ № 1788-ХІІ; п. 8 ч. 2 ст. 114 ЗУ № 1058-ІV);

– стаж працівників, безпосередньо зайнятих повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) по видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, – за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України (ст. 14 ЗУ № 1788-ХІІ; ч. 3 ст. 114 ЗУ № 1058-ІV).

– час перебування на інвалідності в зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи для призначення пенсії за віком, а також до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і в пільгових розмірах (ст. 13 і 14 ЗУ № 1788-ХІІ; абз. 4 ч. 1 ст. 24 ЗУ № 1058-ІV);

– час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні громадянам, необґрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необґрунтовано репресованим і згодом реабілітованим (ст. 58 ЗУ № 1788-ХІІ);

– робота, незалежно від віку, у тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба, крім військової служби, передбаченої ст. 57 Закону, у роки Другої світової війни та в інші періоди ведення бойових дій, а також час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території в період Другої світової війни (ст. 59 ЗУ № 1788-ХІІ).

Другу групу спеціального стажу складає діяльність, що виділяється за природно-кліматичними умовами, у яких

відбувалася трудова діяльність. Це робота в гірських населених пунктах України, на територіях радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також робота в районі Крайньої Півночі та місцевостях, до них прирівняних.

Третю групу спеціального стажу складає діяльність залежно від займаної посади працівника. Дана ознака займає особливе місце, оскільки має важливе значення при призначенні пенсії за вислугу років (у більшості випадків до 11 жовтня 2017 року). Перелік таких працівників, умови призначення та обчислення їм пенсії дано в ст. 52 і 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» та в ряді інших нормативних актів, які стосуються пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників.

IV. Загальні правила обчислення трудового стажу. Звичайний порядок підрахунку періодів, що включаються до стажу такий: підраховується фактична тривалість періоду діяльності за календарем – від дня початку і до дня закінчення періоду (включно). Вихідні й святкові дні не виключаються. Не виключаються й інші періоди, упродовж яких робота не виконувалась, але відповідні трудові відносини не переривались (щорічні відпустки, навчальні відпустки, відпустки без збереження заробітної плати, час тимчасової непрацездатності й т. ін.). Це стосується періодів роботи, служби, навчання та інших видів суспільно корисної діяльності.

У деяких випадках у документах відсутні точні дати початку й закінчення відповідних періодів, а вказані лише місяць та рік або лише рік. У цих випадках початком або закінченням умовно вважається середина місяця (15-е число) або середина року (1 липня).

До загального трудового стажу практично зараховується будь-яка трудова діяльність, як постійна, так і тимчасова, як з повним, так і з неповним робочим днем. Види такої трудової діяльності наведені в ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Період трудової діяльності – це тривалість трудової або іншої суспільно корисної діяльності на даному підприємстві,

установі, організації (у т. ч. навчання у вузах тощо), починаючи з дати прийняття на роботу (навчання, службу) і закінчуючи датою її припинення.

Існує два способи обчислення загального трудового стажу:

а) за періодами трудової діяльності загальний трудовий стаж обчислюється як різниця між датою звільнення і прийому на роботу. Дати записуються трьома парами арабських цифр, причому спочатку вказується рік, місяць і число.

Наглядно це можна показати на прикладі трудової діяльності працівника Петренка.

Види діяльності:

з 23.04.85 по 09.05.87 – служба в армії;

з 08.06.87 по 24.08.93 – слюсар заводу;

з 30.08.93 по 01.06.98 – вчитель середньої школи № 2.

За цим способом загальний трудовий стаж визначається так:

1) _ 87.05.09	2) _ 93.08.24	3) _ 98.06.01
<u>85.04.23</u>	<u>87.06.08</u>	<u>93.08.30</u>
02.00.16	06.02.16	04.09.01

При обчисленні періодів вважається, що місяць має 30 днів. Далі складається тривалість усіх періодів і додаються дні звільнення (при цьому обчисленні періодів навчання дні звільнення не додаються):

+02.00.16
06.02.16
04.09.01
00.00.02 – дні звільнення
12.11.35
13.00.05

б) За другим способом загальний трудовий стаж обчислюється так: 1) додати дати звільнення; 2) додати дати початку трудової діяльності:

+87.05.09	+85.04.23
93.08.24	87.06.08
<u>98.06.01</u>	<u>93.08.30</u>
278.19.34	265.18.61

Від першої суми відняти другу:

278.19.34

265.18.61

13.00.03

00.00.02

13.00.05

V. Обчислення трудового стажу в пільговому порядку.

Певні види діяльності обчислюються в кратному розмірі, а саме:

– військова служба в складі діючої армії у період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях зараховується до стажу роботи на пільгових умовах у порядку, встановленому для обчислення строків цієї служби при призначенні пенсій за вислугу років військовослужбовцям (ст. 57 Закону України «Про пенсійне забезпечення»; постанова КМУ від 17 липня 1992 року № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським та членам їхніх сімей»; підп. 2.3-2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14.08.2014 року № 530);

– громадянам, необґрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необґрунтовано репресованим і згодом реабілітованим, час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні зараховується до стажу в потрібному розмірі;

– робота, незалежно від віку, у тому числі як вільнонайманого складу у військових частинах, і служба, крім військової служби, передбаченої ст. 57 Закону, у роки Другої світової війни та в інші періоди ведення бойових дій,

зараховується до стажу роботи в подвійному розмірі, а час перебування в фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території в період Другої світової війни, – у потрійному розмірі;

– робота в м. Ленінграді в період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року зараховується до стажу роботи в потрійному розмірі, час проживання в м. Ленінграді в цей період – у подвійному розмірі;

– робота в лепрозорних і протичумних закладах охорони здоров'я, у закладах (відділеннях) з лікування осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, в інших інфекційних закладах (відділеннях) охорони здоров'я, у патолого-анатомічних і реанімаційних відділеннях закладів охорони здоров'я, а також у психіатричних закладах охорони здоров'я зараховується до стажу роботи в подвійному розмірі;

– час перебування на практичній льотній підготовці призваних на військову службу осіб, які навчалися на офіцерів запасу льотного складу в навчальних організаціях Товариства сприяння обороні України, з 01 січня 1961 року до 11 жовтня 1991 року – у системі Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту СРСР;

– час роботи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування або сформованих ними органах, на підприємствах, в установах, організаціях і у вищих навчальних закладах із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній пенітенціарній службі України.

VI. Обчислення трудового стажу в окремому порядку. Обчислення стажу в окремому порядку означає, що існують певні категорії працівників, яким стаж обчислюється не із розрахунку факту роботи (місяць за місяць, рік за рік), а дещо в іншому порядку. Так, працівникам водного транспорту робота протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік

роботи (ч. 1 ст. 61 Закону України «Про пенсійне забезпечення»). Повним навігаційним періодом і повним сезоном вважається тривалість навігації чи фактична тривалість певного виду сезонних робіт у даній місцевості. Якщо працівник відпрацював неповну навігацію чи неповний сезон, його робота зараховується в стаж за фактичною тривалістю.

Робота протягом повного сезону на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств і організацій, – за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховується до стажу роботи за рік роботи. Інші сезонні роботи зараховуються до стажу роботи за їх фактичною тривалістю.

Відповідно до Списку сезонних робіт, зайнятість на яких протягом повного сезону зараховується до стажу для призначення пенсії за рік роботи, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 583, в особливому порядку обчислюються такі види робіт: 1) роботи на торфорозробках: а) болотно-підготовчі роботи; б) добування, сушіння та убирання торфу; в) ремонт і обслуговування технологічного обладнання в польових умовах; 2) робота на лісозаготівлі та лісосплаві: а) скидання деревини у воду, первинний і плотовий лісосплав, сортування на воді, з'єднування плотів і викачування деревини із води, навантаження деревини на судна та розвантаження її з суден; б) добування живиці, баррасу та ялинової сірки; в) заготівля пньового осмолу; г) підготовка ґрунту, посів і садіння лісу, догляд за лісовими культурами, робота в лісорозсадниках; г) польові лісовпорядні роботи; 3) робота на підприємствах сезонних галузей рибного господарства; 4) робота на підприємствах сезонних галузей м'ясної і молочної промисловості; 5) робота на підприємствах цукрової та консервної галузей промисловості.

VII. Фіксація трудового стажу в трудовій книжці. Порядок ведення трудових книжок визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про трудові книжки працівників» від 27 квітня 1993 року № 301 та Інструкцією про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і

організаціях, затв. спільним наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України і Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58.

Трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника. Вони ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або в фізичної особи понад п'ять днів, у тому числі осіб, які є співвласниками (власниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств, сезонних і тимчасових працівників, а також позаштатних працівників за умови, якщо вони підлягають державному соціальному страхуванню. Вони ведуться на студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, які проходять стажування на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності.

На осіб, які працюють за сумісництвом, трудові книжки ведуться тільки за місцем основної роботи.

При влаштуванні на роботу працівники зобов'язані подавати трудову книжку, оформлену в установленому порядку.

До трудової книжки вносяться: 1) відомості про працівника: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження; 2) відомості про роботу, переведення на іншу постійну роботу, звільнення; 3) відомості про нагородження і заохочення: про нагородження державними нагородами України та відзнаками України, заохочення за успіх у роботі та інші заохочення відповідно до чинного законодавства України; 4) відомості про відкриття, на які видані дипломи, про використані винаходи та раціоналізаторські пропозиції та про виплачені в зв'язку з цим винагороди.

Записи в трудовій книжці при звільненні або переведенні на іншу роботу повинні проводитись у точній відповідності з формулюванням чинного законодавства і з посиланням на відповідну статтю, пункт закону.

Усі записи в трудовій книжці про прийняття на роботу, переведення на іншу постійну роботу або звільнення, а також про нагороди та заохочення вносяться власником або уповноваженим ним органом після видання наказу (розпорядження), але не пізніше тижневого строку, а в разі звільнення – у день звільнення і повинні точно відповідати тексту наказу (розпорядження).

Якщо працівник має право на пенсію за віком на пільгових умовах, запис у трудовій книжці робиться на підставі наказу, виданого за результатами атестації робочих місць, і має відповідати найменуванню Списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, що дають право на пільгове пенсійне забезпечення.

Показники, зазначені у цих Списках, обов'язково повинні бути підтверджені в карті оцінки умов праці робочого місця за результатами атестації і можуть записуватись у дужках.

Якщо працівнику в період роботи надається новий розряд, тоді про це в установленому порядку робиться відповідний запис.

До трудових книжок за місцем роботи вносяться окремим рядком з посиланням на дату, номер та найменування відповідних документів такі записи: а) про час служби в складі Збройних Сил України та інших військах, де на тих, які проходять службу, не поширюється законодавство про працю і державне соціальне страхування, із зазначенням дати призову (зарахування) і дати звільнення зі служби; б) про час навчання в професійних навчально-виховних закладах та інших закладах у навчально-курсівих комбінатах (центрі, пункті тощо); в) про час навчання у вищих навчальних закладах (включаючи і час роботи в студентських таборах, на виробничій практиці та при виконанні науково-дослідної госпдоговірної тематики) та про час перебування в аспірантурі і клінічній ординатурі; г) про роботу як членів колгоспу – у тому разі, коли чинним законодавством передбачене зарахування цієї роботи в загальний трудовий стаж працівників; д) про час догляду за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком

до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, у тому числі за престарілим, який досяг 80-річного віку (згідно з медичним висновком); є) безробітним особам про період одержання допомоги по безробіттю заноситься в трудову книжку органом державної служби зайнятості населення. Указані записи вносяться до трудової книжки до занесення відомостей про роботу на даному підприємстві.

VIII. Документи, що підтверджують трудовий стаж. Передбачені п. 3-16 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затв. постановою КМУ від 12 серпня 1993 року № 637.

За відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній трудовий стаж встановлюється на підставі інших документів, виданих за місцем роботи, служби, навчання, а також архівними установами.

За відсутності трудової книжки, а також у тих випадках, коли в трудовій книжці відсутні необхідні записи або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи, для підтвердження трудового стажу приймаються дані, наявні в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, довідки, виписки із наказів, особові рахунки і відомості на видачу заробітної плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання та інші документи, які містять відомості про періоди роботи. За відсутності зазначених у цьому пункті документів для підтвердження трудового стажу приймаються членські квитки профспілок. При цьому підтверджуються періоди роботи лише за той час, за який є відмітки про сплату членських внесків.

Порядком передбачено підтвердження іншими документами: 1) часу роботи осіб, які займаються підприємницькою діяльністю (п. 4); 2) часу творчої діяльності членів творчих спілок та інших творчих працівників (п. 5); 3) військової служби (п. 6); 4) часу служби у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку й гірничорятувальних

частинах (п. 7); 5) часу навчання (п. 8); 6) тривалість тимчасової непрацездатності (п. 9); 7) часу догляду за особами, які потребують сторонньої допомоги (п. 10); 8) часу догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми (п. 11); 9) часу втримання під вартою тощо (п. 12); 10) періоду проживання дружин військовослужбовців з чоловіками у відповідних місцевостях (п. 13); 11) період проживання в м. Ленінграді в період його блокади в роки Другої світової війни (п. 14); 12) часу перебування на окупованій території в період Другої світової війни (п. 15); 13) часу перебування в фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання (п. 16).

ІХ. Підтвердження трудового стажу показами свідків. За відсутності документів про наявний стаж роботи та неможливості їх одержання в зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами або іншими надзвичайними ситуаціями стаж роботи, який дає право на пенсію, встановлюється на підставі показань не менше двох свідків, які б знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (в тому числі колгоспі) або в одній системі. У такому ж порядку показаннями свідків підтверджується час роботи громадян із числа національних меншин, примусово виселених з місць постійного проживання в 30-40 роки, а також час роботи в колгоспі до 1965 року у випадках, коли неможливо одержати документи про наявний стаж роботи, незалежно від причин відсутності необхідних документів.

За відсутності документів про наявний стаж роботи і неможливості одержання їх внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації або відсутності архівних даних з інших причин, ніж ті, що зазначені в пункті 17 цього Порядку, трудовий стаж встановлюється на підставі показань не менше двох свідків, які б знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (в тому числі колгоспі) або в одній системі і мали документи про свою роботу за час, стосовно якого вони підтверджують роботу заявника.

За відсутності документів про час перебування в

фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, примусово вивезених з тимчасово окупованої території в період Другої світової війни, проживання в м. Ленінграді в період його блокади з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року зазначені періоди можуть бути встановлені на підставі показань одного або більше свідків, які мають у своєму розпорядженні відповідні документи (довідки, видані архівними установами, органами Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України або МВС України за місцем прибуття зазначених осіб до України, евакуаційні посвідчення, мобілізаційні розпорядження тощо).

Х. Особливості підтвердження трудового стажу окремих категорій працівників. Вони зазначені в п. 20-22 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затв. постановою КМУ від 12 серпня 1993 року № 637.

У тих випадках, коли в трудовій книжці відсутні відомості, що визначають право на пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, установлені для окремих категорій працівників, для підтвердження спеціального трудового стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств, установ, організацій або їх правонаступників.

У довідці має бути вказано: 1) періоди роботи, що зараховуються до спеціального стажу; 2) професія або посада; характер виконуваної роботи; 3) розділ, підрозділ, пункт, найменування списків або їх номери, куди включається цей період роботи; 4) первинні документи за час виконання роботи, на підставі яких видана зазначена довідка.

Додатково в довідці наводяться такі відомості: 1) стосовно трактористів-машиністів підприємств сільського господарства (в тому числі колгоспів) – про безпосередню зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції; 2) стосовно жінок, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами на підприємствах сільського господарства (в тому числі в колгоспах) – про виконання встановлених норм обслуговування; 3) стосовно жінок, які

працюють на вирощуванні, збиранні та післязбиральному обробленні тютюну, – про зайнятість на перелічених роботах протягом повного сезону.

У разі коли підприємства, установи, організації або їх правонаступники розміщуються на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, спеціальний трудовий стаж може підтверджуватися за даними, наявними в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. У разі відсутності правонаступника підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, установлені для окремих категорій працівників, здійснюється в порядку, визначеному Пенсійним фондом України за погодженням з Мінсоцполітики України та Мінфіном України.

За відсутності трудових книжок у осіб, які працювали в громадян за договорами (домашні робітниці, няні, секретарі, друкарки, стенографістки, сторожі, садівники, шофери та ін.), час їх роботи в домашньому господарстві підтверджується довідками профспілкових організацій, за участю яких було укладено трудовий договір між наймачем і працівником, або трудовими договорами з відміткою про їх виконання. За відсутності в профспілкових організаціях відомостей про укладення договору про роботу в окремих громадян для підтвердження стажу приймаються довідки, видані наймачем, а в разі його смерті – одним із подружжя або іншим членом сім'ї, який проживав разом з ним у даний період (крім тих родичів, які в цей час були неповнолітні), та довідки про сплату страхових внесків до Пенсійного фонду України. Справжність підпису особи, яка видала довідку про роботу, засвідчується в установленому порядку. Аналогічно підтверджується і стаж роботи пастухом за трудовим договором з колективом громадян – власників худоби. У тих випадках, коли трудовий договір було укладено за участю виконкомів сільських, селищних Рад, до уваги беруться видані ними довідки.

Стаж роботи громадян України за її межами

підтверджується документами, легалізованими відповідно до законодавства (крім роботи на території колишнього СРСР і держав, з якими колишнім СРСР було укладено угоди про соціальне забезпечення, до укладення відповідних двосторонніх угод).

XI. Правила підтвердження трудового стажу. Зазначені у п. 23-27 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затв. постановою КМУ від 12 серпня 1993 року № 637.

Документи, що подаються для підтвердження трудової діяльності, повинні бути підписані посадовими особами і засвідчені печаткою (у разі наявності).

Для підтвердження трудового стажу приймаються лише ті відомості про період роботи, які внесені в довідки на підставі документів. Довідки, видані колгоспами при залишенні членом колгоспу роботи, а також довідки, видані в більш пізній період колгоспами, які згодом припинили свою діяльність, можуть братися до уваги й тоді, коли вони не містять підстав видачі.

У тих випадках, коли періоди роботи зараховуються до трудового стажу на підставі показань свідків, один із яких свідчить про роботу заявника за більший період, ніж інші, установленим вважається період, який підтверджений двома або більше свідками.

Якщо ім'я, по батькові та прізвище, які зазначені в документі, що підтверджує трудовий стаж, не збігаються з ім'ям, по батькові або прізвищем особи за паспортом або свідоцтвом про народження, факт приналежності цього документа даній особі може бути встановлено в судовому порядку.

У тих випадках, коли в поданому документі про стаж указано лише роки без зазначення точних дат, за дату береться 1 липня відповідного року, а якщо не зазначено число місяця, то ним вважається 15 число відповідного місяця.

XII. Поняття страхового стажу та його значення для права соціального забезпечення. Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на

обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески (ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Його визначення також дано в абз. 1 ч. 1 ст. 24 цього Закону.

Указаним терміном оперують Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 21), а також Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (п. 12 ст. 1). Уперше визначення терміну «страховий стаж» було дано в ст. 9 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Страховий стаж у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це сумарний строк щомісячної сплати страхових внесків у сумі не меншій, ніж установлений його мінімальний розмір, за відповідні місячні періоди суспільно корисної діяльності застрахованої особи впродовж її життя, що визначені законом, і які спрямовані на здійснення пенсійних виплат сьогоденнім пенсіонерам.

До ознак страхового стажу пенсійного страхування можна віднести такі: 1) його основу становлять не періоди суспільно корисної діяльності особи, а сплата щомісячних страхових внесків; 2) періоди суспільно корисної діяльності особи, що зараховуються до страхового стажу, вичерпно визначені законом; 3) указані періоди діяльності зараховуються до страхового стажу лише після сплати за них страхових внесків; 4) внески сплачуються за особу, яка застрахована в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування і, у т. ч., пенсійного страхування; 5) обчислюється в повних місяцях; 6) внески сплачуються при нарахуванні особі заробітної плати (доходу); 7) передбачає мінімальний страховий внесок у розмірі, що залежить від мінімальної заробітної плати; 8) за певних умов може бути докуплений.

Кисельова О. І. вказує на такі відмінності між страховим та трудовим стажем: 1) до уваги береться період сплати страхових

внесків, а не період трудової діяльності працівника; 2) наявність трудових відносин не обов'язкова, а працівник обов'язково мусить знаходитись у трудових відносинах; 3) вид роботи для сплати страхових внесків не має значення, а в трудовому стажі він використовується для характеристики його видів; 4) визначається за даними персоніфікованого обліку, а трудовий стаж – за трудовою книжкою, письмовими документами та показаннями свідків; 5) обраховується в місяцях, а не в роках; 6) можлива доплата до страхового стажу, а трудовий стаж докупити не можна.

У страховому стажі виділяють такі його види: 1) мінімальний страховий стаж; 2) загальний страховий стаж; 3) спеціальний страховий стаж.

Мінімальний страховий стаж – це необхідний період сплати страхових внесків, що дає право на пенсію за віком у солідарній системі. Він до 30 вересня 2011 року становив 5 років (60 міс.), з 1 жовтня 2011 року до 31 грудня 2017 року – 15 років (180 міс.), з 1 січня 2018 року – 25 років (300 міс.) із щорічним збільшенням на 1 рік, а з 1 січня 2028 – 35 років (420 міс.). Особа, яка не має цього стажу, права на пенсію в солідарній системі не має.

Загальний страховий стаж – це сплата страхових внесків, однакових для всіх упродовж життя застрахованої особи на загальних підставах в ординарному розмірі. Це одна з основних ознак пенсійного страхування.

Спеціальний страховий стаж повинен передбачати підвищені розміри єдиного внеску за періоди роботи на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці (див. ч. 3 ст. 24 Закону). У законодавчому порядку це питання поки що недостатньо врегульоване.

Страховий стаж має важливе значення для призначення пенсії в солідарній системі, допомоги по безробіттю та допомоги по тимчасовій непрацездатності.

ХІІІ. Механізм обчислення страхового стажу. Він у загальних рисах передбачений у ст. 24 Закону. До страхового стажу зараховуються такі періоди:

1) періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом (1 січня 2004 року), зараховуються до страхового стажу в порядку й на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше (ч. 4 ст. 24 Закону, ст. 56-61 Закону України «Про пенсійне забезпечення»);

2) період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою віку, передбаченого ч. 1 ст. 26 цього Закону, та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би віку, передбаченого ч.1 ст. 26 цього Закону (абз. 2 ч. 1 ст. 24 Закону);

3) період, коли застрахована особа отримувала допомогу по безробіттю (крім одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та матеріальну допомогу в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації (абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону);

4) час перебування на інвалідності в зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, який зараховується до стажу роботи із шкідливими умовами, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і в пільгових розмірах (абз. 4 ч. 1 ст. 24 Закону);

5) ведення підприємницької діяльності із застосуванням спрощеної системи оподаткування, а також із застосуванням фіксованого податку: а) з 1 січня 1998 року до 30 червня 2000 року включно, що підтверджується довідкою про реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності; б) з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2017 року включно, за умови сплати страхових внесків (єдиного внеску незалежно від сплаченого розміру) (крім випадків звільнення від сплати єдиного внеску) (підп. 1 п. 3¹ Прикінцевих положень Закону);

б) проходження військової служби по 31 грудня 2017 року включно (підп. 2 п. 3¹ Прикінцевих положень Закону);

7) перебування у відпустці в зв'язку з вагітністю та пологами з 1 січня 2004 року по 30 червня 2013 року включно (підп. 3 п. 3¹ Прикінцевих положень Закону);

8) перебування у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку з 1 січня 2004 року до часу

запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку (підп. 4 п. 3¹ Прикінцевих положень Закону).

У Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб, затв. постановою КМУ від 2 березня 2011 року № 178, дано перелік суспільно корисної діяльності застрахованих осіб, які зараховуються до страхового стажу та єдиний внесок за яких сплачує держава.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду України відповідно до вимог цього Закону за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку, а за періоди до впровадження системи персоніфікованого обліку – на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що діяло до набрання чинності цього Закону. У разі якщо за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відсутні відомості, необхідні для обчислення страхового стажу військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейським, особам рядового і начальницького складу відповідно до Закону, страховий стаж обчислюється на підставі довідки про проходження військової служби та про сплачені суми страхових внесків.

Згідно з ч. 3 ст. 24 Закону страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових

внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду України, відповідної доплати до суми страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

У разі якщо зазначену доплату не було здійснено, до страхового стажу зараховується період, визначений за кожний місяць сплати страхових внесків за формулою:

$$ТП = Св : В, \text{ де:}$$

ТП – тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу та визначається в місяцях;

Св – сума фактично сплачених страхових внесків за відповідний місяць з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати;

В – мінімальний страховий внесок за відповідний місяць.

Періоди роботи після призначення пенсії зараховуються до страхового стажу на загальних підставах. Страховий стаж враховується в одинарному розмірі, крім випадків, передбачених цим Законом.

За кожний повний рік стажу роботи (врахованого в одинарному розмірі) на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, зайнятість на яких давала та дає право на пенсію на пільгових умовах, до страхового стажу додатково зараховується по одному року.

Порядок накопичення, зберігання та автоматизованої обробки інформації про сплату єдиного внеску передбачені Положенням про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, затв. правлінням ПФУ від 18 червня 2014 року № 10-1.

XIV. Коефіцієнт страхового стажу. Це величина, що визначається відповідно до цього Закону для обрахування страхового стажу при обчисленні розміру пенсії в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Відповідно до ст. 25 Закону коефіцієнт страхового стажу, що застосовується для обчислення розміру пенсії, визначається із заокругленням до п'яти знаків після коми за формулою:

$$K_c = \frac{C_m \times C_v}{100\% \times 12}, \text{ де:}$$

K_c – коефіцієнт страхового стажу;

C_m – сума місяців страхового стажу;

C_v – визначена відповідно до цього Закону величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках). За період участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1%.

Величина оцінки 1 року становила: з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2007 року – 1%; з 1 січня 2008 року по 30 вересня 2008 року – 1,2%; з 1 жовтня 2008 року по 31 грудня 2017 року – 1,35%; з 1 січня 2018 року – 1%.

Коефіцієнт страхового стажу з урахуванням періодів до набрання чинності цим Законом не може перевищувати 0,75, а з урахуванням страхового стажу, передбаченого абз. 10 ч. 3 ст. 24 цього Закону, – 0,85.

3.5. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії

I. Нормативні акти, що регулюють порядок визначення заробітку для призначення пенсії. До 1 січня 2004 року керувались такими правовими актами: ст. 64-79 Закону України «Про пенсійне забезпечення»; Порядок коригування середньомісячного заробітку (доходу) для обчислення пенсії, затв. постановою КМУ від 24 липня 2003 року № 1151; Порядок визначення середньомісячного фактичного заробітку у разі

призначення пенсії працівникам, зайнятим на сезонних роботах, затв. постановою КМУ від 24 липня 2003 року № 1151; Порядок нарахування надбавки до пенсії за роботу після досягнення пенсійного віку, затв. постановою КМУ від 24 липня 2003 року № 1151. У різний час чинними були й інші нормативні акти, які необхідно враховувати при обчисленні заробітної плати.

У даний час керуються ст. 40, 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядком визначення заробітної плати (доходу) для призначення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату, затв. постановою КМУ від 5 липня 2006 року № 919; підп. 2.10 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затв. постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 року № 22-1 (у редакції постанови від 7 липня 2014 року № 13-1).

II. Заробіток, що враховується для призначення пенсії (ч. 1 ст. 40 Закону). Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу, починаючи з 1 липня 2000 року. Дані про заробіток (дохід) містяться в системі персоніфікованого обліку і пенсіонеру не потрібно надавати якісь додаткові документи.

У той же час ч. 1 ст. 40 Закону передбачає два випадки, коли можна брати заробітну плату за період до 1 липня 2000 року: а) за бажанням пенсіонера (коли це йому вигідно) та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами. Це бажання сьогодні ніякими термінами не обмежене, хоча були спроби його обмежити до 1 січня 2016 року; б) в обов'язковому порядку, якщо страховий стаж, починаючи з 1 липня 2000 року становить менше 60 місяців. У цих випадках ураховується заробітна плата за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 30 червня 2000 року незалежно від періодів. У разі якщо страховий стаж становить менший період, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж.

Відповідно до підп. 2.10 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до

Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства, установи, організації ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств, установ чи організацій або архівними установами. У випадках, коли архівні установи не мають можливості видати довідку за встановленою формою з розшифровкою виплачених сум за видами заробітку, вони можуть видавати довідки, що відповідають даним, наявним в архівних фондах, без додержання цієї форми. Установлення заробітку для обчислення пенсії на підставі показань свідків не допускається. Виписка зі штатного розпису про посадовий оклад, профспілкові квитки, квитки партій та рухів, громадських об'єднань не є документами, що засвідчують фактичний заробіток для обчислення розміру пенсії.

III. Оптимізація заробітної плати (абз. 3 ч. 1 ст. 40 Закону). Вона полягає у виключенні тих періодів, коли особа отримувала не вигідну для обчислення пенсії заробітну плату, тобто заробітна плата за певні періоди до уваги не береться, а страховий стаж залишається незмінним.

Абз. 3 ч. 1 ст. 40 Закону дає змогу виключати за вибором особи (без порад фахівців ПФУ їй не обійтися) періоди до 60 календарних місяців страхового стажу з урахуванням будь-яких періодів отримання допомоги по безробіттю незалежно від перерв та будь-якого періоду страхового стажу підряд за умови, що зазначені періоди в сумі складають не більше як 10 відсотків тривалості страхового стажу, врахованого в одинарному розмірі. Крім того, додатково за бажанням особи можуть бути виключені: а) за період з 1 липня 2000 року і до 1 січня 2005 року такі періоди: 1) строкової військової служби; 2) навчання; 3) догляду за особою з інвалідністю I групи; 4) догляду за дитиною з інвалідністю віком до 16 років;

5) догляду за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду; б) догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; б) за умови сплати єдиного внеску такі періоди: 1) строкової служби (п. 7 ст. 11 Закону); 2) догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (п. 8 ст. 11 Закону); 3) фактичного здійснення догляду за дитиною з інвалідністю чи догляду за особою з інвалідністю І групи або за особою, яка досягла пенсійного віку (п. 9 ст. 11 Закону). У всіх випадках період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим, ніж 60 календарних місяців.

У разі якщо за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відсутні відомості, необхідні для призначення пенсії військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейським, особам рядового і начальницького складу, заробітна плата (дохід) обчислюється на підставі довідки про нараховані суми грошового забезпечення та сплачені страхові внески.

IV. Формула обчислення заробітної плати (доходу) для призначення пенсії (ч. 2 ст. 40 Закону). Заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається за формулою:

$$Зп = Зс \times (Ск : К), \text{ де:}$$

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії, у гривнях;

Зс – середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. Порядок визначення показників зазначеної заробітної плати затверджується Пенсійним фондом України за погодженням з центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної фінансової політики, державної політики в сферах економічного розвитку, статистики. Тимчасово, з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року, заробітна плата (дохід) для призначення пенсії визначається із середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески за 2016 та

2017 роки;

Ск – сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць ($K_{з1} + K_{з2} + K_{з3} + \dots + K_{зн}$);

К – страховий стаж за місяці, які враховано для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) застрахованої особи.

У разі відсутності на день призначення пенсії даних про заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, для визначення середньої заробітної плати (доходу) враховується наявна заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, з наступним перерахунком заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії після отримання даних про заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії.

V. Коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи за місяць страхового стажу, який враховується при обчисленні пенсії. Він визначається за формулою:

$$K_{з} = Z_{в} : Z_{с}, \text{ де:}$$

$K_{з}$ – коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи;

$Z_{в}$ – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

$Z_{с}$ – середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), а в разі одноразової сплати єдиного внеску відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – за місяць, у якому укладено договір про добровільну участь.

VI. Формула визначення суми заробітної плати за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати. Вона визначається за формулою:

$Z_v = Z + Z_d$, де:

Z_v – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Z – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу). У разі якщо сума страхових внесків, сплачена виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), для обчислення пенсії враховується розмір мінімальної заробітної плати;

Z_d – сума заробітної плати (доходу) або з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, застрахованої особи, розрахована виходячи із передбаченої ч. 3 ст. 24 Закону доплати, за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу) або з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, і яка визначається за формулою:

$$Z_d = \frac{D}{T} \times 100\%, \text{ де:}$$

D – сума доплати, здійснена відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону, або додаткових сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати;

T – розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

У разі подання застрахованою особою для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату (дохід) за період до 1 січня 1992 року при визначенні коефіцієнта заробітної плати (доходу) середня заробітна плата за рік (квартал) у відповідному періоді вважається щомісячною середньою заробітною платою (доходом) в Україні, з якої сплачено страхові внески, відповідного року (кварталу).

У разі відсутності на момент призначення пенсії даних про щомісячну середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за попередні місяці для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується щомісячна

середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за наявний попередній місяць з наступним перерахунком коефіцієнта заробітної плати (доходу) після отримання даних про щомісячну середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за місяць (місяці), що передує зверненню за призначенням пенсії.

При обчисленні коефіцієнта заробітної плати (доходу) за періоди сплати страхових внесків за застрахованих осіб, зазначених у п. 7, 8 і 9 ст. 11 Закону та за періоди, які включаються до страхового стажу згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону, враховується мінімальний розмір заробітної плати.

VII. Формула визначення доходу за місяць осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування (ч. 3 ст. 40 Закону). При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим Законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), та членів їхніх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = \frac{П \times Ч}{Т}, \text{ де:}$$

З – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

П – сума фактично сплаченого відповідного податку в розрахунку на відповідний місяць, у гривнях;

Ч – відсоток відрахувань до Пенсійного фонду від суми фактично сплаченого відповідного податку, чинний у межах відповідного періоду;

Т – розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

Під час визначення доходу фізичної особи – підприємця для

визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується розмір податку, що сплачує така фізична особа, без збільшення розміру податку, передбаченого законодавством, за членів його сім'ї, які беруть участь у здійсненні цієї фізичною особою підприємницької діяльності, та за осіб, які перебувають з нею в трудових відносинах.

Під час визначення доходу члена сім'ї фізичної особи – підприємця для обчислення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується сума податку, внесена за одного члена сім'ї, на яку відповідно до законодавства збільшується відповідний податок зазначеної фізичної особи – підприємця.

VIII. Формула обчислення доходу осіб, які сплачують страхові внески у фіксованому розмірі за місяць (ч. 4 ст. 40 Закону). Він визначається за формулою:

$$З = \frac{\Phi}{Т} \times 100\%, \text{ де:}$$

З – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхові внески) за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Φ – сума фактично сплаченого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхового внеску) в фіксованому розмірі за відповідний місяць;

Т – розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхового внеску до солідарної системи), установлений для відповідної категорії осіб у відповідному місяці, а в разі одноразової сплати єдиного внеску відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – у місяці, в якому укладено договір про добровільну участь.

IX. Виплати (доходи), що враховуються в заробітну плату (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії. Відповідно до ст. 41 Закону до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

1) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності Законом, з яких були фактично нараховані (обчислені) та сплачені страхові внески в межах установленної законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, а після набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначеної відповідно до закону;

2) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності цим Законом, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), – у межах сум, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум.

Для осіб, які в період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, термін виконання якої перевищував календарний місяць, до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються суми виплат (доходу), які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися і до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні, у розрахунку на кожний місяць виконання роботи. Перелік таких осіб, а також порядок визначення для них заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії встановлюється Кабінетом Міністрів України;

3) суми заробітної плати (доходу), визначені виходячи зі здійсненої застрахованою особою доплати, передбаченої ч. 3 ст. 24 Закону.

Контрольні запитання

1. Перерахуйте суб'єктів солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

2. Хто відноситься до застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування?

3. Назвіть коло осіб, які відносяться до страхувальників.

4. Які відмінності між Пенсійним фондом та Пенсійним фондом України?

5. Дайте визначення єдиного внеску та назвіть основні його риси.

6. Хто є платниками єдиного внеску і який його розмір?

7. Які основні функції ПФУ стосовно правового регулювання єдиного внеску?

8. Дайте визначення персоніфікованого обліку в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

9. Що таке персоніфікована облікова картка і що в ній відображається?

10. Які відмінності між трудовим і страховим стажем?

11. Які є види страхового стажу?

12. Назвіть загальні правила обчислення трудового стажу.

13. Якими документами підтверджується трудовий стаж?

14. Розкрийте порядок підтвердження трудового стажу показами свідків.

15. Яке значення для права соціального забезпечення має страховий стаж?

16. У якій статті Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» закріплений механізм обчислення страхового стажу?

17. Дайте визначення коефіцієнта страхового стажу.

18. Який заробіток ураховується для призначення пенсії?

19. Як здійснюється оптимізація заробітної плати для призначення пенсії?

20. За якою формулою здійснюється обчислення заробітної плати (доходу) для призначення пенсії?

Теми рефератів

1. Застраховані особи як суб'єкти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Особливості правового статусу Пенсійного фонду та Пенсійного фонду України в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
3. Фінансова основа солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
4. Організація та ведення персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
5. Страховий (трудоий) стаж та порядок його підтвердження.
6. Економічні та правові питання визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії.

Нормативні акти та література

1. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> .
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> .
3. Положення про Пенсійний фонд України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 23.07.2014 № 280. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п> .
4. Порядок нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 № 178 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 02.03.2011 № 178. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/178-2011-п> .
5. Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 № 637 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 12.08.1993 № 637. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/637-93-п> .
6. Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 20.04.2015 № 449 // Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне

соціальне страхування : Мінфін України; Наказ, Інструкція, Заява [...] від 20.04.2015 № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15> .

7. Положення про реєстр страхувальників : Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 24.11.2014 № 1162 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників : Мінфін України; Наказ, Порядок, Заява [...] від 24.11.2014 № 1162. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14> .

8. Порядок обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 24.11.2014 № 1162 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників : Мінфін України; Наказ, Порядок, Заява [...] від 24.11.2014 № 1162. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14> .

9. Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 18.06.2014 № 10-1 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування : Пенсійний фонд; Постанова, Положення, Форма від 18.06.2014 № 10-1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0785-14> .

10. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для призначення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 507.2006 № 919 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку визначення заробітної плати (доходу) для призначення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 05.07.2006 № 919. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/919-2006-п> .

11. Безверхий К. Єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : особливості відображення відрахувань у звітності / К. Безверхий, О. Юрченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2016. – № 10. – С. 33-40.

12. Вишновецька С. В. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення / С. В. Вишновецька, С. О. Григолінський // Юридичний вісник. – 2014. – № 3(32). – С. 85-89.

13. Горбатенко О. В. Правовий статус суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в сучасних умовах / О. В. Горбатенко // Економіка та підприємництво. – 2010. – № 1(26). – С. 65-69.

14. Заєць О. М. Страховий стаж : поняття та умови обчислення / О. М. Заєць, Д. Г. Кригіна // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 185-192.

15. Іванчук Н. В. Економічна сутність соціальних податків / Н. В. Іванчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – Вип. 27. – С. 79-83. (Серія «Економіка»).

16. Кисельова О. І. Щодо співвідношення понять «трудоий» та «Страховий» стаж / О. І. Кисельова // Захист прав людини – європейський вимір України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Севастополь, 6-9 черв. 2013 р.). – Сімферополь, 2013. – С. 270-277.

17. Новицький А. М. Механізм адміністрування єдиного соціального внеску та

податку на доходи фізичних осіб : переваги та проблемні аспекти реалізації / А. М. Новицький, І. В. Чеховська // Юридичний вісник. – 2014. – № 3(32). – С. 66-72.

18. Сирота І. М. Страховий (трудоий) стаж як головна умова пенсійного забезпечення у солідарній системі / І. М. Сирота // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52. – С. 12-18.

19. Сільченко С. О. До питання про зміну парадигми правового регулювання обов'язкового соціального страхування / С. О. Сільченко // Право та інновації. – 2016. – № 1(3). – С. 61-66.

20. Швець Н. М. Страховий стаж : поняття і юридичне значення / Н. М. Швець // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 1. – С. 77-81.

Глава 4

ВИДИ ПЕНСІЙ У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Пенсії за віком у солідарній системі

Правова база: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Закон України від 5 листопада 1991 року № 1778-XII «Про пенсійне забезпечення»; Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затв. постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 року № 13-1.

Пенсія за віком у солідарній системі – це щомісячна довічна грошова виплата, що призначається і виплачується територіальним органом Пенсійного фонду України за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування особам, які досягли загального пенсійного віку, з яким пов'язують юридичну непрацездатність, та мають страховий стаж певної тривалості, зазначеної в законі, з метою часткової компенсації колишнього заробітку і можливістю припинення трудової діяльності в розмірі, що співвідноситься з отримуваним раніше заробітком, але не менше ніж прожитковий мінімум для непрацездатних осіб.

Ознаки названих пенсій: 1) надаються щомісячно; 2) виплачуються довічно в грошовій формі; 3) призначаються і виплачуються територіальним органом ПФУ; 4) джерелом виплат є кошти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 5) пов'язані з досягненням загального пенсійного віку як чоловіками, так і жінками, – 60 років (жінки цього віку

досягнуть у 2021 році); 6) право на пенсію пов'язують із наявністю трудового стажу певної тривалості, що сьогодні постійно підвищується; 7) дають можливість припинити трудову діяльність, але не є обов'язком; 8) їх розмір залежить від тривалості страхового стажу та розміру отримуваного заробітку; 9) покликані частково компенсувати наявні засоби до існування в працездатному віці; 10) їх розмір повинен бути не нижчим за прожитковий мінімум для непрацездатних і не повинен спонукати до пошуку додаткових засобів до існування на шкоду власного здоров'я їх отримувачів; 11) належать до одного із видів пенсій у солідарній системі; 12) устанавлюються на загальнодержавному рівні Верховною Радою України; 13) підлягають постійній індексації та періодичному осучасненню з метою незменшення їх купівельної спроможності впродовж усього життя пенсіонера за віком.

У літературі наводяться такі ознаки пенсій, з якими важко погодитись, а саме:

– гарантованість пенсійних виплат. Вона повинна означати можливість упродовж усього свого життя (довічно) за отриману місячну пенсію придбати однаковий набір товарів, продуктів і послуг. Індexація час від часу цю роль не виконує. Осучаснення пенсій в Україні також не проводилось, а те, що було здійснено в жовтні 2017 року, дуже далеке від реального змісту цього слова (можна порівняти ціни 2012 і 2017 року). У найближчі кілька десятків років економіка України не дасть можливості проводити реальне осучаснення пенсій. На цей період слід відмовитись від гарантованості як ознаки українського пенсійного забезпечення;

– неоподаткованість пенсій. У багатьох країнах пенсії оподатковуються, і це не розглядається як негатив їхніх пенсійних систем. Спроби оподатковувати пенсії були в Україні. Сьогодні у розмір мінімальної пенсії не закладена можливість їх оподаткування. Справедливість вимагає однакового ставлення до оподаткування як високих, так і середніх та мінімальних пенсій;

– збереження пенсійних виплат працюючим пенсіонерам.

Зменшення пенсійних виплат (на 15%) працюючим пенсіонерам проводилось протягом кількох років. Є прихильники припинення виплати пенсій працюючим пенсіонерам, їх суттєвого обмеження або виплати їх у розмірі кількох прожиткових мінімумів. З подібними ідеями часто виступають особи середнього або молодшого віку, які нескоро зможуть претендувати на пенсійні виплати. Потрібно виходити з того, що будь-яка пенсія призначена заслужено, є справедливою, і вона не повинна бути прив'язана до діяльності пенсіонера. Зниження пенсійних виплат до певної межі веде до зрівнялівки в пенсійному забезпеченні;

– спадковість пенсійних виплат. Кошти пенсійного страхування є колективною власністю всіх застрахованих осіб без виділення індивідуальних часток. Така ознака ні за яких обставин не є притаманною солідарній системі і може стосуватися лише накопичувальної пенсійної системи.

Характеризуючи солідарну пенсійну систему, говорять лише про ті ознаки, які властиві реальній українській солідарній системі, а також про ті ознаки, які можуть з часом сформуватися при зміні умов та порядку надання пенсій у солідарній пенсійній системі. Останні вказують на напрямки реформування українського пенсійного забезпечення.

Пенсійний вік. Теоретично вік виходу на пенсію законодавчий орган може встановити будь-який, але цього не робить. Такий вік у будь-якій державі формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. З економічних позицій бажано, щоб людина на пенсії жила недовго, але пізній вихід на пенсію не завжди виправдовується з економічної точки зору. Платна медицина збільшує тривалість життя пенсіонера. Непросто знайти розумний баланс між віком виходу на пенсію та тривалістю життя людини на заслуженому відпочинку.

У кінці XIX ст. пенсійний вік був установлений у 70 років (Німеччина), але він виявився зависоким і його почали зменшувати. У СРСР у 30-х роках XX ст. пенсійний вік був визначений у 60 років для чоловіків і 55 років для жінок, що протримався до початку XXI ст. У ч. 2 ст. 26 Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»

зафіксовано, що встановлений вік не повинен перевищувати 65 років (як для чоловіків, так і для жінок) або такої вищої вікової межі, яка може бути визначена компетентними органами державної влади з належним урахуванням працездатності осіб похилого віку в цій країні.

Коли виникають проблеми з фінансуванням пенсійних виплат, то практично в усіх країнах ідуть по шляху підвищення пенсійного віку. Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» він був установлений різний для чоловіків (60 років) та жінок (55 років), тобто залишився незмінним з радянських часів. Виникла гостра дискусія щодо підвищення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок. Ураховуючи те, що чоловіки на пенсії живуть трохи більше 14 років, а жінки – більше 23 років, та деякі інші фактори, було прийнято рішення підвищити впродовж 10 років жінкам пенсійний вік на п'ять років (див. Закон України від 8 липня 2011 року № 3668-VI, що набрав чинності з 1 жовтня 2011 року).

Графік підвищення пенсійного віку для жінок

Пенсійний вік	Дата народження	Дата виходу на пенсію
55 років	до 30.09.1956 р.	включно до 01.10.2011 р.
55 років 6 місяців	з 01.10.1956 р. по 31.03.1957 р.	з 01.04.2012 р. по 30.09.2012 р.
56 років	з 01.04.1957 р. по 30.09.1957 р.	з 01.04.2013 р. по 30.09.2013 р.
56 років 6 місяців	з 01.10.1957 р. по 31.03.1958 р.	з 01.04.2014 р. по 30.09.2014 р.
57 років	з 01.04.1958 р. по 30.09.1958 р.	з 01.04.2015 р. по 30.09.2015 р.
57 років 6 місяців	з 01.10.1958 р. по 31.03.1959 р.	з 01.04.2016 р. по 30.09.2016 р.
58 років	з 01.04.1959 р. по 30.09.1959 р.	з 01.04.2017 р. по 30.09.2017 р.
58 років 6 місяців	з 01.10.1959 р. по 31.03.1960 р.	з 01.04.2018 р. по 30.09.2018 р.
59 років	з 01.04.1960 р. по 30.09.1960 р.	з 01.04.2019 р. по 30.09.2019 р.
59 років 6 місяців	з 01.10.1960 р. по 31.03.1961 р.	з 01.04.2020 р. по 30.09.2020 р.
60 років	з 01.04.1961 р. і пізніше	з 01.04.2021 р. і пізніше

Тепер в Україні для жінок та чоловіків установлений єдиний загальний пенсійний вік – 60 років. Робилися спроби цей вік підвищити для чоловіків-держслужбовців, але зараз іде тенденція до призначення пенсій за єдиним принципом, тобто за Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». Указане положення зараз підлягає уточненню на державному рівні.

Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» загальний пенсійний вік був прив’язаний до страхового стажу і зараз становить:

- 60 років за наявності страхового стажу від 25 років (2018) до 35 років (на 1 січня 2028 року) (ч. 1 ст. 26 Закону);

- 63 роки за наявності страхового стажу від 15 років (2018) із щорічним його збільшенням на один рік до від 25 до 35 років (на 1 січня 2028 року) (ч. 2 ст. 26 Закону);

- 65 роки за наявності страхового стажу на 1 січня і до 31 грудня 2019 року – від 15 до 16 років із щорічним його збільшенням від 15 до 25 років, починаючи з 1 січня 2028 року (ч. 3 ст. 26 Закону).

Законом зроблена спроба з часом відмовитися від пенсії за віком. Відповідно до ч. 5 ст. 26 цього Закону, починаючи з 1 січня 2028 року, у разі наявності 40 і більше календарних років страхового стажу пенсія за віком призначається незалежно від віку. Краще було вказати 480 місяців страхового стажу, бо підрахунок у календарних роках приведе до вилучення багатьох періодів роботи, за які не завжди сплачувались страхові внески. Якщо, наприклад, людина приступила до роботи в лютому, то цей рік випадає, оскільки календарний рік завжди рахується з 1 січня до 31 грудня (надзвичайно невдала редакція ч. 5 ст. 26 Закону).

Страховий стаж. Якщо раніше особа увагу звертала на досягнення пенсійного віку, то зараз акценти ставляться на мінімальний страховий стаж, що вже тричі змінювався. Відповідно до ст. 12 Закону СРСР від 14 липня 1956 року «Про державні пенсії» необхідний мінімальний страховий стаж при

певних умовах був установлений у 5 років. Ст. 20 Закону України від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ передбачала, що особам, які не мають достатнього для призначення повної пенсії стажу роботи, призначається пенсія за віком при неповному стажі в розмірі, пропорційному неповному стажу, тобто стаж роботи міг становити і один місяць. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від цієї норми відмовились, а ст. 26 уже вимагала наявність страхового стажу не менше п'яти років. Законом України № 3668-VI від 8 липня 2011 року цей страховий стаж одночасно зріс до 15 років (збільшився на 10 років). Законом України № 2148-VIII від 3 жовтня 2017 року цей мінімальний страховий стаж збільшений одноразово на 10 років і з 1 січня 2018 року становить 25 років. З 1 січня 2019 року він буде щорічно збільшуватись на один рік і повинен з 1 січня 2028 року зупинитися на відмітці 35. Отже, мінімальний страховий стаж з 1 січня 2028 року повинен становити 35 років і планується його більше не збільшувати.

У всі роки мінімальний страховий стаж установлювався однаковий як для жінок, так і для чоловіків. Винятки не були зроблені і в останньому випадку. Ця норма не узгоджується з ч. 1 ст. 28 Закону, де говориться про те, що жінкам для отримання мінімальної пенсії необхідний страховий стаж у 30 років. Такі суперечності необхідно усувати.

У зв'язку з поетапним підняттям мінімального страхового стажу до 35 років відбулося приховане підняття пенсійного віку до 63 чи 65 років, що слід вважати справедливим.

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 26 Закону починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу:

- з 1 січня 2018 р. по 31 грудня 2018 р. – не менше 25 р.;
- з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2019 р. – не менше 26 років;
- з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2020 р. – не менше 27 років;
- з 1 січня 2021 р. по 31 грудня 2021 р. – не менше 28 років;
- з 1 січня 2022 р. по 31 грудня 2022 р. – не менше 29 років;
- з 1 січня 2023 р. по 31 грудня 2023 р. – не менше 30 років;

- з 1 січня 2024 р. по 31 грудня 2024 р. – не менше 31 р.;
- з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2025 р. – не менше 32 років;
- з 1 січня 2026 р. по 31 грудня 2026 р. – не менше 33 років;
- з 1 січня 2027 р. по 31 грудня 2027 р. – не менше 34 років.

Починаючи з 1 січня 2028 року цей мінімальний страховий стаж повинен становити не менше 35 років.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону в разі відсутності, починаючи з 1 січня 2018 року, страхового стажу, передбаченого ч. 1 цієї статті, право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 63 роки мають особи за наявності страхового стажу:

- по 31 грудня 2018 р. – від 15 до 25 років;
- з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2019 р. – від 16 до 26 років;
- з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2020 р. – від 17 до 27 років;
- з 1 січня 2021 р. по 31 грудня 2021 р. – від 18 до 28 років;
- з 1 січня 2022 р. по 31 грудня 2022 р. – від 19 до 29 років;
- з 1 січня 2023 р. по 31 грудня 2023 р. – від 20 до 30 років;
- з 1 січня 2024 р. по 31 грудня 2024 р. – від 21 до 31 р.;
- з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2025 р. – від 22 до 32 років;
- з 1 січня 2026 р. по 31 грудня 2026 р. – від 23 до 33 років;
- з 1 січня 2027 р. по 31 грудня 2027 р. – від 24 до 34 років;
- починаючи з 1 січня 2028 р. – від 25 до 35 років.

Згідно з ч. 3 ст. 26 Закону в разі відсутності, починаючи з 1 січня 2019 року, страхового стажу, передбаченого ч. 1 і 2 цієї статті, право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення віку 65 років за наявності страхового стажу:

- з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2019 р. – від 15 до 16 років;
- з 1 січня 2020 р. по 31 грудня 2020 р. – від 15 до 17 років;
- з 1 січня 2021 р. по 31 грудня 2021 р. – від 15 до 18 років;
- з 1 січня 2022 р. по 31 грудня 2022 р. – від 15 до 19 років;
- з 1 січня 2023 р. по 31 грудня 2023 р. – від 15 до 20 років;
- з 1 січня 2024 р. по 31 грудня 2024 р. – від 15 до 21 р.;
- з 1 січня 2025 р. по 31 грудня 2025 р. – від 15 до 22 років;
- з 1 січня 2026 р. по 31 грудня 2026 р. – від 15 до 23 років;
- з 1 січня 2027 р. по 31 грудня 2027 р. – від 15 до 24 років;

починаючи з 1 січня 2028 р. – від 15 до 25 років.

Ч. 4 ст. 26 Закону передбачає у разі відсутності, починаючи з 1 січня 2018 року, необхідного страхового стажу на дату досягнення віку, передбаченого частинами 1-3 ст. 26, пенсія за віком може бути призначена після набуття особою страхового стажу, визначеного ч. 1-3 ст. 26 на дату досягнення відповідного віку.

Розмір пенсії за віком (ст. 27 Закону). Він визначається за формулою:

$$П = Зп \cdot Кс, \text{ де:}$$

П – розмір пенсії, у гривнях;

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до ст. 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях;

Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до ст. 25 цього Закону.

За бажанням застрахованої особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності цим Законом, може бути визначена відповідно до раніше діючого законодавства, а частина розміру пенсії за період страхового стажу, набутого після набрання чинності цим Законом, – відповідно до цього Закону. При цьому частина розміру пенсії за віком, обчислена за раніше діючим законодавством, не може перевищувати максимальних розмірів пенсій, визначених законом для відповідних категорій пенсіонерів, та не може бути нижчою, ніж розмір трудової пенсії за віком з урахуванням цільової грошової допомоги на прожиття, що діяли на день набрання чинності цим Законом. Розмір пенсії за віком, обчислений за раніше діючим законодавством, підвищується з дня набрання чинності цим Законом до дня її призначення в порядку, передбаченому ч. 1 та 2 ст. 42 цього Закону.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до

надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком (ст. 28 Закону). Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої цим Законом, пенсії або аналогічної виплати, встановленої в інших державах, мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі встановлюється з урахуванням зазначених сум.

За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії, обчисленої відповідно до ст. 27 цього Закону, але не більш як на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком, передбаченого абз. 1 цієї частини. Наявний в особи понаднормовий страховий стаж не може бути обмежений (абз. 2 ч. 1 ст. 28 Закону).

Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 28 Закону мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці», та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 року для жінок за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлюється незалежно від місця останньої роботи у розмірі 80 відсотків заробітної плати (доходу) застрахованої особи, визначеної відповідно до ст. 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

З 1 січня 2018 року для осіб, які досягли віку 65 років, мінімальний розмір пенсії за віком за наявності в чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в

розмірі 40 відсотків мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

За наявності страхового стажу меншої тривалості, ніж передбачено абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону, мінімальний розмір пенсії за віком устанавлюється в розмірі, пропорційному до наявного страхового стажу, виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. Для пенсій, призначених після 1 січня 2018 року, мінімальний розмір пенсії за віком, передбачений абз. 1 ч. 3 ст. 28, виплачується після досягнення особою віку 65 років. До досягнення цього віку таким особам може бути призначена державна соціальна допомога на умовах і в порядку, визначених Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Мінімальний розмір пенсії за віком, устанавлений частинами 1-3 цієї статті, застосовується виключно для визначення розмірів пенсій, призначених згідно з цим Законом.

При визначенні мінімального розміру пенсії за віком та збільшенні мінімальної пенсії за віком, передбачених абз. 1 і 2 ч. 1, ч. 2 і 3 ст. 28, до страхового стажу не враховується період, за який проведено одноразову сплату єдиного внеску відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підвищення розміру пенсії за віком у разі відстрочки часу її призначення (ст. 29 Закону). Особі, яка набула право на пенсію за віком відповідно до цього Закону, але після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до ст. 27 цього Закону, на такий відсоток:

– на 0,5% – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на пенсію на строк до

60 місяців;

– на 0,75% – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

Жінкам, які народилися в період по 31 грудня 1961 року, після виходу на пенсію встановлюється підвищення розміру пенсії, обчисленого відповідно до ст. 27 цього Закону, в розмірі 2,5 відсотка за кожні шість місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку, за умови, що до цього їм не призначалася будь-яка пенсія.

4.2. Пенсії по інвалідності в солідарній системі

Правова база: Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»; Закон України «Про пенсійне забезпечення»; Положення про медико-соціальну експертизу, затв. постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317; Інструкція про встановлення інвалідності, затв. наказом МОЗ України від 5 вересня 2011 року № 561; Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», затв. постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 року № 22-1.

Пенсія по інвалідності в солідарній системі – це щомісячна грошова виплата громадянам, визнаним органом МСЕ особами з інвалідністю I, II чи III групи через повну або часткову втрату працездатності, яка призначається на період перебування на інвалідності та виплачується територіальними органами ПФУ за рахунок коштів загальнообов’язкового державного пенсійного страхування з метою повної чи часткової компенсації втрати засобів до існування.

Основні ознаки цих пенсій: 1) є одним з видів пенсійного забезпечення в солідарній системі; 2) встановлюється та регулюється законодавчим органом України на загальнодержавному рівні; 3) право на них мають особи після того, як орган МСЕ встановив їм групу інвалідності;

4) встановлюються на точно визначений період перебування на інвалідності (1-3 роки чи безстроково); 5) призначаються територіальними органами ПФУ; 6) виплачуються за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 7) пов'язані з реальною втратою працездатності конкретною особою; 8) надаються в грошовій формі; 9) розмір пенсії, у першу чергу, пов'язують із групою інвалідності; 10) метою їх призначення є повна чи часткова заміна раніше наявних засобів до існування.

Пенсії по інвалідності бувають двох видів: 1) на загальних підставах (ч. 1 і 2 ст. 30, ст. 31, ч. 1 ст. 32, ст. 33-35 Закону). Ці пенсії призначаються лише за наявності страхового стажу певної тривалості; 2) унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (ч. 3 ст. 30, ч. 2 ст. 32 Закону, ст. 23-29 Закону України «Про пенсійне забезпечення»). Особливістю цих пенсій є відсутність наявності страхового стажу певної тривалості.

Умови призначення пенсії по інвалідності. Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого ст. 32 Закону. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Групи інвалідності. Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством. Органи Пенсійного фонду України та застрахована особа мають право в установленому законом порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи. Механізм встановлення груп інвалідності передбачений у відповідних підзаконних актах (див. § 14.2 цього посібника).

Страховий стаж, необхідний для призначення пенсії. Особи, яким встановлено інвалідність, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого

страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

а) для осіб з інвалідністю I групи:

до досягнення особою 25 років включно – 1 рік;

від 26 років до досягнення особою 28 років включно – 2 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки;

від 32 років до досягнення особою 34 років включно – 4 роки;

від 35 років до досягнення особою 37 років включно – 5 років;

від 38 років до досягнення особою 40 років включно – 6 років;

від 41 року до досягнення особою 43 років включно – 7 років;

від 44 років до досягнення особою 48 років включно – 8 років;

від 49 років до досягнення особою 53 років включно – 9 років;

від 54 років до досягнення особою 59 років включно – 10 років;

б) для осіб з інвалідністю II та III груп:

до досягнення особою 23 років включно – 1 рік;

від 24 років до досягнення особою 26 років включно – 2 роки;

від 27 років до досягнення особою 28 років включно – 3 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки;

від 32 років до досягнення особою 33 років включно – 5 років;

від 34 років до досягнення особою 35 років включно – 6 років;

від 36 років до досягнення особою 37 років включно – 7 років;

від 38 років до досягнення особою 39 років включно – 8 років;

від 40 років до досягнення особою 42 років включно – 9 років;

від 43 років до досягнення особою 45 років включно – 10 років;

від 46 років до досягнення особою 48 років включно – 11 років;

від 49 років до досягнення особою 51 року включно – 12 років;

від 52 років до досягнення особою 55 років включно – 13 років;

від 56 років до досягнення особою 59 років включно – 14 років.

Особи, яким установлено інвалідність після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону, мають право на пенсію по інвалідності за наявності страхового стажу, зазначеного в абз. 1 ч. 1 ст. 26 Закону.

Розмір пенсії по інвалідності. Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 100 відсотків пенсії за віком;

особам з інвалідністю II групи – 90 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю III групи – 50 відсотків пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону.

Перехід з одного виду пенсії на інший. Непрацюючі особи з інвалідністю II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону, за наявності такого страхового стажу:

– у жінок – 20 років, а у чоловіків – 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно;

– у жінок – 21 рік, а у чоловіків – 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно;

– у жінок – 22 роки, а у чоловіків – 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно;

– у жінок – 23 роки, а у чоловіків – 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно;

– у жінок – 24 роки, а у чоловіків – 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно;

– у жінок – 25 років, а у чоловіків – 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно.

Непрацюючі особи з інвалідністю II групи, яким встановлено інвалідність після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону, та особи з інвалідністю III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону, за наявності страхового стажу, зазначеного в абзаці першому частини першої ст. 28 Закону.

Періоди, на які призначається пенсія. Пенсія по інвалідності призначається на весь строк установлення інвалідності. Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону, пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих осіб з інвалідністю проводиться тільки за їх заявою.

Зміна групи інвалідності. У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особі встановлено інвалідність нижчої групи,

пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, по який встановлено інвалідність.

У разі якщо особа не з'явилася в органи медико-соціальної експертизи на повторний огляд у визначений для цього строк, виплата пенсії по інвалідності зупиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому вона мала з'явитися на повторний огляд.

У разі якщо строк повторного огляду медико-соціальної експертизи особою з інвалідністю пропущено з поважних причин або в разі визнання її знову особою з інвалідністю виплата пенсії по інвалідності відновлюється з дня, з якого припинено виплату, до дня повторного огляду, але не більш як за три роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає її за цей період особою з інвалідністю. При цьому якщо під час повторного огляду особи з інвалідністю переведено на іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений період виплачується за попередньою групою інвалідності. Якщо виплату пенсії особі з інвалідністю було припинено в зв'язку з відновленням здоров'я або якщо вона не отримувала пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання її особою з інвалідністю виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. Якщо минуло більше п'яти років, пенсія призначається знову на загальних підставах. Органи медико-соціальної експертизи зобов'язані повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України в порядку, встановленому законодавством, про результати повторного огляду осіб, яким призначена пенсія по інвалідності, та про нез'явлення цих осіб на зазначений огляд.

Пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Відповідно до ч. 3 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання

призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». У старій редакції цього Закону було посилення на таку соціальну виплату, але механізм призначення такої пенсії у ньому не був передбачений. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що набрав чинності з 1 січня 2015 року, у розділі V не містить такої соціальної виплати, як пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, тобто не планується робити відповідні доповнення до цього Закону. Указана пенсія з'явилась у ст. 25 Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Відповідно до зміни цієї статті від 28 грудня 2014 року пенсійне страхування включає також пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Ці зміни не внесені до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Відповідно до п. 13 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до приведення законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у відповідність з цим Законом пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Пунктом 16 ст. 34 раніше чинного Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачалось, що виплата пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання здійснюється відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення, тобто ці пенсії призначаються і виплачуються органами Пенсійного фонду України згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ.

Ст. 23 цього Закону передбачає два види пенсій:
а) унаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання;
б) унаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства). Вони призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Згідно з ч. 1 ст. 25 даного Закону пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (ст. 26) призначаються незалежно від стажу роботи. Це основна відмінність від пенсій внаслідок загального захворювання.

Згідно з ч. 1 ст. 26 цього Закону інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який спричинив інвалідність, стався (крім випадків протиправного діяння):

а) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрядження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення;

б) по дорозі на роботу або з роботи;

в) на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знарядь виробництва, одягу тощо перед початком або після закінчення роботи;

г) поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку;

д) при виконанні державних або громадських обов'язків;

є) при виконанні дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку.

Список професійних захворювань затверджується в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 26 Закону).

Перелік професійних захворювань затверджений

постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 року № 1662.

Документом, який підтверджує встановлення інвалідності, є довідка МСЕК про визнання особи особою з інвалідністю. Крім того, до заяви додаються такі копії: акта про нещасний випадок на виробництві за формою Н-1; акта про розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5; акта розслідування професійного захворювання за формою П-4.

Згідно зі ст. 29 цього Закону пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 70 процентів; особам з інвалідністю II групи – 60 процентів; особам з інвалідністю III групи – 40 процентів заробітку (ст. 64). Ці пенсії обчислюються із середнього заробітку на підприємстві для даної професії.

Мінімальний розмір пенсії з усіма доплатами виплачуються на рівні прожиткового мінімуму, встановленому для осіб, які втратили працездатність (постанова КМУ від 26.03.2008 року).

Мінімальний розмір пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання шахтаря не може бути меншим за 3 розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність (ст. 8 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці» від 2 вересня 2008 року № 345-VI).

Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону (2003 р.) якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби або внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою в період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року, то пенсія по інвалідності призначається особі незалежно від наявності страхового стажу.

Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII було внесено багато змін до пенсійного законодавства, але не врегульований механізм призначення пенсії по інвалідності

внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Ч. 3 ст. 30 Закону робить посилання на закон, який з 1 січня 2015 року не діє.

4.3. Пенсії в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі

Правова база: Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Закон України «Про пенсійне забезпечення»; Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Пенсія в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі – це грошова виплата, яка призначається територіальним органом ПФУ і ним виплачується впродовж точно визначеного строку за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по третій групі інвалідності, а в окремих випадках, зазначених законом, без такого страхового стажу в розмірі, що співвідноситься з колишнім заробітком годувальника з метою компенсації повністю чи частково втрачених засобів до існування, що надавалися їм за життя померлого годувальника.

До найбільш характерних рис таких пенсій можемо віднести наступні: 1) є одним із видів пенсійного забезпечення в солідарній системі; 2) умови їх призначення вичерпно окреслені законом; 3) належать до щомісячних виплат; 4) надаються в грошовій формі; 5) призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України; 6) виплачуються за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 7) призначаються на період непрацездатності (дітям – до досягнення певного віку, особам пенсійного віку – довічно); 8) право на пенсію мають члени сім'ї померлого годувальника, які були на повному його утриманні; 9) право на пенсію є похідним від права померлого годувальника за життя на пенсію

по інвалідності за III групою; 10) в окремих випадках право на пенсію не пов'язане з наявністю в померлого годувальника страхового стажу певної тривалості; 11) розмір пенсії співвідноситься з колишнім заробітком померлого годувальника; 12) метою пенсій є компенсація членам сім'ї померлого годувальника втрачених засобів до існування, які вони отримували за життя годувальника. У літературі можна знайти й інші ознаки цих пенсій.

Прийнято розрізняти два види цих пенсій: 1) пенсія в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі; 2) пенсія в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Втрата годувальника. Годувальник – особа, на утриманні якої перебувають непрацездатні члени сім'ї і яким пенсійне законодавство надає юридичне значення. Втрата годувальника – фізична відсутність особи, через яку вона не спроможна надавати засоби до існування утриманцям за законом, що змушує державу цей обов'язок взяти на себе. Причинами фізичної відсутності годувальника можуть бути смерть, визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Смерть – це незворотні порушення взаємопов'язаних функцій організму, після чого починається швидке угасання біологічної активності тканин. Причинами смерті можуть бути старість, хвороби, вбивство, самогубство, нещасний випадок. Смерть підтверджується свідоцтвом органу ДРАЦС про смерть годувальника.

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування (ч. 1 ст. 43 ЦК України). Порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою встановлюється ст. 305-309 ЦПК України. Цей факт підтверджується рішенням суду про визнання її безвісно відсутньою.

Відповідно до ч. 1, 2, 3 ст. 46 ЦК України порядок оголошення фізичної особи померлою встановлюється ст. 305-309 ЦПК України. Указаний факт підтверджується рішенням

суду про оголошення особи померлою (підп. 4 п. 2.3 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій). Відповідно до ч. 2 ст. 308 ЦПК після набрання законності рішення про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи. У цьому випадку до органу ПФУ подається свідоцтво про смерть фізичної особи.

Згідно з ч. 7 ст. 36 Закону положення цього Закону, що стосуються сім'ї померлого, відповідно поширюються і на сім'ю особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеною померлою в установленому законом порядку.

Умови призначення пенсії в зв'язку з втратою годувальника. Пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається непрацевдатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у ч. 2 ст. 32 Закону, а також у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), – незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

Таким чином, передумовами виникнення права на пенсію є: 1) втрата годувальника; 2) наявність у померлого страхового стажу, який необхідний був би йому за життя для призначення пенсії по інвалідності за III групою (див. ч. 1 ст. 32 Закону). Умовами виникнення права на пенсію є: 1) належність до членів сім'ї померлого годувальника; 2) відношення до непрацевдатних; 3) перебування на утриманні померлого

годувальника. Реалізація цього права передбачає звернення до територіального органу ПФУ із заявою та подання необхідних документів, а також розгляд цих матеріалів територіальним органом з прийняття відповідного рішення.

Коло непрацездатних членів сім'ї. Відповідно до ч. 2 ст. 36. Закону непрацездатними членами сім'ї вважаються: 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону; 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років. Діти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі в період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти – до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні; 3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, відносяться особи, зазначені у ч. 2 ст. 36, якщо вони: 1) були на повному утриманні померлого годувальника; 2) одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на

пенсію в зв'язку з втратою годувальника.

Усиновлені діти мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми. Пасинок і падчерка мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків. Неповнолітні діти, які мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиновлення.

За загальним правилом непрацездатність повинна наступити до смерті годувальника або звернення до суду із заявою про оголошення його померлим чи визнання його безвісно відсутнім. Особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не можуть бути суб'єктами пенсійних правовідносин з приводу призначення пенсії в зв'язку з втратою годувальника.

Розмір пенсії (ст. 37 Закону). Пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Дітям-сиротам пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, визначених ч. 1 цієї статті, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Період, на який призначається пенсія (ст. 38 Закону). Пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним згідно із ч. 2 ст. 36 Закону, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону, – довічно. Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

Призначення однієї пенсії на всіх членів сім'ї та виділення частки пенсії (ст. 39 Закону). На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія. На вимогу члена сім'ї із

загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо. Виділення частки пенсії проводиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла заява про виділення частки пенсії.

Пенсія в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Відповідно до ч. 8 ст. 36 Закону пенсії в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Відповідно до ст. 25. Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування пенсія в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, віднесена до пенсійного страхування.

Згідно з п. 13 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до приведення законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відповідно з цим законом пенсії в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, виплачуються за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Це означає, що Фонд соціального страхування України з 1 січня 2015 року не відшкодовує витрати по виплаті вищевказаних пенсій.

Міністерство праці та соціальної політики України в своєму листі від 20 січня 2004 року № 030-410-6 роз'яснило, що виплата пенсій по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також у зв'язку з втратою годувальника з цих причин здійснюється відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення (п. 16 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату

працевдатності»). У даний час Міністерство опрацьовує зміни до зазначеного Закону. До прийняття зазначених законів пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання та в зв'язку з втратою годувальника з цих причин, а також соціальні пенсії призначаються органами Пенсійного фонду України (ст. 81 Закону України «Про пенсійне забезпечення»).

З 1 січня 2015 року норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» на пенсійні правовідносини не поширюються. Практичні працівники посилаються на Закон України «Про пенсійне забезпечення» (1991 рік), а Верховний Суд України – на Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 рік). Перший закон стосується втрати годувальника від загального захворювання і від нещасного випадку, а другий – тільки від загального захворювання.

Різниця між цими видами пенсій полягає в тому, що для призначення пенсії членам сім'ї годувальника, що помер від загального захворювання, необхідний відповідний стаж роботи, а для пенсії в зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, – без урахування такого стажу.

У разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання право на пенсію в разі втрати годувальника мають:

- 1) непрацевдатні особи, що перебували на утриманні потерпілого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання;
- 2) дитина померлого, яка народилася протягом не більш як 10 місячного строку після його смерті.

Перелік осіб, що відносяться до членів сім'ї померлого дано у ст. 36 Закону № 1058-IV (2003 рік) і ст. 37-38 Закону № 1788-XII (1991 рік).

Згідно зі ст. 37 Закону № 1058-IV пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі на одного непрацевдатного члена сім'ї – 50 % від пенсії за віком померлого

годувальника; на двох та більше непрацевдатних членів сім'ї – 100 % пенсії за віком померлого годувальника. Цю норму застосовують суди. Відповідно до ст. 44 Закону № 1788 пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацевдатного члена сім'ї в розмірі 30 % заробітку годувальника (ст. 64), але не менше соціальної пенсії, а для круглих сиріт ця пенсія не може бути меншою від двохкратного розміру соціальної пенсії.

Відповідно до п. 1 постанови КМУ від 26 березня 2008 року № 265 «Деякі питання пенсійного забезпечення громадян» встановлено, що пенсія в зв'язку з втратою годувальника з усіма надбавками і доплатами не може бути меншою ніж: 1) на одного непрацевдатного члена сім'ї – 100 %; 2) на двох – 120 %; 3) на трьох і більше – 150 % прожиткового мінімуму, встановленого законом для осіб, що втратили працевдатність.

4.4. Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян у солідарній системі

I. Пенсійне забезпечення іноземців та осіб без громадянства. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Ця норма відтворена в багатьох законах про соціальне забезпечення осіб, що проживають в Україні. Таким чином, суб'єктами пенсійного забезпечення за законодавством України можуть бути іноземці та особи без громадянства. Їх положення конкретизоване в Законі України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». У ст. 1 цього Закону дано такі визначення:

- іноземець – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;
- особа без громадянства – особа, яку жодна держава

відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином;

– іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, – іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території або тимчасово перебувають в Україні;

Згідно з ч. 4 ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України на умовах та в порядку, передбачених цим Законом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Перебування в Україні на законних підставах підтверджується копією посвідки на постійне проживання (підп. 2.22 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Указані посвідки видають територіальні органи або підрозділи Державної міграційної служби відповідно до Порядку оформлення, виготовлення й видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання, затв. КМУ від 28 березня 2012 року № 251.

Посвідка на постійне проживання перш за все видається імігрантам (ч. 1 ст. 4, ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»). Імігрант – іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на іміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на іміграцію і залишився в Україні на постійне проживання (ст. 1 Закону України «Про іміграцію» від 7 червня 2001 року № 2491-III).

Таким чином, перебування в Україні на законних підставах, що підтверджується відповідною посвідкою, є першою умовою для призначення пенсії. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні нелегально, права на пенсійне забезпечення не мають. Це найхарактерніша відмінність у пенсійному забезпеченні громадян України і іноземців та осіб без громадянства.

При призначенні пенсій іноземцям та особам без громадянства часто виникають труднощі з їх трудовим (страховим) стажем, що накопичувався в різних країнах. Найчастіше ця проблема вирішується, як правило, у двосторонніх міжнародних угодах з питань пенсійного забезпечення. У одних випадках застосовується територіальний принцип (пенсія призначається відповідно до законодавства Сторони, на території якої ця особа проживає і звернулась за призначенням пенсії, при цьому стаж роботи, набутий на території іншої Договірної Сторони, зараховується до трудового стажу) або пропорційний принцип (кожна з договірних Сторін призначає пенсію за стаж роботи, набутий на її території). У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» відсутній механізм урахування стажу роботи в інших країнах, до яких належали іноземці та особи без громадянства.

Право на пенсію за віком особа має за наявності мінімального страхового стажу. У разі коли в іноземця чи особи без громадянства не вистачає необхідного стажу, то вони можуть укласти договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування. У цьому випадку період, за який сплачено внески, буде зараховано до страхового стажу цих осіб. Умови такої участі, розмір внесків та періодичність їх сплати визначається відповідним договором.

II. Пенсійне забезпечення громадян, що проживають за кордоном. Пенсійне забезпечення українців за кордоном з боку України регулюється міжнародними договорами (угодами), що укладаються, як правило, з окремими країнами. За способом фінансування такі договори поділяються на два види:

- 1) договори, що базуються на територіальному принципі,

передбачають, що пенсійне забезпечення громадян держав-учасниць надається тією країною, на території якої вони проживають. При призначенні пенсії враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої з держав-учасниць. Розмір пенсії обчислюється за нормами і у розмірах, передбачених законодавством країни проживання. У разі переїзду пенсіонера з території однієї держави на територію іншої виплата пенсії за попереднім місцем проживання припиняється, однак, за умови, що за основним місцем проживання дана особа набуває право на пенсію. У іншому випадку країна попереднього місця проживання зобов'язується переказувати призначену пенсію до виникнення права на пенсію країни проживання (укладені з країнами СНД, Монголією, Румунією, Угорщиною та ін.);

2) договори, що базуються на пропорційному принципі, передбачають взаємне визнання страхового стажу та призначення й виплату пенсії кожною стороною лише за страховий стаж, набутий на її території. Кожна країна сплачує пенсію тільки за свій стаж. Водночас страховий стаж, набутий за законодавством кожної з цих держав, ураховується за потреби іншою стороною для визначення права на пенсію (країни Прибалтики, Словаччина, Чехія, Болгарія, Польща, Португалія, Іспанія та ін.).

Завдяки цим міжнародним угодам громадяни України можуть набути право на пенсію в своїй країні або в тій країні, де вони тривалий час працювали. Але бувають випадки й дуже часто, коли громадяни України працюють за кордоном нелегально, і через це не можуть претендувати на пенсійне забезпечення ні в Україні, ні в зарубіжних країнах.

Для виходу з цієї ситуації правління ПФУ своєю постановою від 10 березня 2009 року затвердило Порядок добровільної участі в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування громадян України, які працюють за межами України, що визначає механізм добровільної участі в пенсійному страхуванні таких громадян України. Цей Порядок діяв недовго, і постановою правління ПФУ від 28 жовтня 2013 року № 20-3 був офіційно визнаний таким, що втратив чинність.

У даний час механізм добровільної участі громадян України,

що працюють за кордоном, передбачений ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Така участь можлива за таких умов: 1) громадяни України повинні працювати за межами України; 2) вони повинні мати не менше 16 років; 3) не бути пенсіонерами; 4) не належати до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до міжнародних договорів.

Заява про добровільну участь за встановленою формою подається до територіального органу ДФС за місцем проживання особи. З нею укладається впродовж 30 календарних днів договір про добровільну участь відповідно до типового договору. Такий договір укладається на строк не менше одного року, крім договорів про одноразову сплату.

У договорі про добровільну участь зазначаються: 1) назва документа; 2) відомості про особу, які вносяться до системи персоніфікованого обліку (ч. 3 ст. 20 Закону); 3) строк дії договору; 4) порядок сплати єдиного внеску та рахунки, на які він має сплачуватися; 5) умови набуття застрахованою особою права на виплати за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням відповідно до Закону; 6) умови розірвання договору; 7) права та обов'язки сторін, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору; 8) інші умови за згодою сторін або передбачені типовим договором про добровільну участь, що не суперечать законодавству про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Договір про добровільну участь набирає чинності з дня його підписання.

Договором про добровільну участь може бути передбачена одноразова сплата особою єдиного внеску за попередні періоди, у яких особа не підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (у тому числі за період з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2010 р.). Сума сплаченого єдиного внеску за кожен місяць такого періоду не може бути меншою за мінімальний страховий внесок на дату укладення договору, помножений на коефіцієнт 2. У всіх випадках ця сума не може бути більшою за суму єдиного внеску, обчисленого виходячи з

максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої на дату укладення договору. Одноразова сплата особою єдиного внеску за попередні періоди може бути здійснена за окремим договором, укладеним в порядку, передбаченому ч. 1, 3 та 4 ст. 10 Закону.

Єдиний внесок для осіб, які мають право на добровільну сплату внеску, встановлюється в розмірі, визначеному ст. 8 Закону (крім випадків одноразової сплати, передбачених ч. 5 ст. 10). Орган доходів і зборів відмовляє в укладенні договору про добровільну участь у разі, якщо особа: 1) підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 2) не відповідає іншим вимогам, визначеним ч. 1 ст. 10; 3) подала неповні або недостовірні відомості; 4) раніше уклала договір про добровільну участь, дія якого не припинена або за яким не виконано передбачені договором умови; 5) бажає укласти договір на строк менше одного року. В інших випадках відмова в укладенні договору про добровільну участь не допускається.

Договір про добровільну участь може бути достроково розірваний: 1) застрахованою особою: а) за її бажанням, якщо договір діяв не менше одного року; б) у разі систематичного порушення умов договору територіальним органом доходів і зборів; 2) органом доходів і зборів у разі: а) набуття застрахованою особою відповідно до цього Закону зобов'язань щодо участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; б) виникнення обставин, що не відповідають визначеним цим Законом вимогам до осіб, які мають право брати добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; в) систематичного порушення застрахованою особою умов договору; г) смерті застрахованої особи; 3) за згодою сторін, якщо договір діяв не менше одного року. В інших випадках дострокове розірвання договору про добровільну участь не допускається.

Участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (крім загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на

виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності) громадян України, які працюють у розташованих за межами України підприємствах, установах, організаціях (у тому числі міжнародних), може здійснюватися відповідно до договорів про добровільну участь, укладених Державною фіскальною службою України з такими підприємствами, установами, організаціями (у тому числі міжнародними). У договорі про добровільну участь, крім відомостей, передбачених ч. 4 цієї статті, зазначаються: 1) порядок обліку платежів в органах доходів і зборів; 2) дата набрання чинності договором. Єдиний внесок для осіб, зазначених в абз. 1 цієї частини, встановлюється в розмірі, визначеному ст. 8 цього Закону.

До Інструкції про порядок нарахування сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженою наказом Мінфіну України від 20 квітня 2015 року № 449, додані 3 додатки: № 3 – заява про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або одноразову сплату в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; № 4 – типовий договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; № 5 – типовий договір про одноразову сплату в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Цими документами керуються при укладанні договорів про добровільну участь у пенсійному страхуванні громадян України, що працюють за кордоном.

III. Пенсійне забезпечення засуджених. Відповідно до ч. 3 ст. 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» під час перебування пенсіонера в місцях позбавлення волі виплата призначеної йому пенсії здійснюється на загальних підставах у порядку, встановленому законом. У п. 3 ч. 1 ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зазначається, що страхуванню від нещасних випадків підлягають особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за

спеціальними договорами. Пенсійне забезпечення засуджених також регламентується ст. ст. 8, 121, 122 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України).

У СРСР пенсії засудженим пенсіонерам не виплачувались. Так, згідно зі ст. 114 Закону СРСР від 15 травня 1990 року «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР» у випадку позбавлення пенсіонера свободи виплата призначеної пенсії призупинялася на час позбавлення волі. Український законодавець цю норму змінив. Закон України від 5 листопада 1991 року «Про пенсійне забезпечення» у ст. 89 передбачив, що в разі позбавлення пенсіонера волі виплата призначеної пенсії здійснюється на загальних підставах.

У той же час ст. 51 Виправно-трудового кодексу УРСР 1970 року в редакції від 15 грудня 1992 року закріпила положення про те, що особи, які втратили працездатність під час відбування покарання, після звільнення їх від покарання мають право на пенсію та на компенсацію шкоди у випадках і в порядку, встановлених законодавством України. Ця норма фактично була відтворена у ст. 122 Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 року.

Пенсійні правовідносини регулюються нормами матеріального та процедурного права. Матеріальні норми в основному закріплені в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та в інших законодавчих актах, що стосуються пенсійного забезпечення окремих категорій осіб. Ці правовідносини не можуть регламентуватися КВК України. Норми цього Кодексу не можуть передбачати певні виключення в пенсійному забезпеченні.

У той же час Кодекс може містити норми процедурного характеру, що вказують на особливості реалізації особою пенсійних прав в умовах позбавлення волі.

У даний час ст. 122 КВК України містить такі положення:

– засуджені до позбавлення волі, залучені до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

– засуджені мають право на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення;

– пенсії засудженим за наявності відповідного права призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання. Особа, яка під час відбування покарання набула право на пенсію, надає адміністрації виправного закладу клопотання про забезпечення необхідних умов для призначення їй пенсії за місцезнаходженням цього виправного закладу, у тому числі щодо виклику представників Пенсійного фонду України з метою подання в установленому порядку необхідних документів безпосередньо особою, яка відбуває покарання, або представником особи, яка відбуває покарання, за нотаріальним дорученням. Адміністрація виправного закладу не більш як протягом 30 днів з дня реєстрації клопотання забезпечує зустріч засудженого з представником Пенсійного фонду України та всебічно сприяє належному оформленню і поданню ним відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через представника особи, яка відбуває покарання;

– виплата особам, засудженим до позбавлення волі, призначених пенсій здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду України на рахунок установи за місцем відбування покарання. Із пенсій засуджених до позбавлення волі відшкодовуються витрати на їх утримання в установах виконання покарань у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. При цьому не менш як п'ятдесят відсотків пенсії зараховується установою за місцем відбування покарання на особовий рахунок засудженого.

Права засуджених у сфері соціального забезпечення розширювались поступово. Спочатку їм гарантували право на збереження уже набутих пенсійних прав (див. ч. 2 ст. 122 КВК у первісній редакції). Це був перший крок у поновленні пенсійних прав засуджених.

Пенсії засудженим пенсіонерам виплачуються за місцем знаходження установи, де особи відбувають покарання. Указана процедура передбачає встановлення таких послідовних дій:

1) адміністрація установи, де пенсіонер відбуває покарання, надсилає органу ПФУ за місцем знаходження установи повідомлення про прибуття засудженого та довідку за підписом начальника та головного бухгалтера установи, в якій зазначаються реквізити для перерахування коштів;

2) на підставі повідомлення та довідки орган ПФУ за місцем знаходження установи надсилає запит пенсійної справи до органу ПФУ за попереднім місцем проживання або відбування покарання засудженого;

3) після постановки на облік пенсійної справи засудженого в управлінні ПФУ за місцем позбавлення волі здійснюється перерахування пенсії за платіжними дорученнями на рахунок виправної установи. До платіжних доручень додаються списки пенсіонерів, в яких зазначаються: прізвище, ім'я та по батькові одержувача пенсій, номер особового рахунку (пенсійної справи), сума, що підлягає перерахуванню;

4) виправна установа згідно зі списками, які надало управління, розподіляє отримані кошти по особових рахунках засуджених;

5) з нарахованої пенсії засудженим відшкодовуються витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу. Порядок відшкодування вартості витрат на утримання засуджених у виправних колоніях установлюється Кабінетом Міністрів України;

6) у разі закінчення терміну відбування покарання або смерті засудженого адміністрація установи протягом 3-х днів повідомляє про це орган ПФУ за місцем свого знаходження. Перераховані суми пенсії після місяця закінчення терміну покарання або смерті засудженого повертаються на рахунок органу ПФУ, що здійснював виплату пенсії.

Другим важливим кроком у поновленні прав засуджених стало надання їм права на оформлення пенсій під час перебування в місцях позбавлення волі. Законом України від

8 квітня 2014 року № 1181-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» у новій редакції викладені ч. 1 і 2 ст. 8 та ст.122 КВК України. Відповідно до ч. 1 ст. 8 КВК України засуджені мають також право на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій відповідно до законодавства України. Реалізувати таке право засуджені змогли з 7 травня 2014 року.

При оформленні пенсії по інвалідності потрібно подати виписку з акта огляду МСЕК. Особливості проведення медико-соціальної експертизи засудженим (встановлення або переогляд групи інвалідності) визначено Порядком організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затв. спільним наказом Мінюстиції України та МОЗ України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572. Експертиза проводиться за направленням установи виконання покарання після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності відомостей, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності. За результатами експертизи МСЕК готує щодо засуджених, визнаних особами з інвалідністю, виписку з акта огляду МСЕК, відповідну довідку акта огляду МСЕК (форма 157-I-о) та індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю. Після цього МСЕК у триденний строк надсилає до установи виконання покарання довідку до акта огляду МСЕК та індивідуальну програму реабілітації, а до органу ПФУ – виписку з акта огляду МСЕК. Керівництво установи виконання покарань негайно вживає заходів щодо сприяння в призначенні або продовженні виплати пенсії засудженим.

Згідно зі ст. 50 Виправно-трудового кодексу УРСР 1970 року час роботи засуджених у період відбування ними покарання у вигляді позбавлення волі до трудового стажу не зараховувався. Згідно з раніше діючою ч. 3 ст.122 КВК України час роботи засудженого в період відбування ним покарання у вигляді позбавлення волі зараховується до стажу роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати

ним страхових внесків до ПФУ в порядку і в розмірах, передбачених законодавством. Відповідно до ч. 4 ст. 122 КВК України в редакції від 8 квітня 2014 року час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховується в стаж роботи для призначення пенсії. Оскільки періоди, що зараховуються до страхового стажу вказані у ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення», то згадка про стаж роботи в ст. 122 КВК України була вилучена в редакції Закону України № 1492-VIII від 7 вересня 2016 року. На даний час не вирішене питання про сплату страхових внесків роботодавцем (виправною установою). Це питання неодноразово піднімалося, але не вирішується на законодавчому рівні.

4.5. Порядок звернення, підготовки, подання та розгляду документів для призначення пенсії в солідарній системі

Правова база: ст. 44-45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затв. постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 року № 22-1 (в редакції постанови правління ПФУ від 7 липня 2014 року № 13-1).

I. Звернення за призначенням (перерахунком) пенсії (п. 1 (підп. 1.1-1.8.) Порядку). До територіального органу ПФУ можна звернутися із заявою про: 1) призначення пенсії за віком і вислугу років, по інвалідності та в зв'язку з втратою годувальника; 2) перерахунок пенсій за їх видами; 3) переведення з одного виду пенсії на інший; 4) про виплату пенсії в зв'язку з виїздом на постійне проживання за кордон; 5) поновлення виплати пенсії; 6) припинення перерахування пенсії на банківський рахунок; 7) отримання пенсії за фактичним місцем проживання; 8) виплату частини пенсії на

непрацездатних членів сім'ї особи, яка перебуває на повному державному утриманні; 9) виплату пенсії по довіреності, термін дії якої більше одного року, через кожний рік дії такої довіреності; 10) виплату неотриманої пенсії в зв'язку зі смертю пенсіонера; 11) запит пенсійної справи особи, яка потребує опіки та піклування. До органу ПФУ можна звернутися з будь-яким питанням, що стосується пенсійного забезпечення.

Особа із заявою може звернутися до територіального органу ПФУ особисто або через свого представника, що має відповідну довіреність, чи через законного представника. Працюючі особи заяви про призначення пенсії подають через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації (працівника бухгалтерії, відділу кадрів). За місцем роботи готуються всі необхідні документи для призначення пенсії. Порядок передбачає особливості подання заяв особами, які проживають на тимчасово окупованій території (підп. 1.3), та засудженими (підп. 1.4).

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію або не раніше ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

Днем звернення за призначенням пенсії вважається день прийняття органом ПФУ відповідної заяви або дати, що зазначена на поштовому штампелі місця відправлення заяви. У разі якщо до заяви додані не всі необхідні документи, то про це письмово повідомляється заявник і йому пропонується надати їх не пізніше трьох місяців із дня повідомлення про це. Якщо ця вимога буде виконана, то днем звернення вважається день прийняття заяви або дата на поштовому штампелі.

Якщо поданих документів достатньо, то пенсія призначається на підставі цих документів. При надходженні додаткових документів у визначений строк розмір пенсії переглядається з дня призначення. У разі надходження документів пізніше трьох місяців, то пенсія перераховується з 1 числа місяця, в якому пенсіонер звернувся, до 15 числа включно або з 1 числа наступного місяця, якщо він звернувся після 15 числа.

Днем звернення за перерахунком пенсії, переведенням з

одного виду пенсії на інший, поновленням виплати пенсії, виплатою недоотриманої пенсії в зв'язку зі смертю вважається день прийняття органом ПФУ заяви з усіма необхідними документами.

II. Документи, необхідні для реалізації права на пенсію. Перш ніж звернутися до територіального органу ПФУ із відповідною заявою, потрібно підготувати пакет документів, які підтверджують право особи на пенсійну виплату. У п. 2 Порядку дано перелік документів, які необхідні для призначення, перерахунку пенсії, поновлення виплати раніше призначеної пенсії, переведення з одного виду пенсії на інший (підп. 2.1.-2.26.). Обов'язок щодо підготовки цих документів лежить на непрацюючій особі або уповноваженій посадовій особі організації, де особа працює. ПФУ лише може консультувати з приводу надання тих чи інших документів.

Наприклад, для одержання пенсії за віком необхідно зібрати та подати, зокрема, такі документи: 1) заяву – бланк видається працівником ПФУ і заповнюється при поданні документів; 2) заяву на виплату пенсії – через банківські установи чи про бажання отримувати пенсію через поштове відділення; 3) дві кольорові фотокартки 4x6 см для оформлення пенсійного посвідчення; 4) довідку податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера; 5) трудову книжку та документи про стаж. Страховий стаж з 1 липня 2000 року підтверджується довідкою з бази даних персоніфікованого обліку; 5) довідку про заробітну плату до 1 липня 2000 року (при бажанні або потребі); 6) документи про особливий статус особи (учасник війни, «чорнобилець», особливі заслуги і т. ін.); 7) документи про місце проживання (реєстрації) особи.

III. Підготовка і подання документів для призначення пенсій (п. 3 (підп. 3.1.-3.3.) Порядку). Обов'язок по підготовці та поданню документів лежать на особі або уповноваженій посадовій особі.

Посадова особа підприємства, установи, організації зобов'язана не пізніше місяця до дня досягнення працівником пенсійного віку письмово повідомити його про виникнення права на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах. У

10-денний строк з дня одержання заяви про призначення пенсії посадова особа підприємства, установи, організації оформляє всі необхідні документи і направляє їх до органу, що призначає пенсію, за місцем знаходження підприємства, установи, організації або передає документи працівнику для їх подачі до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації). У необхідних випадках посадова особа підприємства, установи, організації надає працівнику допомогу щодо одержання відсутніх документів для призначення пенсії. У разі якщо підготовлено не всі необхідні для призначення пенсії документи, до органу, що призначає пенсію, подаються наявні документи, а документи, яких не вистачає, подаються додатково в строки, передбачені п. 1.7 розділу I Порядку.

Орган, що призначає пенсію, надає: 1) роз'яснення підприємствам, установам, організаціям та особам з питань призначення та виплати пенсій; 2) у разі необхідності – бланки документів; 3) допомогу особам, зазначеним у п. 1.1 і 1.2 розділу I Порядку, щодо одержання відсутніх документів для призначення пенсії; 3) у разі необхідності – допомогу щодо визначення права на пенсію до звільнення особи з посади, яка дає право на її призначення.

IV. Прийняття та оформлення документів для призначення пенсії (підп. 4.1.-4.2. Порядку). Орган, що призначає пенсію, розглядає питання про призначення пенсії, перерахунок та поновлення виплати раніше призначеної пенсії, а також про переведення з одного виду пенсії на інший при зверненні особи з відповідною заявою. Заяви про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії й поновлення виплати раніше призначеної пенсії приймаються органом, що призначає пенсію, за наявності в особи всіх необхідних документів. Заяви осіб про призначення, перерахунок, поновлення, переведення з одного виду пенсії на інший реєструються в журналі реєстрації рішень органу, що призначає пенсію. Особі або посадовій особі органом, що призначає пенсію, видається розписка із зазначенням дати прийняття заяви, а також переліку одержаних і відсутніх документів, які необхідно подати в тримісячний строк з дня

прийняття заяви. Копія розписки зберігається в пенсійній справі.

При прийманні документів орган, що призначає пенсію: 1) перевіряє правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про особу даним паспорта та документам про стаж; 2) перевіряє зміст і належне оформлення наданих документів; 3) перевіряє копії відповідних документів, фіксує й засвідчує виявлені розбіжності (невідповідності). Орган, що призначає пенсію, має право вимагати від підприємств, установ та організацій, фізичних осіб дооформлення в тримісячний строк з дня подання заяви прийнятих і подання додаткових документів, передбачених законодавством, а також перевіряти обґрунтованість їх видачі; 4) видає пам'ятку пенсіонеру (додаток 3), копія якої зберігається в пенсійній справі.

V. Розгляд документів про призначення пенсійних виплат (підп. 4.3.-4.13. Порядку). Не пізніше 10 днів після надходження заяви та за наявності документів, необхідних для призначення, перерахунку, переведення з одного виду пенсії на інший та поновлення виплати пенсії (у тому числі документів, одержаних відповідно до абз. 2 підп. 3 п. 4.2), орган, що призначає пенсію, розглядає подані документи та приймає рішення щодо призначення, перерахунку, переведення з одного виду пенсії на інший, поновлення раніше призначеної пенсії без урахування періоду, за який відсутня інформація про сплату страхових внесків до Пенсійного фонду України.

Рішення органу про призначення пенсії, перерахунок та поновлення виплати раніше призначеної пенсії, а також про переведення з одного виду пенсії на інший візується спеціалістом, який його підготував, та спеціалістом, який його перевіряв. Рішення підписується начальником управління (заступником начальника управління відповідно до розподілу обов'язків) та завіряється печаткою управління.

Якщо в поданому документі зазначено тільки рік народження без позначення місяця, то за дату народження приймається перше липня цього року. У випадках, коли в документі про стаж зазначено тільки рік початку трудової діяльності або рік її закінчення без позначення точних дат,

датою початку або закінчення вважається перше липня цього року. Якщо в документі про дату народження (смерті) або про стаж зазначено тільки рік і місяць, без позначення точної дати, то датою народження (смерті) або початку роботи вважається 15-е число відповідного місяця.

Право особи на одержання пенсії встановлюється на підставі всебічного, повного і об'єктивного розгляду всіх поданих документів органом, що призначає пенсію. Орган, що призначає пенсію, не пізніше 10 днів після винесення рішення видає або направляє адміністрації підприємства, установи, організації або особі повідомлення про призначення, відмову в призначенні, перерахунку, переведенні з одного виду пенсії на інший із зазначенням причин відмови та порядку його оскарження.

Заява про призначення пенсії з усіма поданими документами та рішенням про призначення пенсії зберігаються в окремій пенсійній справі на кожного пенсіонера. Пенсійні справи зберігаються в органах, що призначають пенсії, за місцем проживання (реєстрації) або за місцем перебування пенсіонерів. Документом, який підтверджує призначення особі пенсії, є пенсійне посвідчення.

Слід звернути увагу, що відповідно до ст. 45 Закону:

– пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку: 1) пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня досягнення особою пенсійного віку. При відстрочці часу призначення пенсії за віком пенсія з урахуванням положень ст. 29 Закону призначається за заявою пенсіонера з дня, що настає за останнім днем місяця, в якому набуто повний місяць страхового стажу (у тому числі сумарно) для відстрочки часу виходу на пенсію, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з такого дня; 2) пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня встановлення інвалідності. У такому самому порядку призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії за віком, якщо вимоги ч. 2 ст. 33 Закону виконані на день

установлення інвалідності, і з дня виникнення такого права – якщо вимоги ч. 2 ст. 33 Закону виконані в період після встановлення інвалідності до дня звернення за призначенням пенсії по інвалідності. У разі коли вимоги ч. 2 ст. 33 Закону виконані після призначення пенсії по інвалідності, пенсія по інвалідності в розмірі пенсії за віком призначається з дня настання такого права, якщо звернення за призначенням пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком відбулося не пізніше трьох місяців з дня настання такого права; 3) пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло протягом 12 місяців з дня смерті годувальника;

– пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії відповідно до Закону;

– переведення з одного виду пенсії на інший здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший у пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду України. При переведенні з одного виду пенсії на інший, за бажанням особи, може враховуватися заробітна плата (дохід) за періоди страхового стажу, зазначені в ч. 1 ст. 40 Закону, із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу), який урахувався під час призначення (попереднього перерахунку) попереднього виду пенсії. Якщо особа після призначення пенсії по інвалідності продовжувала працювати та набула не менш як 24 місяці страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі, при переведенні вперше з пенсії по інвалідності на пенсію за віком застосовується середня заробітна плата (дохід), визначена ч. 2 ст. 40 Закону для призначення пенсії;

– перерахунок призначеної пенсії, крім випадків, передбачених ч.1 ст. 35, ч. 2 ст. 38, ч. 3 ст. 42 і ч. 5 ст. 48 Закону,

проводиться в такі строки: 1) у разі виникнення права на підвищення пенсії – з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа; 2) у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, – з першого числа місяця, у якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа.

Документи про призначення (перерахунок) пенсії розглядає територіальний орган Пенсійного фонду України та не пізніше 10 днів з дня їх надходження приймає рішення про призначення (перерахунок) або про відмову в призначенні (перерахунку) пенсії.

4.6. Виплата пенсії

Правова база: ст. 46-52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках, затв. постановою КМУ від 30 серпня 1999 року № 1596; Інструкція про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку, затв. спільним наказом Мінтранспорту та зв'язку України, Мінпраці та соцполітики України від 28 квітня 2009 року № 464/156, постановою правління ПФУ від 28 квітня 2009 року № 14-1.

I. Способи виплати пенсій. Законом передбачені два способи виплати пенсій: через підприємства поштового зв'язку або через банківські установи.

Послуги з виплати та доставки пенсій надають підрозділи національного оператора – поштамти, вузли (центри), відділення та пункти поштового зв'язку. Виплата пенсії здійснюється з 4 по 25 число кожного місяця (виплатний період) у виплатних об'єктах поштового зв'язку або з доставкою додому. Виплата здійснюється за відомостями на виплату пенсій (форма В1-М) або разовими дорученнями на виплату допомоги на

поховання (форма В2-М).

Перерахування коштів установами уповноважених банків здійснюється протягом місяця за датами в межах виплатного періоду. Дати та виплатні періоди визначаються органами ПФУ та уповноваженими банками згідно з укладеними між ними угодами.

Особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники бойових дій, особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, члени сімей загиблих мають право на першочергову виплату пенсій (у перші дні виплатного періоду).

II. Загальні правила виплати пенсії (ст. 47 Закону). Пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій, або через установи банків у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

З 1 жовтня 2017 року пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу) або пенсійних виплат з накопичувальної системи пенсійного страхування чи пенсійних виплат із системи недержавного пенсійного забезпечення, крім випадків, передбачених законом.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначаються законом. Виплата пенсії за довіреністю здійснюється протягом усього періоду дії довіреності за умови поновлення пенсіонером заяви про виплату пенсії за довіреністю через кожний рік дії такої довіреності.

Під час перебування пенсіонера в місцях позбавлення волі виплата призначеної йому пенсії здійснюється на загальних підставах у порядку, встановленому законодавством.

У разі працевлаштування особи, якій призначено пенсію відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону (крім випадків, коли особа досягла пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону), у період роботи пенсія по інвалідності виплачується в розмірі, передбаченому ч. 1 ст. 33 Закону.

III. Виплата пенсії за минулий час (ст. 46 Закону). Нараховані суми пенсії, на виплату яких пенсіонер мав право,

але не отримав своєчасно з власної вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за три роки до дня звернення за отриманням пенсії. У цьому разі частина суми неотриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачується одночасно, а решта суми виплачується щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії.

Нараховані суми пенсії, не отримані з вини органу, що призначає і виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком з нарахуванням компенсації втрати частини доходів. Компенсація втрати частини пенсії в зв'язку з порушенням строків її виплати пенсіонерам здійснюється згідно із законом.

IV. Виплата пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні (ст. 48 Закону). Під час перебування пенсіонера на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі) йому виплачується 25 відсотків призначеної пенсії. У випадках, якщо розмір його пенсії перевищує вартість утримання, виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 відсотків призначеної пенсії. Якщо в пенсіонера, який перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, є непрацездатні члени сім'ї, зазначені в ч. 2 ст. 36 Закону, які перебувають на його утриманні, пенсія виплачується в такому порядку: 25 відсотків пенсії – самому пенсіонерові, а інша частина пенсії, але не більш як 50 відсотків призначеного розміру пенсії, – зазначеним членам сім'ї.

Частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії пенсіонеру та членам його сім'ї відповідно до частин першої і другої цієї статті, перераховується до установи (закладу), де пенсіонер перебуває на повному державному утриманні, за його особистою заявою. Зазначені кошти зараховуються на банківські рахунки цих установ понад бюджетні асигнування і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання в них пенсіонерів у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Дітям-сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсія в зв'язку з втратою годувальника

виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки в банку. Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 відсотків призначеної пенсії в зв'язку з втратою годувальника та перераховується на їхні особисті рахунки в банку. При цьому частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії в зв'язку з втратою годувальника, перераховується на банківський рахунок установи, де ця дитина перебуває на повному державному утриманні, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей у цих установах.

Виплати пенсій здійснюються з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому пенсіонер зарахований на повне державне утримання.

V. Виплата пенсій особам, засудженим до обмеження волі або позбавлених волі на певний строк (ст. 48¹ Закону). Виплата особам, засудженим до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, призначених пенсій здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду України на рахунок установи за місцем відбування покарання.

Із пенсій засуджених до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк відшкодовуються витрати на їх утримання в установах виконання покарань відповідно до Порядку відшкодування витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань, затвердженого постановою КМУ від 14 лютого 2017 року № 86. При цьому не менш як 50 відсотків пенсії зараховуються установою за місцем відбування покарання на особовий рахунок засудженого.

VI. Виплата пенсії в разі виїзду за кордон (ст. 51 Закону). У разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, за заявою пенсіонера може бути виплачена йому за шість місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Останнє положення визнане неконституційним відповідно до рішення КСУ № 25-рп від 7

жовтня 2009 року.

До ПФУ необхідно подати: 1) заяву про отримання пенсії за шість місяців наперед; 2) закордонний паспорт з відповідним записом про виїзд на постійне місце проживання за кордон; 3) талон про зняття з реєстрації за місцем постійного проживання в Україні. Із заявою до ПФУ необхідно звернутися особисто, оскільки представництво в цих випадках законом не передбачено.

VIII. Припинення та поновлення виплати пенсії (ст. 49 Закону). Виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду України або за рішенням суду припиняється: 1) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; 2) на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 3) у разі смерті пенсіонера; 4) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд; 5) в інших випадках, передбачених законом.

Поновлення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду України протягом 10 днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення її виплати. Якщо строк огляду МСЕК особи з інвалідністю пропущено з поважних причин або в разі визнання її знову особою з інвалідністю виплата пенсії по інвалідності відновлюється з дня, з якого припинено виплату, до дня повторного огляду, але не більше як за три роки (ч. 3 ст. 35 Закону). У інших випадках названі суми пенсій можна отримати за минулий час, але не більше ніж за три роки (ч. 1 ст. 46 Закону).

IX. Утримання надміру виплачених пенсій. Відрахування з пенсій (ст. 50 Закону). Суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду України чи в судовому порядку.

Відрахування з пенсії проводяться в установленому законом

порядку на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріусів та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до закону проводиться в порядку, установленому для виконання судових рішень. Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати. З пенсії може бути відраховано не більш як 50 відсотків її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії.

4.7. Індиксація та перерахунок пенсії в солідарній системі

Правова база: ст. 42 і 43 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Закон України від 3 липня 1991 року № 1282-ХІІ «Про індиксацію грошових надходжень населення»; Порядок проведення індиксації грошових доходів населення, затв. постановою КМУ від 17 липня 2003 року № 1078.

I. Індиксація пенсій. Закон України «Про індиксацію грошових доходів населення» дає визначення таких термінів: 1) індиксація грошових доходів населення – встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг; 2) індекс споживчих цін – показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання; 3) поріг індиксації – величина індексу споживчих цін, яка надає підстави для проведення індиксації грошових доходів населення.

Відповідно до ст. 2 Закону об'єктами індиксації, між іншим,

є: 1) пенсії; 2) оплата праці (грошове забезпечення); 3) суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, крім щомісячних страхових виплат потерпілим на виробництві (з урахуванням виплат на необхідний догляд за потерпілим) та членам їхніх сімей і пенсій, які індексуються відповідно до закону за цими видами страхування; 4) суми відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника, крім суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 5) розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі.

Індексація грошових доходів населення проводиться у випадку, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який встановлюється в розмірі 103 відсотків (раніше цей розмір становив 101 відсоток, тобто індексація буде проводитися рідше). У разі виникнення цих обставин грошові доходи населення визначаються як результат добутку розміру доходу, що підлягає індексації в межах прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, та величини індексу споживчих цін.

Згідно з ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» для забезпечення індексації пенсії щороку проводиться перерахунок раніше призначених пенсій шляхом збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який ураховується для обчислення пенсії. Показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, який застосовується для обчислення пенсії, щороку збільшується на коефіцієнт, що відповідає 50 відсоткам показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50 відсоткам показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, у якому проводиться збільшення, порівняно з трьома календарними роками, що передували року, який є попереднім щодо року, в

якому проводиться збільшення. У разі відсутності дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій у солідарній системі розмір щорічного збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, який застосовується для обчислення пенсії, передбачений абзацом другим цієї частини, може бути збільшений, але не повинен перевищувати 100 відсотків показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення, порівняно з трьома календарними роками, що передували року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення. Розмір, дата та порядок такого збільшення визначаються в межах бюджету Пенсійного фонду України за рішенням Кабінету Міністрів України.

Відповідно до п. 4⁵ Прикінцевих положень Закону збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, який застосовується для обчислення пенсій, передбачене ч. 2 ст.42 Закону, проводиться починаючи з 2021 року. У 2019-2020 роках показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, який застосовується для перерахунку пенсій, збільшується на коефіцієнт, що відповідає 50 відсоткам показника зростання споживчих цін за попередній рік та 50 відсоткам показника зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за рік, що передує року, в якому проводиться збільшення, порівняно з роком, що передує року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення.

II. Перерахунок пенсії (ст. 42 Закону). Це порядок перегляду розміру вже призначеної пенсії в зв'язку з наявністю обставин, які ведуть до його збільшення чи зменшення. Перерахунки бувають двох видів: масові, коли перераховуються пенсії певних категорій громадян відповідно до прийнятих нових нормативних актів, та індивідуальні, коли здійснюється перерахунок пенсії кожної особи в зв'язку з наданням додаткових документів про страховий стаж чи заробітну плату за певний період або про зміну в складі непрацездатних членів

сім'ї, а також при бажанні перейти з одного виду пенсії на інший.

Окремим видом перерахунку пенсій можна вважати індексацію пенсій (ч. 2 ст. 42 Закону) і підвищення пенсій у разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (ч. 3 ст. 42 Закону).

Підставами для перерахунку пенсій відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону є наступні:

– у разі якщо застрахована особа після призначення пенсії продовжувала працювати, перерахунок пенсії проводиться з урахуванням не менш як 24 місяців страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі. Перерахунок пенсії проводиться із заробітної плати (доходу), з якої обчислена пенсія;

– за бажанням пенсіонера перерахунок пенсії проводиться із заробітної плати за періоди страхового стажу, зазначені в частині першій статті 40 цього Закону, із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу), який враховувався під час призначення (попереднього перерахунку) пенсії;

– у разі якщо застрахована особа після призначення (перерахунку) пенсії має менш як 24 місяці страхового стажу, перерахунок пенсії проводиться не раніше ніж через два роки після призначення (попереднього перерахунку) з урахуванням страхового стажу після її призначення (попереднього перерахунку) та заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію;

– якщо пенсіонер, який продовжував працювати, набув стажу, достатнього для обчислення пенсії відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону, за його заявою проводиться відповідний перерахунок пенсії незалежно від того, скільки часу минуло після призначення (попереднього перерахунку) пенсії, з урахуванням заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію.

Органи Пенсійного фонду України щороку з 1 квітня без додаткового звернення особи проводять перерахунок пенсії тим

особам, які на 1 березня року, в якому здійснюється перерахунок, набули право на проведення перерахунку, передбаченого абзацами першим – третім цієї частини, на найбільш вигідних умовах. Порядок такого перерахунку пенсії встановлюється правлінням Пенсійного фонду України за погодженням з Мінсоцполітики України. Обчислення страхового стажу, який дає право на перерахунок пенсії, здійснюється не раніше дня, що настає за днем, по який обчислено страховий стаж під час призначення (попереднього перерахунку) пенсії. Дія цього положення не поширюється на пенсіонерів, яким призначено пенсію за вислугу років на умовах, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення», та які не досягли віку, встановленого ст. 26 Закону.

Перерахунок пенсій, призначених до набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», указаний у ст. 43 Закону. Відповідно до ч. 3 цієї статті раніше призначені пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання та пенсії в разі втрати годувальника із зазначених причин перераховуються за нормами цього Закону з урахуванням положень ч. 3 ст. 30 та ч. 8 ст. 36 Закону, за умови наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії, на підставі документів про вік, страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, наявних на час перерахунку в пенсійній справі, які відповідають вимогам законодавства, що діяло раніше, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду України. Для перерахунку пенсій по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання та пенсій у разі втрати годувальника із зазначених причин враховується заробітна плата (дохід), з якої було раніше обчислено пенсію, за документами, наявними в пенсійній справі, або за вибором пенсіонера – заробітна плата (дохід) за період, передбачений абз. 1 ч. 1 ст. 40 Закону. При цьому заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу), визначеного з урахуванням положень ч. 2 ст. 42 та п. 4-3 розділу XV «Прикінцеві

положення» Закону.

III. Осучаснення пенсій. Це заходи, які спрямовані на поновлення купівельної спроможності раніше призначених пенсій незалежно від їх розмірів та інших факторів.

Девальвація (зниження курсу національної валюти по відношенню, у першу чергу, до долара та євро) та інфляція (надмірне збільшення кількості паперових грошей з наступним їх швидким знеціненням) ведуть до зубожіння найбільш уразливих груп населення, зокрема, пенсіонерів. Для представників влади девальвація та інфляція розглядаються як додатковий податок на населення і з ними реально не боролись. Індексація пенсій стосувалась лише мінімальних пенсій непрацюючих пенсіонерів і ніколи не охоплювала весь розмір пенсій з надбавками. Остання девальвація зробила пенсіонерів біднішими в три рази. Механізм індексації пенсій у цій ситуації виявився малоефективним.

В Україні було прийняте рішення провести осучаснення страхових пенсій осіб, які раніше вийшли на пенсії, за єдиною формулою. Середня заробітна плата була взята за 2014, 2015 і 2016 роки у розмірі 3764 грн. 40 коп. Показник прожиткового мінімуму був взятий той, що був установлений з 1 грудня 2017 року – 1373 грн. Мінімальна пенсія встановлена у 1452 грн. У середньому пенсії були збільшені на 700 грн.

Метою осучаснення пенсій є повне відновлення купівельної спроможності пенсії, а метою індексації – часткове відновлення купівельної спроможності пенсії. Так зване осучаснення пенсій (жовтень 2017 року) своєї мети не досягло (кожен пенсіонер може порівняти в доларовому виразі свою пенсію сьогодні і кілька років тому). Підвищення пенсій у жовтні 2017 року можна розцінювати як перший етап в осучасненні раніше призначених пенсій або як перерахунок пенсії з урахуванням показника середньої заробітної плати за три роки.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення «пенсія за віком у солідарній системі».
2. Який можливий оптимальний вік виходу на пенсію за віком у

солідарній системі?

3. Як страховий стаж впливає на вік виходу на пенсію?

4. Який максимальний і мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі?

5. Назвіть характерні ознаки пенсій по інвалідності в солідарній системі.

6. За яких умов призначається пенсія по інвалідності в солідарній системі?

7. У якому розмірі призначаються пенсії по інвалідності в солідарній системі?

8. Дайте визначення категорії «пенсії в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі».

9. Хто має право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі?

10. За яких умов призначаються пенсії в зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі?

11. Чи можливе виділення частки пенсії одному із членів сім'ї померлого годувальника, який був на його утриманні?

12. Порядок пенсійного забезпечення іноземців та осіб без громадянства, які проживають на території України.

13. Назвіть можливі варіанти пенсійного забезпечення громадян України, які працюють за кордоном.

14. Які пенсійні права мають засуджені в Україні?

15. Яким нормативним актом регулюється порядок підготовки, розгляду та прийняття рішення про призначення пенсії?

16. Назвіть способи виплати пенсій в Україні.

17. Як виплачуються пенсії особам, які проживають в інтернатних установах?

18. Який порядок виплати пенсії особам, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон?

19. Назвіть можливі способи індексації пенсій.

20. Який порядок перерахунку пенсій в Україні?

Теми рефератів

1. Поняття, умови та порядок призначення пенсій за віком у солідарній системі.

2. Пенсійне забезпечення осіб з інвалідністю.

3. Пенсійне забезпечення осіб, які перебували на утриманні померлого годувальника.

4. Забезпечення пенсіями іноземців та осіб без громадянства, громадян України, що працюють за кордоном, та засуджених осіб за

законодавством України.

5. Пенсійні справи та порядок їх оформлення.

6. Правове регулювання виплати пенсій.

7. Економічні та правові питання проведення індексації, перерахунку та осучаснення пенсій.

Нормативні акти та література

1. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2462-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> .

2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> .

3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> .

4. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1778-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> .

5. Порядок відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2017 № 80 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 14.02.2017 № 80. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-2017-п> .

6. Порядок призначення пенсій деяким категоріям осіб : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.09.2016 № 622 [Електронний ресурс] // Деякі питання пенсійного забезпечення окремих категорій осіб : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 14.09.2016 № 622. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622-2016-п> .

7. Порядок перерахування органами Пенсійного фонду України або структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад коштів установам (зкладам), у яких особи перебувають на повному державному утриманні, та їх використання : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 № 269 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 березня 2017 року № 164) [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку перерахування органами Пенсійного фонду України або структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у [...] : Постановление Кабинета Министров Украины; Порядок, Форма типового документа, Список, Заявление от 04.03.2004 № 269. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/269-2004-п>

8. Порядок емісії платіжних карток, які одночасно є пенсійним посвідченням : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 08.04.2016 № 7-1 [Електронний ресурс] // Про реалізацію постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2016 року № 167 "Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України" : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Опис [...] від 08.04.2016 № 7-1. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0633-16> .

9. Інструкція про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним

оператором поштового зв'язку : Затверджено наказом Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства праці та соціальної політики України від 28.04.2009 № 464/156; Постанова правління Пенсійного фонду України від 28.04.2009 № 14-1 // Про затвердження Інструкції про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку : Мінтрансзв'язку України, Мінпраці України; Наказ, Інструкція, Форма типового документа [...] від 28.04.2009 № 464/156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0592-09> .

10. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 № 22-1 // Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне [...] : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 25.11.2005 № 22-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05> .

11. Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійного посвідчення в Пенсійному фонді України та його органах : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 25.03.2004 № 4-1 (в редакції постанови правління Пенсійного фонду України від 08.04.2016 № 7-1) [Електронний ресурс] // Про Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Зразок від 25.03.2004 № 4-1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-04> .

12. Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника : моногр. / Ж. А. Дробот. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. – 194 с.

13. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. П. Коробенко. – К., 2010. – 20 с.

14. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. В. Кравчук. – К., 2007. – 212 с.

15. Матвієнко Є. П. До проблеми пенсійного забезпечення інвалідів / Є. П. Матвієнко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. Вип. 36. - Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2014. – С. 214-224.

16. Мельник В. П. Пенсії по інвалідності у пенсійному страхуванні : теоретико-правовий аспект / В. П. Мельник // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2016. – № 2(14). – С. 1-14. – (Серія «Право»).

17. Михайлова І. Ю. Проблеми пенсійного забезпечення за віком у двохсторонніх угодах та договорах з країнами СНД та Прибалтики / І. Ю. Михайлова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 945. Вип. 9. – С. 304-307. – (Серія «Право»).

18. Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній системі України / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4(36). – С. 136-140.

19. Населення України «Імперативи демографічного старіння». – К. : Адеф-Україна, 2014. – 288 с.

20. Прийменко О. С. Процедура виділення частки пенсії в разі втрати годувальника / О. С. Прийменко // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 69-73.

21. Прийменко О. С. Пенсія в разі втрати годувальника як об'єкт правовідносин / О. С. Прийменко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного

університету ім. Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 22. – С. 106-111. – (Серія «Право»).

22. Сорочишин М. В. Дія в часі норм права щодо обчислення виплати пенсії військовослужбовцям / М. В. Сорочишин // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3. – С. 120-122.

23. Факас І. Б. Пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання в умовах проведення в Україні пенсійних реформ / І. Б. Факас // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 166-170.

24. Шлапко Т. В. Пенсія по інвалідності : умови призначення за солідарною системою та їх удосконалення / Т. В. Шлапко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Т. 1, вип. 2. – С. 176-181. – (Серія «Юридичні науки»).

Глава 5

ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

5.1. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб

Правова база: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-ІV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військових служб, та деяких інших осіб», затв. постановою КМУ від 13 липня 2008 року № 45; постанова КМУ від 30 серпня 2017 року № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб»; Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затв. постановою правління ПФУ від 30 січня 2007 року № 3-1.

Пенсія військовослужбовцям та прирівняних до них осіб – це щомісячна грошова виплата, яка призначається та виплачується територіальним органом ПФУ в зв'язку з наявністю вислуги років або інвалідності чи втрати годувальника точно окресленому колу осіб на умовах і в порядку, передбачених спеціальним законом, з метою компенсації в підвищеному розмірі раніше отриманого грошового утримання.

Ознаки вказаних пенсій: 1) умови і порядок їх призначення регламентуються спеціальним Законом України «Про пенсійне

забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; 2) їх видами є пенсії за вислугу років (ст. 12-17 Закону), пенсії по інвалідності (ст. 18-28 Закону), пенсії в разі втрати годувальника (ст. 6, 29-42 Закону); 3) право на пенсію має точно визначене коло осіб (ст. 1², 3, 4 Закону); 4) вони призначаються і виплачуються лише після звільнення їх отримувачів зі служби (ст. 2 Закону); 5) належать до щомісячних виплат і надаються в грошовій формі (ст. 52 Закону); 6) джерелом виплат є кошти Державного бюджету України (ч. 2 ст. 8 Закону; підп. «а» п. 9 ч. 1 ст. 87 Бюджетного кодексу України); 7) призначаються та виплачуються територіальним органом ПФУ (ч. 1 ст. 8, ст. 10, 49 Закону); 8) наявні пільги щодо вислуги років, розміру пенсій, їх перерахунку.

Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України.

Відповідно до ст. 17 Закону для призначення пенсії за вислугу років зараховується:

а) військова служба;

б) служба в органах внутрішніх справ, поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції, Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах начальницького і рядового складу з дня призначення на відповідну посаду;

в) час роботи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування або сформованих ними органах, на підприємствах, в установах, організаціях і у вищих навчальних закладах із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту

інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України;

г) час виконання депутатських повноважень із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України;

д) час перебування під вартою та час відбуття покарання в місцях позбавлення волі особами, які мають право на пенсію за цим Законом, безпідставно притягнутими до кримінальної відповідальності, безпідставно репресованими та згодом реабілітованими;

е) час перебування в фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового тримання осіб, у тому числі дітей, які були насильно вивезені з тимчасово окупованої території колишнього Союзу РСР в період Другої світової війни та які після звільнення з цих місць були призвані або прийняті на військову службу, службу до органів внутрішніх справ, якщо за час перебування в зазначених місцях примусового тримання ними не було вчинено злочину проти миру і людства;

є) час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за цим Законом, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства;

ж) час роботи в судових органах та органах прокуратури осіб, які працювали на посадах суддів, прокурорів, слідчих і перебувають на військовій службі або службі в органах і військових формуваннях Служби безпеки України, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах офіцерського та начальницького складу;

з) військова служба в збройних силах, органах внутрішніх справ, Національній поліції, органах державної безпеки держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав та інших

військових формуваннях, створених законодавчими органами цих держав, Об'єднаних Збройних Силах Співдружності Незалежних Держав. Вислуга років (у тому числі на пільгових умовах) у цьому випадку обчислюється в порядку, встановленому законодавством держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав, на території яких військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, проходили військову службу, службу в органах внутрішніх справ, Національній поліції, органах державної безпеки, якщо інше не встановлено відповідними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

и) час роботи в державних органах у разі переходу на військову службу в органи і військові формування Служби безпеки України, Управління державної охорони України, органи внутрішніх справ, Національну поліцію, державну пожежну охорону, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, органи і підрозділи цивільного захисту, податкову міліцію або Державну кримінально-виконавчу службу України на посади офіцерського та начальницького складу згідно з переліками посад, затверджуваними відповідно Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики в сферах виконання кримінальних покарань, цивільного захисту, пожежної і техногенної безпеки, державної фінансової політики;

і) час перебування на посадах службовців Державної кримінально-виконавчої служби України, у підрозділах професійної (невоєнізованої) пожежної охорони, які в подальшому були переведені в категорію посад, що заміщуються рядовим і начальницьким складом за переліком посад і на умовах, які визначаються центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах виконання кримінальних покарань, цивільного захисту,

пожежної і техногенної безпеки;

ї) час проходження військової служби за межами України в порядку військового співробітництва або в складі національного контингенту чи персоналу відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

й) служба у військовому резерві під час безпосередньої участі в антитерористичній операції чи забезпеченні її проведення.

До вислуги років поліцейським, особам офіцерського складу, особам середнього, старшого та вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України при призначенні пенсії додатково зараховується час їхнього навчання (незалежно від форми навчання) в цивільних вищих навчальних закладах, а також в інших навчальних закладах, після закінчення яких присвоюється офіцерське (спеціальне) звання, до вступу на військову службу, службу до органів внутрішніх справ, Національної поліції, державної пожежної охорони, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України або призначення на відповідну посаду в межах до п'яти років із розрахунку один рік навчання за шість місяців служби. До вислуги років осіб, зазначених у п. "ж" ст. 1-2 Закону, додатково зараховується час безперервної роботи (з дня призначення після звільнення зі служби в органах внутрішніх справ (міліції) на посадах у Міністерстві внутрішніх справ України або Національній поліції (їх територіальних органах, закладах та установах), що заміщуються державними службовцями, а в навчальних, медичних закладах та науково-дослідних установах – на будь-яких посадах.

При призначенні пенсій ураховуються тільки повні роки вислуги років або страхового стажу без округлення фактичного розміру вислуги років чи страхового стажу в бік збільшення.

Порядок обчислення вислуги років та визначення пільгових умов призначення пенсії встановлені постановою КМУ від 17

липня 1992 року № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським та членам їхніх сімей».

Держава зацікавлена в професійних кадрах і проводить ряд заходів, спрямованих на більш тривалу службу. З 1 жовтня 2011 року і до 2020 року вислуга років з 20 років щороку збільшуватиметься на 6 місяців до 25 років. Пізніше планується поетапне підвищення мінімальної календарної вислуги років для призначення пенсії з 25 до 30 років (у період з 2021 по 2030 роки). Громадська думка критично ставиться до виходу військових на пенсію в 45 років і пропонує цей строк збільшити до 50 років з одночасним збільшенням загального страхового стажу до 30 років та військової служби до 17,5 років. Доцільнішим вважається поетапне звільнення військовослужбовців у зв'язку з реформуванням ЗСУ при досягненні ними не менше 50 років.

Уряд вважає за необхідне призначати пенсію за вислугу років не з усіх видів грошового утримання, а лише з урахуванням окладів за посаду, військових звань та надбавок за вислугу років з одночасним підвищенням максимального розміру пенсії в залежності від причин звільнення до 80 чи 70 відсотків грошового забезпечення, з якого обчислюється пенсія.

Відповідно до ст. 18 Закону пенсії по інвалідності особам, які мають право на пенсію, призначаються в разі, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства.

Залежно від причини інвалідності особи з інвалідністю з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, поділяються на такі категорії:

а) особи з інвалідністю внаслідок війни – при настанні інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, у районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю в бойових діях у мирний час, а також інші особи, зазначені у ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

б) інші особи з інвалідністю з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію – при настанні інвалідності внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію, призначаються в таких розмірах:

а) особам з інвалідністю внаслідок війни I групи – 100 процентів, II групи – 80 процентів, III групи – 60 процентів відповідних сум грошового забезпечення (заробітку);

б) іншим особам з інвалідністю I групи – 70 процентів, II групи – 60 процентів, III групи – 40 процентів відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження

служби, а сім'ям пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, – якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, які перебували на їх утриманні (ст. 31). Незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається: непрацездатним дітям; непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловікові) військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби. Батьки військовослужбовців, інших осіб, які мають право на пенсію, які загинули (померли) в період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, мають право на призначення дострокової пенсії за віком, після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років, за наявності страхового стажу не менше 25 років – для чоловіків і не менше 20 років – для жінок.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

а) діти, брати, сестри та онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років. При цьому братам, сестрам та онукам право на пенсію надається в тих випадках, якщо в них немає

працевдатних батьків;

б) батьки та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або є особами з інвалідністю;

в) батьки та дружина (чоловік), якщо вони не взяли повторний шлюб військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію, які загинули, померли чи пропали безвісти в період проходження служби або померли після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, мають право на пенсію не раніш як за 5 років до досягнення пенсійного віку, установленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або якщо вони є особами з інвалідністю. Відповідне зниження пенсійного віку жінкам застосовується також до завершення періоду збільшення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 року;

г) дід і бабуся – при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

д) дружина (чоловік) або один з батьків чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працевдатності, якщо вона (він) зайнята доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює.

Дружина (чоловік) годувальника, померлого незалежно від того, працює (проходить військову службу) вона (він) чи ні.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України і державної пожежної охорони), стажисти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі в період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних

закладів та вступом до іншого навчального закладу або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не більш як до досягнення ними 23 років. Діти-сироти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що перебували на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які самі одержували будь-яку пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Розмір пенсії в разі втрати годувальника зазначений у ст. 36 і 37 Закону. Вказаним Законом передбачені правила обчислення пенсії (ст. 43-47), порядок призначення пенсій (ст. 48-51) та їх виплати (ст. 52-62), а також порядок перерахування пенсій (ст. 63-64).

5.2. Пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи

Правова база: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок обчислення пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затв. постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 2110; Порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затв. постановою КМУ від 20 січня 1997 року № 51.

26 квітня 1986 року в СРСР трапилась наймасштабніша в світі техногенна катастрофа – аварія на Чорнобильській АЕС, від якої найбільше постраждали Україна, Білорусь, Росія.

Опромінено 8,5 млн. чол., із них 3,5 млн. – українці. Участь у ліквідації наслідків аварії взяли більше 600 тис. чол. Із 30-кілометрової зони відчуження евакуйовано 116 тис. чол. За підрахунками фахівців економічні збитки України становлять 180 млрд. доларів. Статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні отримало 2,2 млн. чол. і всі вони потребують соціального захисту, що включає і пенсійне забезпечення.

Пенсійне забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, – це вид соціального забезпечення, що полягає в наданні щомісячних грошових виплат особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3 і 4 постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС на пільгових умовах щодо пенсійного віку, обчислення стажу роботи та середньомісячного заробітку, необхідних для призначення цих виплат.

Указане пенсійне забезпечення характеризується такими рисами: 1) складається з державної пенсії та додаткової пенсії; 2) указані виплати мають різну мету: перша – заміну засобів до існування, а друга – компенсувати витрати за шкоду, заподіяну здоров'ю особи; 3) надається одночасно з іншими видами соціального забезпечення (допомогами, компенсаціями, соціальними послугами тощо); 4) проводиться за рахунок коштів ПФУ та Державного бюджету України; 5) право на таке забезпечення мають особи, які отримали статус потерпілих унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, підтвердженого відповідними документами; 6) здійснюється щомісячно в грошовій формі; 7) умови призначення пенсії носять пільговий характер щодо віку виходу на пенсію, урахування стажу роботи в кратному розмірі, у певних особливостях обчислення заробітної плати при визначенні розміру державної пенсії; 8) особливе значення надається таким юридичним фактам, як період роботи (служби) в зоні відчуження або проживання на забрудненій території.

Право на пенсію. Визначення осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи, дано в ст. 11 Закону. У ст. 14 цього Закону дано визначення категорій осіб, які

постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, для встановлення пільг і компенсацій. Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону визначаються такі категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:

1) особи з інвалідністю з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи (статті 10, 11 і частина третя статті 12), щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеви хворобу, – категорія 1;

2) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали в зоні відчуження:

– з моменту аварії до 1 липня 1986 року – незалежно від кількості робочих днів;

– з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року – не менше 5 календарних днів;

– у 1987 році – не менше 14 календарних днів, а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи;

– евакуйовані в 1986 році із зони відчуження (в тому числі особи, які на момент евакуації перебували в стані внутрішньоутробного розвитку, після досягнення ними повноліття);

– особи, які постійно проживали в зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення, – категорія 2;

3) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали:

– у зоні відчуження з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року – від 1 до 5 календарних днів;

– у зоні відчуження в 1987 році – від 1 до 14 календарних днів;

– у зоні відчуження в 1988-1990 роках – не менше 30 календарних днів;

– на діючих пунктах санітарної обробки населення і

дезактивації техніки або їх будівництві – не менше 14 календарних днів у 1986 році, а також потерпілі від Чорнобильської катастрофи (не віднесені до категорії 2), які:

– постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії або які за станом на 1 січня 1993 року прожили в зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а на території зони гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

– постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються в зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися в зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а в зоні гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років, – категорія 3;

4) особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються на території зони посиленого радіоекологічного контролю, за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно навчалися в цій зоні не менше чотирьох років, – категорія 4.

Відповідно до п. 5 підп. 2.1 Порядку надання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії до заяви про призначення пенсії за віком подаються документи, які засвідчують особливий статус особи, а саме посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та довідка про період (періоди) участі в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС за формою, затвердженою постановою Державного Комітету СРСР по праці та соціальних питаннях від 9 березня 1988 року № 122, або довідка військової частини, у складі якої особа брала участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, або довідка архівної установи, або інші первинні документи, в яких зазначено період роботи, населений пункт чи об'єкт, де особою виконувались роботи з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; посвідчення

потерпілого від Чорнобильської катастрофи та довідка про період (періоди) проживання (роботи) на територіях радіоактивного забруднення, видана органами місцевого самоврядування (підприємствами, установами, організаціями) (при призначенні пенсії за віком із застосуванням норм ст. 55 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»).

Додаткова пенсія. Це щомісячна грошова виплата в твердому розмірі за рахунок Державного бюджету України особі, яка віднесена до однієї з категорій постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, що призначається після виникнення права на державну пенсію як компенсація за заподіяну здоров'ю шкоду.

Основні ознаки додаткової пенсії: 1) належить до щомісячних грошових виплат; 2) призначається одночасно з державною пенсією; 3) виплачується в твердому розмірі за рахунок коштів Державного бюджету України; 4) її розмір не залежить від реально завданої здоров'ю шкоди та заробітку потерпілого; 5) метою є часткова компенсація завданої здоров'ю шкоди.

Розмір додаткової пенсії постійно змінюється. Так, відповідно до ст. 48 Закону 1991 року особам, віднесеним до категорії 1, призначалася щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, у розмірах:

– особам з інвалідністю I групи – 100 процентів мінімальної пенсії за віком;

– особам з інвалідністю II групи – 75 процентів мінімальної пенсії за віком;

– особам з інвалідністю III групи, а також особам, які перенесли променеvu хворобу будь-якого ступеня та захворювання яких пов'язане з впливом радіоактивного опромінення, – 50 процентів мінімальної пенсії за віком.

Згідно зі ст. 49 Закону додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесених до категорій 2, 3, 4, призначається:

– особам, віднесеним до категорії 2, – у розмірі 30 процентів мінімальної пенсії за віком.

– особам, віднесеним до категорії 3, – у розмірі 25 процентів мінімальної пенсії за віком.

– особам, віднесеним до категорії 4, – у розмірі 15 процентів мінімальної пенсії за віком.

У новій редакції Закону (від 19 грудня 1991 року) – це ст. 50 і 51. У ст. 49 Закону було уточнено, що додаткова пенсія призначається після виникнення права на державну пенсію.

Законом України «Про Державний бюджет України» на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (підп. 12 і 13 п. 28) розмір додаткової пенсії був прив'язаний не до мінімальної пенсії, а до прожиткового мінімуму – для осіб, які втратили працездатність. Така пенсія для інвалідів I групи становила 30%, II групи – 20%, III групи – 15% від прожиткового мінімуму (ст. 50 Закону), а для осіб, віднесених до 2 категорії – 15%, 3 категорії – 10%, 4 категорії – 5% від прожиткового мінімуму (ст. 51 Закону). У 2008 році КСУ визнав ці зміни неконституційними.

Законом України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII до ст. 50 і 51 Закону внесені зміни, відповідно до яких особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, призначається щомісячна додаткова пенсія в порядку та розмірах, установлених КМУ. У зв'язку з ідентичним змістом ст. 50 і 51 Закону, одна з них підлягає виключенню. Відповідно до п. 13 Порядку обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затв. постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 1210, додаткова пенсія була встановлена у відсотках до прожиткового мінімуму, а згідно з постановою КМУ від 25 березня 2014 року № 112 вона вже встановлена в твердому розмірі і з цього часу цей розмір не змінювався. Відповідно до п. 13 Порядку щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», виплачується у таких розмірах:

1) особам, що належать до категорії 1:

– з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС:

- особам з інвалідністю I групи – 474,5 гривні;
- особам з інвалідністю II групи – 379,6 гривні;
- особам з інвалідністю III групи – 284,7 гривні;
- для інших осіб з інвалідністю, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою:
 - особам з інвалідністю I групи – 341,64 гривні;
 - особам з інвалідністю II групи – 227,76 гривні;
 - особам з інвалідністю III групи – 170,82 гривні;
- 2) особам, що належать до категорій 2-4:
 - особам, що належать до категорії 2, – 170,82 гривні;
 - особам, що належать до категорії 3, – 113,88 гривні;
 - особам, що належать до категорії 4, – 56,94 гривні;
- 3) дітям з інвалідністю, а також хворим внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеви хворобу – 170,82 гривні.

Після 1 січня 2015 року додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорії 4, не встановлюється.

Державна пенсія. Цим поняттям позначають два види пенсій, що призначаються відповідно до ст. 54 Закону та стосуються осіб, які віднесені до категорії 1. Відповідно до ч. 1 ст. 54 цього Закону пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи можуть призначатися за бажанням громадянина із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження в 1986-1990 роках, у розмірі відшкодування фактичних збитків, який визначається згідно із законодавством. Дружинам (чоловікам), які втратили годувальника із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 1, пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від причинного зв'язку смерті з Чорнобильською катастрофою.

Умови, порядок призначення та мінімальні розміри пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначаються постановою Кабінету

Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Цією постановою був затверджений Порядок обчислення пенсії особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, який визначає механізм обчислення пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи відповідно до ст. 54, 57, 59 Закону.

Відповідно до п. 11 цього Порядку мінімальний розмір пенсії становить:

1) для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї:

– осіб з інвалідністю I групи – 180 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

– осіб з інвалідністю II групи – 160 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

– осіб з інвалідністю III групи – 145 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

2) для інших осіб з інвалідністю, щодо яких установлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою:

– осіб з інвалідністю I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 150 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;

– осіб з інвалідністю II групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 125 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;

– осіб з інвалідністю III групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 110 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;

3) для дітей з інвалідністю – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

4) для непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні:

– на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 відсотків пенсії по інвалідності померлого годувальника;

– на двох і більше непрацездатних членів сім'ї – 100 відсотків пенсії по інвалідності померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частинами.

Згідно з п. 12 Порядку в разі коли розмір пенсійної виплати (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги, сум індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім пенсій за особливі заслуги перед Україною) не досягає в осіб з інвалідністю – учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, I групи – 285 відсотків, II групи – 255 відсотків, III групи – 225 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, виплачується щомісячна державна адресна допомога до пенсії в сумі, що не вистачає до зазначених розмірів. У разі зміни прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, проводиться перерахунок зазначеної допомоги, виходячи з розміру встановленого прожиткового мінімуму.

Пенсії за віком особам, віднесеним до 2, 3, 4 категорій. Згідно зі ст. 55 Закону особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення, пенсії надаються із зменшенням пенсійного віку, установленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності відповідного страхового стажу, зменшеного на кількість років зменшення пенсійного віку, але не менше 15 років страхового стажу:

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
1.	Учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: – які працювали в зоні відчуження з	10 років

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
	моменту аварії до 1 липня 1986 року незалежно від кількості робочих днів, а з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року – не менше 5 календарних днів	
	– які працювали в 1987 році в зоні відчуження не менше 14 календарних днів	8 років
	– які працювали з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року в зоні відчуження від 1 до 5 календарних днів, у 1987 році – від 10 до 14 календарних днів, у 1988 році – не менше 30 календарних днів, на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві – не менше 14 календарних днів у 1986 році	5 років

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки – 10 років і більше, жінки – 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на три роки понад передбачений цією статтею.

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки – 12 років 6 місяців і більше, жінки – 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
2.	<p>Потерпілі від Чорнобильської катастрофи:</p> <ul style="list-style-type: none"> – евакуйовані з 10-кілометрової зони відчуження в 1986 році – евакуйовані з інших територій зони відчуження в 1986 році – особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні безумовного (обов'язкового) відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали в цій зоні не менше 2 років – особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали в цій зоні не менше 3 років – особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні посиленого радіологічного контролю за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали в цій зоні не менше 4 років – особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986-1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з 	<p>10 років</p> <p>8 років</p> <p>4 роки* та додатково 1 рік за кожний рік проживання, роботи, але не більше 9 років</p> <p>3 роки* та додатково 1 рік за 2 роки проживання, роботи, але не більше 6 років</p> <p>2 роки* та додатково 1 рік за 3 роки проживання, роботи, але не більше 5 років</p> <p>2 роки</p>

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
	ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що виконувалися за урядовими завданнями	

* Початкова величина зниження пенсійного віку встановлюється лише особам, які постійно проживали або постійно працювали в зазначених зонах з моменту аварії по 31 липня 1986 року незалежно від часу проживання або роботи в цей період.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 (чоловіки – 10 років і більше, жінки – 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на два роки понад передбачений цією статтею.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 (чоловіки – 12 років 6 місяців і більше, жінки – 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

Пенсійний вік за бажанням особи може бути знижено тільки за однією підставою, передбаченою цією статтею, якщо не обумовлено інше. При цьому відповідне зниження пенсійного віку, передбачене цією статтею, застосовується також до завершення періоду збільшення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 року.

Призначення та виплата пенсій названим категоріям проводиться відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і цього Закону.

Особливості обчислення стажу роботи (служби в зоні відчуження) (ст. 56 Закону). Час роботи, служби (в тому числі державної) з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у зоні відчуження зараховується до стажу роботи, стажу державної служби, вислуги років, яка надає право на пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне

забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: до 1 січня 1988 року – у потрійному, а з 1 січня 1988 року до 1 січня 1993 року – у полуторному розмірі (у тому числі за списком № 1). З 1 січня 1993 року та в наступні роки пільги з обчислення стажу роботи в зоні відчуження визначаються Кабінетом Міністрів України.

Право на пенсію в повному розмірі мають громадяни, віднесені до категорій 1, 2, 3, 4, за умови стажу роботи не менш як: чоловіки – 20 років, жінки – 15 років, із збільшенням пенсії на один процент заробітку за кожний рік роботи понад установлений цим пунктом стаж, але не вище 75 процентів заробітку, а громадянам, які відпрацювали за списком № 1, чоловіки – 10 років і більше, жінки – 7 років 6 місяців і більше – не вище 85 процентів заробітку, у разі призначення пенсії на умовах частини другої статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Особливості обчислення середньомісячного заробітку для призначення пенсії чорнобильцям (ст. 57 Закону). Обчислення середньомісячного заробітку проводиться відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У разі обчислення пенсії відповідно до частини другої статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за бажанням того, хто звернувся за пенсією, середньомісячний фактичний заробіток для обчислення пенсії може визначатися за будь-які 12 місяців підряд роботи на територіях радіоактивного забруднення.

Якщо особа, яка звернулася за пенсією, пропрацювала на територіях радіоактивного забруднення:

– менше 12 місяців, – середньомісячний заробіток визначається шляхом поділу загальної суми заробітку за календарні місяці роботи на кількість цих місяців;

– не менше 30 календарних днів у двох місяцях, – середньомісячний заробіток визначається за будь-які фактично відпрацьовані 30 календарних днів роботи;

– менше місяця, – середньомісячний заробіток визначається

за цей календарний місяць з додаванням до заробітку на основній роботі.

Порядок обчислення середньомісячного заробітку для призначення пенсії чорнобильцям визначається постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 1210 (див. п. 2-6 та 8 Порядку).

Особам, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році, а також в евакуації населення на добровільній безплатній основі і стали особами з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи, що підтверджено відповідними документами, пенсія по інвалідності за їх бажанням обчислюється з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, що був установлений на час їхнього перебування в зоні відчуження.

Пенсії військовослужбовцям, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (ст. 59 Закону). Пенсії військовослужбовцям призначаються з їх грошового забезпечення.

Військовослужбовцям пенсії по інвалідності, а членам їх сімей пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї за їх бажанням можуть призначатися на умовах і в порядку, визначених законодавством для осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), або відповідно до ст. 54 Закону.

Особам, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї під час проходження дійсної строкової служби і внаслідок цього стали особами з інвалідністю, пенсія по інвалідності обчислюється відповідно до Закону або за бажанням таких осіб – з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня відповідного року.

Відповідно до п. 7 Порядку пенсії призваних на військові збори військовозобов'язаних, які брали участь у ліквідації

наслідків Чорнобильської катастрофи та працювали в зоні відчуження в 1986-1990 роках, призначаються виходячи із заробітної плати, яку вони одержували за основним місцем роботи, з урахуванням фактично відпрацьованого часу в зоні відчуження, характеру виконуваної роботи, місця і тривалості робочого дня (незалежно від періоду проведення розрахунку оплати праці за умови, якщо такий розрахунок проведено на підставі первинних документів про місце роботи і тривалість робочого дня згідно із сумарною кратністю оплати праці, встановленою у відповідні періоди за зонами небезпеки: у III зоні – 5, II – 4, I – 3). При цьому в усіх випадках заробітна плата для розрахунку пенсії не повинна бути нижчою від фактично одержаної суми в зазначений період.

Виплата пенсії в разі виїзду за кордон (ст. 59¹ Закону). У разі виїзду пенсіонера із числа постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, крім пенсії, зазначеної в частині другій цієї статті, виплачується в порядку, передбаченому ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Пенсія по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, призначена згідно зі ст. 54 цього Закону, в разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон виплачується органом, що призначає пенсії. При цьому застосовується порядок переведення в інші країни пенсій по інвалідності внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, що визначається Кабінетом Міністрів України.

5.3. Спеціальне пенсійне забезпечення

Поряд з підготовкою та прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розроблялись закони про органи публічної служби, у яких передбачались особливості пенсійного забезпечення їх працівників. Так була створена правова база спеціального пенсійного забезпечення.

Спеціальне пенсійне забезпечення – це визначений законодавчими актами вид пенсійного забезпечення, який передбачає преференції для точно окресленого кола працівників публічної служби при призначенні пенсії порівняно з загальним порядком щодо обчислення стажу служби і заробітної плати, встановлення розміру пенсій та регулярного їх перерахунку у разі збільшення заробітної плати особам, що працюють на відповідних посадах, з метою компенсації обмежень перебування на публічній службі.

Основними ознаками спеціального пенсійного забезпечення є: 1) визначається не одним законодавчим актом, а багатьма, що стосуються конкретної публічної служби; 2) фінансується за рахунок коштів Пенсійного Фонду України та Державного бюджету України; 3) пенсійному забезпеченню підлягає вичерпно окреслене коло працівників публічної служби; 4) особливості пенсійного забезпечення стосуються: а) обчислення стажу служби, необхідного для призначення пенсії; б) обчислення заробітної плати, яка буде враховуватися при визначенні розміру призначеної пенсії; в) законодавчо визначеного відсотка заробітної плати, обчисленої за певними правилами; г) здійснення перерахунку пенсії після підвищення заробітної плати працюючим працівникам на відповідній посаді; 5) проводиться щомісячно в грошовій формі; 6) передбачає можливість припинення пенсійного забезпечення в разі вчинення кримінального правопорушення, установленого вироком суду, що набув законної сили; 7) знаходиться під пильним контролем суспільства і при негативній громадській думці може бути обмежене чи припинене; 8) метою забезпечення є матеріальна підтримка на рівні, що відповідає минулому статусу особи як компенсації за законодавчі обмеження перебування на публічній службі.

Провали в економіці та кадровій політиці, зростання злочинності, неефективна діяльність публічної служби, суцільна корупція тощо викликали гостре невдоволення населення великими заробітними платами та незвичайно пільговою системою пенсійного забезпечення державних службовців. Влада змушена була піти на імітацію чи проведення реформ у

різних сферах життя суспільства і, у т. ч., щодо обмеження пенсійних прав працівників публічної влади, а в деяких випадках і до скасування окремих з них. Законом України від 8 липня 2011 року № 3668-VI пенсійний вік для держслужбовців-чоловіків був збільшений до 62 років, максимальна пенсія обмежена 10 прожитковими мінімумами для непрацевдатних осіб, а розмір їх пенсії був зменшений з 90 відсотків до 80. Іншими законами розмір пенсії був зменшений до 70 і 60 відсотків, але пільговий порядок перерахунку призначення пенсії не був скасований.

Пунктом 4 Прикінцевих положень Закону України від 2 березня 2015 року № 213-VIII КМУ було доручено у тримісячний строк підготувати та надати до 1 травня 2015 року на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних (крім пенсії військовослужбовців і наукових працівників), на загальних підставах. Згідно з п. 5 цих Прикінцевих положень Закону в разі неприйняття до 1 червня 2015 року закону щодо призначення пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах, з 1 червня 2015 року скасовуються норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються відповідно до законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», Податкового та Митного кодексів України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України. Як відомо, ця вимога не була виконана і відповідний законопроект не був підписаний.

У багатьох країнах існують окремі програми соціального забезпечення працівників державної служби як додаткова компенсація за виконання певних видів роботи, що передбачають надзвичайно високу відповідальність, особливі умови праці та обмеження можливості додаткової зайнятості. З цим погоджується населення цих країн. В Україні ситуація кардинально інша: народ негативно оцінює роботу державного

апарату, не бачить підстав для їх додаткового соціального забезпечення, обвинувачує чиновників в участі в незаконних схемах та протиправному збагаченні. Існування спецпенсій проковує на конфлікти в суспільстві.

Пенсійна система України станом на 1 січня 2017 року характеризувалась такими даними:

№	Назва нормативного документу, згідно якого призначена пенсія	Чисельність пенсіонерів, чол.	Середній розмір пенсії, грн.	Загальні видатки, млн. грн.
1	«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	10 896 753	1 725,69	18 804,40
2	«Про пенсійне забезпечення»	130 329	1 345,12	175,3
3	«Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»	632 826	2 765,37	1 750,00
	у т. ч. – військовослужбовці строкової служби	73 736	3 134,65	231,1
	– особи офіцерського, начальницького складу та інші	559 090	2 716,81	1 518,90
4	«Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (ст. 54)	83 095	3 545,14	294,6
5	«Про державну службу»	112 583	3 385,50	381,1
6	«Про дипломатичну службу»	2	9 000,00	0,02
7	«Про службу в органах місцевого самоврядування»	23 453	3 093,28	72,5
8	Положення про помічника-консультанта народного депутата України	692	3 872,54	2,7
9	«Про судову експертизу»	152	2 990,13	0,5
10	Митний кодекс	986	4 688,95	4,6
11	«Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»	3 652	3 446,71	12,6
12	«Про Національний банк України»	1 379	6 533,79	9

№	Назва нормативного документу, згідно якого призначена пенсія	Чисельність пенсіонерів, чол.	Середній розмір пенсії, грн.	Загальні видатки, млн. грн.
13	«Про наукову і науково-технічну діяльність»	61 189	3 707,39	226,9
14	«Про статус суддів»	2 694	21 963,33	59,2
15	«Про статус народного депутата України»	960	15 152,50	14,5
16	«Про прокуратуру»	5 384	9 399,87	50,6
17	«Про Кабінет Міністрів України»	69	15 102,90	1
Всього		11 956 198	1 828,30	21 859,50
спецпенсії без військових		296 290	3 813,40	1 129,90
<i>спецпенсії з військовими</i>		977 399	2 946,46	2 879,90

Суттєвий крок до обмеження спеціального пенсійного забезпечення зроблено Законом України від 3 жовтня 2017 року, що набув чинності з 11 жовтня 2017 року. Ним були внесені такі зміни до діючих законів (див. п. 8, 13-15, 27):

– пенсійне забезпечення працівників засобів масової інформації здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». У разі поранення, контузії, каліцтва, одержаного під час виконання службових обов’язків у місцях надзвичайних подій, журналіст або прирівняний до нього працівник має право на призначення дострокової пенсії за віком відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», але не раніше ніж за п’ять років до досягнення чоловіками 60 років, жінками – 55 років, за наявності страхового стажу не менше 25 років для чоловіків і не менше 20 років для жінок (ст. 16 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»);

– пенсійне забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (ч. 7 ст. 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»);

– пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється

відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ч. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України»);

– пенсійне забезпечення працівників дипломатичної служби здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 40 Закону України «Про дипломатичну службу»);

– пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 37 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Ст. 57 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» було передбачено, що пенсійне забезпечення колишніх членів Кабінету Міністрів України здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про державну службу». Законом України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII було уточнено, що пенсійне забезпечення здійснюється на загальних підставах відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Якщо у ч. 1 ст 64 Закону України «Про Національний банк України» первісно зазначалось, що питання соціального захисту службовців НБУ визначаються Законом України «Про державну службу», то в останній редакції – визначаються Правлінням Національного Банку України з урахуванням законодавства про працю, тобто відсутня відсилочна норма щодо пенсійного забезпечення. Так само ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» регламентуються питання пенсійного забезпечення судових експертів. У Положенні про помічника-консультанта народного депутата України вилучені будь-які згадки про Закон України «Про державну службу».

Твердження про те, що законами України останніх років ліквідоване спеціальне пенсійне забезпечення, не відповідає дійсності. Залишено лазівки для отримання спеціальних пенсій держслужбовцями та прирівняних до них осіб, а пенсійне забезпечення прокурорів планують суттєво поліпшити, перевівши їх у пенсійну систему військовослужбовців.

Конституційний Суд України відновив довічне грошове утримання суддів. Розглянемо більш детально всі ці три випадки особливого пенсійного забезпечення.

I. Пенсійне забезпечення державних службовців. Правова база: ст. 25 і 37 Закону України від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ «Про державну службу»; Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу»; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок призначення пенсій деяким категоріям осіб, затв. постановою КМУ від 14 вересня 2016 року № 622; постанова правління ПФУ від 17 січня 2017 року № 1-3 «Про форми довідок про заробітну плату для призначення пенсії державним службовцям».

Пенсії державним службовцям – щомісячні грошові виплати за рахунок коштів ПФУ та Державного бюджету України особам, які займали посади державних службовців, на умовах і в порядку, передбачених спеціальним законом. Ознаки пенсій: 1) належать до щомісячних виплат; 2) надаються в грошовій формі; 3) виплачуються за рахунок коштів Пенсійного Фонду України та Державного бюджету України; 4) коло отримувачів пенсій вичерпно окреслене законом; 5) основною підставою для призначення пенсії є стаж державної служби встановленої законом тривалості; 6) їх призначення, розмір та порядок перерахунку знаходяться під посиленням громадським контролем; 7) виступають критерієм реальної оцінки роботи державної служби з боку суспільства; 8) передбачають можливість у разі вчинення кримінального правопорушення позбавлення права на отримання такої пенсії.

З 1 травня 2016 року набув чинності Закон України від 10 грудня 2015 року «Про державну службу», який разом з іншими нормативними актами встановив на перехідний період певні особливості пенсійного забезпечення державних службовців. Ст. 46 цього Закону передбачає періоди стажу державної служби, які дають право на встановлення державному службовцю надбавки за вислугу років, надання додаткової оплачуваної відпустки, але не стосуються призначення пенсій. У ст. 90 вказаного Закону зафіксовано, що пенсійне забезпечення державних службовців здійснюється відповідно до Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і через це нелогічно керуватися Порядком обчислення стажу державної служби, який був затверджений постановою КМУ від 25 березня 2016 року № 229.

Пунктом 2 Розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» визнано таким, що втратив чинність, Закон України «Про державну службу» (1993 року), крім ст. 37, що стосується осіб, зазначених у п. 10 і 12 цього Розділу. Одночасно втратила чинність ст. 37-1 Закону, яка регламентувала порядок і умови перерахунку пенсій державних службовців.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 Закону 1993 року на одержання пенсії державних службовців мають право чоловіки, які досягли віку 62 роки, та жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років, та які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менш як 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку. Пенсія державним службовцям призначається в розмірі 60 відсотків суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – у розмірі 60 відсотків заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

У Порядку призначення пенсій деяким категоріям осіб закріплені такі основні положення:

– згідно з п. 10 і 12 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу» на призначення пенсії відповідно до ст. 37 Закону України від 16 грудня 1993 року № 3723-XII «Про державну службу» мають право особи, які на день набрання чинності Законом України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу»: 1) мають не менш як 20 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державної служби, визначених ст. 25 Закону та актами Кабінету Міністрів України; 2) займають посади державної служби та мають не менш як 10 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державних службовців, визначених ст. 25 Закону та актами Кабінету Міністрів України;

– пенсія державним службовцям призначається з дати звернення, але не раніше дати виникнення права, в розмірі 60 відсотків суми їх заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та відповідного рангу за останнім місцем роботи на державній службі, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. При цьому: 1) посадовий оклад, надбавки за ранг та вислугу років враховуються в розмірах, установлених на день звернення за призначенням пенсії за останньою займаною посадою державної служби (або прирівняною до неї в разі відсутності в державному органі відповідних посад державної служби); 2) розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за ранг та вислугу років), що включаються в заробіток для обчислення пенсії, визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за будь-які 60 календарних місяців роботи на посаді державної служби підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв,

починаючи з 1 травня 2016 року. Середньомісячна сума зазначених виплат за 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми цих виплат на 60. За бажанням особи неповні місяці роботи на посаді державної служби враховуються як повні; 3) у разі коли в осіб, зазначених в пункті 2 Порядку, станом на дату звернення немає 60 календарних місяців роботи на посаді державної служби підряд перед зверненням за пенсією починаючи з 1 травня 2016 року, середньомісячна сума виплат (крім посадових окладів, надбавок за ранг та вислугу років) визначається шляхом ділення загальної суми таких виплат за наявні місяці роботи починаючи з 1 травня 2016 року на кількість таких місяців. За бажанням особи неповні місяці роботи на посаді державної служби враховуються як повні. При цьому для державних службовців, які звернулися за призначенням пенсії в травні 2016 року, а також для осіб, які не працювали починаючи з 1 травня 2016 року на посадах державної служби, сума виплат (крім посадових окладів, надбавок за ранг та вислугу років) визначається з розрахунку таких виплат за травень 2016 року як за повний місяць; 4) матеріальна допомога та виплати, які нараховуються за період, що перевищує календарний місяць, враховуються в частині, що відповідає кількості місяців у розрахунковому періоді. За бажанням осіб, які мають не менш як 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, і які на момент виходу на пенсію не перебувають на державній службі, розмір зазначених в абзацах третьому – п'ятому цього пункту виплат визначається в середніх розмірах відносно визначених законодавством таких виплат за місяць, що передує місяцю звернення за призначенням пенсії, але не раніше травня 2016 року, за відповідною (прирівняною) посадою (посадами) за останнім місцем роботи на державній службі;

– у всіх випадках заробітна плата для призначення пенсії державного службовця враховується в межах установлені законом на день призначення пенсії максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– державний службовець, звільнений з державної служби у зв'язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища, або притягненням до адміністративної відповідальності за вчинене правопорушення, пов'язане з корупцією, позбавляється права на одержання пенсії відповідно до Закону. У таких випадках пенсія державному службовцю призначається на загальних підставах.

Таким чином, пенсії державним службовцям призначаються за таких умов: 1) досягнення пенсійного віку (для чоловіків – 62 роки); 2) наявність страхового стажу для чоловіків – 35 років, для жінок – 30 років; 3) не призначалась раніше відповідно до Закону України «Про державну службу» (1993 року); 4) на 1 травня 2016 року – перебування на державній службі не менше 10 років або наявність 20-річного стажу державної служби незалежно від факту роботи на державній службі на 1 травня 2016 року (п. 10 і п. 12 Прикінцевих положень Закону України «Про державну службу» (2015 року)).

II. Довічне грошове утримання суддів. Правова база: ст. 142 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів»; ст. 27 Закону України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України»; Порядок подання документів для призначення (перерахунку) і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України, затв. постановою правління ПФУ від 25 січня 2008 року № 3-1. З приводу матеріального забезпечення суддів прийнято ряд міжнародно-правових актів та низка рішень КСУ.

Сьогодні законодавство передбачає три види соціального забезпечення: а) пенсійне забезпечення на загальних засадах; б) довічне грошове утримання працюючих суддів; в) довічне грошове утримання суддів у відставці.

Пенсійне забезпечення суддів здійснюється на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», тобто при досягненні пенсійного віку та наявності страхового стажу, як зазначено в ст. 26 Закону. Саме цим Законом регламентуються пенсійний вік та страховий стаж, і ці умови для призначення

страхової пенсії не можуть регулюватися іншими законами і, в т. ч., Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Установлений ч. 1 ст. 142 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пенсійний вік для чоловіків – 62 роки і для жінок – 60 років (після закінчення його підняття) був розрахований, та Закон України «Про державну службу», який зараз пенсійне забезпечення держслужбовців не регламентує. Ч. 1 ст. 142 Закону повинна бути приведена у відповідність до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

При пенсійному забезпеченні можна застосовувати будь-яку формулу нарахування, за якою пенсії будуть складати до 40 відсотків від зарплати, прив'язати їх до середньої заробітної плати по Україні за 1-2-3 роки, обмежити максимальний розмір їх виплати, виплачувати починаючим пенсіонерам пенсію в зменшеному розмірі, оподатковувати її, призупиняти її виплату, не перераховувати її роками і т.п. Звичайно, що суддів таке пенсійне забезпечення не влаштовує.

В умовах недовіри населення до судової системи практично неможливо встановити справедливе матеріальне і соціальне забезпечення суддів. Незалежність суддів асоціюється в людей з їх свавіллям. Високі зарплати і пенсії не є запорукою від корупції. Заходи з матеріального забезпечення суддів повинні охоплювати два етапи: 1) на перехідний період до встановлення довіри народу до правосуддя; 2) на період після відновлення довіри до правосуддя. Саме на другому етапі можна створити ефективно працюючу систему матеріального і соціального забезпечення суддів, що матиме підтримку населення. Заходи, які сьогодні вживаються, навряд чи відновлять довіру населення до діяльності суддів.

КСУ впродовж багатьох років у своїх рішеннях шукає аргументи, щоб довести суттєву відмінність між пенсійним забезпеченням суддів та довічним грошовим утриманням суддів, а також виявити особливості при отриманні працюючим суддею та суддею у відставці довічного грошового утримання. Розробка концепції довічного грошового утримання суддів має велике теоретичне і практичне значення.

Теоретичною базою для визначення правової природи довічного грошового утримання суддів можуть служити такі положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

– суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді;

– на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності в сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою;

– суддя, який має стаж роботи на посаді судді не менше двадцяти років, має право подати заяву про відставку;

– до стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посаді: 1) судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України, судді Конституційного Суду України; 2) члена Вищої ради правосуддя, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 3) судді в судах та арбітрів у державному і відомчому арбітражах колишнього СРСР та республік, що входили до його складу;

– судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками – пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується пенсія на умовах, визначених зазначеним Законом, або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання;

– суддя у відставці, який не досяг віку, встановленого ч. 1 ст. 142 Закону, отримує щомісячне довічне грошове утримання. При досягненні таким суддею віку, встановленого ч. 1 ст. 142 Закону, за ним зберігається право на отримання щомісячного

довічного грошового утримання або, за його вибором, призначається пенсія на умовах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

– щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді у відставці в розмірі 50 відсотків суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді. За кожний повний рік роботи на посаді судді понад 20 років розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на два відсотки грошового утримання судді;

– суддівська винагорода регулюється цим Законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Вона виплачується судді з дня зарахування його до штату відповідного суду, якщо інше не встановлено цим Законом. Суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за: 1) вислугу років; 2) перебування на адміністративній посаді в суді; 3) науковий ступінь; 4) роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. Базовий розмір посадового окладу судді становить: 1) судді місцевого суду – 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року; 2) судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду – 50 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року; 3) судді Верховного Суду – 75 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року. До базового розміру посадового окладу додатково застосовуються такі регіональні коефіцієнти: 1) 1,1 – якщо суддя здійснює правосуддя в суді, що розташований у населеному пункті з кількістю населення щонайменше сто тисяч осіб; 2) 1,2 – якщо суддя здійснює правосуддя в суді, що розташований у населеному пункті з кількістю населення щонайменше п'ятсот тисяч осіб; 3) 1,25 – якщо суддя здійснює правосуддя в суді, що розташований у населеному пункті з кількістю населення щонайменше один мільйон осіб. Суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі: за наявності стажу роботи більше 3 років – 15 відсотків, більше 5 років – 20 відсотків, більше 10

років – 30 відсотків, більше 15 років – 40 відсотків, більше 20 років – 50 відсотків, більше 25 років – 60 відсотків, більше 30 років – 70 відсотків, більше 35 років – 80 відсотків посадового окладу. Суддям, які обіймають посади заступника голови суду, секретаря судової палати, секретаря Пленуму Верховного Суду, секретаря Великої Палати Верховного Суду, виплачується щомісячна доплата в розмірі 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду, голові суду – 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду. Суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата (доктора філософії) або доктора наук із відповідної спеціальності в розмірі відповідно 15 і 20 відсотків посадового окладу судді відповідного суду. Суддям виплачується щомісячна доплата за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці, у розмірі залежно від ступеня секретності інформації: відомості та їх носії, що мають ступінь секретності «Цілком таємно», – 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду; відомості та їх носії, що мають ступінь секретності «Таємно», – 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду. Обсяги видатків на забезпечення виплати суддівської винагороди здійснюються за окремим кодом економічної класифікації видатків. Суддя, який не здійснює правосуддя (крім випадків тимчасової непрацездатності, перебування судді в щорічній оплачуваній відпустці), не має права на отримання доплат до посадового окладу;

– у разі зміни розміру складових суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді, здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання;

– пенсія або щомісячне довічне грошове утримання судді виплачується незалежно від заробітку (прибутку), отриманого суддею після виходу у відставку. Щомісячне довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

З цих положень можна зробити висновок про тотожну природу довічного грошового утримання та колишніми спецпенсіями державних службовців. Цей вид соціального

забезпечення можна назвати пільговою пенсією. Законодавці та КСУ не це мали на увазі. Якщо ввести довічне грошове утримання судді, то слід було вказати, чим вони відрізняються, наприклад, від пільгових пенсій чи за вислугу років. Теза про те, що суддівська винагорода не є зарплатою, а довічне утримання – пенсією, звучить непереконливо. Пенсія призначається за кількісні показники (вік, стаж і т.д.), а довічне утримання – за якісні показники, тобто за бездоганну роботу судді. Таке утримання слід заслужити, і певний орган повинен підтвердити, що особа заслужила таке утримання. Суддя повинен мати не право на довічне утримання, а право звернутись із клопотанням про встановлення йому такого утримання. За наявності обставин, які не сумісні зі статусом судді (судді у відставці), особа повинна позбавлятися права на виплату довічного утримання. Саме в цьому і полягає різниця між пенсією та довічним грошовим утриманням судді. Існування двох практично однакових правових режимів соціального забезпечення суддів, але з різними розмірами виплат: загальним забезпеченням (за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») та спеціального (довічного утримання) знову приведе до гострого конфлікту між суспільством та владою. На період відновлення довіри народу до правосуддя потрібно передбачити виплату пенсій на пільгових умовах (на тих самих умовах, що виплачуються інші пільгові пенсії), а після відновлення довіри треба повернутися до виплати довічного грошового утримання за бездоганну роботу на посаді судді.

Оскільки мінімальний вік для зайняття посади судді встановлений у 30 років, а максимальний вік перебування на цій посаді – 65 років, то право на довічне грошове утримання особа отримає у 50 років. За 15 років довічне утримання може зрости до 30 відсотків (15 років x 2%). Для суддів, які бездоганно попрацювали на суддівських посадах не менше 30 років, можна встановлювати довічне утримання на рівні 90 відсотків суддівської винагороди.

Виходячи з цих позицій, на погляд автора, довічне грошове утримання суддів – це щомісячна грошова винагорода за

рахунок коштів Державного бюджету України особі, яка бездоганно пропрацювала на посаді судді не менше 20 років з метою належного матеріального забезпечення відповідного до наявного статусу судді за рішенням компетентного органу. Характерні риси: 1) щомісячна виплата; 2) належить до особливого виду суддівської винагороди, що не включається до зарплати судді; 3) виплачується в грошовій формі; 4) джерелом фінансування виступає Державний бюджет України; 5) виплачується за бездоганну роботу на посаді судді; 6) право на довічне утримання визначається спеціальним органом; 7) метою виплати є забезпечення рівня життя відповідно до свого статусу на рівні не нижчому ніж у країнах Східної Європи.

Стосовно довічного грошового утримання суддів КСУ оприлюднив такі свої позиції:

1) довічне грошове утримання є гарантованою державною щомісячною звільненою від сплати податків грошовою виплатою, що слугує забезпеченню належного утримання судді, у тому числі після звільнення від виконання обов'язків судді (Рішення від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007);

2) особливість щомісячного грошового утримання полягає в тому, що воно не належить до суддівської винагороди і тому не є складовою заробітної плати судді. Це утримання є самостійною гарантією незалежності судді та складовою правового статусу;

3) щомісячне грошове утримання судді, який, маючи право на відставку, продовжує працювати на посаді судді, встановлюється в зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків щодо здійснення незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя, а щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці є належним утриманням цього судді після припинення виконання ним своїх професійних обов'язків та особливою формою його соціального забезпечення:

4) правова природа щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці та щомісячного грошового утримання працюючого судді є однаковою, а самі ці поняття – однорідними та взаємопов'язаними. Щомісячне грошове утримання ідентичне щомісячному довічному грошовому утриманню та є звільненою від оподаткування виплатою;

5) відмінність щомісячного грошового утримання працюючого судді від щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці полягає в тому, що судді, які мають право на відставку та продовжують працювати на посаді судді, цю виплату одержують виключно з Державного бюджету України, а судді у відставці – з Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України;

б) поняття «щомісячне довічне грошове утримання» означає неоподатковану грошову виплату як судді, який, маючи право на відставку, продовжує працювати на посаді судді і одержує її з Державного бюджету України у вигляді щомісячного грошового утримання, так і судді у відставці, які отримують її з Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України (п. 2-6, див. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011).

Рішенням від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016 КСУ визнав неконституційними положення різних законів щодо: 1) зменшення розміру щомісячного довічного грошового утримання суддів; 2) установлення максимального розміру такого утримання, припинення його виплати суддям у відставці на період їх роботи на нових посадах; 3) скасування права судді на перерахунок довічного грошового утримання судді, призначеного раніше; 4) скасування з 1 червня 2015 року норм щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються, зокрема, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Установлений такий порядок подання документів для призначення (перерахунку) і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами ПФУ:

– заява про призначення довічного грошового утримання подається до районного управління ПФУ через уповноважену особу за останнім місцем роботи. Заява про призначення щомісячного довічного утримання може бути подана суддею особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, завіреної в установленому законодавством порядку;

– щомісячне довічне утримання призначається з дня, наступного за днем звільнення судді з посади у відставку, якщо звернення за призначенням щомісячного довічного утримання відбулося не пізніше трьох місяців з дня звільнення судді з посади. У разі звернення пізніше трьох місяців з дня звільнення судді з посади щомісячне довічне утримання призначається з дня звернення за його призначенням. Днем звернення за призначенням щомісячного довічного утримання вважається день прийняття органом, що призначає щомісячне довічне утримання, заяви та документів, перелік яких наведено в розділі III Порядку. Якщо документи, які необхідно подати додатково, протягом трьох місяців не подані, щомісячне довічне утримання, за згодою судді у відставці призначається за наявними документами;

– заява про перерахунок щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці та довідка про розмір суддівської винагороди подається до органів, що призначають щомісячне довічне утримання. Звернення за перерахунком щомісячного довічного утримання проводиться в разі зміни розміру складових суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді. Перерахунок щомісячного довічного утримання проводиться з 1 числа місяця, наступного за місяцем, у якому змінилися розміри складових суддівської винагороди судді, який працює за відповідною посадою;

– до заяви про призначення щомісячного довічного утримання судді у відставці додаються: 1) копія рішення Вищої ради правосуддя про звільнення судді з посади; 2) наказ про звільнення судді з посади; 3) документи про місце проживання (реєстрації) особи; 4) документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637; 5) довідка про суддівську винагороду для обчислення щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці; 6) розрахунок стажу судді, який дає право на відставку та отримання щомісячного

довічного грошового утримання судді у відставці; 7) документ про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (крім осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) або свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 8) документи, що засвідчують особливий статус особи: а) посвідчення ветерана війни (для встановлення підвищень згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»); б) посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, або посвідчення потерпілого від Чорнобильської катастрофи (для встановлення додаткової пенсії згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»); в) посвідчення жертви нацистських переслідувань (для встановлення підвищення згідно із Законом України «Про жертви нацистських переслідувань»); г) документи, що підтверджують наявність особливих заслуг перед Батьківщиною, передбачених ст. 11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ст. 8 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». Заява про призначення щомісячного довічного утримання судді у відставці приймається за умови пред'явлення паспорта громадянина України або іншого документа, що посвідчує особу;

– при прийманні документів орган, що призначає щомісячне довічне утримання: 1) оформлює заяву про призначення щомісячного довічного утримання; 2) здійснює попередню перевірку змісту і належного оформлення наданих документів. Для призначення (перерахунку) щомісячного довічного утримання подаються оригінали документів. Не пізніше 10 днів після надходження заяви з необхідними для призначення щомісячного довічного утримання документами або надання додаткових документів орган, що призначає щомісячне довічне утримання, розглядає подані документи та приймає рішення про

призначення щомісячного довічного утримання або відмову в його призначенні відповідно до п. 5 розділу I Порядку. Орган, що призначає щомісячне довічне утримання, не пізніше 10 днів після винесення рішення інформує особу про призначення щомісячного довічного утримання із зазначенням його розміру або про відмову в призначенні щомісячного довічного утримання із зазначенням причин відмови та порядку його оскарження;

– щомісячне довічне утримання виплачується в строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується щомісячне довічне грошове утримання, у грошовій формі, в установленому законодавством порядку. Виплата щомісячного довічного утримання припиняється у випадках, передбачених ст. 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Порядок виплати щомісячного довічного утримання в разі поновлення його виплати, за минулий час, за час перебування особи на повному державному утриманні, за час перебування в місцях обмеження або позбавлення волі, у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон, утримання надміру виплачених сум та відрахувань зі щомісячного довічного утримання здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

III. Пенсійне забезпечення працівників прокуратури. Правова база: ст. 86 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру»; п. 8 Прикінцевих та перехідних положень Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсії».

Пенсійне забезпечення працівників прокуратури здійснюється на підставі ст. 86 Закону України «Про прокуратуру», але в п. 8 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсії» зазначене наступне: установити, що норми ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» щодо пенсійного забезпечення діють до дня внесення змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з

військової служби, та деяких інших осіб».

Серед працівників правоохоронних органів (до яких умовно відносять суди) у світі найбільш матеріально забезпеченими є судді, а інші мають пільги на порядок менші. У СРСР працівники прокуратури забезпечувались краще і цю тенденцію хочуть залишити і сьогодні. Прокуратура не є військовою організацією, а якщо намагаються її такою зробити, то вона має підлягати терміновій реорганізації або переведенням у систему Мініюсту України. У демократичних країнах відсутні воєнізовані прокуратури. Прощтовхування для працівників прокуратури військових пенсій є надзвичайно хибним кроком.

До 30 вересня 2011 року для працівників прокуратури була встановлена вислуга років у 20 років при наявності стажу роботи на посадах прокурорів не менше 10 років. З 1 жовтня 2011 року і до 30 вересня 2020 року вислуга років буде поступово збільшена на 5 років і з 1 жовтня 2020 року становитиме 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 15 років. Робота прокурорів за своїм характером відповідає діяльності публічної служби, а значить для прокурорських працівників необхідно встановити пенсійний вік у 62 роки, а пенсію виплачувати за наявності загального стажу для чоловіків – 35 років, а у жінок – 30 років, при цьому спеціальний стаж повинен бути не менше 20 років для чоловіків і 15 років для жінок. Установлена сьогодні вислуга років (без пенсійного віку) нічим не виправдовується. Якщо для отримання довічного грошового утримання суддя повинен пропрацювати 20 років, то для прокурорів – лише 15 років, а інтенсивність роботи суддів та особиста відповідальність набагато вищі ніж у прокурорів, де переважає колективна відповідальність.

Відповідно до ч. 1 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» прокурори мають право з 1 жовтня 2020 року на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років не менше 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурора – не менше 15 років. Умови призначення пенсій для чоловіків і жінок однакові.

Відповідно до ст. 86 Закону:

– пенсія призначається в розмірі 60 відсотків від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії;

– розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за вислугу років), що включаються в заробіток для обчислення пенсії, визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на даній роботі;

– середньомісячна сума зазначених виплат за 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми таких виплат на 60. Коригування зазначених виплат проводиться із застосуванням коефіцієнта загального підвищення розмірів посадового окладу та надбавок до нього. Посадовий оклад, надбавки за вислугу років під час призначення пенсії враховуються в розмірах за останньою займаною посадою прокурора, встановлених на момент виникнення права на перерахунок пенсії за вислугу років;

– працівникам, які не мають вислуги років, передбаченої частиною першою цієї статті, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», після досягнення чоловіками 57 років, а жінками віку, що на п'ять років менше, ніж пенсійний вік, установлений ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсія призначається в розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах, із розрахунку 60 відсотків місячної заробітної плати за відповідну вислугу років, передбачену частиною першою цієї статті. Передбачене цією частиною зниження віку для жінок

застосовується також до завершення періоду підвищення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 року. До досягнення віку, встановленого цією частиною, право на пенсію за віком мають чоловіки 1960 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 1) 55 років – які народилися по 31 грудня 1957 року; 2) 55 років 6 місяців – які народилися з 1 січня 1958 року по 31 грудня 1958 року; 3) 56 років – які народилися з 1 січня 1959 року по 31 грудня 1959 року; 4) 56 років 6 місяців – які народилися з 1 січня 1960 року по 31 грудня 1960 року;

– до вислуги років, що дає право на пенсію згідно з цією статтею, зараховується час роботи на прокурорських посадах, зазначених у ст. 15 Закону, стажистами, на посадах: 1) помічників і старших помічників прокурорів; 2) слідчими, суддями; 3) на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, податкової міліції, кримінально-виконавчої служби, офіцерського складу Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань, на посадах державних службовців, які обіймають особи з вищою юридичною освітою; 4) у науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким до набрання чинності цим законом було присвоєно класні чини (працівникам військової прокуратури – відповідні військові звання), у тому числі час наукової та викладацької роботи в інших науково-навчальних закладах, якщо вони мали науковий ступінь чи вчене звання; 5) на адміністративних та викладацьких посадах, посадах наукових працівників у Національній академії прокуратури України; 6) на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, яким до набрання чинності цим Законом було присвоєно класні чини (працівникам військової прокуратури – відповідні військові звання), були направлені туди, а потім повернулися в органи прокуратури; 7) військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах денної форми навчання або на юридичних факультетах вищих навчальних закладів денної форми навчання; 8) відпустка по догляду за дитиною до

досягнення нею трирічного віку, якщо така відпустка надавалася;

– до пенсії за вислугу років, призначеної згідно з цією статтею, встановлюються надбавки на утримання непрацездатних членів сім'ї та на догляд за самотнім пенсіонером у розмірах і за умов, передбачених чинним законодавством;

– право на пенсію за вислугу років мають особи, які безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії працюють в органах прокуратури чи в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України, а також особи, звільнені з прокурорських посад органів прокуратури за станом здоров'я, у зв'язку з ліквідацією чи реорганізацією органу прокуратури, в якому особа обіймає посаду, або в зв'язку із скороченням кількості прокурорів, у зв'язку з обранням їх на виборні посади в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування. Ветеранам війни, які мають необхідний стаж роботи для призначення пенсії за вислугу років, така пенсія призначається незалежно від того, чи працювали вони в органах прокуратури перед зверненням за призначенням пенсії;

– прокурорам, визнаним особами з інвалідністю I або II групи, призначається пенсія по інвалідності в розмірах, передбачених частиною другою цієї статті, за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років;

– у разі обрання прокурора, який має право на отримання пенсії за вислугу років або набуває таке право під час роботи на виборній посаді, народним депутатом України він має право на пенсію, що обчислюється із заробітку народного депутата України, або на пенсійне забезпечення за вислугу років на службі в органах прокуратури, за його вибором;

– прокурорам, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія, за їхнім вибором;

– особи, звільнені з роботи в порядку дисциплінарного стягнення з позбавленням класного чину або позбавлені класного чину за вироком суду, втрачають право на пенсійне забезпечення за вислугою років. Права на одержання пенсії,

передбаченої цією статтею, позбавляються також особи, звільнені з роботи в зв'язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища, або притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. У таких випадках пенсія прокурорам і слідчим призначається на загальних підставах;

– пенсії за вислугу років відповідно до цієї статті призначаються, перераховуються і виплачуються уповноваженими на це державними органами;

– за пенсіонерами і членами їхніх сімей зберігаються пільги і гарантії соціального захисту, передбачені цим Законом та іншими законодавчими актами. Пенсіонери і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, мають також право на безкоштовне медичне обслуговування в тих медичних закладах, в яких вони перебували на обліку до виходу на пенсію працівника прокуратури;

– максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність;

– пенсія в зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї прокурора або слідчого, які були на його утриманні на момент смерті (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), за наявності в померлого годувальника стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років, у розмірі 60 відсотків середньомісячного (чинного) заробітку на одного члена сім'ї, 70 відсотків – на двох і більше членів сім'ї. До непрацездатних членів сім'ї померлого прокурора або слідчого належать особи, зазначені в ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

– умови та порядок перерахунку призначених пенсій працівникам прокуратури визначаються Кабінетом Міністрів України.

5.4. Пенсії за особливі заслуги перед Україною

Історія. Постановою Ради Міністрів СРСР від 19 грудня 1977 року було затверджене Положення про персональні пенсії, яким було замінене аналогічне Положення від 14 листопада 1956 року. Відповідно до нього встановлювались три види персональних пенсій: 1) союзного значення – за заслуги перед СРСР; 2) республіканського значення – за заслуги перед союзною республікою; 3) місцевого значення – за заслуги місцевого значення. Вказані пенсії встановлювались спеціальними комісіями особам, які досягли віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років, або незалежно від віку, якщо вони є особами з інвалідністю. Такі особи мали право на персональні пенсії за умови досягнення віку, що давав право на пільгову пенсію. Право на вказану пенсію мали члени сім'ї померлого персонального пенсіонера чи особи, яка претендувала на таку пенсію.

Установлення персональної пенсії і визначення її розміру здійснювалось у кожному окремому випадку в залежності від заслуг особи, якій установлювалася пенсія, від ступеня втрати нею працездатності, матеріального стану та числа утриманців. Розмір персональної пенсії союзного значення становив не більше 250 крб., республіканського значення – 160 крб., місцевого значення – 140 крб. (п. 6 Положення у редакції від 9 липня 1985 року). Персональні пенсії в зв'язку з втратою годувальника становили: при одному непрацездатному члені сім'ї – 70 відсотків пенсії, при двох чи більше непрацездатних членах сім'ї – до 100 відсотків пенсії померлого годувальника (п. 7 Положення). Комісії з установлення персональних пенсій були створені при Раді Міністрів СРСР, Радах Міністрів союзних республік та облвиконкомах рад народних депутатів.

У п. 26-36 Положення були передбачені пільги для персональних пенсіонерів. Вони мали право на: 1) додаткову

житлову площу; 2) оплату квартплати в розмірі 50 відсотків; 3) оплату зайвої житлової площі в ординарному розмірі; 4) 50-відсоткову знижку плати за користування опаленням, водою, каналізацією, газом, а для тих, хто проживав у будинках, що не мали центрального опалення, – 50 відсотків вартості палива в межах норм, установлених для решти населення; 5) переважне право на спеціалізовану медичну допомогу і безоплатне протезування всіх видів (крім протезів із дорогоцінних металів); 6) оплату ліків, що відпускалися за рецептами лікарів, у розмірі 20 відсотків; 7) одноразову допомогу у випадку особливої нужденності; 8) грошову допомогу в розмірі двомісячної пенсії за наявності партійного стажу не менше 50 років, а тим, що мали стаж від 30 до 50 років, – допомогу в розмірі 1,5 місячної пенсії, а колишнім політкаторжанам, політв'язням тощо – допомогу в розмірі місячної пенсії; 9) щорічну безоплатну санаторно-курортну путівку за наявності партійного стажу не менше 30 років чи статусу політв'язня тощо, або за бажанням – грошову компенсацію вартості путівки, але не більше 100 крб.; 10) транспортні пільги.

У СРСР пенсії за спецзаконами, крім військовослужбовців, не призначались. В Україні була зроблена спроба відновити персональні пенсії, але ця ідея не пройшла. Персональні пенсії були замінені пенсіями на надзвичайно пільгових умовах за окремими спеціальними законами.

Правова база: Закон України від 1 червня 2001 року № 1767-III «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»; Схема визначення розмірів надбавок залежно від наявних заслуг перед Україною, що затверджується Мінсоцполітики України.

Пенсія за особливі заслуги перед Україною – щомісячна грошова надбавка до пенсії з коштів Державного бюджету України у відсотках до прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, за точно встановлені законом заслуги перед Україною. Характерні риси: 1) призначається особі одночасно з наявним видом пенсії або пізніше; 2) на момент її призначення особа має бути громадянином України; 3) перелік заслуг перед Україною точно вказаний у законі;

4) ініціатором призначення виступає сама особа, а не різні громадські та державні органи; 5) призначається у вигляді надбавки до пенсії; 6) її розмір встановлюється у відсотках до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 7) призначається територіальним органом ПФУ за заявою особи; 8) відсотки від прожиткового мінімуму передбачені Схемою визначення розмірів надбавок залежно від заслуг перед Україною, що затверджується Мінсоцполітики України; 9) виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України; 10) не допускає суб'єктивізму з боку ПФУ.

Закон України від 1 червня 2001 року № 1767-III «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» готувався, як окремий закон, за яким особи, що мають заслуги перед Україною, будуть отримувати пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років, але після обговорення і прийняття Верховною Радою від нього залишились «ріжки та ніжки». Неспроможність багатьох положень Закону видно неозброєним оком. Хоча Закон діє з 1 січня 2001 року, але відповідні зміни не внесені до цих пір. Правомірність його існування викликає сумніви.

Преамбулою Закону передбачено, що громадянам України, які мають значні заслуги в сфері громадської або господарської діяльності, досягнення в галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури, спорту тощо встановлюються пенсії за особливі заслуги перед Україною. Особливі заслуги підтверджуються відповідним статусом, нагородами тощо (див. ст. 1 Закону) і не можуть піддаватися сумніву ПФУ. Комісія з установлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при КМУ і аналогічні комісії при облдержадміністраціях ліквідовані (припинили діяльність).

Право на вказану пенсію. Відповідно до ст. 1 Закону пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються громадянам України:

1) Героям України, особам, нагородженим орденом Героїв Небесної Сотні, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох

ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу», чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена «За службу Родине в Вооруженных Силах СССР», особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «народний»;

2) ветеранам війни, нагородженим за бойові дії орденом, медаллю «За відвагу» або медаллю Ушакова, незалежно від часу нагородження;

3) видатним спортсменам – переможцям Олімпійських та Паралімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи;

4) космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків;

5) народним депутатам України, депутатам колишніх Союзу РСР та Української РСР, членам Кабінету Міністрів України та Уряду колишньої Української РСР;

6) особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «заслужений», державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, нагородженим одним із орденів України або колишнього Союзу РСР, Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР або Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, а також особам, яким до 1 січня 1992 року було встановлено персональні пенсії союзного чи республіканського значення;

7) депутатам – всього чотирьох і більше скликань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення в Україні та в колишній Українській РСР;

8) матерям, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до шестирічного віку. Якщо в разі смерті матері або позбавлення її батьківських прав виховання дітей до зазначеного віку здійснювалося батьком, право на пенсію за особливі заслуги надається батьку. При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку.

Орган, що призначає пенсію. Пенсії за особливі заслуги встановлюються територіальним органом Пенсійного фонду України.

Розмір пенсії. Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом, у таких розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність: 1) від 35 до 40 відсотків – особам, зазначеним у п. 1 і 8 ст. 1 Закону; 2) від 25 до 35 відсотків – особам, зазначеним у п. 2-5 ст. 1 Закону; 3) від 20 до 25 відсотків – особам, зазначеним у п. 6 і 7 ст. 1 Закону.

Розмір надбавки визначається згідно зі Схемою визначення розмірів надбавок залежно від заслуг перед Україною, затвердженою Мінсоцполітики України, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. У разі якщо особа одночасно має право на надбавку з кількох підстав, передбачених ст. 1 Закону, встановлюється надбавка, що є більшою в максимальному розмірі.

Відповідно до ст. 5 Закону (в редакції від 1 червня 2000 року) пенсії за особливі заслуги встановлювалися виходячи з розміру пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, на яку має право особа згідно із законом. До зазначеної пенсії встановлювалася надбавка в розмірі від 50 до 80 відсотків пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, яка визначалася Комісією залежно від заслуг особи. Установлена надбавка виплачувалася в разі, коли пенсіонер не працював. З 1 січня 2003 року розмір пенсії вже визначався як надбавка в розмірі до прожиткового мінімуму.

Строк призначення пенсії. Пенсія за особливі заслуги встановлюється з дня звернення за встановленням пенсії або з дня набуття права на неї, якщо звернення за її встановленням відбулося не пізніше 12 місяців з дня набуття права. Днем звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається день прийому заяви про встановлення пенсії за особливі заслуги з усіма необхідними документами. Якщо заява про встановлення пенсії за особливі заслуги надсилається поштою і до неї додаються всі необхідні документи, днем

звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається дата, зазначена на поштовому штемпелі місця відправлення заяви. У разі якщо до заяви додані не всі необхідні документи, територіальний орган Пенсійного фонду України повідомляє заявникові, які документи мають бути подані додатково. Якщо такі документи будуть подані не пізніше трьох місяців з дня повідомлення про необхідність подання додаткових документів, днем звернення за встановленням пенсії за особливі заслуги вважається день прийому або відправлення заяви про встановлення такої пенсії.

Перерахунок пенсії. У разі збільшення розміру прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, територіальний орган Пенсійного фонду України здійснює перерахунок пенсії за особливі заслуги з дати, з якої встановлено новий розмір прожиткового мінімуму.

Право членів сім'ї на пенсію. У разі смерті особи, яка мала право на пенсію за особливі заслуги відповідно до ст. 1 Закону, непрацездатні члени сім'ї померлого, зазначені в ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають право на встановлення надбавки до пенсії в таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї – 70 відсотків, двох і більше – 90 відсотків надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому встановлена.

У разі смерті військовослужбовця, поліцейського, особи начальницького або рядового складу органів внутрішніх справ, особи начальницького або рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького або рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту, особи начальницького складу податкової міліції, особи начальницького або рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, особи начальницького або рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, які загинули (померли) при виконанні службових обов'язків під час проходження військової служби, служби в Національній поліції, служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій

міліції, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України чи Державній кримінально-виконавчій службі України внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаного під час виконання цих обов'язків, і були посмертно нагороджені державними нагородами України або колишнього Союзу РСР, зазначеними в ст. 1 цього Закону, непрацездатні члени сім'ї померлого, зазначені в ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та ст. 30 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», мають право на встановлення до пенсії надбавки в таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї – 70 відсотків, двох і більше – 90 відсотків розміру надбавки, передбаченого для осіб, зазначених у п. 1 ст. 1 Закону.

Надбавка встановлюється до пенсії, на яку член сім'ї померлого годувальника має право згідно із законом. При цьому застосовується порядок встановлення і збільшення надбавки, визначений ст. 5 Закону.

Виділення частки пенсії, що належить кожному члену сім'ї, здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Прийняття та розгляд заяви. Заяву про встановлення (перерахунок) пенсії за особливі заслуги розглядає територіальний орган Пенсійного фонду України та в 10-денний строк з дня її подання з усіма необхідними документами приймає рішення про встановлення (перерахунок) або про відмову в установленні (перерахунку) пенсії за особливі заслуги. Порядок подання документів для встановлення пенсії за особливі заслуги та вимоги до них затверджуються правлінням Пенсійного фонду України за погодженням із Мінсоцполітики України.

Не пізніше 10 днів після прийняття рішення про встановлення (перерахунок) пенсії за особливі заслуги чи про відмову в її встановленні (перерахунку) територіальний орган Пенсійного фонду України видає або надсилає особі повідомлення про встановлення (перерахунок) пенсії за особливі заслуги чи про відмову в її встановленні (перерахунку) із

зазначенням причин відмови та порядку оскарження такого рішення.

Припинення виплати пенсії. У разі надходження до органів Пенсійного фонду України документально підтверджених відомостей про наявність у пенсіонера судимості за вчинення умисного злочину рішенням територіального органу Пенсійного фонду України такий пенсіонер позбавляється встановленої пенсії за особливі заслуги.

У разі виявлення помилкових чи неправдивих даних у документах, на підставі яких було встановлено пенсію за особливі заслуги, рішенням територіального органу Пенсійного фонду України пенсіонер позбавляється встановленої пенсії за особливі заслуги або її розмір перераховується відповідно до Закону.

Сума пенсії, виплачена пенсіонерові надміру внаслідок зловживань з його боку, стягується в установленому законом порядку.

Виплата пенсії. Пенсії за особливі заслуги виплачуються за місцем проживання пенсіонера в порядку, визначеному законодавством України.

Виплати пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні. Особам, які одержують пенсію за особливі заслуги і перебувають на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі), пенсія за особливі заслуги виплачується в повному обсязі.

Пенсії за особливі заслуги виплачуються за рахунок Державного бюджету України (ст. 15 Закону). Порядок оскарження рішення територіального органу ПФУ передбачений у ст. 16 Закону.

5.5. Пенсії за віком на пільгових умовах для окремих категорій працівників

Правова база: Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Закон України «Про пенсійне забезпечення»; Список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо

шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затв. постановою КМУ від 24 червня 2016 року № 461; Список № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затв. постановою КМУ від 24 червня 2016 року № 461; Список текстильних виробництв і професій, робота на яких дає робітницям право на пенсію за віком після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років, затв. постановою КМУ від 12 жовтня 1992 року № 583; Порядок призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей, затв. постановою КМУ від 16 травня 1992 року № 244; Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці, затв. постановою КМУ від 1 серпня 1992 року № 442.

Пенсійне забезпечення за віком на пільгових умовах регулювалось ст. 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення», п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Законом України від 2 березня 2015 року № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення». Ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» дана в новій редакції. Пенсійний вік жінок був піднятий на п'ять років і зараз є єдиним як для чоловіків, так і для жінок. У деяких випадках для них піднятий і загальний стаж. Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» був доповнений розділом XIV «Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян» і ст. 114 зараз регулює пільгове пенсійне забезпечення вищевказаних осіб, а ст. 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» нині не застосовуються, були позбавлені пільг жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, після досягнення 55 років і

при стажі зазначеної роботи не менше 20 років (п. «е» ст. 13 Закону 1991 року).

Згідно з ч. 1 ст. 114 Закону право на пенсію за віком на пільгових умовах незалежно від місця останньої роботи мають особи, які працювали на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на роботах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, зазначених у ч. 2 і 2 цієї статті. Розміри пенсій для осіб, визначених цією статтею, обчислюються відповідно до ст. 27 та з урахуванням норм ст. 28 Закону.

На пільгових умовах пенсія за віком призначається відповідно до:

– пункту 1 ч. 2 ст. 114 Закону працівникам, зайнятим повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, – після досягнення 50 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків, з них не менше 10 років на зазначених роботах, і не менше 20 років у жінок, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

З 1 квітня 2015 року і до 31 березня 2024 року щорічно на 6 місяців підвищується пенсійний вік для жінок з 45 до 50 років, а також збільшується для чоловіків і жінок страховий стаж – з 20/15 до 25/20 років.

Умовами призначення пільгових пенсій є: 1) досягнення пенсійного віку – 50 років (йде процес поступового збільшення пенсійного віку для жінок); 2) наявність загального страхового стажу для чоловіків – 25 років, а у жінок – 20 років (сьогодні цей стаж поступово збільшується); 3) мають стаж роботи за Списком № 1 чоловіки не менше 10 років, а жінки – 7 років і 6 місяців; 4) наявність висновку щодо результатів проведення атестації

робочого місця особи; 5) документальне підтвердження, що робота за Списком № 1 займала повний робочий день.

Списки № 1 і № 2 були затверджені постановою КМУ від 24 червня 2016 року і набули чинності з 3 серпня 2016 року. Саме з цієї дати можна ними керуватися, а до цієї дати – Списками, що діяли раніше (2003 року). Мінпраці та соцполітики України своїм наказом від 18 листопада 2005 року № 383 затвердили Порядок застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах. Якщо особа працює за професією чи посадою, що не значиться в Списках, то вона має право на той спеціальний стаж, який вона набула на 2 серпня 2016 року включно. Після цієї дати спеціальний стаж не набувається.

Якщо в працівника немає повного стажу роботи зі шкідливими та важкими умовами праці за Списком № 1 (10 років для чоловіків і 7 років і 6 місяців для жінок), але є більше половини такого стажу (чоловіки – 5 років і більше, жінки – не менше 3 роки і 9 місяців) та за наявності загального страхового стажу, то пільгова пенсія призначається зі зменшенням пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону, на: а) 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам; б) 1 рік 4 місяці за кожний повний рік такої роботи жінкам (з урахуванням того, що 60 років вони досягнуть лише до 31 грудня 2021 року);

– пункту 2 ч. 2 ст. 114 Закону працівникам, зайнятим повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років у чоловіків, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, і не менше 25 років у жінок, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Як і в першому випадку, пенсійний вік жінок з 1 квітня 2015 року до 31 березня 2024 року збільшується на 5 років з 50 до 55 років, а загальний страховий стаж для чоловіків і жінок за цей

час також збільшується на 5 років з 25/20 до 30/25 років відповідно.

Умови призначення пільгових пенсій: 1) досягнення пенсійного віку – 55 років (у жінок іде процес його поступового збільшення); 2) наявність страхового стажу у чоловіків – 30 років, а в жінок – 25 років (для обох статей щорічно цей стаж збільшується на 6 місяців); 3) стаж роботи за Списком № 2 в чоловіків не менше 12 років і 6 місяців, а в жінок – не менше 10 років; 4) наявність даних про атестацію робочого місця працівника; 5) докази того, що робота за Списком № 2 здійснювалась упродовж повного робочого дня.

Якщо в працівника немає повного стажу роботи зі шкідливими та важкими умовами праці за Списком № 2 (12,6 років для чоловіків і 10 років для жінок), але є більше половини такого стажу (чоловіки – не менше ніж 6 років і 3 місяці, жінки – 5 років і більше) та загальний страховий стаж 30/25 років відповідно для чоловіків і жінок, то пільгова пенсія призначається зі зменшенням пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону (60 років) на: а) 1 рік за кожні два роки 6 місяців такої роботи чоловікам; б) 1 рік за кожні два роки такої роботи жінкам. Цей принцип зменшення пенсійного віку жінкам застосовується і в період збільшення віку виходу на пенсію до 31 грудня 2021 року (досягнення жінками 60 років);

– пункту 3 ч. 2 ст. 114 Закону чоловікам, які працюють трактористами-машиністами і безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі.

З 1 квітня 2015 року і до 1 квітня 2024 року щорічно на 6 місяців піднімається загальний страховий стаж з 25 до 30 років.

Умови призначення пільгової пенсії: 1) призначається лише чоловікам; 2) обов'язкова робота трактористами-машиністами; 3) безпосередня зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства; 4) досягнення 55 років; 5) наявність

загального страхового стажу не менше 30 років (цей стаж сьогодні поступово піднімається); 6) наявність не менше 20 років стажу на зазначеній роботі;

– пункту 4 ч. 2 ст. 114 Закону жінкам, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі. Пенсійний вік збільшується з 50 до 55 років, а загальний стаж – з 20 до 25 років.

Умови призначення пільгової пенсії: 1) право на неї мають лише жінки; 2) пенсійний вік настає при досягненні 55 років; 3) обов'язкова робота трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів; 4) наявність загального страхового віку – 25 років; 5) наявність стажу роботи на цих машинах не менше 15 років. Сьогодні поступово збільшується з 1 квітня 2015 року до 1 квітня 2024 року загальний страховий вік щорічно на 6 місяців;

– пункту 5 ч. 2 ст. 114 Закону жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – після досягнення 55 років і за наявності стажу на зазначених роботах не менше 20 років, за умови виконання встановлених норм обслуговування. Пенсійний вік збільшується з 50 до 55 років.

Норми обслуговування для цих цілей устанавлюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Під нормою обслуговування розуміють кількість голів корів або свиней, закріплених за робітницею, яких вона була зобов'язана обслужити впродовж устанавленого робочого дня (зміни) у визначених організаційно-технічних умовах. При призначенні таким робітницям пенсії враховується виконання норм обслуговування, устанавлених на рівні не нижче технічно-обґрунтованих норм. До останніх належать: а) типові міжгалузеві та галузеві (відомчі) норми обслуговування,

затверджені в установленому порядку; б) норми обслуговування, установлені на підставі типових міжгалузевих і галузевих (відомчих) норм часу на окремі роботи (операції) з урахуванням організаційно-технічних умов обслуговування великої рогатої худоби та свиней у даному господарстві.

У такому ж порядку враховуються норми обслуговування при колективному, орендному підряді та інших колективних формах організації оплати праці, а також у допоміжних сільських господарствах, які не мають самостійного балансу і входять до складу промислового, будівельного, транспортного та інших підприємств та організацій.

Виконання норм обслуговування підтверджується довідкою адміністрації підприємства сільського господарства, де виконується робота, що дає право на цю пенсію. Якщо підприємство ліквідоване, пільговий стаж підтверджується рішенням відповідної комісії.

Чоловікам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), пенсії на підставі п. 5 ч. 2 ст. 114 Закону не призначаються.

При зверненні працівниці за призначенням пенсії на пільгових умовах адміністрація господарства подає до управління Пенсійного фонду України довідку про стаж роботи дояркою (оператором машинного доїння), свинаркою-оператором і про виконання встановлених норм обслуговування. Виконання встановлених норм обслуговування за період, починаючи з 1992 року, підтверджується даними первинного обліку.

Постановою правління Пенсійного фонду України від 10 листопада 2006 року № 18-1 право підтверджувати період роботи, що зараховується до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах у разі ліквідації підприємства, надано відповідним комісіям при головних управліннях Пенсійного фонду України в областях.

Спеціалісти ПФУ стверджують, що згідно з типовими нормами виробітку і обслуговування в тваринництві, одна доярка в середньому повинна обслуговувати 20-25 корів.

Слід уточнити, що до цих пір Кабінет Міністрів України не

визначив порядок установлення норм обслуговування, виконання яких повинно враховуватися при призначенні дояркам пенсії за віком на пільгових умовах відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 114 Закону;

– пункту 6 ч. 2 ст. 114 Закону робітницям текстильного виробництва, зайнятим на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, – після досягнення 55 років і за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років.

Пенсійний вік збільшено з 50 до 55 років і буде поступово щорічно збільшуватись на 6 місяців до 1 квітня 2024 року.

Відповідно до Списку текстильних виробництв і професій, робота на яких дає робітницям право на пенсію за віком після досягнення 55 років і за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років, затв. постановою КМУ від 12 жовтня 1992 року № 583, належать такі: а) виробництва: 1) бавовняне, ватне, льняне, вовняне, шовкове, конопле-джутове, трикотажне, текстильно-галантерейне і валяльно-повстяне; 2) текстильні цехи (дільниці, відділення) у виробництвах штучного та синтетичного волокна, виготовлення металевих сіток; б) професії: 1) оператори прасувально-сушильних агрегатів; 2) оператори гребенечесального обладнання; 3) оператори канатних машин; 4) оператори канатосукальних і мотузкових машин; 5) оператори крутильного обладнання; 6) оператори крутіння та витягування; 7) оператори стрічкового обладнання; 8) оператори мотального обладнання, крім високоавтоматизованого (автоматів типу «Мурата» і аналогічних); 9) оператори м'яльно-чесальних машин; 10) оператори обпалювального обладнання, зайняті обпалюванням пряжі з натурального шовку; 11) оператори плетільних машин; 12) оператори пряжесукальних машин; 13) оператори розпушувально-тіпальних машин; 14) оператори розкладальних машин (льняне виробництво); 15) оператори рівничного обладнання; 16) оператори сукального обладнання; 17) оператори полотновитягувальних машин; 18) оператори чесального обладнання, включаючи виробництво нетканих

матеріалів; 19) оператори чистильних машин, зайняті очищенням пряжі з натурального шовку; 20) помічники майстрів при обслуговуванні машин підготовчих цехів прядильного виробництва, крутильних, прядильних, мотальних, сукальних, перемотувальних машин і ткацьких верстатів; 21) прядильники; 22) ставильники на ткацьких верстатах у кордовому виробництві; 23) ткалі металевих і синтетичних сіток, зайняті виготовленням металевих сіток; 24) ткачі;

– пункту 7 ч. 2 ст. 114 Закону жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятьох і більше дітей, – незалежно від віку і трудового стажу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У постанові КМУ від 16 травня 1992 року № 244 зазначено: а) установити, що жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро або більше дітей до 14-річного віку, в тому числі усиновлених, пенсії на пільгових умовах призначаються незалежно від віку та наявного трудового стажу; б) право на пенсію на пільгових умовах мають жінки, які зайняті на постійній роботі в сільськогосподарському виробництві в колгоспах, державних господарствах, міжгосподарських підприємствах, кооперативах, орендних колективах, а також у фермерських та інших господарствах незалежно від форм власності та господарювання, тобто відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Умови для призначення пенсії: 1) необхідно виховати п'ятеро дітей; 2) наймолодша дитина повинна досягти 14 років; 3) на момент звернення за призначенням пенсії обов'язково слід працювати в сільськогосподарському виробництві; 4) страховий стаж та вік до уваги не беруться.

Права на пільгову пенсію відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 114 Закону батько, який працює в сільському господарстві і виховав п'ять і більше дітей, не має.

– пункту 8 ч. 2 ст. 114 Закону водіям міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятим у технологічному процесі

важких і шкідливих виробництв, – після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу: 1) для чоловіків – не менше 30 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців; 2) для жінок – не менше 25 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.

Пенсійний вік жінок підвищено на п'ять років (з 50 до 55 років), а загальний страховий стаж для чоловіків і жінок – також на п'ять років відповідно до 30/25 років. Підвищення віку для жінок та страхового стажу для обох статей триватиме з 1 квітня 2015 року і до 1 квітня 2024 року.

За відсутності встановленого страхового стажу в період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення пенсійного віку відповідного страхового стажу.

Відповідно до ч. 3 ст. 114 Закону працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, – за списком робіт і професій, що затверджується Кабінетом Міністрів України, мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на зазначених роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на таких роботах: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, оброблювачі поверхневих дефектів металу (вогневим засобом вручну) на гарячих дільницях, машиністи кранів металургійного виробництва (відділень нагрівальних колодязів та стріперних відділень), – за умови, що вони були зайняті на таких роботах не менше 20 років. Такий самий порядок пенсійного забезпечення поширюється і на працівників, безпосередньо зайнятих повний робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) на шахтах з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, що реструктуризуються або перебувають у стадії ліквідації, але не

більше двох років.

За наявності стажу на підземних роботах менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок та необхідного страхового стажу за кожний повний рік зазначених робіт пенсійний вік зменшується на один рік.

5.6. Пенсії за вислугу років артистам театральних концертних та інших видовищних закладів

Правова база: Закон України «Про пенсійне забезпечення» (норми, що стосуються права на пенсію, порядку обчислення стажу за вислугу років, умови призначення пенсії); Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (норми, що стосуються порядку обчислення загального страхового (трудового) стажу, розміру пенсії); Перелік посад артистів театральних концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років, незалежно від віку, затв. постановою КМУ від 12 жовтня 1992 року № 583.

Пенсії за вислугу років – це щомісячні грошові виплати за рахунок коштів Державного бюджету України окремим категоріям громадян, які були задіяні на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання загального пенсійного віку. Ознаками цих пенсій є: 1) коло осіб, умови і порядок призначення вичерпно вказані в законі; 2) основною умовою виникнення права на пенсію є зайнятість установлені законом тривалості на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності; 3) загальний стаж роботи, як правило, до уваги не береться; 4) у більшості випадків вислуга років не прив'язується до досягнення певного віку; 5) виплачується в грошовій формі; 6) джерелом виплати є кошти Державного бюджету України; 7) призначення пенсії пов'язується з припиненням трудової діяльності на відповідних посадах; 8) указані пенсії до досягнення загального пенсійного віку виплачуються за рахунок Державного бюджету України, а пізніше – за рахунок коштів загальнообов'язкового державного

пенсійного страхування.

Відповідно до п. 2¹ Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» особи, які станом на 11 жовтня 2017 року мають вислугу років та стаж, необхідний для призначення пенсії за вислугу років, передбачений ст. 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсія за вислугу років призначається за їхнім зверненням з дотриманням умов, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення». Розмір пенсії за вислугу років визначається відповідно до ст. 27 та з урахуванням норм ст. 28 цього Закону. Пенсії за вислугу років фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

У даний час умови і порядок призначення пенсії за вислугу років регламентуються ч. 4 ст. 114 названого вище Закону, згідно з якою право на пенсію за вислугу років мають артисти театральних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів за наявності стажу творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та в порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України. Пенсія за вислугу років призначається та виплачується при звільненні з роботи, яка дає право на таку пенсію.

Право на пенсію за вислугу років мають: 1) артисти балету та балету на льоду; 2) артисти-виконавці танцювальних номерів у професійних художніх колективах; 3) артисти театру міміки та жести; 4) травесті (артисти, які виконують ролі хлопчиків, підлітків, дівчаток); 5) артисти цирків і концертних організацій: балансери, акробати, наїзники, дресирувальники диких звірів, борці, клоуни (коверні), які виконують номери жанрів циркового мистецтва, що дають право на пенсію за вислугу років, силові жонглери, ліліпути – артисти всіх найменувань; 6) артистки-вокалістки (солістки), солістки-бандуристки театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів мистецтв, жокеї; 7) артисти-вокалісти (солісти) театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів

мистецтв; 8) артисти-виконавці трюкових номерів (каскадери); 9) артисти професійних хорових колективів, які виконують сольні партії; 10) артисти, які грають на двох інструментах у професійних художніх колективах; 11) артисти-ляльководи в театрах ляльок і цирках; 12) артисти театрів юного глядача (театрів для дітей та юнацтва); 13) жонглери та артисти оригінального жанру в цирках і концертних організаціях.

У раніше діючій ст. 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» зазначалось, що право на пенсію за вислугу років мали: 1) окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу; 2) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені; 3) водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи; 4) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення); 5) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах; 6) робітники і майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання; 7) деякі категорії артистів театрів та інших театральних-видовищних підприємств і колективів відповідно до пункту "ж" ст. 55; 8) працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів, відповідно до пункту "е" ст. 55; 9) спортсмени відповідно до пункту "є" ст. 55. Указаний Закон передбачав два види таких пенсій: а) пенсії за

вислугу років окремим категоріям працівників авіації і льотно-випробного складу (ст. 54 Закону); б) пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства (ст. 55 Закону).

5.7. Дострокові пенсії в системі державного пенсійного забезпечення

Достроково, тобто до досягнення 60 років, можуть призначатися: 1) пенсії за віком на пільгових умовах особам, які працювали на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці; 2) пенсії за вислугу років для окремих категорій працівників, що також пов'язано з умовами праці; 3) дострокові пенсії окремим категоріям громадян, що, як правило, не пов'язані з умовами праці. Усі вони розрізняються за підставами надання.

Правова база: ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

Дострокові пенсії – щомісячні грошові виплати за рахунок коштів Державного бюджету України певним категоріям осіб на період до досягнення ними пенсійного віку – 60 років у порядку і на умовах, які безпосередньо не пов'язані з умовами праці, передбачених законом.

Ознаки дострокових пенсій: 1) регулярні щомісячні виплати особі до досягнення нею зазначеного пенсійного віку; 2) виплачуються в грошовій формі; 3) джерелом виплат є кошти Державного бюджету України; 4) коло їх отримувачів є вичерпним; 5) підстави для надання пенсії вказані в законі і не пов'язані з умовами праці.

Відповідно до ч. 1 ст. 115 Закону право на призначення дострокової пенсії за віком мають: 1) особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), диспропорційні карлики – після досягнення чоловіками 45 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок; 2) особи з інвалідністю по зору I групи – сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи – після досягнення чоловіками 50 років, жінками 40 років та за

наявності страхового стажу не менше 15 років у чоловіків і не менше 10 років у жінок; 3) жінки, які народили п'ятьох або більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, матері осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до зазначеного віку, – після досягнення 50 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років. При цьому до числа осіб з інвалідністю з дитинства належать також діти з інвалідністю віком до 16 років. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання п'ятьох або більше дітей чи дитини з інвалідністю здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком після досягнення 55 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років; 4) військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейські, які брали участь у бойових діях, в антитерористичній операції в районах її проведення, а також ті, кому встановлено інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час захисту Батьківщини або під час виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які померли (загинули) в період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, особи, яким надано статус учасника бойових дій відповідно до п. 20 ст. 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до п. 12 та 13 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи з числа резервістів і військовозобов'язаних, яким надано статус

учасника бойових дій відповідно до п. 19 ст. 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до п. 11 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки, яким надано статус особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» – після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Підставами для призначення дострокової пенсії за віком відповідно до підп. 1 п. 1 ст. 115 Закону є:

1) наявність такої хвороби, як гіпофізарний нанізм (ліліпути) чи диспропорційні карлики. Гіпофізарний нанізм (карликовість) – захворювання, що характеризується затримкою фізичного розвитку і росту, пов'язане з недостатньою секрецією соматотропіну (гормону росту) передньою часткою гіпофіза. За статистикою хворіє 1-4 чол. на 10000 населення (хлопці по відношенню до дівчат хворіють у два рази частіше). Зростання вважається карликовим, якщо чоловік нижче 130 см, а жінка – нижче 120 см. Інколи карликів поділяють на пропорційних (ліліпутів) і непропорційних (карликів). Указане захворювання підтверджується довідкою закладу охорони здоров'я про наявність відповідного захворювання. До ПФУ подається довідка МСЕК (підп. 2.20 Порядку);

2) досягнення передбаченого законом віку: чоловіками – 45 років, жінками – 40 років. Загальний пенсійний вік становить 60 років, тобто для чоловіків він скорочений на 15 років, а для жінок – на 20 років;

3) наявність страхового стажу не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок.

Підставами для призначення дострокової пенсії за віком на підставі підп. 2 п. 1 ст. 115 Закону є:

1) визнання МСЕК особи особою з інвалідністю I групи – сліпі або особою з інвалідністю з дитинства I групи. Підтверджується цей факт довідкою МСЕК про визнання особи особою з інвалідністю по зору I групи – сліпим або довідкою

МСЕК про визнання особи особою з інвалідністю з дитинства І групи. У першому випадку до уваги береться лише інвалідність по зору не залежить від того, коли вона наступила, а в другому випадку – будь-яке захворювання в дитинстві, що стало підставою встановлення особі І групи інвалідності з дитинства;

2) настання пенсійного віку: досягнення чоловіками 50 років, а жінками – 40 років, тобто пенсійний вік знижений для чоловіків на 10 років, а для жінок – на 20 років;

3) наявність страхового стажу не менше 15 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок.

Підставою для призначення дострокової пенсії на підставі підп. 3 п. 1 ст. 115 Закону є: 1) народження жінкою п'ятьох і більше дітей за умови, щоб не менше п'ятеро з них дожили до шестирічного віку або наявність дитини з інвалідністю, яка теж повинна дожити до шестирічного віку. Якість виховання дітей до уваги не береться, але жінка, позбавлена батьківських прав, права на таку пенсію не матиме; 2) досягнення нею 50 років; 3) наявність страхового стажу не менше 15 років. У той же час за згодою матері таким правом може скористатись батько дітей. Якщо мати відсутня, то право на дострокову пенсію має батько дітей (дитини з інвалідністю). Для цього встановлені такі умови: а) досягнення 55 років та б) наявність страхового стажу не менше 20 років.

Основною підставою для призначення дострокової пенсії за віком відповідно до підп. 4 п. 1 ст. 115 Закону є наявність факту участі в бойових діях, в АТО або наявність інвалідності в зв'язку з пораненням, контузією, травмою, каліцтвом, захворюванням, пов'язаних із захистом Батьківщини чи належність до дружини (чоловіка) і батьків захисників Батьківщини, що загинули, або участь у ліквідації Чорнобильської катастрофи.

Право на дострокову пенсію мають військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейські та ін., що брали участь у бойових діях тощо, дружини (чоловіки) померлих військовослужбовців, якщо вони повторно не одружені. Право на пенсію чоловіки мають за умови досягнення 55 років, а жінки – 50 років та за умови наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20

років у жінок.

П. 4 ч. 1 ст. 115 Закону потребує редагування: у нас немає осіб, що брали участь у партизанських загонах та в Другій світовій війні, які претендують на дострокову пенсію за віком, а участь українців у антигуманних та несправедливих війнах (бойових діях), що вів СРСР, повинна регулюватись окремо. П. 4 ч. 1 ст. 115 Закону повинен стосуватися періоду незалежності України та її захисту, а з радянського періоду необхідно взяти лише участь військовослужбовців у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Раніше пенсії цим категоріям осіб призначались відповідно до ст. 16-18 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Контрольні запитання

1. Назвіть категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

2. Хто має право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»?

3. Дайте визначення категорії «додаткова пенсія» і назвіть її характерні риси.

4. Особливості призначення пенсії за віком особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

5. Назвіть основні ознаки спеціального пенсійного забезпечення.

6. Умови призначення пенсій державним службовцям.

7. У чому полягає сутність довічного пенсійного утримання суддів?

8. Як здійснюється пенсійне забезпечення працівників прокуратури?

9. Хто має право на пенсію за особливі заслуги перед Україною?

10. У якому розмірі виплачуються пенсії за особливі заслуги перед Україною?

11. Назвіть окремі категорії працівників, які мають право на призначення пільгових пенсій.

Теми рефератів

1. Поняття і види пенсій особам, звільненим з військової служби.

2. Поняття і види пенсій громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

3. Генеза спеціального пенсійного забезпечення в Україні.

4. Правова природа пенсій за особливі заслуги перед Батьківщиною.
5. Поняття, загальна характеристика та види дострокових пенсій в Україні.

Нормативні акти та література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 № 2148-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2148-19> .
2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> .
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02. 06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> .
4. Про державну службу : Закон України від 10.12. 2015 № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> .
5. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19> .
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України від 02.03.2015 № 213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213-19> .
7. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> .
8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-18> .
9. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> .
10. Про дипломатичну службу : Закон України від 20.09.2001 № 2728-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2728-14> .
11. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> .
12. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною : Закон України від 01.06.2000 № 1767-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767-14> .
13. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14> .
14. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр> .
15. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> .
16. Про статус народного депутата : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> .
17. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2262-12> .

18. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 № 796-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/796-12> .

19. Положення про помічника-консультанта народного депутата України : Затверджено постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 № 379/95-ВР [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України : Постанова Верховної Ради України; Положення від 13.10.1995 № 379/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379/95-вр> .

20. Порядок призначення пенсій деяким категоріям осіб : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.09.2016 № 622 [Електронний ресурс] // Деякі питання пенсійного забезпечення окремих категорій осіб : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 14.09.2016 № 622. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/622-2016-п> .

21. Порядок обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1210 [Електронний ресурс] // Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 23.11.2011 № 1210. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1210-2011-п> .

22. Список робіт і професій, що дають право на пенсію незалежно від віку при безпосередній зайнятості протягом повного робочого дня на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин), пов'язаних з видобутком вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, терміном не менше 25 років : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31.03.1994 № 202 [Електронний ресурс] // Про затвердження Списку робіт і професій, що дають право на пенсію незалежно від віку при безпосередній зайнятості протягом повного робочого дня на підземних і [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Список від 31.03.1994 № 202. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/202-94-п> .

23. Перелік посад артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 583 [Електронний ресурс] // Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 12.10.1992 № 583. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/583-92-п> .

24. Про порядок призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють в сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.1992 № 244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/244-92-п> .

25. Інструкція про організацію роботи з оформлення документів для призначення пенсій та отримання пільг військовослужбовцям Національної гвардії України, звільненим зі служби, та членам їх сімей : Затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 04.05.2016 № 351 [Електронний ресурс] // Про затвердження Інструкції про організацію роботи з оформлення документів для призначення пенсій та отримання пільг військовослужбовцям Національної гвардії [...] : МВС України; Наказ, Інструкція, Форма типового документа [...] від 04.05.2016

№ 351. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0774-16> .

26. Порядок подання документів для призначення (перерахунку) і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 25.01.2008 № 3-1 (у редакції постанови правління Пенсійного фонду України 20.03.2017 № 5-1) [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку подання документів для призначення (перерахунку) і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного [...] : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 25.01.2008 № 3-1. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0200-08> .

27. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 30.01.2007 № 3-1 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, [...] : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Форма типового документа [...] від 30.01.2007 № 3-1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0135-07> .

28. Порядок підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років : Затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 10.11.2006 № 18-1 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років : Пенсійний фонд; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 10.11.2006 № 18-1. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1231-06> .

29. Безкровний Є. Реалізація прокурором права на пенсійне забезпечення / Є. Безкровний // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 3. – С. 8-16.

30. Галайденко Т. В. Фінансово-правові гарантії принципу незалежності суддів / Т. В. Галайденко // Вісник вищої ради юстиції. – 2010. – № 4. – С. 19-31.

31. Дідиченко М. А. Пенсійне забезпечення та щомісячне довічне грошове утримання суддів / М. А. Дідиченко // Європейські перспективи. – 2012. – № 3, ч. 3. – С. 99-105.

32. Тарасенко В. С. Новації у сфері пенсійного забезпечення суддів / В. С. Тарасенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – Т. 1, № 6-3. – С. 143-146. – (Серія «Юриспруденція»).

Глава 6

НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

6.1. Поняття та загальна характеристика накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це організаційно-правова форма матеріального забезпечення осіб, що досягли пенсійного віку, яка базується на засадах обов'язкового накопичення пенсійних коштів і здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбаченому законом.

Основні риси накопичувальної системи пенсійного страхування:

- 1) функціонуватиме поряд із солідарною системою пенсійного страхування, не витісняючи останню із системи соціального забезпечення;
- 2) участь у ній є обов'язковою і не залежить від волі людини;
- 3) матеріальне забезпечення носить додатковий характер порівняно з пенсійним забезпеченням із солідарної системи;
- 4) до досягнення пенсійного віку забороняється учаснику вихід із указаної системи;
- 5) пенсійні накопичення є власністю учасників цієї системи та підлягають спадкуванню і тому обліковуються на персональних (індивідуальних) пенсійних рахунках;
- 6) пенсійні внески підлягають обов'язковому інвестуванню з метою отримання інвестиційного доходу та примноження пенсійних накопичень учасників цієї системи;
- 7) носить довготривалий характер між першими внесками та

першими пенсійними виплатами;

8) пенсійні внески збирають територіальні органи ПФУ або НПФ – суб'єкт другого рівня пенсійного забезпечення, а довічні пенсії виплачують страхові організації;

9) є надзвичайно ризикованою в умовах фінансової кризи, економічної нестабільності та недостатньо гарантується державою на стадії здійснення пенсійних виплат;

10) метою запровадження є створення значного фінансового ресурсу для інвестування в економіку через надання дешевих кредитів на тривалий час, а віддаленою – поліпшення соціального забезпечення пенсіонерів;

11) гарантується державою регулярний збір пенсійних коштів до вказаної системи (див. § 2.5 цього посібника).

У даний час накопичувальна система пенсійного страхування регламентується законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». У п. 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» були зазначені умови, за наявності яких можливо запровадити другий рівень системи пенсійного забезпечення. Законом України від 3 жовтня 2017 року ці умови зняті. Накопичувальна система буде введена в дію спеціальним законом.

Накопичувальна пенсійна система не може бути введена на підставі діючого нормативного масиву. Сьогодні, як неодноразово наголошував автор цього посібника, потрібно розробити кардинально нову концепцію накопичувальної пенсійної системи, яка б істотно відрізнялася від існуючих у світі (в Україні спроможні запроваджувати чужий досвід, але не продукувати нові ідеї). На розробку, обговорення і прийняття такої концепції необхідно багато часу. У цьому напрямку нічого не робиться і не планується. Існуючі положення накопичувальної пенсійної системи були розроблені в ХХ ст., а в кінці століття визнані непридатними до втілення в життя. Причини масової відмови держав від запровадженої ними накопичувальної системи в Україні відкрито не обговорювалися.

Опитування громадян показує їх скептичне ставлення до цієї

системи. Багато економістів критично відносяться до цієї ідеї. У літературі в основному акцентується увага на концентрацію фінансового ресурсу для вкладення в економіку країни, а також на те, що в умовах нерозвинутого фінансового ринку, недовіри населення до банківської системи, страхових компаній та різного виду недержавних пенсійних фондів запроваджувати обов'язкову накопичувальну систему не можна.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» три розділи безпосередньо присвячені накопичувальній системі пенсійного страхування:

- VII. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування (ст. 54-57);
- X. Суб'єкти накопичувальної системи пенсійного страхування (ст. 78-98);
- XI. Зберігання пенсійних активів Накопичувального фонду (ст. 99-102).

Багато уваги в Законі приділено конкурсному відбору компанії з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача та аудитора Накопичувального фонду. Детально описаний порядок інформування широкого загалу та учасників про стан пенсійних активів, про роботу Накопичувального фонду тощо (ст. 96-98). У Законі закріплені вимоги до різних видів договорів, що укладаються в накопичувальній системі (ст. 94), та вказані органи, що здійснюють нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (ст. 103-104).

6.2. Правовий статус Накопичувального пенсійного фонду

I. Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на

користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Таке визначення дано у ст. 1 Закону № 1058.

Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд (у даний час такий фонд може бути створений ПФУ). Перш ніж його створити потрібно розробити і в установленому порядку затвердити Положення про Накопичувальний фонд. Це буде єдиний централізований орган на всій території України. У той же час в літературі висловлена думка про недоцільність створення такого монопольного органу. Пропонується функції Накопичувального фонду передати відповідним недержавним пенсійним фондам.

Нормальну роботу Накопичувального фонду забезпечують:

- 1) виконавча дирекція Пенсійного фонду, що здійснює адміністративне управління цим фондом (ч. 2 ст. 78 Закону);
- 2) компанії з управління активами (КУА), які проводять управління пенсійними активами фонду (ч. 3 ст. 78 Закону);
- 3) банк-зберігач, у якому виконавча дирекція пенсійного фонду відкриває рахунки Накопичувального фонду (ч. 4 ст. 78 Закону);
- 4) радник з інвестиційних питань (ст. 84 Закону). Вказані органи підлягають щорічній плановій аудиторській перевірці (ч. 7 ст. 78 Закону).

З метою здійснення своїх повноважень (ст. 82 Закону) створюється Рада Накопичувального фонду (див. ст. 1 Закону) у складі 14 осіб, які на пропорційній основі призначаються Президентом України та Верховною Радою України (по 7 чол.).

Президент України своїм указом призначає членів Ради від таких відомств: 1) Мінфіну України; 2) Мінсоцполітики України; 3) Мінекономрозвитку і торгівлі України; 4) Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг; 5) Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; 6) Ради національної безпеки і

оборони України; 7) Пенсійного фонду. Верховна Рада України своєю постановою призначає трьох представників від різних всеукраїнських об'єднань профспілок (по одному від кожного об'єднання), трьох представників від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців (по одному представнику від різних об'єднань) і одного представника від Національного банку України (ч. 2 ст. 81 Закону).

Членом Ради Накопичувального фонду може бути особа, яка: 1) має вищу освіту в галузі економіки, фінансів або права; 2) має досвід роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах у центральних органах виконавчої влади, у фінансових установах, у профспілкових об'єднаннях, об'єднаннях організацій роботодавців чи має досвід наукової роботи за фінансовою, економічною або юридичною тематикою; 3) не була засуджена за умисні злочини або позбавлена права займати певні посади чи проводити певну діяльність; 4) зобов'язується подавати інформацію щодо володіння майном, що передбачені ч. 3 ст. 83 Закону.

Члени Ради обираються терміном на 6 років і здійснюють свої повноваження на громадських засадах. В окремих випадках їм можуть компенсуватися фактичні витрати, понесені ними при виконанні своїх повноважень (ч. 4 ст. 81 Закону).

На першому засіданні Ради фонду із складу її членів обираються голова та його заступник на строк їх повноважень шляхом відкритого голосування простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради.

Голова Ради Накопичувального фонду: 1) організовує та проводить засідання Ради Накопичувального фонду; 2) звітує щороку перед Верховною Радою України про результати діяльності Накопичувального фонду; 3) скликає позачергові засідання за власною ініціативою або на письмову вимогу більше ніж однієї третини членів Ради Накопичувального фонду; 4) здійснює інші повноваження відповідно до Регламенту Ради Накопичувального фонду. В разі його тимчасової відсутності обов'язки голови виконує його заступник. Переобрання голови Ради Накопичувального фонду або його заступника здійснюється: 1) у зв'язку із закінченням строку його

повноважень; 2) за власним бажанням – за умови подання письмової заяви; 3) у разі систематичного невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків.

Повноваження членів Ради Накопичувального фонду припиняються в зв'язку із закінченням строку їх повноважень. Повноваження члена Ради Накопичувального фонду припиняються достроково: 1) у разі складення повноважень за його особистою заявою; 2) у разі припинення повноважень на посаді; 3) з ініціативи відповідно Президента України або Верховної Ради України; 4) у разі систематичного невиконання або неналежного виконання покладених на нього обов'язків; 5) у разі вчинення дій, які призвели до розкриття конфіденційної інформації про умови та технічне завдання конкурсу, що встановлено судом; 6) у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 7) у разі визнання його за рішенням суду таким, що не відповідає вимогам, передбаченим ч. 3 ст. 81 Закону; 8) у разі неучасті більше ніж у трьох чергових засіданнях Ради Накопичувального фонду; 9) у разі припинення громадянства України або виїзду за межі України на постійне місце проживання; 10) у разі визнання недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення померлим; 11) у разі смерті. Звільнення здійснюється шляхом видання указу Президента України чи прийняття постанови Верховної Ради України.

Свою діяльність Рада Накопичувального фонду здійснює на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Регламенту Ради Накопичувального фонду.

Повноваження Ради фонду закріплені в ст. 82 Закону. До виключних повноважень Ради Накопичувального фонду належить: 1) визначення за результатами конкурсу компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача, аудитора Накопичувального фонду; 2) затвердження умов проведення і технічного завдання конкурсу з вибору компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача, аудитора Накопичувального фонду; 3) прийняття рішення про залучення радника з інвестиційних питань, визначення порядку його залучення, затвердження його та умов договору з ним;

4) прийняття рішення про припинення зберігачем виконання розпоряджень компанії з управління активами Накопичувального фонду на підставі визначеного Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; 5) заслуховування та затвердження щорічних звітів про результати роботи компаній з управління активами, зберігача та радника з інвестиційних питань; 6) затвердження основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду і змін до них; 7) прийняття рішення про дострокове проведення конкурсів для обрання компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань і зберігача; 8) затвердження кошторису на технічне та матеріальне забезпечення роботи Ради Накопичувального фонду, розміру оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з наданням послуг з адміністрування Накопичувального фонду, та відсотка відрахувань із страхових внесків, пов'язаних з адміністративними видатками Накопичувального фонду; 9) заслуховування звіту виконавчої дирекції Пенсійного фонду про надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду, внесення правління Пенсійного фонду рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення послуг з адміністрування Накопичувального фонду і про стан накопичувальної системи пенсійного страхування, затвердження такого звіту; 10) застосування відкладального вето стосовно рішень, прийнятих суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування з порушенням законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які можуть заподіяти шкоду застрахованим особам; 11) затвердження Регламенту Ради Накопичувального фонду; 12) затвердження розподілу обсягів пенсійних активів між компаніями з управління активами.

До повноважень Ради Накопичувального фонду також належить: 1) подання Наглядовій раді пропозицій щодо вдосконалення функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 2) заслуховування інформації органів державного нагляду та регулювання про

результати перевірок стану виконання вимог законодавства в сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування та аудиторських звітів. 3) інші повноваження, які віднесені до її відання.

Порядок проведення засідань Ради фонду передбачений ст. 83 Закону. Вони проводяться не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання проводяться за рішенням голови чи на вимогу більш ніж $1/3$ її членів. Засідання вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше 10 її членів. Під час засідання обирається секретар засідання, на якого покладається контроль за веденням протоколу засідання. Рішення Ради підписують всі члени Ради і його копії направляються заінтересованим особам. Воно є обов'язковим для виконання правлінням пенсійного фонду, компаніями з управління активами, зберігачем, радником з інвестиційних питань страхувальниками та застрахованими особами.

II. Учасники обов'язкової накопичувальної системи можуть взяти участь у недержавному пенсійному забезпеченні через третій рівень пенсійної системи. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення – недержавний пенсійний фонд, який створений та діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення, відповідає вимогам Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування.

У цій же статті дано визначення учасника накопичувальної системи пенсійного страхування. Це фізична особа, яка сплачує страхові внески до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та прийняла рішення про спрямування цих внесків до пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня в порядку, встановленому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Відповідно до ч. 5 ст. 78 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» учасник накопичувальної системи пенсійного страхування, який сплачує (за якого сплачують) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування, має право спрямувати такі внески до недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення. При цьому учасник накопичувальної системи пенсійного страхування подає територіальному органу Пенсійного фонду такі документи: 1) заяву про обрання недержавного пенсійного фонду; 2) копію пенсійного контракту, укладеного з недержавним пенсійним фондом – суб'єктом другого рівня системи пенсійного забезпечення. Згідно з ч. 6 ст. 78 цього Закону врегулювання відносин, що стосуються страхових внесків, які спрямовуються до обраного застрахованою особою недержавного пенсійного фонду, подальшого розміщення і інвестування пенсійних активів застрахованої особи та страхування і виплати довічної пенсії або одноразової виплати, здійснюється відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

6.3. Інші суб'єкти накопичувальної системи пенсійного страхування

У ч. 2 ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дано приблизний перелік суб'єктів накопичувальної системи пенсійного страхування. До них належать: 1) особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; 2) підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; 3) Накопичувальний фонд; 4) недержавні пенсійні фонди; 5) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами; 6) зберігач; 7) страхові організації. Розглянемо більш детально окремі з них:

I. Застрахована особа. Це фізична особа, яка відповідно до

цього Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися в установленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вказана особа має статус учасника накопичувальної системи пенсійного страхування. Інколи їх називають платниками страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування (ч. 2 ст. 15 Закону).

II. Страхувальники. Це роботодавці та інші особи, які відповідно до закону сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до Закону. Платниками визнаються особи, які зазначені в ст. 11 та 12 Закону. Спочатку планувалося, що участь у накопичувальній системі будуть брати особи, яким виповнилось не більш як 35 років. Відповідно до п. 9 Прикінцевих положень Закону (в його останній редакції) учасниками накопичувальної системи є особи, які станом на 1 січня 2019 року підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню (без обмеження певним віком). Особи, яким залишилося менше 10 років до досягнення пенсійного віку, мають право прийняти рішення не сплачувати страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування. Особи, які досягли пенсійного віку, не можуть бути платниками страхових внесків до Накопичувального фонду.

У первісній редакції п. 9 Прикінцевих положень Закону зазначалось, що страхові внески до Накопичувального фонду сплачуються застрахованими особами, яким на день їх запровадження не виповнилось, чоловікам 40, жінкам 35 років. Чоловіки, яким на день запровадження страхових внесків до Накопичувального фонду виповнилось 50 років, та жінкам, яким на день запровадження цих внесків виповнилось 45 років, не мають права та обов'язку сплачувати страхові внески до Накопичувального фонду. Ці норми зрозумілі і давали право особам віком від 40 (35 років) і до 50 (45 років) (не менше 10 років) брати участь у накопичувальній системі і зібрати певні

кошти на накопичувальну пенсію.

III. Виконавча дирекція Пенсійного фонду як адміністратор Накопичувального фонду (ст. 63-64 Закону). До виконавчих органів належать також усі територіальні органи ПФ (районні і обласні управління ПФУ). Відповідно до ч. 3 ст. 64 Закону виконавча дирекція Пенсійного фонду зобов'язана в процесі надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду: 1) здійснювати організаційне та матеріально-технічне забезпечення роботи Ради Накопичувального фонду; 2) відкрити розрахунковий рахунок Накопичувального фонду в обраному за конкурсом зберігачі; 3) готувати та подавати в порядку, встановленому ст. 89 Закону, на розгляд Ради Накопичувального фонду проекти документів, якими визначаються основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування коштів Накопичувального фонду; 4) укладати за рішенням Ради Накопичувального фонду договори з радником з інвестиційних питань, компаніями з управління активами, зберігачем, аудитором (аудиторами) Накопичувального фонду; 5) надавати учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування не рідше одного разу на рік письмовий звіт щодо обсягу пенсійних коштів, що обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку; 6) інформувати в письмовій формі учасника накопичувальної системи пенсійного страхування про порядок отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування; 7) давати розпорядження Державній казначейській службі України про перерахування страхових внесків на рахунок Накопичувального фонду або обраного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення; 8) розраховувати щодня спільно з компаніями з управління активами чисту вартість пенсійних активів Накопичувального фонду, чисту вартість одиниці пенсійних активів і вести їх облік; 9) надавати щодня зберігачу інформацію, необхідну для перевірки правильності обчислення чистої вартості пенсійних активів і чистої вартості одиниці пенсійних активів Накопичувального фонду; 10) забезпечувати доступ зберігачу до інформації та документів, необхідних для

перевірки правильності обчислення чистої вартості пенсійних активів і чистої вартості одиниці пенсійних активів Накопичувального фонду; 11) давати розпорядження зберігачу Накопичувального фонду про перерахування належних учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування коштів до відповідних недержавних пенсійних фондів – суб'єктів другого рівня системи пенсійного забезпечення, до обраної страхової організації для укладення договору страхування довічної пенсії або про здійснення пенсійної виплати відповідно до ст. 56 Закону; 12) давати розпорядження зберігачу Накопичувального фонду про оплату послуг, пов'язаних з адміністративним управлінням Накопичувальним фондом, послуг радника з інвестиційних питань, компаній з управління активами, зберігача і аудитора, здійснення яких передбачено цим Законом; 13) надавати Національній комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, інформацію про стан накопичувальної системи пенсійного страхування за формою, визначеною цією комісією; 14) надавати адміністратору недержавного пенсійного фонду – суб'єкту другого рівня системи пенсійного забезпечення (на його запит) інформацію про страхові внески учасників накопичувальної системи пенсійного страхування – учасників такого фонду; 15) звітувати перед Радою Накопичувального фонду щодо адміністрування Накопичувального фонду, стану накопичувальної системи пенсійного страхування; 16) діяти від імені Накопичувального фонду і в інтересах учасників накопичувальної системи пенсійного страхування. Згідно з ч. 4 цієї статті розмір оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду затверджується Радою Накопичувального фонду та не може перевищувати 0,2 відсотка щомісячної суми страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування.

IV. Компанія з управління активами. Це юридична особа, яка здійснює управління активами на підставі ліцензії на провадження професійної діяльності на фондовому ринку (діяльності з управління активами інституційних інвесторів) та

обирається за результатами конкурсу. Діяльність з управління активами та професійна діяльність з управління активами інституційних інвесторів, порядок провадження якої визначено законодавством про цінні папери та фондовий ринок (ст. 1 Закону). Правовий статус компанії з управління активами визначається ст. 85-87 Закону. Управління пенсійними активами здійснюється компаніями з управління активами, визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами конкурсу, з якими Пенсійним фондом укладені договори з дотриманням вимог ст. 95 Закону. Вони обираються на п'ять років з можливістю продовження строку дії договору до двох років шляхом щорічного продовження цього строку за рішенням Ради Накопичувального фонду. Нею може бути тільки юридична особа.

Компанії з управління активами – резиденти, що обираються з числа компаній, які: 1) проводять протягом останніх трьох років діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; 2) мають одночасно в управлінні активи в сумі, розмір якої встановлюється в технічному завданні конкурсу; 3) підтримують власний капітал у розмірі не менш як 25 мільйонів гривень на день подання заяви на участь у конкурсі; 4) відповідають вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, щодо кваліфікаційного рівня та досвіду роботи фахівців, які безпосередньо виконуватимуть функції, передбачені технічним завданням конкурсу; 5) мають сформований резервний фонд за рахунок прибутку в розмірі не менш як 25 відсотків мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом для компаній з управління активами. Компанія з управління активами не може бути засновником (власником) або пов'язаною особою радника з інвестиційних питань, зберігача, аудитора Накопичувального фонду та їх пов'язаних осіб.

Відповідно до ст. 86 Закону до повноважень компанії з управління активами належить: 1) управління та інвестування пенсійних активів згідно з основними напрямками інвестиційної політики та нормативами інвестування коштів

Накопичувального фонду та умовами договору; 2) звітування перед Радою Накопичувального фонду, правлінням Пенсійного фонду, національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку про склад, структуру та ліквідність пенсійних активів і здійснені операції щодо розміщення і управління ними; 3) виконання від імені та на користь Накопичувального фонду юридичних дій, пов'язаних з реалізацією прав власності на цінні папери, якими управляє ця компанія; 4) подання Раді Накопичувального фонду обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду; 5) інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах згідно з правилами інвестування цього резерву коштів та подання звітів щодо інвестування в порядку та за формою, встановленими правлінням Пенсійного фонду за погодженням з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг; 6) подання щодня зберігачу Накопичувального фонду інформації, необхідної для перевірки правильності обчислення чистої вартості пенсійних активів та чистої вартості одиниці пенсійних активів Накопичувального фонду.

Розмір оплати послуг, що надаються компанією з управління активами, визначається в договорі про управління активами накопичувальної системи пенсійного страхування з урахуванням результатів її діяльності та не може перевищувати сумарно 0,75 відсотка середньоарифметичного значення чистої вартості пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування, що перебувають в її управлінні протягом року (або 0,0625 відсотка на місяць), за який проводиться оплата таких послуг (ч. 2 ст. 86 Закону). Підстави для припинення повноважень компаній з управління активами вказані в ст. 87 Закону.

V. Зберігач. Це банк, який провадить свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність,

обирається за результатами конкурсу і відповідає вимогам цього Закону щодо зберігання активів та обслуговування коштів Накопичувального фонду (ст. 1 Закону). Його діяльність регламентується ст. 99-102 Закону.

За результатами конкурсу Пенсійний фонд укладає зі зберігачем договір з урахуванням вимог ст. 95 Закону строком на п'ять років з можливістю продовження ще на два роки. Кошти Накопичувального фонду обслуговуються лише одним зберігачем, який повинен відповідати таким вимогам: 1) мати ліцензію, видану Національним банком України, та ліцензію, видану Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, на провадження діяльності зі зберігання активів пенсійного фонду; 2) мати розмір регулятивного капіталу не менш як 500 мільйонів гривень; 3) мати посадових осіб, які здійснюють безпосереднє керівництво підрозділами з виконання діяльності зі зберігання активів пенсійного фонду і мають відповідну вищу освіту та досвід роботи в банківській чи фінансовій сфері не менше п'яти років; 4) не бути компанією з управління активами, пов'язаною особою компанії з управління активами та її пов'язаних осіб; 5) не бути кредитором органів Пенсійного фонду або компаній з управління активами, з якими зберігачем укладено договір про зберігання пенсійних активів; 6) не бути пов'язаною особою аудитора Накопичувального фонду та його пов'язаних осіб.

Функції зберігача вказані в ч. 3 ст. 99 Закону, зокрема він: 1) у встановленому порядку відкриває рахунок Накопичувального фонду, здійснює розрахунково-касові операції у грошових коштах та операції по рахунку в цінних паперах Накопичувального фонду і забезпечує зберігання грошових надходжень до Накопичувального фонду та цінних паперів, що становлять його пенсійні активи, а також інших документів, пов'язаних з формуванням та використанням пенсійних активів; 2) у встановленому порядку відкриває та здійснює розрахунково-касові операції по рахунку Пенсійного фонду, на якому акумулюється резерв коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, забезпечує їх зберігання; 3) здійснює операції по активах у

цінних паперах, сформованих за рахунок резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах; 4) здійснює розміщення резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах на депозитних рахунках з виплатою відсотків у розмірах, передбачених відповідним договором. Вимоги до зберігання пенсійних активів у цінних паперах указані в ст. 100 Закону.

Оплата послуг зберігача проводиться в розмірах та в порядку, встановлених у договорі, укладеному з Пенсійним фондом. Максимальний щорічний розмір оплати послуг зберігача не може перевищувати 0,1 відсотка розміру чистої вартості пенсійних активів (ст. 101 Закону).

VI. Аудитор. Це фізична особа, що має право перевіряти стан фінансово-господарської діяльності організації на основі укладеного з ними контракту за визначену плату та в ході перевірки складати аудиторський висновок. Планова аудиторська перевірка діяльності Накопичувального фонду, компаній з управління активами, зберігача Накопичувального фонду, виконавчої дирекції Пенсійного фонду (у частині адміністрування Накопичувального фонду), радника з інвестиційних питань проводиться один раз на рік за рахунок осіб, які перевіряються. Зазначена перевірка проводиться обраним за результатами конкурсу незалежним аудитором (аудиторською фірмою), який має право на провадження аудиторської діяльності і надає виключно аудиторські послуги згідно із законодавством. Дозволяється одному аудитору щорічну перевірку одного і того ж суб'єкта здійснювати не більше як два роки підряд. Аудитором не може бути: 1) пов'язана особа компаній (посадових осіб компаній) з управління активами, що здійснюють управління пенсійними активами Накопичувального фонду, зберігача Накопичувального фонду, радника з інвестиційних питань; 2) особа, яка протягом останніх п'яти років була посадовою особою суб'єктів, щодо яких проводиться аудиторська перевірка; 3) особа, яка надає консультаційні послуги суб'єктам, щодо яких проводиться аудиторська перевірка (ч. 7 ст. 78 Закону).

VII. Радник з інвестиційних питань. Його діяльність

окреслена ст. 84 Закону. Ним може бути юридична особа (у тому числі нерезидент) відповідної спеціалізації, а також фізична особа, яка має відповідну професійну підготовку та досвід роботи. Виконавча дирекція Пенсійного фонду укладає з радником з інвестиційних питань договір на умовах, визначених ст. 95 Закону. Радник з інвестиційних питань може залучатися з метою: 1) збирання та аналізу поточної інформації і даних щодо інвестиційних та економічних умов на національному і зарубіжному ринках, які пов'язані або можуть вплинути на ефективність інвестування коштів Накопичувального фонду, з метою поліпшення інвестиційної дохідності Накопичувального фонду; 2) надання Раді Накопичувального фонду консультацій та порад під час розроблення проектів основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду; 3) надання Раді Накопичувального фонду консультацій та порад під час розроблення умов проведення конкурсу для визначення компаній з управління активами та технічного супроводу проведення цих конкурсів разом з виконавчою дирекцією Пенсійного фонду; 4) щомісячного аналізу роботи компаній з управління активами та зберігача, подання письмових звітів про це Раді Накопичувального фонду; 5) подання Раді Накопичувального фонду обґрунтованих пропозицій щодо підготовки та внесення змін до основних напрямів інвестиційної політики і нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду.

6.4. Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування

Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування – грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в Накопичувальному фонді або в передбачених законом випадках – у недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення (ст. 1 Закону).

Згідно з ч. 1 ст. 80 Закону пенсійні активи складаються з:

- 1) активів у грошових коштах;
- 2) активів у цінних паперах;
- 3) інших активів, не заборонених законом.

У виключеній ЗУ № 3668-VI від 08.07.2011 року ч. 2 ст. 80 Закону зазначалось, що пенсійні активи в грошових коштах складаються з страхових внесків, коштів, розміщених на банківських депозитних рахунках, та інвестиційного доходу. Зараз активи в грошових коштах не розшифровуються.

Перелік пенсійних активів у цінних паперах дано в ч. 3 ст. 80 Закону. Це різного роду цінні папери, акції та облігації. У ч. 4 ст. 80 Закону дано перелік цінних паперів, які не можна включати до пенсійних активів. Указані активи накопичувальної системи пенсійного страхування можуть формуватися виключно в результаті проведення операцій, пов'язаних зі здійсненням накопичувального пенсійного страхування відповідно до ЗУ № 1058-IV.

Пенсійні активи не можуть:

- 1) формуватися за рахунок коштів, отриманих на підставах, що суперечать законодавству;
- 2) бути предметом застави чи накладено стягнення за зобов'язаннями компанії з управління активами, зберігача, страхової організації, пенсійного фонду, адміністратора НПФ – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення або іншого суб'єкта системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- 3) включатися до ліквідаційної маси суб'єктів накопичувальної системи.

Сума коштів, що належить кожному з учасників накопичувальної системи пенсійного страхування, визначається шляхом множення кількості одиниць пенсійних активів, що обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, на чисту вартість одиниці пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування станом на день підрахунку в порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг (ч. 7 ст. 80 Закону).

Обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами вказані в ст. 88 Закону. Забороняється: 1) формувати пенсійні активи за рахунок позичкових (кредитних) коштів або будь-яких інших коштів, які не є коштами Накопичувального фонду; 2) надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів; 3) укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу; 4) придбавати цінні папери, емітентами яких є пов'язані особи Накопичувального фонду, компанії з управління активами, зберігача та радника з інвестиційних питань; 5) здійснювати за власні кошти компанії з управління активами операції із цінними паперами, які є пенсійними активами; 6) безоплатно відчужувати пенсійні активи; 7) використовувати пенсійні активи для забезпечення виконання зобов'язань, які не пов'язані з функціонуванням Накопичувального фонду; 8) відчужувати майно, яке належить компанії з управління активами, до пенсійних активів; 9) набувати у власність нерухоме майно та будь-які інші активи, що складають пенсійні активи.

Указана стаття вимагає пенсійні активи розміщати в різні «кошики». Установлені такі законодавчі вимоги до складу та структури активів накопичувальної системи пенсійного страхування:

- грошові кошти, банківські депозитні рахунки, ощадні сертифікати – 50%;
- цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано КМУ – 50%;
- облігації місцевих позик – 10%;
- корпоративні облігації резидентів, акції резидентів – 40%
- цінні папери, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, а також акції та облігації іноземних емітентів – 20%;
- об'єкти нерухомості, банківські метали інші активи – 5%.

Купівля-продаж цінних паперів здійснюється з дотриманням вимог законодавства лише на конкурсних засадах на фондовій біржі, зареєстрованій у встановленому законодавством порядку.

При проведенні операцій з пенсійними активами керуються Основними напрямками інвестиційної політики та нормативами інвестування пенсійних активів накопичувального пенсійного страхування, що щорічно затверджує Рада Накопичувального фонду не пізніше 1 грудня року, що передує року, протягом якого вони будуть діяти. Вимоги до основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування закріплені в ст. 79 Закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 79 Закону джерелами формування накопичувальної системи пенсійного страхування є: 1) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування (крім суми, передбаченої в ч. 4 ст. 64 Закону); 2) інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування в порядку, встановленому законом; 3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються для: а) інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування (п. 1 ч. 2 ст. 79 Закону); б) оплати адміністративних витрат суб'єктів надання послуг (п. 3-7 ч. 2 ст. 79 Закону). До таких витрат згідно з ч. 2 ст. 79 Закону належать: 1) оплата договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат; 2) оплата послуг компаній з управління активами Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення; 3) оплата послуг зберігача Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення; 4) оплата послуг із проведення планової аудиторської перевірки Накопичувального фонду або недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого

рівня системи пенсійного забезпечення; 5) оплата послуг радника з інвестиційних питань; 6) оплата послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду, у тому числі на проведення конкурсів, у порядку та розмірах, установлених Радою Накопичувального фонду, або оплати послуг з адміністрування недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення (крім випадків, якщо адміністрування здійснює юридична особа – одноосібний засновник). Облік надходжень і витрат Накопичувального фонду здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду.

6.5. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування

Види, умови, порядок здійснення пенсійних виплат за рахунок коштів накопичувальної системи регламентуються ст. 1, 9, 54-57 Закону. Кошти учасників накопичувальної системи обліковуються: а) на їх накопичувальному пенсійному рахунку в накопичувальному фонді або б) на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення. У цій системі є два види пенсійних виплат: а) одноразова виплата; б) довічна пенсія.

І. Одноразова виплата. Це пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах та в порядку, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за рахунок коштів Накопичувального фонду. Такі виплати здійснюють: а) недержавні пенсійні фонди – суб'єкти другого рівня пенсійного забезпечення; б) територіальні органи ПФУ; в) страхові організації при виплаті цих сум в порядку спадкування. Умови і порядок отримання одноразової виплати вказані в ст. 56 Закону.

У разі якщо сума належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування на момент набуття права на

пенсію пенсійних коштів не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії, визначеної національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, то ця особа (а в разі її смерті – члени її сім'ї чи спадкоємці) має право на отримання одноразової виплати. Така виплата можлива в разі виїзду особи за кордон на постійне місце проживання. Інші підстави здійснення одноразової виплати, наприклад, за станом здоров'я відсутні.

Законодавець робить усе можливе, щоб не розширяти підстави проведення одноразових виплат. Особи з інвалідністю I і II групи мають право на здійснення одноразової виплати незалежно від достатності обсягу такої суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії. Одночасно їм дозволяється використовувати ці кошти для оплати договору страхування довічної пенсії, що не можна відносити до належних їм пільг.

У ч. 2 ст. 56 Закону згадуються особи з інвалідністю III групи, але так звані їх пільги є загальними, тобто кошти після досягнення пенсійного віку можна використовувати на оплату договору страхування довічної пенсії, а в разі недостатності суми коштів для оплати такого договору – на здійснення одноразової виплати, тобто ця норма позбавлена смислу, оскільки особам з інвалідністю III групи не надано ніяких пільг (їх не слід було згадувати в ст. 56 Закону).

У разі недостатності коштів для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії, учасникам накопичувальної системи рекомендується здійснити відповідну доплату. Не зрозуміло, яку фінансову вигоду отримає такий учасник. Законодавець намагається постійно встановлювати якісь перешкоди для проведення одноразової виплати.

Ч. 3 ст. 56 Закону регламентує порядок успадкування коштів у разі смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування до досягнення ним віку, передбаченого ст. 26 Закону. Належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи пенсійного страхування успадковуються в порядку, визначеному Цивільним кодексом України.

Для отримання одноразової виплати учасник накопичувальної системи пенсійного страхування чи його спадкоємці подають територіальному органу Пенсійного фонду або адміністраторові відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення заяву та документи, що підтверджують їх право на отримання такої виплати. Перелік зазначених документів затверджується Мінсоцполітики України. Одноразова виплата здійснюється протягом десяти робочих днів з дня надходження заяви та зазначених документів.

II. Довічна пенсія (ануїтет). Це пенсійна виплата за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, – на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду, сума та порядок виплати якої визначаються в договорі страхування довічної пенсії, укладеному зі страховою організацією, сплачується особі після досягнення нею пенсійного віку, передбаченого Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або членам її сім'ї чи спадкоємцям у випадках, передбачених Законом.

Довічні пенсії виплачуються лише страховими організаціями. Таким правом не користуються територіальні органи ПФУ та адміністратори НПФ – суб'єкти другого рівня пенсійного забезпечення. Страхові організації відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону пропонують учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування три види довічних пенсій: а) довічна пенсія з установленим періодом; б) довічна обумовлена пенсія; в) довічна пенсія подружжя.

Страхування і виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» страховою організацією, обраною застрахованою особою. Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням

середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя. Виплата довічної пенсії здійснюється в строки і в порядку, що визначені договором страхування довічної пенсії (ч. 2 ст. 54 Закону).

Довічна пенсія з установленим періодом. Це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України (ч. 2 ст. 57 Закону). У недержавному пенсійному забезпеченні вона називається пенсією на визначений строк (10, 15, 20 років).

Довічна обумовлена пенсія. Це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера. У разі, якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України (ч. 3 ст. 57 Закону). Обумовленою така пенсія називається тому, що в договорі страхування вказується загальна сума (розмір) такої пенсії.

Довічна пенсія подружжя Це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті – його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, протягом їх життя (ч. 4 ст. 57 Закону).

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування має право вільного вибору одного з видів довічних пенсій. Обраний вид довічної пенсії зазначається в договорі страхування довічної пенсії. У такому договорі також обов'язково зазначається ставка інвестиційного доходу, яка застосовується для розрахунку обраної довічної пенсії. Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією протягом трьох робочих днів з дня отримання коштів на оплату договору страхування довічної пенсії. Страхова організація не має права вимагати від учасника довідку про стан його здоров'я і їй заборонено

відмовляти в укладенні договору страхування одного з вказаних вище видів довічної пенсії. Дострокове припинення дії договору страхування довічної пенсії за бажанням сторін забороняється (ч. 5-6 ст. 57 Закону).

Порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії в загальних рисах урегульований ст. 55 Закону. Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником накопичувальної системи пенсійного страхування та страховою організацією відповідно до законодавства про страхову діяльність з урахуванням вимог, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», після досягнення учасником накопичувальної системи пенсійного страхування віку, передбаченого ст. 26 Закону.

Для укладення такого договору учасник накопичувальної системи пенсійного страхування подає страховій організації протягом місяця до досягнення пенсійного віку заяву за встановленою організацією формою та довідку Пенсійного фонду про суму коштів, облікованих на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді, або відповідно довідку адміністратора недержавного пенсійного фонду про суму коштів на його індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Учасник накопичувальної системи інформує територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратора недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення про обрану страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування зазначеній організації коштів з накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються відповідно на накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді чи на індивідуальному пенсійному рахунку в недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення для оплати договору страхування довічної пенсії.

У разі неподання учасником накопичувальної системи пенсійного страхування такої заяви протягом трьох місяців з дня

досягнення ним пенсійного віку, територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення зобов'язаний з'ясувати причини неподання учасником накопичувальної системи пенсійного страхування заяви та запропонувати йому укласти договір страхування довічної пенсії. Якщо учасник відмовляється від укладення такого договору, то територіальний орган ПФУ (адміністратор НПФ) самостійно укладає договір страхування довічної пенсії з установленим періодом на умовах, що є найбільш вигідними для учасника зі страховою організацією, обраною відповідно до встановленого порядку. Такій страховій організації перераховуються кошти, що належать учаснику накопичувальної системи. Така страхова організація визначається на конкурсних засадах.

Коли договір довічної пенсії страхування не укладено внаслідок смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування чи визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, вживаються заходи до виплати спадкоємцям належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування коштів відповідно до вимог Закону. Відомості про укладення договору страхування довічної пенсії, про перерахування коштів для оплати цього договору вносяться до системи персоніфікованого обліку.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, оприлюднює щомісяця на власному веб-сайті інформацію про розміри страхових тарифів за договорами страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування та розрахункові розміри довічних пенсій залежно від пенсійного віку за такими договорами, ставки інвестиційного доходу, що застосовуються для розрахунку довічних пенсій, поточний фінансовий стан страхових організацій.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «накопичувальна система

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування»

2. Назвіть основні риси накопичувальної системи пенсійного страхування

3. Розкрийте порядок формування Накопичувального фонду

4. Перерахуйте основних суб'єктів накопичувальної системи пенсійного страхування.

5. Порядок створення Ради Накопичувального фонду та її повноваження

6. Порядок проведення засідань Ради Накопичувального фонду.

7. Назвіть умови та розкрийте порядок отримання одноразової виплати

8. Види довічних пенсій

9. Який порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії?

10. Назвіть фінансові джерела формування накопичувальної системи пенсійного страхування.

11. На які потреби витрачаються кошти накопичувальної системи пенсійного страхування.

12. Хто здійснює адміністрування в накопичувальній системі пенсійного страхування.

13. Повноваження компанії з управління активами накопичувальної системи.

14. Хто займається зберіганням пенсійних активів Накопичувального фонду.

15. Порядок надання застрахованим особам інформації про пенсійні активи в накопичувальній системі.

Теми рефератів

1. Накопичувальна система пенсійного страхування в Україні та деяких зарубіжних країнах: порівняльний аналіз.

2. Солідарна та накопичувальна пенсійні системи в Україні: спільні та відмінні риси.

3. Суб'єкти накопичувальної системи пенсійного страхування та їх правовий статус.

4. Види пенсійних виплат у накопичувальній системі пенсійного страхування.

5. Відшкодування адміністративних витрат у накопичувальній системі пенсійного страхування.

6. Проблеми запровадження в Україні другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Нормативні акти та література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> .
2. Про недержавне пенсійне забезпечення. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> .
3. Бурка А. В. Накопичувальна система як індикатор ефективності пенсійного забезпечення в Україні / А. В. Бурка // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Т. 1, вип. 3. – С. 108-112. – (Серія «Юридичні науки»).
4. Верещак В. Механізм впровадження накопичувального складника в систему обов'язкового пенсійного страхування України / В. Верещак // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 2 (29). – С. 89-96.
5. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: моногр. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2012. – 240 с.
6. Коваль О. П. Місце і роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект / О. П. Коваль // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 68 - 75.
7. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні: аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
8. Коваль О. П. Особливості початкового стану запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи / О. П. Коваль // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 73-83.
9. Коваль О. П. Запровадження накопичувальної пенсійної системи: аналіз пріоритетів та наслідків / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4. – С. 96-100.
10. Кузьменко С. Г. Про деякі проблемні питання переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення / С. Г. Кузьменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Т. 2, № 17 – С. 4-6. – (Серія «Юриспруденція»).
11. Павлюк Є. О. Реформування системи пенсійного забезпечення України: передумови та основні засади / Є. О. Павлюк // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – Вип. 2. – С. 88-94.
12. Проскуряков К. І. Накопичувальна система пенсійного забезпечення в Україні: проблеми та перспективи розвитку / К. І. Проскуряков // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 2 (64). – С. 139-148. – (Серія «Економічні науки»).
13. Рудик В. Соціальні чинники запровадження і розвитку накопичувального пенсійного страхування / В. К. Рудик // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 156-202.
14. Рудик В. Вплив демографічних факторів на запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні / В. К. Рудик // Фінанси України. – 2011. – № 1. – С. 31-39.
15. Скіпенко Р. Пріоритет публічно-правового регулювання накопичувальної системи пенсійного страхування / Р. Скіпенко // Право України. – 2012. – № 6. – С. 302-307.
16. Скіпенко Р. Є. Законодавче забезпечення розвитку накопичувальної системи пенсійного страхування / Р. Є. Скіпенко // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. – Вип. 54. –

С. 366-370.

17. Федоренко А. В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи / А. В. Федоренко // Фінанси України. – 2011. – № 12. – С. 89-98.

18. Фещук В. В. Організаційно-правові проблеми реформування пенсійної системи в Україні / В. В. Фещук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 183-185.

Глава 7

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

7.1. Сутність недержавного пенсійного забезпечення

Українські пенсіонери фактично отримують мінімальні пенсії на рівні надзвичайно заниженого прожиткового мінімуму. Призначені сьогодні пенсії протягом кількох років повністю знецінюються. Держава закликає громадян шукати додаткових засобів до існування на пенсії. Одним з таких виходів пропонується брати участь у недержавному пенсійному забезпеченні. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та прийняті на його підставі нормативно-правові акти таку можливість дають. Але залишається основна проблема – це збереження пенсійних коштів від інфляції та розкрадання за допомогою злочинних схем.

З метою гарантування стабільного функціонування системи НПЗ законодавство про недержавне пенсійне забезпечення передбачає: 1) розмежування функцій управління НПФ, управління активами пенсійного фонду та їх зберігання між фінансовими установами, що надають відповідні послуги; 2) ліцензування фінансових установ у системі НПЗ спеціально уповноваженими державними органами; 3) здійснення зовнішнього моніторингу операцій з активами пенсійного фонду та їх обліку банківською установою – зберігачем активів пенсійного фонду; 4) створення страхового резерву в структурі активів пенсійного фонду для забезпечення виконання зобов'язань перед учасниками пенсійного фонду; 5) розміщення активів пенсійного фонду за принципами диверсифікації, відповідального ставлення до інвестування, надійності, ліквідності та прибутковості такого інвестування; 6) проведення регулярних незалежних актуарних оцінювань пенсійних фондів; 7) закріплення фінансової відповідальності фінансових установ, які надають НПФ послуги з НПЗ, за усім належним їм майном.

Основними гравцями НПЗ є НПФ, банки та страхові організації. Кондрат І. Ю. та Юринець М. Б. зробили порівняльну характеристику цих фінансових установ і дійшли таких висновків:

– недержавні пенсійні фонди: 1) розмір майбутньої пенсії дорівнює сумі внесків до НПФ та інвестиційного доходу; 2) НПФ розподіляє усю суму інвестиційного доходу; 3) НПФ банкрутом стати не може, законодавством передбачена заборона конфіскації пенсійних активів; 4) для НПФ податковим законодавством передбачені пільги; 5) у пенсійному контракті можна передбачити невеликі періодичні внески; 6) НПФ розміщує активи в різні фінансові інструменти, тобто мінімізує ризики за допомогою розподілу коштів між великою кількістю інвестиційних інструментів; 7) право власності громадян настає з моменту зарахування внеску на їх індивідуальний пенсійний рахунок;

– банки: 1) розмір майбутньої пенсії дорівнює сумі внесених коштів та нарахованих відсотків; 2) банк віддає лише частину власного доходу, відповідно до встановленої ставки за депозитним договором; 3) існує ймовірність неповернення коштів у разі визнання банку банкрутом; 4) на банківські вклади не розповсюджуються податкові пільги; 5) необхідна значна сума коштів для відкриття депозитного рахунку;

– страхові компанії: 1) використовують пенсійні схеми з установленими пенсійними виплатами, тобто гарантують розміри виплат; 2) застосовують більш ризикові схеми (досить складно гарантувати пенсійні виплати на фінансових ринках, що розвиваються); 3) значні коливання ринку або невдале управління активами може призвести до недержання страховою компанією очікуваного інвестиційного доходу та банкрутства компанії; 4) право власності громадян на кошти є відстроченим та настає за виконання певних умов.

Основними завданнями НПЗ є: 1) забезпечення додаткового до державного соціального забезпечення громадян; 2) розширення інвестиційних можливостей національної економіки; 3) створення умов для додаткового стимулювання

ринку капіталів; 4) здешевлення кредитів та підвищення ліквідності фондового ринку; 5) забезпечення громадянам більш високого рівня життя при досягненні пенсійного віку.

Суть недержавного пенсійного забезпечення полягає в добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень як стабільного джерела для довгострокових інвестицій у економіку країни з метою отримання його учасниками додаткових пенсійних виплат та поліпшення життєвого рівня при втраті працездатності.

Недержавне пенсійне забезпечення виконує такі функції:

- фінансову – полягає в акумуляції значного обсягу заощаджень у вигляді добровільних пенсійних внесків та трансформування їх в інвестиції;

- інвестиційну – полягає у формуванні потужного довгострокового інвестиційного ресурсу, використання якого сприяє економічному зростанню країни;

- соціальну – проявляється в можливості сформувати додаткову індивідуальну пенсію і тим самим поліпшити свій матеріальний стан.

Принципи недержавного пенсійного забезпечення закріплені в ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». У літературі найчастіше увага звертається на наступні принципи: 1) економічна та соціальна заінтересованість працівників і роботодавців у недержавному пенсійному забезпеченні; 2) добровільність участі в системі недержавного пенсійного забезпечення (добровільність форми участі, добровільність створення та приєднання до раніше створених пенсійних фондів, добровільність пенсійних внесків, вибору пенсійного фонду та форми пенсійних виплат тощо); 3) здійснення інвестиційної діяльності виключно в інтересах вкладників та учасників з метою захисту пенсійних внесків від інфляції та збільшення пенсійних накопичень шляхом отримання інвестиційного доходу; 4) державне регулювання діяльності недержавного пенсійного забезпечення і нагляд за їх здійсненням. Значення цих принципів: 1) є першоосною, вихідними ідеями організації та діяльності недержавного

пенсійного забезпечення; 2) служать дороговказом для вдосконалення законодавства про недержавне пенсійне забезпечення; 3) визначають перспективи подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення; 4) служать гарантіями реалізації суб'єктами НПЗ належних їм прав у цій сфері.

7.2. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення

Суб'єкти НПЗ – це юридичні і фізичні особи, які задіяні в процесі недержавного пенсійного забезпечення з установленими законодавством правами та обов'язками, що дають їм можливість вступати між собою в правові зв'язки з приводу цього виду забезпечення. У ч. 2 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дано перелік суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, які можна об'єднати у такі групи:

– **надавачі недержавного пенсійного забезпечення.**
До них належать:

1) недержавні пенсійні фонди. Недержавний пенсійний фонд – юридична особа, створена відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та проводить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку (ст. 1 Закону). Таке пенсійне забезпечення пенсійні фонди здійснюють шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів (див. ст. 6-20 Закону);

2) страхові організації. Це установи, які згідно з отриманими ліцензіями беруть на себе за певну плату зобов'язання відшкодувати страхувальнику (чи особі, зазначеній у договорі) завданий страховим випадком збиток, або здійснити виплати страхових сум. У законодавстві вони називаються страховиками (ст. 2 Закону України від 7 березня 1996 року

№ 85-96-ВР «Про страхування»). Суб'єктом НПЗ є тільки страхові організації, які здійснюють недержавне пенсійне забезпечення шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до законодавства про страхування (ст. 2 Закону);

3) банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків. Вони здійснюють недержавне пенсійне забезпечення шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюються згідно із законом (ч. 3 ст. 2 Закону). Діяльність банківських установ регламентується Законом України від 7 грудня 2000 року № 2121-III «Про банки і банківську діяльність»;

– **засновники пенсійних фондів.** Засновник (засновники) недержавного пенсійного фонду – юридична особа або фізичні особи (для професійного пенсійного фонду), які створили пенсійний фонд чи приєдналися до нього після створення та набули прав і обов'язків, визначених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для засновників пенсійного фонду (ст. 1, 2 Закону). Правовий статус засновника передбачений ст. 8 Закону;

– **особи, які сплачують або на користь яких сплачуються певні суми.** До них належать:

1) вкладник недержавного пенсійного фонду – особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Вкладником фонду будь-якого виду на користь учасника фонду, якщо інше не передбачено законом, може бути: а) роботодавець учасника фонду; б) професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів; в) сам учасник фонду; г) подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду у тому числі усиновлені ним (нею)

діти, батьки подружжя учасника фонду. У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду (ст. 1, 7 Закону);

2) учасник недержавного пенсійного забезпечення – фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду або на пенсійний депозитний рахунок у банку і яка має право на державне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку або договором страхування довічної пенсії та Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», або яка отримує пенсійні виплати з пенсійного фонду (ст. 1, 7 Закону). Це визначення стосується НПФ, страхових організацій та банків. У страхових організаціях учасники називаються страхувальниками (ст. 3 Закону України «Про страхування»), а в банках – клієнтом банку, тобто особою, що користується послугами банку (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»);

3) учасник пенсійного фонду – фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду та яка має право на отримання пенсійних виплат або отримує такі виплати з пенсійного фонду згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною, крім випадків, установлених законом. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором. Учасники відкритого або професійного пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками в разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь, припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь. Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду встановлюється у вигляді пенсійних схем (ст. 1, 7 Закону). Юридичні особи не можуть бути учасниками НПФ;

4) роботодавець – платник корпоративного пенсійного фонду – роботодавець, який визнає статут уже створеного

корпоративного пенсійного фонду, виявив бажання перераховувати грошові кошти на користь своїх працівників до такого фонду на підставі договору, укладеного ним з радою пенсійного фонду. Істотними умовами такого договору є: а) повна назва та місцезнаходження (юридична адреса) органів управління договірних сторін; б) предмет договору; в) права і обов'язки сторін; г) підтвердження відповідності роботодавця вимогам, передбаченим Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» для засновників корпоративних пенсійних фондів; г) порядок зміни умов договору; д) умови дострокового розірвання договору;

5) спадкоємець учасника НПЗ. Особа, яка у випадку смерті учасника НПЗ, набуває право на одержання пенсійних коштів, що належали йому на момент його смерті;

– органи, що виконують функції по адмініструванню, управлінню та зберіганню коштів учасників недержавних пенсійних фондів. Такими органами є:

1) адміністратор недержавного пенсійного фонду. Це юридична особа, що здійснює адміністрування недержавних пенсійних фондів на умовах Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Порядок здійснення адміністрування недержавного пенсійного фонду передбачено ст. 21-33 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

2) компанія з управління активами. Це юридична особа, яка проводить професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності. Управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися такими особами: 1) компанією з управління активами; 2) банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду, у разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду; 3) Національним банком України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду; 4) професійним адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами. Управління активами пенсійного фонду здійснюється відповідно до умов договору про управління активами пенсійного фонду, який укладається з радою пенсійного фонду.

Компанія з управління активами є юридичною особою, яка утворюється та діє відповідно до норм законодавства з урахуванням вимог, передбачених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Рада фонду при дотриманні певних вимог може замінити особу, що проводить діяльність з управління активами. Порядок управління активами недержавних пенсійних фондів регламентується ст. 34-43 цього Закону;

3) зберігач пенсійного фонду. Це Національний банк України або банк, який на підставі відповідної ліцензії проводить діяльність із зберігання активів пенсійних фондів. Зберігачем пенсійного фонду може бути банк, який відповідає таким вимогам: 1) має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності зі зберігання активів пенсійних фондів; 2) не є пов'язаною особою пенсійного фонду, з радою якого укладено договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, адміністратора осіб, що здійснюють управління активами, засновників і аудитора такого фонду та їх пов'язаних осіб; 3) не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; 4) не є кредитором адміністратора або осіб, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, з яким зберігачем укладено договір про обслуговування пенсійного фонду. Зберігач надає свої послуги на підставі договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем. Діяльність зберігача пенсійного фонду регламентується ст. 44-46 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

– органи, що здійснюють державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення. До них належать:

1) Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг. На підставі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» здійснює державний нагляд та контроль у системі накопичувального пенсійного забезпечення за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ.

У цій діяльності вона також керується Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та іншими нормативно-правовими актами;

2) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Проводить державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів;

3) Антимонопольний комітет України. Здійснює контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції в системі накопичувального пенсійного забезпечення;

4) Національний банк України. Здійснює банківський контроль у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду за банками, що ведуть пенсійні депозитні рахунки;

– **особи, які сприяють діяльності органів, що займаються недержавним пенсійним забезпеченням.** До них можна віднести:

1) аудиторів. Ними можуть бути фізичні особи, які мають сертифікат, що визначає їх кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України. Їх діяльність регламентується Законом України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року № 3125-ХІІ. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» планові аудиторські перевірки діяльності пенсійних фондів, адміністраторів, компаній з управління активами, зберігачів, страхових організацій та банків, що надають послуги у сфері НПЗ, проводяться не рідше ніж один раз на рік за рахунок юридичних осіб, що перевіряються. Результати аудиторських перевірок підлягають опублікуванню. Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, установлює вимоги до аудиторів, які здійснюють аудит юридичних осіб – суб'єктів НПЗ;

2) осіб, які надають консультаційні та агентські послуги. У ст. 54 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в загальних рисах урегульована діяльність осіб, які надають агентські послуги. Такі послуги надаються фізичними особами на підставі договору доручення про надання таких послуг, який укладається адміністратором НПФ. До агентських послуг

належать: 1) будь-яка дозволена законодавством діяльність, спрямована на забезпечення переконання осіб у необхідності укладення пенсійного контракту з пенсійним фондом; 2) послуги з укладення пенсійних контрактів за дорученням адміністратора. Адміністратор повинен вести реєстр осіб, які надають агентські послуги, що передбачає такі обов'язкові реквізити, як: 1) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи; 2) дата, місце народження та місце проживання із зазначенням адреси фізичної особи; 3) дані паспорта та ідентифікаційного номера. Консультативні послуги з різних питань можуть надавати різні юридичні та фізичні особи, але їх діяльність у НПЗ не врегульована;

3) саморегульвні організації адміністраторів недержавних пенсійних фондів. Відповідно до ст. 33 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» адміністратори пенсійних фондів можуть утворювати саморегульвні організації або набувати членства в існуючих саморегульвних організаціях. Такі організації створюються відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

7.3. Недержавні пенсійні фонди, їх правовий статус та види

У ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дано два визначення поняття «недержавний пенсійний фонд»: одне для II рівня пенсійної системи, а друге – для III рівня цієї системи. Ці визначення вважаються офіційними і широко використовуються в наукових публікаціях. Крім того, багато науковців роблять спробу дати авторське визначення цього поняття.

В економічній літературі, наприклад, Михайлов А. В. та Ткач О. Й. зазначають, що недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, що має статус організації соціального забезпечення, яка створюється і функціонує винятково з метою накопичення пенсійних внесків учасників фонду (з наступним управлінням і розміщенням пенсійних активів через довірених

осіб в інтересах одержання інвестиційного доходу), а також здійснює виплати учасникам фонду при виникненні в них пенсійних підстав на умовах і в розмірах, визначених пенсійними контрактами.

Досліджуючи цивільно-правову природу НПФ, Вітка Ю. В. недержавний пенсійний фонд визначає як юридичну особу, створену в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства виключно з метою накопичення пенсійних активів і здійснення учасникам пенсійних виплат на підставах і в порядку, встановлених законом, та зобов'язану забезпечувати адміністрування, управління пенсійними активами та обслуговування пенсійних активів зберігачем.

У зарубіжному законодавстві НПФ найчастіше розглядаються як: 1) сукупність активів, що являють собою грошові кошти учасників, залучені у вигляді внесків на пенсійні рахунки та які інвестуються для збільшення вартості активів з метою виплати пенсій учасникам; 2) юридичну особу, що здійснює збирання та інвестування грошових коштів, призначених для виплати пенсій учасникам фонду, які досягли пенсійного віку.

Тлумачний словник української мови слово «фонд» роз'яснює як: 1) ресурси, запаси, нагромадження держави, підприємства й т. ін.; 2) кошти, або матеріальні цінності, що мають цільове призначення, використовуються з певною метою; 3) цінні папери, що дають прибуток у вигляді точно встановленого процента; 4) організація для надання матеріальної допомоги творчим працівникам.

У словниках НПФ розглядається як: 1) некомерційна або комерційна організація, яка акумулює грошові кошти вкладників і учасників з подальшою виплатою їм пожиттєвих, на визначений строк або разових пенсій (Сучасний економічний словник); 2) некомерційна фінансова організація, яка діє за заощаджувально-накопичувальною схемою, коли розмір пенсії пропорційний накопичувальній сумі або встановлений за принципом фіксованої виплати пенсії після досягнення клієнтом пенсійного віку (Словник з економіки та фінансів); 3) фонд, заснований для створення за рахунок регулярних внесків

сукупності активів з метою інвестування їх для отримання довгострокового прибутку та фінансування пенсійного забезпечення застрахованих осіб (Тлумачний словник з інвестування пенсійних коштів); 4) спеціалізована фінансова установа, що займається мобілізацією та використанням коштів пенсійного призначення (Фінансовий словник); 5) пенсійний траст, який є різновидом фінансового трасту, що застосовується для управління грошовими коштами, з яких виплачуються пенсії співробітникам компанії (Енциклопедичний словник «Пенсійне забезпечення»).

У наукових публікаціях НПФ розглядається як: 1) сукупність активів; 2) неприбуткова організація; 3) комерційне товариство; 4) організація соціального забезпечення; 5) юридично оформлений механізм; 6) соціально-захисний важіль; 7) інститут фінансового захисту; 8) спеціалізована фінансова установа; 9) пенсійний траст.

Правовий статус недержавних пенсійних фондів характеризується такими ознаками:

А. Вони є юридичними особами. Загальні положення про юридичну особу зазначені в ст. 80-112 ЦК України. Організація як юридична особа повинна: 1) бути певним чином організаційно і структурно оформлена; 2) мати відокремлене майно; 3) після створення бути зареєстрованою у встановленому законом порядку; 4) мати правосуб'єктність; 5) самостійно нести відповідальність за своїми зобов'язаннями; 6) мати можливість бути позивачем і відповідачем у суді.

Недержавний пенсійний фонд є юридичною особою, що створена відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника (зборів засновників) та не мають на меті одержання прибутку на користь одноосібного засновника або для його подальшого розподілу між засновниками (ч. 1 ст. 6 Закону).

Органами управління пенсійного фонду є збори засновників та рада пенсійного фонду (рада фонду). Створення інших органів управління пенсійного фонду забороняється. Ч. 7 ст. 6 Закону закріпила організаційну структуру НПФ. До внесення

Законом України № 4225-VI від 22 грудня 2011 року змін єдиним органом управління НПФ була рада фонду.

Збори засновників НПФ є його вищим органом управління і проводяться не рідше одного разу на рік. Порядок формування порядку денного, скликання, проведення та компетенція зборів засновників визначаються статутом пенсійного фонду. Відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону до компетенції зборів засновників належать: 1) затвердження статуту пенсійного фонду та змін до нього, а також пенсійних схем і змін до них; 2) затвердження підсумків роботи пенсійного фонду; 3) винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності членів ради пенсійного фонду; 4) заслуховування звіту ради пенсійного фонду та винесення рішень про переобрання членів ради пенсійного фонду; 5) вирішення інших питань, віднесених до компетенції зборів засновників статутом пенсійного фонду. Збори засновників пенсійного фонду можуть проводитись шляхом опитування відповідно до Положення, що затверджується Нацкомфінпослуг. У цьому випадку адміністратор НПФ направляє засновникам опитувальні листи за спеціальною формою і якщо більше половини таких заповнених листів було повернуто, то збори вважаються такими, що відбулися.

Порядок створення і діяльності ради фонду передбачені ст. 13-15 Закону.

Вказана рада утворюється для забезпечення управління та здійснення контролю за поточною діяльністю НПФ. Вона утворюється в кількості не менше п'яти осіб. З числа членів ради фонду обираються голова та секретар ради фонду простою більшістю голосів. Члени ради обираються на три роки і можуть переобиратися. Вимоги до них передбачені частиною 2 ст. 13 Закону. Підстави для припинення повноважень члена ради зазначені в частині 5 ст. 13 Закону. Відповідно до ст. 14 Закону рада фонду проводить свою діяльність у порядку, визначеному статутом пенсійного фонду, та відповідно до вимог цього Закону, зокрема: 1) звітує про діяльність пенсійного фонду перед засновником (зборами засновників) фонду; 2) погоджує зміни до статуту та пенсійних схем пенсійного фонду, запропоновані

засновником (засновниками) пенсійного фонду, перед їх затвердженням; 3) реєструє в Національній комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, зміни до пенсійних схем фонду; 4) затверджує інвестиційну декларацію та зміни до неї; 5) обирає голову та секретаря ради фонду з числа членів ради; 6) укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами або іншою особою, яка має право здійснювати управління активами пенсійного фонду, зберігачем, аудитором пенсійного фонду; 7) заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача та приймає рішення щодо цих звітів; 8) затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню в порядку, встановленому цим Законом, та розглядає аудиторський висновок; 9) здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду; 10) розглядає спірні питання, що виникають між пенсійним фондом та його учасниками та (або) вкладниками; 11) вирішує інші питання, віднесені цим Законом та статутом пенсійного фонду до компетенції ради цього фонду. Засідання ради проводяться не рідше одного разу на квартал відповідно до ст. 15 Закону.

У НПФ немає організованого колективу, оскільки немає людей, які б перебували з пенсійним фондом у трудових відносинах, відсутні будь-які структурні підрозділи, які були б підпорядковані одному керівному органу. У той же час НПФ є єдиним цілим та займається централізацією накопичувальних капіталів.

На погляд Вітки Ю.В., ознаками, що розкривають правову суть НПФ як юридичної особи, є: 1) наявність ради як органу управління, відсутність трудового колективу і структурних підрозділів; 2) відсутність майнової основи НПФ; 3) обмеженість участі НПФ у цивільному обороті від власного імені і наявність іншої юридичної особи – адміністратора, який у правомочинах, що стосуються недержавного пенсійного забезпечення, виступає від імені НПФ; 4) неможливість нести самостійну майнову відповідальність; 5) здатність бути

позивачем і відповідачем у суді і водночас відсутність механізмів відшкодування збитків, завданих з боку НПФ.

Кожний НПФ повинен мати свій статут, що є одним з його основних документів, який визначає його правовий статус. Вимоги до статуту передбачені в ст. 9 Закону України «Про недержане пенсійне забезпечення». У статуті обов'язково зазначається повне і скорочене найменування, вид фонду, місцезнаходження фонду. Ці дані виокремлюють НПФ як юридичну особу, оскільки цивільно-правові ознаки такої особи не підходять до характеристики пенсійного фонду.

Відповідно до частини 1 ст. 11 Закону реєстрація пенсійного фонду як юридичної особи та фінансової установи проводиться в такому порядку:

1) погодження статуту НПФ Нацкомфінпослуг, яке проводиться згідно з Положенням про погодження статуту недержавного пенсійного фонду та реєстрацію пенсійних схем, затв. розпорядженням Нацкомфінпослуг від 18 липня 2013 року № 2362;

2) державна реєстрація НПФ як юридичної особи відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 року № 755-IV;

3) погодження складу ради фонду Нацкомфінпослуг згідно з Порядком погодження Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, членів ради недержавного пенсійного фонду, затв. розпорядженням Держфінпослуг від 18 грудня 2003 року № 169;

4) включення пенсійного фонду Нацкомфінпослуг до Державного реєстру фінансових установ та реєстрація пенсійних схем відповідно до Положення про Державний реєстр фінансових установ, затв. розпорядженням Нацкомфінпослуг в ред. від 28 листопада 2013 року № 4368 та названого вище Положення від 18 липня 2013 року № 2362.

Після внесення змін у 2011 році до Закону України «Про недержане пенсійне забезпечення» статут пенсійного фонду подається на погодження Нацкомфінпослуг до державної реєстрації НПФ як юридичної особи, а пенсійні схеми подаються

на реєстрацію після внесення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ. З моменту включення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ він набуває статусу фінансової установи і права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

Б. Мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства). Відповідно до ст. 85 ЦК України непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств установлюється законом (у нашому випадку Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення»). Некомерційна господарська діяльність регламентується ст. 52-54 ГК України. Діяльність пенсійних фондів одночасно визначається ЦК України та ГК України.

НПФ як непідприємницьких товариств стосуються такі положення ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»: 1) пенсійні фонди не мають на меті одержання прибутку з подальшим його розподілом (ч. 1); 2) забороняється передача майна, прав та обов'язків пенсійного фонду іншим, ніж недержавні пенсійні фонди, юридичним особам – правонаступникам у зв'язку з припиненням пенсійного фонду шляхом злиття або приєднання (абз. 2 ч. 5); 3) НПФ не може брати на себе зобов'язання, не пов'язані з діяльністю недержавного пенсійного забезпечення (ч. 9); 4) пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями третіх осіб і не має права передавати свої зобов'язання перед учасниками та вкладниками фонду третім особам, крім випадків, передбачених цим Законом (ч. 9); 5) пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду (ч. 10).

В. Функціонують та проводять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Провадження цими фондами іншої діяльності, не передбаченої цим Законом, забороняється.

Г. Особливий порядок ліквідації. Згідно з ч. 12 ст. 6 Закону пенсійний фонд не може бути проголошеним банкрутом та ліквідованим за законодавством про банкрутство. Припинення НПФ регламентується ст. 17-19 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та Порядком здійснення окремих дій пов'язаних із припиненням недержавних пенсійних фондів, затв. в ред. розпорядження Нацкомфінпослуг від 23 лютого 2016 року № 393. Припинення пенсійного фонду може відбутися виключно в результаті: 1) ліквідації – припинення діяльності пенсійного фонду, внаслідок якого відбувається його припинення як юридичної особи без правонаступників; 2) приєднання – припинення діяльності пенсійного фонду як юридичної особи та передачі всіх прав та зобов'язань такого пенсійного фонду до правонаступника, яким виступає інший пенсійний фонд такого самого виду; 3) злиття – припинення діяльності двох або більше пенсійних фондів одного виду як юридичних осіб та передача всіх прав та зобов'язань до правонаступника – пенсійного фонду, що створюється в результаті такої реорганізації.

Не допускається припинення пенсійного фонду шляхом поділу або перетворення на інший вид пенсійного фонду.

Відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» за видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті пенсійні фонди (ВНПФ), корпоративні пенсійні фонди (КНПФ) та професійні пенсійні фонди (ПНПФ). Указаним фондам забороняється змінювати їх вид та найменування, зазначені в статуті пенсійного фонду після включення до Державного реєстру фінансових установ Нацкомфінпослуг. Визначення всіх трьох видів пенсійних фондів дано в ст. 1 Закону.

Відкритий пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи. Заснування відкритих НПФ бюджетними установами заборонено (ч. 11 ст. 6 Закону). Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь – які одна чи декілька юридичних осіб з урахуванням обмежень, установлених частиною 11 ст. 6 Закону (ч. 1 ст. 8

Закону). Головне, що відрізняє відкритий фонд від інших, – це можливість: 1) більшої гнучкості щодо розміру пенсійних внесків; 2) участі в НПЗ тільки частини колективу роботодавця (в КНПФ беруть участь усі, без винятку працівники); 3) участі будь-яких фізичних осіб як вкладників на свою користь або на користь своїх найближчих родичів; 4) залишитися учасником фонду після припинення трудових відносин з роботодавцем. Засновники ВППФ не можуть бути зберігачем цього фонду та його аудитором.

Корпоративний пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців та до якого можуть приєднуватися роботодавці-платники (ст. 1, ч. 1 ст. 8 Закону). Засновниками КНПФ не можуть бути фізичні особи. Учасниками такого фонду є працівники роботодавців – засновників чи роботодавців – платників. Засновники КНПФ та роботодавці – платники КНПФ не можуть бути зберігачем, аудитором і компанією з управління активами цього фонду, а також його адміністратором, крім випадків, установлених законом (ч. 8 ст. 6 Закону). У разі виходу зі складу засновників роботодавця або розірвання роботодавцем – платником відповідного договору працівники цих роботодавців втрачають право бути учасником такого КНПФ (ч. 9 ст. 8 Закону).

Професійний пенсійний фонд – пенсійний фонд, засновником (засновниками) якого можуть бути організації роботодавців, їх об'єднання, об'єднання громадян, професійні спілки, їх об'єднання або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної в статуті фонду. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної в статуті фонду, а також фізичні особи, які є працівниками організацій роботодавців, їх об'єднань, членами або працівниками професійних спілок, їх об'єднань, які створили такий фонд. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду, а також фізичні особи, які є

працівниками організацій роботодавців, їх об'єднань, членами або працівниками професійних спілок, їх об'єднань які створили такий фонд. Учасниками професійного пенсійного фонду мають право залишитися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь, припинення (розірвання) пенсійних контрактів, укладених на їх користь.

Фахівці рекомендують НПФ вибирати за такими критеріями: 1) ефективність роботи (динаміка зростання чистої вартості одиниці пенсійного внеску – показує, в яку суму і за який час «конвертується» одна гривня, сплачена в фонд); 2) вартість послуг (витрати, що відшкодовуються обслуговуючим компаніям за рахунок активів); 3) надійність фонду (у період фінансових криз); 4) зручність (як далеко розташований адміністратор фонду); 5) відкритість (наявність сайту НПФ та інформації на ньому); 6) доступність (можливість доступу інформації про свої накопичення через Інтернет); 7) історія фонду та обслуговуючих його компаній (упродовж свого існування та в період економічних негараздів); 8) перспективи фонду і довіра до нього ринку (чи зростає кількість вкладників і сум внесків).

7.4. Пенсійні активи недержавного пенсійного забезпечення та управління ними

Пенсійні активи – це активи пенсійного фонду, страхової організації, банківської установи, сформовані відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», за рахунок яких здійснюються пенсійні виплати. Активи пенсійного фонду формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та інших надходжень до пенсійного фонду (ч. 3 ст. 7 Закону). Основними нормативними актами, що визначають правовий статус пенсійних активів є ст. 47-51 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та Положення про вимоги до осіб, що здійснюють професійну діяльність з управління активами інституційних інвесторів (діяльність з управління активами) щодо складу та структури активів недержавних пенсійних фондів, якими вони управляють, затв.

рішенням Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку від 26 квітня 2012 року № 582.

Крім того, відповідно до ст. 10 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» кожний НПФ повинен мати Інвестиційну декларацію НПФ, що розробляється і затверджується радою НПФ та обов'язково реєструється в Нацкомфінпослуг. Вона визначає інвестиційну політику НПФ. У ній відображаються основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності.

До складу активів пенсійного фонду відповідно до цього Закону належать: 1) активи в грошових коштах; 2) активи в цінних паперах; 3) інші активи згідно із законодавством. Активи фонду формуються за рахунок пенсійних внесків та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків.

Пенсійні активи в цінних паперах складаються з:

1) цінних паперів, погашення та отримання доходу, за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства;

2) акцій українських емітентів, які відповідно до норм законодавства пройшли лістинг на фондовій біржі, що відповідає вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

3) облігацій українських емітентів, кредитний рейтинг яких відповідає інвестиційному рівню за Національною рейтинговою шкалою, визначеною законодавством України, або які відповідно до норм законодавства пройшли лістинг на фондовій біржі, що відповідає вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

4) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, при цьому встановлення вимог до рейтингу зовнішнього боргу та визначення рейтингових компаній здійснюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

5) облігацій іноземних емітентів з інвестиційним рейтингом, визначеним відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 47 Закону;

6) акцій іноземних емітентів, що перебувають в обігу на

організованих фондових ринках та пройшли лістинг на одній з таких фондових бірж, як Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська, або в торговельно-інформаційній системі НАСДАК (NASDAQ). Емітент цих акцій повинен проводити свою діяльність не менше ніж протягом 10 років і бути резидентом країни, рейтинг зовнішнього боргу якої визначається відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 47 Закону;

7) іпотечних облигацій.

Пенсійні активи пенсійного фонду не можуть: 1) включати цінні папери, що передбачені ч. 3 ст. 47 Закону; 2) формуватися за рахунок коштів отриманих на підставах, що суперечать законодавству (ч. 4 ст. 47 Закону); 3) бути предметом застави і повинні використовуватися лише на цілі, передбачені ст. 48 Закону (ч. 5 ст. 47 Закону); 4) застосовуватися звернення стягнення за зобов'язаннями засновників НПФ, роботодавців-платників, адміністратора НПФ, КУА, зберігача тощо (ч. 5 ст. 47 Закону); 5) бути накладені стягнення чи застосована конфіскація, якщо вони сформовані за рахунок коштів, отриманих на підставах, що не суперечать законодавству (ч. 7 ст. 47 Закону); 6) включатися до ліквідаційної маси зберігача НПФ та інших банків (ч. 2 ст. 48 Закону).

Відповідно до ст. 48 Закону пенсійні активи НПФ використовуються для таких цілей:

1) інвестиційної діяльності НПФ (інвестування з метою отримання доходу на користь учасників фонду);

2) виконання зобов'язань НПФ перед його учасниками, а саме: а) виконання договорів виплати пенсії на визначений строк; б) здійснення одноразових пенсійних виплат; в) оплати договорів страхування довічної пенсії; г) оплата договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

3) оплати витрат, пов'язаних зі здійсненням НПЗ а саме: а) оплата послуг професійного адміністратора; б) оплата винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду; в) оплата послуг зберігача; г) оплата послуг з проведення планових аудиторських перевірок; г) оплата послуг третіх осіб, надання яких передбачено законом; д) оплата інших послуг,

надання яких передбачено законом.

Загальні обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами НПФ вказані в ст. 49 Закону. Особа, що здійснює управління активами пенсійного фонду, під час провадження нею такої діяльності не має права: 1) формувати пенсійні активи за рахунок позикових (кредитних) коштів; 2) надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів; 3) укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу; 4) розміщувати на банківських депозитних рахунках у грошових коштах та в ощадних сертифікатах банків більше ніж 50 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 5) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери одного емітента більш як 5 відсотків загальної вартості пенсійних активів (крім цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, та у випадках, визначених цим Законом); 6) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, більш як 50 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 7) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери доходи за якими гарантовано Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, та облігації місцевих позик більше ніж 20 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 8) придбавати або додатково інвестувати в облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України, більше ніж 40 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 9) придбавати або додатково інвестувати в акції українських емітентів більше ніж 40 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 10) придбавати або додатково інвестувати в цінні папери іноземних емітентів більше ніж 20 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 11) придбавати або додатково інвестувати в іпотечні облігації більше ніж 40 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 12) придбавати або додатково інвестувати в об'єкти нерухомості більше ніж 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 13) придбавати або додатково інвестувати в банківські метали, у тому числі шляхом відкриття поточних та депозитних рахунків в установах

банків у банківських металах, більше ніж 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 14) придбавати або додатково інвестувати в інші активи, що можуть бути оцінені за ринковою вартістю та не заборонені законодавством України, але не зазначені в цій статті, включаючи акції, набуті внаслідок перетворення юридичної особи, корпоративні права якої перебували в активах пенсійного фонду, в акціонерне товариство, більше ніж 5 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 15) емітувати будь-які боргові цінні папери та похідні цінні папери; 16) придбавати цінні папери, емітентами яких є особи, визначені в п. 1 ч. 3 ст. 47 цього Закону; 17) розміщувати у зобов'язаннях однієї юридичної особи більш як 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів; 18) тримати більше ніж 10 відсотків цінних паперів (корпоративних прав) одного емітента.

Основним видом пенсійних активів є пенсійні внески, що передбачені ст. 50 Закону. Пенсійні внески до НПФ сплачуються в розмірах та в порядку, встановлених пенсійним контрактом відповідно до умов обраних пенсійних схем. Рада пенсійного фонду має право встановлювати мінімальний розмір пенсійних внесків – 10% мінімальної заробітної плати з розрахунку на 1 місяць. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами НПЗ не обмежується. Пенсійні внески сплачуються в національній валюті шляхом зарахування відповідних грошових сум на поточні рахунки пенсійного фонду в зберігача. Форма сплати не має значення, але юридичні особи сплачують пенсійні внески в безготівковій формі.

Згідно з ч. 3 ст. 50 Закону розмір пенсійних внесків до корпоративного або професійного пенсійного фонду, що сплачуються за кошти засновників цих фондів і роботодавців-платників, може визначатися в колективному договорі з урахуванням законів України.

Роботодавці можуть пропонувати своїм працівникам укладення договору страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника К/П НПФ, обов'язкового для всіх учасників фонду, відповідно до визначеного порядку укладання такого договору та розміру внесків на такий вид страхування. Загальний розмір страхових внесків, які сплачуються за таким

видом страхування не може перевищувати 1% розміру пенсійного внеску, сплачуваного роботодавцем за кожного учасника фонду. Ці внески сплачуються в порядку, визначеному пенсійним контрактом.

Порядок обліку пенсійних коштів учасників пенсійного фонду передбачений ст. 51 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

У ст. 1 Закону дано такі визначення: **1) індивідуальний пенсійний рахунок** – персоніфікований рахунок учасника пенсійного фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку у визначеному цим Законом порядку з метою обліку накопичених на користь учасника пенсійних коштів; **2) одиниця пенсійних активів** – показник системи персоніфікованого обліку, який застосовується для визначення суми пенсійних коштів, що належать учасникові пенсійного фонду та обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді; **3) пенсійні депозитні рахунки** – вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб, що відкриваються банківськими установами з урахуванням умов, установлених законодавством, для накопичення заощаджень на виплату пенсії; **4) пенсійні кошти** – сума грошових зобов'язань пенсійного фонду перед його учасниками, страхової організації перед застрахованими особами згідно з договорами страхування довічної пенсії або банківської установи перед вкладниками, які відкрили пенсійні депозитні рахунки; **5) персоніфікований облік** – збирання, оброблення, систематизація та зберігання передбаченої законодавством про пенсійне забезпечення і цим Законом інформації про учасників недержавного пенсійного забезпечення, відомостей про визначення їх прав на пенсійні виплати за рахунок коштів, накопичених на їх користь, а також для обчислення розміру цих виплат; **6) чиста вартість активів пенсійного фонду** – різниця між вартістю активів пенсійного фонду на день проведення підрахунку та сумою зобов'язань пенсійного фонду, що підлягають виконанню на день проведення підрахунку; **7) чиста вартість одиниці пенсійних активів** – розрахункова вартість одиниці пенсійних активів, що

визначається шляхом ділення чистої вартості активів на загальну кількість одиниць пенсійних активів на день підрахунку. Чиста вартість одиниці пенсійних активів обчислюється в розрізі сум коштів учасників недержавного пенсійного забезпечення та учасників накопичувальної системи пенсійного страхування в порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг. Чиста вартість одиниці пенсійних активів на день надходження першого пенсійного внеску до пенсійного фонду встановлюється в розмірі 1 гривня.

Сума пенсійних коштів, що належить кожному учаснику фонду, визначається шляхом множення кількості одиниць пенсійних активів фонду, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, на чисту вартість одиниці пенсійних активів фонду та відображення на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду. Сума пенсійних коштів усіх учасників пенсійного фонду дорівнює чистій вартості активів пенсійного фонду. Чиста вартість активів пенсійного фонду, кількість одиниць пенсійних активів фонду учасників фонду та чиста вартість одиниць пенсійних активів визначаються кожного робочого дня.

Питання про формування пенсійних активів вирішується в адміністратора НПФ. Адміністрування недержавного пенсійного фонду здійснюється відповідно до ст. 21-33 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду, затв. розпорядженням Нацкомфінпослуг від 3 грудня 2013 року № 4400.

Провадження діяльності з адміністрування фондів полягає в здійсненні адміністратором таких функцій: 1) ведення персоніфікованого обліку учасників фонду відповідно до Закону та інших нормативно-правових актів; 2) укладення пенсійних контрактів від імені фонду та контроль за їх дотриманням; 3) проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з учасниками та вкладниками фонду; 4) забезпечення приймання інформації про сплату пенсійних внесків, що сплачуються до фонду на користь учасників; 5) укладення договорів про виплату

пенсії на визначений строк від імені фонду; 6) визначення розміру та забезпечення здійснення пенсійних виплат учасникам фонду (спадкоємцям учасників фонду) у випадках, передбачених Законом; 7) переведення пенсійних коштів у випадках, передбачених Законом; 8) вибір іншого фонду, куди мають бути передані пенсійні кошти учасників корпоративного фонду, крім учасників накопичувальної системи пенсійного страхування, у випадках, передбачених Законом; 9) надання зберігачу розпоряджень щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів відповідно до ст. 48 Закону; 10) здійснення організаційно-технічного та матеріального забезпечення діяльності ради фонду та проведення зборів засновників фонду; 11) звітування на засіданнях ради фонду, на яких розглядаються питання щодо результатів діяльності фонду, через свого представника (своїх представників); 12) надання фонду агентських та рекламних послуг, пов'язаних із його діяльністю; 13) ведення реєстру осіб, які надають агентські послуги фонду відповідно до Закону; 14) надання та оприлюднення інформації про фонд та здійснення ним діяльності з недержавного пенсійного забезпечення відповідно до умов договору про адміністрування фонду та законодавства; 15) складання та подання від імені фонду звітності в сфері недержавного пенсійного забезпечення в порядку, передбаченому чинним законодавством України; 16) надання в письмовій формі учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування інформації про умови і порядок отримання довічної пенсії за рахунок коштів, облікованих на їх індивідуальних пенсійних рахунках; 17) надання в письмовій формі у випадках та відповідно до чинного законодавства України особам, зазначеним учасником фонду, інформації про наявність коштів на рахунку померлого учасника фонду; 18) виконання операцій, визначених законодавством, під час проведення ліквідації (реорганізації) фонду; 19) забезпечення проведення аудиторських перевірок діяльності фонду; 20) ведення бухгалтерського та податкового обліку фонду; 21) розрахунок чистої вартості активів фонду і чистої вартості одиниці пенсійних активів (разом з особами, що проводять

діяльність з управління активами фонду); 22) обмін інформацією з іншими суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення та у випадках, передбачених законодавством, з державними органами, юридичними та фізичними особами; 23) виконання інших обов'язків у випадках, передбачених Законом та договором про адміністрування фонду.

Управління активами недержавних пенсійних фондів проводиться відповідно до ст. 34-43 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Управління активами включає в себе: 1) здійснення операцій відповідно до інвестиційної декларації НПФ та укладеного договору про управління активами; 2) подання щорічно раді НПФ пропозицій щодо внесення змін до інвестиційної декларації; 3) звітність перед державними органами, радою НПФ, адміністратором НПФ з питань управління активами НПФ.

Пенсійні активи НПФ зберігаються у відповідних банках. Відповідно до ч. 3 ст. 44 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» обов'язками зберігача пенсійного фонду є: 1) відкриття та ведення рахунків пенсійного фонду; 2) приймання, передача (переведення), облік та забезпечення зберігання цінних паперів, а також документів, які підтверджують право власності на пенсійні активи в інших формах, документів, пов'язаних із формуванням та використанням пенсійних активів; 3) перевірка підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду і чистої вартості одиниці пенсійних внесків, здійсненого адміністратором та особою (особами), що проводить (проводять) діяльність з управління активами пенсійного фонду; 4) виконання відповідно до цього Закону розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів; 5) виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування грошових коштів для оплати послуг адміністратора, зберігача, винагороди особі, що проводить діяльність з управління активами пенсійного фонду, аудитора (аудиторської фірми), оплати послуг осіб, які надають пенсійному фонду консультаційні та (або) агентські послуги, торговців цінними паперами та інших посередників, здійснення оплати витрат на перереєстрацію прав власності та оплати інших

витрат, передбачених цим Законом; 6) виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, згідно з інвестиційною декларацією пенсійного фонду; 7) зберігання копій розпоряджень щодо операцій з цінними паперами та іншими активами, наданих особами, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, торговцям цінними паперами та іншим посередникам; 8) подання звітності, передбаченої цим Законом та відповідними нормативно-правовими актами; 9) забезпечення в день надходження до банку зарахування на рахунок пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня коштів учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

7.5. Пенсійний контракт та пенсійна схема

I. Щоб стати вкладником НПФ, необхідно з останнім відповідно до ст. 626 ЦК України укласти спеціальний договір, що називається пенсійним контрактом. Порядок його укладення, обов'язкові реквізити, істотні умови, зобов'язання сторін, строк дії і т. п. регламентуються ст. 55-58 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Відповідно до ст. 1 та ч. 1 ст. 55 цього Закону пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника. Він є основним договором, який визначає відносини НПФ і вкладника, відноситься до довірчих правомочин, оскільки передбачає, що вкладники передають грошові кошти до НПФ «на довіру», довіряючи вибір особи, яка буде здійснювати управління цими коштами. Пенсійний контракт є двостороннім договором, за яким права і обов'язки мають обидві сторони. Він є оплатним, тому що за цим договором учасник набуває право вимагати з часом здійснювати на його користь пенсійні виплати.

Пенсійний контракт є договором на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), але має певні особливості, зокрема, такі:

1) третіми особами, на користь яких укладається пенсійний контракт, виступають учасники НПФ, якими можуть бути тільки фізичні особи, що пов'язані зі вкладником родинними або трудовими відносинами чи відносинами членства, є персоніфікованими, а в окремих випадках вкладник і учасник можуть бути поєднанні в одній особі; 2) виконання пенсійного контракту з боку НПФ може вимагати і вкладник, і учасник; 3) сторони (НПФ і вкладник) можуть розірвати або змінити пенсійний контракт без згоди учасника НПФ; 4) вкладник не має права скористатися правом учасника, навіть якщо учасник відмовився від свого права.

Пенсійний контракт відрізняється від інших цивільно-правових договорів, у тому числі від договорів про надання фінансових послуг: 1) на відміну від депозитних договорів, пенсійний контракт передбачає приймання коштів «на довіру»; 2) НПФ і КУА зобов'язані дотримуватися встановлених законодавством і договором про управління активами обмежень щодо розпорядження цими коштами, тоді як банк за депозитним договором здійснює розпорядження коштами, внесеними на депозит, за власним розсудом; 3) власником коштів, покладених на депозит, є банк, тоді як власником коштів, внесених згідно з пенсійним контрактом, є учасник; 4) за пенсійним контрактом ризику неотримання інвестиційного прибутку несе учасник, цей прибуток не є заздалегідь визначеним, а за депозитним договором ризик від негативних збитків при розміщенні коштів депонента несе сам банк, і в договорі визначається фіксований відсоток, який отримає депонент; 5) пенсійний контракт, як правило, є довгостроковим договором, тоді як депозитний договір укладається на більш короткі строки; 6) після закінчення пенсійного контракту учасник отримує встановлені пенсійні виплати, а не внесені ним суми, після закінчення строку дії депозитного договору чи в разі його дострокового розірвання особі повертаються внесені нею суми.

Існують певні відмінності між пенсійним контрактом та договором позики: 1) кошти учасника передаються НПФ лише в управління, а не у власність; 2) обов'язок повернення коштів при позиці є безумовним, тоді як пенсійні виплати здійснюються

лише при настанні відповідних підстав; 3) при позиці сума, що підлягає поверненню може бути визначена заздалегідь, навіть з відсотками, тоді як точно передбачити, яку суму отримає при виплаті учасник НПФ, є неможливим.

Частина 2 ст. 55 Закону забороняє адміністратору відкритого НПФ відмовляти особі в укладенні пенсійного контракту, оскільки в законодавстві такі підстави відсутні. У той же час вкладниками корпоративного і професійного НПФ можуть бути лише особи, визначені законом та статутом такого фонду.

Перед укладенням пенсійного контракту адміністратор НПФ зобов'язаний вкладнику надати для ознайомлення такі документи: 1) пам'ятку з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту; 2) копію зазначеної в пенсійному контракті пенсійної схеми; 3) на вимогу вкладника або учасника – витяг з основних положень статуту або копію статуту пенсійного фонду; 4) проект пенсійного контракту. Вимоги до пам'ятки з роз'ясненням основних положень пенсійного контракту, а також до витягу з основних положень статуту пенсійного фонду встановлюються Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг (абзац 7 ч. 6 ст. 55 Закону). Ці документи видаються вкладнику та учаснику після укладення пенсійного контракту. Пенсійний контракт укладається в письмовій формі щонайменше в двох примірниках. Учаснику, який не є вкладником, адміністратор повинен надати примірник пенсійного контракту або його копію, завірену підписом та печаткою уповноваженої особи адміністратора (абзац 2 і 3 ч. 6 ст. 55 Закону). Один примірник пенсійного контракту залишається в адміністратора. Вкладнику (учаснику НПФ) надається інформація про адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами, та зберігача пенсійного фонду, яка включає їх реєстраційні, банківські реквізити та реквізити відповідних ліцензій (ч. 2 ст. 56 Закону).

У статті 56 Закону зазначені істотні умови пенсійного контракту. У ньому обов'язково потрібно зафіксувати: 1) паспортні дані, ідентифікаційний код учасника і вкладника фонду; 2) повне найменування, місце перебування та банківські

реквізити вкладника-юридичної особи; 3) посилання на обрану вкладником фонду пенсійну схему; 4) строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання; 5) порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду в разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду; 6) права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів; 7) розмір пенсійних внесків та умови його зміни; 8) порядок вирішення спорів; 9) застереження про те, що держава не несе відповідальності за зобов'язаннями НПФ. Оскільки адміністратор НПФ готує проекти пенсійного контракту, то він несе відповідальність за включення до нього всіх істотних умов. При визнанні такого контракту недійсним, НПФ, на нашу думку зобов'язаний відшкодувати учаснику завдану шкоду. Тлумачення про те, що в такому випадку фонд не відповідає за виплати пенсій перед вкладниками не ґрунтується на законодавстві і може привести до зловживань з боку НПФ.

У пенсійному контракті закріплюються зобов'язання сторін (ст. 57 Закону). Відповідно до пенсійного контракту адміністратор зобов'язується від імені пенсійного фонду: 1) здійснювати недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду на умовах, визначених законодавством, пенсійною схемою та пенсійним контрактом; 2) забезпечувати ведення персоніфікованого обліку учасників фонду; 3) надавати учаснику фонду інформацію про стан його індивідуального пенсійного рахунку; 4) забезпечувати відшкодування в установленому законом порядку учасникам фонду збитків, завданих унаслідок порушення законодавства та умов пенсійного контракту; 5) дотримуватись і забезпечувати дотримання законних інтересів вкладників та учасників пенсійного фонду, не розголошувати інформацію про умови пенсійного контракту та розмір пенсійних коштів, які належать учаснику фонду, крім випадків, передбачених законом; б) виконувати і забезпечувати виконання інших обов'язків, визначених пенсійним контрактом, цим Законом та іншими нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення (ч. 1 ст. 57 Закону).

Відповідно до ч. 2 ст. 57 Закону вкладник фонду за пенсійним контрактом зобов'язується: 1) сплачувати на користь учасника (учасників) фонду пенсійні внески в порядку, встановленому законодавством, пенсійною схемою та пенсійним контрактом; 2) відшкодовувати пенсійному фонду збитки, завдані внаслідок порушення вкладником фонду умов законодавства, пенсійної схеми та пенсійного контракту; 3) виконувати інші умови, визначені пенсійним контрактом.

Вкладник фонду може укласти один або декілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Частиною 4 ст. 55 Закону передбачено, що вкладник фонду, який є учасником фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

У разі розірвання пенсійного контракту таким вкладником він повинен укласти, крім випадків, передбачених ст. 65 цього Закону, новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок, а в разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону, укласти зі страховою організацією договір страхування довічної пенсії. При цьому пенсійні кошти вкладника фонду, який є учасником фонду, передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді, зменшеній на суму витрат, пов'язаних з перерахуванням таких пенсійних коштів.

Правові наслідки припинення учасником КНПФ трудових відносин зазначені в ч. 5 ст. 55 Закону. Перш за все пенсійний контракт укладений за участю роботодавця чи учасника розривається. Учасник такого корпоративного фонду зобов'язаний укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого пенсійного фонду або в разі досягнення пенсійного віку, визначеного відповідно до закону, укласти договір страхування довічної пенсії зі страховою

організацією або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. У разі якщо учасник фонду протягом трьох місяців з дня припинення трудових відносин не уклав новий пенсійний контракт з іншим пенсійним фондом, не відкрив пенсійний депозитний рахунок у банку або не уклав договір страхування довічної пенсії із страховою організацією, пенсійні кошти учасника підлягають передачі до відкритого пенсійного фонду, визначеного за рішенням ради такого пенсійного фонду. При цьому передача пенсійних коштів учасника фонду до іншого пенсійного фонду, на пенсійний депозитний рахунок банку, до страхової організації для укладення договору страхування довічної пенсії оплачується учасником фонду. Якщо трудові відносини припиняються внаслідок ліквідації, репрофілювання, реорганізації, банкрутства або скорочення штату підприємства, витрати на переказ коштів бере на себе роботодавець.

Якщо учасник фонду після припинення трудових відносин з роботодавцем-вкладником вступає в трудові відносини з роботодавцем, що є вкладником цього корпоративного фонду, то він може залишитись у цьому фонді, але при умові, що це передбачено пенсійним контрактом.

Дія пенсійного контракту припиняється при ліквідації НПФ (див. ст. 17-19 Закону).

Пенсійний контракт набирає чинності з моменту його підписання вкладником фонду та адміністратором. (ч. 1 ст. 58 Закону). Відповідно до ч. 2 ст. 58 цього Закону дія пенсійного контракту вважається закінченою: 1) після повного виконання вкладником фонду своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду договору про виплату пенсії на визначений строк з пенсійним фондом; 2) після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації відповідно до укладеного учасником фонду договору страхування довічної пенсії; 3) після передачі пенсійних коштів учасника фонду банківській установі відповідно до укладеного учасником фонду договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку; 4) у разі смерті учасника фонду та виконання передбачених у зв'язку з цим умов; 5) у разі ліквідації

пенсійного фонду в порядку, передбаченому цим Законом; 6) у разі заміни вкладником фонду пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбаченими законом; 7) у разі ліквідації вкладника фонду – юридичної особи, без визначення його правонаступника; 8) у разі дострокового розірвання контракту в порядку, передбаченому цим Законом; 9) в інших випадках, передбачених пенсійним контрактом згідно з законом.

II. Пенсійна схема – документ, який визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду(ст. 1 Закону). Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється пенсійними фондами, визначаються пенсійними схемами, які розробляються з дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів з питань недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійні схеми та зміни до них розробляються та затверджуються засновником (зборами засновників) пенсійного фонду. Пенсійні схеми корпоративного пенсійного фонду та зміни до них погоджуються з представниками трудових колективів відповідних юридичних осіб – роботодавців, які є засновниками такого фонду. Реєстрація пенсійних схем здійснюється відповідно до Положення про погодження статуту недержавного пенсійного фонду та реєстрацію пенсійних схем, затв. розпорядженням Нацкомфінпослуг від 18 липня 2013 року № 2362.

Відповідно до ч. 2 ст. 59 Закону пенсійна схема повинна відображати: 1) опис усіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; 2) порядок визначення розміру пенсійних виплат; 3) порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; 4) умови та порядок участі в пенсійній схемі; 5) права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою; 6) інші умови, що не суперечать законодавству.

Пенсійний фонд, як правило, використовує кілька пенсійних схем. Вкладники фонду мають право вільного вибору пенсійної схеми, якщо інше не передбачено законодавством, а також мають право на зміну пенсійної схеми, але не частіше одного

разу на 6 місяців. Пенсійний фонд має право запроваджувати нові пенсійні схеми, а також вносити зміни до зареєстрованих пенсійних схем чи анулювати зареєстровані пенсійні схеми в разі: 1) відсутності пенсійних контрактів, укладених за пенсійними схемами, що змінюються або анулюються; 2) отримання письмової згоди всіх вкладників фонду, з якими укладені пенсійні контракти за пенсійною схемою, яка змінюється.

7.6. Пенсійні виплати в системі недержавного пенсійного забезпечення

Пенсійна виплата – грошова виплата учасникові недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів у випадках, передбачених цим Законом (ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»). Це визначення недосконале, оскільки стосується грошових коштів, накопичених у НПФ, і залишає поза своєю увагою кошти, що накопичені в страхових організаціях та банках.

Пенсійні внески і отриманий з них інвестиційний дохід (дуже часто збиток) є власністю учасника НПФ. За десятки років ці внески можуть реально знецінитись, а інвестиційний дохід може бути незначним або не бути зовсім. Тому говорити про накопичення значних сум не доводиться, але законодавством передбачені види і порядок їх виплати (ст. 60-65 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Опис усіх видів та умов здійснення пенсійних виплат, як уже зазначалось вище, фіксуються в пенсійній схемі. Згідно з ч. 2 ст. 60 Закону розміри пенсійних виплат визначаються, виходячи із сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання в

сфері ринків фінансових послуг. Пенсійні виплати не можуть здійснюватися в іноземній валюті, а лише в національній. Це правило закріплено у ч. 3 ст. 60 Закону. Згідно з ч. 4 ст. 60 Закону адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, що здійснюють управління пенсійними активами цього фонду в порядку, визначеному договором про управління активами.

У недержавному пенсійному забезпеченні можливі три види пенсійних виплат, визначення яких дано в ст. 1 Закону, а саме: 1) одноразова пенсійна виплата – пенсійна виплата, що здійснюється одноразово в порядку та у випадках, визначених цим Законом; 2) пенсія на визначений строк – пенсійні виплати, що здійснюються періодично протягом визначеного строку в порядку та у випадках, визначених цим Законом; 3) довічна пенсія (довічний ануїтет) – пенсійні виплати, які здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування. Відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону НПФ можуть виплачувати лише два види пенсійних виплат – пенсії на визначений строк та одноразові пенсійні виплати.

Вичерпний перелік підстав для здійснення пенсійних виплат НПФ дано в ч. 1 ст. 61 Закону. Ними є: 1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до цього Закону; 2) визнання учасника фонду особою з інвалідністю; 3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт і т. п.) учасника фонду; 4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України; 5) смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, форма якої встановлюється національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг, крім випадків, коли пенсійний вік

визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян. Раніше чинне законодавство дозволяло учаснику фонду корегувати свій пенсійний вік у бік його збільшення чи зменшення від загальноприйнятого, але не більше ніж на 10 років. Зараз дозволяється зменшувати пенсійний вік, але не більше ніж на 10 років. Оскільки загальний пенсійний вік установлений у 60 років, то він може бути зменшений від одного до десяти років, тобто до 50 років. Обмеження щодо збільшення пенсійного віку знято і він може бути збільшений більше ніж на 10 років, тобто може становити від 61 року і до 70-75 та більше років. До речі, у деяких країнах установлені граничні обмеження для учасників недержавного пенсійного забезпечення. Навряд чи доцільно такий вік установлювати в 90 років.

У заяві учасника фонду, де визначається дата настання його пенсійного віку, учасник фонду зобов'язаний зазначити вид обраної ним пенсійної виплати. Заява подається адміністратору пенсійного фонду не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду. Учасник фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку. У разі встановлення учаснику фонду інвалідності, то допускається раніше настання пенсійного віку ніж це передбачено ч. 2 ст. 61 Закону. У цьому випадку учасник фонду має право визначити свій пенсійний вік після настання інвалідності без урахування обмежень, установлених ч. 2 ст. 62 Закону та подати заяву адміністратору (ч. 3 ст. 61 Закону).

I. Одноразові пенсійні виплати. Регламентуються ст. 65 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Пенсійна виплата може здійснюватися адміністратором одноразово на вимогу учасника фонду в разі: 1) медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду. Критичний стан здоров'я підтверджується одним з таких документів: а) формою первинної облікової документації

№ 027/о «Виписка із медичної карти амбулаторного стаціонарного хворого», затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року № 110 у випадку наявності в учасника онкозахворювання або інсульту; б) висновком (рішенням) лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, засвідченим відповідними підписами та печаткою закладу охорони здоров'я, у якому зазначено, що стан здоров'я на дату видачі довідки є критичним (для всіх видів захворювання, щодо яких лікарсько-консультативна комісія дійшла висновку, що такий стан здоров'я учасника є критичним). Наявність або настання інвалідності учасника фонду підтверджується довідкою МСЕК; 2) коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг. У даний час це сума коштів, що не досягає розміру, достатнього для забезпечення протягом 10 років щомісячної виплати у розмірі 50% офіційно затвердженого прожиткового мінімуму, законодавчо визначеного для непрацездатних громадян; 3) виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України, підтвердженого документом відповідно до чинного законодавства.

Ще однією підставою для отримання одноразової пенсійної виплати є смерть учасника фонду. Ця виплата здійснюється спадкоємцям учасника фонду адміністратором (ч. 2 ст. 65 Закону). Успадкування пенсійних активів передбачено ст. 66 Закону і здійснюється згідно з цивільним законодавством.

Для отримання пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, учасники фонду, а в разі смерті учасника – його спадкоємці, подають адміністратору заяву та документи, які підтверджують їхнє право на отримання цієї виплати. Така одноразова виплата визначається, виходячи із суми пенсійних коштів, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду на день подання заяви на отримання такої виплати. Ця одноразова виплата проводиться протягом 5 робочих днів після отримання відповідної заяви та необхідних

документів.

II. Пенсія на визначений строк. Указані виплати регламентуються ст. 63 і 64 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Така пенсія визначається на строк не менше ніж 10 років від початку здійснення першої виплати, тобто на строк 10, 15, 20 і т. ін. років, наприклад, 20-ти річний учасник НПФ може такий строк визначити у 40-50 років. Вони здійснюються адміністратором фонду: а) за бажанням учасника фонду, який має право на отримання пенсійних виплат відповідно до його заяви; б) на вимогу учасника фонду (з дня виникнення в нього права згідно з умовами пенсійного контракту на страхування довічної пенсії, якщо придбання довічного ануїтету може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат).

Протягом періоду виплати такої пенсії учасник НПФ має право: а) перейти до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії обраного виду. При цьому пенсійний фонд, до якого перейшов учасник фонду, продовжує виплату такої пенсії протягом строку, що залишився; б) укласти із страховою організацією договір страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів, які обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді. Для отримання пенсії на визначений строк учасник фонду подає адміністратору заяву.

У разі укладення договору про виплату пенсії на визначений строк з іншим пенсійним фондом учасник фонду подає адміністратору обраного пенсійного фонду копію виписки з індивідуального пенсійного рахунку та копію заяви про переведення коштів до іншого фонду адміністратору пенсійного фонду, в якому накопичувалися пенсійні кошти учасника фонду.

Такі кошти повинні бути перераховані до обраного учасником пенсійного фонду протягом 5-ти робочих днів після отримання заяви. У разі порушення зазначеного строку адміністратор сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку на 1 день від суми, належної до перерахування, за кожен день прострочення платежу, в порядку, визначеному національною

комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг.

Частина 1 ст. 64 Закону вказує, що істотними умовами договору про виплату пенсії на визначений строк є: 1) повне найменування пенсійного фонду та адміністратора, який здійснюватиме виплату пенсії, адреса, банківські реквізити, дата і номер свідоцтва про державну реєстрацію; 2) дані паспорта громадянина України або паспортних документів іноземця учасника фонду та ідентифікаційний номер, а в разі відсутності останнього – серія і номер паспорта учасника фонду чи іншого документа, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг; 3) тарифи адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням зобов'язань за таким договором; 4) обраний пенсійний вік учасника фонду; 5) умови, періодичність та тривалість виплати пенсії на визначений строк; 6) права і обов'язки сторін договору; 7) відповідальність сторін договору за невиконання або неналежне виконання умов договору; 8) порядок зміни та розірвання договору; 9) порядок розрахунку залишку належних учаснику фонду пенсійних коштів у разі зміни або розірвання договору; 10) порядок надання інформації, визначеної у ч. 2 ст. 64 Закону. Договір може містити інші умови, за згодою сторін. Договір укладається в письмовій формі.

Розмір пенсії на визначений строк обчислюється за методикою, затвердженою Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг. Пенсійна виплата здійснюється адміністратором НПФ у безготівковій формі шляхом перерахування коштів на поточний або картковий банківський рахунок учасника чи поштовим переказом.

III. Довічні пенсії. Вони виплачуються не НПФ а страховою організацією, тобто страховиком, який отримав ліцензію на страхування життя (ст. 1 Закону). Порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії за рахунок пенсійних коштів учасника фонду вказаний у ст. 62 Закону.

Довічні пенсії (довічні ануїтети) виплачуються учасникам фондів страховими організаціями, з якими ці учасники уклали

договір страхування довічної пенсії, за рахунок грошових коштів, перерахованих страховій організації. Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду та страховою організацією згідно із законодавством про страхування з урахуванням вимог, передбачених цим Законом та пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду відповідно до цього Закону.

Для укладення договору страхування довічної пенсії:

- учасник НПФ подає страховій організації довідку адміністратора про обсяг належних йому пенсійних коштів;

- учасник фонду повідомляє адміністратора про обрану ним страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування до цієї страхової організації належних йому пенсійних коштів. Учасник фонду, крім учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, має право перерахувати до страхової організації свої пенсійні кошти повністю або частково;

- страхова організація розраховує розмір довічної пенсії, який зазначається в договорі страхування довічної пенсії, на основі актуарних розрахунків згідно із сумою, що визначена особою, яка укладає договір, та довідкою, виданою адміністратором пенсійного фонду, про наявність у такої особи цієї суми пенсійних коштів. У разі перерахування до страхової організації грошових коштів для оплати договору страхування довічної пенсії в сумі, що не відповідає сумі, визначеній у заяві особи, яка придбає довічний ануїтет, розмір довічної пенсії повинен бути скоригований відповідно до актуарних розрахунків протягом трьох днів після отримання грошових коштів від пенсійного фонду;

- для забезпечення виплати довічної пенсії страховою організацією адміністратор зобов'язаний на підставі заяви учасника фонду про перерахування пенсійних коштів страховій організації забезпечити перерахування відповідній страховій організації пенсійних коштів, що належать учаснику фонду, протягом п'яти робочих днів після отримання заяви;

- страхова організація зобов'язана надати учаснику фонду, з

яким укладено договір, письмове повідомлення про надходження грошових коштів від пенсійного фонду та їх розмір протягом семи робочих днів після їх отримання, а також про скоригований розмір довічної пенсії в разі проведення такого коригування.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «система недержавного пенсійного забезпечення».
2. Назвіть основні принципи недержавного пенсійного забезпечення.
3. Перерахуйте суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.
4. У якій статті Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дано визначення поняття «недержавні пенсійні фонди»?
5. Які є види недержавних пенсійних фондів?
6. Яка відмінність між вкладниками і учасниками недержавного пенсійного фонду?
7. Назвіть основні засновницькі документи НПФ.
8. Що таке «інвестиційна декларація НПФ»?
9. Який порядок реєстрації НПФ?
10. Хто формує раду НПФ і які її повноваження?
11. Який порядок проведення зборів засновників НПФ та які їх повноваження?
12. Порядок ліквідації НПФ та скасування його реєстрації як фінансової установи.
13. Хто може бути адміністратором НПФ?
14. Які вимоги ставляться до професійного адміністратора НПФ?
15. Хто веде персоніфікований облік учасників НПФ і в чому він полягає?
16. Як проводиться оплата послуг з адміністрування НПФ?
17. Хто може здійснювати управління активами НПФ?
18. Які вимоги ставляться до здійснення управління активами НПФ?
19. Що таке пенсійний контракт та пенсійна схема?
20. Назвіть види пенсійних виплат НПФ.
21. Який порядок успадкування пенсійних активів?
22. Які органи здійснюють державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення.
23. Назвіть причини повільного розвитку системи НПЗ?

Теми рефератів

1. Недержавне пенсійне забезпечення в системі пенсійного забезпечення України.
2. Принципи недержавного пенсійного забезпечення.
3. Поняття і види недержавного пенсійного забезпечення
4. Адміністрування недержавного пенсійного фонду.
5. Управління активами недержавних пенсійних фондів.
6. Участь банків у недержавному пенсійному забезпеченні.
7. Види пенсійних виплат у системі недержавного пенсійного забезпечення.
8. Державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Нормативні акти та література

1. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> .
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 9.07.2003 № 1058-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> .
3. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 9.07.2003 № 1057-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> .
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/755-15> .
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> .
6. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> .
7. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр> .
8. Про страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> .
9. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3125-12> .
10. Положення про провадження діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної

комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 03.12.2013 № 4400 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Положення, Заява [...] від 03.12.2013 № 4400. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0218-14> .

11. Порядок прийняття Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, рішення за порядком денним зборів засновників недержавного пенсійного фонду, які не відбулися [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 18.07.2013 № 2363 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Порядок від 18.07.2013 № 2363. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1357-13> .

12. Положення про погодження статуту недержавного пенсійного фонду та реєстрацію пенсійних схем [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 18.07.2013 № 2362 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Положення, Заява [...] від 18.07.2013 № 2362. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1665-13>

13. Положення про діяльність депозитарних установ щодо зберігання активів інституційних інвесторів [Електронний ресурс]: Затверджено Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 20.06.2013 № 1106 // НКЦПФР; Рішення, Положення від 20.06.2013 № 1106. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1199-13> .

14. Положення про граничний розмір витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 04.12.2012 № 2541, Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 04.12.2012 № 1746 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Положення, Тариф від 04.12.2012 № 2541. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0226-13> .

15. Правила проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 27.11.2012 № 2422 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Правила, Форма типового документа [...] від 27.11.2012 № 2422. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0211-13> .

16. Положення про застосування Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, заходів впливу за порушення законодавства про фінансові послуги [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 20.11.2012 № 2319 // Нацкомфінпослуг; Розпорядження, Положення від 20.11.2012 № 2319. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2112-12> .

17. Положення про вимоги до осіб, що здійснюють професійну діяльність з управління активами інституційних інвесторів (діяльність з управління активами), щодо складу та структури активів недержавних пенсійних фондів, якими вони управляють [Електронний ресурс]: Затверджено Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 26.04.2012 № 582 // НКЦПФР; Рішення, Положення від 26.04.2012 № 582. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0787-12> .

18. Положення про порядок складання формування та подання адміністратором

недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 27.10.2011 № 674 // Держфінпослуг; Розпорядження, Положення, Форма типового документа [...] від 27.10.2011 № 674. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0041-12> .

19. Порядок здійснення окремих дій, пов'язаних з припиненням недержавних пенсійних фондів [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 29.08.2006 № 6154 (у редакції розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, 23.02.2016 № 393) // Держфінпослуг; Розпорядження, Порядок, Форма типового документа від 29.08.2006 № 6154. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1058-06> .

20. Кваліфікаційний мінімум для осіб, які претендують на обіймання посади члена ради недержавного пенсійного фонду [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 04.03.2004 N 130 // Держфінпослуг; Розпорядження від 04.03.2004 № 130. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0565-04> .

21. Кваліфікаційний мінімум для осіб які претендують на право здійснення функцій з адміністрування недержавних пенсійних фондів [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 04.03.2004 N 129 // Держфінпослуг; Розпорядження від 04.03.2004 № 129. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0566-04> .

22. Порядок подання адміністратором недержавного пенсійного фонду інформації Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про укладення радою недержавного пенсійного фонду договорів про надання фінансових послуг недержавному пенсійному фонду [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 25.12.2003 N 178 // Держфінпослуг; Розпорядження, Порядок, Форма типового документа від 25.12.2003 № 178. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0057-04> .

23. Порядок погодження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України членів ради недержавного пенсійного фонду [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 18.12.2003 № 169 // Держфінпослуг; Розпорядження, Порядок, Форма типового документа від 18.12.2003 № 169. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0022-04> .

24. Положення про інвестиційну декларацію недержавного пенсійного фонду [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг 27.11.2003 № 139 (у редакції розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 11.12.2012 № 2671) // Держфінпослуг; Розпорядження, Положення, Форма типового документа від 27.11.2003 № 139. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1165-03> .

25. Порядок проведення зборів засновників недержавного пенсійного фонду шляхом опитування [Електронний ресурс]: Затверджено Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 11.12.2003 N 161 // Держфінпослуг; Розпорядження, Порядок, Форма типового документа від 11.12.2003 № 161. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1245-03> .

26. Абакумова, В. І. Удосконалення контрольно-наглядової діяльності за недержавними пенсійними фондами [Електронний ресурс] / В. І. Абакумова, Н. Ю. Баланюк // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 5-9. – Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2016_1_3.pdf.

27. Беялов, Т. Е. Характеристика суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення: функціонування і проблеми діяльності [Текст] / Т. Е. Беялов, Д. І. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 2 (40). – С. 57-62.

28. Вітка, Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю. В. Вітка; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 16 с.

29. Вітка, Ю. Недержавні пенсійні фонди: українська модель [Електронний ресурс] / Ю. Вітка // Юридичний журнал. – 2005. – № 6. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1771>.

30. Віхров, С. А. Господарські зобов'язання зі створення і припинення недержавного пенсійного фонду [Текст] / С. А. Віхров // Інформація і право. – 2015. – № 1 (13). – С. 112-119.

31. Горбачова, О. О. Адміністратор недержавного пенсійного фонду як представник НПФ у відносинах з недержавного пенсійного забезпечення за договором про адміністрування [Текст] / О. О. Горбачова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 22, Т. 1, Ч. 1. – С. 132-138. – (Серія: «Право»).

32. Горбачова, О. Пенсійний контракт як підстава надання послуг з недержавного пенсійного забезпечення [Текст] / О. Горбачова // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 72-76.

33. Карпіщенко, О. І. Необхідність розвитку пенсійного забезпечення шляхом провадження корпоративних пенсійних програм [Текст] / О. І. Карпіщенко, І. В. Хрептова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 159-166.

34. Кобець, Д. Л. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Д. Л. Кобець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – Т. 1, № 6 – С. 252-256. – (Серія: «Економічні науки»).

35. Кондрат, І. Ю. Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / І. Ю. Кондрат, М. Б. Юринець // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук.-техн. пр. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 294-298.

36. Корж, І. С. Проблеми і перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / І. С. Корж // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. ім. проф. Балицького О. Ф., (Суми, 27 трав. 2015 р.). – Суми: СумДУ, 2015. – С. 359-360.

37. Кравченко, І. О. Склад суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення [Текст] / І. О. Кравченко // Актуальні питання вітчизняної юридичної науки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Суми, 11-12 квіт. 2014 р.). – Суми, 2014. – С. 39-40.

38. Кравченко, І. О. Склад суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / І. О. Кравченко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 403-408. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_3_67.pdf.

39. Михайлов, А. В. Недержавні пенсійні фонди: сьогоднішній погляд у майбутнє [Текст] / А. В. Михайлов, О. Й. Ткач. – К.: СПД Савченка, 2001. – 244 с.
40. Переверзев, О. М. Господарська правосуб'єктність недержавних пенсійних фондів [Електронний ресурс] / О. М. Переверзев, С. О. Віхров // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 519 – 525. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_3_91.pdf.
41. Стадниченко, Т. Основні напрями інвестування коштів недержавних пенсійних фондів [Текст] / Т. Стадниченко // Вісник Національної академії державного управління. – 2013. – № 11. – С. 183-190. – (Серія: «Економіка та управління підприємствами і національним господарством»).
42. Третяк, Д. Д. Суперечності розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / Д. Д. Третяк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2014. – № 1 (154). – С. 89-93. – (Серія: «Економіка»).
43. Цікановська, Н. А. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «недержавний пенсійний фонд» [Текст] / Н.А. Цікановська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 1 (13). – С. 132-135.

Глава 8

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ

8.1. Поняття, принципи та загальна характеристика загальнообов'язкового державного соціального страхування

У ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (Закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР) визначено п'ять видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, але передбачено можливість запровадження інших видів цього страхування. Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (в ред. Закону № 77-VIII від 28 грудня 2014 року) регулює відносини щодо трьох видів соціального страхування: 1) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 2) від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) медичного (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону). Пропозиція щодо включення до цього Закону страхування на випадок безробіття не пройшла. Медичне страхування в той час законом не регламентувалось, але були висловлені міркування включити його до даного Закону або розробити окремий нормативний акт.

У даний час термін «загальнообов'язкове державне соціальне страхування» розглядається в широкому розумінні (охоплює всі п'ять видів соціального страхування) і у вузькому (стосується лише трьох видів цього страхування). У цьому параграфі цей термін розглядається у вузькому розумінні.

Легальне визначення загальнообов'язкового державного соціального страхування дано в п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону. Це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг

застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України. Вказана дефініція не є досконалою з таких причин: 1) матеріальне забезпечення охоплює собою страхові виплати та соціальні послуги; 2) права, обов'язки і гарантії відносяться тільки до одного елемента системи – правової бази; 3) система завжди складається із взаємопов'язаної сукупності певних елементів (наприклад, правових, фінансово-економічних і організаційних інститутів та норм). Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як система складається не тільки з прав, обов'язків та гарантій, які передбачені законом.

На погляд автора, загальнообов'язкове державне соціальне страхування у вузькому розумінні – це організаційно – правова форма матеріального забезпечення застрахованих осіб, а у випадках, передбачених законом, і членів їх сімей за рахунок коштів Фонду соціального страхування України в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності або нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності чи порушення здоров'я з метою відшкодування повністю або частково втраченого заробітку або його відсутності чи понесення додаткових витрат.

До речі, офіційне визначення загальнообов'язкового державного соціального страхування в широкому розумінні дано у ст. 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Характерні риси загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- спрямоване на акумуляцію фінансових коштів, що не входять до Державного бюджету України з метою наступного відшкодування витрат, пов'язаних із настанням відповідного страхового випадку;

- є обов'язковим для осіб, які охоплені цим видом страхування;

- регулюється державою, нею здійснюється нагляд і контроль за діяльністю Фонду соціального страхування України та його структурними підрозділами;

- страхові випадки охоплюють стан здоров'я людини;

– поширюється лише на застрахованих осіб, а в окремих випадках і на членів їх сімей;

– його метою є відновлення та збереження працездатності працюючих через надання відповідних грошових виплат та соціальних послуг;

– по відношенню до держави є автономним утворенням, що здійснює соціальний захист економічно активного населення з мінімальним залученням державних коштів;

– усі три види загальнообов'язкового державного соціального страхування управляються єдиним органом – Фондом соціального страхування України;

– не утворює генеральний правовий інститут чи підгалузь права соціального забезпечення, оскільки не охоплює пенсійного страхування та страхування на випадок безробіття.

Завданням загальнообов'язкового державного соціального страхування є формування фінансових коштів з метою встановлення та забезпечення гарантій щодо матеріального забезпечення застрахованих осіб у разі хвороби, постійної або тимчасової втрати працездатності, необхідності догляду за дитиною з інвалідністю чи хворим членом сім'ї тощо або відшкодування повністю чи частково витрат на їх поховання.

Суб'єктами цього страхування є: 1) застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи; 2) страхувальники – роботодавці, а в окремих випадках застраховані особи; 3) страховик – Фонд соціального страхування України.

Об'єктом соціального страхування є страховий ризик та страховий випадок, із настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до закону залежно від видів соціального страхування. Страховими ризиками є: а) за соціальним страхуванням від нещасного випадку – обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання; б) за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити

засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг згідно із законом (п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону). Страховими випадками є: а) за соціальним страхуванням від нещасних випадків – нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму; нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці; б) за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання відповідно до закону матеріального забезпечення або соціальних послуг (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону).

Перелік принципів соціального страхування наведено в ст. 3 Закону. До них належать:

– принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування. Закони мають вищу юридичну силу, приймаються в особливому порядку, порядок їх зміни ускладнений, краще гарантують права людини. Лише законом закріплюються принципи соціального страхування, коло осіб, які підлягають страхуванню, види матеріального забезпечення, їх обсяг та розміри, умови набуття права на матеріальне забезпечення та порядок його здійснення, порядок використання коштів Фонду соціального страхування України, а також організація та порядок здійснення управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– принцип обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом. Конкретизований у ст. 18, ч. 2 і 3 ст. 19, ст. 35 Закону;

– принцип державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав. У преамбулі Закону він визначає гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту в зв'язку з

тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я. Законом не тільки передбачені види допомог, страхових виплат та соціальних послуг, але і їх розмір та обсяг і порядок реалізації особою їх прав у сфері соціального страхування;

– принцип обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених законом. Цей обов'язок Фонду закріплений у п. 2 ч. 1 ст. 9, п. 1 ч. 2 ст. 10, п. 1 ч. 2 ст. 11 Закону;

– принцип формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування. Джерела формування коштів Фонду вказані в ч. 1 ст. 11 Закону. Роботодавець чи самозайнята особа сплачує страхові внески (ст. 12 Закону) із фонду заробітної плати, тобто працюючі утримують застрахованих осіб, які потрапили у важке матеріальне становище, і в цьому полягає принцип солідарності. Коли Фонд відчуває фінансові труднощі, то на допомогу приходить держава, яка виділяє зі свого бюджету необхідні кошти, і в цьому проявляється принцип субсидування;

– принцип диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу. Має обмежене застосування. Стосується страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (див. ч. 4 ст. 19, ст. 21, 24 Закону). У той же час, ч. 1 ст. 26 Закону зазначає, що допомога по вагітності та пологах не залежить від страхового стажу, а п. 2 ч. 4 ст. 19 Закону розмір допомоги по вагітності та пологах пов'язують із страховим стажем, якщо він менше 6 місяців, що навряд чи є справедливим в умовах необхідності зростання народжуваності дітей. Страховий стаж не застосовується в страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Ідею зв'язку розміру допомоги, страхових виплат і соціальних послуг зі страховим стажем навряд чи можна назвати принципом соціального страхування (вона доречна в пенсійному страхуванні та в

страхуванні на випадок безробіття);

– принцип диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві. Закріплений у ст. 8, 11 Закону України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Слід зазначити, що в 2016 році була скасована диференціація страхових тарифів через запровадження загальної ставки ЄСВ (22%) для всіх роботодавців. Зараз цей принцип не застосовується;

– принцип економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці. Заходи щодо профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань указані в ст. 50 Закону. Економічний ефект від профілактичних заходів набагато вищий ніж матеріальні витрати на страхові виплати в зв'язку з нещасним випадком чи професійними захворюваннями;

– принцип цільового використання коштів соціального страхування. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 10 Закону Фонд зобов'язаний вживати заходів щодо раціонального використання коштів і забезпечення фінансової стабільності Фонду. Ч. 2 ст. 11 Закону вказує цілі, на які можуть використовуватися кошти Фонду. Обов'язок використовувати кошти за цільовим призначенням закріплений також у ч. 4 ст. 4 Закону.

– принцип відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Відповідальність передбачена для Фонду (ч. 3 і 4 ст. 10 Закону), роботодавця (ч. 5 ст. 15 Закону), застрахованої особи (ч. 3 ст. 16 Закону). Вона конкретизована в поточному законодавстві різних галузей права (адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального).

8.2. Правовий статус Фонду соціального страхування України

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в ред. Закону № 77-VIII від 28 грудня 2014 року в п. 4 Прикінцевих положень було передбачено утворення Фонду соціального страхування України шляхом злиття Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Реорганізація цих фондів тривала більше двох років.

Правління Фонду 8 лютого 2017 року затвердило таку структуру органів Фонду соціального страхування України:

- правління Фонду соціального страхування України – 1;
- виконавча дирекція Фонду соціального страхування України – 1;
- управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі – 27;
- відділення управлінь в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі – 353.

Правовий статус Фонду соціального страхування України регламентується ст. 4-14 Закону та Статутом Фонду соціального страхування України, що був затверджений постановою правління Фонду від 8 лютого 2017 року № 12.

Відповідно до ст. 4 Закону Фонд соціального страхування України є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, проводить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом. Він є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням. Фонд, якщо інше не передбачено законами України, не може займатися іншою

діяльністю, крім тієї, для якої його створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням. До коштів Фонду застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України. Бюджет Фонду затверджує Кабінет Міністрів України. Фонд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, символіку, яка затверджується його правлінням. Фонд набуває прав юридичної особи з дня державної реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція.

До складу правління Фонду входять по сім представників держави, застрахованих осіб та роботодавців, які виконують свої обов'язки на громадських засадах. Представники держави призначаються Кабінетом Міністрів України, представники застрахованих осіб обираються (делегуються) репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об'єднаннями профспілок, а представники роботодавців – репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців. Порядок обрання (делегування) таких представників визначається сторонами соціального діалогу самостійно. Строк повноважень членів правління Фонду становить шість років і закінчується в день першого засідання нового складу правління. Правління Фонду очолює голова, який обирається з членів правління Фонду строком на два роки по чергово від представників кожної сторони. Обраним головою вважається член правління, за якого проголосувала більшість присутніх на засіданні членів правління. Голова правління має двох заступників, які разом з

головою представляють три сторони. Засідання правління Фонду проводяться відповідно до затвердженого ним плану, але не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання правління Фонду можуть проводитися за ініціативою його голови або за пропозицією однієї з трьох представницьких сторін правління чи на вимогу однієї третини членів правління Фонду. Правління правомочне приймати рішення за наявності на засіданні більшості складу від кожної представницької сторони. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість присутніх на засіданні членів правління. У разі рівного розподілу голосів голос голови правління є вирішальним. Якщо правління Фонду не може розпочати свою роботу в зв'язку з неявкою на засідання більшості складу від однієї із представницьких сторін, засідання правління переноситься на визначений присутніми членами правління строк. У цей період представницькі сторони проводять консультації. У разі повторної неявки більшості складу від однієї із представницьких сторін правління правомочне приймати рішення, за умови присутності на засіданні більшості складу правління. Рішення приймаються в установленому порядку і набувають чинності після погодження з Мінсоцполітики України. Рішення правління Фонду, прийняте в межах його компетенції, є обов'язковим для виконання, у тому числі всіма страхувальниками та застрахованими особами, яких воно стосується. Рішення правління Фонду оформляється постановою. Постанови правління Фонду підлягають обов'язковому оприлюдненню на офіційному веб-сайті Фонду протягом 20 робочих днів після їх прийняття. Рішення правління Фонду, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Згідно зі ст. 7 Закону правління Фонду: 1) обирає із своїх членів строком на два роки голову правління Фонду та двох його заступників. При цьому забезпечується почергове представництво на цих посадах кожної із трьох представницьких сторін; 2) спрямовує і контролює діяльність виконавчої дирекції

Фонду та її робочих органів; щорічно, а також у разі потреби заслуховує звіти директора виконавчої дирекції Фонду про її діяльність; 3) створює на паритетних засадах для вирішення найбільш важливих завдань Фонду постійні та тимчасові комісії Фонду за напрямками роботи; 4) подає на розгляд Мінсоцполітики України для внесення на затвердження Кабінету Міністрів України пропозиції щодо визначення розміру внесків за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) подає пропозиції щодо пропорцій розподілу частки єдиного внеску за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку та в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 6) призначає та звільняє директора виконавчої дирекції Фонду в порядку, визначеному цим Законом; 7) за поданням директора виконавчої дирекції Фонду призначає та звільняє його заступників; 8) затверджує: а) статут Фонду; б) регламент роботи правління Фонду; в) регламент роботи постійних та тимчасових комісій Фонду; г) звіти про виконання бюджетів (постатейно за доходами і видатками, визначеними законом), порядок використання коштів бюджету та коштів резерву Фонду; г) Положення про виконавчу дирекцію Фонду; д) структуру органів Фонду, граничну чисельність працівників, схеми їх посадових окладів, видатки на адміністративно-господарські витрати Фонду (за погодженням із Мінфіном України та Мінсоцполітики України); е) річні програми робіт та звіти про їх виконання; є) Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань; ж) Положення про порядок використання коштів лікувально-профілактичними, навчальними та іншими закладами, які надають Фонду соціальні послуги, та контроль за їх цільовим використанням; з) Положення про навчально-інформаційні центри; и) Порядок призначення, перерахування та проведення страхових виплат; і) Порядок розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитних рахунках банківських установ (за погодженням із Мінфіну України та Мінсоцполітики України); й) інші нормативно-правові акти та документи, що регламентують діяльність Фонду

з виконання його статутних завдань; 9) установлює розмір допомоги на поховання; 10) схвалює проект річного бюджету Фонду (постатейно за доходами і видатками, визначеними законом) та подає його в установленому порядку Мінсоцполітики України, для внесення на затвердження Кабінету Міністрів України; 11) розпоряджається майном, яке перебуває у власності Фонду; 12) створює резерв коштів для забезпечення виконання завдань за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 13) готує подання щорічних звітів про діяльність Фонду; 14) здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду, веденням і достовірністю обліку та звітності щодо їх надходження та використання; 15) вирішує питання формування та використання резерву коштів для забезпечення фінансової стабільності Фонду в сумі, необхідній для фінансування матеріального забезпечення в розрахунку не менш ніж на п'ять календарних днів; 16) представляє Фонд у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян з питань соціального захисту громадян, а також органами соціального страхування зарубіжних країн, міжнародними організаціями, діяльність яких пов'язана із захистом соціальних прав людини; 17) приймає рішення про створення та реорганізацію робочих органів виконавчої дирекції Фонду та їх відділень відповідно до затвердженої правлінням структури органів Фонду; 18) здійснює інші функції, передбачені статутом Фонду та цим Законом.

Виконавча дирекція Фонду є постійно діючим виконавчим органом правління Фонду. Вона є підзвітною правлінню Фонду та проводить діяльність від імені Фонду в межах та в порядку, визначених статутом Фонду та положенням про виконавчу дирекцію Фонду, що затверджується його правлінням, організовує та забезпечує виконання рішень правління Фонду. Робочими органами виконавчої дирекції Фонду є її управління в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що створюються за рішенням правління Фонду на підставі затвердженої ним структури органів Фонду. Управління

виконавчої дирекції Фонду є юридичними особами, мають самостійні кошториси, печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, а також мають відділення в районах і містах обласного значення. Відділення управлінь виконавчої дирекції Фонду є відокремленими підрозділами робочих органів виконавчої дирекції Фонду, що створюються за рішенням правління Фонду без статусу юридичної особи.

Робочі органи виконавчої дирекції Фонду та їх відділення проводять свою діяльність від імені виконавчої дирекції Фонду в межах та порядку, визначених цим Законом, статутом Фонду, типовим положенням про робочі органи виконавчої дирекції Фонду та їх відділення, що затверджується правлінням Фонду, та положенням, затвердженим директором виконавчої дирекції Фонду. Керівників управлінь виконавчої дирекції Фонду призначає директор виконавчої дирекції Фонду за погодженням з правлінням Фонду. Керівники відділень управлінь виконавчої дирекції Фонду призначаються керівниками управлінь виконавчої дирекції Фонду за погодженням з директором виконавчої дирекції Фонду. Керівники управлінь виконавчої дирекції Фонду та їх відділень виконують свої повноваження на умовах контракту. Виконавча дирекція Фонду здійснює матеріально-технічне забезпечення роботи правління Фонду.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону основними завданнями Фонду та його робочих органів є: 1) реалізація державної політики в сферах соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичного страхування; 2) надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг відповідно до цього Закону; 3) профілактика нещасних випадків; 4) здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності; 5) здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду; б) аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати

єдиного внеску.

Згідно з ч. 2 ст. 9 Закону Фонд та його робочі органи відповідно до покладених на них завдань виконують такі функції: 1) здійснюють управління та оперативне розпорядження фінансовими ресурсами Фонду в межах бюджету Фонду, затвердженого Кабінетом Міністрів України, управління майном; 2) проводять розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення, страхових виплат; 3) здійснюють заходи з профілактики страхових випадків; 4) забезпечують функціонування інформаційно-аналітичних систем; 5) здійснюють обмін інформацією з центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики в сферах трудових відносин, соціального захисту населення, реалізації державної податкової політики та з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Пенсійним фондом України для виконання Фондом покладених на нього функцій і завдань, визначених законодавством України; 6) здійснюють контроль за використанням коштів Фонду, веденням і достовірністю обліку та звітності щодо їх надходження та використання, застосовують в установленому законодавством порядку фінансові санкції та накладають адміністративні штрафи; 7) беруть участь у проведенні наукових досліджень з питань соціального страхування населення, вивчають міжнародний досвід з метою запровадження інноваційних форм соціального страхування, виступають замовником наукових робіт, досліджень і методичного забезпечення; 8) беруть участь у здійсненні міжнародного співробітництва для розв'язання проблем та обміну досвідом у сфері соціального страхування; 9) здійснюють інші функції, передбачені статутом Фонду.

Фонд має право: 1) користуватися в установленому порядку відомостями Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, даними електронного реєстру листків непрацездатності, необхідними для забезпечення виконання покладених на нього функцій; 2) одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ,

організацій (у тому числі від органів доходів і зборів, банківських, інших фінансово-кредитних установ) та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності відомості щодо використання страхових коштів; 3) перевіряти достовірність відомостей, поданих роботодавцем для отримання коштів Фонду, дотримання порядку використання роботодавцем виділених йому коштів Фонду та зупиняти виплати з Фонду в разі відмови або перешкоджання з боку роботодавця в проведенні перевірки, виявлення фактів подання ним Фонду недостовірних відомостей або порушення порядку використання роботодавцем коштів Фонду; 4) отримувати необхідні пояснення (у тому числі в письмовій формі) з питань, що виникають під час перевірки; 5) накладати і стягувати фінансові санкції та адміністративні штрафи, передбачені законом за порушення вимог цього Закону; 6) вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також від фізичних осіб усунення виявлених фактів порушення законодавства про соціальне страхування; 7) порушувати відповідно до законодавства питання про притягнення посадових осіб до відповідальності за порушення законодавства в сфері соціального страхування, вимагати надання інформації про вжиті заходи; 8) утворювати підприємства, установи, організації для виконання своїх статутних завдань (ч. 1 ст. 10 Закону).

Фонд зобов'язаний: 1) забезпечувати фінансування та виплачувати матеріальне забезпечення, страхові виплати і надавати соціальні послуги, передбачені цим Законом; 2) здійснювати контроль за дотриманням порядку використання страхувальником страхових коштів; 3) вживати заходів щодо раціонального використання коштів і забезпечення фінансової стабільності Фонду; 4) контролювати правильність витрат за соціальним страхуванням, передбачених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами з питань соціального страхування; 5) стягувати надміру виплачені кошти з юридичних і фізичних осіб у встановленому законом порядку; 6) вести облік і звітність щодо страхових коштів; 7) надавати безоплатно застрахованим особам і страхувальникам консультації з питань

застосування законодавства про соціальне страхування; 8) вести облік показників для визначення класу професійного ризику виробництва; 9) щорічно складати звіт про результати своєї діяльності та після його затвердження правлінням Фонду подавати Кабінету Міністрів України і оприлюднювати; 10) інформувати страхувальників та застрахованих осіб про результати своєї роботи через засоби масової інформації; 11) укладати угоди з лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві, а також угоди із санаторно-курортними закладами для обслуговування застрахованих осіб, що направляються безпосередньо із стаціонару лікувального закладу до реабілітаційних відділень (ч. 2 ст. 10 Закону).

Згідно зі ст. 11 Закону джерелами формування коштів Фонду є: 1) страхові внески страхувальників та застрахованих осіб; 2) суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до цього Закону, інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб – підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення; 3) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням; 4) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду; 5) капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; 6) доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду; 7) добровільні внески та інші надходження відповідно до закону.

Кошти Фонду використовуються на: 1) виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених цим Законом; 2) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток та функціонування

інформаційно-аналітичних систем Фонду; 3) формування резерву коштів Фонду.

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону кошти, що надходять до Фонду від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, повинні забезпечувати: 1) виплату застрахованим особам матеріального забезпечення та надання соціальних послуг, передбачених цим Законом; 2) створення резерву коштів Фонду в розмірі суми, необхідної для виплати всіх видів матеріального забезпечення, страхових виплат, передбачених цим Законом, в розрахунку не менш як на п'ять календарних днів; 3) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, матеріальне та соціально-побутове забезпечення його працівників; розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду; 4) фінансування заходів з профілактики страхових випадків.

8.3. Правовий статус роботодавця як страхувальника в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування

Перелік страхувальників або іншими словами платників єдиного внеску дано в ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Вказаний Закон не дає визначення терміну «роботодавець». Його дефініція дана в ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

У літературі найбільш поширеним є таке визначення поняття «роботодавець» – це власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом). У трудовому праві поняття роботодавець належить до дискусійних питань. У соціальному страхуванні оперують терміном «страхувальник» і через нього розкривають зміст поняття «роботодавець».

Права, обов'язки та відповідальність роботодавця як страхувальника закріплені в ст. 15 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Відповідно до ч. 1 цієї статті Закону роботодавець як страхувальник має право на: 1) безоплатне отримання в органах Фонду інформації про порядок використання коштів Фонду; 2) отримання інформації про результати проведення перевірки використання коштів Фонду; 3) судовий захист своїх прав. У той же час він зобов'язаний: 1) надавати та оплачувати застрахованим особам у разі настання страхового випадку відповідний вид матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг згідно із цим Законом; 2) вести облік коштів соціального страхування і своєчасно надавати Фонду встановлену звітність щодо цих коштів; 3) під час перевірки правильності використання коштів Фонду та достовірності поданих роботодавцем даних надавати посадовим особам Фонду необхідні документи та пояснення з питань, що виникають під час перевірки; 4) подавати в установленому порядку відповідно до законодавства відомості про: а) розмір заробітної плати та використання робочого часу працівників; б) річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві за минулий календарний рік; в) використання коштів Фонду за іншими, визначеними цим Законом напрямками в порядку, встановленому правлінням Фонду; 5) інформувати про кожний нещасний випадок або професійне захворювання на підприємстві; 6) безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду; 7) повідомляти працівникам підприємства про адреси та номери телефонів Фонду, а також лікувально-профілактичних закладів та лікарів, які за угодами з Фондом обслуговують підприємство; 8) подавати звітність до Фонду в строки, в порядку та за формою, що встановлені правлінням Фонду; 9) повернути Фонду суму виплаченого матеріального забезпечення та вартість наданих соціальних послуг потерпілому на виробництві в разі невиконання своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків (ч. 2 ст. 15 Закону).

Достовірність зазначених у документах даних перевіряється

Фондом. У разі подання недостовірних відомостей, використання роботодавцем коштів Фонду з порушенням встановленого порядку роботодавець добровільно чи на підставі рішення суду повинен відшкодувати страховику заподіяну шкоду. Роботодавцеві забороняється вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до прийняття ним разом із застрахованою особою спільного рішення, яке може в подальшому зашкодити цій особі або членам її сім'ї реалізувати своє право на матеріальне забезпечення та отримання соціальних послуг відповідно до цього Закону.

Згідно з ч. 5 ст. 15 Закону роботодавець несе відповідальність за: 1) порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення; 2) несвоєчасне подання або неподання відомостей, встановлених цим Законом; 3) подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду; 4) шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених цим Законом.

У разі порушення порядку використання страхових коштів роботодавці відшкодовують Фонду в повному обсязі неправомірно витрачену суму страхових коштів та/або вартість наданих соціальних послуг і сплачують штраф у розмірі 50 відсотків такої суми. За несвоєчасне повернення або повернення не в повному обсязі страхових коштів на страхувальників та інших отримувачів коштів Фонду накладається штраф у розмірі 10 відсотків несвоєчасно повернутих або повернутих не в повному обсязі страхових коштів. Одночасно на суми несвоєчасно повернутих або повернутих не в повному обсязі страхових коштів і штрафних санкцій нараховується пеня в розмірі 0,1 відсотка зазначених сум коштів, розрахована за кожний день прострочення платежу. Своєчасно не сплачені фінансові санкції та адміністративні штрафи стягуються зі страхувальника в дохід Фонду в порядку, встановленому законом. Право застосовувати фінансові санкції та накладати адміністративні штрафи від імені Фонду мають директор виконавчої дирекції Фонду та його заступники, керівники робочих органів Фонду та їх заступники.

8.4. Правовий статус застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначають застраховану особу як фізичну особу, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 6). Не дивлячись на те, що застрахована особа не сплачує єдиного соціального внеску, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» термін «застрахована особа» вживає в значенні, наведеному в п.3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ч. 2 ст. 1 Закону).

Особи, які підлягають страхуванню в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вказані в ст. 18 Закону, а особи, які підлягають страхуванню від нещасного випадку зазначені в ч. 1 ст. 35 Закону. До застрахованих належать особи, які добровільно беруть участь у системі соціального страхування (ч. 2 і 3 ст. 19 та ч. 3 ст. 35 Закону).

Правовий статус застрахованої особи характеризується через розкриття таких елементів, як правосуб'єктність, права, обов'язки та юридична відповідальність, а також гарантії правового статусу. Особи, які добровільно беруть участь у соціальному страхуванні, мають подвійний статус застрахованої особи та страхувальника.

Права застрахованих осіб на різні види матеріального забезпечення, а також на їх реалізацію закріплені в ч. 1 ст. 16 Закону. Вони мають право на: 1) безоплатне отримання інформації про порядок витрачання страхових коштів Фонду та роз'яснення з питань соціального страхування; 2) отримання в разі настання страхового випадку матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, передбачених цим Законом; 3) участь у розслідуванні страхового випадку, у тому числі за участі представника профспілкового органу або своєї довіреної особи; 4) послуги медичної реабілітації; 5) послуги

професійної реабілітації, включаючи збереження робочого місця, навчання або перекваліфікацію, якщо загальна тривалість професійної реабілітації не перевищує двох років;

б) відшкодування витрат під час проходження медичної і професійної реабілітації на проїзд до місця лікування чи навчання і назад, витрат на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує;

7) послуги соціальної реабілітації, включаючи придбання автомобіля, протезів, допомогу у веденні домашнього господарства, що надаються відповідно до законодавства;

8) оскарження дії страховика, страхувальника-роботодавця щодо надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг;

9) судовий захист своїх прав.

При отриманні матеріального забезпечення на застрахованих осіб відповідно до ч. 2 ст. 16 Закону покладені такі обов'язки:

1) надавати страхувальнику, страховику достовірні документи, на підставі яких призначається матеріальне забезпечення та надаються соціальні послуги відповідно до цього Закону;

2) своєчасно повідомляти страхувальника та страховика про обставини, що впливають на умови або зміни розміру матеріального забезпечення та соціальних послуг;

3) знати та виконувати вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що стосуються застрахованого, а також додержуватися зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором, контрактом) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації;

4) у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання:

а) лікуватися в лікувально-профілактичних закладах або в медичних працівників, з якими Фонд уклав угоди на медичне обслуговування;

б) дотримуватися правил поведінки та режиму лікування, визначених лікарями, які його лікують;

в) не ухилятися від професійної реабілітації та виконання вказівок, спрямованих на якнайшвидше повернення його до трудової діяльності;

5) дотримуватися режиму, визначеного лікарем на період тимчасової непрацездатності;

б) виконувати інші вимоги, передбачені цим Законом.

Відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону застрахована особа несе відповідальність згідно із законом за незаконне одержання з її вини (підроблення, виправлення в документах, подання недостовірних відомостей і т. п.) матеріального забезпечення та соціальних послуг за соціальним страхуванням.

8.5. Контроль та нагляд у сфері соціального страхування

У нормативних актах та в юридичній літературі не проводиться розмежування понять «контроль» та «нагляд»: вони розглядаються як синоніми або підкреслюється, що нагляд не передбачає втручання в оперативну діяльність органу, що перевіряється (вимагається усунення виявлених порушень без скасування певних правових актів), а контроль, навпаки, передбачає можливість втручання в діяльність підконтрольного органу (з елементами підміни цих органів). У законодавстві про загальнообов'язкове державне соціальне страхування не проводиться розмежування цих понять.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) визначаються Законом України від 5 квітня 2007 року № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Це рамковий закон, яким керуються при здійсненні державного нагляду в різних сферах діяльності та при розробці і прийнятті відповідних нормативних актів.

Необхідно уточнити, що відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» на відносини в сфері здійснення контролю за своєчасністю подання та достовірністю поданих роботодавцем відомостей щодо отримання коштів Фонду та дотримання порядку їх використання не поширюється дія Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності».

Контроль та нагляд у сфері соціального страхування регламентується ст. 53 і 54 Закону. Метою контролю є забезпечення виконання Фондом його статутних завдань і цільового використання коштів цього Фонду. Контроль за діяльністю Фонду здійснює Громадська рада Фонду, що утворюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 53 Закону). Порядок утворення та діяльності Громадської ради Фонду соціального страхування був затверджений постановою КМУ від 8 серпня 2015 року № 555.

Відповідно до цього Порядку Громадська рада: 1) розглядає щорічний звіт виконавчої дирекції Фонду про її роботу, виконання статутних завдань, використання страхових коштів після схвалення його правлінням Фонду; 2) інформує в обов'язковому порядку громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті Фонду та в інший прийнятний спосіб; 3) збирає, узагальнює та подає Фонду пропозиції інститутів громадянського суспільства щодо вдосконалення роботи Фонду, виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів; 4) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань у сфері соціального страхування. Указана Рада має право: 1) отримувати в установленому порядку від Фонду інформацію, необхідну для забезпечення її діяльності; 2) отримувати від Фонду проекти постанов правління Фонду з питань, що стосуються матеріального забезпечення, страхових виплат і соціальних послуг; 3) подавати Фонду пропозиції до проектів постанов правління Фонду; 4) рекомендувати правлінню Фонду перелік питань для включення їх до проекту плану роботи правління Фонду; 5) запрошувати на засідання та інші заходи голову та членів правління Фонду, директора виконавчої дирекції Фонду або його заступників. Ці повноваження та права дозволяють цій Раді здійснювати громадський контроль за діяльністю Фонду в сфері соціального страхування.

Відповідно до ст. 54 Закону державний нагляд у сфері соціального страхування здійснюють центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику в сфері: 1) трудових відносин, соціального захисту населення; 2) охорони

праці; 3) контролю за дотриманням законодавства про соціальне страхування від нещасного випадку та в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Сьогодні таких центральних органів не три, а два – Міністерство соціальної політики України та Державна служба України з питань праці.

Згідно з ч. 2 ст. 54 Закону Мінсоцполітики України: 1) здійснює державний нагляд у сфері соціального страхування від нещасного випадку та в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності в частині забезпечення відповідності законодавству рішень правління Фонду; 2) спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, подає на затвердження Кабінету Міністрів України проект бюджету Фонду на бездефіцитній основі, у тому числі в разі схвалення правлінням Фонду незбалансованого проекту бюджету Фонду; 3) у разі невиконання директором виконавчої дирекції Фонду завдань і функцій, визначених цим Законом, порушень законодавства, вносить пропозиції органу, який його призначив, щодо його звільнення.

Державна служба України з питань праці відповідно до ч. 3 і 4 ст. 54 Закону:

1) опрацьовує за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Фонду, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців і професійних спілок проекти загальнодержавної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і контролює її виконання, бере участь у розробленні та виконанні інших державних і галузевих програм;

2) проводить розслідування та веде облік аварій і нещасних випадків, які підлягають спеціальному розслідуванню, аналізує їх причини, готує пропозиції щодо запобігання таким аваріям і випадкам;

3) проводить технічне розслідування обставин та причин виникнення аварій, пов'язаних з використанням газу в побуті;

4) здійснює контроль за своєчасністю та об'єктивністю розслідування нещасних випадків на виробництві, їх документальним оформленням та обліком, виконанням заходів з

усунення причин нещасних випадків;

5) бере участь у розслідуванні обставин і причин аварій, розкрадання та втрат вибухових матеріалів, приймає за матеріалами зазначеного розслідування в межах своєї компетенції відповідні рішення, спільно з представниками інших органів виконавчої влади бере участь у комісіях з розслідування нещасних випадків на виробництві;

б) безперешкодно здійснює перевірки в адміністративних приміщеннях робочих органів виконавчої дирекції Фонду з питань призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення, передбачених цим Законом, має право з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб ознайомлюватися під час проведення перевірок з інформацією, документами і матеріалами та одержувати від Фонду необхідні для виконання своїх повноважень копії або витяги з документів.

Згідно з ч. 5 ст. 54 Закону метою нагляду є контроль за додержанням страхувальниками та Фондом законодавства про соціальне страхування.

Органи державного нагляду (Мінсоцполітики України та Держслужба України з питань праці) при виявленні порушень закону з боку Фонду при прийнятті ним рішень можуть:

- 1) указати на допущені порушення та встановити строк для їх усунення;
- 2) при невиконанні Фондом цієї вимоги орган нагляду скасовує незаконне рішення Фонду з наступним відшкодуванням збитків за рахунок Фонду чи страхувальника;
- 3) притягувати винних посадових осіб Фонду чи страхувальника до відповідальності. Таким чином, орган нагляду пропонує Фонду чи страхувальнику самим усунути порушення, а при невиконанні – втрутитися в їх діяльність;
- 4) вимагати скликання позачергового засідання правління Фонду, а при відмові – самим скликати та провести засідання правління Фонду;
- 5) позбавити членів правління Фонду їх повноважень;
- 6) вимагати від Фонду та страхувальників подання усіх документів та довідок, необхідних для виконання ними функцій контролю в сфері соціального страхування;
- б) призначати проведення аудиторської перевірки діяльності Фонду та органів його

управління (див. ч. 6-7 ст. 54 Закону).

Фонд чи страхувальник, у свою чергу, має право в двотижневий строк оскаржити рішення органів державного нагляду у суді.

8.6. Види матеріального забезпечення, що надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи – підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності на інших підставах. Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом.

Громадяни України, які працюють за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону за

умови сплати страхових внесків до Фонду згідно із законом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню відповідно до цього Закону, мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону, за умови сплати страхових внесків до Фонду згідно із законом.

Для отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності важливе значення має наявність страхового стажу (ст. 21 Закону). Він у свою чергу поділяється на загальний (період (строк) протягом якого особа підлягає страхуванню) та особливий у межах 12 місяців до настання страхового стажу, який у свою чергу поділяється на 2 види: страховий стаж менше 6 місяців та страховий стаж більше 6 місяців, що суттєво впливає на розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності та допомоги по вагітності та пологах (ч. 4 ст. 19 Закону).

Ст. 20 Закону передбачає такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

А. Допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною) (п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону). Тимчасова непрацездатність – це непрацездатність особи внаслідок захворювання, травми або з інших причин, що не залежить від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим і т. д.), яка має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів, триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності, а в разі інших причин – до закінчення причин відсторонення від роботи. Тимчасова непрацездатність застрахованих осіб засвідчується листком непрацездатності (підп. 1.3 Положення про експертизу тимчасової непрацездатності, затв. наказом МОЗ України від 9 квітня 2008 року № 189).

Допомога по тимчасовій непрацездатності – це матеріальне забезпечення в грошовому виразі застрахованих осіб у зв'язку з

тимчасовою непрацездатністю з причин точно визначених законом та втратою внаслідок цього засобів до існування за рахунок коштів роботодавця та/або Фонду соціального страхування України з метою повного чи часткового відшкодування втраченого заробітку або доходу.

До ознак, що характеризують даний вид соціального забезпечення за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності належать такі:

1) правовою підставою надання допомоги є передбачені законом страхові випадки, що підтверджені листком непрацездатності;

2) виплачується замість втраченого заробітку або доходу;

3) повністю або частково відшкодовує раніше отримуваний заробіток чи дохід;

4) надається в грошовій формі;

5) як правило, є одноразовою виплатою по кожному листку непрацездатності;

б) право на допомогу мають лише застраховані особи у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

7) обчислюється із заробітку (доходу) застрахованої особи;

8) розмір допомоги залежить від страхового стажу особи;

9) виплачується за весь період тимчасової непрацездатності до дня відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

10) має цільове призначення – бути основним чи одним з основних засобів до існування;

11) джерелом виплат є кошти страхувальника (роботодавця) та страховика – Фонду соціального страхування України.

В залежності від причин тимчасової непрацездатності (страхових випадків) розрізняються такі види допомоги:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві (п. 1 ч. 1 ст. 22 Закону). Вона виплачується Фондом застрахованим особам починаючи з 6 дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності

або до встановлення МСЕК інвалідності (встановлення іншої групи, підтвердження раніше встановленої групи інвалідності) незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності в порядку та розмірах встановлених законодавством. Оплата перших 5-ти днів здійснюється за рахунок коштів роботодавця відповідно Порядку оплати перших 5-ти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця, що був затверджений постановою КМУ від 26 червня 2015 року № 440.

Указаним Порядком передбачено що:

– оплата днів тимчасової непрацездатності здійснюється за основним місцем роботи застрахованої особи та за місцем роботи за сумісництвом у формі матеріального забезпечення, що повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу);

– витрати, пов'язані з оплатою днів тимчасової непрацездатності, відносяться до витрат підприємств, установ, організацій, а для бюджетних установ – до їх видатків за відповідним кодом економічної класифікації видатків бюджету;

– підставою для оплати днів тимчасової непрацездатності є виданий в установленому порядку листок непрацездатності, а в разі роботи за сумісництвом – копія листка непрацездатності, засвідчена підписом керівника, скріпленням печаткою за основним місцем роботи;

– дні тимчасової непрацездатності не оплачуються з підстав, передбачених ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

– дні тимчасової непрацездатності оплачуються залежно від страхового стажу в розмірах, визначених ч. 1 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

– обчислення середньої заробітної плати для здійснення оплати днів тимчасової непрацездатності проводиться відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за

загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. № 1266.

Названа допомога виплачується Фондом застрахованим особам з інвалідністю, які працюють на підприємствах та в організаціях товариств УТОГ і УТОС, починаючи з першого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності в порядку та розмірах, встановлених законодавством.

Особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, надається не більш як за 75 календарних днів протягом календарного року. У разі настання тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, під час перебування в щорічній (основній чи додатковій) відпустці допомога надається на загальних підставах. Згідно з ч. 11 ст. 22 Закону у разі настання тимчасової непрацездатності застрахованої особи в період вирішення спору про незаконність її звільнення з роботи допомога по тимчасовій непрацездатності надається за умови поновлення застрахованої особи на роботі з дня винесення такого рішення відповідним органом.

2) допомога по тимчасовій непрацездатності в зв'язку з необхідністю догляду за хворою дитиною (п. 2 ч. 1 ст. 22 Закону). До уваги беруться діти лише до 14 років, якщо їм виповнилося 14 років, то дана допомога не надається. Відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону, допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів. Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років, якщо вона потребує стаціонарного лікування, виплачується застрахованій особі з першого дня за весь час її перебування в стаціонарі разом з хворою дитиною.

Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, у разі здійснення догляду за хворою дитиною віком до 14 років допомога по тимчасовій непрацездатності призначається і виплачується в порядку та розмірах, передбачених абзацом четвертим ч. 2 ст. 22 та ст. 24 Закону. Пунктом 3 Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затв. наказом МОЗ України від 13 листопада 2001 року № 455, передбачений порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність і в т. ч. у зв'язку з доглядом за хворою дитиною;

3) допомога по тимчасовій непрацездатності в зв'язку з необхідністю догляду за хворим членом сім'ї (п. 3 ч. 1 ст. 22 Закону). Така допомога не надається за догляд хворих дітей віком до 14 років і в той же час стосується хворих дітей старше 14 років. Така допомога надається застрахованій особі з першого дня, але не більш як за три календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, – не більш як за сім календарних днів (ч. 4 ст. 22 Закону п. 3 інструкції МОЗ України від 13 листопада 2001 року № 455).

4) допомога по тимчасовій непрацездатності в зв'язку з доглядом за дитиною віком до 3-х років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною (п. 4 ч. 1 ст. 22 Закону). Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, надається застрахованій особі, яка здійснює догляд за дитиною, з першого дня за весь період захворювання в порядку та розмірах, встановлених цим Законом (ч. 5 ст. 22 Закону). Ця допомога не надається якщо особа здійснює догляд за дитиною в період її перебування в щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці в зв'язку з навчанням або творчій відпустці. Вказане правило стосується допомог, передбачених п. 2 і 3 ч. 1 ст. 22 Закону (ч. 6 ст. 22 Закону).

5) допомога по тимчасовій втраті працездатності в зв'язку з карантинном, накладеного органами санітарно епідеміологічної служби (п. 5 ч. 1 ст. 22 Закону). Відповідно до ч. 7 ст. 22 Закону якщо тимчасова працездатність застрахованої особи викликана карантинном, накладеним органами санітарно-епідеміологічної служби, надається допомога по тимчасовій працездатності з першого дня за весь час відсутності на роботі з цієї причини.

б) допомога по тимчасовій працездатності в зв'язку з тимчасовим переведенням застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу (п. 6 ч. 1 ст. 22 Закону). У цьому випадку згідно з ч. 8 ст. 22 Закону цій особі надається допомога по тимчасовій працездатності з першого дня за час такої роботи, але не більш як за два місяці. Ця допомога обчислюється за загальними правилами, але надається в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.

7) допомога по тимчасовій працездатності в зв'язку з протезуванням з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства (п. 7 ч. 1 ст. 22 Закону). Указана допомога надається застрахованій особі з першого дня за весь період перебування в цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до протезно-ортопедичного підприємства і назад (ч. 9 ст. 22 Закону).

8) допомога по тимчасовій працездатності в зв'язку з перебуванням в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм (п. 8 ч. 1 ст. 22 Закону). Така допомога надається застрахованій особі, якщо тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки недостатньо для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Якщо особа направляється на лікування в реабілітаційне відділення санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм безпосередньо із стаціонару лікувального закладу, допомога по тимчасовій працездатності надається за весь час перебування в санаторно-курортному закладі (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-

курортного закладу і в зворотному напрямку) у розмірах, встановлених цим Законом. При направленні на лікуванні дитини з інвалідністю, то особі, яка її виховує, надається допомога за весь період санаторно-курортного лікування дитини з інвалідністю (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-курортного закладу і в зворотному напрямку) за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за нею (ч. 10 ст. 22 Закону).

Вичерпний перелік підстав для відмови у наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності дано у ч. 1 ст. 23 Закону. Вона не надається: 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину; 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби; 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи; 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду; 5) у разі тимчасової непрацездатності в зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням; 6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці в зв'язку з навчанням. Право на допомогу особа може втратити у випадках: 1) порушення режиму, встановленого для неї лікарем; 2) нез'явлення без поважних причин у призначений строк на медичний огляд і в тому числі на ЛКК чи МСЕК. Відповідне рішення приймає орган, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності (див ч. 2 ст. 23 Закону).

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 19 Закону особи, які протягом 12 місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше 6 місяців, мають право на допомогу по тимчасовій непрацездатності, виходячи з нарахованої заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Згідно з ч. 1 ст. 24 Закону допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах:

1) 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж до трьох років;

2) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від трьох до п'яти років;

3) 70 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;

4) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;

5) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) – застрахованим особам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків або особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; донорам, які мають право на пільгу, передбачену ст. 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів». У цих випадках страховий стаж не враховується.

Б. Допомога по вагітності та пологах (п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону). Допомога по вагітності та пологах – це матеріальне забезпечення в грошовому виразі, що надається за рахунок коштів Фонду соціального страхування України застрахованим жінкам з метою, як правило, повної компенсації втраченого заробітку (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Вона передбачена п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону.

Право на отримання допомоги по вагітності та пологах мають застраховані особи, тобто фізичні особи, які відповідно до

законодавства підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачують (сплачували) та/або за яких сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок.

Підставою для призначення допомоги по вагітності та пологах є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності (ч. 1 ст. 31 Закону), що оформляється відповідно Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженої наказом МОЗ України від 13 листопада 2001 року № 455. У п. 6 цієї Інструкції передбачено такий порядок видачі листка непрацездатності в зв'язку з вагітністю та пологами:

- листок непрацездатності в зв'язку з вагітністю і пологами видається за місцем спостереження за вагітною з 30 тижнів вагітності водночас на 126 календарних днів (70 календарних днів до передбачуваного дня пологів і 56 – після);

- у разі передчасних або багатоплідних пологів, виникнення ускладнень під час пологів або в післяпологовому періоді, на підставі запису в історії пологів та обмінній карті вагітної, засвідченого підписом головного лікаря та печаткою лікувально-профілактичного закладу, де відбувались пологи, за місцем спостереження за вагітною додатково видається листок непрацездатності на 14 календарних днів, крім жінок, яких віднесено до I-III категорій постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС;

- жінкам, які належать до I-III категорій постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, видається листок непрацездатності в зв'язку з вагітністю і пологами з 27 тижнів вагітності тривалістю 180 календарних днів (90 днів на період допологової відпустки і 90 – на період післяпологової відпустки);

- якщо вагітна не спостерігалась з приводу вагітності до дня пологів, листок непрацездатності видається з дня пологів на період тривалості післяпологової відпустки в порядку, передбаченому п. 6.1, 6.2, 6.3 цієї Інструкції, лікувально-профілактичним закладом, у якому відбулися пологи;

- при передчасних пологах до 30 тижнів вагітності листок

непрацездатності в зв'язку з вагітністю і пологами видається лікувально-профілактичним закладом, де відбулись пологи, на 140 календарних днів у разі народження живої дитини, а у випадку мертвонародження при таких пологах – на 70 календарних днів;

– особам, які усиновили дитину або взяли дитину під опіку, лікарем жіночої консультації на підставі свідоцтва про народження дитини та рішення суду про її усиновлення або встановлення опіки видається листок непрацездатності на період з дня усиновлення або встановлення опіки до дня закінчення післяпологової відпустки тривалістю 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів – для жінок, віднесених до I-III категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи), що відраховуються з дня народження дитини, зазначеного у свідоцтві про народження та рішенні суду про її усиновлення;

– допомога по вагітності та пологах (друга частина) при усиновленні надається при умові, що усиновлення відбулося в межах двох місяців з дня народження дитини. Для цього потрібне рішення суду, що набрало чинності, а відповідні документи готує орган опіки та піклування, тобто вкласти в ці строки практично неможливо.

Ст. 17 Закону України «Про відпустки» дуже вузько регламентує відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами і не передбачає всі наявні пільги. Частина 2 цієї статті передбачає усиновлення дитини з пологового будинку. На практиці після народження дитина передається до дитячої лікарні, а звідси до будинку дитини, де вона може знаходитися від народження і до досягнення 3 чи 4 років, тобто з пологового будинку дитина не може бути усиновлена. Стаття 18-1 даного Закону передбачена відпустка у зв'язку з усиновленням дитини старше 3-х років тривалістю 56 чи 70 календарних днів, але дана відпустка не стосується допомоги по вагітності та пологах.

Згідно зі ст. 25 Закону:

– допомога по вагітності та пологах надається застрахованій

особі в формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 – до пологів та 90 – після пологів). Розмір зазначеної допомоги обчислюється сумарно та надається застрахованій особі в повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

– допомога по вагітності та пологах виплачується застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, за період з дня усиновлення і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів – для жінок, віднесених до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи);

– у разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами в період її тимчасової непрацездатності листок непрацездатності по тимчасовій непрацездатності закривається і з дня настання цієї відпустки видається інший листок непрацездатності. Кожен із зазначених листків оплачується за відповідними нормами цього Закону. У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами в період простою підприємства, установи, організації не з вини застрахованої особи, щорічної (основної чи додаткової) відпустки, відпустки без збереження заробітної плати, додаткової відпустки у зв'язку з навчанням, творчої відпустки допомога по вагітності та пологах надається з дня виникнення права на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами. За період відпустки у зв'язку з вагітністю та

пологами, що збігається з відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Відповідно до ст. 26 Закону: 1) допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу), обчисленої в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, і не залежить від страхового стажу; 2) сума допомоги по вагітності та пологах у розрахунку на місяць не повинна перевищувати розміру максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, з якої сплачувалися страхові внески до Фонду, та не може бути меншою за розмір допомоги, обчислений із мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 19 Закону застраховані жінки, які протягом 12-ти місяців перед настанням страхового випадку мали страховий стаж менше 6 місяців, мають право на допомогу по вагітності та пологах, виходячи з нарахуваної заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, але не більше за розмір допомоги, обчислений із двократного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на час настання страхового випадку.

Документи для призначення допомоги по вагітності та пологах розглядаються не пізніше 10-ти днів з дня їх надходження. Допомога виплачується в найближчий після дня призначення допомоги строк, установлений для виплати заробітної плати, а добровільно застрахованим особам протягом 10-ти днів після призначення допомоги. Звернутися за допомогою можна не пізніше 12-ти календарних місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

В. Допомога на поховання (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону). Вона не стосується поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві, оскільки вони були застраховані в інших системах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Така допомога не надається на поховання незастрахованих осіб за виключенням

членів сім'ї застрахованої особи у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Допомога на поховання – це одноразова грошова виплата з коштів Фонду соціального страхування України особам, які здійснили поховання застрахованої особи у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності або члена його сім'ї у випадках, передбачених законом, з метою часткового відшкодування понесених витрат.

Право на допомогу на поховання передбачене ст. 27 Закону. Вона надається в разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні, а саме: 1) дружини (чоловіка); 2) дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 років або старших цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до 18 років (братів, сестер та онуків – за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання – до 23 років; 3) батька, матері; 4) діда та баби за прямою лінією спорідненості. Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо). Таким чином, законом чітко визначене коло членів сім'ї, які перебували на утриманні застрахованої особи, і воно розширеному тлумаченню не підлягає.

Закон не передбачає перелік осіб, яким ця допомога надається. Це може бути застрахована особа при похованні членів її сім'ї, або будь-яка фізична чи юридична особа, яка здійснила поховання.

Допомога на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, надається в розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом (ст. 28 Закону). Відповідно до постанови правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності «Про встановлення розміру допомоги на поховання» від 16 листопада 2011 року № 55, з 1 січня 2012 року розмір допомоги на

поховання становив 2200 грн. і впродовж багатьох років не змінювався і лише з 1 березня 2017 року вона встановлена у розмірі 4100 грн. Допомога надається за основним місцем роботи застрахованої особи.

Допомога на поховання призначається на підставі свідоцтва про смерть, виданого органом ДРАГС або виконавчим органом сільської, селищної чи міської (крім міст обласного значення) ради та довідки з місця проживання про перебування померлого члена сім'ї на утриманні застрахованої особи. З метою уникнення подвійної виплати на поховання застрахованої особи, до вказаних вище документів потрібно надати витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть (роз'яснення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності в листі від 13 травня 2015 року № 5.2-32-84100).

Дана допомога призначається не пізніше дня, що настає за днем звернення, і виплачується не пізніше наступного робочого дня після отримання страхувальником (роботодавцем) страхових коштів від Фонду. Допомога на поховання виплачується, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 календарних місяців із дня смерті застрахованої особи або члена сім'ї, який перебував на її утримання, що вказана у свідоцтві про смерть (наприклад, особа померла 10 січня, а 12-ти місячний термін буде обчислюватися з 1 лютого).

Г. Оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесення захворювань і травм (п. 4 ч. 1 ст. 20 Закону). Відповідно до ст. 29 Закону для забезпечення відновлення здоров'я застрахована особа має право на лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм за рахунок коштів Фонду. Це єдина соціальна послуга, що передбачена вказаним вище Законом.

Особливість реабілітаційного лікування полягає в тому, що хворий направляється відбірковою комісією закладу охорони здоров'я безпосередньо зі стаціонару лікувального закладу, оскільки медична реабілітація є одним з етапів стаціонарного лікування.

Відновлювальне лікування – це продовження стаціонарного лікування в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу із спеціальним обладнанням та висококваліфікованим медичним персоналом. Таке лікування допомагає хворим швидше повернути працездатність після перенесених хвороб.

На послуги з відновлювального лікування за рахунок коштів Фонду соціального страхування України мають право усі застраховані особи (працюючі) та члени їх сімей (діти), у яких наявні показання і відсутні протипоказання для реабілітації. Важливою умовою для отримання послуг з відновлювального лікування за рахунок коштів Фонду є соціальний прогноз, так звана вірогідність того, що реабілітація піде на користь і після неї застрахована особа приступить до праці, а не буде змушена оформляти інвалідність.

Реабілітаційне лікування надається по путівках, видача яких здійснюється з урахуванням вимог Порядку отримання застрахованими особами і членами їх сімей санаторно-курортного лікування, що сплачується за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, затвердженого постановою правління Фонду від 25 лютого 2009 року № 12. Відповідно до п. 2.1. цього Порядку планування надання реабілітаційних путівок здійснюється з урахуванням заявок лікувально-профілактичних закладів про виділення путівок на відновлювальне лікування у відділеннях реабілітації санаторно-курортних закладів.

Путівка до реабілітаційного відділення санаторно-курортного закладу видається безкоштовно лікувально-профілактичним закладом застрахованій особі, дитині або двом дітям у супроводі одного з застрахованих батьків або застрахованої особи, яка її замінює (опікунові, піклувальнику), згідно з висновком відбіркової комісії лікувального закладу щодо направлення хворих до реабілітаційних відділень санаторно-курортних закладів, у якому вона перебуває на лікуванні, за наявності відповідної довідки страхувальника, що заповнюється за місцем роботи і дійсна протягом одного місяця.

До путівки додається виписка з медичної карти хворого з висновком відбіркової комісії та рекомендаціями щодо

подальшого лікування його в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу. Путівки видаються тільки у випадках захворювань або травм не пов'язаних з нещасним випадком на виробництві. Протягом календарного року одній і тій же особі може бути видана лише одна санаторно-курортна путівка, що оплачена за рахунок коштів Фонду. Передача виданої реабілітаційної путівки іншій сторонній особі забороняється. Це стосується поділу такої путівки для кількох осіб, наприклад, замість 24-х днів, дві особи лікуються в санаторії по 12 днів кожна.

Відмінністю реабілітаційної путівки від інших є те, що вона видається для лікування застрахованої особи, або її дитини (дітей) безкоштовно, а направлення на долікування в санаторій проводиться безпосередньо із стаціонару з видачею листка непрацездатності.

Фонд здійснює оплату лікування таких хворих в наступних реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладах: 1) після гострого інфаркту міокарду, пролікованої нестабільної стенокардії, операції на серці та магістрістральних судинах; 2) після гострих цереброваскулярних порушень; 3) після оперативних втручань на органах травлення; 4) після операцій ортопедичних, травматологічних, при дефектах та пороках розвитку хребта, пластиці суглобів, ендопротезуванні і реєндопротезуванні, реплантації кінцівок; 5) за порушенням перебігу вагітності; 6) з порушеннями обміну речовин та захворюваннями ендокринної системи; 7) після опіків; 8) медико-психологічна реабілітація постраждалих учасників АТО. Цей перелік не є вичерпним.

Особа, яка направляється на відновлювальне лікування повинна мати такі документи:

– довідку страхувальника з місця роботи. Вона складається з двох частин. Першу частину заповнює роботодавець, у ній зазначається інформація про місце роботи, посаду застрахованої особи та реквізити організації. Другу частину довідки заповнює робочий орган Фонду у якого на обліку знаходиться організація, де працює застрахована особа. Ця довідка потрібна у лікувальному закладі охорони здоров'я для розгляду на засіданні

комісії з медичного відбору і направлення на відновлене лікування. Обов'язок подати цю довідку лежить на застрахованій особі;

– путівку до реабілітаційного відділення санаторно-курортного закладу. Відбіркова комісія знайомиться з довідкою страхувальника та історією хвороби застрахованої особи і приймає відповідне рішення. При позитивному рішенні пацієнту видається путівка до реабілітаційного відділення санаторно-курортного закладу;

– виписний епікриз з історії хвороби. У ньому чітко вказується діагноз, проведене в стаціонарі лікування і подальші рекомендації для реабілітації;

– відкритий листок непрацездатності. У стаціонарі закривається листок непрацездатності і виписується новий, де прописують, що хворого направлено на реабілітацію. Пізніше він буде заповнений санаторно-курортним закладом.

Після проходження реабілітації хворий отримує: 1) виписний епікриз та «корінець» від путівки які повертаються до лікувально-профілактичного закладу, де було отримано путівку; 2) закритий листок непрацездатності, в якому вказується дата, з якої застрахована особа повинна приступити до роботи. Цей листок непрацездатності застрахована особа здає за місцем роботи.

Порядок призначення та виплати матеріального забезпечення застрахованим у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (ст. 30-34 Закону). Матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених законом, призначаються та надаються за основним місцем роботи (діяльності). Допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), допомога по вагітності та пологах застрахованим особам (у тому числі тим, які здійснюють підприємницьку чи іншу діяльність та одночасно працюють на умовах трудового договору) надається за основним

місцем роботи (діяльності) та за сумісництвом (наймом) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У разі ліквідації (реорганізації) підприємства, установи, організації матеріальне забезпечення за страховими випадками, які настали до їх ліквідації (реорганізації), виплачується застрахованим особам їх правонаступником, а в разі відсутності правонаступника – робочим органом Фонду за місцем здійснення обліку ліквідованого підприємства, установи, організації як страхувальника. У період проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця або зняття з обліку після припинення діяльності особами, які провадять незалежну професійну діяльність, матеріальне забезпечення за страховими випадками застрахованим особам призначається та виплачується робочим органом Фонду за місцем здійснення обліку такої діяльності чи реєстрації місця проживання таких осіб у порядку, встановленому правлінням Фонду. Застрахованим особам, стосовно яких страхувальником не виконано обов'язків щодо нарахування та виплати матеріального забезпечення за страховими випадками у зв'язку з відсутністю можливості встановлення місцезнаходження цього страхувальника, що підтверджується даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування та актами перевірки центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, призначення та виплата матеріального забезпечення здійснюються робочим органом Фонду за місцем реєстрації їх місця проживання чи перебування в порядку, встановленому правлінням Фонду.

Добровільно застрахованим особам призначення та виплата матеріального забезпечення, а також надання соціальних послуг за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності здійснюються робочим органом Фонду за місцем здійснення їх обліку як страхувальників.

Рішення про призначення матеріального забезпечення та надання соціальних послуг приймається комісією

(уповноваженим) із соціального страхування, що створюється (обирається) на підприємстві, в установі, організації, до складу якої входять представники адміністрації підприємства, установи, організації та застрахованих осіб (виборних органів первинної профспілкової організації (профспілкового представника) або інших органів, які представляють інтереси застрахованих осіб), або фізичною особою – підприємцем, особою, яка провадить незалежну професійну діяльність. Комісія (уповноважений) із соціального страхування здійснює контроль за правильним нарахуванням і своєчасною виплатою матеріального забезпечення, приймає рішення про відмову в його призначенні, про припинення виплати матеріального забезпечення (повністю або частково), розглядає підставу і правильність видачі листків непрацездатності та інших документів, які є підставою для надання матеріального забезпечення та соціальних послуг. Комісія (уповноважений) із соціального страхування виконує свої функції відповідно до положення про комісію (уповноваженого) із страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, яке затверджується правлінням Фонду.

Підставою для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах є виданий у встановленому порядку листок непрацездатності. У разі роботи за сумісництвом, за трудовим договором (контрактом) одночасно із здійсненням підприємницької чи іншої діяльності підставою для призначення допомоги є копія листка непрацездатності, засвідчена підписом керівника і печаткою (за наявності) за основним місцем роботи. Для застрахованих осіб, які одночасно здійснюють підприємницьку та іншу діяльність і не працюють на умовах трудового договору (контракту), копію листка непрацездатності засвідчує установа охорони здоров'я, яка його видає. Порядок і умови видачі, продовження та обліку листків непрацездатності, здійснення контролю за правильністю їх видачі встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за погодженням з Фондом. Для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) застраховані

особи, зазначені в абзаці шостому частини першої статті 24 цього Закону, додають копії відповідних посвідчень або інші документи, які підтверджують право на пільгу.

Документи для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах розглядаються не пізніше десяти днів з дня їх надходження. Повідомлення про відмову в призначенні допомоги із зазначенням причин відмови та порядку оскарження видається або надсилається заявникові не пізніше п'яти днів після винесення відповідного рішення. Допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах виплачується: 1) застрахованим особам, які працюють на умовах трудового договору (контракту), інших підставах, передбачених законом, – у найближчий після дня призначення допомоги строк, установлений для виплати заробітної плати; 2) добровільно застрахованим особам, застрахованим особам, які працюють на умовах цивільно-правового договору, здійснюють підприємницьку чи іншу діяльність, – протягом десяти днів після призначення допомоги.

Не одержане в зв'язку зі смертю застрахованої особи матеріальне забезпечення виплачується членам сім'ї, які проживали разом з нею, або спадкоємцям. Не одержане застрахованою особою своєчасно матеріальне забезпечення виплачується за минулий час у розмірі, встановленому на час настання страхового випадку. Суми матеріального забезпечення, не одержані з вини органу, що призначає матеріальне забезпечення, виплачуються застрахованій особі за минулий час з дотриманням вимог законодавства про індексацію грошових доходів населення. Надміру виплачені суми матеріального забезпечення за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності внаслідок зловживань з боку застрахованої особи або членів її сім'ї стягуються з них у судовому порядку.

Матеріальне забезпечення, передбачене цим Законом, виплачується в разі, якщо звернення за його призначенням надійшло не пізніше дванадцяти календарних місяців з дня відновлення працездатності, встановлення інвалідності, закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, смерті застрахованої особи або члена сім'ї, який перебував на її

утриманні.

При обчисленні середньої заробітної плати (доходу) для забезпечення допомогою по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах враховуються всі види заробітної плати (доходу) в межах граничної суми місячної заробітної плати (доходу), на яку нараховуються страхові внески на страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Порядок обчислення середньої заробітної плати для надання допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах визначається Кабінетом Міністрів України.

Фінансування страхувальників для надання матеріального забезпечення застрахованим особам здійснюється робочими органами Фонду в порядку, встановленому правлінням Фонду. Підставою для фінансування страхувальників робочими органами Фонду є оформлена за встановленим зразком заява-розрахунок, що містить інформацію про нараховані застрахованим особам суми матеріального забезпечення за їх видами. Робочі органи Фонду здійснюють фінансування страхувальників протягом десяти робочих днів після надходження заяви. У разі якщо сума отриманих страхувальником від Фонду страхових коштів перевищує фактичні витрати на надання матеріального забезпечення, невикористані страхові кошти повертаються до робочого органу Фонду, що здійснив фінансування, протягом трьох робочих днів. Страхувальник відкриває окремий поточний рахунок для зарахування страхових коштів у банках у порядку, встановленому Національним банком України. Страхувальник, який є бюджетною установою, відкриває окремий рахунок для зарахування страхових коштів в органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики. Кошти Фонду, що надходять на зазначений рахунок, обліковуються на окремому субрахунку. Страхові кошти, зараховані на окремий поточний рахунок у банку або на окремий рахунок в органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, можуть бути використані страхувальником виключно на надання

матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам. Страхові кошти, зараховані на окремий рахунок, не можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів, на стягнення на підставі виконавчих та інших документів, за якими здійснюється стягнення відповідно до закону.

8.7. Соціальне забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Страхуванню від нещасного випадку в обов'язковому порядку підлягають: 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту); 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах; 3) особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами (ч. 1 ст. 35 Закону).

Крім обов'язкового, ч. 3 ст. 35 Закону передбачає добровільне страхування від нещасного випадку. Добровільно від нещасного випадку можуть застрахуватися члени особистого селянського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах.

У разі нещасного випадку застраховані особи мають право на певні страхові виплати. Ч. 1 ст. 36 Закону під страховими виплатами розуміє, суми, які Фонд виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Кабінет Міністрів України встановлює порядок розслідування факту нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, а також визначає перелік обставин,

за яких настає страховий випадок та перелік професійних захворювань. У той же час ч. 5 ст. 36 Закону дозволяє Фонду в окремих випадках, за наявності підстав: 1) визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених відповідним переліком; 2) визнати страховим випадком захворювання, не внесенне до переліку професійних захворювань, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним. У ч. 6 ст. 36 Закону підкреслюється, що порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє страховика від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Перелік страхових виплат дано у ч. 7 ст. 36 Закону та конкретизований у п. 1.2. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24. Потерпілі мають право на: 1) допомогу в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності; 2) одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого; 3) щомісячну страхову виплату в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого; 4) страхову виплату потерпілому в розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу нижчеоплачувану роботу; 5) страхову виплату потерпілому під час його професійної реабілітації; 6) щомісячну страхову виплату особам, які мають на неї право, в разі смерті потерпілого; 7) відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних із похованням померлого.

При прийнятті Закону у ч. 4 ст. 34 передбачалось, що Фонд відшкодовує моральну (немайнову) шкоду, заподіяну умовами виробництва, яка не спричинила втрати професійної працездатності в розмірі не більше двохсот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, незалежно від будь-яких інших страхових виплат. З 1 січня 2006 року Фонд моральну шкоду не відшкодовує. У ч. 8 ст. 36 Закону в новій

редакції зазначається, що відшкодування моральної шкоди не є страховою виплатою, а повинна відшкодовуватися згідно з нормами ЦК України.

Експертиза стану здоров'я постійно здійснюється МСЕК, яка відповідно до ст. 38 Закону визначає ступінь втрати працездатності потерпілим, установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності в зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також необхідні види медичної та соціальної допомоги.

Законом (ст. 37) передбачена можливість перерахування сум щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу в разі: 1) зміни ступеня втрати професійної працездатності; 2) зміни складу сім'ї померлого; 3) зростання в попередньому календарному році середньої заробітної плати (повинна проводитися щорічно з 1 березня). У ч. 2 ст. 37 Закону підкреслено, що визначена раніше сума щомісячної страхової виплати зменшенню не підлягає.

Страхові виплати надаються на підставі належно оформлених документів, що вказані в ст. 43 Закону та конкретизовані в п. 2.7., 2.8., 3.1., 5.3., 6.1., 7.3. Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат. Порядок розгляду цих документів указаний у ст. 44 Закону. Строки проведення страхових виплат регламентовані ст. 47 Закону, що гарантує своєчасне отримання цих виплат.

Фонд відмовляє в страхових виплатах і в наданні страхових послуг застрахованому, якщо мали місце: 1) навмисні дії, а також бездіяльність (приховування захворювань, невиконання приписів та обмежень лікаря) потерпілого, спрямовані на створення умов для настання страхового випадку; 2) подання роботодавцем, іншими органами, що беруть участь у встановленні страхового випадку, або потерпілим Фонду свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок; 3) вчинення застрахованим умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку (ст. 45 Закону).

Згідно з ч. 1 ст. 46 Закону страхові виплати і надання соціальних послуг припиняються: 1) на весь час проживання

потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; 2) на весь час, протягом якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого; 3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості. Сума витрат на страхові виплати, отримані застрахованим, стягується в судовому порядку; 4) якщо страховий випадок настав внаслідок навмисного наміру заподіяння собі травми; 5) якщо потерпілий ухиляється від медичної чи професійної реабілітації або не виконує правил, пов'язаних з установами чи переглядом обставин страхового випадку, або порушує правила поведінки та встановлений для нього режим, що перешкоджає одужанню; б) в інших випадках, передбачених законодавством.

Страхові виплати у разі перебування особи, яка їх одержує, в особливих умовах відповідно до ст. 48 Закону здійснюються в такому порядку:

- потерпілим, які проживають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонатах для ветеранів війни та праці, щомісячні суми страхових виплат перераховуються на рахунок зазначених установ з виплатою різниці між сумою страхової виплати та вартістю утримання в них, але не менш як 25 відсотків призначеної суми страхової виплати (втраченого заробітку);

- якщо на утриманні потерпілого, який проживає в будинку-інтернаті для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонаті для ветеранів війни та праці, є непрацездатні члени сім'ї, сума страхової виплати сплачується в такому порядку: на одну непрацездатну особу, яка перебуває на утриманні, – чверть, на двох – третина, на трьох і більше – половина суми страхової виплати. Частина суми страхової виплати, що залишається після відрахування вартості утримання в цих установах, але не менше ніж 25 відсотків, виплачується потерпілому;

- суми страхових виплат, нараховані особі, яка їх одержує в

період її перебування в дитячому будинку, закладі інтернатного типу, перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються їй після закінчення навчання в цьому закладі;

– у разі відбування потерпілим покарання у вигляді позбавлення волі належні йому суми страхових виплат перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються йому після звільнення з місця позбавлення волі, а особи, які перебувають на утриманні потерпілого, одержують виплати в установленому порядку;

– у разі виїзду потерпілого або осіб, які мають право на страхові виплати, на постійне місце проживання за межі України визначені на зазначені цілі суми переказуються Фондом на їх адресу в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

Доставка і переказ сум, що виплачуються потерпілим та особам, які мають на це право, проводяться за рахунок Фонду. Ці суми перераховуються на їх особові рахунки в банку або поштовими переказами.

Справа про страхові виплати потерпілого формується, за його бажанням, у робочих органах виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням роботодавця або за місцем проживання потерпілого. Згідно зі ст. 49 Закону справи про страхові виплати потерпілих на виробництві та заінтересованих осіб з усіма необхідними документами зберігаються в територіальних органах Фонду протягом 75 років після зняття застрахованої особи з обліку. Після закінчення строку зберігання справи про страхові виплати підлягають знищенню в установленому законодавством порядку.

8.8. Страхові виплати потерпілим у зв'язку з втратою ними повністю або частково засобів до існування

До вказаної групи можна віднести такі страхові виплати, що виплачується в зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності і пов'язані з заробітком (доходом) потерпілого:

I. Допомога в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності

(абзац 2-4 ч. 3 ст. 42 Закону п. 2 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24). Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд фінансує всі витрати на його лікування.

Підставою для оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця та надання допомоги, пов'язаної з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, є виданий у порядку, передбаченому Інструкцією про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я від 13.11.2001 № 455, листок непрацездатності та наявність акта про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 або акта розслідування хронічного професійного захворювання за формою П-4.

Якщо через деякий час потерпілому знову видано листок непрацездатності в зв'язку з погіршенням стану здоров'я, що пов'язане з цим нещасним випадком (професійним захворюванням), то допомога з тимчасової непрацездатності видається в разі підтвердження зв'язку захворювання з нещасним випадком на виробництві (професійним захворюванням).

Допомога в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, пов'язаною з нещасним випадком або професійним захворюванням на виробництві, призначається та виплачується страхувальником за місцем роботи потерпілого, де стався страховий випадок, у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати. Виплата допомоги в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю за перші п'ять днів тимчасової непрацездатності потерпілого проводиться за рахунок коштів страхувальника, а починаючи з шостого дня непрацездатності – за рахунок коштів Фонду. Якщо потерпілий працює за сумісництвом, допомога призначається і виплачується страхувальником за місцем роботи, де стався страховий випадок. При цьому враховується заробітна плата за основним місцем

роботи та за сумісництвом на підставі довідок про середню заробітну плату.

Допомога добровільно застрахованій особі призначається робочим органом виконавчої дирекції Фонду, у якому вона зареєстрована, починаючи з шостого дня тимчасової непрацездатності, пов'язаної з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням.

Кошти для здійснення страхувальником виплати допомоги в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю потерпілого виділяються Фондом на підставі заяви-розрахунку за відповідною формою. Страхувальник разом із заявою-розрахунком до робочого органу виконавчої дирекції Фонду подає: 1) копію листка непрацездатності; 2) акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1; 3) акт (спеціального) розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5; 4) акт розслідування хронічного професійного захворювання за формою П-4 (якщо таке встановлено); 5) довідку про середню заробітну плату (дохід), згідно з додатком 2 до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1266; 6) витяг із таблиця обліку робочого часу потерпілого, завірений страхувальником. Добровільно застрахована особа не подає витяг із таблиця обліку робочого часу, а повинна подати розрахункові документи про сплату страхових внесків за розрахунковий період добровільно застрахованої особи (потерпілого). Зазначені документи формуються в справу потерпілого та зберігаються в робочому органі виконавчої дирекції Фонду.

Розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності потерпілому від нещасного випадку чи професійного захворювання залежить лише від середньої заробітної плати без урахування страхового стажу.

II. Щомісячна страхова виплата. Вона ще називається страховою виплатою втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної

працездатності (п. 1 ч. 7 ст. 36, ч. 1 ст. 42 Закону, п. 3 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24). Щомісячна страхова виплата залежить від двох показників: ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

Наказом МОЗ України від 5 червня 2012 року № 420 були затверджені два нормативно-правові акти, що стосуються ступеня втрати професійної працездатності, а саме: 1) Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків; 2) Критерії встановлення стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків.

У Порядку дано такі визначення:

– професія – це рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які дають можливість здійснювати роботу в певній сфері виробництва;

– фах (спеціальність) – це вид професійної діяльності, яка вдосконалена шляхом спеціальної підготовки;

– основна професія – це професія, що безпосередньо передувала трудовому каліцтву чи професійному захворюванню чи та, в якій досягнута найвища кваліфікація (найвища заробітна плата), а для осіб некваліфікованої праці – та, що виконувалась тривалий час;

– кваліфікація – рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями;

– професійна працездатність – здатність даного працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією чи за

іншою адекватною їй професією (фахом);

– обмеження життєдіяльності – помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами.

Ступінь стійкої втрати професійної працездатності у відсотках установлює МСЕК у складі комісії за наявності в залежності від ситуації: 1) акта про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1; 2) акта розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання за формою П-4; 3) направлення роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, суду чи прокуратури; 4) направлення закладу охорони здоров'я, за формою № 088/о.

За наявності в потерпілого наслідків, спричинених двома або більше травмами або професійними захворюваннями, ступінь втрати професійної працездатності встановлюється: 1) при I групі інвалідності – не вище 100%; 2) при II групі інвалідності – не вище 85%; 3) при III групі інвалідності – не вище 65%. 4) у випадках невизнання потерпілого особою з інвалідністю сумарний відсоток втрати професійної працездатності не повинен перевищувати 40%. Основним принципом експертизи професійної працездатності потерпілого є сукупний аналіз таких критеріїв: 1) клініко-функціональних; 2) характеру професійної діяльності (кваліфікації, якості і обсягу праці, здатності до його виконання); 3) виду і ступеня обмеження життєдіяльності.

Установлюючи ступінь втрати професійної працездатності у відсотках, МСЕК керується такими положеннями:

– при повній втраті здатності потерпілого на виробництві до самообслуговування та потреби в постійному сторонньому догляді чи допомозі (I-A чи I-B група інвалідності)

встановлюються 85-100 відсотків втрати професійної працездатності;

– при виражених порушеннях функцій організму, що призводять до значного обмеження життєдіяльності за умови збереження здатності до самообслуговування, та відсутності потреби в постійному сторонньому догляді чи допомозі (II група інвалідності) і можливості виконання професійної діяльності лише в спеціально створених виробничих умовах ступінь втрати професійної працездатності встановлюється в межах 65-80 відсотків;

– при помірно виражених порушеннях функцій організму (III група інвалідності), якщо потерпілий може в звичайних виробничих умовах виконувати професійну працю з вираженим зниженням кваліфікації або із зменшенням обсягу виконуваної роботи або якщо він втратив здатність продовжувати професійну діяльність внаслідок помірного порушення функцій організму, але може в звичайних виробничих умовах продовжувати професійну діяльність нижчої кваліфікації, ступінь втрати професійної працездатності встановлюється в межах 30-60 відсотків;

– при невстановленні інвалідності потерпілому на виробництві, якщо він може в звичайних виробничих умовах виконувати професійну працю з помірним або незначним зниженням складності робіт, або із зменшенням обсягу виконуваної роботи, або при зміні умов праці, що призводять до зниження заробітку, або якщо виконання його професійної діяльності вимагає більшого навантаження ніж раніше, відсотки втрати професійної працездатності не повинні перевищувати 25 відсотків, а при поєднанні декількох травм або професійних захворювань – 40 відсотків.

Середньомісячний заробіток потерпілого визначається відповідно до п. 11-24 Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затв. постановою КМУ від 26 вересня 2001 року № 1266. Відповідно до п. 11 Порядку розрахунковим періодом, за який

обчислюється середня заробітна плата, є 12 календарних місяців за місцем роботи, де стався страховий випадок, починаючи з місяця, що передує місяцю настання страхового випадку. Якщо застрахована особа перебувала в трудових відносинах менше ніж 12 календарних місяців за місцем роботи, де стався страховий випадок, середня заробітна плата обчислюється за фактично відпрацьовані календарні місяці (з першого до першого числа). У разі, коли застрахована особа перебувала у трудових відносинах менше ніж календарний місяць за місцем роботи, де стався страховий випадок, середня заробітна плата обчислюється за фактично відпрацьований час (календарні дні) перед настанням страхового випадку.

Якщо страховий випадок настав у перший день роботи, середня заробітна плата визначається, виходячи з тарифної ставки (посадового окладу) або її частини, встановленої на день настання права на страхову виплату. У разі, коли тарифна ставка (посадовий оклад) не встановлена та відповідні дані відсутні, розрахунок проводиться, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати (або її частини), встановленого законом на день настання права на страхову виплату.

Середня заробітна плата обчислюється за тією професією (посадою, розрядом, роботою) на підприємстві (в цеху, на дільниці, ділянці), за якою застрахована особа працювала до моменту ушкодження здоров'я і за якою медико-соціальною експертною комісією їй встановлено стійку втрату професійної працездатності.

Відповідно до п. 3.1 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат для призначення щомісячної страхової виплати до робочого органу виконавчої дирекції Фонду подаються:

- 1) заява потерпілого про призначення страхових виплат;
- 2) акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 (якщо стався нещасний випадок), висновок за формою Т-1;
- 3) акт (спеціального) розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5;
- 4) акт розслідування хронічного професійного захворювання

за формою П-1 (якщо таке встановлено);

5) рішення суду про встановлення факту нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (якщо було засідання суду з цього питання);

6) висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності;

7) довідка про середню заробітну плату (дохід);

8) копія трудової книжки або витяг з неї, засвідчені страхувальником або підписом працівника робочого органу виконавчої дирекції Фонду при пред'явленні оригіналу;

9) довідка про розмір пенсії по інвалідності (якщо вона призначена) внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (у тому числі про розмір одержуваних надбавок);

10) довідка будинку-інтернату для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю або пансіонату для ветеранів війни та праці про розмір вартості утримання потерпілого в ньому.

Якщо потерпілий за станом здоров'я чи з інших причин не може одержати зазначені в підп. 3.1 п. 3 цього Порядку документи, їх одержує та подає відповідний страховий експерт робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

Право на отримання потерпілим одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати настає з дня встановлення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності.

Якщо справи про страхові виплати розглядаються вперше після закінчення трьох років з дня встановлення МСЕК втрати потерпілим професійної працездатності внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, то страхові виплати призначаються з дня звернення за їх призначенням відповідно до чинних нормативно-правових актів.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Максимальний розмір щомісячної страхової виплати не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб. Максимальний розмір щомісячної страхової

виплати після проведеного перерахування відповідно до частини другої статті 37 цього Закону не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб. Мінімальний розмір призначеної щомісячної страхової виплати потерпілому в перерахунку на 100 відсотків втрати професійної працездатності не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб.

Щомісячна страхова виплата виплачується щомісячно з наступного місяця після місяця, у якому вона призначена, у дні, установлені постановами робочих органів виконавчої дирекції Фонду (у тому числі при призначенні щомісячної страхової виплати за рішенням суду), але не пізніше 30 календарних днів з дня прийняття постанови робочого органу виконавчої дирекції Фонду про призначення страхових виплат.

Щомісячна страхова виплата проводиться протягом строку, на який встановлено МСЕК стійку втрату професійної працездатності. Строк проведення щомісячних страхових виплат продовжується з дня їх припинення і до часу, встановленого при наступному огляді МСЕК, незалежно від часу звернення потерпілого до Фонду. При цьому сума страхових виплат за минулий час виплачується за умови підтвердження МСЕК втрати працездатності і причинного зв'язку між настанням непрацездатності та ушкодженням здоров'я.

У разі, коли строк повторного огляду МСЕК потерпілим пропущено і МСЕК підтвердила стійку втрату професійної працездатності, щомісячна страхова виплата відновлюється з дати, встановленої МСЕК, але не більш ніж за три роки з дня припинення виплати щомісячної страхової виплати. При цьому розмір щомісячної страхової виплати встановлюється з урахуванням коефіцієнтів перерахування, які встановлюються правлінням Фонду щороку з 1 березня.

У разі, коли страхові виплати було припинено на весь час проживання потерпілого за кордоном, щомісячні страхові виплати поновлюються з дати реєстрації потерпілого в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами. При цьому розмір щомісячної страхової виплати встановлюється з урахуванням коефіцієнтів перерахування з 1 березня, якщо з дня

припинення щомісячної страхової виплати пройшло не більш ніж три роки, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

III. Одноразова страхова виплата потерпілому (п. 2 ч. 7, ст. 36, ч. 2 ст. 42 Закону, п. 3 Порядку призначення, перерахунку та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24).

Відповідно до ч. 2 ст. 42 у разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої МСЕК, Фонд проводить одноразову страхову виплату потерпілому, розмір якої визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату. При прийнятті цього Закону сума одноразової страхової виплати потерпілому визначалася з розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток втрати потерпілим професійної працездатності (ч. 2 ст. 34 Закону). У 2001 році ця сума була обмежена розміром не вище чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду.

Для призначення одноразової допомоги необхідно до Фонду подати документи, що і для призначення щомісячної страхової виплати (див. п. 3.1. Порядку). Право на отримання потерпілим одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати настає з дня встановлення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності. Ця допомога виплачується потерпілому в місячний строк з дня визначення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності в день, встановлений постановою робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

Одноразова виплата залежить не від розміру заробітної плати потерпілого, а від встановленого розміру прожиткового мінімуму, помноженого на 17 та поділеного на ступінь втрати професійної працездатності. За старим законодавством максимальний розмір такої виплати був у 4 рази більший ніж зараз.

Згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 42 Закону у разі, якщо при подальших обстеженнях МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий ступінь втрати стійкої професійної працездатності з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, йому проводиться одноразова виплата, розмір якої визначається відповідно до відсотка, на який збільшено ступінь втрати працездатності щодо попереднього обстеження МСЕК, виходячи з розрахунку 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату.

Бувають випадки, коли страховий випадок частково трапився з вини потерпілого. Це питання врегульоване абзацом 3 ч. 2 ст. 42 Закону: якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не лише з вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш ніж на 50 відсотків.

Згідно з підп. 3.5.3 Порядку відсоток зменшення розміру одноразової допомоги визначається рішенням комісії з питань охорони праці підприємства, а в разі, якщо вона не створена, комісії з питань вирішення спорів при робочих органах виконавчої дирекції Фонду, виходячи з наступних критеріїв: 1) до 50% зменшення допомоги при таких порушеннях: а) виконання роботи в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, токсикологічного отруєння; б) невиконання посадових обов'язків або інструкцій з охорони праці і т. п.; в) порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів або технологічного процесу чи експлуатації транспортних засобів або правил дорожнього руху; 2) до 40% зменшення допомоги при виконанні робіт з відключеними, несправними засобами колективного захисту, системами сигналізації, вентиляції, освітлення і т. д. або незастосування засобів індивідуального та колективного захисту.

Якщо потерпілому вперше встановлено сукупний відсоток

втрати професійної працездатності за страховими випадками, які сталися на різних підприємствах, та по одному з них комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не лише з причин, що залежать від роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим законодавства про охорону праці, розмір одноразової допомоги розраховується за кожним страховим випадком і зменшується по страховому випадку, за яким встановлено вину потерпілого (підп. 3.5.5 Порядку).

ІV. Щомісячні страхові виплати в разі смерті потерпілого (ст. 41, ч. 8 ст. 42 Закону, п. 6 Порядку призначення, перерахунку та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24).

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш ніж десятимісячного строку після його смерті. Відповідно до ч. 2, 3 ст. 41 Закону такими непрацездатними особами є:

1) діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання, – до закінчення навчання, але не більш ніж до досягнення ними 23 років;

2) особи, які досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо вони не працюють;

3) особи з інвалідністю – члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;

4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;

5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;

б) дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший

член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку.

Основні положення виплати щомісячної страхової виплати в разі смерті потерпілого викладені в ч. 8 ст. 42 Закону і зводяться до наступного:

– у разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати;

– у разі, якщо смерть потерпілого, який одержував щомісячні страхові виплати, настала внаслідок ушкодження здоров'я від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, розмір щомісячної страхової виплати особам, які мають на це право, встановлюється, виходячи з розміру щомісячної страхової виплати на день смерті потерпілого. Причинний зв'язок смерті потерпілого з одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я має підтверджуватися висновками відповідних медичних закладів. Одноразова допомога сім'ї та особам, які перебували на утриманні, у цьому випадку не виплачується;

– сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначається шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб;

– сума страхових виплат непрацездатним особам, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;

– у разі, якщо право на страхові виплати мають одночасно непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого, і непрацездатні особи, які не перебували на його утриманні, спочатку визначається сума страхових виплат особам, які не перебували на утриманні померлого;

– установа зазначеним особам сума страхових виплат виключається із заробітку годувальника, а потім визначається сума страхових виплат особам, які перебували на утриманні померлого;

– страхові виплати особам, які втратили годувальника, з

урахуванням призначеної їм пенсії в разі втрати годувальника та інших доходів не можуть перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

У п. 6. 1 Порядку передбачені документи які необхідні для призначення щомісячних страхових виплат. Факт перебування на утриманні потерпілого в разі відсутності відповідних документів і неможливості їх відновлення встановлюється в судовому порядку. Якщо члени сім'ї потерпілого за станом здоров'я чи з інших причин не спроможні самі одержати документи, їх одержує та подає відповідний страховий експерт робочого органу виконавчої дирекції Фонду.

V. Одноразова допомога в разі смерті потерпілого (п. 2 ч. 7 ст. 36, ч. 6 ст. 42 Закону, п. 6 Порядку призначення, перерахунку та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24). У разі смерті потерпілого одноразова допомога виплачується членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні потерпілого.

Згідно з ч. 6 ст. 42 Закону в разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві виплачується одноразова допомога його сім'ї у сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на день настання права на страхову виплату, та одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш ніж десятимісячного строку після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на день настання права на страхову виплату.

За раніше чинною нормою (ч. 7 ст. 34 Закону) в разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання розмір одноразової допомоги його сім'ї повинен був бути не меншим за 5-ти річну заробітну плату потерпілого і, крім того, не меншим за однорічний заробіток потерпілого на кожну особу, а також на особу, яка народилася протягом не більш ніж 10-ти місячного строку після смерті потерпілого. За цією нормою члени сім'ї померлого потерпілого отримували набагато більшу одноразову допомогу ніж зараз.

У п. 6.1 Порядку передбачені документи, які необхідні для призначення одноразової допомоги в разі смерті потерпілого.

VI. Страхові виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності (п. 3 ч. 7 ст. 36 Закону).

Відповідно до ч. 14 ст. 42 Закону неповнолітній особі, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері під час її вагітності, або особам, які стали особами з інвалідністю під час зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 36 цього Закону відповідних занять або робіт, Фонд проводить щомісячні страхові виплати як особам з інвалідністю дитинства, а після досягнення ними 18 років – у розмірі середньомісячного заробітку, що склався на території області (міста) проживання цих осіб, але не менше середньомісячного заробітку в країні на день виплати. У вказаному пункті помилково замість п. 2 ч. 1 ст. 35 вказаний неіснуючий п. 2 ч. 1 ст. 36 Закону.

У п. 2 ч. 1 ст. 35 Закону передбачено, що до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку належать також учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах.

Частина 2 ст. 35 Закону зазначає, що заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою і до 18 років або до закінчення навчання, але не більше ніж до досягнення нею 23 років, їй надається допомога Фонду. Подібна норма містилась у ст. 9 старої редакції Закону, але діти з інвалідністю брались до 16 років.

Між ч. 14 ст. 42 і ч. 17 ст. 34 (первісної редакції) та ч. 2 ст. 35 (первісна редакція ст. 9) Закону є певні розбіжності щодо

страхових виплат, які необхідно усунути. Дітям з інвалідністю до 18 років виплачується державна соціальна допомога відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», а після досягнення 18 років – страхові виплати згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

8.9. Надання за рахунок коштів Фонду соціального страхування України послуг з медичної та соціальної допомоги потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Фонд соціального страхування України організовує цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого (абзац 1 ч. 3 ст. 42 Закону). Як правило, Фонд не тільки відшкодовує установі вартість наданих послуг, але й перевіряє якість їх надання. Найбільш поширеними є соціальні послуги, що надаються потерпілим, які наведені нижче.

I. Організація професійного навчання потерпілих (ст. 40 Закону, Положення про організацію професійної реабілітації (професійного навчання), перекваліфікації осіб з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затв. постановою правління Фонду від 12 червня 2014 року № 3).

Відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд проводить щомісячні страхові виплати в розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації. Ч. 2 цієї статті зобов'язує Фонд оплатити вартість придбаних потерпілим

інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

Професійна реабілітація передбачає підготовку потерпілого до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадаптації, навчання, перенавчання чи перекваліфікації з урахуванням особистих схильностей та побажань потерпілого. Загальна тривалість професійної реабілітації не може перевищувати двох років. Забезпечення потерпілих професійною реабілітацією здійснюється за рахунок коштів Фонду соціального страхування України робочими органами виконавчої дирекції Фонду відповідно до укладених договорів з відповідними закладами, що надають послуги з перенавчання осіб з інвалідністю, які мають ліцензію з надання освітніх послуг, у межах річних затверджених кошторисів Фонду. Визначення потреби потерпілого в професійній реабілітації здійснюється медико-соціальною експертною комісією з подальшим розробленням індивідуальної програми реабілітації. Висновок МСЕК щодо потреби в професійній реабілітації та ІПР є підставою для здійснення професійної реабілітації потерпілого з урахуванням його побажань.

Потерпілий (законний представник потерпілого) подає до робочих органів виконавчої дирекції Фонду заяву в довільній формі про направлення його на професійну реабілітацію із зазначенням обраної професії, до якої додаються копії висновку МСЕК про встановлення групи інвалідності та потреби в професійній реабілітації, ІПР. Робочі органи виконавчої дирекції Фонду реєструють заяви потерпілих у журналі реєстрації заяв потерпілих щодо забезпечення професійною реабілітацією (професійним навчанням), перекваліфікацією за формою, наведеною в додатку до цього Положення, та вносять відповідні дані до електронної системи. Днем звернення до робочих органів виконавчої дирекції Фонду вважається дата надходження заяви, що реєструється в журналі реєстрації заяв потерпілих щодо забезпечення професійною реабілітацією (професійним навчанням), перекваліфікацією. Робочі органи виконавчої

дирекції Фонду не пізніше десяти робочих днів з дати реєстрації в журналі заяви потерпілого видають потерпілому направлення в довільній формі на забезпечення послугами з професійної реабілітації до закладу, що надає послуги з перенавчання осіб з інвалідністю, з яким укладено договір. Після завершення навчання потерпілий пред'являє Фонду отриманий документ про освіту і його копія підшивається до справи. Робочі органи компенсують потерпілому витрати на проїзд до освітнього закладу і назад згідно з поданими документами, які підтверджують проїзд. Такі витрати при потребі компенсуються особі, що супроводжує потерпілого. Якщо особа, що супроводжує та потерпілий мають певні пільги, то витрати на проїзд компенсуються з урахуванням цих пільг.

II. Тимчасове переведення потерпілого на легшу, нижчеоплачувану роботу (ст. 39 Закону, п. 4, 5 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24).

Відповідно до ч. 1 ст. 39 Закону за потерпілим, тимчасово переведеним на легшу, нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. Частина 2 цієї статті під стійкою втратою професійної працездатності розуміє будь-яку втрату професійної працездатності, визначеної МСЕК.

Перевід передбачає такі умови: 1) він носить тимчасовий характер, тобто на строк визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати працездатності (ч. 1 ст. 39 Закону); 2) перевід можливий лише на легшу і обов'язково нижчеоплачувану роботу (ч. 1 ст. 39 Закону); 3) необхідність переведення потерпілого на іншу роботу, її тривалість та характер устанавлюється ЛКК або МСЕК (ч. 3 ст. 39 Закону); 4) потерпілий згодний на перевід, оскільки примусовий перевід заборонений законом (ч. 4 ст. 39 Закону); 5) за наявності відповідних вакансій роботодавець зобов'язаний надати потерпілому рекомендовану ЛКК або МСЕК роботу (ч. 4 ст. 39 Закону).

Якщо в установлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець

не забезпечує потерпілого відповідною роботою, Фонд сплачує потерпілому страхову виплату в розмірі його середньомісячного заробітку.

Якщо потерпілого за станом здоров'я відповідно до висновку ЛКК або МСЕК переведено на легшу нижчеоплачувану роботу, роботодавець згідно зі ст. 170 Кодексу законів про працю України зберігає за ним попередній середній заробіток протягом двох тижнів з дня переведення за рахунок коштів підприємства, організації, установи. Починаючи з п'ятнадцятого дня переведення потерпілого на легшу роботу зазначені виплати (доплата до середнього заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я) проводяться підприємством за рахунок коштів Фонду на строк, установлений ЛКК або МСЕК.

Роботодавцю Фонд відшкодовує різницю в зарплаті (виділяє кошти на підставі): 1) заяви – розрахунку; 2) копії довідки ЛКК або МСЕК; 3) акта про нещасний випадок або акта спеціального розслідування нещасного випадку (аварії) чи акта розслідування хронічного професійного захворювання; 4) довідки про середню заробітну плату (дохід); 5) довідки про заробітну плату потерпілого на легшій роботі; 6) витягу з табеля обліку робочого часу потерпілого, завіреного страхувальником.

III. Забезпечення потерпілих лікарськими засобами, виробами медичного призначення (ч. 3 ст. 42 Закону, розділ 2 Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення, затв. постановою правління Фонду від 9 червня 2010 року № 18).

Лікарські засоби – речовини або їх суміші природного, синтетичного чи біотехнологічного походження, які застосовуються для профілактики, діагностики та лікування захворювань людей або зміни стану і функцій організму.

Вироби медичного призначення – прилади, комплекси, системи, обладнання, апарати, інструменти, пристрої, імплантати, приладдя, матеріали або інші вироби; медичні вироби, що не досягають основної передбачуваної мети в організмі людини або на ньому за допомогою фармакологічних,

імунобіологічних або метаболічних засобів, але функціям яких такі вироби можуть сприяти; медичні вироби, які використовуються як окремо, так і в поєднанні між собою, включаючи програмні засоби, необхідні для їх належного використання, з метою забезпечення: профілактики, діагностики, лікування, спостереження або полегшення стану пацієнта в разі захворювання, травми, каліцтва або їх компенсації; дослідження, заміни або видозмінювання структури (анатомії) органів, тканин чи фізіологічних процесів тощо.

Облік потерпілих, які мають право на забезпечення лікарськими засобами, виробами медичного призначення, ведуть робочі органи виконавчої дирекції Фонду за місцем реєстрації їх особових справ. Для взяття на облік потерпілих (законний представник потерпілого) повинен подати до робочих органів виконавчої дирекції Фонду такі документи: 1) заяву; 2) копію висновку медико-соціальної експертної комісії про потребу в забезпеченні лікарськими засобами, виробами медичного призначення; 3) копію індивідуальної програми реабілітації, затверджену МСЕК (у разі наявності); 4) перелік необхідних лікарських засобів, виробів медичного призначення, визначений лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я (поновлюється під час кожного призначення ліків, але не рідше одного разу на рік); 5) виписку з медичної карти амбулаторного хворого (поновлюється щороку). У разі звернення законного представника потерпілого він повинен мати при собі разом із зазначеними документами документ, що підтверджує його особу, та засвідчену в установленому порядку довіреність від потерпілого або інші документи, визначені чинним законодавством. Робочими органами виконавчої дирекції Фонду перевіряється комплектність документів, поданих потерпілим (законним представником потерпілого). Робочі органи виконавчої дирекції Фонду реєструють заяви потерпілих у журналі реєстрації заяв (додаток 1) та вносять усі необхідні дані до реєстру потерпілих.

Фінансуванню підлягають витрати в разі надання потерпілим амбулаторно-поліклінічної медичної допомоги (у тому числі після надання стаціонарної допомоги, медичної

реабілітації) у поліклініці, вдома, в денних стаціонарах згідно з переліком необхідних лікарських засобів, виробів медичного призначення, визначеним ЛКК закладу охорони здоров'я.

Фінансування цих витрат здійснюється шляхом відшкодування витрат аптечним закладам (постачальникам, виробникам) згідно з укладеними договорами. Рішення про фінансування витрат на забезпечення потерпілих лікарськими засобами, виробами медичного призначення приймається протягом трьох днів з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі реєстрації. У разі самостійного придбання лікарських засобів, виробів медичного призначення їх вартість компенсується виконавчою дирекцією Фонду, робочими органами виконавчої дирекції Фонду потерпілим чи законним представникам потерпілих, роботодавцям за цінами в розмірі не більше вартості лікарських засобів, виробів медичного призначення в аптечних закладах (постачальників, виробників), з якими укладено договори, за умови перебування потерпілого на обліку та на підставі оригіналів розрахункових документів, що підтверджують їх витрати. Рішення про відшкодування витрат потерпілому, законному представнику потерпілого, роботодавцеві приймається протягом 10 днів з дня отримання всіх документів, що підтверджують їх витрати.

IV. Лікування та медична реабілітація потерпілих (ч. 3 ст. 42 Закону, розділ 3 Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення, затв. постановою правління Фонду від 9 червня 2010 року № 18).

Медична реабілітація – система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання. **Медико-санітарна допомога** – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на сприяння поліпшенню здоров'я, підвищення

санітарної культури, запобігання захворюванням та інвалідності, на ранню діагностику, допомогу особам з гострими та хронічними захворюваннями та реабілітацію хворих та осіб з інвалідністю.

Підставою для фінансування витрат на лікування потерпілих, їх медичну реабілітацію є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування хронічного професійного захворювання за формами, наведеними в додатках до Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232, висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності та потребу потерпілого в такій допомозі. Під час тимчасової непрацездатності до встановлення МСЕК ступеня втрати професійної працездатності у відсотках або одужання, підставою для фінансування витрат на надання медичної допомоги в амбулаторних та стаціонарних умовах, медичної реабілітації потерпілих є висновок ЛКК закладу охорони здоров'я.

Фінансуванню підлягають витрати в разі надання потерпілим медичної допомоги в стаціонарах закладів охорони здоров'я (у тому числі спеціалізованих), реабілітаційних послуг у закладах охорони здоров'я (у тому числі спеціалізованих), санаторно-курортних, реабілітаційних закладах (відділеннях) та надання медичної допомоги в амбулаторних умовах під час тимчасової непрацездатності до встановлення МСЕК ступеня втрати професійної працездатності у відсотках або одужання. Фінансування витрат на лікування, медичну реабілітацію потерпілих здійснюється виконавчою дирекцією Фонду, робочими органами виконавчої дирекції Фонду шляхом відшкодування відповідно до укладених договорів із закладами охорони здоров'я, зазначеними в п. 2 розділу I цього Положення, за рахунок коштів Фонду в межах асигнувань, передбачених бюджетом Фонду на ці цілі. Рішення про фінансування витрат на лікування, медичну реабілітацію потерпілих приймається протягом трьох днів з дня отримання всіх необхідних документів. У разі самостійної оплати лікування Фонд вирішує

питання про відшкодування витрат у 10-ти денний строк. Фінансування витрат здійснює робочий орган Фонду за місцем реєстрації особової справи потерпілого. Фонд здійснює контроль за цільовим використанням коштів на лікування потерпілих.

Заклади охорони здоров'я, у тому числі санаторно-курортні, реабілітаційні заклади (відділення), що надають медичну допомогу потерпілим:

1) ведуть окремий облік витрат, витрачених на лікування потерпілого, і надають робочим органам виконавчої дирекції Фонду рахунки для сплати та інші документи відповідно до укладених договорів;

2) за результатами наданої медичної допомоги, реабілітаційних заходів надають робочим органам виконавчої дирекції Фонду виписку із медичної карти стаціонарного хворого;

3) відповідають за шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок фальсифікації даних про обсяги та якість наданих послуг.

У разі госпіталізації потерпілого безпосередньо після настання нещасного випадку на виробництві, пов'язаної з гострим захворюванням і невідкладним станом, що вимагає стаціонарного лікування, заклад охорони здоров'я протягом однієї доби повідомляє про це робочі органи виконавчої дирекції Фонду за місцем госпіталізації потерпілого.

Фінансування витрат на лікування потерпілих у разі госпіталізації потерпілого безпосередньо після настання нещасного випадку на виробництві розпочинається з моменту підписання актів. За умови наявності одного з таких актів відшкодування витрат на лікування здійснюється за весь період лікування, починаючи з першого дня.

Фінансування витрат на планове лікування, пов'язане із загостренням хронічних захворювань, а також лікування потерпілого з новими проявами ушкодження здоров'я, що пов'язані з основним патологічним процесом, здійснюється лише на підставі висновку МСЕК та/або висновку ЛКК за направленням закладу охорони здоров'я, погодженим робочими органами виконавчої дирекції Фонду.

Робочі органи виконавчої дирекції Фонду реєструють потерпілих у журналі реєстрації заяв потерпілих про забезпечення лікарськими засобами, виробами медичного призначення та вносять дані до автоматизованої інформаційної системи.

Фонд відшкодовує витрати на проїзд потерпілого (при потребі супроводжуючої особи) до місця лікування і назад згідно з поданими проїзними документами.

V. Забезпечення потерпілих додатковим харчуванням (ч. 3 ст. 42 Закону, Положення про забезпечення додатковим харчуванням потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затв. постановою правління Фонду від 3 листопада 2011 року № 42).

Додаткове харчування – це рекомендований потерпілому перелік харчових продуктів (раціон), що характеризується певною харчовою цінністю (калорійністю та набором незамінних поживних речовин), які доповнюють звичайний раціон харчування потерпілого, з розрахунку на добу на одного потерпілого. Воно призначається потерпілим за прямими наслідками ушкодження здоров'я в результаті нещасних випадків (травм) на виробництві або професійних захворювань на конкретно визначений строк за раціоном, який складає дієтолог чи лікуючий лікар та затверджує медико-соціальна експертна комісія. Метою такого харчування є забезпечення підвищеної потреби організму потерпілого в харчових речовинах, попередження виникнення недостатності незамінних харчових речовин, використання лікувально-профілактичних властивостей окремих харчових продуктів, які попереджують прогресування деяких професійних захворювань та наслідків нещасних випадків на виробництві.

Фінансування витрат на додаткове харчування потерпілих здійснюється виконавчою дирекцією Фонду та її робочими органами шляхом: 1) поштового переказу за місцем їх постійного проживання; 2) перерахування відповідних сум на їх поточний рахунок, відкритий у банківській установі, вказаний у його заяві; 3) перерахування відповідних сум згідно з укладеними договорами (у разі необхідності) із закладами

охорони здоров'я державної та/або комунальної форм власності.

Не відшкодовуються потерпілому витрати на додаткове харчування, призначене за рішенням МСЕК, на період його перебування в закладах охорони здоров'я, санаторно-курортних, реабілітаційних закладах (відділеннях), якщо надання цих послуг передбачено умовами договору.

Для взяття на облік потерпілий (законний представник потерпілого) повинен подати до робочого органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням справи про страхові виплати заяву про забезпечення додатковим харчуванням. До заяви додаються копії висновку МСЕК про потребу в забезпеченні додатковим харчуванням із указаним строком, на який призначається додаткове харчування, та індивідуальної програми реабілітації (у разі відсутності зазначених документів у справі), завірені працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі пред'явлених потерпілим (законним представником потерпілого) оригіналів цих документів. У разі призначення потерпілому МСЕК додаткового харчування робочий орган виконавчої дирекції Фонду не пізніше п'яти робочих днів звертається до МСЕК з метою затвердження раціону харчування, складеного лікуючим лікарем або дієтологом.

Робочі органи виконавчої дирекції Фонду реєструють заяви потерпілих у журналі обліку потерпілих, яким здійснюється фінансування витрат на додаткове харчування. Днем звернення за забезпеченням додатковим харчуванням вважається дата надходження заяви разом з усіма документами або дата відправлення, зазначена на поштовому штемпелі. Робочі органи виконавчої дирекції Фонду розглядають заяву потерпілого або законного представника потерпілого за наявності усіх документів і приймають рішення щодо проведення виплат на необхідні види догляду або відмову в проведенні виплат на додаткове харчування з роз'ясненням аргументованих причин відмови в десятиденний строк, не враховуючи дня надходження зазначених документів.

VI. Забезпечення потерпілих необхідними видами догляду (ч. 3 ст. 42 Закону, Положення про організацію

забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затв. постановою правління Фонду від 3 листопада 2011 року № 41).

Види догляду:

– **спеціальний медичний догляд** – вид догляду, яким забезпечуються особи з інвалідністю зі значно вираженою важкістю, функціональними порушеннями в організмі, зумовленими професійним захворюванням, травмою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності і які потребують спеціальних медичних і санітарних процедур, постійного медичного догляду, щоденних, багаторазових медичних маніпуляцій у обсягах, передбачених стандартами надання медичної допомоги населенню та функціональними обов'язками медичного персоналу (ін'єкції, перев'язки, промивання порожнин тіла, катетеризація сечового міхура із введенням дезінфекційних засобів, накладення пов'язок хворим із пролежнями, масаж, лікувальна фізкультура тощо);

– **постійний сторонній догляд** – вид догляду, яким забезпечуються особи з інвалідністю зі значно вираженою важкістю, функціональними порушеннями в організмі, зумовленими професійним захворюванням, травмою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності, надзвичайною залежністю від постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду інших осіб, неспроможні до самообслуговування (не можуть самостійно приймати їжу, забезпечувати туалет, потребують допомоги при прогулянках і т.д.);

– **побутове обслуговування** – вид догляду, яким забезпечуються особи з інвалідністю (одинокі особи з інвалідністю в разі неможливості розміщення їх у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонатах ветеранів війни та праці) з вираженим або значним обмеженням життєдіяльності, значною залежністю від інших осіб у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій, не здатні до самообслуговування, оскільки мешкають у

несприятливих соціально-побутових умовах (відсутність централізованого водопостачання, опалення, каналізації, громадського транспорту і т. п.).

Облік потерпілих, які мають право на забезпечення спеціальним медичним доглядом, постійним стороннім доглядом та побутовим обслуговуванням, ведуть робочі органи виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням справ про страхові виплати потерпілих. Потребу потерпілих у спеціальному медичному, постійному сторонньому догляді та побутовому обслуговуванні визначають медико-соціальні експертні комісії. Якщо МСЕК встановлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, оплата проводиться за кожним її видом окремо.

Для взяття на облік потерпілий (законний представник потерпілого) повинен подати до робочого органу виконавчої дирекції Фонду за місцезнаходженням справи про страхові виплати заяву про забезпечення необхідними видами догляду. До заяви додаються копії висновку МСЕК про потребу в забезпеченні необхідними видами догляду та індивідуальної програми реабілітації (у разі відсутності зазначених документів у справі).

У разі призначення потерпілому МСЕК спеціального медичного догляду робочий орган виконавчої дирекції Фонду не пізніше п'яти робочих днів звертається до лікарсько-консультативної комісії з метою визначення переліку необхідних спеціальних медичних і санітарних процедур, медичних маніпуляцій тощо. Фонд реєструє заяви потерпілих у журналі обліку потерпілих, яким здійснюється фінансування витрат на необхідні види догляду. Фінансування витрат на ці види догляду здійснюється за прямими наслідками страхового випадку Фондом.

Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від виду догляду, встановленого МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) від: 1) розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на спеціальний медичний догляд; 2) половини розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на постійний сторонній догляд;

3) чверті розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, – на побутове обслуговування. Виплати на всі види догляду здійснюються в поточному місяці за минулий місяць.

Не відшкодовуються потерпілому витрати на спеціальний медичний догляд, постійний сторонній догляд та побутове обслуговування, призначені за рішенням МСЕК, на період надання стаціонарної медичної допомоги в закладах охорони здоров'я, медичної реабілітації в закладах охорони здоров'я, санаторно-курортних, реабілітаційних закладах (відділеннях), якщо надання цих послуг передбачено умовами договору з цими закладами.

VII. Забезпечення потерпілим санаторно-курортним лікуванням (ч. 4 ст. 42 Закону, Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням, затв. постановою правління Фонду від 31 жовтня 2007 року № 49). Названим Положенням детально визначено механізм забезпечення виконавчою дирекцією Фонду санаторно-курортним лікуванням.

Санаторно-курортне лікування потерпілих здійснюється на території України в профільних санаторно-курортних закладах, де є відповідна лікувально-діагностична база, з урахуванням наявності природних лікувальних ресурсів, спеціального обладнання та приладів для лікування відповідних категорій хворих, за пред'явленням путівки на санаторно-курортне лікування та санаторно-курортної карти форми № 0-72/о. Путівка є документом, який надає потерпілому, супроводжуючій особі потерпілого право на отримання відповідних послуг у зазначеному в путівці санаторно-курортному закладі протягом указанного в ній строку.

Фінансування витрат на санаторно-курортне лікування потерпілих здійснюється виконавчою дирекцією Фонду, робочими органами виконавчої дирекції Фонду в межах передбачених коштів на ці цілі відповідно до потреби шляхом безготівкового перерахування коштів санаторно-курортним закладам, з якими укладено договори.

Підставою для забезпечення потерпілих санаторно-курортним лікуванням є наявність таких документів: 1) заяви за встановленою формою; 2) висновку МСЕК про потребу потерпілого в санаторно-курортному лікуванні; 3) медичної довідки лікувальної установи за формою № 070/о; 4) індивідуальної програми реабілітації (у разі наявності). Відповідно до висновку МСЕК потерпілі забезпечуються санаторно-курортним лікуванням за прямими наслідками виробничої травми чи професійного захворювання.

Потерпілі, які стали особами з інвалідністю, забезпечуються санаторно-курортним лікуванням періодично згідно з рішенням МСЕК, а саме: 1) особи з інвалідністю I групи щороку; 2) особи з інвалідністю II групи один раз на два роки або щороку на підставі індивідуальної програми реабілітації; 3) особи з інвалідністю III групи один раз на три роки, один раз на два роки або щороку на підставі індивідуальної програми реабілітації.

Термін санаторно-курортного лікування для потерпілих з наслідками травм, захворюваннями хребта та спинного мозку в спеціалізованих санаторно-курортних закладах становить 45 днів. Термін перебування може бути скорочений до 24 днів за письмовою заявою потерпілого (враховуючи вік потерпілого, характер та складність захворювання тощо). У всіх інших випадках термін санаторно-курортного лікування становить 24 днів, а в окремих випадках може бути скорочений до 18 днів.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю, та особі, яка супроводжує потерпілого, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування і в зворотному напрямку, згідно з поданими проїзними документами (квитки, квитанції на постільну білизну та транспортування багажу). Вартість проїзду відшкодовується відділеннями (управліннями) виконавчої дирекції Фонду у таких розмірах: 1) залізницею – за тарифом не вище купейного вагона; 2) автобусом – за фактичними витратами; 3) водним транспортом – за тарифом третього класу. Якщо потерпілий або супроводжуюча його особа має право на безкоштовний проїзд відповідно до чинного законодавства, то відшкодування витрат за проїзд не компенсуються або

компенсуються з урахуванням пільг. Положенням передбачено відшкодування й інших витрат, пов'язаних з поїздкою до санаторію.

Супроводжуюча особа забезпечується путівкою без лікування (лише проживання та харчування). Супроводжувати особу з інвалідністю не мають права особи з інвалідністю І групи та особи, які не досягли 18-ти річного віку. Особам, які супроводжують потерпілих до санаторіїв спинального профілю, путівки не видаються, їм лише двічі оплачується проїзд до санаторію і в зворотному напрямку згідно з поданими документами (квитки, квитанції на постільну білизну та транспортування багажу). Вказані особи доставляють особу з інвалідністю до санаторію і повертаються додому, а пізніше повертаються до санаторію, щоб супроводжувати особу з інвалідністю назад із санаторію.

У разі невикористання потерпілим права на санаторно-курортне лікування, у зв'язку з відмовою потерпілого від санаторно-курортного лікування, вартість путівки йому не компенсується.

Потерпілому, який став особою з інвалідністю та використав щорічну відпустку до одержання путівки в санаторно-курортний заклад, роботодавець надає додаткову відпустку для лікування (включаючи час проїзду) зі збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався перед відпусткою (за вибором потерпілого).

VIII. Забезпечення потерпілих протезно-ортопедичними виробами та ортопедичним взуттям (ч. 3 ст. 42 Закону, розділ 4 Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затв. постановою правління Фонду від 25 березня 2008 року № 23).

Протезно-ортопедичні вироби та ортопедичне взуття придбаваються Фондом та видаються робочими органами виконавчої дирекції Фонду. Підставою для забезпечення потерпілих протезно-ортопедичними виробами та ортопедичним взуттям є висновок МСЕК. Повторне забезпечення потерпілих

проводиться без переогляду МСЕК. Під час тимчасової непрацездатності підставою для первинного протезування потерпілих є висновок ЛКК закладу охорони здоров'я. Потерпілі, які перебувають у лікувально-профілактичних закладах і потребують первинного протезування (та комплексної реабілітації), замість довідки МСЕК подають довідку ЛКК закладу охорони здоров'я про потребу в протезуванні (та комплексній реабілітації), підписану керівником та засвідчену печаткою цього закладу.

За наявності висновку МСЕК чи ЛКК робочий орган виконавчої дирекції Фонду видає потерпілому направлення на забезпечення протезними виробами до підприємства – виробника технічних засобів реабілітації не пізніше трьох днів з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі реєстрації. Підприємство приймає від потерпілого (незалежно від реєстрації місця проживання) замовлення та реєструє його. Замовлення затверджується керівником підприємства. Підприємство може приймати замовлення на виготовлення протезних виробів на 1,5-2 місяці раніше закінчення строку їх експлуатації.

Підприємство оформляє замовлення і картку протезування, де зазначаються: 1) тип протезного виробу; 2) антропометричні дані; 3) результати примірки; 4) дата видачі виробу та його вартість. Замовлення в потерпілих за місцем реєстрації їх проживання або за місцем фактичного проживання приймають спеціалісти медико-технічної бригади підприємства за графіком, погодженим з робочими органами виконавчої дирекції Фонду. Тип протезного виробу визначає лікар медичного відділу підприємства. Виправлення в замовленні та картці протезування, що стосуються діагнозу, конструкції виробу, розмірів, може зробити лише лікар, який визначив тип протезного виробу. Зміни в замовленні затверджує керівник підприємства.

Первинне і складне протезування потерпілих здійснюється на підставі рішення МСЕК або ЛКК закладу охорони здоров'я відповідно до Положення про первинне та складне протезування осіб з вадами опорно-рухового апарату, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від

22.09.2004 № 234 та інших нормативно-правових актів, що регулюють порядок індивідуальної реабілітації та первинного протезування потерпілих з патологією опорно-рухового апарату, здебільшого в стаціонарі первинного і складного протезування підприємства, в клініці УкрНДПротезування або інших закладах охорони здоров'я державної та комунальної форм власності.

Потерпілі приймаються до стаціонару підприємства за направленням, підписаним заступником керівника підприємства з медичної роботи, до клініки УкрНДПротезування або інших закладів охорони здоров'я державної та комунальної форм власності – за направленням робочих органів виконавчої дирекції Фонду на підставі укладених договорів.

При первинному протезуванні потерпілий забезпечується, в разі потреби, лікувально-тренувальними протезами на строк, необхідний для формування кукси. Він також забезпечується відповідно до висновку МСЕК та/або ІПР протезами для купання в кількості 1 виріб на 3 роки відповідно до виду комплектації.

Максимальний строк виготовлення протезних виробів становить: 1) протезів та апаратів рук і ніг, корсетів – 20 робочих днів; 2) ортопедичного взуття – 20 робочих днів; 3) дрібних протезно-ортопедичних виробів (обтураторів, спиноутримувачів, корсетів текстильних, реклінаторів, лікувальних бандажів, кистеутримувачів, супінаторів, пронаторів) та взуття на протези – 10 робочих днів. Строк з моменту оформлення замовлення та картки протезування до початку запуску протезного виробу у виробництво становить не більше 30 робочих днів.

Готовий протезний виріб видається потерпілому або особі, уповноваженій у встановленому законодавством порядку представляти його інтереси (законному представнику), після примірки протезного виробу потерпілим. До кожного протезного виробу підприємство видає інструкцію з експлуатації і талон на гарантійний ремонт. Потерпілі можуть отримати, в разі потреби, від робочого органу виконавчої дирекції Фонду направлення на заміну протезного виробу за 1,5-2 місяці до закінчення строку його експлуатації. В окремих випадках за медичними

показаннями можлива заміна протеза раніше встановленого строку за висновком ЛКК закладу охорони здоров'я. В інших випадках дострокова заміна протеза можлива за рішенням робочих органів виконавчої дирекції Фонду.

Потерпілі щороку забезпечуються двома парами ортопедичного взуття, на їх вибір, – зимового та/або літнього. Працюючі потерпілі і потерпілі, які навчаються в загальноосвітніх школах, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах (денна, вечірня та заочна форми навчання), можуть забезпечуватися протезами з розрахунку дві одиниці на чотири роки при поданні до робочих органів виконавчої дирекції Фонду довідки про роботу або навчання. Положенням передбачені строки експлуатації інших виробів.

Потерпілому та особі, яка супроводжує потерпілого (у разі потреби супроводу), або законному представнику робочий орган виконавчої дирекції Фонду компенсує витрати на проїзд (до підприємства і назад) згідно з пред'явленими проїзними документами (квитки, квитанції на постільну білизну, транспортування багажу). Фінансування витрат на доставку технічних засобів реабілітації від підприємства потерпілому проводиться відповідно до вкладеного робочими органами Фонду з підприємством договору.

ІХ. Забезпечення потерпілих засобами пересування та іншими технічними засобами реабілітації (ч. 3 ст. 43 Закону, р. 5-7 Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, затв. постановою правління Фонду від 25 березня 2008 року № 23). Фінансування витрат, пов'язаних з виготовленням, поставкою і ремонтом технічних та інших засобів реабілітації, їх післягарантійним ремонтом, здійснюється виконавчою дирекцією Фонду та її робочими органами шляхом відшкодування цих витрат підприємствам, які їх виготовляють, поставляють і ремонтують згідно з укладеними договорами.

Облік засобів пересування та інших технічних засобів реабілітації, отриманих потерпілими під розписку, ведеться на позабалансовому рахунку в кількісному та вартісному виразі за

встановленою формою. Положення містить перелік технічних та інших засобів реабілітації, якими забезпечуються потерпілі внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (п. 7).

Підставою для забезпечення потерпілих засобами пересування та іншими технічними засобами реабілітації є відповідне рішення МСЕК. Потерпілі, яким за рішенням МСЕК встановлено, що вони мають потребу в засобах пересування та інших технічних засобах реабілітації, звертаються до робочих органів виконавчої дирекції Фонду з відповідною заявою, яка реєструється в журналі.

Днем отримання засобу пересування та іншого технічного засобу реабілітації вважається день видачі його в користування потерпілому. Разом із засобом пересування та іншим технічним засобом реабілітації робочий орган виконавчої дирекції видає потерпілому інструкцію з експлуатації і талон на гарантійний ремонт. Потерпілі забезпечуються засобами пересування та іншими технічними засобами реабілітації без права продажу, дарування і передавання.

Якщо потерпілий за висновком МСЕК або ЛКК закладу охорони здоров'я не може користуватися засобами пересування та іншими технічними засобами реабілітації серійного виробництва, він може бути забезпечений засобом пересування та іншими технічними засобами реабілітації, виготовленими за індивідуальним замовленням. Потерпілий може бути забезпечений одночасно кімнатною і дорожньою кріслами-колясками, а також кріслом-коляскою з електроприводом на його вибір – кімнатною чи дорожньою. При наявності відповідних травм за висновком ЛКК, затвердженим МСЕК, одночасно з кімнатною та дорожньою колясками видається коляска малогабаритна.

Коляски для пересування з ручним приводом надаються потерпілим незалежно від наявності в них моторизованих та інших засобів пересування. Потерпілий отримує крісло-коляску з електроприводом у разі відсутності в нього в користуванні автомобіля, отриманого за рахунок коштів Фонду. Потерпілий, який користується кріслом-коляскою з електроприводом, у разі

забезпечення його також автомобілем безоплатно або на пільгових умовах як члена сім'ї, що складається з двох і більше потерпілих, повертає крісло-коляску з електроприводом робочому органу виконавчої дирекції Фонду.

Для заміни засобу пересування та іншого технічного засобу реабілітації після закінчення строку його експлуатації потерпілий повинен подати до робочого органу виконавчої дирекції Фонду заяву про його заміну.

Х. Забезпечення потерпілих певними виробами та послугами (ч. 3 ст. 42 Закону, Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання слуховими апаратами, зубопротезуванням, очним протезуванням, окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками, затв. постановою правління Фонду від 30 листопада 2010 року № 35).

У Положенні дано перелік виробів та послуг, якими забезпечуються потерпілі. Журнал обліку заповнюється за такими розділами: 1) слухові апарати; 2) зубопротезування; 3) очне протезування; 4) окуляри, контактні лінзи; 5) постільна та натільна білизна, постільні речі; 6) перуки; 7) гігієнічні вироби. Положення як додаток містить Перелік постільної та натільної білизни, постільних речей, якими забезпечуються потерпілі внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Забезпечення потерпілих слуховими апаратами, зубопротезуванням, очним протезуванням, окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками здійснюється за рахунок коштів Фонду відповідно до укладених договорів із суб'єктами господарювання незалежно від їх форми власності, які виготовляють, поставляють, ремонтують, надають потерпілим зазначені вироби та послуги. Потерпілі беруться на облік робочими органами Фонду за місцем проживання при поданні таких документів: 1) заяви; 2) копії паспорта чи свідоцтва про народження; 3) висновку МСЕК; 4) висновку ЛКК; 5) індивідуальної програми реабілітації (при наявності).

Робочі органи виконавчої дирекції Фонду на підставі поданих документів вносять особисті дані потерпілого до журналу обліку і не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати реєстрації заяви потерпілого та всіх необхідних документів у журналі обліку видають потерпілому направлення на забезпечення виробами та послугами до підприємства, установи, закладу, з якими укладено договори. Фінансування здійснюється відповідно до вкладених договорів у межах затвердженого річного кошторису Фонду.

Потерпілим та при необхідності супроводжуваним особам компенсуються витрати на проїзд до місця надання послуг і назад при пред'явленні проїзних документів.

Підставою для забезпечення потерпілих виробами та послугами є висновок МСЕК про таку потребу потерпілого. Під час тимчасової непрацездатності (до встановлення МСЕК ступеня втрати професійної працездатності у відсотках) підставою для забезпечення потерпілих виробами та послугами є висновок ЛКК. Потерпілі забезпечуються слуховими апаратами відповідно до медичних показань один раз на чотири роки. Тип слухового апарата та його необхідні технічні характеристики визначаються лікарем лікувально-профілактичного закладу. Фонд також фінансує витрати на заміну джерел живлення до слухового апарата та вушних вкладинок відповідно до термінів їх експлуатації. Ремонт слухових апаратів, гарантійний строк експлуатації яких іще не минув, здійснюється суб'єктами господарювання, в яких було придбано слухові апарати, за їх рахунок. Після гарантійний ремонт здійснюється за рахунок коштів Фонду. Дострокова заміна слухових апаратів проводиться в разі зміни медичних показань (на підставі висновку ЛКК) або за наявності акта про непридатність даного виробу для подальшої експлуатації, що складається представником робочого органу виконавчої дирекції Фонду та представником суб'єкта господарювання. Рішення про заміну виробу приймається робочим органом виконавчої дирекції Фонду.

Протезування очей потерпілим здійснюється стандартними та індивідуальними очними протезами. Термін користування

очними протезами визначається залежно від термінів експлуатації виробу згідно з його технічними характеристиками. Потерпілі забезпечуються окулярами один раз на три роки, контактними лінзами (з розчином для лінз) на строк відповідно до терміну експлуатації.

За висновком МСЕК (на підставі висновку ЛКК) особи з інвалідністю І групи із захворюваннями хребта та спинного мозку (спинальники) забезпечуються: 1) постільною та натільною білизною, постільними речами – за переліком постільної та натільної білизни, постільних речей, якими забезпечуються потерпілі внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (додаток 3 Положення), – один раз на три роки; 2) гігієнічними виробами – підгузниками та/або пелюшками за вибором потерпілого чи законного представника потерпілого у розрахунку одна штука на вісім годин (у разі поліурії за висновком ЛКК – одна штука на п'ять годин); 3) сечоприймачами або аналогічними виробами за висновком ЛКК.

Перуками потерпілі забезпечуються один раз на два роки.

ХІ. Забезпечення потерпілих автомобілями (ч. 5 ст. 42 Закону, Порядок забезпечення інвалідів автомобілями, затв. постановою КМУ від 19 липня 2006 року № 999.) Відповідно до ч. 5 ст. 42 Закону за наявності медичних показань для одержання автомобіля і наявності або відсутності протипоказань до керування ним Фонд забезпечує потерпілого автомобілем безоплатно чи на пільгових умовах, організовує та оплачує навчання водінню автомобіля, а також виплачує компенсацію на бензин (пальне), ремонт і технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку та на умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України. У разі самостійного придбання потерпілим автомобіля його вартість компенсує Фонд у порядку і розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України.

Порядок забезпечення Фондом потерпілих автомобілями визначено постановою КМУ від 19.07.2006 року № 999. Фінансування витрат пов'язаних з отриманням автомобілів та

підготовкою їх до експлуатації, здійснюється за рахунок коштів Фонду. Автомобілі для потерпілих придбаються виконавчою дирекцією Фонду та видаються потерпілим управліннями виконавчої дирекції Фонду.

Підставою для забезпечення потерпілих автомобілями є: 1) заява потерпілого; 2) копія висновку МСЕК про наявність у потерпілого медичних показань для забезпечення автомобілем і наявність або відсутність протипоказань до керування ним; 3) копія акта про нещасний випадок на виробництві або акта розслідування професійного захворювання; 4) довідка про перебування потерпілого на обліку в Фонді.

На облік беруться і забезпечуються автомобілями потерпілі, які: 1) не мають в особистому користуванні автомобільного транспортного засобу, у тому числі придбаного за власні кошти; 2) протягом семи років перед взяттям на облік і за час перебування на обліку не отримували автомобіль як благодійну допомогу або протягом цього часу не реєстрували придбаний автомобіль, строк експлуатації якого менше ніж п'ять років.

Потерпілий отримує автомобіль на 10-ти річний строк без права продажу, дарування, передачі (в тому числі за довіреністю) іншій особі. Після закінчення зазначеного строку потерпілий може користуватися таким автомобілем до отримання нового або повернути його управлінню виконавчої дирекції Фонду.

Потерпілих необхідно не тільки забезпечити автомобілем, але й допомогти з технічним його обслуговуванням. КМУ своєю постановою від 14 лютого 2007 року № 228 «Про порядок виплати та розміри грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування» не тільки затвердив відповідний Порядок, але і визначив відповідні щомісячні компенсації, що періодично переглядаються.

Зараз відповідно до п. 2 цієї постанови компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів виплачуються потерпілим, які мають автомобілі та мотоцикли, – у розмірі відповідно 22 відсотки та 16 відсотків прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працездатність, у

розрахунку на місяць, а також на транспортне обслуговування – у розмірі 29 відсотків прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працездатність, у розрахунку на місяць. Компенсації виплачуються управліннями або відділеннями виконавчої дирекції Фонду рівними частинами двічі на рік – у березні за перше, та у вересні за друге півріччя поточного року з дня їх призначення.

Для одержання цих компенсацій потерпілими до управлінь або відділень виконавчої дирекції Фонду подаються: 1) заява; 2) технічний паспорт про реєстрацію автомобіля на ім'я особи з інвалідністю, законного представника дитини з інвалідністю; 3) копія посвідчення водія, завірена в установленому законодавством порядку; 4) висновок МСЕК про наявність медичних показань для забезпечення автомобілем.

ХІІ. Відшкодування вартості ритуальних послуг, пов'язаних з похованням померлого. У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України. Урядом України постановою від 11 липня 2001 року за № 826 був затверджений Порядок проведення витрат на поховання в разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, відповідно до якого:

– витрати на поховання проводяться в разі смерті потерпілого, що настала за обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України (див. п. 15 постанова КМУ від 30 листопада 2011 року № 1232);

– організація поховання працівника, який загинув на виробництві або помер у лікарні під час лікування отриманої на виробництві травми, проводиться страхувальником (роботодавцем);

– розмір і процедура проведення та обліку витрат на поховання та пов'язаних з цим ритуальних послуг

установлюються правлінням Фонду для обласних управлінь його виконавчої дирекції на диференційній основі відповідно до фінансових можливостей та місцевих умов за поданням виконавчої дирекції Фонду. При цьому проводяться витрати на: саме поховання; придбання одягу, взуття, інших предметів для похорону; організацію поминального обіду; релігійні обряди; виготовлення і встановлення пам'ятників та огорож тощо.

Правління Фонду 3 жовтня 2008 року за № 45 прийняло постанову «Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги в разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання», що діє надзвичайно довгий час. Основні положення цієї постанови:

- установлені розміри витрат на поховання для регіональних управлінь виконавчої дирекції Фонду;

- витрати на поховання проводяться робочими органами виконавчої дирекції Фонду страхувальнику або сім'ї застрахованого чи іншій особі, яка здійснювала поховання в разі його смерті, що настала за обставин, за яких настає страховий випадок державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, перелік яких визначено п. 15 Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 № 1232;

- витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги проводяться тільки за наявності документів (довідок, рахунків тощо), що підтверджують відповідні витрати на день поховання, які зазані страхувальником, сім'єю потерпілого або іншими особами, але не вище розмірів витрат на поховання потерпілого та пов'язаних з цим ритуальних послуг для управлінь виконавчої дирекції Фонду. Якщо фактично зазані витрати на поховання є нижчими за розміри, установлені цією постановою, то відшкодування проводиться тільки за фактичними витратами;

- якщо сім'я потерпілого отримує допомогу на поховання

відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», то сума витрат на поховання, що підлягає відшкодуванню Фондом, зменшується на суму цієї допомоги на підставі довідки органу Пенсійного фонду України;

– розміри граничних витрат встановлені на: 1) оформлення документів на поховання; 2) винос тіла; 3) катафалк; 4) автобус супроводження; 5) траурний зал; 6) поховальні обряди, цивільні, релігійні (ритуал, свічки, молитвеники, хустки, вінки, траурні стрічки та інше); 7) кремація тіла; 8) послуги розпорядника; 9) вартість поминального обіду на 30 осіб; 10) виготовлення та встановлення пам'ятника, огорожі, виготовлення фотографій, табличок та інше.

Відшкодування витрат на поховання померлого також передбачено п. 7 Порядку призначення, перерахунку та проведення страхових виплат затв. постановою правління Фонду від 27 квітня 2007 року № 24. Відповідно до п. 7.4 цього Порядку в разі, коли потерпілий помер в одному регіоні України, а його поховання здійснюється в іншому, витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги відшкодовуються в розмірі не вище граничних розмірів, затверджених для регіону, де здійснюється поховання.

У всіх нормативних актах говориться про відшкодування вартості поховання потерпілого та пов'язаних з цим ритуальних послуг, але не про допомогу на поховання. У цих нормативних актах закладена ідея 100 відсоткового відшкодування в розумних розмірах усіх понесених витрат. Нормативні акти, що стосуються витрат на поховання потерпілих, своєчасно не переглядається і тому відшкодування на практиці проводиться частково.

Контрольні запитання

1. Назвіть види загальнообов'язкового державного соціального страхування.
2. Сформулюйте визначення «загальнообов'язкове державне соціальне страхування».
3. Перерахуйте основні риси загальнообов'язкового державного соціального страхування.

4. У чому полягають завдання загальнообов'язкового державного соціального страхування?
5. Назвіть суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування.
6. Дайте визначення об'єктів соціального страхування.
7. Сформулюйте основні принципи соціального страхування.
8. Хто здійснює управління Фондом соціального страхування України?
9. Порядок формування правління Фонду соціального страхування України.
10. Повноваження правління Фонду соціального страхування в Україні.
11. Структура і повноваження виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України.
12. Перерахуйте основні права та обов'язки Фонду соціального страхування України.
13. Які обов'язки лежать на роботодавцях як страхувальників?
14. Якими правами наділені застраховані особи?
15. Хто здійснює контроль та нагляд у сфері соціального страхування?
16. Які види матеріального забезпечення надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.
17. Які види матеріального забезпечення надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності?
18. На які страхові виплати мають право потерпілі в зв'язку з втратою ними повністю або частково засобів до існування?
19. Які соціальні послуги надаються потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, за рахунок коштів Фонду соціального страхування України?

Теми рефератів

1. Поняття принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування, їх зміст та види.
2. Фонд соціального страхування України: порядок створення його органів та їх функціонування.
3. Правовий статус суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

4. Матеріальне забезпечення за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

5. Матеріальне забезпечення за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання які спричинили втрату працездатності.

6. Медичне страхування: проблеми правового регулювання та запровадження в Україні.

Нормативні акти та література

1. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 08.07.2010 № 2464-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> .

2. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 11.09.2003 № 1160-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> .

3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 15.05.2003 № 755-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15> .

4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> .

5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 23.09.1999 № 1105-XIV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> .

6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 14.01.1998 № 16/98-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> .

7. Про відпустки [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 15.11.1996 № 504/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр> .

8. Про охорону праці [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 14.10.1992 № 2694-XII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> .

9. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] // Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08> .

10. Порядок утворення та діяльності Громадської ради Фонду соціального страхування [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. Постанова від 05.08.2015 № 555. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-КМУ/type-Постанова/555-05.08.2015.htm .

11. Порядок оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 26.06.2015 № 440. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/440-2015-п> .

12. Положення про Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 17.06.2015 № 423. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> .

13. Положення про Державну службу України з питань праці [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 11.02.2015 № 96. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-п> .

14. Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова від 01.10.2014 № 531. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/531-2014-п> .

15. Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 30.11.2011 № 1232. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-п> .

16. Положення про медико-соціальну експертизу [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п> .

17. Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 14.02.2007 № 228. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-п> .

18. Порядок забезпечення інвалідів автомобілями [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 19.07.2006 № 999. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-п> .

19. Порядок здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 26.11.2003 № 1845. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1845-2003-п?test=GqsMfB7.apXVSQaEZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c> .

20. Порядок обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 26.09.2001 № 1266. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-п> .

21. Порядок проведення витрат на поховання у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 11.07.2001 № 826. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/826-2001-п> .

22. Перелік професійних захворювань [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 08.11.2000 № 1662. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-п> .

23. Про питання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 17.01.2000 № 74. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74-2000-п> .

24. Статут Фонду соціального страхування України [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою правління Фонду соціального страхування України від 08.02.2017 № 12. – Режим доступу : <http://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30443.pdf>.

25. Положення про Єдиний електронний реєстр листків непрацездатності [Електронний ресурс]: Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.12.2016 № 1303. – Режим доступу : http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/printable_article/943648;jsessionid=1551AFC19B1CE2502B64BC1C0486315E.

26. Положення про рух коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Мінфін України; Наказ, Положення, Форма типового документа від 12.02.2016 № 54. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0330-16?test=e/mMfe2sm7muSQakZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c>.

27. Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Мінфін України; Наказ, Інструкція, Заява від 20.04.2015 № 449. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15?test=GqsMfB7.apXVSQaEZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c>.

28. Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування [Електронний ресурс] // Пенсійний фонд; Постанова, Положення, Форма від 18.06.2014 № 10-1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0785-14>.

29. Положення про організацію професійної реабілітації (професійного навчання), перекваліфікації інвалідів внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма від 12.06.2014 № 3. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0780-14>.

30. Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Порядок, Критерії від 05.06.2012 № 420. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12>.

31. Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Порядок, Критерії від 05.06.2012 № 420. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12>.

32. Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма типового документа від 20.12.2011 № 63. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0066-12>.

33. Положення про забезпечення додатковим харчуванням потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма типового документа від 03.11.2011 № 42. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0031->

12?test=e/mMfe2sm7muSQakZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c .

34. Положення про організацію, забезпечення та фінансування необхідних видів догляду за потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма типового документа від 03.11.2011 № 41. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0030-12> .

35. Інструкція про встановлення груп інвалідності [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Інструкція від 05.09.2011 № 561. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> .

36. Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання слуховими апаратами, зубопротезуванням, очним протезуванням, окулярами, контактними лінзами, постільною та натільною білизною, постільними речами, гігієнічними виробами, перуками [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма типового документа від 30.11.2010 № 35. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0186-11> .

37. Положення про організацію лікування, медичної реабілітації та забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання лікарськими засобами та виробами медичного призначення [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Форма типового документа від 09.06.2010 № 18. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-10> .

38. Порядок отримання застрахованими особами і членами їх сімей санаторно-курортного лікування, що сплачується за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс] // Фонд втрати працездатності; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 25.02.2009 № 12. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0339-09?test=AZPMfVYbMbFmSQasZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c> .

39. Про витрати на поховання та пов'язані з цим ритуальні послуги у разі смерті потерпілого від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова від 03.10.2008 № 45. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1040-08?test=Y07Mf9lCdrY0SQawZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c> .

40. Положення про комісію (уповноваженого) підприємства, установи, організації із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням [Електронний ресурс] // Фонд втрати працездатності; Постанова, Положення від 23.06.2008 № 25. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0636-08> .

41. Положення про експертизу тимчасової непрацездатності [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Положення від 09.04.2008 № 189. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0589-08> .

42. Положення про забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації потерпілих унаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Заява від 25.03.2008 № 23. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0545-08> .

43. Положення про забезпечення потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання санаторно-курортним лікуванням

[Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Положення, Заява від 31.10.2007 № 49. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1400-07> .

44. Порядок призначення, перерахування та проведення страхових виплат [Електронний ресурс] // Фонд соцстраху нещасн. випадків; Постанова, Порядок від 27.04.2007 № 24. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0715-07> .

45. Інструкція щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть (форма N 106/о) [Електронний ресурс] // МОЗ України; Інструкція, Форма, Форма типового документа від 08.08.2006 № 545. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1152-06?test=AZPMfVYbMbFmSQasZi6mgQDiHdltMsFgkRbI1c> .

46. Інструкція про встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Інструкція від 15.11.2005 № 606. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1455-05> .

47. Порядок здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням [Електронний ресурс] // Мінпраці України; Наказ, Порядок від 13.04.2005 № 113. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0464-05> .

48. Інструкція про порядок заповнення листка непрацездатності [Електронний ресурс] // МОЗ України, Мінпраці України, Фонд втрати працездатності; Інструкція від 03.11.2004 № 532/274/136-ос/1406. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-04> .

49. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Інструкція від 13.11.2001 № 455. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01> .

50. Андріїв В. В. Страхові допомоги у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 199-201.

51. Андрущенко К. М. Окремі питання щодо принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання / К. М. Андрущенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Т. 2, вип. 34. – С. 7-10. – (Серія «Право»).

52. Боднарук М. І. Правове регулювання соціального страхування в Україні: моногр. / М. І. Боднарук. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2014. – 472 с.

53. Вікнянська А. О. Підхід до формування інституту соціального страхування та захисту материнства в Україні / А. О. Вікнянська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 18, ч. 1. – С. 154-157. – (Серія «Економічні науки»).

54. Гаврилова О. О. Правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. О. Гаврилова ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 210 с.

55. Гаманкова О. Інституційне забезпечення соціального страхування від нещасних випадків на виробництві в Україні / О. Гаманкова, С. Шимків // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2015. – № 3 (168). – С. 12-18. – (Серія «Економіка»).

56. Горна М. О. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності: аналіз стану та тенденції / М. О. Горна // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 14, № 1. – С. 224-230.

57. Єфремова Г. В. Поняття і сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності [Електронний ресурс] / Г. В. Єфремова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 256-260. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_2_38.pdf.

58. Кабаченко М. Тимчасова непрацездатність: деякі актуальні питання / М. Кабаченко // Публічне право. – 2014. – № 2 (14). – С. 263-268.

59. Кропельницька С. О. Соціальне страхування: навч. посіб. / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. – Вид. 2, перероб. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 336 с.

60. Лупина О. М. Організаційно-правові форми соціального забезпечення громадян у зв'язку з хворобою / О. М. Лупина // Право і безпека. – 2013. – № 1 (48). – С. 167-172.

61. Максимішин Р. Поняття соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Р. Максимішин // Вісник Львівського університету. – 2012. – Вип. 56. – С. 310-315. – (Серія «Юридична»).

62. Коваль О. П. Модернізація системи соціального страхування в Україні: аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.

63. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – 2012. – Вип. 18. – С. 61-67. – (Серія «Право»).

64. Москаленко О. В. Теоретичні питання загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / О. В. Москаленко // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. – Вип. 53. – С. 288-294.

65. Надрага В. І. Соціальне страхування в системі регулювання соціальних ризиків / В. І. Надрага // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 99-103.

66. Сеглятник А. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності в системі соціального страхування України / А. Сеглятник // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2014. – Вип. 36 (2.1). – С. 180-186. – (Серія «Економічні науки»).

67. Серватинська І. М. Фінансове забезпечення функціонування державних фондів соціального страхування: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. / Серватинська І. М. – Черкаси, 2016. – 282 с.

68. Сільченко С. О. До питання про зміну парадигми правового регулювання обов'язкового соціального страхування / С. О. Сільченко // Право та інновації. – 2016. – № 1 (13). – С. 61-66.

69. Сільченко С. О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти / С. О. Сільченко // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2012. – Вип. 56. – С. 288-294.

70. Сільченко С. О. Етичні засади правового регулювання соціального страхування в Україні / С. О. Сільченко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 728-733. –

Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_3_123.pdf.

71. Сільченко С. О. Правове регулювання відносин соціального страхування: проблеми галузевої належності / С. О. Сільченко // Актуальні питання інноваційного розвитку: наук.- практ. журн. – 2011. – № 1. – С. 85-89.

72. Сидорчук А. А. Теоретичні аспекти державного соціального страхування / А. А. Сидорчук // Український соціум. – 2012. – № 3 (42). – С. 105-120.

73. Синчук С. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення / С. Синчук // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 59. – С. 266-276. – (Серія «Юридична»).

74. Сторонянська І. З. Фінансовий механізм соціального страхування з тимчасової втрати працездатності: моногр. / І. З. Сторонянська, А. О. Вікнянська. – Л.: ДУ « ІРД ім. М.І. Долинського » НАН України, 2014. – 192 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

75. Тарасенко В. С. Проблеми виплати допомоги по вагітності та пологах застрахованим особам: судова практика / В. С. Тарасенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Т. 1, вип. 5. – С. 160-164. – (Серія «Юридичні науки»).

76. Тищенко О. В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: теоретично-правові проблеми / О. В. Тищенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Т. 2, вип. 24. – С. 198-200. – (Серія «Право»).

77. Трунова Г. Правовий статус комісії (уповноваженого із соціального страхування як суб'єкта правозастосування) / Г. Трунова // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 1. – С. 92-95.

78. Трунова Г. Право на допомогу по тимчасовій непрацездатності у разі анулювання трудового договору / Г. Трунова // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 10 (248). – С. 61-65.

79. Тулай О. І. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності: практика і проблематика / О. І. Тулай // Бізнес Інформ: наук. журн. – 2016. – № 6. – С. 132-138.

80. Шаваріна М. П. Проблеми та шляхи вдосконалення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності / М. П. Шаваріна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2013. – Вип. 23. – С. 252-256. – (Серія «Економіка»).

Глава 9

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

9.1. Поняття та загальна характеристика загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Безробіття як масове негативне явище виникло в XV столітті в Англії і пізніше було поширене на інші країни Західної Європи. З установам капіталістичного способу виробництва воно стає однією з причин дестабілізації політичної системи, що змусило до пошуку шляхів його зниження. На перших порах такими інструментами були самодопомога (надання грошової допомоги безробітним за рахунок коштів, які збирали робітничі спілки), піклування про бідних (здійснювалося державою, але рівень цієї турботи був дуже низький) і так звана соціальна реформа (організація громадських робіт та створення системи інформування про вакансії). Законодавча база соціального страхування на випадок безробіття в окремих країнах була створена на початку XX століття і з часом система соціального страхування від ризику безробіття була поширена практично в усіх країнах і зараз є невід'ємною складовою системи соціального забезпечення тієї чи іншої держави.

Законом УРСР від 1 березня 1991 року № 803-XII «Про зайнятість населення» передбачалось створення Державного фонду сприяння зайнятості населення для фінансування передбачених програмами зайнятості населення заходів щодо: 1) професійної орієнтації населення, професійного навчання вивільнювальних працівників і безробітних, сприяння в їх працевлаштуванні та виплаті допомоги по безробіттю; 2) надання безпроцентної позики безробітним для зайняття підприємницькою діяльністю; 3) створення і розвиток навчально-матеріальної бази, інформаційно-обчислювальних

центрів, центрів профорієнтації, підготовки і навчання працівників, службових приміщень і власних підприємств служби зайнятості; 4) організації додаткових робочих місць у галузях народного господарства; 5) утримання працівників служби та інших витрат, пов'язаних із соціальним захистом права громадян республіки на працю. У ч. 1 ст. 22 цього Закону фактично дано перелік допомог та соціальних послуг, що надавалися безробітним. Згідно з ч. 2 ст. 22 цитованого Закону Державний фонд сприяння зайнятості населення визнавався самостійною фінансовою системою і він та його органи на місцях функціонували за рахунок: 1) асигнувань у розмірі не менше трьох процентів від обсягів республіканського і місцевих бюджетів; 2) обов'язкових внесків підприємств, установ, організацій (які займаються комерційною діяльністю), кооперативів, добровільних внесків громадських організацій, громадян, зарубіжних фірм, інших надходжень; 3) коштів служби зайнятості за надання платних послуг підприємствам та організаціям. Розпорядником цих коштів була державна служба зайнятості.

Система надання матеріального забезпечення на випадок безробіття була запроваджена в липні 1991 року після створення Державного фонду сприяння зайнятості населення. У березні 1997 року кошти цього фонду стали частиною Державного бюджету України. Після прийняття в 2000 році галузевого закону по страхуванню від безробіття і набрання ним чинності з 1 січня 2001 року розпочав свою діяльність правонаступник цього Фонду – Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

У даний час система страхування від безробіття побудована відповідно до Закону України від 2 березня 2000 року № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», що первісно складався з 39 статей. За нетривалий для такого правового акта час цей Закон зазнав суттєвих змін. З нього було виключено 13 статей (5, 12, 13, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33) та змінено 23 статті, без змін залишено 3 статті (3, 37, 39).

До базових законодавчих актів, що регламентують

загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, відносяться Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (Закон України від 14 січня 1998 року № 10/98-ВР), Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (далі в цій главі – Закон), а також Закон України від 5 липня 2012 року № 2067-VI «Про зайнятість населення». Ці відносини регламентуються і іншими законами та багаточисельними підзаконними актами.

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Суб'єктами страхування на випадок безробіття є:

– **застраховані особи.** Це фізичні особи на користь яких здійснюється страхування на випадок безробіття. Перелік осіб, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, дано в ст. 4 Закону. Відповідно до ч. 1 цієї статті страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи, які забезпечують себе роботою самостійно, та фізичні особи – підприємці;

– **страховики.** Це роботодавці та інші платники єдиного соціального внеску. Перелік платників цього внеску дано в ст. 4 Закону України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Наймані працівники не є платниками соціального внеску на випадок безробіття.

– **страховик.** Ним є Фонд загальнообов'язкового

державного соціального страхування на випадок безробіття.

Об'єктом страхування на випадок безробіття є страховий випадок, із настанням якого в застрахованій особі (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття та надання соціальних послуг, передбачених ст. 7 цього Закону (п. 6 ст. 1 Закону). Страховий випадок – це подія, через яку застраховані особи втратили заробітну плату (грошове забезпечення) або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин та зареєстровані в установленому порядку як безробітні, готові та здатні приступити до підходящої роботи і дійсно шукають роботу, а також перебування застрахованих осіб у стані часткового безробіття. Ці обставини виступають підставою виникнення правовідносин зі страхування на випадок безробіття.

Об'єктом правовідносин із соціального страхування на випадок безробіття виступає матеріальне благо, тобто різні види допомоги та соціальних послуг, що передбачені в ст. 7 цього Закону та ряді статей Закону України «Про зайнятість населення». З приводу об'єкта правовідносини виникають між центром зайнятості та застрахованою особою, що має статус безробітного.

Змістом правовідносин із соціального страхування на випадок безробіття є права і обов'язки суб'єктів цих правовідносин. Правам одного суб'єкта відповідають обов'язки іншого і навпаки.

Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги закріплене в ст. 6 Закону. Таке право мають перш за все застраховані особи (ч. 1 ст. 6 Закону). Незастраховані особи за загальним правилом такими правами не користуються, але для деяких незастрахованих осіб зроблено виняток. Згідно з ч. 2 ст. 6 цього Закону право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги мають такі незастраховані особи: 1) молодь, яка закінчила або припинила навчання в загальноосвітніх, професійно–технічних і вищих навчальних закладах; 2) молодь, що звільнилася зі строкової військової або альтернативної служби. Вони мають право на сприяння з боку

центрів зайнятості на працевлаштування на перше робоче місце при потребі, але при умові реєстрації в установленому порядку як безробітних.

Члени особистого селянського господарства, якщо вони не є найманими працівниками, громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати страхових внесків. Ч. 3 ст. 6 Закону таким чином, передбачає добровільну участь у страхуванні на випадок безробіття, але порядок його здійснення законом не регламентується.

Працюючі мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації, а також на інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням (ч. 5 ст. 6 Закону).

Законом регламентовані права і обов'язки Фонду (ст. 34), роботодавця (ст. 35), застрахованих осіб (ст. 36). Крім того, Законом України «Про зайнятість населення» передбачені: 1) право на зайнятість (ст. 3); 2) право особи на вибір місця, виду діяльності та роду занять (ст. 6); 3) право особи на професійну орієнтацію (ст. 7); 4) право особи на професійне навчання (ст. 8); право особи на соціальний захист у разі настання безробіття (ст. 9); 6) право особи на трудову діяльність за кордоном (ст. 10); 7) право особи на захист від прояву дискримінації в сфері зайнятості населення (ст. 11); 8) право особи на доступ до інформації в сфері зайнятості населення (ст. 12); 9) право особи на захист прав у сфері зайнятості населення (ст. 13); 10) право на додаткові гарантії деяких категорій осіб у сприянні працевлаштуванню (ст. 14); 11) права та обов'язки зареєстрованих безробітних (ст. 44). Ці та інші права більш детально вивчаються в рамках трудового права.

Соціальне страхування на випадок безробіття найкраще розкривати через характеристику його принципів що закріплені в ст. 2 Закону та конкретизовані в ряді законодавчих актів. До таких принципів належать:

- надання державних гарантій реалізації застрахованими

особами своїх прав. Наприклад, згідно зі ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення» держава гарантує у сфері зайнятості:

- 1) вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії;
- 2) одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства;
- 3) професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці;
- 4) професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці;
- 5) підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями;
- 6) безоплатне сприяння в працевлаштуванні, обранні підходящої роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку;
- 7) соціальний захист у разі настання безробіття;
- 8) захист від дискримінації в сфері зайнятості, необґрунтованої відмови в найманні на роботу і незаконного звільнення;
- 9) додаткове сприяння в працевлаштуванні окремих категорій громадян.

Указані гарантії реалізуються через багаточисельні нормативні акти, що спрямовані на реальне надання державою цих та інших благ;

– обов'язковості страхування на випадок безробіття всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, за цивільно-правовим договором, військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби), осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – підприємців, а також добровільності такого страхування громадянами України, які працюють за межами України, членами особистого селянського та фермерського господарства, якщо вони не є найманими працівниками;

– цільового використання коштів страхування на випадок безробіття. Кошти бюджету Фонду використовуються на цілі, передбачені ч. 2 ст. 16 Закону;

– солідарності та субсидування. Зобов'язання держави щодо матеріального забезпечення безробітних розподілені між Фондом та Державним бюджетом України. Якщо Фонд не має достатніх коштів, то держава виділяє відповідні дотації. У зміст

цього принципу входить принцип обов'язковості фінансування Фондом витрат на матеріальне забезпечення в обсягах, передбачених законодавством про соціальне страхування безробітних. Окремо його не слід розглядати;

- паритетності в управлінні страхуванням на випадок безробіття держави, представників застрахованих осіб та роботодавців. Закріплений у ст. 10 Закону;

- диференціації розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття. Знаходить свій вияв у ст. 22 і 23 Закону;

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування на випадок безробіття. Зафіксований у ст. 3 та інших статтях Закону, що визначають умови і розмір надання допомог та соціальних послуг, а також у Законі України «Про зайнятість населення».

У ст. 7 Закону дано перелік видів забезпечення та соціальних послуг. У п. 5 ст. 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування дається такий перелік видів соціальних послуг та матеріального забезпечення в системі страхування від безробіття: 1) допомога по безробіттю; 2) відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; 3) дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце; 4) допомога на поховання безробітного; 5) профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Для соціального страхування на випадок безробіття важливе значення мають джерела формування коштів Фонду. Ч. 1 ст. 16 Закону називає такі джерела: 1) страхові внески страхувальників; 2) суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до цього Закону та Закону України «Про зайнятість населення»; 3) кошти державного бюджету, що спрямовуються до Фонду у випадках, установлених законом; 4) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду; 5) благодійні внески підприємств, установ, організацій; 6) інші надходження відповідно до законодавства

України. Бюджет Фонду щорічно затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства соціальної політики України.

Кошти Фонду відповідно до ч. 2 ст. 16 Закону використовуються на такі цілі: 1) виплату забезпечення та надання соціальних послуг, передбачених ст. 7 цього Закону, фінансування заходів, передбачених ст. 7-1 цього Закону; 2) здійснення заходів відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»; 3) фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, матеріальне та соціально-побутове забезпечення її працівників; організацію роботи правління Фонду, розвиток та функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості; 4) формування резерву коштів Фонду. Ст. 49 Закону України «Про зайнятість населення» виключена, і тому Фонд не відшкодовує Пенсійному Фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб у період до досягнення ними пенсійного віку.

Державний нагляд у сфері страхування на випадок безробіття здійснює Міністерство соціальної політики України.

9.2. Управління страхуванням на випадок безробіття

Діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття регламентується: 1) Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) Законом України «Про зайнятість населення»; 3) Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (див. ст. 8-11); 4) іншими нормативними актами в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) Статутом Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, що був затверджений постановою правління Фонду від 6 липня 2000 року № 2.

Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг Фондом. Його основними напрямками діяльності є: 1) управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття; 2) акумуляція надходжень від сплати єдиного внеску, фінансових санкцій відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; 3) контроль за надходженням страхових внесків відповідно до закону; 4) контроль за використанням коштів Фонду.

Управління Фондом здійснюють правління Фонду та виконавча дирекція Фонду. Функції виконавчої дирекції Фонду виконує Державна служба зайнятості та її територіальні органи.

Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою (КМУ призначає 5 представників від держави), застрахованими особами (5 представників обирається (делегується) від всеукраїнських об'єднань профспілок) та роботодавцями (5 представників від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців). Термін повноважень представників – 6 років. Порядок обрання (делегування) таких представників визначається сторонами соціального діалогу самостійно. Голова правління Фонду обирається з членів правління на 2 роки від кожної сторони соціального діалогу. Засідання правління Фонду проводяться не рідше 1 разу на квартал. Засідання правління є правомочним, якщо на ньому присутні від кожної сторони не менше ніж дві третини її представників. Рішення правління вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість від загальної чисельності членів правління. Воно є обов'язковим для всіх учасників і в тому числі страхувальників та застрахованих осіб. Рішення оформляється постановами правління Фонду, що підлягають обов'язковому оприлюдненню.

Повноваження правління Фонду закріплені в ст. 11 Закону та п. 13 Статуту. Відповідно до них правління Фонду має такі повноваження: 1) визначати перспективні та поточні завдання Фонду; 2) спрямовувати та контролювати діяльність виконавчої

дирекції Фонду та її робочих органів; 3) заслуховувати звіти керівника виконавчої дирекції Фонду про її діяльність не рідше одного разу на рік, а також у разі потреби; 4) затверджувати документи, що регламентують внутрішню діяльність Фонду, в тому числі виконавчої дирекції Фонду; 5) приймати та вносити зміни до Статуту та регламенту засідань правління; 6) обирати голову правління Фонду та його заступників; 7) розглядати питання щодо дострокового припинення повноважень голови правління Фонду та його заступників; 8) розглядати кандидатури на посади керівника виконавчої дирекції Фонду – директора Державного центру зайнятості та його заступників, і давати згоду на їх призначення в установленому порядку; 9) давати згоду на звільнення в установленому порядку керівника виконавчої дирекції Фонду та його заступників, а у разі порушення ними законодавства чи статуту вносить обов'язкове для врахування обґрунтоване подання про звільнення; 10) затверджувати річний бюджет Фонду після встановлення Верховною Радою України розміру страхових внесків та асигнувань, і кошторис на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції, зміни до них та звіти про їх виконання. Видатки, які становлять понад 100 тис. грн. потребують детальної розшифровки; 11) затверджувати порядок та обсяги використання коштів з окремих видатків бюджету Фонду; 12) вирішувати питання щодо формування та використання резерву коштів Фонду; 13) вносити Кабінету Міністрів України пропозиції щодо розміру страхових внесків та асигнувань Державного бюджету для їх подання в установленому порядку Верховній Раді України; 14) готувати та подавати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; 15) погоджувати проекти нормативно-правових актів щодо застосування Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, змін та доповнень до них; 16) погоджувати нормативно-правові акти, що визначають повноваження Державної служби зайнятості, зокрема, Положення про державну службу зайнятості, зміни та доповнення до них;

17) затверджувати умови конкурсу щодо визначення уповноваженого банку, в якому будуть відкриватись рахунки Фонду та склад конкурсної комісії; 18) розглядати інформацію виконавчої дирекції про результати конкурсу щодо визначення уповноваженого банку, в якому будуть відкриватись рахунки Фонду; 19) затверджувати щорічний зведений звіт виконавчої дирекції про виконання покладених на неї функцій Фонду, який подається центральним органом виконавчої дирекції; 20) вживати заходів щодо удосконалення діяльності Фонду; 21) затверджувати заходи щодо підготовки та підвищення кваліфікації фахівців фонду; 22) створювати робочі групи, постійні або тимчасові комісії, формувати їх персональний склад і визначати їх повноваження; 23) здійснювати контроль за виконанням власних рішень; 24) вирішувати інші питання діяльності Фонду, які не суперечать законодавству та п. 9 цього Статуту.

Державна служба зайнятості як виконавчий орган правління Фонду є централізованою системою державних установ, діяльність якої спрямовується і координується Мінсоцполітики України. Положення про Державну службу зайнятості затверджене наказом Мінсоцполітики України від 15 грудня 2016 року № 1543. У виконавчу дирекцію входять Державна служба зайнятості та регіональні і базові центри зайнятості. Голова Державної служби зайнятості (Центрального апарату) і його заступники є відповідно керівником та заступниками керівника виконавчої дирекції Фонду. Вказана дирекція Фонду організовує та забезпечує виконання рішень правління Фонду, дотримання законодавства України про страхування на випадок безробіття, діє від імені Фонду, підзвітна та підконтрольна правлінню в межах та в порядку, передбачених законом та статутом.

Виконавча дирекція є постійно діючим виконавчим органом, організовує та забезпечує виконання рішень правління і підзвітна та підконтрольна правлінню. Виконавча дирекція Фонду та її робочі органи зобов'язані: 1) здійснювати оперативне розпорядження фінансовими ресурсами Фонду в межах затвердженого бюджету; 2) забезпечувати цільове

використання коштів відповідно до затвердженого бюджету Фонду та затвердженого порядку використання коштів з окремих видатків бюджету Фонду; 3) виплачувати забезпечення та надавати соціальні послуги, передбачені Законом, забезпечувати здійснення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню страхових випадків; 4) контролювати правильність нарахування, своєчасність сплати страхових внесків відповідно до закону, а також витрат за страхуванням на випадок безробіття, проводити розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення; 5) представляти інтереси Фонду в судових та правоохоронних органах; 6) представляти Фонд у взаємовідносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян з питань соціального захисту, а також органами соціального страхування на випадок безробіття зарубіжних країн, міжнародними організаціями, діяльність яких пов'язана із захистом соціальних прав людини; 7) організувати та забезпечувати короткотермінові підвищення кваліфікації членів правління та працівників виконавчої дирекції Фонду; 8) забезпечувати членів правління Фонду, членів наглядової ради та органу державного нагляду в сфері страхування на випадок безробіття необхідною інформацією про діяльність Фонду, виконавчої дирекції Фонду та її робочих груп.

9.3. Статус безробітного та його правові наслідки

За визначенням МОП, безробітні – це люди, які не мають роботи, хто готовий приступити до роботи і шукає роботу протягом останні чотирьох тижнів або хто вже влаштувався на роботу, але ще не приступив до роботи.

У ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» дано визначення, зокрема таких термінів:

– працездатні особи – особи віком від 16 років, які проживають на території України і за станом здоров'я здатні до активної трудової діяльності;

– особи працездатного віку – особи віком від 16 років, які не досягли встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку (п. 13). Особа після досягнення 16 років зобов’язана вчитися або працювати. Закон вимагає від людини плідної роботи до досягнення, як правило, 60 років. Після досягнення встановленого пенсійного віку особа звільняється від обов’язку працювати і їй замість заробітної плати (іншого трудового доходу) призначається пенсія.

– безробітний – особа віком від 15 до 70 років, яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи (п. 2). Особа віком від 15 років приймається на роботу в особливому порядку і при звільненні у віці до 16 років може отримати статус безробітного. Особи після досягнення 70 років не вважаються безробітними, а отримувачі пенсії обмежуються в отриманні деяких видів матеріального забезпечення.

Виходячи зі змісту п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення», можна зробити висновок, що зареєстрований безробітний – це особа працездатного віку, яка зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна і готова та здатна приступити до роботи.

Право набути статус безробітного має:

1) особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема на пільгових умовах або за вислугу років), яка через відсутність роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи;

2) особа з інвалідністю, яка не досягла установленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та отримує пенсію по інвалідності або соціальну допомогу відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»;

3) особа, молодша 16-річного віку, яка працювала і була

звільнена у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, зокрема припиненням або перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності (штату) працівників.

Статус безробітного вказаним вище особам (п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 43 цитованого Закону) надається за їх особистою заявою в разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації в центрі зайнятості, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи місця перебування. Порядок реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року № 198.

Під час проведення реєстрації безробітного працівник центру зайнятості заповнює в Єдиній інформаційно-аналітичній системі державної служби зайнятості персональну картку за формою, затвердженою Мінсоцполітики України. Реєстрація проводиться за умови пред'явлення документів, які перераховані в указаному вище Порядку.

Статус безробітного надається особам з першого дня реєстрації у центрі зайнятості на підставі заяви за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, у разі відсутності підходящої роботи. У разі наявності пропозиції підходящої роботи в день подання заяви про надання статусу безробітного особі за попереднім узгодженням з роботодавцем видається направлення на працевлаштування за формою, затвердженою Мінсоцполітики України. Особа зобов'язана подати протягом семи календарних днів з дня отримання такого направлення центру зайнятості письмову відповідь роботодавця про працевлаштування або відмову в працевлаштуванні. Якщо в семиденний термін особа подає негативну відповідь роботодавця, то їй надається статус безробітного з дня подання відповідної заяви.

Рішення про надання статусу безробітного чи відмову в наданні такого статусу приймається центром зайнятості не пізніше ніж протягом семи календарних днів з дня подання особою заяви про надання статусу безробітного. Рішення оформляється наказом центру зайнятості і він є юридичним

фактом статусу зареєстрованого безробітного.

Підстави для відмови в наданні статусу безробітного вказані в п. 7 Порядку. Статус безробітного не може бути наданий особам, які навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, а також особам, у яких відсутній страховий стаж, крім тих, що зазначені в ч. 2 ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Особливості реєстрації осіб, зазначених у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення», вказані в п. 10 і 11 Порядку. Вимоги до підходящої роботи вказані в п. 12-22 Порядку. Як правило, зареєстрований безробітний зобов'язаний не рідше одного разу на місяць відвідувати центр зайнятості (п. 28, 29 Порядку). Можливість зміни центру зайнятості реєстрації зазначені в п. 30-31-1 Порядку.

Права і обов'язки зареєстрованих безробітних зазначені в ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення». Вони мають право на: 1) безоплатне одержання від органів Державної служби зайнятості: а) послуг з пошуку підходящої роботи та сприяння в працевлаштуванні, у тому числі на громадські та інші роботи тимчасового характеру; б) консультаційних, інформаційних та профорієнтаційних послуг з метою обрання або зміни виду діяльності (професії); в) інформації про свої права та обов'язки як безробітного; г) відомостей про себе, які містяться в Єдиній інформаційно-аналітичній системі; 2) матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та цього Закону; 3) збереження права на виплату допомоги по безробіттю на період участі в громадських та інших роботах тимчасового характеру (тривалістю до 180 днів, зокрема, у разі заміщення тимчасово відсутнього працівника) у розмірах, установлених до укладення ними строкового трудового договору на участь у таких роботах; 4) оскарження, у тому числі до суду, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, їх посадових осіб, що призвели до порушення прав щодо

зайнятості особи. У свою чергу, зареєстровані безробітні зобов'язані: 1) самостійно або за сприяння центру зайнятості здійснювати активний пошук роботи, який полягає у вжитті цілеспрямованих заходів до працевлаштування, зокрема взяття участі в конкурсних доборах роботодавців; 2) відвідувати територіальний орган Державної служби зайнятості, в якому він зареєстрований як безробітний у визначений і погоджений з ним час, але не рідше ніж один раз на тридцять календарних днів; 3) дотримуватися письмових індивідуальних рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню, зокрема, брати участь у заходах, пов'язаних із сприянням забезпеченню зайнятості населення; 4) інформувати центр зайнятості протягом трьох робочих днів про обставини припинення реєстрації, визначені в ч. 1 ст. 45 цього Закону.

Серед безробітних, крім зареєстрованих безробітних, ще виділяють осіб, які шукають роботу. Особи, яким не може бути надано в установленому порядку статус безробітного або відмовлено в наданні такого статусу відповідно до п. 7 цього Порядку. Їх облік ведеться шляхом внесення даних про таких осіб та отримані ними соціальні послуги до Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості. Облік особи, яка шукає роботу, припиняється з дня: 1) реєстрації її як безробітної; 2) подання заяви про припинення обліку; 3) її смерті.

Указані особи не мають права на різні види допомоги, але мають право на отримання послуг з підбору роботи, інформаційно-консультаційних, профорієнтаційних та інших послуг, передбачених законодавством, сприяння в працевлаштуванні, інших видах зайнятості, зокрема шляхом участі в громадських та інших роботах тимчасового характеру (див. п. 32-36 Порядку).

Підстави для припинення реєстрації безробітного вказані в ст. 45 Закону України «Про зайнятість населення» та п. 37 і 38 Порядку. Перереєстрація безробітних указана в п. 39-41 Порядку.

9.4. Допомоги за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Законодавством передбачені наступні види страхових допомог:

I. Допомога по частковому безробіттю. Передбачена ст. 47 Закону України «Про зайнятість населення» та Порядком надання допомоги по частковому безробіттю, який був затверджений наказом Мінсоцполітики України від 7 березня 2013 року № 103. Раніше ця допомога регламентувалась ч. 1 ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Це пов'язано з тим, що допомога виплачувалась особам, які не були зареєстровані як безробітні, та умови її надання були дещо інші.

Часткове безробіття – вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу в зв'язку з зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин. У Порядку дано визначення терміну «зупинення (скорочення) виробництва» та умови при яких воно настає.

Допомога по частковому безробіттю – кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, що надаються базовими центрами зайнятості підприємству для виплати застрахованим особам (працівникам) у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу в зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції без припинення трудових відносин.

Допомога по частковому безробіттю надається підприємствам на таких умовах: 1) не мають заборгованості з виплати заробітної плати, що виникла до зупинення (скорочення) виробництва; 2) не мають заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що виникла до зупинення (скорочення)

виробництва;3) не мають несплачених фінансових санкцій за недодержання норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та (або) Закону України «Про зайнятість населення».

Право на вказану допомогу мають працівники: 1) які протягом 12 місяців, що передували місяцю, в якому почалося скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу, працювали не менше шести календарних місяців (не стосується осіб, які перебували у відпустці для догляду за дитиною і приступили до роботи); 2) за яких сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в розмірі, не меншому ніж мінімальний розмір страхового внеску; 3) у яких скорочення тривалості робочого часу становить 50 і більше відсотків на місяць.

Допомога по частковому безробіттю не надається в разі, коли:

1) зупинення (скорочення) виробництва носить сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин;

2) є можливість працевлаштування (тимчасового переведення) працівників на період зупинення (скорочення) виробництва на інших дільницях, у цехах;

3) працівник: а) письмово відмовився від працевлаштування (тимчасового переведення) на підходящу роботу на підприємстві з повним робочим днем (тижнем); б) працює на цьому підприємстві за сумісництвом; в) проходить на підприємстві альтернативну (невійськову) службу; г) залучений до профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню страхових випадків, передбачених ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Порядок передбачає перелік документів, що подає підприємство, де здійснено зупинення (скорочення) виробництва, порядок створення та діяльності комісії з питань надання допомоги по частковому безробіттю. Рішення про надання або відмову в наданні допомоги по частковому безробіттю приймає керівник базового центру зайнятості.

Виплата працівникам допомоги по частковому безробіттю здійснюється підприємством з першого дня зупинення (скорочення) виробництва в межах строку зупинення (скорочення) виробництва, але не більше ніж 180 календарних днів протягом року. Повторно звернутися за наступним одержанням допомоги підприємство може не раніше ніж через рік після закінчення строку виплати допомоги по частковому безробіттю.

Допомога по частковому безробіттю встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено передбачену законодавством тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу), встановленої працівникові відповідного розряду. Розмір допомоги визначається під час затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, виходячи з фінансових можливостей, і не може перевищувати прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом.

Допомога по частковому безробіттю не надається працівникам, які отримують оплату часу простою, а також при освоєнні нового виробництва.

II. Допомога по безробіттю. Залежно від мети надання розрізняються два види цієї допомоги: 1) допомога по безробіттю, що виплачується щомісячно; 2) одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності. Регламентується ч. 1 ст. 7, ст. 22-23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та Порядком надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, що був затверджений наказом Мінсоцполітики України від 15 червня 2015 року № 613.

Допомога по безробіттю – це одноразова чи періодичні грошові виплати, що призначаються на певний строк особам, які в установленому законом порядку визнані безробітними за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття з метою часткового відшкодування втраченого заробітку.

Характерні ознаки: 1) призначається особам, що мають статус безробітного; 2) надається в грошовій формі; 3) призначається на певний строк від 180 до 720 днів; 4) виплачується одноразово чи періодично (не рідше ніж 2 рази на місяць або за згодою безробітного один раз на місяць); 5) розмір допомоги залежить від страхового стажу, розміру заробітної плати, причини втрати роботи тощо, тобто є диференційованим; 6) умови призначення і порядок виплати чітко визначені нормативними актами; 7) пов'язана з колишнім заробітком особи, але не з її матеріальним станом (факт малозабезпеченості не перевіряється); 8) відшкодовується лише частина втраченого заробітку, але ніколи його повний розмір; 9) призначається і виплачується центрами зайнятості; 10) спрямована на активний пошук підходящої роботи та працевлаштування в найкоротші терміни.

А. Щомісячна допомога по безробіттю. Право на допомогу по безробіттю залежно від страхового стажу мають застраховані особи, визнані в установленому порядку безробітними. Страховий стаж безробітного поділяється на загальний (за весь час роботи і сплати внесків) та особливий (у межах 12 місяців, що передували реєстрації особи як безробітної). Останній страховий стаж (12 місяців) зберігається в разі перерви страхового стажу з поважних причин, а саме: 1) навчання за денною формою; 2) строкова військова служба; 3) догляд за непрацездатними особами у випадках, передбачених законом; 4) інші поважні причини, що передбачені законодавством. Ці поважні причини беруться до уваги при умові, що особа впродовж місяця після закінчення поважної причини стала на облік у центрі зайнятості. Юридичне значення має страховий стаж у межах 12 місяців (більше 6 місяців та менше цього терміну) та причина звільнення з роботи.

Допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації безробітного в центрі зайнятості, а особам, які звільнилися за власним бажанням без поважних причин, – з 91 календарного дня. Рішення про призначення допомоги з безробіття, її розмір і строки виплати, відкладення, скорочення та припинення виплати оформляється наказом центру

зайнятості.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років, для осіб передпенсійного віку (за два роки до настання права на пенсію) – 720 календарних днів, а для осіб, які шукають роботу уперше та інших незастрахованих осіб 180 календарних днів.

Безробітні, страховий стаж яких протягом 12 місяців становить не менше ніж 6 місяців, мають право на допомогу по безробіттю у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затв. постановою КМУ від 26 вересня 2001 року № 1266, залежно від страхового стажу: 1) до 2 років – 50 відсотків; 2) від 2 до 6 років – 55 відсотків; 3) від 6 до 10 років – 60 відсотків; 4) понад 10 років – 70 відсотків. З метою стимулювання безробітного до працевлаштування ця допомога виплачується не постійно впродовж перебування в статусі безробітного, а поступово зменшується: 1) перші 90 календарних днів – 100 відсотків; 2) протягом наступних 90 календарних днів – 80 відсотків; 3) надалі – 70 відсотків.

Максимальний розмір допомоги по безробіттю не може перевищувати чотирикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а мінімальний розмір допомоги періодично встановлюється правлінням Фонду. Мінімальна допомога виплачується безробітним, які протягом 12 місяців мають страховий стаж менше 6 місяців, молоді яка закінчила чи припинила навчання, звільненим з військової служби чи альтернативної (невійськової служби), а також особам, які були звільнені з останнього місця роботи з таких підстав: 1) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення; 2) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше 3-х годин протягом робочого дня) без поважних

причин; 3) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; 4) вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу; 5) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи організації, його заступниками та деякими іншими посадовими особами; 6) винних дій керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачується несвоєчасно або в розмірах, нижчих від встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати; 7) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії мають підстави для втрати довіри до нього з боку власника або уповноваженого ним органу; 8) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи; 9) перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні в близької особи; 10) розірвання трудового договору з керівником на вимогу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника).

Виплата допомоги по безробіттю відкладається на строк, що дорівнює періоду, протягом якого застрахованій особі відповідно до законів надаються вихідна допомога або інші виплати при звільненні з підприємств, установ та організацій або закінченні строку повноважень за виборною посадою, що забезпечують часткову або тимчасову компенсацію втраченого заробітку.

Тривалість виплати допомоги по безробіттю скорочується на строк 90 календарних днів у разі: 1) звільнення з останнього місця роботи чи служби за власним бажанням без поважних причин або за згодою сторін; 2) звільнення з останнього місця роботи з підстав, передбачених трудовим законодавством.

Виплата допомоги по безробіттю припиняється в разі: 1) закінчення строку її виплати (з наступного дня після

закінчення строку виплати); 2) припинення реєстрації безробітного з підстав, передбачених Порядком реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року № 198 (з дня припинення реєстрації або в разі невідвідування без поважних причин центру зайнятості); 3) припинення реєстрації безробітного за невідвідування без поважних причин центру зайнятості протягом 30 робочих днів (з наступного дня після останнього відвідування безробітним центру зайнятості); 4) подання письмової заяви про бажання бути зареєстрованим в іншому центрі зайнятості (з дня подання такої заяви); 5) призначення допомоги по вагітності та пологах (з дня набуття права на допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами відповідно до медичної довідки).

Поновлення виплати та розрахунок залишку допомоги по безробіттю здійснюються в межах дворічного періоду з дня: 1) перереєстрації безробітного; 2) подання зареєстрованою безробітною жінкою заяви про її бажання здійснювати пошук роботи після закінчення періоду отримання допомоги по вагітності та пологах.

Б. Одноразова допомога для організації безробітним підприємницької діяльності Надається особі, що має статус безробітного, за її бажанням, при наявності таких умов: 1) вік не менше 18 років; 2) неможливість її працевлаштування за сприяння центру зайнятості протягом місяця в зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи; 3) не була зареєстрована як фізична особа – підприємець протягом останніх 24 місяців, що передували початку безробіття; 4) раніше призначена допомога не скорочувалася у випадках, передбачених законом.

При центрах зайнятості створюються комісії з питань одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності. Її рішення мають рекомендаційний характер і оформляються протоколом.

Для розгляду питань щодо надання одноразової допомоги безробітний подає до центру зайнятості заяву та бізнес-план, що розглядається комісією.

На підставі рішення про надання допомоги по безробіттю одноразово в разі державної реєстрації юридичної особи чи фізичної особи – підприємця та витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців керівник центру зайнятості приймає рішення про виплату допомоги по безробіттю одноразово. Виплата допомоги по безробіттю одноразово здійснюється в розмірі залишку призначеної безробітному допомоги по безробіттю, визначеного на день державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, обмеженого строком 360 календарних днів, у тому числі особам передпенсійного віку. Розрахунок одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації безробітними підприємницької діяльності здійснюється з урахуванням максимального розміру допомоги та мінімального розміру допомоги. Це та ж допомога по безробіттю, але виплачена одноразово в межах 360 календарних днів, але з виключенням уже отримуваної допомоги. Одноразова виплата допомоги здійснюється в межах коштів, передбачених для цього бюджетом Фонду на поточний рік.

III. Допомога на поховання безробітного. Відповідно до ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» допомога на поховання в разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачується особам, які здійснювали поховання, у розмірі прожиткового мінімуму.

У разі смерті безробітної особи з інвалідністю або особи, яка перебувала на його утриманні, за вибором осіб, які здійснювали поховання, виплачується допомога на поховання за Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання за іншими законодавчими актами.

Допомога на поховання виплачується центрами зайнятості за місцем реєстрації безробітного на підставі заяви особи, що здійснила поховання та документів, які: 1) підтверджують факт смерті безробітного чи особи, яка перебувала на його утриманні (довідка про смерть); 2) засвідчують факт перебування особи на

утриманні безробітного; 3) засвідчують особу, яка здійснила поховання (паспорт або інший документ, що посвідчує особу). Допомога на поховання виплачується, якщо звернення щодо її отримання надійшло не пізніше 6 місяців після смерті безробітного.

9.5. Соціальні послуги, що надаються безробітним

Безробітним надаються такі види соціальних послуг:

I. Професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації. Здійснюється в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, в організаціях. Регламентується ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 34 і 35 Закону України «Про зайнятість населення», а також рядом підзаконних актів, зокрема Порядком підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями, затв. постановою КМУ від 15 травня 2013 року № 340, Порядком професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних, затв. спільним наказом Мінсоцполітики та МОН України від 31 травня 2013 року № 318/655, Порядком відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання, затв. наказом Мінсоцполітики України від 16 травня 2013 року № 269.

Професійне навчання – набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок особи відповідно до її здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці (п. 18 ст. 1, ч. 1 ст. 34 Закону України «Про зайнятість населення»). Професійне навчання зареєстрованих безробітних – професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, спрямовані на здобуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок,

підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, що здійснюються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (ч. 1 ст. 35 цитованого Закону).

Первинна професійна підготовка робітників – це професійно-технічне навчання осіб, які раніше не мали робітничої професії, що забезпечує рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності (термін навчання до 1 року). Перепідготовка робітників – це професійно-технічне навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією робітниками, які здобули первинну професійну підготовку. Підвищення кваліфікації робітників – це професійно-технічне навчання робітників, що дає змогу розширювати та поглиблювати раніше здобуті знання, уміння і навички на рівні вимог виробництва чи сфери послуг. Ці визначення дано в Положенні про професійне навчання працівників на виробництві, затвердженому спільним наказом Мінпраці та соцполітики України та МОН України від 26 березня 2001 року № 127/151.

Система професійного навчання охоплює і в тому числі безробітних, які шукають роботу і потребують первинної професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації (п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про зайнятість населення»). Професійне навчання зареєстрованих безробітних організовується регіональними і базовими центрами зайнятості на замовлення роботодавця або для самозайнятості, для продовження підприємницької діяльності і здійснюється в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання. Організація професійного навчання безробітних здійснюється центрами зайнятості на договірних засадах з безробітними, роботодавцями та навчальними закладами.

Професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних здійснюється відповідно до спеціального Порядку, затвердженого Мінсоцполітики та МОН України, що є основним нормативним

актом для центрів зайнятості, навчальних закладів та безробітних.

За особистим бажанням безробітного центр зайнятості укладає з ним договір та видає йому направлення на професійне навчання до навчального закладу, що є підставою для його зарахування до навчального закладу. При потребі безробітний за рахунок центру зайнятості проходить медичний та наркологічний огляд. При направленні на навчання до навчального закладу не за місцем проживання безробітного, йому видається направлення на проживання та компенсуються витрати на проїзд до місця навчання та в зворотному напрямку за добу до початку навчання та за добу, що настає після закінчення навчання. Вартість проїзду йому компенсується за кожен день навчання і в тому числі за проїзд транспортом загального користування. Навчання здійснюється за денною формою навчання. У разі припинення навчання без поважних причин безробітний повинен відшкодувати центру зайнятості понесені останнім витрати. У п. 2.10 Порядку вказані поважні причини припинення навчання, за яких понесенні витрати центру зайнятості не відшкодовуються.

За результатами навчання безробітний отримує один з таких документів державного зразка: 1) свідоцтво про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації; 2) диплом молодшого спеціаліста (про перепідготовку з присвоєнням кваліфікації, диплом спеціаліста (про перепідготовку з присвоєнням кваліфікації) – за результатами перепідготовки безробітного з вищою освітою; 3) свідоцтво про підвищення кваліфікації (особам з вищою освітою). Після завершення підвищення кваліфікації на курсах цільового призначення безробітні отримують посвідчення, а після завершення стажування, професійного навчання безробітного в роботодавця – замовника – довідку. Про період професійного навчання безробітного навчальним закладом вноситься запис до його трудової книжки або видається довідка. Безробітні, що проходили навчання за рахунок Фонду, повторно направлятись можуть лише через 6 місяців, а на підвищення кваліфікації – через три місяці.

Професійне навчання безробітних за робітничими професіями здійснюється шляхом первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням поточної та перспективної потреби ринку праці (п. 3.1.-3.7. Порядку). Професійне навчання безробітного з вищою освітою здійснюється на замовлення роботодавців з урахуванням поточної та перспективної потреби ринку праці шляхом перепідготовки, підвищення кваліфікації, спеціалізації (п. 4.1.-4.5. Порядку). Стажування безробітного здійснюється на замовлення роботодавців за індивідуальною програмою, що затверджується роботодавцем і погоджується центром зайнятості (п. 5.1-5.3. Порядку).

II. Профорієнтація – це комплекс взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізацію здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір або зміну професії та виду трудової діяльності. Здійснюється відповідно ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 32-33 Закону України «Про зайнятість населення», Порядку надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб, затвердженого наказом Мінсоцполітики України від 3 січня 2013 року № 2.

Професійна орієнтація може здійснюватися: 1) навчальними закладами; 2) закладами охорони здоров'я; 3) реабілітаційними установами; 4) медико-соціальними експертними комісіями; 5) центрами зайнятості; 6) центрами професійної орієнтації населення; 7) молодіжними центрами праці; 8) військкоматами; 9) установами виконання покарань; 10) підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, що надають послуги з професійної орієнтації.

Професійна орієнтація осіб, які звернулися до центрів зайнятості, здійснюється шляхом: 1) професійного

інформування, що полягає в наданні відомостей про трудову діяльність та її роль у професійному самовизначенні особи, інформації про стан ринку праці, зміст та перспективи розвитку сучасних професій і вимоги до особи, форми та умови оволодіння професіями, можливості професійно-кваліфікаційного і кар'єрного зростання, що сприятиме формуванню професійних інтересів, намірів та мотивації особи щодо обрання або зміни виду трудової діяльності, професії, кваліфікації, роботи; 2) професійного консультування, спрямованого на оптимізацію професійного самовизначення особи на основі виявлення її індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвих ситуацій, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я та з урахуванням потреби ринку праці; 3) проведення професійного відбору, що полягає в установленні відповідності особи вимогам, які визначені для конкретних видів професійної діяльності та посад.

Центри зайнятості надають профорієнтаційні послуги безоплатно всім, хто до них звернувся. У базових центрах зайнятості надаються такі профорієнтаційні послуги: а) професійне інформування; б) профконсультування; в) профвідбір. Регіональні центри зайнятості такі послуги можуть надавати шляхом он-лайн – консультування в мережі Інтернет. Такі послуги надаються в індивідуальній та груповій формах.

III. Пошук підходящої роботи та сприяння в працевлаштуванні. Регулюється ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 24,25, 46 Закону України «Про зайнятість населення», п. 12-22 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року № 198.

Підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради. Заробітна плата повинна

бути не нижче розміру заробітної плати такої особи за останнім місцем роботи з урахуванням середнього рівня заробітної плати, що склався в регіоні за минулий місяць, де особа зареєстрована як безробітна.

Під час пропонування підходящої роботи враховується тривалість роботи за професією (спеціальністю), кваліфікація, досвід, тривалість безробіття, а також потреба ринку праці.

Згідно з ч. 8 ст. 46 цього Закону підходящою для безробітного не може вважатися робота, якщо: 1) місце роботи розташовано за межами доступності транспортного обслуговування, установленого рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради; 2) умови праці не відповідають правилам і нормам, встановленим законодавством про працю та охорону праці (в тому числі, якщо на запропонованому місці роботи порушуються встановлені законом строки виплати заробітної плати); 3) умови праці на запропонованому місці роботи не відповідають стану здоров'я громадянина, підтвердженому медичною довідкою.

До заходів щодо сприяння зайнятості населення належать: 1) професійна орієнтація та професійне навчання; 2) стимулювання діяльності роботодавців, спрямованої на створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних; 3) створення умов для самозайнятості населення та підтримка підприємницької ініціативи; 4) сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем та запровадження стимулів для стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, які застосовують найману працю, молоді, яка навчається; 5) сприяння зайнятості осіб з інвалідністю; 6) забезпечення участі безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру.

До сприяння працевлаштуванню відноситься організація громадських робіт для безробітних. Здійснюється відповідно до ст. 31 Закону України «Про зайнятість населення» та Порядку організації громадських та інших робіт тимчасового характеру, що було затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 року № 175. Вказана робота є видом

суспільно – корисних оплачуваних робіт в інтересах територіальної громади, які організуються для додаткового стимулювання мотивації до праці, матеріальної підтримки безробітних та інших категорій осіб і виконуються ними на добровільних засадах.

Види громадських робіт визначаються місцевими органами виконавчої влади за такими критеріями: 1) мають тимчасовий характер і для їх організації не можуть бути використані постійні робочі місця та вакансії; 2) можуть виконуватися на умовах неповного робочого дня; 3) мають економічну соціальну та екологічну користь для регіону; 4) надають можливість тимчасового працевлаштування безробітних на роботи, що не потребують додаткової спеціальної, освітньої та кваліфікаційної підготовки. Термін виконання таких робіт – не більше 180 днів на рік, оплата – не менше мінімальної заробітної плати, участь лише добровільна на умовах строкового договору.

IV. Надання роботодавцю компенсації за працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці. Проводиться відповідно ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та ч. 1 ст. 14 і ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення».

У ч. 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» дано вичерпний перелік категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. До них належить: 1) один з батьків або особа, яка їх замінює і: а) має на утриманні дитину (дітей) віком до шести років або б) виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, або в) утримує без одного з подружжя особи з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особи з інвалідністю I групи (незалежно від причини інвалідності); 2) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; 3) особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; 4) молодь, яка закінчила або припинила навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих

навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу; 5) особи, яким до настання права на пенсію за віком відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залишилося 10 і менше років; 6) особи з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; 7) особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; 8) учасники бойових дій, зазначені в п. 19 та 20 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Роботодавцю, який працевлаштовує на нове робоче місце громадян, зазначених у ч. 1 ст. 14 цього Закону, та яким надано статус безробітного, за направленням центру зайнятості строком не менше ніж на два роки щомісяця компенсуються фактичні витрати в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений. Компенсація виплачується протягом одного року за рахунок коштів Фонду по безробіттю чи Фонду інвалідів. Компенсація проводиться відповідно до ст. 26 вказаного вище Закону та Порядку компенсації роботодавцям витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженого постановою КМУ від 15 квітня 2013 року № 347.

V. Надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації. Порядок надання та виплати компенсації передбачений ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ч. 2-4 ст. 27 Закону України «Про зайнятість населення». Відповідно до ч. 2 цієї статті суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних строком не менше ніж на два роки за направленням центру зайнятості на нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності, щомісяця

компенсуються фактичні витрати в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений. Компенсація виплачується впродовж одного року. Перелік пріоритетних видів економічної діяльності для створення нових робочих місць суб'єктами малого підприємництва був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 року № 347.

VI. Надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян. Здійснюється шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності. Регламентується ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення», Порядком видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці, що був затверджений постановою КМУ від 20 березня 2013 року № 207, а також Переліком професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер, який був затверджений наказом Мінсоцполітики України від 25 червня 2015 року № 661 (у ред. наказу від 3 грудня 2015 року № 1169).

Ваучер – документ установленого зразка, що дає особі відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» право на перепідготовку, підготовку на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, спеціалізацію, підвищення кваліфікації в навчальних закладах чи в роботодавця (п. 4 ст. 1 Закону).

Право на одноразове отримання такого ваучера мають: 1) особи віком старше 45 років, страховий стаж яких становить не менше 15 років, і до досягнення пенсійного віку; 2) особи, звільненні із силових структур (крім строкової служби) в зв'язку зі скороченням чисельності, штату або за станом здоров'я до досягнення ними пенсійного віку, за наявності вислуги не менше 10 років, які не набули права на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; 3) особи, звільнені з

військової служби після участі в АТО, з числа осіб з інвалідністю; 4) внутрішньо переміщені особи працездатного віку за відсутності підходящої роботи. Вартість ваучера встановлюється в межах вартості навчання, але не може перевищувати 10-ти кратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

VII. Здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб. Проводиться відповідно до ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 24-1 Закону України «Про зайнятість населення».

Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру(ч. 1 ст. 1 Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

До заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб, які працевлаштовуються за направленням центрів зайнятості належать:

1) компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування, а також витрат для проходження за направленням центрів зайнятості попереднього медичного та наркологічного огляду (при потребі);

2) компенсація витрат роботодавця на оплату праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження

гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати в два рази;

3) компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб строком не менше ніж на дванадцять календарних місяців, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб (не може перевищувати розмір 10-ти прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

VIII. Інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про зайнятість населення» кожен має право на безоплатне одержання інформації про пропонування і попит на робочу силу, зокрема про вільні робочі місця (посади), можливості та умови працевлаштування на території України і за кордоном, професійну орієнтацію, професійне навчання та інші послуги, передбачені законодавством. Держава забезпечує доступ до інформації в сфері зайнятості населення через органи державної влади та засоби масової інформації.

Для стимулювання самозайнятості населення підприємницької ініціативи центри зайнятості забезпечують надання безоплатних індивідуальних і групових консультацій з питань організації та провадження підприємницької діяльності із залученням на громадських засадах працівників органів державної влади в порядку, встановленому Мінсоцполітики України.

У первісній редакції ч. 2 ст. 7 Закону України № 1533-III видами соціальних послуг були: 1) професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація; 2) пошук підходящої роботи та сприяння в працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних; 3) інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»
2. Назвіть суб'єкти страхування на випадок безробіття.
3. Яка різниця між страховим випадком та страховим ризиком у системі страхування на випадок безробіття?
4. Які особи підлягають страхуванню на випадок безробіття?
5. Хто має право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги?
6. Дайте визначення понять «безробітний», «зареєстрований безробітний», «особи працездатного віку».
7. Назвіть види соціальних допомог, які надаються безробітним.
8. Перерахуйте види соціальних послуг, які надаються безробітним.
9. Хто виконує функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття?
10. Який орган здійснює державний нагляд у сфері страхування на випадок безробіття?
11. Перерахуйте джерела формування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Теми рефератів

1. Поняття, ознаки та завдання загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
2. Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
3. Органи управління страхуванням на випадок безробіття та їх повноваження.
4. Правовий статус безробітних: поняття, види, права, обов'язки та відповідальність.
5. Допомоги за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.
6. Соціальні послуги, що надаються безробітним.

Нормативні акти та література

1. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 05.07.2012 № 5067-VI. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 08.07.2010 № 2464-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> .

3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 02.03.2000 № 1533-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> .

4. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 14.01.1998 № 16/98-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр> .

5. Порядок здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. № 696 // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа від 08.09.2015 № 696. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/696-2015-п> .

6. Зміни, що вносяться до Порядку компенсації роботодавцям витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2016 р. № 693 // Кабінет Міністрів України; Постанова від 05.10.2016 № 693. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/693-2016-п> .

7. Порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 340 // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 15.05.2013 № 340. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/340-2013-п> .

8. Перелік пріоритетних видів економічної діяльності для створення нових робочих місць суб'єктами малого підприємництва [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 р. № 347 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 437) // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа [...] від 15.04.2013 № 347. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347-2013-п> .

9. Порядок видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 207 // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа [...] від 20.03.2013 № 207. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-п?test=XNLMf5x.qwJgSQawZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c> .

10. Зміни, що вносяться до Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 р. № 1100 // Кабінет Міністрів України; Постанова від 23.12.2015 № 1100. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1100-2015-п> .

11. Порядок організації громадських та інших робіт тимчасового характеру [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 175 // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 20.03.2013 № 175. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/175-2013-п> .

12. Порядок обчислення середньої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [Електронний ресурс]: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів

України від 26 вересня 2001 р. № 1266 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2015 р. № 439) // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Форма типового документа [...] від 26.09.2001 № 1266. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1266-2001-p> .

13. Положення про державну службу зайнятості [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 15.12.2016 № 1543 // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 15.12.2016 № 1543. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1723-16> .

14. Перелік професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 25.06.2015 № 661 (у редакції наказу Міністерства соціальної політики України 03.12.2015 № 1169) // Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 25.06.2015 № 661. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0817-15> .

15. Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 № 613 // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок, Заява [...] от 15.06.2015 № 613. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0821-15> .

16. Перелік робітничих професій за якими здійснюється підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 23.12.2013 № 886 // Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 23.12.2013 № 886. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0005-14> .

17. Порядок професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України 31.05.2013 № 318/655 // Мінсоцполітики України, МОН України; Наказ, Порядок, Форма типового документа від 31.05.2013 № 318/655. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1029-13?test=GqsMfB7.apXVSQaEZi6mgQDiHdltMsFggkRbI1c> .

18. Зміни до Порядку відбору навчальних закладів для організації професійного навчання зареєстрованих безробітних та їх проживання в період навчання [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 09.03.2016 № 232 // Мінсоцполітики України; Наказ від 09.03.2016 № 232. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0472-16> .

19. Порядок надання допомоги по частковому безробіттю [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 07.03.2013 № 103 // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок, Форма типового документа [...] від 07.03.2013 № 103. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0756-13> .

20. Порядок надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства соціальної політики України 03.01.2013 № 2 // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок від 03.01.2013 № 2. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0131-13> .

21. Положення про професійне навчання працівників на виробництві [Електронний ресурс]: Затверджено Наказ Міністерства праці та соціальної політики

України та Міністерства освіти і науки України 26 березня 2001 року N 127/151 // Мінпраці України, МОН України; Order, Regulation on March 26, 2001 № 127/151. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/z0315-01> .

22. Статут Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [Електронний ресурс]: Затверджено постановою правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 06.07.2000 р. № 2 з доповненнями, затвердженими постановами від 05.10.2000 р. № 14, від 23.12.2004 р. № 308, від 24.10.2007 р. № 474. – Режим доступу :

http://www.google.com.ua/url?url=http://www.dcz.gov.ua/doccatalog/document%3Fid%3D118798&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjC1pb587LTAhXLJSwKHe4jCOEQFggTMAA&sig2=9jrlviviqvdPJFkCvyS0Ulg&usg=AFQjCNG3_YDqwajjalaQ8ljX9Ke3HE5Lg

23. Андріїв В. В. Допомоги на поховання як вид соціальної підтримки / В. В. Андріїв // Науковий Вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Т. 2, ч. 2, вип. 35. – С. 20-23. – (Серія «Право»).

24. Бондаренко Н. Соціально-правові аспекти зайнятості в Україні / Н. Бондаренко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 133-144.

25. Закерничний П. І. Правове регулювання відносин у сфері зайнятості населення / П. І. Закерничний // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19, вип. 3(24). – С. 80-87. – (Серія «Правознавство»).

26. Зезека Н. О. Правові гарантії соціального захисту та матеріального забезпечення безробітних: навч.-метод. розробка / Н. О. Зезека. – Київ: ППК ДСЗУ, 2010. – 80 с.

27. Ласько І. Акти органів соціального страхування як джерела права соціального забезпечення: поняття та правова природа / І. Ласько // Вісник Львівського університету. – 2016. – Вип. 62. – С. 148-159. – (Серія «Юридична»).

28. Маршавін Ю. М. Особливості організації державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічної нестабільності / Ю. М. Маршавін // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 4. – С. 3-8.

29. Мельничук Н. О. Правовий статус безробітного: теоретико правова характеристика / Н. О. Мельничук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Т. 2, № 12. – С. 66-69. – (Серія «Юриспруденція»).

30. Коваль О. П. Модернізація системи соціального страхування в Україні: аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.

31. Остапенко Л. О. Правове регулювання зайнятості населення України / Л. О. Остапенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Т. 2, вип. 1. – С. 86-88. – (Серія «Юридичні науки»).

32. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики: кол. моногр. / ред.-координатор М. В. Туленков. – К.: ППК ДСЗУ, 2010. – 363 с.

33. Чернявська Г. Види процедурних правовідносин у сфері соціального забезпечення на випадок безробіття / Г. Чернявська // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 54. – С. 274-283. – (Серія «Юридична»).

34. Шабанов Р. І. Умови визнання особи безробітною відповідно до чинного законодавства / Р. І. Шабанов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Т. 2, вип. 35, ч. 1. – С. 64-68. – (Серія «Право»).

35. Юровська В. В. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття як суб'єкт системи соціального страхування /

В. В. Юровська // Актуальні проблеми права: теорія і практика: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганск. – 2012. – № 24. – С. 559-568.

Глава 10

СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ В СИСТЕМІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

10.1. Поняття та загальна характеристика соціальних допомог

Під словом «допомога» розуміють сприяння кому-небудь або чому-небудь або дії чи засоби, що полегшують, спрощують що-небудь. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що термін «допомога» за своїм змістом вживається в таких основних значеннях: 1) сприяння кому-небудь у чому-небудь, участь у чому-небудь, що приносить полегшення; 2) матеріальна підтримка; 3) захист, порятунок у біді; 4) сприяння в лікуванні, полегшення страждань.

Найбільш поширеним у спеціальній літературі є термін «соціальна допомога». У словниках він визначається як турбота держави, суспільства про громадян, які потребують допомоги, сприяння в зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами до існування. Багатоманітні види соціальної допомоги вивчаються різними науками: філософією, соціологією, психологією, медициною, економікою, юриспруденцією. Кожна з цих наук неоднозначно тлумачать термін «соціальна допомога».

У соціальній філософії соціальна допомога – це форма конкретно історичних суспільних відносин, що виникають на базі діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб людей, що опинилися в складній життєвій ситуації, з якої вони не знаходять самостійного соціально прийняттого виходу. Соціальна допомога приймає різні форми, зміна яких разом із відповідною зміною змісту складає її рух. Серед інших форм соціальної допомоги ключовими є: допомога державна і недержавна (виділяються на підставі суб'єкта допомоги), допомога як захист

і як підтримка (виділяються на підставі такої ознаки, як регулярність), матеріальна допомога і допомога в формі послуг (виділяється за тим, що саме служить засобом виходу зі складної життєвої ситуації).

На погляд фахівців соціальної роботи, соціальна допомога – система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

Економісти вважають, що соціальна допомога – це підтримка в грошовій і/або натуральній формі, що надається з урахуванням законодавчо встановлених гарантій за системою соціального забезпечення.

У радянський період під допомагами в соціальному забезпеченні розуміли:

– усі інші грошові виплати, крім пенсій, що мають аліментарний характер, із фондів для непрацездатних, які представляють собою допомогу громадянам в установлених законом випадках (В. С. Андрєєв);

– грошові періодичні соціально-аліментарні виплати, які мали характер державної допомоги громадянам, що надаються у випадках і на умовах, передбачених законом, з компенсаційною та іншою метою (Р. І. Іванова);

– ряд видів соціального забезпечення, які розрізняються не тільки за метою і джерелами виплат, але й за характером підстав надання та суб'єктами. Об'єднує їх лише те, що всі ці грошові виплати надавались із соціальних фондів (В. Ш. Шайхатдінов);

– гарантовані державою і співмірні у відповідних випадках з оплатою за працю грошові виплати, що надаються безкоштовно і з коштів державного соціального страхування робітникам, службовцям та іншим громадянам, віднесеним до числа тих, які підлягають забезпеченню допомагами, при

тимчасовому звільненні від виконання трудових обов'язків у зв'язку з хворобою та іншими причинами, передбаченими законодавством, а також з метою компенсації в мінімальних розмірах підвищених витрат, викликаних такими подіями, як народження та смерть (К. С. Батигін);

– грошові виплати аліментарного характеру, що надаються із громадських фондів споживання трудящим з метою заміщення втраченого з поважних причин заробітку; сім'ї – для сприяння в утриманні та вихованні підростаючого покоління; громадянам, які не мають основних джерел засобів існування, – для надання допомоги, а також усім громадянам – для покриття деяких витрат, надання яких соціалістична держава не вважала можливим ставити в залежність від трудового стажу (М. І. Полупанов);

– щомісячні, одноразові і періодичні грошові виплати соціально-аліментарного характеру, які надаються з фондів соціального забезпечення непрацездатним громадянам, матері і дитині, іншим категоріям громадян для відшкодування втраченого заробітку, компенсації, додаткових витрат або в порядку соціальної допомоги у певних випадках у зв'язку із суспільно корисною діяльністю в розмірах співмірних із заробітком або в твердій грошовій сумі (Н. А. Купіна).

До основних ознак допомог, що існували в той час, учені відносили такі: 1) характер грошових виплат – аліментарний; 2) тривалість виплат – щомісячні, одноразові і періодичні; 3) джерело виплат – фонди соціального забезпечення; 4) суб'єкти – непрацездатні громадяни, матері і діти і інші категорії громадян; 5) мета виплат – відшкодування втраченого заробітку, компенсація додаткових витрат або надання в порядку соціальної допомоги; 6) умови надання – зв'язок із суспільно корисною діяльністю; 7) порядок визначення розміру виплат – співмірні з розміром заробітної плати або в твердій грошовій сумі.

В українській фаховій літературі можна знайти такі визначення допомог за правом соціального забезпечення:

– безповоротні грошові виплати, що надаються

уповноваженими державою органами особам, які зазнали соціального ризику, з метою підтримання їхнього життєвого рівня за рахунок бюджетних та інших джерел соціального забезпечення (В. Л. Стрепко);

– гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру, що надаються з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявних у них будь-яких інших джерел доходу (М. Д. Бойко);

– одна з основних форм матеріальної підтримки осіб, які опинились у складній життєвій ситуації та майновий стан яких не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим від межі забезпеченості, визначеної законодавством (В. С. Тарасенко).

У всіх навчальних підручниках та посібниках, багаточисленних публікаціях дано авторське визначення соціальних (державних, страхових тощо) допомог. Наприклад, І.Ю Хомич соціальну допомогу розглядає в трьох значеннях:

– як система суспільно-правових відносин – це складний комплекс елементів (суб'єктів, об'єктів, змісту та юридичних фактів), які в сукупності утворюють відповідні правові зв'язки; вступаючи в них суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки стосовно забезпечення належного життєвого рівня громадян, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або якщо тривалість їх страхового стажу недостатня для отримання права на страхові виплати, за наявності визначених законодавством України підстав та умов, тобто таких, які визнані державою соціально значущими;

– як система грошових виплат – це послідовна діяльність державних органів соціального захисту населення, а також головних розпорядників бюджетних коштів, пов'язана з призначенням, перерахуванням та виплатою грошових коштів у визначеному в законодавстві розмірі;

– як форма соціального забезпечення – це механізм

реалізації права громадян, не застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або застрахованих менше 6-ти місяців, які опинилися під дією факторів, визнаних державою соціально значущими, та внаслідок яких знизилась їх здатність до самозабезпечення, на достатній життєвий рівень, який не може бути нижчим за прожитковий мінімум.

Указана конструкція є цікавою, але надзвичайно дискусійною. Навряд чи оправданим є змішування соціальних допомог із суспільними відносинами, системою грошових виплат та єдиним видом соціального забезпечення, що знаходяться в різних площинах та відіграють специфічну роль у правовому регулюванні. Суспільні відносини є предметом правового регулювання, де соціальні допомоги виступають їх об'єктами. Система грошових виплат є не чим іншим, як окремими видами соціальної допомоги, що мають відмінні механізми їх надання. Про соціальні допомоги можна говорити як про підгалузь, генеральний правовий інститут, але не про один вид (форму) соціального забезпечення. Соціальні допомоги і механізм реалізації права громадян на їх отримання – це різні правові категорії. Порядок призначення та надання матеріальних благ не є соціальною допомогою.

Правова природа окремих видів соціальної допомоги настільки відмінна, що не дає можливості виділити їх спільні характерні риси. Найчастіше виділяють певні ознаки страхових допомог та державних соціальних допомог, сімейних допомог тощо. У той же час робиться спроба виділити ознаки, які характерні для всіх чи більшості соціальних допомог. До таких ознак відносять: 1) грошову форму надання; 2) гарантованість здійснення; 3) цільове призначення; 4) підстави надання; 5) тривалість виплати; 6) законодавче закріплення; 7) фінансові джерела; 8) безоплатність державних соціальних допомог; 9) залежність права на деякі допомоги від участі в трудовій чи іншій суспільно корисній діяльності; 10) належність до певних категорій громадян, що є отримувачами допомог; 11) порядок визначення розміру допомог тощо.

Багато науковців зараз не наводять ознаки, що були

характерні для радянського часу, а саме: 1) аліментарний характер; 2) надання за рахунок суспільних фондів споживання (фондів соціального забезпечення); 3) обумовленість допомог наявністю зв'язку із суспільно корисною діяльністю; 4) співмірність розміру допомоги з розміром заробітку або встановлення його в твердій грошовій сумі.

Серед науковців існує кілька підходів до поняття соціальних допомог, а саме: 1) це всі види соціального забезпечення (пенсії, грошові допомоги, соціальні послуги); 2) це грошові допомоги та соціальні послуги; 3) це грошові та натуральні види допомог; 4) це грошові допомоги. Натуральна допомога має всі ознаки соціальних послуг. Фахівці соціальної роботи під соціальною допомогою розуміють соціальні послуги (основний вид) та грошові допомоги (додатковий вид). Більшість фахівців права соціального забезпечення, як і автор цього посібника, під соціальною допомогою розуміють лише грошові виплати.

Основні ознаки соціальних допомог:

– надаються лише в грошовій формі. У натуральній формі вони не надаються;

– у залежності від виду можуть установлюватися на загальнодержавному, регіональному, місцевому та локальному рівні;

– регламентуються законами чи підзаконними актами або актами локального характеру;

– окремі з них можуть установлюватися необмеженою кількістю суб'єктів;

– обумовлені складними життєвими обставинами;

– спрямовані на компенсацію втраченого заробітку або понесених додаткових витрат чи відсутніх засобів до існування;

– у більшості випадків їх виплата обмежена певними термінами;

– джерелами їх виплат виступають кошти фондів соціального страхування чи державного та місцевих бюджетів або підприємств, установ і організацій, а також особисті заощадження громадян (щодо недержавних допомог);

– мають специфічне коло надавачів та отримувачів

соціальних допомог;

– їх особливості залежать від організаційно-правових форм надання соціального забезпечення, в яких вони функціонують;

– перелік видів соціальних допомог та підстави їх надання (соціальні випадки) не є вичерпними і постійно змінюються.

На підставі цих ознак та наведених дефініцій можна зробити висновок, що соціальні допомоги – це періодичні, щомісячні та одноразові, а в окремих випадках і довічні грошові виплати за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, страхових і недержавних фондів фізичним особам, що, як правило, тимчасово опинились у складній життєвій ситуації, з метою заміщення втрачених чи відсутніх засобів до існування, або надання соціальної підтримки у випадках і на умовах, передбачених відповідними нормативно-правовими чи локальними актами.

Термін «соціальна допомога» охоплює собою страхові допомоги за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, державні соціальні допомоги та недержавні соціальні допомоги, що надаються благодійними організаціями, волонтерами, підприємствами тощо. У літературі найчастіше даються визначення страхових допомог та державних соціальних допомог. У нормативних актах відсутнє офіційне визначення цих допомог.

У ст. 1 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» дано таке визначення соціальних допомог: це «система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації тощо». Це визначення стосується соціальних послуг, а не грошових допомог.

Соціальні допомоги прийнято співставляти з пенсіями та соціальними послугами. Порівняно з пенсіями соціальні

допомоги: 1) можуть установлюватися на загальнодержавному та місцевому рівні (пенсії на місцевому рівні не встановлюються); 2) відсутній вичерпний перелік їх установлення (перелік пенсій завжди вичерпний); 3) метою їх надання є компенсація тимчасово втраченого заробітку чи понесених додаткових витрат або заміщення відсутніх засобів до існування (метою пенсій є заміщення втраченого основного заробітку); 4) належать до короткотермінових чи одноразових виплат (пенсії, як правило, належать до довготермінових виплат); 5) підставою їх надання є складні життєві обставини, що мають тимчасовий характер (підставою для призначення пенсій є постійна чи довготривала непрацездатність); 6) розраховані як на працюючих, так і непрацюючих осіб (пенсії, як правило, розраховані на непрацюючих).

Соціальні допомоги суттєво відрізняються від соціального обслуговування, а саме: 1) вони надаються в грошовій чи безготівковій формі, а соціальне обслуговування – у натуральній (не грошовій) формі (різниця в об'єктах правовідносин); 2) грошові виплати проводяться через банки чи поштові відділення, а соціальне обслуговування здійснюють спеціально створені для цього установи шляхом надання особі конкретної послуги; 3) підставами для надання соціальної допомоги в більшості випадків є малозабезпеченість, а підставами для надання соціальних послуг є потреба в подоланні певних обмежень життєдіяльності особи (неможливість самообслуговування, перешкоди в пересуванні тощо); 4) надання соціальної допомоги закінчується перерахуванням коштів, а соціальне обслуговування, як правило, надається тривалий час (відмінність у часових інтервалах існування).

Соціальні допомоги є складовою соціального забезпечення і їм притаманні ознаки цього забезпечення. Особливості соціальних допомог повинні вказувати на їх відмінність від пенсій та соціального обслуговування. Соціальні допомоги найкраще досліджувати (поняття, ознаки, правова природа) за організаційно-правовими формами їх надання.

10.2. Класифікація соціальних допомог

В Україні запроваджено кілька десятків видів соціальної допомоги. Вони надаються при настанні соціальних випадків, які отримали узагальнююче поняття – складні життєві обставини. Ученими робиться спроба об'єднати їх у певні групи за тими чи іншими підставами. Найбільш вдалими є дослідження українських учених Тарасенко В. С., Стрепко В. Л. та Синчук С. М., які будуть використанні в цьому параграфі.

Соціальні допомоги можна класифікувати за такими критеріями:

I. За метою надання (цільовим або функціональним призначенням). Уперше за цією ознакою класифікацію провів ще в радянські часи В. С. Андреев, і вона з певними модифікаціями використовується і в наш час. Він усі допомоги із соціального забезпечення поділив на три групи:

– до першої належать допомоги, що виплачуються з метою компенсації втраченого з поважних причин заробітку впродовж нетривалого часу в розмірі, який зазвичай визначається у відсотковому відношенні до середньомісячного заробітку (допомоги по тимчасовій непрацездатності, по безробіттю тощо);

– другу групу становлять допомоги, що надаються додатково до основних джерел засобів до існування і спрямовані на покриття додаткових витрат, на які основних доходів, на думку законодавця, недостатньо. Вони, як правило, мають разовий характер (допомога при народженні дитини чи на поховання тощо);

– до третьої групи включаються допомоги, які надаються в певних випадках особам, які не мають джерел засобів до існування.

Синчук С. М. за цільовим спрямуванням соціальні допомоги за видами об'єднує в такі групи:

– соціальна компенсація особі втраченого заробітку, тобто грошове відшкодування фізичній особі об'єктивно або умовно-об'єктивно втраченого, зменшеного або незаробленого в

результаті настання соціального випадку трудового доходу (допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, щомісячні виплати потерпілому від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання);

– відшкодування шкоди, завданої здоров'ю особі, що є різновидом підвищеного розміру соціальної компенсації разового характеру потерпілому чи членам його сім'ї;

– матеріальна підтримка тих осіб, які перебувають у скрутному матеріальному становищі, незважаючи на факт, здійснення ними трудової діяльності та незалежно від отримання будь-яких інших грошових виплат соціальної чи несоціальної природи. Це законодавчо визначене в фіксованому розмірі щодо прожиткового мінімуму грошове зобов'язання держави за рахунок коштів державного бюджету матеріально підтримати особу (державні соціальні допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю тощо);

– соціальна дотація як вид соціальної допомоги, яка виплачується як різниця між суспільно встановленим мінімальним соціальним стандартом, необхідним для життєдіяльності людини та сукупним доходом, який отримує особа (соціальні допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування та малозабезпеченим сім'ям);

– соціальні відшкодування як виплати соціально забезпечувального характеру, основним цільовим призначенням яких є покриття (повністю або частково) особистих витрат людини на придбання соціально необхідних товарів та послуг (грошові компенсації або компенсаційні виплати);

– соціальні надбавки, що покликані відновити додаткові затрати, понесені особою в складних життєвих обставинах (оплата послуг постійного медичного чи стороннього догляду).

До цієї класифікації можна віднести поділ соціальних допомог залежно від функціонального призначення на заміщуючі, доповнюючі та компенсуючі. Соціальні допомоги виконують три основні функції: 1) тимчасове заміщення засобів до існування, які втрачені в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю працюючої особи; 2) заповнення додаткових

витрат, які несе особа при відсутності достатніх власних коштів, необхідних для нормального існування особи та її сім'ї (сімейні допомоги); 3) компенсації підвищених у певні періоди часу витрат або втрати житла чи іншого майна (житлові субсидії).

У деяких випадках перелік соціальних допомог подається відповідно до нормативно правових актів, у яких вони закріплені.

II. За організаційно-правовими формами соціального забезпечення. За цим критерієм вони поділяються на три групи: а) страхові допомоги або допомоги за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування; б) державні соціальні допомоги; в) недержавні соціальні допомоги.

А. Основи (ст. 25) передбачили такі види страхових допомог:

– пенсійне страхування. Допомога на поховання пенсіонерів. Ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» чомусь цю допомогу віднесла до соціальних послуг, хоча ПФУ не займається організацією похорон, а лише на ці цілі видає грошову допомогу;

– страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. До таких допомог відносяться: а) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), що враховує такі страхові випадки: 1) тимчасову непрацездатність внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві; 2) необхідність догляду за хворою дитиною; 3) необхідність догляду за хворим членом сім'ї; 4) догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною; 5) карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби; б) тимчасове переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу; 7) протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства; 8) санаторно-курортне лікування (ст. 35, 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне

соціальне страхування»); б) допомога по вагітності та пологах (ст. 38, 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»); в) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві (ст. 45, 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»);

– страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. До них належать такі види: 1) допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; 2) відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків. Відповідно до ч. 7 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до таких збитків належать: а) страхові виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячна страхова виплата); б) страхова виплата в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); в) страхова виплата дитині, яка народилася особою з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; 3) допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

– страхування від безробіття. До допомог цього страхування відносяться: 1) допомога по безробіттю; 2) допомога на поховання безробітного (ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

У законодавстві відсутнє легальне визначення допомог у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Робиться спроба їх дефініцію дати в наукових публікаціях. Наприклад, Андріїв В.В. під страховою допомогою розуміє періодичну або одноразову грошову виплату в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, яку

отримує застрахована особа або особи, які мають на ці виплати право в разі настання страхового випадку з метою компенсації втраченого доходу за рахунок коштів страхових соціальних фондів.

Пилипенко П. Д. і Стрепко В. Л. вважають, що страхові допомоги – це виплати з фондів соціального страхування, що надаються з компенсаційною чи іншою метою особам у разі настання для них страхового ризику.

На погляд Тарасенко В. С., страхові допомоги – це грошові виплати, що призначаються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування особам за рахунок страхових фондів із метою відшкодування їм втраченого заробітку або часткової компенсації понесених додаткових витрат у передбачених законом випадках.

Андріїв В. В. називає такі характерні ознаки страхових допомог: 1) вони є компенсацією втраченого з поважних причин заробітку, а іноді частковою компенсацією об'єктивно понесених витрат; 2) виплачуються в грошовій формі; 3) їх розмір співвідноситься із заробітком особи і в багатьох випадках залежить від кількості років страхового стажу; 4) їх виплати пов'язані з участю в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) перелік страхових випадків надання допомог чітко визначається законодавством; 6) фінансування виплат пов'язано зі сплатою страхових внесків як працівником, так і роботодавцем; 7) тривалість виплати допомоги в багатьох випадках залежить від тривалості страхового випадку і його наслідків; 8) залежать від виду соціального страхування; 9) фінансування здійснюється за рахунок коштів страхових соціальних фондів; 10) розмір виплат і обсяг сплачених внесків взаємозалежать.

Б. Державні соціальні допомоги (див. § 11.1 цього посібника).

В. Тарасенко В. С. під недержавною соціальною допомогою розуміє добровільну безкорисливу пожертву, що надається недержавними юридичними особами та громадянами особам, які потребують матеріальної та іншої благодійної допомоги, з метою поліпшення їхнього матеріального стану, які потрапили у

складні життєві обставини в разі настання соціальних ризиків (точніше випадків – Б. С.) та знаходяться за межею бідності.

До характерних ознак недержавних соціальних допомог можна віднести такі:

- є правом, але не обов'язком юридичних і фізичних осіб, а значить надаються в добровільному порядку;

- надаються з різних фінансових джерел, крім податкових;

- у загальних рисах окреслені в нормативних актах, що не передбачають умов і чіткого порядку їх надання;

- коло надавачів такої допомоги є необмеженим, за винятком розпорядників податкових надходжень. Відсутня система органів, що надають таку допомогу;

- отримувачами недержавної соціальної допомоги можуть бути особи без визначення їх незадовільного матеріального стану і соціальних потреб, що лише припускаються;

- як правило, мають одноразовий характер;

- можуть надаватися в грошовій, а в деяких випадках і в натуральній формі (безпосередня передача нужденній особі певних речей);

- регламентуються звичаями, а в деяких випадках і локальними нормативно-правовими актами;

- носять допоміжний характер по відношенню до страхових і державних соціальних допомог.

Стрепко В. Л. за організаційно-правовою формою соціального забезпечення соціальні допомоги поділяє на основні та неосновні. При цьому основні поділяються на страхові та державні, а неосновні – на допомоги органів місцевого самоврядування та допомоги, які надаються коштом роботодавців.

III. Залежно від джерел фінансування соціальні допомоги поділяються на страхові, державні та недержавні соціальні допомоги. Указана класифікація тотожна такому критерію як організаційно-правова форма соціального забезпечення.

IV. Залежно від урахування майнового стану отримувача соціальної допомоги останні поділяються на: а) допомоги, що надаються з урахуванням майнового стану особи, тобто в зв'язку

з малозабезпеченістю; б) допомоги, що надаються без урахування майнового стану особи (заробітної плати, пенсій, інших допомог тощо).

V. За кількістю суб'єктів, що отримують допомогу, соціальні допомоги поділяються на індивідуальні та групові. Переважна кількість допомог призначається в індивідуальній формі конкретній особі. До колективних належать державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, а також житлові субсидії.

VI. Залежно від суб'єкта отримання допомоги розрізняються соціальні допомоги, що надаються застрахованим особам, а також соціальні допомоги, що надаються незастрахованим особам

VII. У залежності від тривалості виплати в часі допомоги поділяються на одноразові або разові, періодичні та щомісячні. Найчастіше одноразові допомоги надаються для відшкодування додаткових витрат. Допомоги, що надаються певний час, як правило до місяця, називаються періодичними (допомога в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності). Допомоги, що призначаються на певний строк і виплачуються регулярно, отримали назву щомісячних допомог.

VIII. Залежно від форми надання соціальні допомоги класифікуються на три групи: а) допомоги, що надаються в готівковій (грошовій) формі; б) допомоги, що надаються в натуральній формі; в) допомоги, які надаються в безготівковій формі. Багато фахівців натуральну допомогу, що надається в централізованому порядку соціальними службами (продукти харчування одяг, взуття тощо), відносять до соціальних послуг (соціального обслуговування). Якщо така допомога надається одноразово фізичними особами, то її можна віднести до соціальної допомоги (милостиня в натуральній формі).

IX. Тарасенко В. С. залежно від мети використання соціальні допомоги поділяє на адресовані для задоволення особистих потреб суб'єкта – отримувача та утримання його сім'ї або на поховання його членів сім'ї.

X. Залежно від способу (механізму) визначення розміру соціальних допомог у грошовій формі останні можуть

установлюватися в твердих розмірах та в розмірах, які визначаються у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму чи заробітної плати.

XI. Залежно від органу, що здійснює правове регулювання надання соціальних допомог, останні поділяються на допомоги, які встановлюються: 1) Верховною Радою України; 2) Кабінетом Міністрів України; 3) іншими центральними органами виконавчої влади; 4) органами місцевого самоврядування; 5) роботодавцями; 6) іншими фізичними та юридичними особами.

XII. Стрепко В. Л. за підставами їх надання (соціальними ризиками) та суб'єктами, що мають право на такі допомоги, виділяє допомоги в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, по безробіттю, допомоги малозабезпеченим сім'ям тощо.

Сирота І. М. залежно від соціального випадку поділив соціальні допомоги на 6 груп і в основу їх поклав такі соціальні випадки: 1) тимчасову непрацездатність; 2) безробіття за незалежних від громадян обставин; 3) дітонародження; 4) неповноліття дітей; 5) самотність непрацездатних громадян із мінімальними доходами; 6) малозабезпеченість сім'ї.

XIII. Фахівці права соціального забезпечення часто класифікують соціальні допомоги за колом осіб, які мають право на такі допомоги: 1) допомоги сім'ям з дітьми; 2) допомога по безробіттю; 3) допомога тимчасово непрацездатним працівникам; 4) допомога малозабезпеченим сім'ям; 5) допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю; 6) допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, тощо.

10.3. Правовідносини з приводу забезпечення соціальними допомогам

Соціальні відносини, що виникають щодо надання соціальних допомог, є, по перше, економічними відносинами з розподілу матеріальних благ у грошовій формі серед осіб, які, як правило, тимчасово потрапили у важке матеріальне становище і потребують підтримки з боку суспільства і, по друге, правовими

відносинами, оскільки детально врегульовані нормами права. Правове регулювання здійснюється за такими параметрами: 1) умови (підстави) для призначення допомоги; 2) мета або цільове призначення допомоги; 3) коло осіб які мають право на допомогу; 4) особи, що надають таку допомогу; 5) джерела фінансування допомоги; 6) строк (термін) виплати допомоги; 7) розмір допомоги; 8) порядок здійснення виплати. Відносини з приводу забезпечення державними і страховими соціальними допомогами виникають тільки після їх правового регулювання, тобто на підставі норм права. Недержавні соціальні допомоги в деяких випадках можуть надаватися без їх нормативного врегулювання.

Юридичний зв'язок між конкретними суб'єктами, що виникає на підставі норм права по реалізації їх суб'єктивних прав і обов'язків, отримав назву «правовідносини». Традиційно їх основними елементами називають наступні: а) об'єкт; б) суб'єкт; в) зміст. У літературі деякі автори елементами правовідносин вважають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а об'єкт не є елементом цих відносин, а інші – об'єкт відносять до передумов виникнення правовідносин. У публікаціях з права соціального забезпечення об'єкти в основному відносять до елементів соціально забезпечувальних правовідносин.

Слово «об'єкт» латинського походження і означає предмет. Найбільш поширеними серед юристів є такі концепції об'єкта правовідношення: 1) загальнофілософська (те, на що спрямоване правовідношення); 2) спеціально юридична (те, з приводу чого виникає правовідношення); 3) психологічна (те, що мислиться самим суб'єктом права в якості його об'єкта). Крім того, у перших двох концепціях ще виділяють моністичну та плюралістичну теорію об'єктів права. Окремі вчені виділяють три рівні об'єктів правовідносин: а) юридичний (поведінка); б) ідеологічний (воля); в) матеріальний (речі).

У літературі ведуться гострі дискусії щодо поняття об'єкта правовідносин, його ознак і місця серед інших елементів правовідносин, суті цього поняття, структури, співвідношення з іншими правовими категоріями тощо. Фахівці права соціального

забезпечення не беруть участі в полеміці стосовно об'єкта правовідносин, а обмежуються тим, що одностайно визнають ним окремі види соціального забезпечення з переходом до їх правової характеристики, не зачіпаючи при цьому проблематику об'єкта правовідносин. Виключення становить монографія С. М. Синчук «Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти», у якій автор з точки зору права соціального забезпечення висловила власні думки зі спірних питань об'єкта правовідносин (див. с. 260-338).

Об'єкт права соціальної допомоги – це предмет його правового регулювання, тобто суспільні відносини чи соціальне середовище в сфері надання соціальної допомоги певним категоріям громадян які врегульовані нормами права. Він співставляється з об'єктом правовідносин або ототожнюється з ним.

У наукових публікаціях, що стосуються відносин у праві соціальної допомоги, відсутні прихильники моністичної теорії об'єкта правовідносин, яка до нього відносить поведінку зобов'язаної особи чи фактичне суспільне відношення на яке правовідношення впливає. Не підтримується фахівцями права соціального забезпечення думка, що об'єктами соціально забезпечувального правовідношення є фактична правомірна поведінка (юридичний об'єкт) та поведінка і різні конкретні і духовні блага (матеріальний об'єкт). Практично всі дослідники об'єктами правовідношення в сфері надання соціальної допомоги вважають певні конкретні блага (плюралістична теорія об'єкта правовідношення).

Об'єкт соціально-допомогового правовідношення – це конкретне благо, що здатне задовольнити певні соціальні потреби людини, з приводу якого виникли суб'єктивні права і юридичні обов'язки між суб'єктами цього правовідношення (отримувачами і надавачами соціальної допомоги). Матеріальним благом завжди виступають гроші, які надаються з метою повного чи часткового задоволення конкретних потреб людини. У грошовому виразі надаються: 1) страхові соціальні допомоги та виплати; 2) державні соціальні допомоги; 3) компенсації; 4) житлові субсидії; 5) доплати до мінімальної

пенсії; 6) стипендії тощо. Об'єктом виступає одноразова, періодична, щомісячна грошова виплата. Саме на такі виплати в установленому розмірі спрямований інтерес одержувача соціальної допомоги. Об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого соціально-допомогового правовідношення. Без об'єкта такі правовідношення виникнути не можуть. Його основні риси: 1) виступає в грошовій формі; 2) формалізований у законодавстві (розмір і періодичність виплати); 3) спрямований на задоволення конкретних соціальних потреб одержувача допомоги; 4) породжує правовий зв'язок (суб'єктивні права та юридичні обов'язки) між учасниками правовідношення; 5) охороняється та гарантується державою.

Пільги є додатковими видами соціального забезпечення і входять до складу пенсій, соціальних допомог та соціальних послуг. Вони не мають самостійного значення, а значить не можуть бути самостійним узагальнюючим об'єктом правовідношення. У рамках пенсій, допомог і послуг додаткові види соціального забезпечення можуть виступати конкретними об'єктами правовідношення.

Гроші в формі державних і страхових допомог, компенсацій, субсидій тощо стають об'єктом правовідношення лише після звернення правомочної особи до зобов'язаної особи з вимогою про реалізацію належного їй суб'єктивного права на той чи інший вид соціальної допомоги. З цього моменту і виникають соціально-допомогові правовідносини, оскільки в заяві правомочної особи чітко зазначенні сторони, об'єкт, зміст та підстави їх виникнення.

Другим елементом соціально-допомогових правовідносин виступають їх суб'єкти. У цих правовідносинах завжди задіяні два суб'єкти: особа, що претендує на певний вид соціальної допомоги (одержувач соціальної допомоги) та зобов'язана особа, яка може таку допомогу надати (надавач соціальної допомоги).

Суб'єкти соціально-допомогових правовідносин – це визначені нормативно-правовими актами правомочини та зобов'язання осіб, що наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками і вступають у правовий зв'язок з приводу реалізації відповідного права в сфері надання

соціальної допомоги. Отримувачами виступають фізичні особи, які тимчасово втратили заробіток, понесли додаткові витрати, мають доходи нижче прожиткового мінімуму або зовсім не мають засобів до існування (лише в одному випадку одноразову допомогу на поховання може отримати юридична особа, що здійснила поховання застрахованої особи яка передбачена ч. 3 ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»). Надавачами виступають юридичні особи, які зобов'язані надавати соціальну допомогу згідно з відповідними нормативними актами, або фізичні особи у передбачених законом випадках.

Умовами отримання статусу суб'єкта соціально-допомогових правовідносин як отримувача соціальної допомоги є: 1) здатність мати права і обов'язки в сфері надання соціальної допомоги (правоздатність). Таку здатність мають фізичні особи з дня народження і до смерті; 2) можливість своїми діями набувати прав і обов'язків (дієздатність). Проявляється в процесі реалізації наявних прав у сфері надання соціальної допомоги і пов'язана з віком та психічним станом людини; 3) наявність юридичних фактів, які породжують суб'єктивні права та обов'язки; 4) бажання реалізувати конкретне суб'єктивне право; 5) звернення до надавача з проханням надати соціальну допомогу. Тільки після офіційного звернення до компетентного органу особа може вважатися суб'єктом соціально-допомогових правовідносин.

У літературі момент виникнення суб'єктивних прав часто плутають з моментом виникнення правоздатності (так звана загальна, галузева та спеціальна правоздатність) або дієздатності (з моменту появи юридичних фактів, які є підставою для надання соціальної допомоги). Соціально забезпечувальна дієздатність у законі не врегульована, а вчені використовують доктрини, що вироблені наукою цивільного чи трудового права або теорією права.

Третім елементом соціально-допомогових правовідносин виступає їх зміст. Під ним розуміють правомочини і обов'язки їх суб'єктів або поведінку їх учасників, дії їх суб'єктів чи поведінку, правомочини і обов'язки цих учасників

правовідносин. Автор цього посібника схиляється до думки, що змістом соціально-допомогових правовідносин виступають елементи механізму реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Право на різні види соціальної допомоги закріплене в нормативних актах як об'єктивне право, що належить усім і конкретно нікому. При настанні передбачених нормами права юридичних фактів об'єктивне право перевтілюється в право конкретної особи, яке отримало назву суб'єктивного права. Юридичні факти виступають «живою водою» для абстрактних норм, оживляють їх у рамках конкретного блага людини, що становить її інтерес і на які спрямована її вольова діяльність. Реалізація суб'єктивного права на соціальну допомогу можлива тільки в правовідношенні з дотриманням певної процедури.

Особа, що має право на конкретний вид соціальної допомоги, може цим правом скористатися, але може відмовитись від його реалізації. В останньому випадку суб'єктивне право не є елементом правовідношення. Щоб стати таким елементом обов'язково необхідно звернутися з необхідною заявою до компетентного органу. Таким чином, суб'єктивне право само по собі не є елементом правовідношення. До його змісту, крім суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, слід включати інші складові. Ними можуть бути норми права, юридичні факти, суб'єктивні права та обов'язки, правомірна поведінка суб'єктів, процедура реалізації цих прав і обов'язків, акт компетентного органу. У сукупності ці елементи і становлять зміст соціально-допомогових правовідносин.

У праві соціального забезпечення використовується цивільно-правова конструкція суб'єктивного права (право на здійснення певних дій, право вимоги від зобов'язаної особи здійснити певні дії, право звертатися до держави за захистом порушеного права) та юридичного обов'язку (необхідність здійснення або утримання від певних дій, необхідність виконання вимог уповноваженої сторони, необхідність нести юридичну відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання покладених зобов'язань). У навчальній літературі під

змістом соціально-допомогових правовідносин розуміють суб'єктивні права і обов'язки одержувачів і надавачів соціальної допомоги. Правомочна особа (одержувач допомоги) вправі вимагати від компетентного органу призначити конкретний вид соціальної допомоги в розмірі, що передбачений законом, і зобов'язана при цьому подати необхідні для призначення докази (письмові документи). Зобов'язана особа (надавач допомоги) має обов'язок за наявності відповідних умов призначити і виплачувати правомочній особі допомогу в установлені строки, а також право вимагати від одержувача подання достовірної інформації, що підтверджує право на соціальну допомогу.

Підставою виникнення, зміни та припинення соціально-допомогових правовідносин виступають юридичні факти. Розрізняють основні (головні) юридичні факти (малозабезпеченість, тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, поховання особи, відсутність необхідного трудового стажу тощо) та другорядні юридичні факти (звернення за наданням соціальної допомоги, прийняття рішення тощо). Основний юридичний факт визначає вид та об'єкт відповідного соціально-допомогового правовідношення.

У залежності від того, які норми права соціальної допомоги реалізовується, розрізняються матеріальні та процедурні правовідносини. Перші вважаються основними, а другі – допоміжними. Процесуальні правовідносини (встановлення юридичних фактів у суді) не є предметом права соціальної допомоги.

10.4. Принципи права соціальної допомоги

Принципи – це висхідні ідеї, відповідно до яких проводиться правове регулювання в сфері надання соціальної допомоги та визначаються суть та спрямованість подальшого розвитку соціально-допомогового законодавства.

Праву соціальної допомоги як підгалузі права соціального забезпечення притаманні такі галузеві принципи: 1) належність права на соціальне забезпечення до основних прав і свобод

людини; 2) установлення соціального забезпечення в усіх випадках настання соціально значимих обставин; 3) створення на випадок настання соціальних випадків, що ведуть до матеріальної незабезпеченості людини, фондів соціального забезпечення на засадах поєднання соціальної солідарності та соціального індивідуалізму; 4) принцип всезагальності, всебічності та доступності соціального забезпечення; 5) принцип диференціації видів, умов і норм соціального забезпечення; 6) принцип надання соціального забезпечення в обсягах, що орієнтує на достатній рівень життя; 7) принцип гарантування здійснення передбачених законодавством видів соціального забезпечення.

Крім того, право соціальної допомоги має свої специфічні принципи, які характеризують внутрішню єдність та зміст цієї підгалузі права і визначають тенденції її подальшого розвитку. До них належать: 1) принцип мобільності в наданні допомоги; 2) принцип адресності; 3) принцип комплексності; 4) принцип пріоритетності в наданні соціальної допомоги сім'ям з дітьми; 5) принцип гарантованості надання допомоги в разі значного зниження рівня матеріального забезпечення; 6) принцип стимулювання до подолання життєвих труднощів. Фахівці соціальної роботи виділяють спільні принципи, що характерні при наданні соціальних допомог та соціальних послуг. Рамковий нормативний акт, як уже неодноразово підкреслювалось, який би фіксував перелік принципів права соціальної допомоги, відсутній, і тому в публікаціях даються їх відмінні переліки за кількістю, назвою та змістом кожного з таких принципів.

У праві соціальної допомоги окремо виділяються принципи страхових допомог, недержавних соціальних допомог та державних соціальних допомог. Здійснюється спроба виділити ще спільні принципи для всіх цих трьох видів соціальної допомоги. Окремі дослідники вказують на особливості принципів при розгляді кожного виду соціальної допомоги в рамках відповідної організаційно-правової форми.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 3) та Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок

безробіття» (ст. 2) дано перелік принципів, що є спільними для страхових допомог та страхових соціальних послуг. На їх базі формуються принципи надання страхових допомог. До них, зокрема, можна віднести:

– принцип обов'язкової участі економічно активного населення в формуванні фондів для здійснення страхових виплат і допомог у разі настання страхового випадку. Соціальний внесок, який зараз сплачує роботодавець, є ні чим іншим як несплаченою працівнику заробітною платою. Зібраних коштів повинно вистачити на відшкодування понесених витрат. Держава у цьому бере мінімальну участь. Це практично самофінансування майбутніх витрат;

– принцип повного (економічно прийнятого) відшкодування втраченого заробітку чи додатково понесених витрат. Цей принцип орієнтує на розмір страхових виплат (допомоги), які повинні повністю відшкодувати понесені матеріальні збитки або становити значну частину втраченого заробітку чи додатково витрачених коштів;

– принцип урахування при встановленні індивідуального розміру страхової допомоги (виплати) розміру заробітної плати (доходу) застрахованої особи (сплаченого соціального внеску) і страхового стажу, ступеня втрати працездатності тощо. Справедливим є розмір допомоги, що враховує особистий вклад особи в економіку (іншу суспільно корисну діяльність). Цьому принципу не відповідає розмір одноразової страхової виплати потерпілому, що залежить не від розміру заробітної плати, а лише від установленого розміру прожиткового мінімум та ступеня втрати професійної працездатності (ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»);

– принцип сприяння застрахованій особі в отриманні страхової допомоги та усуненні причин, що призвели до втрати чи зменшення заробітної плати (доходу) або понесення додаткових витрат. Застраховані особи повинні бути ознайомлені із системою соціального страхування, знати законодавство та порядок його реалізації. Сама процедура

надання страхової допомоги не повинна бути обтяжена збиранням необхідних документів і доступна для кожної людини. З боку відповідного фонду та роботодавця повинна надаватись правова та інша допомога в оформленні та отриманні допомоги. Важлива роль належить профілактичній роботі з попередження, пом'якшення та усунення причин, що призвели до погіршення матеріального стану застрахованої особи.

Система недержавної соціальної допомоги побудована на принципі її добровільного надання. Держава не забороняє, заохочує та сприяє наданню такої допомоги. Указані допомоги, у свою чергу, ґрунтуються на загальнолюдському принципі гуманізму. Державна соціальна допомога розрахована, у першу чергу, на економічно пасивні верстви населення. Принципи державної соціальної допомоги перебувають у стадії інтенсивного формування і не закріплені в законодавстві. Їх основний зміст наводиться в навчальному посібнику автора «Право соціального забезпечення. Загальна частина» (див. с. 300-304). У цьому параграфі звертається увага на наступне:

Основна ідея допомогового права полягає в наданні соціальної допомоги особам, які не мають або мають недостатні засоби до існування. На її основі формується принцип адресності, який зафіксований у нормативних актах, вживається в офіційних виступах та досліджується науковцями. Адресність указує на коло отримувачів допомоги і не повністю відображає суть вищевказаної ідеї. Точніше буде цей принцип назвати «надання адекватної соціальної допомоги у випадку недостатності засобів до існування», тобто бідним особам.

Бідність – це економічний стан особи, при якому вона, за наявних у неї матеріальних ресурсів, не спроможна на мінімальному рівні задовольняти свої потреби, необхідні для життя, збереження працездатності, продовження роду тощо. Форми бідності: 1) злиденність – доходи не забезпечують вартості продуктової частини прожиткового мінімуму; 2) нужденність – доходи на рівні прожиткового мінімуму; 3) малозабезпеченість – доходи дещо вище прожиткового мінімуму. Видами бідності є: а) абсолютна бідність, що пов'язана з потребою у їжі, одязі та житлі, які забезпечують

людині біологічне виживання; б) відносна бідність, що визначається шляхом співставлення із загальноприйнятим у даній країні нормальним рівнем життя. Бідність визначається через порівняння доходів особи з прожитковим мінімумом (нижче, на рівні, вище). Бідність оціночне поняття. Міжнародні організації та провідні вчені роблять спроби визначити об'єктивні критерії оцінювання бідності. Наприклад, за міжнародними критеріями ООН для країн Східної Європи та СНД абсолютно бідною вважається людина, що витрачає менше 5 доларів США на день або ж віддає на харчування понад 60 відсотків свого доходу.

Юристи спрощено відносяться до визначення бідності (межі, рівнів та глибини бідності), керуючись Законом України «Про прожитковий мінімум». Вони замість категорії «бідність» використовують інший – «малозабезпеченість». До малозабезпечених вони відносять осіб, які мають доходи нижчі за прожитковий мінімум.

Вартісна величина прожиткового мінімуму (споживчого кошика) визначається суб'єктивно із значним заниженням і не відповідає реаліям життя. Тому цей показник не може використовуватися при характеристиці того чи іншого принципу права соціального забезпечення.

Принцип надання адекватної соціальної допомоги у випадку недостатності засобів до існування включає: 1) виявлення осіб, які мають доходи, нижчі від реально встановленого прожиткового мінімуму; 2) установлення поважних та незалежних від людини причин перебування в стані малозабезпеченості; 3) малозабезпеченість з вини особи може бути підставою для надання соціальної допомоги лише при досягненні особою пенсійного віку або вище цього віку; 4) соціальна допомога надається з урахуванням економічних можливостей держави у вигляді гарантованого рівня забезпечення прожиткового мінімуму; 5) розмір соціальної допомоги поступово повинен збільшуватися до реального прожиткового мінімуму, що встановлений у державі.

Реалізація цього принципу передбачає: 1) визначення механізму виявлення малозабезпеченості; 2) розроблення

методики перевірки малозабезпеченості та обмеження матеріального стану особи; 3) установлення відповідальності за надання недостовірної інформації, що впливає на призначення, розмір і виплату соціальної допомоги; 4) ведення єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги; 4) координацію діяльності всіх органів, що надають соціальну допомогу; 5) надання соціальної допомоги не певним категоріям осіб, а малозабезпеченим особам шляхом визначення об'єктивних критеріїв факту нужденності (малозабезпеченості); б) проведення диференціації видів і розмірів державної соціальної допомоги в залежності від матеріального стану малозабезпеченої особи.

Для допомогового права важливим є принцип своєчасного виявлення та адекватного реагування на складні життєві обставини, в які потрапила людина (принцип мобільності). На матеріальне благополуччя особи негативно впливають різні складні життєві обставини, у які вона потрапляє з поважних чи незалежних або залежних від неї причин. Державні органи повинні виявляти такі обставини і відповідним чином реагувати на них.

Суспільство негативно відноситься до працездатних осіб, які ухиляються від самостійного здобуття засобів до існування, тобто від участі в суспільно корисній діяльності. Таким особам не повинна надаватися державна соціальна допомога до моменту досягнення непрацездатного віку, що встановлюється законом (65 років) і може бути вищим за пенсійний вік. Відмова від надання допомоги особам, які без поважних причин ухиляються від праці на благо суспільства і себе, є справедливою і не суперечить принципу гуманізму. При відсутності засобів до існування їм необхідно пропонувати способи їх здобуття, що не є предметом допомогового права.

Державні соціальні допомоги надаються не тільки в зв'язку зі складними життєвими обставинами, але й через інші причини, наприклад, за заслуги перед Батьківщиною. У зв'язку з проведенням реформування соціального законодавства необхідно розділити державні соціальні допомоги, що надаються без урахування матеріального стану особи, та заходи соціальної

підтримки, де соціальна допомога надається тільки в зв'язку з малозабезпеченістю.

У законодавстві необхідно більш чіткіше дати перелік складних життєвих обставин, що ведуть до стану малозабезпеченості, та обставин, за яких держава вважає за потрібне надавати державну соціальну допомогу. На загальнодержавному рівні конкретні обставини підлягають чіткій регламентації, а на місцевому рівні необхідно передбачати можливість надання соціальної допомоги за наявності обставин, які можна віднести до складних життєвих обставин. Допомогове законодавство характеризується великою кількістю обставин, за наявності яких надається соціальна допомога, і перелік таких підстав постійно зростає. Надавати юридичне значення таким обставинам мають право не тільки Верховна Рада України, Кабмін України, але й інші державні органи та органи місцевого самоврядування. Нормативні акти відзначаються невеликим обсягом, простотою доведення передбачених ними актів та механізм, що зорієнтований на швидкий розгляд матеріалів, прийняття рішення та виплату соціальної допомоги.

10.5. Право соціальної допомоги як підгалузь права соціального забезпечення

Стосовно місця норм права соціальної допомоги в системі права соціального забезпечення висловлені три точки зору: 1) окремий правовий інститут, що складається із субінститутів або підінститутів; 2) комплексний або генеральний інститут, який розпадається на окремі правові інститути; 3) підгалузь права, до якої входять правові інститути, які можна розділити на інститути Загальної та Особливої частини права соціальної допомоги. Критеріями розподілу норм права соціальної допомоги виступають види соціальної допомоги або суб'єкти соціально-допомогових правовідносин чи організаційно-правової форми надання соціальної допомоги.

Право соціальної допомоги – це сукупність норм права, які об'єднані в рамках права соціального забезпечення в окремому

підгалузь права, до складу якої входять однорідні правові інститути, які регулюють суспільні відносини в сфері надання соціальної допомоги.

Радянські правознавці стверджували, що система права формується під впливом об'єктивних факторів, які в більшості випадків не залежать від волі людини, а остання лише спроможна пізнавати закономірності виникнення складових цієї системи. З часом почали схилитися до думки, що формування системи права також здійснюється під впливом суб'єктивних факторів. Зараз багато науковців розробляють концепції наявності тієї чи іншої нової галузі права та підгалуздей в них або в галузях права, що давно вже утвердилися.

Дослідники системи права не заперечують проти того, що в галузі права можна виділити окремі фрагменти, які складаються з двох і більше груп норм, наділених ознаками правового інституту. Одні з них такі фрагменти називають правовим інститутом з виділенням у ньому субінститутів чи підінститутів, другі – генеральним (комплексним) інститутом, до складу якого входять прості правові інститути, а треті – підгалуззю права, що об'єднує звичайні правові інститути. Вагомі аргументи на користь тієї чи іншої позиції не наводяться, а якщо й наводяться, то обґрунтовуються позиції прихильників об'єктивної теорії системи права радянських часів. На наш погляд, розбіжності стосуються того, як назвати такий фрагмент у галузі права.

У праві соціального забезпечення науковці такі фрагменти називають складним правовим інститутом або комплексним інститутом чи підгалуззю права. Остання назва найкраще підходить, оскільки окремі галузеві правові інститути можна об'єднати в одне ціле, виділивши в ньому особливості, що вказують на його автономність (відокремленість, специфіку) у праві соціального забезпечення. Таким чином, об'єднання двох чи більше правових інститутів, які регулюють однорідні суспільні відносини в межах конкретної галузі права, доцільно назвати підгалуззю права.

До ознак права соціальної допомоги як підгалуззі права соціального забезпечення належать наступні:

– предметом правового регулювання є частина суспільних

відносин у сфері соціального забезпечення, що стосується надання одноразової або періодичної соціальної допомоги. У рамках права соціального забезпечення суспільні відносини з приводу надання соціальної допомоги становлять обширну групу, що має певні особливості і відрізняється від відносин по забезпеченню громадян пенсіями та наданню соціальних послуг (див. § 10.1 цього посібника). Указана група в свою чергу може ділитися на однотипні види. Серед цих відносин виділяють матеріальні (щодо надання окремого виду соціальної допомоги) та процедурні (стосовно порядку реалізації права на конкретний вид соціальної допомоги);

– норми права можна розподіляти за правовими інститутами в залежності від виду надання соціальної допомоги. Таким чином, право соціальної допомоги в своєму складі має багато однорідних та простих правових інститутів, які не можуть функціонувати в межах одного складного правового інституту та вимагають об'єднання в окремий структурний фрагмент. Ці правові інститути, як правило, становлять Особливу частину права соціальної допомоги;

– закріплення в нормах права положень, які складають Загальну частину права соціальної допомоги. У нормах права соціальної допомоги закріплені: 1) перелік суспільних відносин, що регулюються даною підгалуззю права; 2) суб'єктивний склад учасників соціально-правових правовідносин; 3) принципи та джерела права соціальної допомоги; 4) підстави виникнення прав і обов'язків при наданні соціальної допомоги (юридичні факти); 5) об'єкти соціально-допомогових правовідносин; 6) способи і форми захисту прав і інтересів при наданні соціальної допомоги. Недоліком нормативної бази є відсутність рамкового закону, який би містив усі ці загальні положення;

– наявність обширного нормативного масиву. Соціально-допомогові правовідносини регулюються законами і підзаконними актами, їх кількість дає підстави для обґрунтування наявності в праві соціального забезпечення окремої підгалузі. Критерії кількісних показників у літературі не обґрунтовуються. Деякі науковці акцентують увагу на

необхідності кодифікованого нормативного акта – кодексу;

– задоволення потреб суспільства. Виділення права соціальної допомоги в системі права соціального забезпечення, викликане потребами діяльності практичних органів (фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, органів праці та соціального захисту), науки (дослідження правових питань надання соціальної допомоги), навчального процесу (викладання спецкурсу для окремих напрямів підготовки фахівців).

Підгалузі права характеризують за ознаками галузей права. Підкреслюється, що підгалузі права відрізняються від галузей права інституційною неостаточністю, але це оціночне поняття, як правило, не розкривається.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення категорії «соціальна допомога» з точки зору фахівців філософії, соціальної роботи та права соціального забезпечення.
2. Які визначення допомог наводились у радянському праві соціального забезпечення?
3. Наведіть визначення соціальних допомог українських фахівців права соціального забезпечення.
4. Назвіть основні ознаки соціальних допомог.
5. Які відмінності соціальних допомог від пенсій та соціальних послуг?
6. За якими критеріями класифікуються соціальні допомоги?
7. Види соціальних допомог за організаційно-правовими формами соціального забезпечення.
8. Які елементи входять до складу правовідносин у сфері надання соціальної допомоги?
9. Назвіть основні принципи права соціальної допомоги.
10. За якими ознаками формуються підгалузі права соціального забезпечення та права соціальної допомоги зокрема?

Теми рефератів

1. Концепції соціальної допомоги в праві соціальної допомоги.
2. Критерії класифікації та види соціальної допомоги.
3. Елементи правовідносин у сфері надання соціальної допомоги.
4. Правова характеристика та роль галузевих принципів у праві

соціальної допомоги.

5. Поняття, ознаки та види принципів права соціального допомоги.

6. Право соціальної допомоги в системі права соціального забезпечення.

Нормативні акти та література

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14> .

2. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> .

3. Боднарук, М. І. Принципи соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Т. 1, вип. 6. – С. 87-89. – (Серія «Юридичні науки»).

4. Бойко, М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М. Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с.

5. Галета, О. А. Нормативна структура підгалузі права : поняття, зміст, особливості / О. А. Галета // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Т. 1, вип. 5. – С. 20-24. – (Серія «Юридичні науки»).

6. Галета, О. Підгалузь права й підгалузь законодавства : аспекти співвідношення / О. Галета // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 28-32.

7. Іншин, М. І. Суть правовідносин щодо соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини / М. І. Іншин // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2015. – Вип. 2. – С. 58-62.

8. Кривоконь, Н. І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навч. посіб. / Н. І. Кривоконь. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – 320 с.

9. Кучма, О. І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в структурі права соціального забезпечення / О. І. Кучма // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 4. – С. 79-82.

10. Попов, О. Г. Щодо визначення сутності соціальної допомоги як форми соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої праці // О. Г. Попов // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 3(9). – С. 120-123.

11. Рудик, В. А. Зміст поняття «соціальна допомога» в теорії та законодавстві / В. А. Рудик // Юридична Україна. – 2011. – № 11. – С. 43-47.

12. Синчук, С. М. Правовідносини соціального забезпечення : суб'єкти, зміст, об'єкти : моногр. / С. М. Синчук. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 422 с.

13. Синчук, С. М. Дієздатність соціально-правоможних суб'єктів у правовідносинах соціального забезпечення / С. М. Синчук // Право і безпека. – 2013. – № 4(51). – С. 133-137.

14. Синчук, С. М. Цільове спрямування як критерій видового поділу соціальних допомог / С. М. Синчук // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. пр. : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.). – К. : Ніка-Центр, 2013. – С. 614-618.

15. Сташків, Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – Чернігів : Десна, 2016. – 692 с.

16. Сташків, Б. І. Проблеми предмета та системи права соціального

забезпечення : навч. вид. / Б. І. Сташків. – Чернігів, 2012. – 237с.

17. Сташків, Б. І. Допомога по вагітності та пологам / Б. І. Сташків // Проблеми права : наук.-практ. зб. Вип. 2. – Чернігів : Юрист, 1998. – С. 37–52.

18. Сташків, Б. І. Одноразова допомога при народженні дитини / Б. І. Сташків // Проблеми права : наук.-практ. зб. Вип. 2. – Чернігів : Юрист, 1998. – С. 53–63.

19. Сташків, Б. І. Допомога на дітей одиноким матерям / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 1. – С. 53–61.

20. Сташків, Б. І. Допомога на поховання / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 3. – С. 45–52.

21. Сташків, Б. І. Грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 4. – С. 44–48.

22. Сташків, Б. І. Допомога по догляду за дитиною / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 5. – С. 55–62.

23. Сташків, Б. І. Допомога по догляду за дитиною-інвалідом / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 6. – С. 60–65.

24. Сташків, Б. І. Тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1998. – № 7. – С. 41–49.

25. Сташків, Б. І. Допомога на дітей віком до 16 років (учнів до 18 років) / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1999. – № 3. – С. 60–65.

29. Сташків, Б. І. Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням / Б. І. Сташків // Соціальний захист. – 1999. – № 6. – С. 60–65.

30. Сташків, Б. І. Допомога на дітей військовослужбовців строкової служби / Б. І. Сташків // Народна армія. – 1999. – 19 серп. – № 154 (1847). – С. 4.

31. Сташків, Б. І. Одноразові допомоги у системі державних соціальних допомог / Б. І. Сташків // Проблеми правового забезпечення праці та соціального захисту населення України в сучасних умовах: зб. матеріалів круглого столу, (Чернігів, 22 квіт. 2008 р.). – Чернігів : ЧДПСТП, 2008. – С. 26-45.

32. Стрепко, В. Л. Про види допомог за правом соціального забезпечення / В. Л. Стрепко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 4. – С. 190-192.

33. Стрепко, В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. Л. Стрепко; КНУ ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 14 с.

34. Тарасенко, В. С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування / В. С. Тарасенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 63. – О. : Юридична література, 2012. – С. 338-343.

35. Тарасенко, В. С. Поняття та види соціальних допомог / В. С. Тарасенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Т. 2, вип. 2. – С. 121-126. – (Серія «Юридичні науки»).

36. Тарасенко, В. С. Соціальні допомоги : критерії для класифікації / В. С. Тарасенко // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 16-17 трав. 2014 р.). У 2-х т. Т. 2. – О. : Юридична література, 2014. – С. 440-443.

37. Тищенко, О. В. Проблеми правового регулювання державних соціальних допомог в Україні / О. В. Тищенко // Право і суспільство. – 2015. – № 5, ч. 2. – С. 29-34.

38. Хомич, І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України / І. Ю. Хомич // Форум права : електрон. наук. фах.

вид. – 2013. – № 3. – С. 715-724.

39. Яковлева, Г. О. Проблеми класифікації принципів права соціального забезпечення / Г. О. Яковлева // Науковий вісник публічного та приватного прав. – 2017. – Вип. 1. – С. 106-110.

Глава 11

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ

11.1. Поняття та загальна характеристика державних соціальних допомог

У літературі можна знайти різні визначення державних соціальних допомог, зокрема, це:

– грошові одноразові або періодичні соціальні виплати, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику, за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів (В. Я. Бурак);

– встановлена законодавством безповоротна грошова виплата, яка надається громадянам за певних обставин та у визначених розмірах за рахунок Державного бюджету (Н. М. Вапнярчук, В. О. Радіонова-Водяницька);

– грошові періодичні соціальні виплати, що носять характер державної допомоги громадянам, яка надається у випадках і на умовах, передбачених законодавством, з компенсаційними й іншими цілями (І. М. Сирота);

– усі, окрім пенсій, державні виплати, що являють собою допомогу громадянам у встановлених законом випадках (Л. В. Кулачок);

– грошові одноразові чи періодичні виплати, які надаються на умовах та в розмірах, передбачених законодавством, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, особам, які в результаті настання соціальних ризиків втратили джерело доходів або їх дохід є нижчим за прожитковий мінімум, понесли додаткові витрати або наділені спеціальним правовим статусом (Н. І. Вознюк);

– гарантовані, урегульовані нормами права, разові або

періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру, з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходу (М. Д. Бойко);

– система заходів щодо надання за рахунок державного й комунального (місцевого) бюджетів та інших програм матеріальної допомоги, здійснення соціального обслуговування й утримання, установа пільг (Н. Б. Болотіна);

– грошові одноразові або періодичні виплати, що надаються особам, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, для компенсації понесених ними додаткових витрат у разі настання визначених законодавством соціальних ризиків, що фінансуються за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів (В. С. Тарасенко).

Указані визначення розглядають державні соціальні допомоги в широкому та вузькому смислі і вказують на таку ознаку, як виплати за рахунок бюджетних коштів.

Державні соціальні допомоги є різноплановими і назвати їх ознаки, що притаманні всім, без винятку, допомагам, неможливо. Так, державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю більш тяжіє до пенсій і багато ознак на неї не поширюються. Найкраще визначати ознаки окремих видів державних соціальних допомог.

До ознак державних соціальних допомог належать такі:

– джерелом фінансування є кошти Державного чи місцевих бюджетів. Це основна ознака, яка включена до назви цих допомог;

– надавачами цих допомог є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування;

– безповоротність, тобто безоплатність надання цих допомог;

– грошова форма їх надання;

– їх цільовим призначенням є – поліпшення матеріального стану отримувачів допомоги. Лише в Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»

вказана її мета – забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям. У публікаціях метою допомог називають: а) підтримання рівня життя малозабезпечених осіб, середній дохід яких нижче величини прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; б) адресне використання бюджетних коштів; в) посилення адресності соціальної підтримки нужденних громадян; г) зниження рівня соціальної нерівності; д) підвищення доходів населення; е) забезпечення права на достатній рівень, не нижчий за прожитковий мінімум, усім громадянам, незалежно від їх попередньої трудової діяльності, страхового стажу та інших умов;

– специфічний склад юридичних фактів, що є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин щодо надання тієї чи іншої державної соціальної допомоги порівняно з пенсійним забезпеченням, наданням страхових допомог чи соціальних послуг;

– особливий склад суб'єктів-одержувачів допомоги (перебування у складних життєвих обставинах чи особливий правовий статус).

Ряд ознак не є характерними для всіх, без винятку, державних соціальних допомог, а саме: 1) обмеженість строків надання допомоги певними часовими рамками. Наприклад, державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю, яким група інвалідності встановлена безстроково, призначається довічно; 2) адресний характер призначення чи прив'язаність розміру соціальної допомоги до прожиткового мінімуму або малозабезпеченість, що включає такі елементи, як: а) зв'язок з розміром прожиткового мінімуму; б) облік усіх доходів і майна особи; в) облік причин нужденності, які повинні не залежати від особи. Деякі допомоги надаються без урахування матеріального статусу особи; 3) правовою підставою виникнення права на допомогу є потрапляння особи в складну життєву ситуацію. Разова грошова допомога до Дня Перемоги з такою обставиною не пов'язана.

4) мобільність, тобто можливість установлення допомог як на державному, так і на місцевому рівні. Це стосується і соціального обслуговування; 5) комплексний характер. Стосується всіх видів соціального забезпечення (пенсій, допомог і соціальних послуг).

Дослідження відносин у сфері надання державних соціальних допомог дає можливість виокремити окремі ознаки цих допомог, пов'язаних з особливостями об'єктів, суб'єктів, змісту та юридичних фактів відповідних правовідносин. Система грошових виплат розглядається при характеристиці видів державних соціальних допомог, які є частиною державного соціального забезпечення як однієї з організаційно-правових форм соціального забезпечення.

11.2. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт для визначення права на призначення соціальної допомоги та її розміру

Правова база: ст. 1, 7, 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; Закон України «Про прожитковий мінімум»; постанова КМУ від 11 жовтня 2016 року № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»; Методика визначення прожиткового мінімуму, затв. спільним наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 3 лютого 2017 року № 178/147/31.

Визначення прожиткового мінімуму дано в ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення.

Прожитковий мінімум на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення, складається з вартісних величин: 1) набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я; 2) мінімального набору непродовольчих товарів, необхідного для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; 3) мінімального набору послуг, необхідного для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

До основних соціальних і демографічних груп населення відносяться: 1) діти віком до 6 років (0-5 років включно); 2) діти віком від 6 до 18 років (6-17 років включно); 3) працездатні особи (18-59 років включно); 4) особи, які втратили працездатність (60 років і старші).

Прожитковий мінімум для основних соціальних і демографічних груп населення розраховується, виходячи з наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг, схвалених експертною комісією з проведення науково-громадської експертизи цих наборів на принципах соціального партнерства та визначених постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення».

Для розрахунку вартісних величин наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг використовуються середні споживчі ціни (тарифи) в країні (регіоні). Ціни (крім тарифів на житлово-комунальні послуги, електроенергію, послуги зв'язку) розраховуються Держстатом, відповідна інформація щомісяця надається Мінсоцполітики України. Інформація щодо середніх тарифів на житлово-комунальні послуги (централізоване постачання холодної (гарячої) води, водовідведення, централізоване опалення та користування житлом) надається до Мінсоцполітики України Мінрегіоном України щокварталу. Щороку до 1 червня відповідного року (у разі зміни тарифів відповідна інформація

додатково надається до Мінсоцполітики України) до Мінсоцполітики України надається інформація щодо: 1) вартості електроенергії для населення – Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сферах енергетики та комунальних послуг; 2) тарифів на послуги зв'язку – Національною комісією, що здійснює державне регулювання в сфері зв'язку та інформатизації. Інформація щодо середньозваженої вартості природного газу, послуг транспортування та розподілу природного газу надається НКРЕКП до Мінсоцполітики України за запитом Мінсоцполітики України. Для розрахунку регіонального прожиткового мінімуму Держстат за запитом надає відповідним структурним підрозділам місцевих органів виконавчої влади інформацію щодо рівня цін у регіоні.

Для кращого розуміння студентами процедури розрахунку прожиткового мінімуму наводимо Додаток до постанови КМУ від 11 жовтня 2016 року № 780.

НАБОРИ

продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення

Набір продуктів для дітей

(кілограмів на одну дитину на рік)

Найменування продукту	Вік дитини, років	
	до 6	від 6 до 18
Хлібопродукти:		
хліб пшеничний	29,2	51,1
хліб житній	14,6	28
Борошно пшеничне	4,6	7,9
Макаронні вироби	2,9	4
Крупи:		
рисова	1,3	1,8
манна	0,9	1,2
пшоняна	2,7	3,3
гречана	2,4	3,4
вівсяна	0,7	0,9
інші (ячна, перлова)	3,1	4,7
Бобові	0,6	0,8
Крохмаль	0,7	1,1
Картопля	73	93,7
Овочі (у тому числі солені, квашені):		

капуста	16,4	21,9
помідори	16,4	21,9
морква	8,2	10,9
огірки	6,6	8,7
буряки	6,6	8,7
цибуля	6	7,9
часник	0,6	0,8
інші сезонні овочі (кабачки, гарбузи)	11,3	13
Баштанні (кавуни, дині)	10	15,5
Фрукти:		
зерняткові плоди, яблука	30,1	33,4
ягоди та виноград	8,2	9,1
цитрусові та інші тропічні плоди	5,5	6,1
кісточкові (сливи, абрикоси)	5,5	6,1
груші	5	5,5
Горіхи	0,5	0,6
Соки фруктові-ягідні та овочеві	45,6	54,8
Сухофрукти	3,65	5,5
Цукор	18,25	23,1
Мед	1,1	1,1
Кондитерські вироби	5,5	6,1
Олія	3	5,1
Яйця (штук)	182,5	365
Молоко, молокопродукти:		
молоко	91,3	82,1
кисломолочні напої	91,3	82,1
сир м'який	18,25	20,7
сметана	2,7	7,3
сир твердий	1,8	4,3
масло вершкове	7,7	12,8
М'ясо, м'ясні продукти:		
яловичина	12,9	20
свинина	8,1	12,7
птиця	5,8	9,2
субпродукти	5,9	9,1
ковбаса варена, сосиски, сардельки	4	6,3
ковбаса напівкопчена	1,3	2,1
балик м'ясний, шинка, карбонат	1	1,5
сало	1	1,5
Риба, морепродукти:		
риба свіжа, свіжоморожена	8,6	14,6
оселедці, рибні продукти	4,2	7,3
Чай	0,073	0,1
Какао	0,365	0,365
Дріжджі	0,365	0,365
Сіль	1,8	3,3
Спеції (лавровий лист)	0,073	0,1

Поживний склад середньодобового набору продуктів харчування для дітей

Найменування показника	Вік дитини, років				
	до 4	від 4 до 6	від 6 до 11	від 11 до 14	від 14 до 18
Білки, грамів	53	65	78	87	96
з них тваринні, грамів	33	37	39	44	48
Жири, грамів	53	58	70	77	84
з них олія, грамів	6	10	16	18	20
Вуглеводи, грамів	212	305	365	408	446
Енергетична цінність, ккал	1540	2000	2400	2675	2925

Набір продуктів харчування для працездатного населення

(кілограмів на одну особу на рік)

Найменування продукту	Норма
Хлібопродукти:	
хліб житній	39
хліб пшеничний	62
Макаронні вироби	4
Борошно пшеничне	9,4
Крупи:	
рисова	2,5
пшоняна	1
гречана	2
вівсяна	1,1
інші (ячна, перлова)	0,5
Бобові	1,9
Картопля	95
Овочі (у тому числі солені, квашені):	
капуста	28
помідори, огірки	25
морква	9
буряки	9
цибуля	9,1
часник	0,9
інші сезонні овочі (кабачки, гарбузи)	13
Баштанні (кавуни, дині)	16
Фрукти і ягоди:	
фрукти, ягоди свіжі	60
сухофрукти	4
Цукор	24
Кондитерські вироби	13
Олія	7,1
Маргарин	2
М'ясо, м'ясні продукти:	
яловичина	16

свинина	8
субпродукти	4
птиця	14
сало	2
ковбасні вироби	9
Риба, морепродукти:	
риба свіжа, свіжоморожена	7
оселедці	4
рибні продукти	2
Молоко, молокопродукти:	
молоко	60
кисломолочні напої (кефір, ряжанка)	60
масло вершкове	5
сир твердий	3,5
сир м'який	10
сметана	5
Яйця (штук)	220
Чай	0,4
Кава в зернах мелена	0,5
Сіль	3
Спеції (лавровий лист)	0,3

**Поживний склад середньодобового набору продуктів харчування для
працездатного населення**

Білки, грамів	87,1
Жири, грамів	98,4
Вуглеводи, грамів	388,1
Енергетична цінність, ккал	2790,8

**Набір продуктів харчування для осіб, які втратили працездатність
(кілограмів на одну людину на рік)**

Найменування продукту	Норма
Хлібопродукти:	
хліб житній	38
хліб пшеничний	62
Макаронні вироби	4,1
Борошно пшеничне	9,1
Крупи:	
рисова	2,3
манна	0,9
пшоняна	0,9
гречана	2
вівсяна	1,1
інші (ячна, перлова)	0,6
Бобові	1,9
Крохмаль	1

Картопля	108
Овочі (у тому числі солені, квашені):	
капуста	27,5
помідори, огірки	22
морква	8
буряки	8
цибуля	7,1
часник	0,9
інші сезонні овочі (кабачки, гарбузи)	10
Баштанні (кавуни, дині)	14,5
Фрукти і ягоди:	
фрукти, ягоди свіжі	31
сухофрукти	1,8
Цукор, кондитерські вироби	22,5
Олія соняшникова нерафінована	6,7
Маргарин	1,5
М'ясо, м'ясні продукти:	
яловичина	12,9
свинина	9,5
субпродукти	2
птиця	5
сало	2
ковбаса варена, сосиски, сардельки	6,6
Риба, морепродукти:	
риба свіжа, свіжоморожена	9,5
оселедці	0,7
рибні продукти	1,3
Молоко, молокопродукти:	
молоко (жирність до 2,5 відсотка включно)	63
кисломолочні напої (жирність до 2,5 відсотка включно)	42
масло вершкове	3,9
сир м'який	7,6
сметана (жирність до 15 відсотків включно)	4
сири плавлені, бринза	1,8
Яйця (штук)	187,5
Чай	0,4
Какао	0,3
Кава в зернах мелена	0,06
Кава злакова	0,07
Цикорій	0,07
Сіль	2,5
Спеції (лавровий лист)	0,2

Поживний склад середньодобового набору продуктів харчування для осіб, які втратили працездатність

Білки, грамів	65,3
Жири, грамів	69,6
Вуглеводи, грамів	295,9
Енергетична цінність, ккал	2072,8

Мінімальний набір предметів гардеробу для чоловіків працездатного віку та чоловіків, які втратили працездатність

(на одну особу)

Найменування товару	Чоловік працездатного віку		Чоловік, який втратив працездатність	
	кількість предметів, штук	строк служби предметів, років	кількість предметів, штук	строк служби предметів, років
Верхній зимовий одяг (куртка на синтепоні)	1	3	1	5
Верхній демісезонний одяг (куртка)	1	5	1	8
Костюм, інший одяг:				
костюм (двійка)	1	5	1	7
сорочка із змішаної тканини	6	4	3	5
брюки із напіввовняної, змішаної тканини	1	4	1	5
джинси	1	3	1	5
джерсер, светр	1	3	1	6
спортивний костюм	1	3	1	4
Натільна білизна:				
труси	6	1,5	4	2
майка	2	1	2	1
плавки	1	4	1	10
Панчішно-шкарпеткові вироби (шкарпетки)	10	1	10	2
Головні убори:				
кашкет із вовняної тканини	1	6	1	7
шапка, шарф із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі (комплект)	1	6	1	6
Галантерейні вироби:				
рукавиці із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі	1	3	1	4
краватка	1	5	1	10
бритва	1	3	1	3

леза до бритви (пакування по 12 штук)	2	1	2	1
інші (30 відсотків)*				
Взуття:				
чоботи утеплені	1	3	1	5
черевики осінні	2	5	1	5
кросове взуття	1	3	1	3
туфлі	2	5	1	4
домашнє взуття	1	2	1	2
гумове взуття	1	7	1	5

* Визначається у відсотках вартості товарів певної групи.

Мінімальний набір предметів гардеробу для жінок працездатного віку та жінок, які втратили працездатність

(на одну особу)

Найменування товару	Жінка працездатного віку		Жінка, яка втратила працездатність	
	кількість предметів, штук	строк служби предметів, років	кількість предметів, штук	строк служби предметів, років
Верхній зимовий одяг (пальто, напівпальто)	1	7	1	8
Верхній демісезонний одяг:				
куртка на синтепоні	1	5	1	8
плащ, куртка неутеплена	1	5	1	8
Інший одяг:				
сукня, костюм	2	7	2	8
брюки	1	4		
халат	1	5	2	5
блузка	3	4	2	6
спідниця із вовняної та напіввовняної тканини	1	4	1	6
джерсер, светр	1	3	1	6
спортивний костюм	1	3	1	4
Натільна білизна:				
труси	6	1	6	2
бюстгальтер	2	1	2	4
сорочка нічна	2	3	2	3
майка	2	4	2	4
купальник	1	4	1	7
Панчішно-шкарпеткові вироби:				
колготки із бавовняної, напівбавовняної пряжі	2	2	2	1
колготки синтетичні	6	1	4	2

рейтузи			1	3
Головні убори:				
шапка, шарф із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі (комплект)	1	4	1	5
хустка напіввовняна	1	4	1	4
хустка бавовняна			1	4
Галантерейні вироби:				
рукавиці із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі	2	3	1	4
інші (30 відсотків)*				
Взуття:				
чоботи зимові	1	3	1	5
туфлі осінні (на низькому підборі)	1	2	1	3,5
туфлі літні	1	2	1	2,5
спортивне некросове взуття	1	3		
домашнє взуття	1	3	2	3
гумове взуття	1	3	1	2

* Визначається у відсотках вартості товарів певної групи.

Мінімальний набір предметів гардеробу для дітей віком до 6 років

(на одну особу)

Найменування товару	Кількість, штук	Строк служби, років
Верхній зимовий одяг (комбінезон, куртка)	1	2
Верхній демісезонний одяг (куртка на синтепоні)	1	2
Костюм, сукня, інший одяг:		
сукня для дівчаток	2	1
сорочка для хлопчиків із бавовняної та змішаної тканини	2	1
брюки, джинси для хлопчиків	2	1,5
джерсер, светр	2	1
спортивний костюм	1	1
Гарнітур для новонароджених (шапочка, сорочка, пелюшки)	1	6
Натільна білизна:		
труси	7	1
футболка	3	1
піжама	1	2
Панчішно-шкарпеткові вироби:		
шкарпетки	5	1
колготки	3	1

рейтузи	1	2
Шапка, шарф із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі (комплект)	2	2
Рукавички із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі	2	3
Взуття:		
чоботи зимові утеплені	1	1
черевики, напівчеревики осінньо-весняні	1	1
туфлі літні	1	1
домашнє взуття	1	1
гумове взуття	1	1

**Мінімальний набір предметів гардеробу для дітей віком від 6 до 18 років
(на одну особу)**

Найменування товару	Кількість, штук	Строк служби, років
Верхній зимовий одяг (куртка)	1	3
Верхній демісезонний одяг (куртка із плащової (змішаної) або синтетичної тканини)	1	3
Сукня, костюм, інший одяг:		
сукня, сукня-костюм для дівчаток	1	2
блузка	2	3
спідниця	1	3
сорочки для хлопчиків із бавовняної та змішаної тканини	3	3
шкільна форма	1	1,5
брюки, джинси	1	2
джерсер, светр	1	3
спортивний костюм	1	2
Натільна білизна:		
труси	7	1
футболка	5	2
купальник (плавки)	1	5
бюстгальтер	2	1
Панчішно-шкарпеткові вироби:		
шкарпетки	6	1
колготки	6	2
рейтузи	1	3
Шапка, шарф із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі (комплект)	1	3
Галантерейні вироби:		
рукавиці із вовняної, напіввовняної та синтетичної пряжі	1	3
інше (5 відсотків)*		
Взуття:		
чоботи зимові утеплені	1	2

черевики, напівчеревики осінньо-весняні	1	2
кросове взуття	1	2
туфлі літні	1	2
домашнє взуття	1	2
гумове взуття	1	2
Шкільне приладдя:		
сумка учнівська (рюкзак)	1	2
зошит на 12 аркушів	50	1
авторучка	10	1
підручник	2	1
інше (15 відсотків)*		

* Визначається у відсотках вартості товарів певної групи.

Мінімальний набір текстильної білизни

(на одну особу)

Найменування товару	Кількість, штук	Строк служби, років
Ковдра:		
синтепонова	1	10
напіввовняна	1	8
Подушка	1	15
Підодяльник	2	5
Простирadlo	2	4
Наволочка	2	4
Рушник простий	2	3
Рушник махровий	1	6
Хусточки носові	3	1

Мінімальний набір предметів першої потреби, санітарії та ліків

(на одну особу)

Найменування товару	Кількість, штук	Строк придатності, років
Мийні засоби та засоби для чищення:		
мило туалетне (масою 100 грамів)	14	1
мило господарське (масою 250 грамів)	11	1
синтетичні мийні засоби (пакування 500 грамів)	8	1
шампунь (пакування 250 грамів)	2	1
крем для взуття (пакування 50 грамів)	2	1
Засоби гігієни:		

зубна паста (пакування 75 грамів)	6	1
зубна щітка	4	1
одеколон	1	1
гребінка	1	1
санітарно-гігієнічні вироби з паперу	12	1
інші (0,7 відсотка)*		
Предмети санітарії та ліки:		
вата (пакування 250 грамів)	4	1
бинт	3	1
судинорозширювальні - валідол, таблетки, 10 штук	5	1
заспокійливі:		
валеріана, таблетки, 10 штук	1	1
корвалмент, таблетки, 30 штук	3	1
корвалол, краплі	1	1
жарознижувальні - парацетамол, таблетки, 10 штук	3	1
знеболювальні та спазмолітичні:		
анальгін, таблетки, 10 штук	3	1
дротаверин, таблетки, 30 штук	1	1
сорбенти - активоване вугілля, таблетки, 10 штук	3	1
антигістамінні - лоратадин, таблетки, 10 штук	2	1
нестероїдні:		
ібупрофен, таблетки, 50 штук	1	1
німесулід, таблетки, 30 штук	1	1
очні краплі - сульфацил, 200 мг/мл	2	1
антисептик - фурацилін, таблетки, 10 штук	2	1
дезінфекційні засоби:		
йоддицерин, розчин, 25 мл	1	1
брильянтовий зелений, розчин, 25 мл	1	1
лейкопластир бактерицидний, 10 штук	3	1
джгут	1	5
термометр медичний	1	1,5
інші (15 відсотків)*		

* Визначається у відсотках вартості товарів певної групи.

Мінімальний набір товарів культурно-побутового та господарського призначення

Найменування товару	Кількість, штук	Строк служби, років
Посуд (на одну середньостатистичну сім'ю):		
тарілка (на одну особу)	2	3
каструля	4	9
сковорода	2	9
чайник	1	8
чайний сервіз (шість персон)	1	5
Столові прибори (на одну особу):		
ложка	2	10
виделка	2	10
ніж	1	10
Побутові прилади (на одну середньостатистичну сім'ю):		
холодильник (однокамерний)	1	15
телевізор LED (38 сантиметрів по діагоналі) з антеною	1	10
пральна машина	1	14
електрична праска	1	9
люстра	4	25
настільна лампа	1	25
годинник будь-якого виду	2	12
стаціонарний телефонний апарат	1	20
Меблі (на одну середньостатистичну сім'ю):		
шафа для одягу	1	25
набір для кухні	1	25
дзеркало для ванної кімнати	1	20
стіл письмовий (однотумбовий)	1	25
стілець (на одну особу)	1	15
ліжко або диван (на одну особу)	1	25
інші (6 відсотків)*		

* Визначається у відсотках вартості товарів певної групи.

Набір житлово-комунальних послуг та зв'язку

Найменування послуги	Одиниця виміру	Кількість на рік	Кількість на місяць
Користування житлом	кв. метрів загальної площі на одну особу		21
Користування послугами з централізованого постачання холодної води	куб. метрів на одну особу	28,8	2,4

Користування послугами з централізованого водовідведення	куб. метрів на одну особу	48	4
Теплопостачання:			
централізоване опалення	Гкал на 1 кв. метр опалюваної площі в опалювальний період	0,129	0,0215
користування послугами з централізованого постачання гарячої води	куб. метрів на одну особу	19,2	1,6
Газопостачання	куб. метрів на одну особу		6
Електропостачання (до 31 грудня 2017 р.)	кВт•г на одну особу		90
Електропостачання (з 1 січня 2018 р.)	кВт•г на одну особу		70
Послуги зв'язку та інформативні:			
передплата (придбання) газет та журналів	штук на одну середньостатистичну сім'ю	52	
користування місцевим телефонним зв'язком	хвилин на одну особу		25
листування в межах України	конвертів на одну середньостатистичну сім'ю		1,2

Набір побутових послуг

(у середньому на одну особу на рік)

Найменування послуги	Одиниця виміру	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працевдатні особи	Особи, які втратили працевдатність
Ремонт:					
взуття	пар взуття		1	2	2
одягу	предметів гардеробу		0,2	0,3	0,3
телевізорів	штук			0,3	0,3
холодильників та пральних машин	штук			0,2	0,2
годинників	штук		0,1	0,2	0,2
житла (матеріали для ремонту)	кв. метрів			9,2	9,2
Хімчистка та фарбування одягу	предметів гардеробу		0,5	1	0,5
Фотопослуги (фотокартки)	замовлень		0,2	0,2	0,1

на документи)					
Перукарські послуги	стрижок	0,4	4	6	6

Транспортні послуги

(у середньому на одну особу на рік)

Найменування послуги	Одиниця виміру	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особа, які втратили працездатність
Поїздки міським автомобільним, електричним транспортом та метрополітеном	кількість		147	524	
Поїздки приміським автомобільним та залізничним транспортом	кількість		27	95	

Послуги закладів культури

(у середньому на одну особу на рік)

Найменування послуги	Одиниця виміру	Кількість на рік
Відвідування закладів культури (театрів, кінотеатрів, клубів, музеїв, парків, зоопарків, заповідників, цирків, музичних установ, бібліотек)	разів	6
Придбання книг	штук	6

Прожитковий мінімум встановлюється КМУ та затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний календарний рік.

11.3. Поняття та методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги

Правова база: Методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затв. спільним наказом Мінпраці та соцполітики України, Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України, Мінфіну України, Держстатистики України, Держкомітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15 листопада 2001 року № 486/202/524/455/3370.

Визначення середньомісячного сукупного доходу сім'ї дано в ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з

дітьми», ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Методика призначена для обчислення сукупного доходу сімей (одержувачів) для всіх видів соціальної допомоги і застосовується при визначенні їх права на соціальну допомогу та розрахунку її розміру. Видами соціальної допомоги є: 1) державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»). У сукупному доході сім'ї при визначенні її права на отримання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям ураховується грошовий еквівалент пільг за спожиті житлово-комунальні послуги; 2) щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним (Закон України «Про психіатричну допомогу»); 3) допомога на дітей одиноким матерям (Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1751); 4) тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме (Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2006 року № 189).

Особи, які зараховуються до складу сім'ї при визначенні права на соціальну допомогу та розрахунку її розміру, перелік документів про доходи членів сім'ї для призначення соціальної допомоги, окремі види допомоги, які не враховуються в сукупному доході, визначаються в нормативно-правових актах, що встановлюють відповідні види соціальної допомоги. Для обчислення суми доходів ураховуються доходи в грошовій та натуральній формі, а також в іноземній валюті за кордоном з будь-яких джерел як на території України, так і за її межами.

При визначенні сукупного доходу органи, що призначають допомогу, користуються всіма офіційними джерелами, які містять інформацію про доходи громадян, у тому числі інформацією органів державних податкових адміністрацій.

До сукупного доходу сімей (одержувачів) входять:

- 1) нарахована заробітна плата, у тому числі за надурочну роботу, за роботу в святкові, неробочі і вихідні дні та за роботу за сумісництвом; плата за роботу в колективному сільськогосподарському підприємстві; надбавки і доплати всіх видів; премії, установлені за системами оплати праці на підприємстві, в установі, організації, незалежно від періодичності і джерел їх виплати; відсоткові надбавки і щорічна винагорода з фонду матеріального заохочення за підсумками роботи за рік підприємства, установи чи організації. Премії і щорічні винагороди включаються до сукупного доходу на час їх нарахування, при цьому за рік ураховується не більше однієї винагороди за вислугу років;
- 2) інші грошові виплати, які мають систематичний характер (польове забезпечення, доплати за роз'їзний та рухомий характер роботи тощо, крім виплат на відрядження);
- 3) стипендії, пенсії, допомога (крім частини допомоги при народженні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, частини допомоги при усиновленні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, допомоги на поховання, одноразової допомоги, яка надається відповідно до законодавства або за рішеннями органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, організацій незалежно від форм власності), допомога на навчання, безпосередньо отримана особою від підприємства, установи чи організації, за винятком коштів, отриманих на умовах позики чи кредитів та щомісячні компенсаційні виплати. При цьому до сукупного доходу не включається відповідна допомога, для призначення якої обчислюється сукупний дохід. При зверненні за призначенням декількох видів допомоги, розмір яких визначається з урахуванням сукупного доходу, до сукупного доходу сім'ї входять розміри призначених на дату звернення зазначених видів допомоги, крім допомоги, для призначення якої обчислюється сукупний дохід;
- 4) доходи від

підприємницької діяльності та іншої незалежної професійної діяльності, у тому числі доходи адвокатів, приватних нотаріусів та від заняття літературною, художньою, музичною, артистичною та іншою творчою діяльністю. Доходи осіб, які займаються зазначеною діяльністю, визначаються на підставі даних державних податкових адміністрацій. За відсутності цих даних доходи фізичних осіб – підприємців та фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, визначаються на підставі даних книги обліку доходів і витрат за встановленою формою; 5) усі види винагород, які виплачуються штатним (позаштатним) літературним працівникам, художникам, фотокореспондентам та іншим особам з фонду авторського гонорару, а також винагороди, які виплачуються за публічне виконання творів; при цьому розмір доходу визначається як середньомісячний розмір гонорару за рік, що передує зверненню за призначенням допомоги, з урахуванням коефіцієнта зростання середньомісячної номінальної заробітної плати працівників, зайнятих в економіці; 6) матеріальне забезпечення відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; 7) доходи від здавання житлового приміщення (будинку) або інших будов у найм або в оренду (на підставі довідок органів державних податкових адміністрацій); 8) натуральна оплата праці; 9) грошове забезпечення військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби; 10) суми, які виплачуються в порядку відшкодування шкоди, заподіяної працівникові за ушкодження його здоров'я, що пов'язане з виконанням ним трудових обов'язків; 11) заробіток учнів та студентів, які поєднують навчання з постійною роботою на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання; 12) суми, які виплачувалися за час вимушеного прогулу та суми за час вимушеного прогулу при затримці виконання рішення про поновлення на роботі працівника; 13) одержані аліменти; 14) фактичний заробіток осіб, які працювали в фізичних осіб. При цьому натуральна частина заробітної плати цих осіб також включається до їх сукупного доходу; 15) суми індексації грошових доходів населення та компенсації працівникам втрати

частини заробітної плати в зв'язку з порушенням термінів їх виплати; 16) доходи від особистого селянського господарства, земельних ділянок, наданих для ведення городництва (садівництва), сінокосіння, випасання худоби, та земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі; 17) допомога в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; 18) доходи від продажу власної продукції тваринного походження; 19) доходи від продажу об'єктів нерухомого майна та транспортних засобів (за виключенням сум, які були використані на лікування або подолання наслідків надзвичайної ситуації в розмірі не менше 10 прожиткових мінімумів на одну особу з розрахунку на місяць, за умови документального підтвердження); 20) інші доходи, які підлягають оподаткуванню відповідно до законодавства.

До сукупного доходу включаються також виплати, передбачені Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»: 1) підвищення розміру оплати праці, стипендій та пенсій громадян, які працювали або працюють на територіях радіоактивного забруднення; 2) оплата додаткової відпустки; 3) різниця між заробітками в разі переведення на нижчеоплачувану роботу; 4) середня заробітна плата, що зберігається за працівником у разі звільнення його з роботи в зв'язку з відселенням; 5) компенсація за час вимушеного простою; 6) щомісячна грошова допомога в зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства; 7) щорічна допомога на оздоровлення.

Особливості врахування окремих видів доходів та формули їх обрахування вказані у п. 7 Методики.

До сукупного доходу сімей (одержувачів) не включається: 1) сплачувані особою аліменти; 2) частина допомоги при народженні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, частина допомоги при усиновленні дитини, виплата якої здійснюється одноразово, допомога на поховання, одноразова допомога, яка надається відповідно до законодавства або за рішеннями органів виконавчої влади та місцевого

самоврядування, підприємств, організацій незалежно від форм власності; 3) житлова субсидія; 4) грошове забезпечення військовослужбовців строкової служби; 5) розрахункова сума доходу від земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі, що не використовується з поважних причин (зокрема внаслідок похилого віку, інвалідності, наявності малолітніх дітей тощо) сім'ями, які складаються з осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, а також багатодітними сім'ями з малолітніми дітьми; 6) суми, які сплачуються підприємствами, установами та організаціями за договорами добровільного медичного страхування своїх працівників; 7) допомога громадських та благодійних організацій; 8) одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України "Мати-героїня"; 9) оплата праці членів виборчої комісії, а також осіб, які залучаються до роботи в комісії, у тому числі в день голосування, дні встановлення підсумків голосування та результатів виборів; 10) вартість безоплатно отриманих санаторно-курортних путівок, протезно-ортопедичних виробів, засобів реабілітації, дитячих новорічних подарунків.

Обчислення доходу: 1) загальна сума сукупного доходу одержувачів допомоги включає в себе суму всіх доходів кожної особи, яка враховується при наданні допомоги, визначених на підставі наданих документів за останні шість календарних місяців або два квартали, що передують місяцю звернення за призначенням соціальної допомоги, якщо інше не передбачене законодавством; 2) сукупний дохід включає в себе як поточні щомісячні доходи в грошовій та натуральній формі осіб, які враховуються при наданні допомоги, так і доходи, які мають нерегулярний характер; 3) середньомісячний сукупний дохід усіх осіб, які враховуються при наданні допомоги, проводиться шляхом ділення загальної суми сукупного доходу одержувачів допомоги на 6, якщо інше не передбачене законодавством; 4) середній дохід на одну особу обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу всіх осіб, які враховуються при наданні допомоги, на кількість цих осіб.

11.4. Державна допомога сім'ям з дітьми

Правова база: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-ХІІ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; постанова КМУ від 27 грудня 2001 року № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми».

11.4.1. Загальна характеристика державних соціальних допомог сім'ям з дітьми

Прийнятий 21 листопада 1992 року Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» у ст. 3 передбачав такі види державної допомоги сім'ям з дітьми: 1) допомога по вагітності та пологах; 2) одноразова допомога при народженні дитини; 3) допомога по догляду за дитиною; 4) грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років; 5) допомога по догляду за дитиною з інвалідністю; 6) допомога по тимчасовій непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною; 7) допомога на дітей віком до 16 років (учнів – до 18 років); 8) допомога на дітей одиноким матерям; 9) допомога на дітей військовослужбовців строкової служби; 10) допомога на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням; 11) тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або коли стягнення аліментів неможливе.

Законом України від 22 березня 2001 року № 2334-ІІІ «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» дана нова редакція Закону. У ст. 3 цього Закону названо такий перелік цих допомог: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) одноразова допомога при народженні дитини; 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; 4) допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням; 5) допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми. Цей перелік було введено в дію з 1 січня 2002 року.

Законом України від 24 жовтня 2002 року № 208-ІV у зв'язку з прийняттям Закону України від 1 червня 2000 року

«Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» допомога малозабезпеченим сім'ям була виключена із Закону України № 2811-ХІІ. Законом України від 4 липня 2002 року № 49-ІV «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» ч. 1 ст. 3 Закону України № 2811-ХІІ була доповнена допомогою на дітей одиницею матерям, що набула чинності з 1 січня 2003 року. Законом України від 28 грудня 2007 року № 107-VI «Про державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» одноразова допомога була замінена на допомогу при народженні дитини. Законом України від 23 вересня 2008 року № 573-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування» ч. 1 ст. 3 Закону України № 2811-ХІІ була доповнена допомогою при усиновленні дитини, що набула чинності з 1 січня 2009 року. Законом України від 27 березня 2014 року № 1166-VII «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» допомога по догляду до дитиною до досягнення нею трирічного віку була виключена із Закону України № 2811-ХІІ.

Державна допомога сім'ям з дітьми – це, як правило, періодичні чи щомісячні грошові виплати фізичним особам за рахунок бюджетних коштів з метою відшкодування їм повністю чи частково тимчасово втрачених доходів або понесення додаткових витрат у зв'язку з народженням та вихованням дитини. Ознаки допомог: 1) установлюються Верховною Радою України; 2) їх вичерпний перелік визначений законом; 3) стосуються сімей, у яких є неповнолітні діти; 4) умови і порядок їх надання конкретизуються КМУ у спеціально затвердженому ним Порядку; 5) джерелом покриття витрат є Державний бюджет України у вигляді субвенцій до місцевого бюджетів; 6) розмір допомоги визначається в залежності від рівня прожиткового мінімуму чи доходів особи або в твердому розмірі; 7) виплачується, як правило, періодично чи щомісячно і лише в одному випадку частково одноразово; 8) їх метою є компенсація втраченого чи відсутнього доходу або понесення

додаткових витрат.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону громадяни України, у сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України. Таким же правом користуються іноземці та особи без громадянства (ч. 2 і 3 ст. 1 Закону).

Ч. 4 ст. 1 Закону передбачає порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та перелік документів, необхідних для призначення допомоги за цим Законом. Роботу щодо призначення та виплати допомоги організовує Мінсоцполітики України.

Сім'я з дітьми – поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування (ст. 2 Закону).

Згідно зі ст. 5 Закону всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами жінкам-військовослужбовцям, зазначеним у ч. 2 ст. 4 Закону, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника). Допомога в зв'язку з вагітністю та пологами жінкам-військовослужбовцям призначається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

У даний час Законом України № 2811-ХІІ передбачені такі види державних допомог сім'ям з дітьми: 1) допомога в зв'язку з вагітністю та пологами; 2) допомога при народженні дитини; 3) допомога при усиновленні дитини; 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; 5) допомога на дітей одиноким матерям.

11.4.2. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами

Допомога в зв'язку з вагітністю та пологами – це періодична грошова допомога, що виплачується незастрахованим жінкам за час перебування їх у стані вагітності та післяпологового періоду, які точно визначені законом, з

метою заміщення втрачених чи відсутніх засобів до існування. Основні ознаки цієї допомоги: 1) має грошову форму; 2) належить до періодичних виплат; 3) право на неї мають лише незастраховані жінки; 4) підставами для її надання служать такі юридичні факти, як вагітність та пологи; 5) метою є надання засобів існування на період непрацездатності жінки; 6) її розмір залежить від раніше отримуваних доходів чи розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 7) виплачується за рахунок коштів державного бюджету.

Право на допомогу. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на державну допомогу в зв'язку з вагітністю та пологами мають вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме: 1) жінкам із числа військовослужбовців Збройних Сил України, Держприкордонслужби України, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, інших військових формувань, Держспецтрансслужби України, Держспецзв'язку України та із числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу органів та підрозділів служби цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України; 2) жінки, звільнені з роботи в зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації незалежно від форми власності за умови, що вагітна жінка була звільнена з роботи не раніше ніж за шість місяців до набуття права на одержання допомоги; 3) жінки, зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні; 4) аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів; 5) непрацюючі жінки; 6) жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які не сплачують страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Підстава для надання допомоги. Нею є видана лікувально-профілактичним закладом довідка встановленого зразка, заява матері, що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, а також довідка: 1) з основного місця служби чи навчання про те, що жінка служить або навчається;

2) ліквідаційної комісії про те, що жінка звільнена з роботи в зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації; 3) центру зайнятості про те, що жінка зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна; 4) Пенсійного фонду України про те, що жінка, яка є фізичною особою – підприємцем, перебуває (не перебуває) на обліку в органах Пенсійного фонду України та не бере участь на добровільних засадах у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Особи, які усиновили чи взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, подають рішення про усиновлення чи встановлення опіки.

Довідку для призначення і виплат державної допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, було затверджено наказом МОЗ України від 18 березня 2002 року № 93 (див. підп. 6.6. Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затв. наказом МОЗ України від 13 листопада 2001 року № 455).

Термін звернення за призначенням допомоги. Вона призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше ніж через шість місяців з дня закінчення відпустки в зв'язку з вагітністю та пологами.

Період, на який призначається допомога. Вона призначається на загальних підставах на період 126 календарних днів (70 днів до пологів і 56 днів після пологів) або на 140 календарних днів (70 днів до пологів і 70 днів після в разі ускладнення пологів або народження двох чи більше дітей) чи на 180 календарних днів (жінкам, віднесеним до 1-4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, тобто 90 днів до пологів і 90 днів після пологів).

Допомога виплачується жінкам за весь період відпустки й обчислюється сумарно та призначається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

У разі ускладнених пологів зазначена допомога донараховується на підставі довідки встановленого зразка,

виданої лікувально-профілактичним закладом. У разі народження мертвої дитини допомога в зв'язку з вагітністю та пологами виплачується на загальних підставах, а в разі викидня – не виплачується.

Особам, які усиновили чи взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога призначається за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення чи встановлення опіки над двома і більше дітьми, 90 календарних днів – для жінок, віднесених до 1-4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Розмір допомоги. Вона надається: 1) жінкам із числа військовослужбовців Збройних Сил України, Держприкордонслужби України, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, інших військових формувань, Держспецтрансслужби України, Держспецзв'язку України та із числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу органів та підрозділів служби цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України – у розмірі 100 відсотків грошового забезпечення; 2) жінкам, звільненим з роботи в зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації – у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу. Середня заробітна плата, з якої нараховується допомога, обчислюється згідно з Порядком обчислення середньої заробітної плати, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100; 3) жінкам, зареєстрованим у центрі зайнятості як безробітні – у розмірі 100 відсотків мінімального розміру допомоги по безробіттю; 4) аспіранткам, докторанткам, клінічним ординаторам, студенткам вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів – у розмірі місячної стипендії. Жінка, яка продовжує навчання, має право на виплату стипендії або допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за її вибором. При цьому допомога призначається з дня припинення виплати стипендії по день закінчення відпустки в зв'язку з вагітністю та пологами.

Покриття витрат на виплату допомоги здійснюється жінкам із числа військовослужбовців та прирівняних до них осіб за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на такі цілі відповідним відомством, а всім іншим категоріям жінок – за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенції до місцевих бюджетів.

11.4.3. Допомога при народженні дитини

Допомога при народженні дитини – це грошова виплата одному з батьків чи опікуну, що здійснюється частково одноразово та періодично до досягнення дитиною трирічного віку з метою створення належних умов дитині для її повноцінного утримання та виховання. Ознаки допомоги: 1) надається у грошовій формі; 2) призначається одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають з дитиною; 3) устанавлюється в твердому вигляді; 4) складається умовно з двох частин: одноразова допомога та періодичні виплати впродовж 36 місяців (до досягнення дитиною трирічного віку).

Право на допомогу. Зазначене право з моменту народження дитини і до досягнення нею одного року має за вибором один з батьків чи опікун, який постійно проживає разом з дитиною.

Підстави для призначення допомоги. Для призначення допомоги при народженні дитини органу соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, подається: 1) заява одного з батьків (опікуна), з яким постійно проживає дитина, що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) копія свідоцтва про народження дитини (з пред'явленням оригіналу). Заява може бути подана в електронній формі (з використанням засобів телекомунікаційних систем, через офіційний веб-сайт Мінсоцполітики України або інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, зокрема з використанням електронного цифрового підпису) структурному підрозділу з питань соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання заявника. У такому разі факт народження дитини на

території України підтверджується за інформацією з Державного реєстру актів цивільного стану громадян, отриманою шляхом електронної взаємодії в порядку, встановленому Мінсоцполітики України та Мін'юстом України. У разі надходження надісланої з використанням засобів телекомунікаційних систем заяви без електронного цифрового підпису громадянина орган соціального захисту населення повідомляє заявнику, що допомога при народженні дитини призначається лише після підписання в місячний строк зазначеної заяви. У разі непідписання заяви в зазначений строк подається нова заява. У разі звернення одного з батьків дитини (опікуна) за призначенням допомоги при народженні дитини орган соціального захисту населення за місцем проживання одного з батьків (опікуна), з яким постійно проживає дитина, має право отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій відомості, необхідні для призначення допомоги при народженні дитини.

Допомога при народженні дитини надається в розмірі, встановленому на дату народження дитини.

У разі народження (встановлення опіки) двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину.

У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не призначається.

Підстави для припинення виплати допомоги. Ними є: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 3) тимчасове влаштування дитини на повне державне утримання; 4) припинення опіки або звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини; 5) нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

Розмір допомоги. Допомога при народженні дитини призначається в розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово в сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів

України.

11.4.4. Допомога при усиновленні дитини

З 1 січня 2009 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування», який було прийнято Верховною Радою України 23 вересня 2008 року № 573-VI. Цим Законом була введена допомога при усиновленні (див. ст. 12-1–12-3 Закону). Якщо раніше право на допомогу при народженні дитини мали особи, що усиновили дитину віком до одного року, то зараз право на допомогу при усиновленні дитини мають усі усиновлювачі, незалежно від віку усиновленої дитини.

Допомога при усиновленні дитини – це грошова виплата особі, яка усиновила дитину незалежно від її віку, що здійснюється за правилами надання допомоги при народженні дитини.

Право на допомогу. Допомога при усиновленні дитини призначається усиновлювачу, який є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо усиновлювачами є подружжя – одному з них на їх розсуд).

Підстави призначення допомоги. Для призначення допомоги при усиновленні дитини органів соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, подаються такі документи: 1) заява усиновлювача (якщо усиновлювачами є подружжя – одного з них), що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) копія свідоцтва про народження дитини, виданого державним органом реєстрації актів цивільного стану після внесення змін до актового запису про народження дитини на підставі рішення суду про усиновлення дитини; 3) копія рішення суду про усиновлення дитини.

У разі смерті дитини до прийняття рішення про призначення допомоги при усиновленні дитини така допомога не виплачується.

Термін звернення. Допомога при усиновленні дитини призначається за умови, що звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 календарних місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Розмір допомоги. Допомога при усиновленні дитини призначається на кожну дитину в розмірі та в порядку, що встановлені для виплати допомоги при народженні дитини, на дату набрання законної сили рішенням про усиновлення.

Виплата допомоги при усиновленні дитини припиняється в разі: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини; 3) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 4) смерті дитини або отримувача допомоги; 5) перебування отримувача допомоги в місцях позбавлення волі за рішенням суду; 6) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним; 7) тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання.

Виплата допомоги при усиновленні дитини припиняється за рішенням органу, який призначив допомогу, прийнятим на підставі пропозицій служби у справах дітей, а в разі смерті дитини – повідомлення державного органу реєстрації актів цивільного стану з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини.

Контроль за цільовим використанням допомоги при усиновленні дитини здійснюється службами у справах дітей.

Допомога при усиновленні дитини призначається і виплачується усиновлювачу органами соціального захисту населення за місцем його реєстрації. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про недержання зазначеної допомоги в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Покриття витрат на виплату допомоги при усиновленні

дитини здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

11.4.5. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

В Україні сьогодні нараховується більше 71 тис. дітей-сиріт, з них лише 6 тис. живуть в інтернатних установах, а 14 тис. живуть у прийомних сім'ях і будинках сімейного типу, а решта – під опікою в основному родичів.

Право на допомогу. Відповідно до ст. 16 Закону допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним у встановленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, не призначається в разі перебування дитини на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома з опікуном чи піклувальником, зазначена допомога призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки навчального закладу про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування і є вихованцями дитячих навчальних закладів, що фінансуються не за рахунок бюджетних коштів, призначається на загальних підставах.

Документи, необхідні для призначення допомоги. Для одержання допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, до органу соціального захисту населення подаються такі документи: 1) заява опікуна чи піклувальника про призначення допомоги, яка складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) копія рішення органу опіки та піклування або суду про встановлення опіки чи

підклування над дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування; 3) копія свідоцтва про народження дитини; 4) довідка про реєстрацію місця проживання опікуна (підклувальника) та дитини (для дітей, над якими встановлено опіку чи піклування і які є вихованцями дитячих навчальних закладів, що фінансуються не за рахунок бюджетних коштів, – видана органом реєстрації довідка, у якій зазначено статус дитячого навчального закладу та за які кошти він фінансується, а також підтверджено факт перебування в ньому дітей); 5) довідки про місячні розміри пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги, що одержує на дитину опікун чи підклувальник (у разі одержання пенсії на дитину органи соціального захисту населення використовують відомості про розмір пенсії, що надійшли від органів Пенсійного фонду України на електронних носіях інформації); 6) медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18 років, виданий у встановленому МОЗ України порядку.

Розмір допомоги. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається в розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку.

У разі коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога (крім державної соціальної допомоги, що виплачується на дітей з інвалідністю відповідно до законодавства), розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги. Розмір призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги враховується як середньомісячний розмір зазначених виплат, одержаних на дитину за попередні дванадцять календарних місяців.

У разі передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку чи піклування або влаштування в дитячий будинок сімейного типу, прийомну сім'ю до розрахунку розміру допомоги на таку дитину не включається розмір призначеної державної соціальної допомоги на дітей-

сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У разі коли для дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, аліменти (за відсутності осіб, що за законом зобов'язані їх утримувати), пенсія, стипендія, державна допомога за попередні дванадцять календарних місяців не нараховувалися, зазначена допомога призначається в розмірі двох прожиткових мінімумів для дитини відповідного віку.

Термін призначення допомоги. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається на дванадцять місяців. Питання про продовження виплати допомоги вирішується на підставі заяви та довідок про місячні розміри пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги, що одержує опікун чи піклувальник на дитину.

Підстава для призупинення виплати допомоги. Ними є: 1) звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника; 2) працевлаштування або взяття шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку; 3) усиновлення дитини, передача дитини батькам; 4) досягнення дитиною 18-річного віку; 5) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини.

У разі виникнення обставин, унаслідок яких може бути припинена виплата зазначеної допомоги, її одержувачі, служба у справах дітей, виконавчий комітет сільської (селищної) ради або уповноважена особа об'єднаної територіальної громади зобов'язані в десятиденний строк повідомити про це органи соціального захисту населення, які виплачують допомогу.

Виплата допомоги припиняється за рішенням органу соціального захисту населення з місяця, що настає за місяцем, у якому виникли відповідні обставини. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається та виплачується органами соціального захисту населення за місцем проживання опікуна чи піклувальника або дитини.

11.4.6. Допомога на дітей одиницями матерям

Право на допомогу. Відповідно до ст. 18-1 Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", право на допомогу на

дітей одиницим матерям мають одиницим матері (які не перебувають у шлюбі), одиницим усиновлювачі, якщо в свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Право на допомогу на дітей одиницим матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одиницим мати, одиницим усиновлювач, мати (батько) в разі смерті одного з батьків зареєстрували шлюб, за ними зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, якщо такі діти не були усиновлені чоловіком (дружиною). Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, право на одержання допомоги, установлені на дітей одиницим матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, яка є батьком її дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога на дітей одиницим матерям не призначається в разі перебування дитини на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває на утриманні в інтернатному закладі за рахунок держави, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки навчального закладу про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Допомога на дітей одиницим матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги.

Умови призначення допомоги. Для призначення допомоги на дітей одиницим матерям до органу соціального захисту

населення подаються такі документи: 1) заява про призначення допомоги, що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини, виданий відділом державної реєстрації актів цивільного стану, або довідка про народження, видана виконавчим органом сільської, селищної, міської (крім міст обласного значення) рад, із зазначенням підстави внесення відомостей про батька дитини до актового запису про народження дитини відповідно до абзацу першого ч. 1 ст. 135 Сімейного кодексу України, або документ про народження, виданий компетентним органом іноземної держави, в якому відсутні відомості про батька, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку; 3) копія свідоцтва про народження дитини; 4) довідка про реєстрацію місця проживання матері та дитини. У разі неможливості одержати таку довідку допомога призначається на підставі висновку про початкову оцінку потреб дитини та сім'ї, наданого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, із зазначенням факту проживання дитини з матір'ю. Якщо дитина навчається за межами населеного пункту, в якому проживає мати, і не перебуває на повному державному утриманні, подається довідка про реєстрацію місця проживання матері та довідка про реєстрацію місця проживання або місця перебування (навчання) дитини.

Усиновлювачі подають також копію рішення про усиновлення. Мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію, подають копію свідоцтва про смерть одного з подружжя та довідку про те, що вони не одержують на дітей зазначені пенсії. Якщо одинока мати народила дитину за межами України і не може подати документ, який підтверджує той факт, що вона є одинокою матір'ю, рішення про призначення їй допомоги на дитину приймається органом соціального захисту населення на підставі висновку про початкову оцінку потреб дитини та сім'ї, наданого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із зазначенням інформації про факт проживання

дитини з матір'ю, і документа про народження дитини, легалізованого в установленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Якщо діти навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації, виплата допомоги на дітей одиноким матерям продовжується з місяця, в якому подано заяву з усіма необхідними документами, на підставі довідки навчального закладу – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Розмір допомоги. Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновлювачам, матерям (батькам) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається в розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців. Середньомісячний дохід сім'ї визначається за правилами, що зазначені у ч. 2 і 3 п. 34.

Зазначена допомога призначається на кожну дитину. Розмір допомоги перераховується з дня досягнення дитиною відповідного віку без звернення одержувача допомоги до органу соціального захисту населення. Розмір допомоги може бути перерахований з місяця подання отримувачем допомоги заяви до закінчення строку її призначення.

Термін призначення допомоги. Допомога на дітей одиноким матерям призначається з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 18-річного віку (якщо діти навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації, – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) включно.

Допомога виплачується протягом шести календарних місяців.

Припинення виплати допомоги. Виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) припиняється в разі: 1) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав; 2) позбавлення волі отримувача допомоги за вироком суду; 3) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним; 4) реєстрації дитиною шлюбу до досягнення нею 18-річного віку; 5) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законом; 6) смерті дитини; 7) смерті отримувача допомоги.

Зупинення виплати допомоги. Виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) зупиняється в разі: 1) тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання; 2) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 3) тимчасового працевлаштування дитини.

Органи, що призначають допомогу. Допомога на дітей одиноким матерям призначається органами соціального захисту населення за місцем їх проживання. Допомога може бути призначена за місцем фактичного проживання за умови подання довідки про недержання зазначеної допомоги в органі соціального захисту населення за місцем реєстрації.

11.4.7. Строк розгляду документів для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, подаються особою, яка претендує на призначення допомоги, особисто. За наявності письмової заяви особи, яка претендує на призначення зазначеної допомоги, але за станом здоров'я або з інших поважних причин (догляд за особою з інвалідністю I групи, дитиною з інвалідністю віком до 16 років тощо) не може особисто зібрати необхідні документи, збір зазначених документів покладається на органи, що призначають допомогу.

У сільській місцевості прийняття заяв з необхідними документами для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми і передачу їх відповідним органам соціального захисту

населення здійснюють особи, уповноважені виконавчими комітетами сільських і селищних рад. Працівники дипломатичної служби та члени їх сімей, які перебувають у довготерміновому відрядженні, особисто подають письмову заяву та необхідні документи для призначення допомоги при народженні дитини, які надсилаються до органу соціального захисту населення за місцем реєстрації заявників.

Документи, необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, розглядаються органом, що призначає і виплачує державну допомогу, протягом десяти днів з дня подання заяви.

У разі подання заяви в електронній формі з використанням електронного цифрового підпису про призначення допомоги при народженні дитини така допомога призначається не пізніше ніж наступного робочого дня після отримання заяви органом соціального захисту населення.

У разі коли до заяви не додані всі необхідні документи, орган соціального захисту населення повідомляє заявника, які документи мають бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше ніж протягом одного місяця з дня одержання зазначеного повідомлення, днем (місяцем) звернення за призначенням допомоги вважається день (місяць) прийняття або відправлення заяви.

Орган, що призначає і виплачує державну допомогу сім'ям з дітьми, повинен давати роз'яснення з питань її призначення і виплати та надавати заявнику допомогу в одержанні необхідних документів.

Особи, яким виплачується державна допомога сім'ям з дітьми, у разі виникнення обставин, які призводять до припинення виплати допомоги, зобов'язані в десятиденний строк повідомити про це органи соціального захисту населення. Виплата допомоги припиняється за рішенням органу, що призначає та виплачує цю допомогу, з місяця, що настає після місяця, у якому виникли такі обставини.

На кожного одержувача державної допомоги сім'ям з дітьми органом соціального захисту населення ведеться особова справа, у якій зберігаються документи, на підставі яких призначена допомога, а також розрахунки її розміру.

11.4.8. Виплата державної допомоги сім'ям з дітьми

Державна допомога сім'ям з дітьми виплачується щомісяця за вибором матері (батька, опікуна, піклувальника чи усиновлювача), якій призначена допомога, Українським державним підприємством поштового зв'язку "Укрпошта" за місцем її проживання або через уповноважені банки, визначені в установленому законодавством порядку.

Перерахування коштів Українському державному підприємству поштового зв'язку «Укрпошта» та уповноваженим банкам для забезпечення виплати державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється органами соціального захисту населення.

У разі зміни місця проживання одержувача державної допомоги сім'ям з дітьми виплата її продовжується органом соціального захисту населення за новим місцем проживання або відбування покарання з місяця звернення.

Допомога, яка не отримана вчасно внаслідок невиконання її отримувачами умов, визначених Порядком, виплачується за минулий з моменту призначення час, але не більш як за шість місяців з місяця звернення за її одержанням, крім випадків, визначених у ч.10 п. 35 Порядку.

Призначені, але своєчасно не одержані суми державної допомоги сім'ям з дітьми з вини органу, що призначає або виплачує зазначену допомогу, виплачуються протягом будь-якого часу без обмежень. При цьому виплата здійснюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму, встановленого на день її призначення.

Призначені суми допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами при народженні дитини, на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги при усиновленні дитини, на дітей самотніми матерями, недоодержані в зв'язку зі смертю одержувача, виплачуються членам сім'ї померлого, які проживали разом з ним на день його смерті або опікуну (піклувальнику). Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшло не пізніше ніж протягом трьох місяців після смерті одержувача.

У разі затвердження нового розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку розмір допомоги по вагітності і пологах, допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, та допомоги на дітей самотніми матерями перераховуються без звернення осіб, яким вони призначені, з місяця набрання чинності актом законодавства, що встановлює новий прожитковий мінімум.

11.5. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям

Правова база: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затв. постановою КМУ від 24 лютого 2003 року № 250.

Відповідно до ст. 1 Закону:

– державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї;

– сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має самотня особа;

– малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї;

– прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення;

– середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім

допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. До сукупного доходу сім'ї не враховується грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, на час її проведення.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям призначається і виплачується в грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Призначення і виплата соціальної допомоги здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, структурними підрозділами з питань праці та соціального захисту населення виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем реєстрації уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї.

На кожного отримувача соціальної допомоги орган соціального захисту населення формує особову справу, де зберігаються документи, необхідні для призначення соціальної допомоги, а також розрахунки її розміру. Строк зберігання особової справи становить п'ять років після припинення виплати.

Необхідні документи. Для призначення соціальної допомоги уповноважений представник сім'ї подає органу соціального захисту населення такі документи: 1) заяву; 2) документ, що посвідчує особу уповноваженого представника сім'ї; 3) декларацію про доходи та майно (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї); 4) довідку про наявність та розмір земельної частки (паю). Інформація про склад сім'ї заявника зазначається в декларації про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги. Форми заяви, декларації про доходи та майно затверджуються Мінсоцполітики України.

Склад сім'ї. До складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання в

загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неodrужені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II груп або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні в зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і здійснює догляд за ним; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні.

Для призначення соціальної допомоги на наступний строк уповноважений представник сім'ї подає заяву і декларацію про доходи та майно.

У разі коли дитина, яка перебуває на повному державному утриманні, проводить канікули вдома, сім'я має право звернутися за призначенням соціальної допомоги за повні місяці перебування дитини вдома на підставі довідки відповідного закладу про зняття дитини з матеріального забезпечення. При цьому дитина включається до складу сім'ї і зазначена допомога призначається (перераховується) на період перебування дитини вдома.

Строк призначення допомоги. Соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи. У разі коли до заяви не додані всі необхідні документи, орган соціального захисту населення повідомляє уповноваженого представника сім'ї, які документи повинні бути подані додатково. Орган соціального захисту населення видає уповноваженому представнику сім'ї повідомлення про прийняття заяви та документів із зазначенням дати прийняття. Рішення про призначення соціальної допомоги

або про відмову в її наданні приймається органом соціального захисту населення протягом десяти календарних днів. У разі прийняття рішення про відмову в наданні соціальної допомоги орган соціального захисту населення письмово повідомляє про це уповноваженого представника сім'ї із зазначенням підстав відмови та порядку оскарження рішення.

Соціальна допомога не призначається в разі, коли:

– працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації протягом трьох місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги (крім осіб, які в установленому порядку визнані безробітними та за інформацією центрів зайнятості не порушують законодавство про зайнятість щодо сприяння своєму працевлаштуванню; осіб, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку; осіб, які доглядають за особами з інвалідністю I групи або дітьми з інвалідністю віком до 18 років, за особами з інвалідністю II групи внаслідок психічного розладу, а також за особами, які досягли 80-річного віку; фізичних осіб, які надають соціальні послуги);

– під час вибіркового обстеження матеріально-побутових умов сім'ї з'ясовано, що малозабезпечена сім'я має додаткові джерела для існування, не зазначені в декларації про доходи та майно (здача в найм або оренду житлового приміщення (будинку) або його частини; один чи кілька членів сім'ї працюють без оформлення трудових відносин в установленому порядку; можливість отримання доходу від утримання худоби, птиці, інших тварин; дохід від народних промислів, використання наявної сільськогосподарської техніки, вантажної машини, мікроавтобуса тощо);

– особи, які входять до складу малозабезпеченої сім'ї, протягом 12 місяців перед зверненням за наданням соціальної

допомоги здійснили купівлю земельної ділянки, квартири (будинку), автомобіля, транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку тощо або оплатили послуги з навчання, будівництва, ремонту квартири (будинку) або автомобіля, транспортного засобу (механізму), телефонного (в тому числі мобільного) зв'язку тощо (крім житлово-комунальних послуг, у межах норм споживання та медичних послуг, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності) в сумі, яка на час звернення перевищує 10-кратну величину прожиткового мінімуму для сім'ї;

– у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинок) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 кв. метр на одного члена сім'ї та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю, чи більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму).

За наявності таких обставин державна соціальна допомога може бути призначена в разі, коли:

– у складі сім'ї є особа з інвалідністю;

– у малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років);

– неможливість отримання будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів сім'ї. Рішення про призначення державної соціальної допомоги в таких випадках приймається на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, яка звернулася за призначенням такої допомоги.

Рішення органу соціального захисту населення про призначення соціальної допомоги чи про відмову в її наданні може бути оскаржено до органу виконавчої влади вищого рівня або до суду.

Визначення розміру соціальної допомоги здійснюється відповідно до ст. 5 Закону та п. 14-16 Порядку.

Розмір державної соціальної допомоги визначається за

методикою, встановленою Мінсоцполітики України, як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою Мінсоцполітики України, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється, виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України, і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Для кожної дитини (крім дитини з інвалідністю), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 відсотків, а для кожної дитини з інвалідністю, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень проводиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є особами з інвалідністю I або II групи, – на 20 відсотків.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 відсотків.

Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 гривень, на кожну дитину віком від 13 до 18 років – на 500 гривень.

Максимальний розмір державної соціальної допомоги з урахуванням збільшення її розміру на кожну дитину, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, не може перевищувати прожитковий мінімум для сім'ї.

Зменшення розміру соціальної допомоги. Призначена соціальна допомога може бути зменшена до 50 відсотків її розміру в разі невикористання сім'єю можливостей знаходження

додаткових джерел для існування. У разі повторного подання інформації про відсутність доходів у працездатних осіб, які включені до складу сім'ї (крім осіб, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, що потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікувально-консультаційної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку; осіб, які доглядають за особами з інвалідністю I групи або дітьми з інвалідністю віком до 16 років та особами, які досягли 80-річного віку; осіб, які в установленому порядку визнані безробітними та за інформацією центрів зайнятості не порушують законодавство про зайнятість щодо сприяння своєму працевлаштуванню), а також якщо середньомісячний розмір доходів залишається меншим ніж розмір мінімальної заробітної плати, розмір соціальної допомоги поступово зменшується при кожному наступному зверненні за її призначенням відповідно на 20, 20 і 10 відсотків. Соціальна допомога може призначатися без зменшення її розміру на підставі рішень районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій та виконавчих комітетів міських і районних у містах (у разі їх створення) рад або утворених ними комісій. Рішення про призначення соціальної допомоги в таких випадках приймається на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї.

Перерахунок розміру соціальної допомоги. Розмір соціальної допомоги може бути перерахований з місяця подання заяви уповноваженим представником сім'ї до закінчення строку призначення. У разі затвердження нового рівня забезпечення прожиткового мінімуму розмір соціальної допомоги перераховується без звернення уповноваженого представника сім'ї. Органи соціального захисту населення проводять перерахунок раніше призначеної соціальної допомоги з місяця встановлення нового рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Строки, на які призначається соціальна допомога. Соціальна допомога призначається на шість місяців. Одиноким особам, які за результатами медико-соціальної експертизи визнані непрацездатними і не мають інших джерел існування (не

отримують доходів, передбачених Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, крім доходів від особистого селянського господарства), соціальна допомога може бути призначена на строк визнання особи непрацездатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел існування за тих же умов, соціальна допомога може бути призначена довічно.

Виплати соціальної допомоги. Державна соціальна допомога виплачується раз на місяць за місцем проживання уповноваженого представника сім'ї державними підприємствами зв'язку чи перераховується на особовий рахунок уповноваженого представника сім'ї в банківській установі. Не отримана своєчасно з вини сім'ї державна соціальна допомога може бути отримана в наступному місяці, але не пізніше місяця після закінчення строку, на який вона призначена. Затримка виплати державної соціальної допомоги з вини органу, що її призначає чи виплачує, не допускається. При переїзді сім'ї в іншу місцевість виплата призначеної державної соціальної допомоги за попереднім місцем проживання припиняється.

Фінансування державної соціальної допомоги. Покриття витрат на виплату державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям здійснюється за рахунок субвенцій з державного бюджету до місцевих бюджетів. За рахунок місцевих бюджетів та спеціально створених регіональних фондів соціальної допомоги органи місцевого самоврядування можуть проводити доплати до встановлених відповідно до цього Закону розмірів державної соціальної допомоги, виходячи із затвердженого регіонального прожиткового мінімуму.

11.6. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю

Правова база: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; постанова КМУ від 26 липня 2001 року № 889 «Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання

державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років»; Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 16 років, затв. спільним наказом МОЗ України, Мінпраці та соцполітики України, МФ України від 8 листопада 2001 року № 454/474/516; Порядок надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, затв. спільним наказом Мінпраці та соцполітики України, МОЗ України, МФ України від 30 квітня 2002 року № 226/293/169.

Дитина з інвалідністю – це особа, якій ЛКК лікувального закладу встановлена інвалідність у віці до 18 років. Офіційне визначення категорії «дитина з інвалідністю» дано в ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Дітям з інвалідністю група інвалідності не встановлюється, а за правовим статусом вони прирівнюються до осіб з інвалідністю І групи.

Особа з інвалідністю з дитинства – це особа віком від 18 років і більше, якій МСЕК установа група інвалідності в зв'язку з такою причиною, як інвалідність з дитинства (анатомічні дефекти та загальні захворювання, що призвели до обмеження життєдіяльності, відбулись у віці до 18 років).

Законний представник особи з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю – це їх батьки, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, усиновителі, опікуни, піклувальники.

Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» визначає умови призначення та порядок надання і виплати: а) державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю віком до 18 років; б) надбавок на догляд за особою з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю віком до 18 років; в) допомоги на поховання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю віком до 18 років.

11.6.1. Порядок призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю

Право на допомогу. Державна соціальна допомога призначається і виплачується: а) громадянам України, які постійно проживають на території України; б) іноземним громадянам та особам без громадянства, які переселилися з інших держав на постійне проживання в Україну, та особам, які набули статусу біженців. Вона призначається особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю структурними підрозділами з питань соціального захисту населення райдержадміністрацій.

Право на державну соціальну допомогу мають особи з інвалідністю з дитинства та діти з інвалідністю віком до 18 років. Причина, група інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність особам з інвалідністю з дитинства, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством України. Причина і строк, на який встановлюється інвалідність дітям з інвалідністю, визначаються лікарсько-консультативними комісіями дитячих лікувально-профілактичних закладів.

Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», призначається за вибором осіб з інвалідністю з дитинства (законних представників осіб з інвалідністю з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей з інвалідністю) державна соціальна допомога відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з

інвалідністю». При цьому, якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на пенсію в зв'язку з втратою годувальника і державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», ці виплати призначаються одночасно.

Розмір допомоги. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю призначається в таких розмірах: 1) особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 2) особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 3) особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 4) на дітей з інвалідністю віком до 18 років – 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Державна соціальна допомога призначається на кожну особу з інвалідністю з дитинства чи дитину з інвалідністю відповідно до Порядку.

Необхідно мати на увазі, що відповідно до п. 1 постанови КМУ від 26 березня 2008 року № 265 у разі, коли щомісячний розмір пенсійних виплат, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства і дітям з інвалідністю (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги, сум індексацій та інших доплат, установлених законодавством, крім пенсій за особливі заслуги перед Україною) не досягає прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, таким особам надається щомісячна державна адресна допомога в сумі, що не вистачає до визначеного розміру.

Розмір державної соціальної допомоги встановлюється відповідно до прожиткового мінімуму, що визначається згідно з законодавством України. У разі збільшення прожиткового мінімуму перерахунок державної соціальної допомоги здійснюється місцевими органами з питань соціального захисту населення без подання одержувачем заяви, але з оформленням

відповідного рішення про перерахунок у встановленому порядку. Виплата в новому розмірі здійснюється з місяця, наступного за тим, у якому збільшився прожитковий мінімум, якщо інше не передбачено чинним законодавством. Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законів про збільшення розміру прожиткового мінімуму. При визначенні розмірів надбавок на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які потребують постійного стороннього догляду або допомоги (прикуті до ліжка, сліпоглухонімі, з психічними вадами тощо) внаслідок захворювань за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, не може застосовуватися рівень забезпечення прожиткового мінімуму. У разі якщо щомісячний розмір державної соціальної допомоги з надбавкою на догляд особам з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи не досягає розміру державної соціальної допомоги з надбавкою на догляд, що виплачується на дітей з інвалідністю підгрупи А віком від 6 до 18 років, здійснюється щомісячна доплата в сумі, що не вистачає до зазначеного розміру.

Терміни інформування про право на допомогу. Органи медико-соціальної експертизи та заклади охорони здоров'я в триденний строк зобов'язані надіслати виписку з акта огляду медико-соціальною експертною комісією особи з інвалідністю з дитинства або медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18 років до місцевого органу з питань соціального захисту населення за місцем проживання особи з інвалідністю з дитинства або законного представника дитини з інвалідністю. Не пізніше 10 днів після надходження зазначених документів місцевий орган з питань соціального захисту населення зобов'язаний направити письмове повідомлення особі з інвалідністю з дитинства, законному представнику дитини з інвалідністю про право на державну соціальну допомогу, умови, розмір і порядок її призначення.

Підстави для призначення допомоги. Для призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства і дітям з інвалідністю подаються такі документи:

1) заява про призначення всіх видів соціальної допомоги за формою, що затверджується наказом Мінсоцполітики України; 2) паспорт або в разі його відсутності інший документ, що може засвідчувати особу, яка подає заяву; 3) довідка про реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку в паспорті); 4) оригінал та копія свідоцтва про народження дитини з інвалідністю; 5) довідка з місця навчання із зазначенням перебування (неперебування) на повному державному утриманні; 6) копія рішення суду про усиновлення дитини; 7) довідка про місце проживання особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю чи копія паспорта особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю з відомостями про місце проживання; 8) довідка про місце проживання законного представника, піклувальника, який подав заяву, чи копія паспорта з відомостями про місце проживання. Іноземці та особи без громадянства додатково подають копію посвідки на постійне або тимчасове проживання.

Подання заяви. Заява про призначення державної соціальної допомоги подається особою з інвалідністю з дитинства до місцевого органу з питань соціального захисту населення за місцем постійного проживання або за місцем фактичного проживання, при умові подання довідки про недержання цієї допомоги в місцевому органі з питань соціального захисту населення за місцем постійного проживання. Заява про призначення державної соціальної допомоги особі з інвалідністю з дитинства, який визнаний недієздатним, а також на дитину з інвалідністю подається одним із законних представників за місцем постійного проживання або за місцем фактичного проживання особи, яка подає заяву, при умові подання довідки про недержання цієї допомоги в місцевому органі з питань соціального захисту населення за місцем постійного проживання. Якщо законний представник

проживає за іншою адресою, ніж дитина з інвалідністю, то разом із заявою він подає довідку місцевого органу з питань соціального захисту населення про те, що другий із законних представників не отримує державну соціальну допомогу на дитину з інвалідністю за місцем свого проживання. Якщо із заявою звертається опікун або піклувальник, подається також: 1) копія рішення про встановлення опіки (піклування) та призначення дитині з інвалідністю опікуна (піклувальника); 2) копія рішення суду про визнання особи з інвалідністю з дитинства недієздатним; 3) копія рішення суду про призначення опікуна особі з інвалідністю з дитинства або копія документа, що підтверджує повноваження представника закладу (органу опіки та піклування), який виконує функції опікуна.

Термін, на який призначається допомога. Державна соціальна допомога призначається з дня звернення за її призначенням. Днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день приймання місцевим органом з питань соціального захисту населення заяви з усіма необхідними документами. Якщо заява про призначення державної соціальної допомоги надсилається поштою і при цьому подаються також усі необхідні документи, то днем звернення за державною соціальною допомогою вважається дата, вказана в поштовому штампелі місця відправлення заяви. У тих випадках, коли до заяви про призначення державної соціальної допомоги додані не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше 3 місяців з дня відправлення повідомлення про необхідність подання додаткових документів, то днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийняття або відправлення заяви про призначення такої допомоги. Заява про призначення державної соціальної допомоги розглядається місцевими органами з питань соціального захисту населення не пізніше 10 днів після надходження заяви з усіма необхідними документами.

Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої

органами медико-соціальної експертизи. На дітей з інвалідністю державна соціальна допомога призначається на строк, зазначений у медичному висновку про дитину з інвалідністю, який видається в порядку, встановленому Міністерством охорони здоров'я України, але не більш як по місяць досягнення дитиною з інвалідністю 18-річного віку включно.

На дітей з інвалідністю державна соціальна допомога призначається законному представнику, незалежно від того, чиї дані вказані в третій графі (прізвище, ім'я, по батькові матері, батька, опікуна, піклувальника) медичного висновку про дитину з інвалідністю, виданого лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу. Діти з інвалідністю віком від 16 до 18 років можуть бути отримувачами державної соціальної допомоги на себе, якщо вони набули неповної або повної цивільної дієздатності. Надання особам неповної або повної цивільної дієздатності здійснюється відповідно до чинного законодавства України. Якщо над дитиною з інвалідністю, із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка перебуває в навчальному закладі, закладі охорони здоров'я або закладі соціального захисту населення, не встановлено опіку чи піклування або не призначено опікуна чи піклувальника, опіку або піклування над нею здійснює цей заклад в особі керівника цієї установи.

Зміна розміру допомоги. У разі зміни групи (підгрупи) інвалідності державна соціальна допомога в новому розмірі виплачується особі з інвалідністю з дитинства з дня зміни групи (підгрупи) інвалідності, якщо така зміна приводить до збільшення розміру, а при зменшенні розміру допомоги – з місяця, що настає за тим, у якому встановлена нова група (підгрупа) інвалідності. У разі зміни категорії в дитини з інвалідністю державна соціальна допомога (в тому числі з надбавкою на догляд у разі її призначення) виплачується законному представнику дитини з інвалідністю з дня зміни категорії в дитини з інвалідністю, якщо така зміна приводить до збільшення розміру, а при зменшенні розміру допомоги – з місяця, що настає за тим, у якому встановлена нова категорія дитині з інвалідністю.

Перерахунок розміру допомоги. Перерахунок розміру державної соціальної допомоги в зв'язку зі зміною групи (підгрупи) інвалідності особи з інвалідністю з дитинства місцеві органи з питань соціального захисту населення здійснюють без подання заяви одержувачем на підставі виписки з акта огляду МСЕК особи з інвалідністю з дитинства. Перерахунок розміру державної соціальної допомоги (в тому числі з надбавкою на догляд у разі її призначення) в зв'язку зі зміною категорії в дитини з інвалідністю місцеві органи з питань соціального захисту населення здійснюють без подання заяви законним представником дитини з інвалідністю на підставі медичного висновку про дитину з інвалідністю. Цей перерахунок оформлюється рішенням місцевого органу з питань соціального захисту населення, відповідно до Інструкції щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги, затвердженої наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19 вересня 2006 року № 345, яке зберігається в особовій справі особи з інвалідністю з дитинства чи дитини з інвалідністю.

Зупинення виплати допомоги. Виплата державної соціальної допомоги зупиняється у випадку пропуску особою з інвалідністю з дитинства строку переогляду стану здоров'я органами медико-соціальної експертизи або дитиною з інвалідністю – лікарсько-консультативними комісіями дитячих лікувально-профілактичних закладів, а в разі визнання знову особою з інвалідністю з дитинства або дитиною з інвалідністю виплата державної соціальної допомоги поновлюється з дня зупинення, але не більше як за один місяць. При цьому, якщо при переогляді особи з інвалідністю з дитинства переведено до іншої групи (підгрупи) (вищої або нижчої), а дитину з інвалідністю – до іншої категорії, державна соціальна допомога за зазначений період виплачується за попередньою групою (підгрупою) особі з інвалідністю з дитинства, дитині з інвалідністю – за попередньою категорією в розмірах, що були встановлені у відповідних періодах. Якщо строк переогляду пропущено з поважної причини, що підтверджується органом

медико-соціальної експертизи, лікарсько-консультативною комісією дитячого лікувально-профілактичного закладу, то виплата державної соціальної допомоги поновлюється з дня зупинення виплати, але не більш як за 3 роки, за умови, що протягом цього періоду особа визнана особою з інвалідністю або дитиною з інвалідністю. За місяць до закінчення строку виплати державної соціальної допомоги місцевий орган з питань соціального захисту населення зобов'язаний у письмовій формі повідомити особу з інвалідністю з дитинства, а також законного представника дитини з інвалідністю про причину припинення її виплати.

Особова справа. На кожного одержувача державної соціальної допомоги місцевим органом з питань соціального захисту населення формується особова справа, в якій зберігаються документи, необхідні для призначення державної соціальної допомоги, а також розрахунки їх розмірів. Одержувачам державної соціальної допомоги місцеві органи з питань соціального захисту населення, які її призначили, видають посвідчення встановленого зразка.

11.6.2. Надбавки на догляд за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю

Види надбавок. До державної соціальної допомоги призначаються також надбавки на догляд: а) за особами з інвалідністю з дитинства I групи; б) за самотніми особами з інвалідністю з дитинства II і III групи, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду; в) за дітьми з інвалідністю. Самотні особи з інвалідністю з дитинства II і III групи в своїй заяві про призначення державної соціальної допомоги повідомляють про відсутність працездатних родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати (незалежно від місця їх проживання), а також додатково подають довідку про склад сім'ї, видану уповноваженим органом за місцем проживання.

До державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю віком до 18 років призначається надбавка на догляд за ними.

Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років призначається одному з непрацюючих батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Одиноким матерям (одиноким батькам) надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років призначається незалежно від факту роботи, навчання та служби.

Розмір надбавки на догляд. Він становить: 1) за особою з інвалідністю з дитинства I групи, віднесеним до підгрупи А, – 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 2) за особою з інвалідністю з дитинства I групи, віднесеним до підгрупи Б, – 50 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 3) за одинокою особою з інвалідністю з дитинства II або III групи, які за висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу потребують постійного стороннього догляду, – 15 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 4) за дитиною з інвалідністю віком до 6 років, віднесеною до підгрупи А, – 100 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; 5) за дитиною з інвалідністю віком до 6 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; 6) за дитиною з інвалідністю віком від 6 до 18 років, віднесеною до підгрупи А, – 100 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років; 7) за дитиною з інвалідністю віком від 6 до 18 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд призначається з дня звернення за її призначенням.

Умови призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю одинокій матері або одинокому батькові вказані у п. 3.6. і 3.7. Порядку. Для призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю одинока матір додатково до документів, зазначених у підп. 2.4. Порядку, подає: 1) оригінал довідки органу реєстрації актів цивільного стану про підстави внесення до книги реєстрації народження відомостей про батька дитини (на яку призначається надбавка на догляд), якщо одинока мати

не перебуває (не перебувала) на обліку в місцевих органах з питань соціального захисту населення як одинока мати, або довідку зазначених органів про те, що вона перебуває (перебувала) на обліку як одинока мати дитини з інвалідністю, на яку призначається надбавка на догляд; 2) довідку про спільне проживання з дитиною з інвалідністю, видану уповноваженим органом за місцем проживання. При неможливості отримати таку довідку місцевий орган з питань соціального захисту населення здійснює обстеження на дому і складає акт обстеження з висвітленням цих фактів за формою згідно з додатком 1. Для призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю одинокий батько додатково до документів, зазначених у п. 2.4. Порядку, подає: 1) копію рішення суду про встановлення батьківства (крім випадку, коли відомості про батька зазначено в свідоцтві про народження дитини); 2) копію рішення суду про позбавлення батьківських прав (крім випадку, коли реєстрацію дитини проведено відповідно до ч. 2 ст. 135 Сімейного кодексу України); 3) довідку про спільне проживання з дитиною з інвалідністю, видану уповноваженим органом за місцем проживання. У разі неможливості отримати таку довідку місцевий орган з питань соціального захисту населення здійснює обстеження на дому і складає акт обстеження з висвітленням цих фактів за формою згідно з додатком 1.

Для призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А законний представник додатково до документів, зазначених у п. 2.4. Порядку, подає довідку про спільне проживання з дитиною з інвалідністю підгрупи А, видану уповноваженим органом за місцем проживання. У разі неможливості отримати таку довідку місцевий орган з питань соціального захисту населення здійснює обстеження на дому і складає акт обстеження з висвітленням цих фактів за формою згідно з додатком 1.

Для призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють, не навчаються (крім заочної форми навчання), не проходять службу, не займають виборну посаду і фактично здійснюють догляд за дитиною з

інвалідністю, додатково до документів, зазначених у пункті 2.4. Порядку, подаються: 1) заява про призначення надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю; 2) довідка про склад сім'ї (крім сім'ї опікуна, піклувальника) із зазначенням прізвищ, імен та по батькові, родинних стосунків членів сім'ї; 3) копія трудової книжки, довідка з центру зайнятості про те, що особа не перебуває на обліку як безробітна, довідка про доходи за останній звітний період (рік), а в разі відсутності трудової книжки – лише зазначені довідки; 4) довідка про спільне проживання дитини з інвалідністю з одним з батьків, усиновителем, опікуном, піклувальником, видана уповноваженим органом за місцем проживання. При неможливості отримати таку довідку орган праці та соціального захисту здійснює обстеження на дому і складає акт обстеження з висвітленням цих фактів; 5) довідка з місця навчання дитини.

Термін, на який призначається надбавка. Надбавка на догляд за особою з інвалідністю з дитинства призначається на строк інвалідності, вказаний у виписці з акта огляду МСЕК. Надбавка на догляд за дитиною призначається на строк призначення державної соціальної допомоги. У разі встановлення дитині з інвалідністю, яка досягла 18-річного віку, групи інвалідності, надбавка на догляд встановлюється з місяця, наступного за тим, у якому органом медико-соціальної експертизи дитині з інвалідністю встановлена група інвалідності.

Право на надбавку. Надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють, не навчаються (крім заочної форми навчання), не проходять службу, не займають виборну посаду і фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю. Одному з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікуну, піклувальнику надбавка на догляд за дитиною з інвалідністю підгрупи А, а також одинокій матері (одинокому батьку) призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби. Надбавка на догляд призначається особам, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення

нею трирічного віку, у відпустці в зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати незалежно від того, за якою дитиною вона знаходиться у відпустці, у разі якщо дитина з інвалідністю потребує домашнього догляду за умови фактичного догляду за нею. Надбавка на догляд призначається на кожну дитину з інвалідністю, на яку призначена державна соціальна допомога.

Перерахунок розміру надбавки. Перерахунок розміру надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю, якій виповнилося 6 років, місцеві органи з питань соціального захисту населення здійснюють без подання одержувачем заяви, але з оформленням рішення про перерахунок в установленому порядку. У новому розмірі надбавка на догляд встановлюється з дня, коли дитині виповнилося 6 років.

Припинення виплати надбавки. У разі працевлаштування особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною з інвалідністю (крім одиноких матерів, одиноких батьків дітей з інвалідністю та одного з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікунів, піклувальників дитини з інвалідністю підгрупи А), виплата надбавки на догляд припиняється з місяця, наступного за місяцем, у якому відбулося працевлаштування. Якщо працевлаштування особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною з інвалідністю (крім одиноких матерів, одиноких батьків дітей з інвалідністю та одного з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновителів, опікунів, піклувальників дитини з інвалідністю підгрупи А), було короткотерміновим (меншим від календарного місяця), виплата надбавки на догляд не припиняється. Перерахунок державної соціальної допомоги без надбавки на догляд проводиться на підставі рішення місцевого органу з питань соціального захисту населення з дня працевлаштування по день звільнення одержувача.

У разі виникнення обставин, які призводять до припинення виплати надбавки на догляд, одержувачі зобов'язані повідомити про це місцеві органи з питань соціального захисту населення. Зняття надбавки на догляд у таких випадках проводиться з

місяця, наступного за тим, в якому виникли ці обставини.

Під час перебування особи з інвалідністю з дитинства на повному державному утриманні надбавка на догляд не призначається.

11.6.3. Виплата державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю

Державна соціальна допомога виплачується державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку за місцем проживання особи з інвалідністю з дитинства або законного представника, яким призначена допомога на дітей з інвалідністю або осіб з інвалідністю, які визнані недієздатними. Виплата державної соціальної допомоги проводиться щомісяця за поточний місяць за графіками, які складаються державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку та узгоджуються з місцевими органами з питань соціального захисту населення.

Виплата державної соціальної допомоги може здійснюватися через установи уповноважених банків за письмовою заявою одержувача згідно з діючим Порядком виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки в банках, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 № 1596.

Перерахування коштів державним підприємствам і об'єднанням зв'язку та установам уповноважених банків для забезпечення виплати державної соціальної допомоги здійснюється органами Державного казначейства України за поданням відповідних місцевих органів з питань соціального захисту населення.

У разі зміни одержувачем державної соціальної допомоги місця проживання виплата цієї допомоги продовжується відповідним місцевим органом з питань соціального захисту населення за новим місцем проживання з дня, наступного за днем припинення цієї виплати за попереднім місцем проживання.

Припинення виплати державної соціальної допомоги (у тому

числі з надбавкою) в зв'язку з відновленням здоров'я здійснюється з місяця, наступного за тим, в якому особу не визнано особою з інвалідністю.

Призначена державна соціальна допомога виплачується особі з інвалідністю з дитинства незалежно від одержуваного ним заробітку, стипендії, аліментів або інших доходів. Державна соціальна допомога, яка призначається на дитину з інвалідністю віком до 18 років, виплачується незалежно від одержання на неї інших видів допомоги. Державна соціальна допомога може виплачуватися за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначаються законодавством України.

Особам з інвалідністю з дитинства, які перебувають на повному державному утриманні в будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, пансіонатах для ветеранів війни та праці, стаціонарних відділеннях територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), навчальних закладах тощо, виплачується 25 відсотків призначеного розміру державної соціальної допомоги. Різниця між розміром призначеної державної соціальної допомоги особі з інвалідністю з дитинства, яка перебуває в установі (закладі), і розміром державної соціальної допомоги, яка виплачується особі з інвалідністю з дитинства, перераховується установі (закладу), де перебуває особа з інвалідністю з дитинства, за його особистою письмовою заявою або заявою його законного представника. У разі тимчасового вибуття з установи (закладу) в зв'язку з хворобою або за особистими мотивами (без виключення зі списку підопічних) призначена державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі за весь період відсутності в установі (закладі) з дати вибуття до дати повернення включно. Виплата в указаний період проводиться на підставі наказу (витягу з наказу) установи (закладу) про зняття з матеріального забезпечення, копія якого надсилається місцевому органу з питань соціального захисту населення за місцезнаходженням установи (закладу), який видає розпорядження про припинення перерахування частини державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства установі (закладу). Виплата в повному розмірі

державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства в разі влаштування їх до установи (закладу) на повне державне утримання або зняття з повного державного утримання відповідно припиняється або відновлюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому виникли ці обставини.

Дітям з інвалідністю із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки в банку. Іншим дітям з інвалідністю, які перебувають у будинках-інтернатах, навчальних закладах, інших стаціонарних установах (закладах) на повному державному утриманні, призначена державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50 відсотків та перераховується на їх особисті рахунки в банку. При цьому частина державної соціальної допомоги, що залишилася після виплати суми державної соціальної допомоги, перераховується на банківський рахунок установи (закладу) за місцем перебування дитини і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей. У разі влаштування дитини з інвалідністю віком до 18 років до відповідної установи (закладу) на повне державне утримання або зняття з повного державного утримання виплата державної соціальної допомоги на дитину з інвалідністю в повному розмірі відповідно припиняється або відновлюється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому виникли ці обставини. У разі тимчасового вибуття з установи (закладу) в зв'язку із хворобою або за особистими мотивами (без виключення зі списку підопічних) призначена державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі за весь період відсутності в закладі (установі) з дати вибуття до дати повернення включно. Виплата в указаний період проводиться на підставі наказу (витягу з наказу) установи (закладу) про зняття з матеріального забезпечення, копія якого надсилається місцевому органу з питань соціального захисту населення за місцезнаходженням установи (закладу), який видає розпорядження про припинення перерахування частини державної соціальної допомоги дитині з інвалідністю установі (закладу). Порядок зарахування та використання коштів, що підлягають перерахуванню місцевими

органами з питань соціального захисту населення установам (закладам), де особи з інвалідністю з дитинства чи діти з інвалідністю перебувають на повному державному утриманні, а також відкриття рахунків у банківських установах на дітей з інвалідністю здійснюються відповідно до чинного законодавства України.

Якщо дитина з інвалідністю, яка перебуває на повному державному утриманні, по досягненню 18-річного віку визнана особою з інвалідністю з дитинства, виплата призначеної допомоги здійснюється в розмірі 25 відсотків відповідного розміру державної соціальної допомоги з місяця, наступного за тим, у якому дитині з інвалідністю виповнилось 18 років. Місцеві органи з питань соціального захисту населення перерахунок розміру державної соціальної допомоги в такому випадку здійснюють без подання заяви одержувачем і оформлюють його своїм рішенням, яке зберігається в особовій справі особи з інвалідністю з дитинства.

Суми державної соціальної допомоги, призначені, але не витребувані своєчасно одержувачем без поважних причин, виплачуються за минулий час не більш як за 12 місяців перед зверненням за її одержанням. Призначені суми державної соціальної допомоги, не одержані своєчасно з вини органу, який призначає або виплачує державну соціальну допомогу, або через неможливість отримання цих сум особою з інвалідністю чи її законним представником з поважних причин (поважною причиною є перебування особи з інвалідністю на лікуванні та інші причини, які фізично унеможливили своєчасне витребування призначених сум державної соціальної допомоги, або інші об'єктивні обставини, коли особа з інвалідністю чи її законний представник не могли звернутися за їх отриманням), виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком. При цьому виплата державної соціальної допомоги за минулий час здійснюється, виходячи з прожиткового мінімуму, затвердженого на момент її виплати, з компенсацією за несвоєчасну її виплату. Місцеві органи з питань соціального захисту населення несуть відповідальність за неодержання з їх вини призначених сум державної соціальної допомоги.

Невиплату або відмову у виплаті державної соціальної допомоги за минулий час може бути оскаржено в судовому порядку відповідно до закону.

Утримання надмірно виплачених сум державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю проводиться із загального розміру допомоги. При цьому розмір утримання розподіляється за видами виплат пропорційно їх частці в загальному розмірі.

11.6.4. Допомога на поховання особи з інвалідністю з дитинства чи дитини з інвалідністю

У разі смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю члену його сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми призначеної державної соціальної допомоги згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» або державна соціальна допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

Допомога на поховання не виплачується в разі: а) смерті особи, яка перебувала на повному державному утриманні (крім випадків, коли поховання здійснюється членами сім'ї або іншою особою); б) смерті осіб, поховання яких проводиться за рахунок коштів державного бюджету.

Для оформлення допомоги на поховання місцевим органам з питань соціального захисту населення подається заява та довідка про смерть, видана органами реєстрації актів громадянського стану. У разі смерті особи з інвалідністю з дитинства чи дитини з інвалідністю за кордоном подаються видані компетентними органами країни перебування та легалізовані в установленому порядку документи, що засвідчують смерть цих осіб, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. На звороті довідки про смерть або легалізованого документа робиться розпорядження керівника місцевого органу з питань соціального захисту населення про призначення допомоги на поховання з

зазначенням дати та суми, яка належить до виплати, і завіряється печаткою. Допомога на поховання виплачується незалежно від строку звернення за її виплатою, але при умові, що смерть настала не раніше 1 січня 2001 року.

Витрати на виплату допомоги на поховання осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю проводяться за рахунок джерел, з яких виплачувалась державна соціальна допомога.

11.7. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

Правова база: Закон України від 18 травня 2004 року № 1727-IV «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд, затв. постановою КМУ від 2 квітня 2005 року № 261.

11.7.1. Загальна характеристика допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

У ст. 1 Закону дано такі визначення:

– державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю – щомісячна державна допомога, що надається відповідно до норм цього Закону в грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;

– особа, яка не має права на пенсію, – дитина померлого годувальника (у тому числі народжена до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи, особа, яка досягла 65 років та не має права на пенсію відповідно до закону;

– одинока особа – особа, яка не має працездатних родичів,

зобов'язаних за законом її утримувати.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю – це залежні від розміру прожиткового мінімуму щомісячні грошові виплати особам, які не набули права на пенсію, з метою надання гарантованого засобу до існування довічно або на період установлення інвалідності чи до досягнення певного віку. Ознаки допомоги: 1) за правовою природою тотожна пенсійним виплатам (так звана «соціальна пенсія»); 2) призначається на довготривалий період і в багатьох випадках – довічно; 3) надається в грошовій формі; 4) відноситься до регулярних (щомісячних) виплат; 5) надається особі, яка не має необхідного страхового стажу; 6) спрямована на заміщення основного джерела засобів до існування; 7) не пов'язана з поважними причинами не набуття страхового стажу; 8) пов'язана з фактом малозабезпеченості; 9) право на допомогу виникає через кілька років після досягнення пенсійного віку; 10) фінансується за рахунок Державного бюджету України.

Відповідно до ст. 3 Закону призначаються: а) державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю; б) державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державна соціальна допомога на догляд призначається і виплачується: 1) громадянам України, які постійно проживають на території України; 2) іноземцям та особам без громадянства, які переселилися з інших держав на постійне проживання в Україну, та особам, що набули статус біженця. До малозабезпечених осіб, що мають право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державну соціальну допомогу на догляд, належать особи, середньомісячний сукупний дохід яких за останні шість календарних місяців або два квартали, що передують місяцю звернення за призначенням допомоги, не перевищує прожитковий мінімум, визначений для осіб, які втратили працездатність. До одиноких осіб, що мають право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на

пенсію, та особам з інвалідністю і державну соціальну допомогу на догляд, належать громадяни, що не мають працездатних родичів, зобов'язаних за законом їх утримувати. Підтвердженням належності до цієї категорії є: 1) інформація про відсутність працездатних родичів (незалежно від місця їх проживання), зобов'язаних за законом їх утримувати (зазначається в поданій заяві про призначення допомоги на догляд); 2) довідка про склад сім'ї, видана уповноваженим органом за місцем проживання, у тому числі органом місцевого самоврядування. Бездомні особи замість довідки про склад сім'ї подають довідку про реєстрацію місця проживання або довідку про звернення за захистом в Україні, яка видається центром обліку бездомних осіб, де вони перебувають на обліку, або закладом соціального захисту для бездомних осіб, де їм надається тимчасовий притулок.

11.7.2. Порядок надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

Право на допомогу. Відповідно до ст. 4 Закону право на державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю має особа, що відповідає таким умовам: 1) є дитиною померлого годувальника або досягла 65 років та не має права отримувати в зв'язку з цим пенсію відповідно до закону, або визнана особою з інвалідністю в установленому порядку; 2) не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"; 3) є малозабезпеченою особою (крім осіб з інвалідністю I групи та дітей померлого годувальника); 4) є особою з інвалідністю I групи.

Особам, які одержують пенсію по інвалідності, державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства (чи мають право на їх призначення), за бажанням, замість зазначених виплат може бути призначена соціальна допомога відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які

не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». Якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» і державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», ці виплати призначаються одночасно.

Для визначення права на соціальну допомогу застосовується прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, установлений на дату звернення за допомогою законом на відповідний рік.

Розмір допомоги. Соціальна допомога встановлюється, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, у такому розмірі: 1) 150 відсотків – на трьох і більше дітей померлого годувальника; 2) 120 відсотків – на двох дітей померлого годувальника; 3) 100 відсотків – особам з інвалідністю I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня», на одну дитину померлого годувальника; 4) 80 відсотків – особам з інвалідністю II групи; 5) 60 відсотків – особам з інвалідністю III групи; 6) 50 відсотків – священнослужителям, церковнослужителям та особам, які протягом не менш як десяти років до введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» займали виборні або за призначенням посади в релігійних організаціях, офіційно визнаних в Україні та легалізованих згідно з законодавством України, за наявності архівних документів відповідних державних органів та релігійних організацій або показань свідків, які підтверджують факт такої роботи; 7) 30 відсотків – особам, які досягли віку, встановленого статтею 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». Для визначення розміру соціальної допомоги застосовується прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (або рівень забезпечення прожиткового мінімуму – у випадках,

установлених законом), установлений на дату звернення за допомогою законом на відповідний рік. У разі збільшення прожиткового мінімуму перерахунок соціальної допомоги здійснюється з дати, з якої встановлений новий розмір прожиткового мінімуму (або рівня забезпечення прожиткового мінімуму – у випадках, установлених законом).

Відповідно до постанови КМУ від 26 березня 2008 року особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю додатково виплачується щомісячна адресна допомога в сумі, що не вистачає до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Орган, що призначає допомогу. Соціальна допомога призначається структурними підрозділами з питань соціального захисту населення місцевих держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад.

Необхідні документи. Для призначення соціальної допомоги подаються такі документи: 1) заява за формою, затвердженою наказом Мінсоцполітики України; 2) декларація про доходи та майно (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї) за останні шість календарних місяців або два квартали, що передують місяцю звернення за призначенням допомоги, за формою, затвердженою наказом Мінсоцполітики України (у разі потреби); 3) копія рішення суду про визнання особи недієздатною (для недієздатної особи); 4) копія рішення про призначення опікуна (для недієздатної особи, якій призначено опікуна); 5) копія документа, що підтверджує повноваження представника закладу, який виконує функції опікуна над особою (для недієздатної особи, опікуна якій не призначено); 6) копія довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, посвідчення біженця або посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, посвідки на постійне проживання або посвідки на тимчасове проживання (у разі потреби); 7) копія довідки про реєстрацію місця проживання; 8) довідка про склад сім'ї, видана уповноваженим органом за місцем проживання особи, зокрема органом місцевого самоврядування (у разі потреби).

Для призначення соціальної допомоги дітям померлого

годувальника додатково подаються: 1) копія свідоцтва про народження або паспорта громадянина України особи, якій призначається соціальна допомога, з пред'явленням оригіналу; 2) копія довідки (за наявності) про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків особи, якій призначається допомога (крім осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають відмітку в паспорті), з пред'явленням оригіналу; 3) копії документів, що засвідчують родинні відносини члена сім'ї з померлим годувальником (за наявності); 4) копія свідоцтва про смерть годувальника або рішення суду про визнання його безвісно відсутнім чи оголошення померлим з пред'явленням оригіналу; 5) довідка загальноосвітнього навчального закладу системи загальної середньої освіти, професійно-технічного, вищого навчального закладу про те, що дитина навчається за денною формою навчання (у разі потреби).

Для призначення соціальної допомоги заява подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально. Якщо особа, якій призначається соціальна допомога, не досягла повноліття або є недієздатною, заява подається батьками, усиновителями, батьками-вихователями, прийомними батьками, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками за місцем їх проживання (реєстрації), представниками закладів (органів опіки та піклування), які виконують функції опікунів чи піклувальників над особою, за місцезнаходженням таких закладів (місцем проживання особи). Бездомні особи замість довідки про склад сім'ї подають довідку про реєстрацію місця проживання або довідку про звернення за захистом в Україні, що видається центром обліку бездомних осіб, у якому вони перебувають на обліку, або закладом соціального захисту для бездомних осіб, де їм надається тимчасовий притулок. Органи соціального захисту населення в разі потреби додають до заяви витяг з акта огляду, одержаний ними від медико-соціальної експертної комісії. У разі звернення за призначенням соціальної

допомоги замість пенсії по інвалідності органи соціального захисту населення додають до заяви видану органом, який призначає пенсію, довідку-атестат про припинення виплати раніше призначеної пенсії по інвалідності та витяг з акта огляду МСЕК (у таких випадках в архівних справах одержувачів пенсії залишається копія витягу з акта огляду).

Строк призначення допомоги. Соціальна допомога призначається з дня звернення за допомогою. У разі, коли звернення за соціальною допомогою відбулося не пізніше трьох місяців з дня досягнення особами віку, встановленого статтею 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» або встановлення інвалідності, допомога призначається відповідно з дня досягнення особами віку, встановленого статтею 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» або встановлення МСЕК інвалідності особі. Соціальна допомога дитині померлого годувальника призначається з дати, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення за соціальною допомогою надійшло не пізніше ніж через 12 місяців з дня смерті годувальника. Днем звернення за призначенням соціальної допомоги вважається день прийняття органом соціального захисту населення заяви з усіма необхідними документами. У разі коли заява про призначення відповідної допомоги з усіма необхідними документами надсилається поштою, днем звернення вважається дата на поштовому штемпелі з місця відправлення заяви. У разі, коли до заяви про призначення соціальної допомоги додано не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи необхідно додати. У разі подання решти документів не пізніше трьох місяців з дня відправлення повідомлення про необхідність їх подання днем звернення вважається день прийняття або відправлення заяви про призначення соціальної допомоги.

Отримувачі допомоги. Соціальна допомога призначається: 1) особам, які досягли віку, встановленого статтею 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», – довічно;

2) особам з інвалідністю – на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи; 3) дитині померлого годувальника – до досягнення 18-річного віку. Дітям померлого годувальника, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі в період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів і вступом до іншого або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем і продовженням навчання за іншим рівнем за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), державна соціальна допомога призначається до закінчення ними навчальних закладів, але не більш як до досягнення 23 років, а дітям-сиротам – до досягнення 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні. У разі зміни групи інвалідності соціальна допомога в новому розмірі призначається з дня зміни групи інвалідності, якщо така зміна приводить до збільшення розміру, і з місяця, що настає за тим, у якому встановлено нову групу інвалідності, – у разі зменшення розміру допомоги. Перерахунок розміру соціальної допомоги в зв'язку зі зміною групи інвалідності органи соціального захисту населення здійснюють на підставі витягу з акта огляду в МСЕК без подання заяви одержувачем. У такому ж порядку здійснюється перерахунок соціальної допомоги в разі встановлення особі інвалідності в період одержання допомоги.

11.7.3. Державна соціальна допомога на догляд за особою, що не має права на пенсію, та особам з інвалідністю

Право на допомогу. Державна соціальна допомога на догляд призначається: 1) особам з інвалідністю внаслідок війни з числа військовослужбовців та інших осіб, яким призначено пенсію по інвалідності відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та

деяких інших осіб»: а) I групи; б) II і III групи, які є садинокими і за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують постійного стороннього догляду; 2) особам, які належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб, зазначених у підп. 1 цього пункту): а) I групи; б) II і III групи, які є садинокими і за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують постійного стороннього догляду; 3) особам, яким призначено пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» і які є особами з інвалідністю I групи внаслідок причин, визначених у пункті "б" ст. 16 зазначеного Закону, або садинокими пенсіонерами і за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують постійного стороннього догляду; 4) садиноким малозабезпеченим особам, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду і одержують пенсію за віком або за вислугу років чи по інвалідності (крім осіб з інвалідністю I групи); 5) малозабезпеченим особам з інвалідністю I групи, які одержують пенсію за віком або за вислугу років чи по інвалідності (крім осіб з інвалідністю, зазначених у підп. 1-3 цього пункту).

У разі виникнення в особи, яка має право на допомогу на догляд, кількох на це підстав допомога призначається за однією з підстав за її вибором. Допомога на догляд не призначається особам з інвалідністю, яким відшкодовуються витрати на догляд відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Особам, які одержують надбавку до пенсії на догляд, за бажанням замість зазначеної виплати може бути призначена допомога на догляд. Для визначення права малозабезпечених осіб на допомогу на догляд застосовується прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, установленний на дату звернення за допомогою законом на відповідний рік.

Розмір допомоги. Державна соціальна допомога на догляд

установлюється в таких розмірах від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність: 1) 100 відсотків: а) особам з інвалідністю внаслідок війни, віднесеним до підгрупи А І групи, із числа військовослужбовців та інших осіб, яким призначено пенсію по інвалідності відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; б) особам, яким призначено пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» і які є особами з інвалідністю, віднесеними до підгрупи А І групи, внаслідок причин, визначених у пункті «б» ст. 16 зазначеного Закону; в) особам, що належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», віднесених до підгрупи А І групи, що одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років, які брали безпосередню участь у бойових діях у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та війни 1945 року з імперіалістичною Японією (крім осіб, яким пенсія призначена відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»); 2) 50 відсотків: а) особам з інвалідністю внаслідок війни, віднесеним до підгрупи Б І групи, з числа військовослужбовців та інших осіб, яким призначено пенсії по інвалідності відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; б) особам, яким призначено пенсії за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» і які є особами з інвалідністю, віднесеними до підгрупи Б І групи, внаслідок причин, визначених у пункті «б» ст. 16 зазначеного Закону; в) іншим особам, що належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», віднесених до підгрупи Б І групи, що одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років, які брали безпосередню участь у бойових діях у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та війни 1945

року з імперіалістичною Японією (крім осіб, яким пенсія призначена відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»); 3) 30 відсотків: а) особам з інвалідністю внаслідок війни, віднесеним до підгрупи А І групи, які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб, зазначених у підп. 1 цього пункту); б) малозабезпеченим особам з інвалідністю, віднесеним до підгрупи А І групи, які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб, зазначених у підп. 1 та в абзаці другому підп. 3 цього пункту); 4) 25 відсотків: а) самотнім особам з інвалідністю внаслідок війни ІІ групи з числа військовослужбовців та інших осіб, яким призначено пенсії по інвалідності відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» і які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду; б) самотнім особам з інвалідністю внаслідок війни ІІ групи з числа осіб, що належать до осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», які брали безпосередню участь у бойових діях у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та війни 1945 року з імперіалістичною Японією та одержують пенсії за віком, по інвалідності або за вислугу років і які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду (крім осіб, яким пенсія призначена відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»); 5) 15 відсотків: а) особам з інвалідністю внаслідок війни, віднесеним до підгрупи Б І групи, які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб, зазначених у підп. 2 цього пункту); б) самотнім особам з інвалідністю внаслідок війни ІІ і ІІІ групи, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду та одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб, зазначених у підп. 4 цього пункту); в) самотнім особам, яким призначено пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» і які за висновком ЛКК

потребують постійного стороннього догляду (крім осіб, зазначених у підп. 1-4 цього пункту і в абзацах другому і третьому цього підпункту); г) саодиноким малозабезпеченим особам, які за висновком ЛКК потребують постійного стороннього догляду і одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб з інвалідністю І групи); г) малозабезпеченим особам з інвалідністю, віднесеним до підгрупи Б І групи, які одержують пенсію за віком, по інвалідності або за вислугу років (крім осіб з інвалідністю І групи, зазначених у підп. 2 цього пункту і в абзацах другому і четвертому цього підпункту).

У залежності від отримувачів допомоги на догляд вона призначається органами соціального захисту населення або ПФУ (див. п. 20 Порядку). Документи, необхідні для призначення допомоги на догляд, указані у п. 21 і 22 Порядку.

Строк призначення допомоги. Допомога на догляд призначається з дня звернення за допомогою. Днем звернення за призначенням допомоги на догляд вважається день прийняття органом, що призначає допомогу, заяви з усіма необхідними документами. У разі коли заява про призначення допомоги на догляд з усіма необхідними документами надсилається поштою, днем звернення вважається дата на поштовому штемпелі з місця відправлення заяви. У разі коли до заяви про призначення допомоги на догляд додано не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи необхідно додати. У разі подання решти документів не пізніше трьох місяців з дня відправлення повідомлення про необхідність їх подання днем звернення вважається день прийняття або відправлення заяви про призначення такої допомоги.

Період, на який призначається допомога. Допомога на догляд призначається на період призначення пенсії. У разі зміни групи інвалідності допомога на догляд у новому розмірі призначається з дня зміни групи інвалідності, якщо така зміна приводить до збільшення розміру, і з місяця, що настає за тим, у якому встановлено нову групу інвалідності, – у разі зменшення розміру допомоги. У разі зміни групи інвалідності виплата допомоги на догляд продовжується за матеріалами особової

(пенсійної) справи без подання заяви одержувачем за умови, що для продовження її виплати не потрібні додаткові документи. У разі необхідності подання додаткових документів, передбачених п. 10, 21 і 22 Порядку, органи, що призначають допомогу на догляд, повідомляють особу про перелік документів, які необхідно додатково подати. Якщо додаткові документи буде подано пізніше трьох місяців з дня відправлення повідомлення, виплата допомоги на догляд здійснюється з дня подання додаткових документів.

11.7.4. Обчислення середньомісячного сукупного доходу для визначення права на соціальну допомогу та допомогу на догляд

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї для призначення соціальної допомоги і допомоги на догляд обчислюється згідно з пунктами 3-9 Методики, затвердженої наказом Мінпраці, Мінекономіки, Мінфіну, Держкомстату і Держкомсім'ямолоді від 15 листопада 2001 року № 486/202/524/455/3370. Середньомісячний сукупний дохід особи для визначення права на призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу сім'ї на кількість членів сім'ї, які включаються до її складу.

До складу сім'ї включаються: 1) чоловік, дружина, діти, які перебувають на їх утриманні, віком до 18 років; 2) діти – студенти вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів з денною формою навчання віком до 23 років, які не мають власних сімей, у тому числі ті, що одержують стипендію, незалежно від того, де вони проживають (разом з батьками чи перебувають на навчанні в іншому населеному пункті); 3) особи, шлюб яких не зареєстровано, якщо вони разом проживають та ведуть спільне господарство; 4) усиновлені діти, які проживають з усиновителями.

До складу сім'ї не включаються: 1) батьки, дід, баба, брати і сестри; 2) батьки, позбавлені батьківських прав; 3) один із

подружжя, з яким розірвано шлюб, або коли шлюб не розірвано, але винесено рішення суду про стягнення з батька (матері) аліментів; 4) опікуни, піклувальники та їх сім'ї; 5) діти, які перебувають на повному державному утриманні; 6) мати (батько, усиновитель), яка (який) не працювала (не працював), не навчалася (не навчався), не зареєстрована (не зареєстрований) у державній службі зайнятості як безробітна (безробітний) протягом повного періоду, за який обчислюється середньомісячний сукупний дохід (шість календарних місяців або два квартали) до місяця звернення, за винятком непрацюючої працездатної матері (батька, усиновителя), яка (який):

- виховує трьох і більше дітей віком до 16 років;
- перебуває у відпустці по догляду за: а) дитиною до досягнення нею трирічного віку; б) дитиною з інвалідністю віком до 18 років; в) дитиною віком до 14 років у разі підтвердження необхідності такого догляду висновком дитячого лікувально-профілактичного закладу; г) особою з інвалідністю І групи або особою, яка досягла 80-річного віку; г) дитиною, потерпілою від Чорнобильської катастрофи, до досягнення нею 12 років.

11.7.5. Виплата соціальної допомоги та допомоги на догляд

Соціальна допомога і допомога на догляд виплачуються в грошовій формі щомісяця за поточний місяць. У разі призначення допомоги на догляд замість надбавки на догляд виплачується допомога з урахуванням виплаченої суми надбавки на догляд.

У разі пропущення особою з інвалідністю строку повторного огляду з поважних причин, що підтверджується довідкою МСЕК, виплата соціальної допомоги і допомоги на догляд поновлюється з дня її припинення, але не більше ніж за три роки за умови, що протягом цього періоду особа, визнана особою з інвалідністю, мала право на зазначені види допомоги. У разі

неодержання соціальної допомоги і допомоги на догляд протягом шести місяців підряд її виплата тимчасово припиняється. Для відновлення виплати соціальної допомоги і допомоги на догляд подається заява із зазначенням причини її неодержання. Відновлення виплати соціальної допомоги і допомоги на догляд здійснюється з дня її тимчасового припинення, якщо за відповідний період особа мала право на її одержання і за умови відсутності обставин для її припинення. В усіх випадках суми соціальної допомоги і допомоги на догляд, що були призначені, але не витребувані своєчасно одержувачем, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за 12 місяців, починаючи з місяця, що настає за місяцем звернення за її одержанням. Суми соціальної допомоги і допомоги на догляд, не одержані своєчасно з вини органу, що її призначає або виплачує, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком. При цьому виплата допомоги за минулий час здійснюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму або рівня забезпечення прожиткового мінімуму у випадках, передбачених законом, затвердженого на момент її виплати, з нарахуванням компенсації втрати частини доходів. Компенсація втрати частини допомоги в зв'язку з порушенням строків її виплати здійснюється згідно із законом.

Особам, які перебувають на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі), виплачується 20 відсотків призначеного розміру соціальної допомоги. Допомога на догляд у період перебування на повному державному утриманні не виплачується. У разі тимчасового вибуття з відповідної установи (закладу) в зв'язку з хворобою або за особистими мотивами (без виключення зі списку підопічних) призначена соціальна допомога і допомога на догляд виплачуються в повному розмірі за весь період відсутності у відповідній установі (закладі), починаючи з дня вибуття по день повернення включно. Виплата в зазначений період провадиться на підставі наказу (витягу з наказу) відповідної установи (закладу) про зняття з матеріального забезпечення, копія якого надсилається органу, що призначає відповідну допомогу, за місцезнаходженням відповідної установи (закладу) після повернення підопічного до

відповідної установи (закладу).

Допомога на догляд не виплачується в період, коли особа працює (крім осіб з інвалідністю I групи). У разі одержання інших доходів (різних видів допомоги, стипендії, аліментів тощо) допомога на догляд виплачується в повному розмірі.

Соціальна допомога і допомога на догляд виплачуються підприємствами, установами, організаціями, які здійснюють виплату і доставку допомоги, за місцем проживання одержувача допомоги або опікунів, піклувальників. У разі зміни одержувачем соціальної допомоги або допомоги на догляд місця проживання допомога виплачується відповідним органом, що призначає допомогу, за новим місцем проживання з часу припинення її виплати за попереднім місцем проживання.

З 1 січня 2017 року засуджені мають право на призначення соціальної допомоги, яка за наявності відповідного права призначається органами соціального захисту населення за місцем відбування особою покарання. Особа, яка під час відбування покарання набула права на соціальну допомогу, подає до адміністрації установи виконання покарань клопотання щодо забезпечення необхідних умов для призначення їй соціальної допомоги за місцезнаходженням такої установи, зокрема щодо виклику представників органів соціального захисту населення і офіційного прийому ними в установленому порядку відповідних документів, передбачених пунктом 10 Порядку, безпосередньо від особи, яка відбуває покарання, або від її представника за довіреністю. Адміністрація установи виконання покарань не більш як протягом 30 днів з дати реєстрації клопотання особи, яка набула права на призначення соціальної допомоги під час відбування покарання, забезпечує зустріч цієї особи з представником органу соціального захисту населення та всебічно сприяє належному оформленню і поданню нею відповідних документів або забезпечує умови для оформлення і подання необхідних документів через її представника. Особи, яким до відбування покарання була призначена соціальна допомога, продовжують її отримувати на загальних підставах.

Виплата соціальної допомоги, що пов'язана з пенсією,

здійснюється ПФУ за правилами п. 39 Порядку.

У разі смерті одержувача соціальної допомоги особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання в розмірі двомісячної суми соціальної допомоги, призначеної на день смерті одержувача такої допомоги. У разі смерті особи, яка перебувала на повному державному утриманні, або особи, поховання якої проводиться за рахунок коштів державного бюджету, допомога на поховання не виплачується (крім випадків, коли поховання здійснюється членами сім'ї або іншими особами).

Для оформлення допомоги на поховання осіб, зазначених у пункті 5 Порядку, до органів соціального захисту населення подається заява та довідка про смерть, видана державними органами реєстрації актів цивільного стану. На звороті довідки про смерть відповідальним працівником органу соціального захисту населення робиться запис про призначення допомоги на поховання із зазначенням дати і суми до виплати, який скріплюється підписом керівника та печаткою цього органу. Допомога на поховання, не витребувана своєчасно без поважних причин (перебування на лікуванні або у відрядженні), виплачується не пізніше 12 місяців після смерті одержувача соціальної допомоги. Витрати на виплату допомоги на поховання провадяться за рахунок джерел, з яких виплачувалась соціальна допомога.

Сума соціальної допомоги і допомоги на догляд, що належала її одержувачу і залишилася недоодержаною в зв'язку з його смертю, не включається до складу спадщини і виплачується за період по місяць смерті включно непрацевдатним членам сім'ї, зазначеним у ч. 2 і ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які перебували на його утриманні. Батькам, чоловіку (дружині), а також членам сім'ї, які проживали разом з одержувачем допомоги на день його смерті, сума недоодержаної відповідної допомоги виплачується незалежно від того, чи належать вони до числа непрацевдатних членів сім'ї, зазначених у ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та від перебування на його утриманні. У разі

звернення кількох членів сім'ї померлого одержувача допомоги належна їм сума соціальної допомоги або допомоги на догляд ділиться між ними порівну. Зазначена сума виплачується, якщо звернення за нею надійшло не пізніше 12 місяців після смерті її одержувача.

У разі виникнення відповідно до законодавства права на пенсію в період одержання соціальної допомоги за бажанням особи їй виплачується соціальна допомога або призначається пенсія.

11.7.6. Приймання, оформлення й розгляд документів для призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд

Заява про призначення соціальної допомоги і допомоги на догляд подається особою відповідно до органів, зазначених у пунктах 9 і 20 Порядку, за місцем проживання. Заява про призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд особі, яку визнано недієздатною, подається опікуном чи піклувальником за місцем їх проживання. Заява про призначення соціальної допомоги недієздатній особі в разі, коли така особа проживає окремо від опікуна чи перебуває на повному державному утриманні, подається опікуном за місцем його проживання. Заява про призначення соціальної допомоги недієздатній особі, опікуна якій не призначено, подається уповноваженим представником закладу, який виконує функції опікуна над особою, за місцезнаходженням такого закладу (місцем проживання недієздатної особи).

Документом, що засвідчує місце проживання, є паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України, посвідка на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист, або довідка уповноваженого органу з місця проживання, в тому числі органу місцевого самоврядування. Іноземці та особи без громадянства подають копію довідки про реєстрацію місця проживання.

У сільській місцевості заяви з усіма необхідними документами про призначення соціальної допомоги і допомоги на догляд особам, зазначеним у підп. 4 і 5 пункту 13 Порядку, приймають виконавчі органи сільських і селищних рад та передають їх відповідним органам соціального захисту населення. Зазначені виконавчі органи визначають уповноважену особу для прийняття документів.

Орган, що призначає допомогу, перевіряє правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про заявника даним паспорта громадянина України та іншим документам, здійснює попередню правову оцінку змісту і належного оформлення поданих документів, засвідчує їх копії.

Копії документів повинні бути скріплені підписом посадових осіб органу, що призначає допомогу, і печаткою цього органу. Орган, що призначає допомогу, видає заявнику (уповноваженій особі) розписку про прийняття заяви та доданих до неї документів із зазначенням дати прийняття заяви. У разі необхідності витребування документів, передбачених абзацом восьмим пункту 10 та абзацом третім пункту 21 Порядку, органи соціального захисту населення надсилають відповідний запит (з доданням скріпленої підписом керівника та печаткою цього органу копії заяви особи про призначення соціальної допомоги або допомоги на догляд) до органів, які призначають пенсію, протягом двох робочих днів після прийняття заяви. Органи, які призначають пенсію, видають відповідні документи протягом чотирьох робочих днів після одержання запиту.

Заява про призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд розглядається органами, що призначають відповідну допомогу, не пізніше ніж протягом 10 днів після її надходження з усіма необхідними документами.

Про відмову в призначенні соціальної допомоги або допомоги на догляд орган, що призначає допомогу, письмово повідомляє особу, яка звернулася за її призначенням, у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення.

На кожного одержувача соціальної допомоги та допомоги на догляд органами соціального захисту населення формується особова справа, де зберігаються документи, необхідні для

призначення допомоги, а також розрахунок її розміру. У разі призначення допомоги на догляд органами, зазначеними у підп. 1-3 п. 13 Порядку, документи зберігаються в матеріалах пенсійної справи. Строк зберігання особової справи одержувача соціальної допомоги становить п'ять років після припинення виплати. Наявні в особовій справі оригінали довідок МСЕК зберігаються протягом 75 років. У разі переїзду на проживання в іншу місцевість особова справа одержувача соціальної допомоги згідно з його заявою пересилається органу, що призначає допомогу за новим місцем проживання.

Документом, що підтверджує призначення соціальної допомоги, є посвідчення, яке видається органом, що призначає допомогу. Посвідчення видається на бланку для призначення державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

11.8. Тимчасова державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату

Правова база: п. 5 розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону України від 03.10.2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій»; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Порядок призначення тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, затв. постановою КМУ від 27 грудня 2017 року № 1098.

Указаний Порядок визначає механізм призначення у період з 1 січня 2018 р. по 31 грудня 2020 р. тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла віку, визначеного ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», але не набула права на пенсійну виплату у зв'язку з відсутністю страхового стажу, передбаченого нормами зазначеної статті, за

наявності в неї не менш як 15 років страхового стажу, та її виплати.

Призначення цієї допомоги проводять районні структурні підрозділи з питань соціального захисту населення. Тимчасова допомога перераховується особі кожні шість місяців з урахуванням змін її майнового стану та середньомісячного сукупного доходу і виплачується до досягнення такою особою віку, з якого вона набуває право на пенсійну виплату.

Під час досягнення пенсійного віку, визначеного ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», особа звертається до органів Пенсійного фонду України із заявою про видачу довідки про наявний страховий стаж. Довідка про наявний страховий стаж видається органами Пенсійного фонду України за заявою особи, до якої додаються копія трудової книжки та у разі потреби документи, що підтверджують трудовий стаж, визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній. Обчислення страхового стажу проводиться відповідно до статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Для призначення тимчасової допомоги особа подає органу соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання або місцем фактичного проживання такі документи: 1) заяву; 2) документ, що посвідчує особу; 3) інформацію про адресу зареєстрованого місця проживання (адресу місця фактичного проживання); 4) документ про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (крім осіб, які через свої релігійні переконання відмовились від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідному контролюючому органу та мають про це відмітку в паспорті); 5) довідку про наявний страховий стаж, видану органами Пенсійного фонду України; 6) декларацію про доходи та майновий стан (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї) за останні шість календарних місяців, що передують місяцю звернення за призначенням тимчасової допомоги;

7) копію рішення про призначення опікуна (для особи, яку визнано недієздатною).

Тимчасова допомога призначається з дня, що настає за датою досягнення пенсійного віку, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо звернення за тимчасовою допомогою відбулося не пізніше ніж через три місяці після досягнення такого віку. Якщо звернення за тимчасовою допомогою відбулося пізніше ніж через три місяці після досягнення віку, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», тимчасова допомога призначається з дня звернення за нею. Днем звернення за призначенням тимчасової допомоги вважається день реєстрації органом соціального захисту населення заяви з усіма необхідними документами.

Одиноким особам, які не мають інших джерел існування (не отримують доходів, передбачених Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, крім доходів від особистого селянського господарства), тимчасова допомога призначається з урахуванням їх майнового стану та середньомісячного сукупного доходу і виплачується таким особам до досягнення віку, з якого вони набувають право на призначення пенсії.

Рішення про призначення або про відмову у призначенні тимчасової допомоги приймається органом соціального захисту населення протягом десяти календарних днів з дня звернення за призначенням такої допомоги. Про відмову у призначенні тимчасової допомоги орган соціального захисту населення письмово повідомляє особі, яка звернулася за її призначенням, у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення.

Тимчасова допомога не призначається у разі, коли:

- 1) середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців перевищує 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- 2) особа одержує пенсію або державну соціальну допомогу, що призначається відповідно до Законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з

інвалідністю» або «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»; 3) особа або члени її сім'ї протягом 12 місяців перед зверненням за наданням тимчасової допомоги здійснили купівлю земельної ділянки, квартири (будинку), автомобіля, іншого транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку або оплатили послуги (одноразово) з будівництва, ремонту квартири (будинку) або автомобіля, іншого транспортного засобу (механізму), телефонного (в тому числі мобільного) зв'язку, крім житлово-комунальних послуг у межах соціальної норми житла та соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами та медичних послуг, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності, на суму, яка на дату купівлі (оплати) перевищує 50 тис. гривень; 4) особа працює, провадить іншу діяльність, пов'язану з отриманням доходу; 5) за результатами вибіркового обстеження матеріально-побутових умов сім'ї виявлено, що особа має додаткові джерела для існування, не зазначені у декларації про доходи та майно (здавання в найм або в оренду житлового приміщення (будинку) або його частини; один чи кілька членів сім'ї працюють без оформлення трудових відносин в установленому порядку; можливість отримання доходу від утримання худоби, птиці, інших тварин; дохід від народних промислів, використання наявної сільськогосподарської техніки, вантажних машин, мікроавтобусів тощо); 6) у власності особи або членів її сім'ї є друга квартира (будинок) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 кв. метр на одного члена сім'ї та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю, чи більш як один автомобіль, інший транспортний засіб (механізм).

Рішення органу соціального захисту населення про призначення тимчасової допомоги чи про відмову в її наданні може бути оскаржене до органу виконавчої влади вищого рівня або до суду.

Розмір тимчасової допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, і середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунок на одну особу за попередні шість місяців, але не може перевищувати 100

відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. У разі затвердження нового розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, органи соціального захисту населення проводять перерахунок раніше призначеної тимчасової допомоги з місяця встановлення нового розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, без звернення особи, якій призначено тимчасову допомогу.

До складу сім'ї включаються: 1) чоловік, дружина, діти, у тому числі усиновлені, віком до 18 років, які перебувають на їх утриманні; 2) діти – студенти закладів вищої освіти I-IV рівнів акредитації та закладів професійної (професійно-технічної) освіти з денною формою навчання віком до 23 років, які не мають власних сімей, у тому числі ті, що одержують стипендію, незалежно від того, де вони проживають (разом із батьками чи перебувають на навчанні в іншому населеному пункті); 3) особи, які спільно проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. До складу сім'ї не включаються: 1) батьки, дід, баба, брати, сестри; 2) батьки, позбавлені батьківських прав; 3) опікуни, піклувальники та члени їх сімей; 4) діти, які перебувають на повному державному утриманні; 5) діти, які перебувають під опікою чи піклуванням.

Тимчасова допомога виплачується у грошовій формі щомісяця за поточний місяць за зареєстрованим місцем проживання (місцем фактичного проживання) особи відповідно до Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки у банках та Інструкції про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку.

Виплата призначеної тимчасової допомоги припиняється: 1) якщо особою приховано відомості або навмисно подано недостовірні дані про її дохід та майновий стан, що вплинуло на призначення тимчасової допомоги і визначення її розміру та внаслідок чого були надміру виплачені кошти, – з місяця, що

настає за тим, у якому виявлено зазначені факти; 2) у разі працевлаштування або зайняття підприємницькою діяльністю – з місяця, в якому особа працевлаштувалася або зайнялася підприємницькою діяльністю; 3) у разі призначення пенсії – з дати її призначення; 4) у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон – з першого числа місяця, що настає за місяцем виїзду; 5) у разі смерті особи – з місяця, що настає за тим, у якому особа померла. У разі неодержання тимчасової допомоги протягом шести місяців підряд її виплата тимчасово припиняється.

Для відновлення виплати тимчасової допомоги подається заява із зазначенням причини її неодержання. Відновлення виплати тимчасової допомоги проводиться з дня її тимчасового припинення, якщо за відповідний період особа мала право на її одержання, та за умови відсутності обставин для її припинення. У всіх випадках сума тимчасової допомоги, не витребувана своєчасно особою, яка мала право на її одержання, виплачується за минулий період, але не більш як за шість місяців, що передують місяцю звернення за її одержанням.

Особам, які перебувають на повному державному утриманні у відповідній установі (відповідному закладі), виплачується 20 відсотків призначеного розміру тимчасової допомоги. Виплата тимчасової допомоги проводиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому особу зараховано на повне державне утримання.

У разі зміни особою, що одержує тимчасову допомогу, зареєстрованого або фактичного місця проживання допомога виплачується відповідним органом, що призначає тимчасову допомогу, за новим зареєстрованим або фактичним місцем проживання з часу припинення її виплати за попереднім місцем проживання.

Засуджені (особи, які тримаються під вартою) мають право на призначення тимчасової допомоги, яка призначається органами соціального захисту населення за місцем відбування особою покарання (тримання під вартою). Особа, яка під час відбування покарання (особа, яка тримається під вартою) набула

права на тимчасову допомогу, подає адміністрації установи виконання покарань (слідчого ізолятора) клопотання щодо забезпечення створення необхідних умов для призначення їй тимчасової допомоги за місцезнаходженням такої установи (слідчого ізолятора), зокрема щодо виклику представників органів соціального захисту населення та офіційного приймання ними в установленому порядку відповідних документів безпосередньо від особи, яка відбуває покарання (особи, яка тримається під вартою), або від її представника за довіреністю. Адміністрація установи виконання покарань (слідчого ізолятора) не більш як протягом 30 днів з дати реєстрації клопотання особи, яка набула право на тимчасову допомогу під час відбування покарання (тримання під вартою), забезпечує зустріч такої особи з представником органу соціального захисту населення та сприяє належному оформленню і поданню нею відповідних документів або забезпечує створення умов для оформлення і подання необхідних документів через її представника. Особа, якій до відбування покарання (тримання під вартою) було призначено тимчасову допомогу, продовжує її отримувати.

У разі смерті особи, яка одержує тимчасову допомогу, допомога на поховання виплачується особам, які провели її поховання, у розмірі двомісячної суми тимчасової допомоги, призначеної на день смерті особи, яка одержувала таку допомогу.

Виплата тимчасової допомоги і відшкодування витрат на її доставку проводяться за рахунок коштів державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів.

11.9. Соціальні виплати дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування

Правова база: Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства»; Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах

дітей та спеціальні установи для дітей»; постанова КМУ від 5 квітня 1994 року № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»; Порядок впровадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затв. постановою КМУ від 24 вересня 2008 року № 866; Порядок надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування після досягнення 18-річного віку, затв. постановою КМУ від 25 серпня 2005 року № 823; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», затв. постановою КМУ від 31 січня 2007 року № 81 та ін.

Статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, дає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг. Для надання цього статусу служба у справах дітей готує комплект документів, які підтверджують цей статус, а райдержадміністрація приймає відповідне рішення. На підставі такого рішення дитина отримує посвідчення, що підтверджує її статус.

Закон України № 2342-IV передбачає державні соціальні стандарти та нормативи для таких дітей (ч. 3 ст. 4 Закону). Відповідно до ст. 8 цього Закону держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб. Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується соціальна стипендія в порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики. Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах. При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування. Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття. Вартість повного державного забезпечення в грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до трьох років, від трьох до семи років, від семи до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років, від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України "Про

прожитковий мінімум". Державні соціальні стандарти, нормативи споживання, нормативи забезпечення є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, незалежно від форми їх влаштування та утримання, і затверджуються відповідно до законодавства.

Законодавство, у першу чергу, передбачає комплекс соціальних послуг, які повинні надаватися дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, джерела їх фінансування, а також кошти на надання дітям певних видів соціальної допомоги. У даний час можна виділити такі соціальні допомоги:

- допомога при усиновленні дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування (див. § 11.4.4 цього посібника);

- допомога на дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку чи піклування (див. §11.4.5 цього посібника);

- державна соціальна допомога дітям-сиротам померлого годувальника до досягнення ними 23 років (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю») (див. §11.7 цього посібника);

- грошова допомога при вступі на навчання до професійно-технічних та вищих навчальних закладів у розмірі не менш як 2,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (підп. 1 п. 13 постанови КМУ від 05.04.1994 року № 226);

- щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій (ч. 5 ст. 8 Закону № 2342-IV). У ч. 2 підп. 1 п. 13 постанови КМУ від 05.04.1994 року № 226 йдеться про три мінімальні розміри ординарної (звичайної) академічної стипендії;

- щорічна матеріальна допомога за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання навчальних закладів, у розмірі не менш як 8 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (підп. 3 п. 13 постанови КМУ від 05.04.1994

року № 226);

– грошова допомога при працевлаштуванні після закінчення навчального закладу в розмірі шести прожиткових мінімумів (підп. 4 п. 13 постанови КМУ від 05.04.1994 року № 226). Указана норма також закріплена в ч. 7 ст. 8 Закону України № 2342-IV. Порядок виплати такої допомоги КМУ до цих пір не встановлений;

– одноразова грошова допомога при працевлаштуванні після закінчення навчального закладу осіб, які перебували під опікою та піклуванням у розмірі шести прожиткових мінімумів (підп. 5 п. 13 постанови КМУ від 05.04.1994 року № 226);

– одноразова грошова допомога після досягнення 18-річного віку (п. 14 постанови КМУ від 05.04.1994 року № 226). Механізм її виплати передбачений постановою КМУ від 25 серпня 2005 року № 823. У затвердженому постановою Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку, зазначається, що розмір цієї допомоги встановлюється КМУ, а виплачується районними відділами (управліннями) освіти на підставі заяви та паспорта отримувача цієї допомоги. Служба у справах дітей щорічно складає списки дітей, яким у поточному році виповнюється 18 років, і подає їх до органу освіти. Під ці списки виділяються кошти з місцевого бюджету. Дитина отримує повідомлення про строки та місце отримання допомоги. У разі неотримання з будь-яких причин дитиною одноразової допомоги в установленний строк вона може бути виплачена протягом трьох років;

– державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Механізм її призначення і виплати передбачений у Порядку, що був затверджений постановою КМУ від 31 січня 2007 року № 81. Вона призначається і виплачується за рахунок коштів державного бюджету в грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Допомога призначається райуправлінням праці і соціального захисту населення в розмірі двох прожиткових

мінімумів для дітей відповідного віку чи для працездатних осіб у випадку її виплати особам, які навчаються у віці від 18 до 23 років. Призначення соціальної допомоги здійснюється з моменту влаштування дитини в дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю включно до дня досягнення дитиною 18-річного віку, а в разі навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, за денною формою у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та професійно-навчальних закладах – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. При виплаті дитині пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами та розміром зазначених виплат. При проживанні на території населеного пункту, якому надано статус гірського, соціальна допомога збільшується на 20 відсотків.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення державних соціальних допомог.
2. Назвіть основні ознаки державних соціальних допомог.
3. Яку роль відіграє прожитковий мінімум для визначення права на державну соціальну допомогу?
4. Дайте визначення середньомісячного доходу сім'ї.
5. Хто має право на державну допомогу сім'ям з дітьми?
6. Які є види державних допомог сім'ям з дітьми.
7. Назвіть органи, що призначають державні допомоги сім'ям з дітьми.
8. За яких умов призначається допомога в зв'язку з вагітністю та пологами?
9. Розмір допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами.
10. Кому виплачується допомога при народженні дитини та який її розмір?
11. Умови призначення допомоги при усиновленні дитини.
12. Підстави призначення допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.
13. Який розмір допомоги одиноким матерям?
14. Дайте визначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.
15. Які необхідні документи для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям?
16. Який розмір державної допомоги особам з інвалідністю з

дитинства та дітям з інвалідністю?

17. Кому встановлюється надбавка на догляд при призначенні державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю?

18. Дайте визначення державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

19. Які є види державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю?

20. За яких умов призначається допомога по інвалідності особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю?

21. Дайте визначення категорій «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування».

22. Які види соціальних виплат належать дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування?

Теми рефератів

1. Державні соціальні допомоги: поняття, ознаки, види, законодавче закріплення.

2. Прожитковий мінімум як категорія права соціальної допомоги.

3. Види державних допомог сім'ям з дітьми.

4. Правові засади надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

5. Правове регулювання надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

6. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

7. Види соціальних виплат дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Нормативні акти та література

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342–IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> .

2. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1727-15> .

3. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16.11.2000 № 2109-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> .

4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> .

5. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> .

6. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14> .

7. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> .

8. Методика визначення прожиткового мінімуму : Затверджено наказом Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України 03.02.2017 №178/147/31 [Електронний ресурс] // Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму : Наказ Мінсоцполітики України, Мінагрополітики України, Держстат України; Методика від 03.02.2017 № 178/147/31. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17> .

9. Набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 // Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 780. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-p/page> .

10. Заява про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг : Затверджена наказом Міністерства соціальної політики України 21.04.2015 № 441 [Електронний ресурс] // Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг : Наказ Мінсоцполітики України; Заява; Форма від 21.04.2015 № 441. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0475-15> .

11. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам, за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомним сім'ям за принципом «гроші ходять за дитиною» : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://regulation.gov.ua/documents/id87661> .

12. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 № 189 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 22.02.2006 № 189. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-p> .

13. Порядок надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавлених батьківського піклування після досягнення 18-річного віку : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2005 № 823 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку : Постанова

Кабінету Міністрів України; Порядок від 25.08.2005 № 823. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/823-2005-п>.

14. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.04.2005 № 261 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 02.04.2005 № 261. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/261-2005-п>.

15. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 250 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 24.02.2003 № 250. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-п>.

16. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 27.12.2001 № 1751. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п>.

17. Методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України 15.11.2001 № 486/202/524/455/3370 [Електронний ресурс] // Про затвердження Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги : Наказ Мінпраці України, Мінекономіки, європ. інтеграції, Мінфін України [...]; Методика від 15.11.2001 № 486/202/524/455/3370. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02>.

18. Про порядок затвердження медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 889 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-2001-п>.

19. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 № 226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/226-94-п>.

20. Порядок надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Затверджений Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства фінансів України 30.04.2002 № 226/293/169 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Наказ Мінпраці України, Мінфін України, МОЗ України; Порядок; Форма типового документа від 30.04.2002 № 226/293/169. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0466-02>.

21. Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 16 років : Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики

України, Міністерства фінансів України 08.11.2001 N 454/471/516 [Електронний ресурс] // Про затвердження Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 16 років : Наказ МОЗ України, Мінпраці України, Мінфін України; Перелік від 08.11.2001 № 454/471/516. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01> .

22. Бориченко, К. В. Види державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми / К. В. Бориченко // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнар. наук. конф., (Одеса, 30 листоп. 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 651-653.

23. Бурлака, О. Види соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування / О. Бурлака // Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. юрид. журн. – 2016. – № 11. – С. 89-93.

24. Вознюк, Н. До питання про поняття та види державних соціальних допомог / Н. Вознюк // Історико-правовий часопис. – 2014. – № 2(4). – С. 64-69.

25. Доценко, І. О. Законодавчі умови надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми / І. О. Доценко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – Т. 3, № 3. – С. 61-63.

26. Коломойцев, М. М. Особливості призначення й виплати допомоги малозабезпеченим сім'ям / М. М. Коломойцев // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Т. 4/1, ч. 2, вип. 29. – С. 115-118. – (Серія «Право»).

27. Яригіна, Є. П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми : міжнародний досвід та українська модель : моногр. / Є. П. Яригіна – Х. : Монолит, 2016. – 196 с.

Глава 12

ІНШІ ВИДИ ДОПОМОГ ТА ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ

12.1. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме

Тимчасова допомога – це щомісячні грошові виплати дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, за рахунок коштів Державного бюджету України в розмірі, що залежить від середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Ознаки вказаної допомоги: 1) регламентується сімейним правом та правом соціального забезпечення; 2) у багатьох випадках є поворотною, тобто стягується з особи, що ухиляється від сплати аліментів, після встановлення місця її знаходження; 3) належить до щомісячних виплат; 4) призначається кожні 6 місяців; 5) надається в грошовій формі; 6) підстави надання вичерпно вказані в нормативному акті; 7) призначається органами соціального захисту населення.

Правова база: ч. 9 ст. 181 Сімейного кодексу України; Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затв. постановою КМУ від 22 лютого 2006 року № 189.

Тимчасова допомога призначається в разі, коли: 1) рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків не виконується в зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю в боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення; 2) стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в

установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі; 3) місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено. Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років. Тимчасова допомога не призначається на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Тимчасова допомога призначається та виплачується за місцем проживання (перебування) одного з батьків, який утримує дитину, районними управліннями праці та соціального захисту населення. У разі зміни місця проживання (перебування) одержувача виплата тимчасової допомоги продовжується органом соціального захисту населення за новим місцем проживання (перебування) з місяця звернення одержувача. У разі утворення об'єднаної територіальної громади заяви з необхідними документами для призначення тимчасової допомоги приймаються уповноваженими особами, що визначені виконавчими органами об'єднаної територіальної громади, та передаються відповідним органам соціального захисту населення.

Для призначення тимчасової допомоги одержувач подає органу соціального захисту населення за місцем проживання (перебування): 1) заяву за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) копію свідоцтва про народження дитини; 3) декларацію про доходи та майновий стан осіб, що звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї). Залежно від підстав, на яких призначається тимчасова допомога, додатково подаються документи, що зазначені у п. 6 Порядку.

Тимчасова допомога призначається кожні шість місяців, починаючи з місяця, в якому подано заяву з усіма необхідними

документами. У разі коли до заяви не додані всі необхідні документи, орган соціального захисту населення повідомляє одержувачу про те, які документи повинні бути подані протягом місяця. Рішення про призначення або відмову в призначенні тимчасової допомоги приймається органом соціального захисту населення протягом 10 календарних днів після надходження всіх необхідних документів.

Тимчасова допомога надається на дітей у розмірі, що дорівнює різниці між 50 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців. Розрахунок середньомісячного сукупного доходу сім'ї для призначення тимчасової допомоги проводиться відповідно до Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги. До складу сім'ї особи, що звертається за призначенням зазначеної допомоги, включаються чоловік (дружина); рідні, усиновлені та підопічні діти віком до 18 років, а також діти віком до 23 років, які навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації і не мають власних сімей незалежно від місця проживання або місця реєстрації; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні в зв'язку з відсутністю власних доходів; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні. Для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування та є платниками єдиного податку першої групи, незалежно від отриманих (не отриманих) доходів до сукупного доходу за кожен місяць враховується дохід на рівні двох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, чинного на відповідний місяць; для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему

оподаткування та є платниками єдиного податку другої групи, – трьох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб; для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування та є платниками єдиного податку третьої групи, – чотирьох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Перерахування розміру тимчасової допомоги проводиться органом соціального захисту населення з дня досягнення дитиною відповідного віку без звернення одержувача. У разі встановлення нового розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку розмір тимчасової допомоги перераховується без звернення одержувача з місяця, в якому набрав чинності закон, що встановлює новий розмір прожиткового мінімуму.

Виплата тимчасової допомоги припиняється в разі: 1) установлення місця проживання (перебування) особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду; 2) виявлення обставин, що свідчать про можливість одного з батьків утримувати свою дитину; 3) досягнення дитиною 18-річного віку; 4) виконання в повному обсязі зобов'язань одного з батьків щодо сплати аліментів у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон; 5) влаштування дитини до відповідної установи (закладу) на повне державне утримання; 6) скасування або визнання усиновлення недійсним; 7) усиновлення дитини (чоловіком матері або дружиною батька); 8) відмови від стягнення аліментів; 9) добровільного виконання рішення суду особою, зобов'язаною сплачувати аліменти; 10) скасування в установленому законодавством порядку рішення суду щодо стягнення аліментів; 11) смерті дитини, якій була призначена тимчасова допомога; 12) смерті одного з батьків, зобов'язаного сплачувати аліменти, або визнання його в установленому порядку безвісти відсутнім чи оголошення померлим; 13) позбавлення в установленому порядку одного з батьків, який утримує дитину, батьківських прав; 14) відібрання дитини від одного з батьків, який утримує дитину, без позбавлення батьківських прав; 15) встановлення над дитиною опіки чи

підкування. Про виникнення зазначених обставин одержувач зобов'язаний повідомити в десятиденний строк орган соціального захисту населення. Виплата тимчасової допомоги припиняється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому виникла одна із зазначених обставин.

У разі встановлення місця проживання (перебування) одного з батьків і припинення його розшуку орган внутрішніх справ у триденний строк повідомляє про це одержувача, орган соціального захисту населення, посадову особу, яка винесла ухвалу (постанову) про розшук, а також суд за місцем знаходження виконавчого листа. У разі встановлення факту сплати аліментів одним з батьків орган державної виконавчої служби в триденний строк повідомляє про це одержувачу та органу соціального захисту населення за місцем одержання допомоги.

Якщо виникла можливість стягнення аліментів з одного з батьків, виявлено, що один з батьків може утримувати дитину або місце проживання (перебування) одного з батьків встановлено, у зв'язку з чим можливе стягнення з нього коштів на утримання дитини, орган соціального захисту населення звертається до суду із заявою про стягнення суми сплаченої тимчасової допомоги. Стягнуті кошти зараховуються до державного бюджету.

Покриття витрат, пов'язаних з виплатою тимчасової допомоги, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, наданих як субвенція місцевому бюджету.

12.2. Щомісячні допомоги окремим категоріям громадян

Законодавством передбачені наступні виплати (грошові допомоги):

І. Щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II груп внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про психіатричну допомогу» держава гарантує таку грошову

допомогу. Розмір зазначеної допомоги розраховується як різниця між трьома прожитковими мінімумами на кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні шість місяців, але не може бути більше, ніж прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць. Порядок надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею затверджено постановою КМУ від 2 серпня 2000 року № 1192. Указана допомога запроваджена з 1 січня 2004 року.

Призначення і виплата допомоги на догляд проводиться структурними підрозділами з питань соціального захисту населення. У сільській місцевості заяви з документами, необхідними для призначення допомоги на догляд, приймаються уповноваженими особами, визначеними виконавчими комітетами селищних і сільських рад, і передаються відповідним органам соціального захисту населення. У разі утворення об'єднаної територіальної громади заяви з необхідними документами для призначення допомоги на догляд приймаються уповноваженими особами, що визначені виконавчими органами об'єднаної територіальної громади, та передаються відповідним органам соціального захисту населення.

Допомога на догляд надається дієздатній особі, яка зареєстрована або постійно проживає на одній житловій площі з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, і здійснює догляд за ним.

Розрахунок середньомісячного сукупного доходу сім'ї для призначення допомоги на догляд проводиться відповідно до Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затвердженої спільним наказом Мінсоцполітики України, Мінфіну України, Мінекономіки України, Держкоммолодьспорттуризму України, Держкомстату України. До складу сім'ї особи, яка звертається за призначенням

допомоги на догляд, включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та підопічні діти цих осіб, а також діти до досягнення ними 23 років, які навчаються у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах з денною формою навчання і не мають власних сімей, незалежно від місця проживання або реєстрації; неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I чи II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні в зв'язку з відсутністю власних доходів; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. До складу сім'ї не включаються особи, визнані особами з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, які за висновком лікарської комісії медичного закладу потребують постійного стороннього догляду і не належать до зазначених членів сім'ї, та особи, які перебувають на повному державному утриманні. Для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування та є платниками єдиного податку першої групи, незалежно від отриманих (неотриманих) доходів до сукупного доходу за кожен місяць ураховується дохід на рівні двох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, чинного на відповідний місяць; для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування та є платниками єдиного податку другої групи, – трьох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб; для фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування та є платниками єдиного податку третьої групи, – чотирьох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Для призначення грошової допомоги на догляд особою подаються документи, що зазначені в п. 7 Порядку.

Допомога на догляд призначається на шість місяців і виплачується щомісяця. У разі коли особа, яка здійснює догляд за особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, є непрацюючим пенсіонером (особою з інвалідністю),

їй призначається допомога на догляд на 12 місяців на підставі заяви та копії трудової книжки. У разі виникнення обставин, які можуть вплинути на право особи на допомогу, ця особа повинна в десятиденний строк повідомити про такі обставини орган, що проводить виплату допомоги. Для продовження виплати допомоги на догляд на наступний строк подаються документи, зазначені у п. 7 Порядку, крім висновку лікарської комісії медичного закладу щодо необхідності постійного стороннього догляду за особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу в разі, коли строк, на який видано висновок, не зазначено. Виплата допомоги на догляд припиняється в разі, коли: 1) сталися зміни в складі сім'ї в зв'язку зі смертю або зміною місця проживання особи з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу чи особи, якій надається допомога на догляд; 2) закінчився строк установлення інвалідності I чи II групи і протягом місяця не підтверджено встановлення групи інвалідності, яка дає право на призначення допомоги на догляд; 3) особа з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу перебуває на повному державному утриманні або стаціонарному лікуванні впродовж повного календарного місяця. У разі виникнення обставин, внаслідок яких припиняється виплата допомоги на догляд, особи, яким надається допомога, зобов'язані в десятиденний строк повідомити органи, що проводять її виплату. Виплата допомоги припиняється з місяця, що настає за тим, у якому сталися зміни. Органами праці та соціального захисту населення надсилаються щокварталу запити до психіатричних закладів органів охорони здоров'я для отримання інформації про осіб з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, які перебувають на повному державному утриманні або стаціонарному лікуванні більш як календарний місяць. Обмін інформацією про осіб з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, які перебувають на повному державному утриманні або стаціонарному лікуванні, здійснюється в порядку, визначеному Мінсоцполітики України разом з МОЗ України. У разі затвердження нового розміру прожиткового мінімуму допомога на догляд перераховується без звернення одержувача допомоги.

Органи соціального захисту населення проводять перерахунок раніше призначеної допомоги на догляд з місяця затвердження нового розміру прожиткового мінімуму.

Допомога на догляд призначається з місяця звернення за допомогою, якщо протягом місяця подані всі необхідні документи. Рішення про призначення допомоги на догляд або про відмову в її наданні приймається органом соціального захисту населення протягом 10 днів з дня подання документів, зазначених у п. 7 Порядку. Для підтвердження факту спільного проживання з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу та догляду за ним у разі потреби складається акт про проведення обстеження сім'ї спеціалістами органів соціального захисту населення. Якщо дієдатна особа постійно проживає на одній житловій площі за місцем реєстрації особи з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, але зареєстрована в іншому місці, обстеження сім'ї для встановлення факту догляду є обов'язковим.

У разі переїзду сім'ї, у складі якої є особа, якій надано допомогу на догляд, в іншу місцевість виплата допомоги за старим місцем проживання припиняється. За новим місцем проживання допомога на догляд призначається на підставі документів, зазначених у п. 7 Порядку.

Якщо внаслідок зловживань з боку громадян (подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни в складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на призначення і виплату допомоги на догляд тощо) були надміру виплачені суми допомоги, органи соціального захисту населення здійснюють такі заходи: 1) визначають обсяг надміру виплачених коштів та встановлюють строки їх повернення залежно від матеріального стану особи; 2) повідомляють одержувача допомоги про обсяг надміру виплачених коштів та строки їх повернення; 3) у разі прийняття рішення про врахування надміру виплачених коштів при виплаті допомоги на догляд у наступні періоди проводять щомісячні відрахування в розмірі не більш як 20 відсотків призначеної допомоги; 4) у разі неповернення надміру виплачених коштів добровільно в установлені строки вирішують питання про їх

стягнення в судовому порядку.

Суми допомоги на догляд, які були призначені до виплати й залишилися неодержаними в зв'язку зі смертю особи, якій допомога була призначена, виплачуються одному з членів сім'ї (опікуну, піклувальнику), який на день смерті особи проживав разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, допомога на догляд за якою була призначена, за весь період невиплати, включаючи місяць, у якому настала смерть одержувача, якщо звернення від члена сім'ї надійшло не пізніше ніж протягом трьох місяців після смерті одержувача.

II. Щомісячна державна допомога ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, призначається щомісячна державна допомога в розмірі, установленому Кабінетом Міністрів України. Постановою КМУ від 12 вересня 2012 року № 852 така допомога встановлена в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 грн. x 10=170 грн.). Порядок виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, затверджено наказом МОЗ України від 26 листопада 2012 року № 946.

Виплата зазначеної щомісячної державної допомоги здійснюється ДУ «Український центр соціальних хвороб МОЗ України», Регіональними центрами СНІДу за переліком, визначеним наказом МОЗ України. Відповідальний виконавець ДУ «Український центр соціальних хвороб МОЗ України» здійснює розподіл показників зведених кошторисів, зведених планів асигнувань та розподіл відкритих асигнувань у розрізі розпорядників коштів нижчого рівня за територіями і подає головному розпоряднику для зведення та затвердження показників по головному розпоряднику. Розподіл відкритих асигнувань за підписом головного розпорядника подається до Державної казначейської служби України в установленому законодавством порядку.

За письмовою заявою батьків або законних представників дитини, яка подається одноразово до Регіонального центру СНІДу (особисто або поштою), щомісячна державна допомога перераховується на особовий рахунок в установі банку матері (батька) або законних представників дитини чи на особовий рахунок дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування, які виховуються в державних закладах (будинках дитини МОЗ України, дитячих будинках, школах-інтернатах МОН України, дитячих будинках-інтернатах Мінсоцполітики України, прийомних сім'ях тощо). Заява повинна містити таку інформацію: прізвище, ім'я, по батькові матері (батька) або законних представників дитини, місце їх проживання, контактні номери телефонів, реквізити поточного рахунку в установі банку для зарахування щомісячної державної допомоги. До заяви додається копія свідоцтва про народження дитини. Виплата щомісячної державної допомоги здійснюється з дати подачі заяви. Збір та обробка персональних даних здійснюються відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних».

У разі зняття діагнозу виплата щомісячної державної допомоги припиняється з 1 числа місяця, наступного за місяцем його зняття.

Керівники Регіональних центрів СНІДу є відповідальними за правильність та своєчасність виплат щомісячної державної допомоги.

III. Державна допомога особам, яким виповнилося 100 і більше років. КМУ 12 жовтня 2002 року за № 1532 прийняв постанову «Про виплату державної допомоги особам, яким виповнилося 100 і більше років». Нею було передбачено, що особам, яким виповнилося 100 і більше років, у разі коли їх місячний розмір пенсії (з урахуванням усіх виплат до неї) не досягає визначеного законом прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 жовтня 2002 р. надається державна допомога), розмір якої визначається як різниця між зазначеним прожитковим мінімумом та розміром пенсії (з урахуванням всіх виплат до неї). Призначення допомоги проводять органи, які призначають пенсії. Виплата допомоги

проводиться за рахунок коштів державного бюджету. У разі збільшення прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність, органи, що призначають пенсії, проводять перерахунок допомоги з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

На виконання цієї постанови Мінпраці та соціалістики України, ПФУ, МФ України своїм спільним наказом від 24 квітня 2003 року № 102/293/36 затвердили Порядок здійснення виплат державної допомоги особам, яким виповнилося 100 і більше років, що втратив чинність відповідно до спільного наказу цих відомств від 17 грудня 2015 року № 1221/1150/198.

Постановою КМУ від 18 вересня 2004 року № 1215 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення» була передбачена з 1 вересня 2004 року державна адресна допомога до пенсії (дотація) в сумі, що не вистачає до прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність. У цій ситуації державна допомога особам, яким виповнилося 100 і більше років, втратила актуальність і сенс існування (мінімальна пенсія виплачувалась у розмірі прожиткового мінімуму).

26 вересня 2012 року КМУ прийнято постанову № 908 «Про підвищення рівня соціального захисту ветеранів війни та деяких інших осіб, яким виповнилося 100 і більше років», яка набрала чинності 9 жовтня 2012 року. Нею КМУ постановив: 1) ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та особам, на яких поширюється дія Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань», яким виповнилося 100 і більше років, виплата підвищень (надбавок) до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, передбачених зазначеними Законами, з урахуванням доплат, установлених відповідно до п. 3 постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1381 «Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення» та п. 3 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 року № 327 «Про підвищення рівня соціального захисту населення», здійснюється в потрійному розмірі; 2) іншим

особам, яким виповнилося 100 і більше років, встановлюється підвищення до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, у розмірі 20 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом для осіб, які втратили працездатність.

Постановою КМУ від 25 березня 2014 року № 112 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань пенсійного забезпечення» зазначена допомога іншим особам, яким виповнилось 100 і більше років, була встановлена в твердому розмірі – 189 грн. 80 коп. Цей розмір може змінюватися лише за рішенням КМУ. Така зміна розміру допомоги суттєво порушила права найбільш знедолених і надзвичайно незначної верстви населення. Залежність допомоги від величини прожиткового мінімуму (збільшення проводиться автоматично) і є більш справедливим ніж ручне управління з боку КМУ. З 1 січня 2014 року прожитковий мінімум становив 949 грн. (20% від цієї суми – 189 грн. 80 коп.). Якщо уряд установив допомогу в твердій сумі, то чому ще з копійками? Адже з психологічної точки зору цього робити не слід було (можна було встановити, наприклад, 200 грн.). У грудні 2017 року така допомога повинна була становити 274 грн. 80 коп. (20% від 1374 грн.). Не дивлячись на війну, така економія не має економічного обґрунтування.

ІV. Щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг затверджено постановою КМУ від 1 жовтня 2014 року № 505. Фінансування витрат здійснюється за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету та коштів, що надходять до державного бюджету як благодійна або міжнародна допомога.

Грошова допомога надається внутрішньо переміщеним особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території України, населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та

населених пунктів, розташованих на лінії зіткнення, а також внутрішньо переміщеним особам, житло яких зруйновано або стало непридатним для проживання внаслідок проведення антитерористичної операції та які взяті на облік у структурних підрозділах з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органах з питань соціального захисту населення міських, районних у містах (у разі утворення) рад, з дня звернення за її призначенням по місяць зняття з такого обліку включно, але не більше ніж на шість місяців.

Перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та перелік населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 1085. Облік внутрішньо переміщених осіб ведеться відповідно до Порядку оформлення та видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб». Грошова допомога виплачується шляхом перерахування на поточний рахунок, відкритий відповідно до цього Порядку безоплатно в установі уповноваженого банку. Уповноважений банк приймає від уповноваженого представника сім'ї документи, необхідні для отримання грошової допомоги в разі відкриття поточного рахунка (у тому числі в разі призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк, якщо виплата грошової допомоги раніше не здійснювалася через установи уповноваженого банку).

Грошова допомога внутрішньо переміщеним особам призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів за умови надання письмової згоди в довільній формі про виплату йому грошової допомоги від інших членів сім'ї в таких розмірах: 1) для непрацездатних осіб (пенсіонери, діти) – 884 гривні на одну особу (члена сім'ї); 2) для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю – 130 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 3) для осіб з інвалідністю II

групи – 115 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 4) для осіб з інвалідністю III групи – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність; 5) для працездатних осіб – 442 гривні на одну особу (члена сім'ї). Загальний розмір допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 2400 гривень або 3400 гривень, якщо до складу сім'ї входять особи з інвалідністю або діти з інвалідністю. Якщо в складі сім'ї, якій призначено грошову допомогу, відбулися зміни, розмір грошової допомоги перераховується з місяця, наступного за місяцем виникнення таких змін, за заявою уповноваженого представника сім'ї або інформацією, поданою компетентним органом. Для призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк уповноважений представник сім'ї подає до уповноваженого органу або установи уповноваженого банку (у випадку, передбаченому п. 5 Порядку) заяву, в якій повідомляє про відсутність змін, що впливають на призначення грошової допомоги, а також пред'являє довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб усіх членів сім'ї. Особам працездатного віку, яким виплату грошової допомоги було припинено відповідно до п. 7 Порядку, грошова допомога не призначається.

Якщо дитина переміщується з тимчасово окупованої території України, населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, без супроводу батьків або осіб, які їх замінюють, грошова допомога виплачується їй за зверненням:

- баби, діда, повнолітніх сестри, брата, мачухи, вітчима, які безпосередньо здійснюють догляд за дитиною без спеціальних на те повноважень;

- інших осіб, яким батьки передали дитину на виховання, – у разі надання заяви батьків щодо отримання такої допомоги, справжність підпису на якій має бути засвідчена нотаріально;

- служби у справах дітей, якщо: 1) догляд за дитиною, яка залишилася без батьківського піклування, тимчасово

здійснюється родичами або іншими особами (сусідами, знайомими), з якими в неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки, за рішенням служби у справах дітей відповідно до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»; 2) дитина влаштована до професійно-технічного або вищого навчального закладу та проживає в його гуртожитку.

Розмір отриманої грошової допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що надаються відповідно до законодавства. Розмір отриманої грошової допомоги не включається до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу відповідно до підп. 165.1.1 п. 165.1 ст. 165 Податкового кодексу України.

Для отримання грошової допомоги (у тому числі в разі призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк, якщо її виплата раніше не здійснювалася через установи уповноваженого банку) уповноважений представник сім'ї звертається за фактичним місцем проживання (перебування) сім'ї до установи уповноваженого банку для відкриття в установленому порядку поточного рахунку, пред'являє паспорт громадянина України або інший документ, що посвідчує особу, та підтверджує громадянство України, а для іноземців та осіб без громадянства – документ, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, та подає на адресу уповноваженого органу відповідну заяву про надання грошової допомоги (для призначення грошової допомоги вперше) або заяву, в якій повідомляє про відсутність змін, що впливають на призначення грошової допомоги (у разі призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк, якщо її виплата раніше не здійснювалася через установи уповноваженого банку). З метою визначення дати, часу та адреси подання заяви уповноважений представник сім'ї звертається в контакт-центр уповноваженого

банку.

Перелік необхідних документів, які додаються до заяви, указаний у п. 5. Порядку.

Грошова допомога не призначається в разі, коли: 1) будь-хто із членів сім'ї (крім сімей, до складу яких входять військовослужбовці з числа внутрішньо переміщених осіб, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції) має у власності житлове приміщення/частину житлового приміщення, що розташоване в інших регіонах, ніж тимчасово окупована територія України, населені пункти, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населені пункти, що розташовані на лінії зіткнення, крім житлових приміщень, які непридатні для проживання, що підтверджується відповідним актом технічного стану; 2) будь-хто з членів сім'ї має на депозитному банківському рахунку (рахунках) кошти в сумі, що перевищує 25-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Якщо в складі сім'ї, якій призначено грошову допомогу, є особи працездатного віку (крім громадян, які доглядають за дітьми до досягнення ними трирічного віку; громадян, які доглядають за дітьми, що потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більш як до досягнення ними шестирічного віку; громадян, які мають трьох і більше дітей віком до 16 років і доглядають за ними; громадян, які доглядають за особами з інвалідністю I групи або дітьми з інвалідністю віком до 18 років, або особами з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, або особами, які досягли 80-річного віку; а також фізичних осіб, які надають соціальні послуги, та студентів денної форми навчання), які не працевлаштувалися, в тому числі за сприянням державної служби зайнятості, або перебувають в трудових відносинах з роботодавцями на тимчасово окупованій території України, у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої

повноваження, та населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення, але фактично не працюють, протягом двох місяців з дня призначення виплати грошової допомоги, її розмір для працездатних членів сім'ї на наступні два місяці зменшується на 50 відсотків, а на наступний період – припиняється. Особи працездатного віку, яким призначено грошову допомогу, зобов'язані інформувати в триденний строк уповноважений орган про факт працевлаштування або перебування на обліку як безробітних. Для отримання інформації про періоди реєстрації працездатних членів сім'ї, яким призначено грошову допомогу, у державній службі зайнятості, Мінсоцполітики України щомісяця до 25 числа подає в електронному вигляді перелік таких осіб державній службі зайнятості, яка протягом 10 календарних днів подає Мінсоцполітики України інформацію про періоди реєстрації цих осіб як безробітних чи осіб, які шукають роботу. Для контролю за фактом працевлаштування працездатних членів сім'ї, яким призначено грошову допомогу (в тому числі за направленням державної служби зайнятості), Мінсоцполітики України щомісяця до 25 числа подає в електронному вигляді перелік таких осіб Пенсійному фонду України, який протягом 10 календарних днів подає Мінсоцполітики України інформацію з Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування про сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Виплата грошової допомоги припиняється з наступного місяця в разі: 1) подання уповноваженим представником сім'ї заяви про припинення виплати грошової допомоги; 2) надання інформації державної служби зайнятості про те, що працездатні члени сім'ї протягом двох місяців не працевлаштувалися за сприянням державної служби зайнятості або перебувають в трудових відносинах з роботодавцями на тимчасово окупованій території України, в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення, але фактично не працюють; 3) зняття з обліку внутрішньо переміщеної особи; 4) виявлення уповноваженим органом факту

подання недостовірної інформації або неповідомлення про зміну обставин, які впливають на призначення грошової допомоги. Виплата грошової допомоги може бути поновлена, якщо протягом місяця з місяця припинення її виплати уповноважений представник сім'ї повідомив уповноваженому органу про зміну обставин, які вплинули на припинення виплати грошової допомоги.

Уповноважені органи формують та зберігають протягом п'яти років особові справи осіб, яким виплачено грошову допомогу.

V. Щомісячна компенсаційна виплата фізичним особам, які надають соціальні послуги. Така виплата носить характер допомоги на догляд. Порядок призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги, затверджено постановою КМУ від 29 квітня 2004 року № 558.

Непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (крім осіб, що обслуговуються соціальними службами), призначається щомісячна компенсаційна виплата.

Компенсація призначається виходячи з прожиткового мінімуму для працездатних осіб у таких розмірах: 1) 15 відсотків – фізичним особам, які надають соціальні послуги особам з інвалідністю I групи; 2) 10 відсотків – фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, які за висновком лікарсько-консультаційної комісії потребують постійного стороннього догляду і не здатні до самообслуговування, особам з інвалідністю II групи та дітям з інвалідністю; 3) 7 відсотків – фізичним особам, які надають соціальні послуги особам з інвалідністю III групи та хворим, які за висновком лікарсько-консультаційної комісії потребують постійного стороннього догляду і не здатні до самообслуговування. Компенсація фізичним особам, які досягли пенсійного віку, визначеного ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та особам

з інвалідністю, що надають соціальні послуги, призначається в зазначених розмірах виходячи з прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Фізична особа, яка надає соціальні послуги, має право одержувати тільки одну компенсацію незалежно від кількості обслуговуваних осіб, видів та обсягу послуг. Компенсація не призначається: 1) фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам, яким призначено: а) державну соціальну допомогу на догляд відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» або надбавку на догляд до державної соціальної допомоги згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; б) надбавку на догляд або державну соціальну допомогу на догляд відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення» і «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; в) відшкодування витрат на надання послуг по догляду відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; 2) фізичним особам, які надають соціальні послуги і отримують допомогу на догляд відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу»; 3) фізичним особам, які надають соціальні послуги на платній основі; 4) самозайнятим особам; 5) фізичним особам, які проходять альтернативну (невійськову) службу; 6) фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим, які за висновком лікарсько-консультаційної комісії потребують постійного стороннього догляду і не здатні до самообслуговування та перебувають у трудових відносинах, у тому числі на умовах неповного робочого дня (крім роботи вдома).

Компенсація призначається і виплачується районним структурним підрозділом з питань соціального захисту населення за місцем проживання, перебування особи, якій надаються соціальні послуги, з дня подання фізичною особою, яка надає соціальні послуги, та особою, яка їх потребує, заяв разом з документами, зазначеними в п. 6 Порядку. Структурний

підрозділ з питань соціального захисту населення видає заявнику розписку про прийняття заяв і документів із зазначенням дати їх прийняття. Днем подання заяв для призначення компенсації вважається день реєстрації структурним підрозділом з питань соціального захисту населення заяв з необхідними документами. Якщо заяви та документи надсилаються поштою, днем подання заяв для призначення компенсації вважається дата, зазначена на поштовому штемпелі місця відправлення. У разі коли до заяв не додані всі необхідні документи, структурний підрозділ з питань соціального захисту населення письмово протягом трьох днів повідомляє заявнику, які документи слід подати додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше трьох місяців з дня одержання такого повідомлення, днем подання заяв вважатиметься день їх прийняття або відправлення.

Перелік необхідних документів для призначення компенсації дано в п. 6 Порядку.

Структурний підрозділ з питань соціального захисту населення протягом десяти днів після одержання заяв із необхідними документами розглядає їх та приймає рішення про призначення компенсації чи про відмову в її призначенні із зазначенням причини відмови та порядку оскарження цього рішення, про що інформує заявника письмово протягом п'яти днів після прийняття відповідного рішення.

Компенсація призначається: 1) на час установлення групи інвалідності – особам з інвалідністю I групи, інвалідність яких установлена безстроково та які згідно з довідкою до акта огляду медико-соціальною експертною комісією потребують постійного стороннього догляду; 2) на час, протягом якого особа, що подала заяву про необхідність отримання соціальних послуг, потребуватиме постійного стороннього догляду.

У разі зміни групи інвалідності компенсація призначається в новому розмірі і виплачується з дня зміни групи інвалідності (якщо розмір збільшено) або з місяця, що настає за тим, у якому встановлено нову групу інвалідності (якщо розмір зменшено). Перерахунок розміру компенсації в зв'язку зі зміною групи інвалідності особи, якій надаються соціальні послуги,

здійснюється структурним підрозділом з питань соціального захисту населення на підставі копії довідки до акта огляду медико-соціальною експертною комісією, яка надсилається зазначеному підрозділу, органами медико-соціальної експертизи без подання заяв, зазначених у п. 6, і оформляється рішенням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення в установленому порядку. Якщо дитина з інвалідністю після досягнення певного віку визнана особою з інвалідністю I, II або III групи, компенсація виплачується в новому розмірі за заявою фізичної особи, яка надає соціальні послуги, та представника дитини з дня зміни групи інвалідності (якщо розмір збільшено) або з місяця, що настає за тим, у якому дитині з інвалідністю встановлено нову групу інвалідності (якщо розмір зменшено). Фізична особа, яка надає соціальні послуги, в разі досягнення пенсійного віку, визначеного ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або настання інвалідності зобов'язана в десятиденний строк повідомити структурному підрозділу з питань соціального захисту населення районної, районної в м. Києві державної адміністрації, виконавчого органу міської ради, який призначив компенсацію. Компенсація виплачується такій фізичній особі у новому розмірі з дня виповнення пенсійного віку або встановлення інвалідності, якщо вона у цей період надавала соціальні послуги. Продовження виплати компенсації в зв'язку із закінченням строку надання соціальних послуг фізичною особою або необхідністю отримання соціальних послуг особою, яка їх потребує, здійснюється на підставі поданих заяв разом із новими висновками лікарсько-консультаційної комісії і оформлюється рішенням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення в установленому порядку.

Виплата компенсації тимчасово зупиняється в разі пропущення особи з інвалідністю чергового переогляду органами медико-соціальної експертизи або дитиною з інвалідністю – лікарсько-консультаційними комісіями, а в разі визнання знову особою з інвалідністю або дитиною з інвалідністю поновлюється з дня зупинення виплати, але не більш як за один місяць. Якщо при цьому особі з інвалідністю

встановлено іншу групу, компенсація за зазначений період виплачується в раніше встановлених розмірах за попередньою групою. Якщо строк перегляду пропущено з поважної причини, що підтверджується органом медико-соціальної експертизи (лікарсько-консультаційною комісією), виплата компенсації поновлюється з дня її зупинення, але не більш як за три роки за умови, що протягом цього періоду особа визнана особою з інвалідністю або дитиною з інвалідністю. За місяць до закінчення строку виплати структурний підрозділ з питань соціального захисту населення зобов'язаний у письмовій формі попередити фізичну особу про причину припинення виплати.

Виплата компенсації проводиться щомісяця до 1 числа місяця, що настає за тим, у якому фізична особа надавала соціальні послуги, і триває до дня припинення їх надання. Компенсація виплачується державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку або через установи уповноважених банків за письмовою заявою фізичної особи, яка надає соціальні послуги. У разі зміни особою, якій надаються соціальні послуги, постійного місця проживання виплату компенсації проводить відповідний структурний підрозділ з питань соціального захисту населення за новим місцем проживання особи з часу припинення виплат за попереднім місцем проживання. Якщо особа, якій надавалися соціальні послуги, за висновком органу медико-соціальної експертизи (лікарсько-консультаційної комісії) вже не потребує постійного стороннього догляду, виплата компенсації припиняється з дня, що настає за тим, з якого ця особа згідно з висновком втратила необхідність такого догляду.

Суми компенсації, не одержані своєчасно фізичною особою, яка надає соціальні послуги, виплачуються за минулий час, але не більш як за 12 місяців, що передують зверненню за їх одержанням. Якщо суми компенсації не одержані з вини органу, який їх призначає та виплачує, вони виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком. При цьому виплата за минулий час здійснюється виходячи з прожиткового мінімуму, затвердженого на момент виплати. Сума компенсації, що нарахована фізичній особі, яка надавала соціальні послуги, і залишилася недоотриманою в зв'язку з її смертю, виплачується

за весь період по день смерті включно членам її сім'ї (чоловік, дружина, діти), а в разі їх відсутності – входить до складу спадщини.

Виплата компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги, і покриття витрат на її доставку проводяться за рахунок коштів місцевих бюджетів.

VI. Щомісячна компенсаційна виплата непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за особою з інвалідністю I групи, а також за особою, яка досягла 80-річного віку. Практично – це допомога на догляд. Вона встановлена з 1 вересня 1996 року постановою КМУ від 26 липня 1996 року № 832. Нею передбачено щомісячні компенсаційні виплати в розмірі 480 тис. крб. (4 грн. 80 коп.) непрацюючій працездатній особі, яка доглядає за особою з інвалідністю I групи, а також за особою, яка досягла 80-річного віку. Зазначені щомісячні компенсаційні виплати призначаються і виплачуються органами праці та соціального захисту населення та фінансуються органами Пенсійного фонду України.

12.3. Одноразові допомоги в системі державних соціальних допомог

До найбільш поширених належать такі одноразові допомоги:

I. Разові грошові допомоги, що щорічно виплачуються до 5 травня. Правовою базою для її виплати є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; Закон України «Про жертви нацистських переслідувань»; постанови, КМУ що, як правило, щорічно приймаються напередодні цієї дати.

Разова грошова допомога була введена Законом України від 25 грудня 1998 року № 367-XIV «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». В останньому Законі вона була встановлена для: 1) учасників бойових дій та осіб, прирівняним до них (ч. 4 ст. 12); 2) осіб з інвалідністю внаслідок війни (ч. 4 ст. 13); 3) учасників війни (ч. 4 ст. 14); 4) осіб, що зазначені у ст. 10 Закону (ч. 4 ст. 15); 5) осіб, які мають особливі заслуги перед

Батьківщиною (п. 1 ст. 16). Законом України від 16 грудня 2004 року № 2256-IV «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту жертв нацистських переслідувань» останній був доповнений рядом статей, що передбачали разову грошову допомогу до 5 травня для: 1) колишніх неповнолітніх в'язнів концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового тримання (ч. 3 ст. 6-1); 2) колишніх малолітніх в'язнів концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання, визнаних особами з інвалідністю (ч. 3 ст. 6-2); 3) колишніх в'язнів концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання (ч. 3 ст. 6-3); 4) дружин (чоловіків) померлих жертв нацистських переслідувань (ч. 3 ст. 6-4). Спочатку разова грошова допомога виплачувалась у кратному розмірі до мінімальної пенсії за віком, а згідно з Законом України від 28 грудня 2007 року № 107-VI – у твердому розмірі.

У даний час право на разову допомогу мають:

– особи з інвалідністю внаслідок війни та колишні малолітні в'язні (до 14 років) концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання, визнаних особами з інвалідністю (I, II, III груп) внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин;

– учасники бойових дій та колишні неповнолітні в'язні (від 14 до 18 років) концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання, а також діти, які народилися в зазначених місцях примусового тримання їх батьків;

– особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною;

– члени сімей загиблих і дружини (чоловіки) померлих осіб з інвалідністю внаслідок війни, дружини (чоловіки) померлих учасників бойових дій, учасників війни та жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя особами з інвалідністю внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге;

– учасники війни та колишні в'язні концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання, особи, які були насильно вивезені на примусові роботи, діти партизанів,

підпільників, інших учасників боротьби з націонал-соціалістським режимом у тилу ворога.

Разову грошову допомогу в твердому розмірі, що щорічно збільшується, але набагато нижчу, яка раніше вказувалась у Законі, виплачують районні органи соціального захисту населення. Вони перераховують кошти через відділення зв'язку або установи банків на особові рахунки громадян за місцем отримання пенсії (особам, які є пенсіонерами, – за місцем проживання).

Силові відомства зобов'язані в квітні кожного року подати в районні органи соцзахисту населення перелік осіб, які мають право на отримання грошової допомоги, але не перебувають на обліку в органах ПФУ.

Особи, що мають право на допомогу, не подають жодних документів і не звертаються до органів соцзахисту з заявою. Разову грошову допомогу вони отримують автоматично.

II. Одноразова винагорода жінкам, яким присвоєне почесне звання України «Мати-героїня». Указом Президента України від 25 грудня 2007 року № 1254/2007 «Про одноразову винагороду жінкам, яким присвоєне почесне звання України «Мати-героїня» з метою посилення державної підтримки багатодітних матерів, яким присвоєне почесне звання України «Мати-героїня», з 1 січня 2008 року була заснована однойменна одноразова винагорода у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

На виконання цього Указу КМУ своєю постановою від 28 лютого 2011 року № 268 затвердив Порядок виплати одноразової винагороди жінкам, яким присвоєне почесне звання України «Мати-героїня». Указаний Порядок визначає механізм виплати цієї одноразової винагороди відповідно до Закону України «Про державні нагороди».

Підставою для виплати служать такі документи: 1) заява про виплату винагороди з зазначенням способу виплати (через відділення поштового зв'язку чи на особистий банківський рахунок); 2) копія сторінки паспорта з даними про прізвище, ім'я та по батькові, місце реєстрації; 3) ксерокопія сторінки Указу Президента України про присвоєння жінці почесного звання

«Мати-героїня», що зберігається протягом 5-ти років після виплати винагороди. Орган соцзахисту за місцем реєстрації жінки з цих документів формує особову справу.

Сума винагороди обчислюється, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого з 1 січня року, в якому жінці було присвоєне почесне звання. У разі коли жінка не отримала винагороду протягом відповідного бюджетного періоду з поважних причин, вона має право звернутися за її отриманням у наступному бюджетному періоді та отримати цю винагороду. Виплата винагороди здійснюється згідно з відомістю, яка складається органами соцзахисту за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, через відділення «Укрпошти» або шляхом перерахування коштів на особистий банківський рахунок жінки.

Облдержадміністрації зобов'язані забезпечити інформування жінок, яким присвоєне почесне звання України «Мати-героїня», про порядок виплати одноразової виплати.

III. Одноразова матеріальна допомога непрацюючим малозабезпеченим особам, особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю. Механізм її виплати передбачений Порядком виплати одноразової матеріальної допомоги непрацюючим малозабезпеченим особам, особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, що був затверджений постановою КМУ від 12 квітня 2017 року № 256. Він замінив Порядок, що був затверджений постановою КМУ від 28 липня 2011 року № 158.

Указана допомога може бути виплачена: 1) Мінсоцполітики України; 2) обласними органами соцзахисту населення; 3) районними органами соцзахисту населення.

Підставою (причиною) для надання допомоги можуть бути: 1) тривала хвороба; 2) смерть близьких родичів (одного з подружжя, батьків, дітей); 3) стихійне лихо; 4) інші особливі обставини.

Право на вказану допомогу мають: 1) особи з інвалідністю (після досягнення 18 років); 2) діти з інвалідністю (до досягнення 18 років); 3) непрацюючі малозабезпечені особи. Ці особи повинні отримувати пенсію та/або державну соціальну допомогу, і розмір таких виплат у місяці, що передує місяцю

звернення, не перевищує двох прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність.

Непрацююча малозабезпечена особа подає: 1) паспорт; 2) пенсійне посвідчення або посвідчення отримувача державної соціальної допомоги; 3) ідентифікаційний номер. Особа з інвалідністю подає: 1) паспорт та/або свідоцтво про народження дитини з інвалідністю (у разі потреби – копії паспорта законного представника та документа, що підтверджує його повноваження); 2) ідентифікаційний номер; 3) висновок МСЕК чи ЛКК (для дітей) про встановлення інвалідності. Дані про розмір пенсії та допомоги орган соцзахисту бере з автоматизованої інформаційної системи.

Допомога надається обласним чи районним органом соцзахисту населення один раз на рік у розмірі 50 відсотків устанавленого законом на дату звернення прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Рішення про надання або відмову в наданні допомоги приймається комісією, утвореною у відповідному органі соцзахисту населення, та оформляється протоколом за формою, що затверджується Мінсоцполітики України.

Мінсоцполітики України така допомога надається не частіше ніж один раз на три роки лише з метою покриття витрат на проїзд із Міністерства додому громадським пасажирським транспортом (у разі потреби).

Допомога виплачується за видатковими касовими ордерами шляхом поштового переказу або перерахування коштів на особисті банківські рахунки непрацюючих малозабезпечених осіб, осіб з інвалідністю та законних представників дітей з інвалідністю. Особам, які не мають законних представників і не можуть самостійно пересуватися у зв'язку з хворобою або фізичною вадою, допомога виплачується тільки за разовими дорученнями шляхом поштового переказу. Допомога не виплачується у разі смерті непрацюючої малозабезпеченої особи, особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю та припинення інвалідності.

IV. Одноразова матеріальна допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми. Виплата проводиться на

підставі Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, затвердженого постановою КМУ від 25 липня 2012 року № 660.

Особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та до органів Національної поліції щодо захисту прав і свобод. У разі прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, такій особі видається довідка. Відповідний статус встановлюється на строк до двох років і може бути продовжений ще на строк не більше одного року. Відповідно до підп. 5 ч. 1 ст. 16 Закону особа, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на одноразову матеріальну допомогу у порядку, встановленому КМУ.

Матеріальна допомога виплачується особі, якій встановлено статус потерпілої від торгівлі людьми (та має відповідну довідку). Виплату матеріальної допомоги здійснює структурний підрозділ з питань соціального захисту населення обласного чи районного рівня у розмірі трьох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб (діти віком до шести років; діти віком від шести до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність), установлених на момент звернення особи за матеріальною допомогою.

Для отримання матеріальної допомоги особа або законний представник дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена із сім'єю, або недієздатної особи подає органів соціального захисту населення за місцем проживання (перебування) зазначеної особи такі документи: 1) заяву за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 2) копію довідки про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; 3) копію документа, що посвідчує особу; 4) копію документа, що підтверджує непрацездатність особи (у разі потреби). Іноземець або особа без громадянства, що не володіє українською або російською мовою, заповнює заяву з перекладачем. Орган соціального захисту населення формує

особову справу, яка зберігається протягом трьох років після виплати матеріальної допомоги.

Матеріальну допомогу може отримати уповноважена особа, законний представник дитини, яка постраждала від торгівлі людьми і розлучена із сім'єю, або недієздатної особи. У разі коли особа, якій встановлено статус постраждалої від торгівлі людьми, не отримала матеріальної допомоги протягом відповідного бюджетного періоду з поважних причин, вона має право звернутися за її отриманням у наступному бюджетному періоді.

Виплата матеріальної допомоги здійснюється згідно з відомістю, яка складається органом соціального захисту населення за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, через державне підприємство поштового зв'язку або шляхом перерахування коштів на особистий банківський рахунок. Витрати на оплату послуг державного підприємства поштового зв'язку, пов'язаних з виплатою матеріальної допомоги, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету відповідно до заявки органу соціального захисту населення.

Матеріальна допомога виплачується особі не пізніше одного місяця з дня її звернення до органу соціального захисту населення у межах коштів, передбачених у державному бюджеті на такі цілі.

V. Одноразова грошова допомога особам, звільненим з місць відбування покарання. Механізм та умови виплати такої допомоги регламентує Порядок та умови надання одноразової грошової допомоги особам, звільнених з місць відбування покарання, затв. наказом Мінюстиції України від 12 березня 2012 року № 394/5.

Грошова допомога особам, які звільняються з місць відбування покарання, надається за рахунок коштів Державного бюджету України, передбачених на фінансування Міністерства юстиції України. Вона надається на підставі письмової заяви особи, яка звільняється з місця відбування покарання, у випадку, якщо на її особовому рахунку відсутні грошові кошти або їх залишок менший однієї норми добових витрат, що відшкодовуються відрядженням у межах України.

Грошова допомога виплачується у сумі однієї або двох норм добових витрат, що відшкодовується відрядженим у межах України, залежно від часу, необхідного для прибуття до місця проживання або роботи у межах України. При визначенні часу, необхідного для прибуття до місця проживання або роботи особи, яка звільнена з місць відбування покарань, враховується час звільнення, час відправлення транспортного засобу з місцевості, де ця особа відбувала покарання, відстань до місця проживання або роботи в межах України.

Особам, звільненим з місць відбування покарання, яким для прибуття до місця проживання або роботи необхідно до 24 годин часу і на особових рахунках яких немає грошових коштів або їх залишок менший однієї норми добових витрат, що відшкодовується відрядженим у межах України, надається одноразова грошова допомога в розмірі, що складає різницю між однією нормою добових витрат і сумою залишку коштів на особовому рахунку звільненої особи після відрахувань, здійснених відповідно до вимог ст. 121 Кримінально-виконавчого кодексу України. Особам, звільненим з місць відбування покарання, яким для прибуття до місця проживання або роботи необхідно більше ніж 24 години часу і на особових рахунках яких немає грошових коштів або їх залишок менший двох норм добових витрат, що відшкодовуються відрядженим у межах України, надається одноразова грошова допомога у розмірі, що складає різницю між двома нормами добових витрат і сумою залишку коштів на особовому рахунку звільненої особи після відрахувань, здійснених відповідно до вимог ст. 121 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Розмір грошової допомоги іноземцям, які звільняються з місць відбування покарання, розраховується з урахуванням часу, необхідного для прибуття до найближчого дипломатичного представництва або консульської установи своєї держави в Україні або до найближчого пункту перетину державного кордону України (залежно від того, до якої держави прямує звільнена особа). Розмір грошової допомоги особам без громадянства, які постійно не проживають в Україні, а також громадянам держав, що не мають дипломатичних представництв

або консульських установ в Україні, та які звільняються з місць відбування покарання, розраховується з урахуванням часу, необхідного для прибуття до найближчого дипломатичного представництва держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або до найближчого пункту перетину державного кордону України (залежно від того, до якої держави прямує звільнена особа).

Одноразова грошова допомога видається особам, які звільнені з місць відбування покарання, у день звільнення, про що персоналом бухгалтерії установи робиться відповідний запис у довідці про звільнення.

VI. Одноразова грошова допомога біженцям. Порядком надання біженцям грошової допомоги та пенсії, затв. постановою КМУ від 6 липня 1998 року № 1016, для біженців передбачені два види грошової допомоги: а) одноразова грошова допомога для придбання товарів першої потреби та б) одноразова грошова допомога на відшкодування вартості переїзду до регіонального пункту тимчасового розміщення біженців або регіону тимчасового розселення біженців або до іншого місця, обраного біженцем для проживання. Із заявою про надання грошової допомоги слід звертатися до органів міграційної служби в областях. Перелік необхідних документів для призначення допомоги вказаний у п. 2 Порядку.

Розмір одноразової грошової допомоги для придбання товарів першої потреби становить: а) один неоподаткований мінімум доходів громадян (17 грн.) на кожну особу, яка досягла 16 років; б) 60 відсотків одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (10,2 грн.) на кожну дитину віком до 16 років. Ця допомога виплачується двома частинами: 50 відсотків протягом п'яти днів після прийняття рішення про надання зазначеної грошової допомоги, решта – протягом десяти днів після прибуття біженця до регіонального пункту тимчасового розміщення біженців, регіону тимчасового розселення біженців або до іншого місця, обраного біженцем для проживання, і реєстрації біженця в органі внутрішніх справ. Перша частина грошової допомоги виплачується облдержадміністрацією за місцем тимчасового проживання, а друга частина –

облдержадміністрацією за місцем переїзду біженця. Якщо біженець не направляється до регіонального пункту тимчасового розміщення біженців чи регіону тимчасового розселення біженців, то допомога для придбання товарів першої потреби може бути виплачена повністю. Після введення цієї допомоги жоден біженець за нею не звернувся. За кордоном щомісячна допомога біженцям становить біля 300 євро.

Розмір одноразової грошової допомоги на відшкодування вартості переїзду визначається виходячи з фактичної вартості проїзду до місця тимчасового проживання, але не більше вартості проїзду залізничним транспортом у плацкартному вагоні.

Кошти на виплату грошової допомоги виділяються з обласного бюджету з наступним відшкодуванням їх з Державного бюджету України.

VII. Одноразова грошова допомога постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам. Механізм її надання зазначений у Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам, який було затверджено постановою КМУ від 1 жовтня 2014 року № 535.

Для отримання грошової допомоги постраждала особа чи особа, яка переміщується, звертається до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної, районної в м. Києві держадміністрації, структурного підрозділу з питань соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної в місті (у разі створення) ради за місцем реєстрації проживання або фактичним місцем перебування з відповідною заявою, в якій зазначає причини необхідності надання їй грошової допомоги та реквізити рахунка, відкритого у банківській установі.

До заяви додаються: 1) копія документа, що посвідчує особу; 2) копія довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та

повідомили про це відповідному контролюючому органу й мають відмітку в паспорті); 3) копії документів, що підтверджують родинні стосунки (свідоцтво про одруження, свідоцтво про народження дітей); 4) копія довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (для зазначеної категорії осіб); 5) медична довідка про стан здоров'я особи або висновок медико-соціальної експертизи про встановлення інвалідності (у разі необхідності).

Орган соціального захисту населення, до якого надійшла заява про надання грошової допомоги, після проведення перевірки правильності оформлення заяви, достовірності викладених у ній відомостей про заявника та наявності необхідних документів, приймає заяву та додані до неї документи та проводить перевірку щодо отримання особою грошової допомоги раніше. У разі коли особа раніше не отримувала грошової допомоги, орган соціального захисту населення передає заяву та додані до неї документи на розгляд місцевої комісії. У разі коли особа раніше отримувала грошову допомогу, орган соціального захисту населення повертає їй подані документи та повідомляє про відмову у наданні грошової допомоги у зв'язку з тим, що така допомога надається лише один раз.

Районні, районні в м. Києві держадміністрації та виконавчі комітети міст обласного підпорядкування утворюють комісії з розгляду питань надання грошової допомоги постраждалим особам чи особам, які переміщуються, до складу яких включаються представники структурних підрозділів відповідних держадміністрацій та виконавчих комітетів з питань охорони здоров'я, соціального захисту населення, а також відповідних органів внутрішніх справ, територіальних підрозділів ДМС. Місцеві комісії мають право в установленому порядку залучати до своєї роботи відповідних фахівців державних органів, представників громадських рад при місцевих органах виконавчої влади, громадських об'єднань.

Місцева комісія за результатами розгляду поданих документів приймає рішення про доцільність надання грошової допомоги, її розмір або відмову у наданні грошової допомоги

щодо кожної особи, яка подала заяву про отримання грошової допомоги. Рішення місцевої комісії приймаються більшістю голосів її затвердженого складу та оформляються протоколом, у якому зазначається список осіб, яким може бути надана грошова допомога, та її розміри, а також список осіб, яким у наданні грошової допомоги відмовлено з обґрунтуванням відмови щодо кожної такої особи. Місцева комісія складає реєстр отримувачів. Протокол засідання місцевої комісії та реєстр підписуються усіма членами місцевої комісії, присутніми на її засіданні. Витяг з протоколу засідання місцевої комісії надається під розписку (або надсилається поштою) особам, щодо яких прийнято рішення про відмову у наданні грошової допомоги, органом соціального захисту населення.

Органи соціального захисту населення подають щомісяця 1 і 15 числа реєстри структурним підрозділам з питань соціального захисту населення обласних, Київської міської держадміністрацій. Регіональні органи соціального захисту населення протягом п'яти робочих днів з дня надходження реєстрів від органів соціального захисту населення формують подання про виділення коштів для надання грошової допомоги отримувачам, що підписується керівником (заступником керівника) регіонального органу соціального захисту населення та затверджується головою обласної, Київської міської держадміністрації, яке разом з реєстрами подається до Мінсоцполітики України.

Мінсоцполітики України на підставі отриманого подання готує пропозиції про розміри грошової допомоги в розрізі категорій отримувачів і розподіл коштів між областями та м. Києвом у межах наявного залишку на рахунках і подає їх на розгляд комісії. Комісія розглядає та затверджує розміри грошової допомоги і розподіл коштів між областями та м. Києвом.

Органи соціального захисту населення: 1) перераховують грошову допомогу на особові рахунки отримувачів, відкриті у банківських установах, протягом трьох робочих днів з дня надходження коштів від регіональних органів соціального захисту населення; 2) подають звіт регіональним органам

соціального захисту населення про суму перерахованої грошової допомоги на особові рахунки отримувачів, відкриті у банківських установах, до 10 числа місяця, що настає за звітним періодом.

12.4. Одноразові допомоги представникам силових структур, волонтерам та «чорнобильцям»

До таких одноразових грошових допомог належать:

I. Одноразова грошова допомога військовослужбовцям, військовозобов'язаним та резервістам відповідно до постанови КМУ від 25 грудня 2013 року № 975. Механізм виплати цієї допомоги передбачений п. 2 ст. 16² та п. 9 ст. 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та Порядком призначення і виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчання (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, затв. постановою КМУ від 25 грудня 2013 року № 975.

Військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби, за умов, визначених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». Військовозобов'язані та резервісти вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби, служби у військовому резерві, за умов, визначених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та указами Президента України.

Виникнення права на допомогу. Таке право на отримання одноразової грошової допомоги виникає: 1) у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста з дати смерті, що зазначена в свідоцтві про смерть; 2) у разі встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без установлення інвалідності з дати, що зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії.

Підстави для призначення допомоги. Одноразова грошова

допомога призначається в разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста, якщо смерть настала: 1) під час виконання військовослужбовцем обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби; 2) у період проходження військовослужбовцем військової служби або внаслідок захворювання чи нещасного випадку, що мали місце в період проходження ним військової служби; 3) під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві військовослужбовцем строкової служби, військовозобов'язаним та резервістом, яких призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори.

Розмір допомоги. Одноразова грошова допомога призначається і виплачується рівними частинами членам сім'ї, батькам та утриманцям загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста: 1) у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста у випадках, передбачених підп. 1 п. 4 Порядку, – у розмірі 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року; 2) у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста у випадках, передбачених підп. 2 і 3 п. 4 Порядку, – у розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року. Якщо одна із зазначених осіб відмовляється від отримання одноразової грошової допомоги, її частка розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання. Заява про відмову від отримання одноразової грошової допомоги повинна бути нотаріально посвідчена в установленому законодавством порядку. Члени сім'ї та батьки загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста визначаються відповідно до Сімейного кодексу України, а утриманці – відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Відповідно до п. 6 Порядку одноразова грошова допомога призначається і виплачується: 1) військовослужбовцю (крім військовослужбовця строкової служби), інвалідність якого настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого ним під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби, чи встановлення інвалідності особі після її звільнення з військової служби внаслідок зазначених причин, у розмірі: а) 400-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності I групи; б) 300-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності II групи; в) 250-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності III групи; 2) військовослужбовцю (крім військовослужбовця строкової служби), інвалідність якого настала в період проходження військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням ним військової служби, або встановлення особі, звільненій з військової служби, інвалідності не пізніше ніж через три місяці після звільнення її з військової служби чи після закінчення тримісячного строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження зазначеної служби, у розмірі: а) 120-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності I групи; б) 90-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності II групи; в) 70-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності III групи; 3) військовослужбовцю строкової служби, військовозобов'язаному або резервісту, якого призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, інвалідність

якого настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяного військовослужбовцю строкової служби, військовозобов'язаному чи резервісту під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві, або не пізніше ніж через три місяці після звільнення із служби, закінчення зборів, проходження служби у військовому резерві, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження таких зборів, служби у військовому резерві, у розмірі: а) 120-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності I групи; 90-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності II групи; 70-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення інвалідності III групи.

Згідно з п. 7 Порядку в разі часткової втрати працездатності без установаження інвалідності одноразова грошова допомога виплачується залежно від ступеня втрати працездатності, який встановлюється медико-соціальними експертними комісіями, у розмірі, що визначається у відсотках від: 1) 70-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – військовослужбовцю, який отримав поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання обов'язків військової служби, що призвело до часткової втрати працездатності без установаження інвалідності; 2) 50-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – військовослужбовцю строкової військової служби, який отримав поранення (контузію, травму або каліцтво) в період проходження ним строкової військової служби, що призвело до часткової втрати працездатності без установаження інвалідності; 3) 50-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – військовозобов'язаному або

резервісту, якого призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, який отримав поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві, що призвело до часткової втрати працездатності без установлення йому інвалідності.

Якщо протягом двох років військовослужбовцю, військовозобов'язаному та резервісту після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності без установлення інвалідності під час повторного огляду буде встановлено згідно з рішенням медико-соціальної експертної комісії вищу групу чи іншу причину інвалідності або більший відсоток втрати працездатності, що дає їм право на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі, виплата проводиться з урахуванням раніше виплаченої суми. У разі повторного встановлення (зміни) групи інвалідності, причин її виникнення або ступеня втрати працездатності понад дворічний строк після первинного встановлення інвалідності виплата одноразової грошової допомоги не здійснюється.

Розмір допомоги не залежить від військового звання, посадового окладу та вислуги років військовослужбовця.

Перелік документів на отримання одноразової грошової допомоги вказаний у п. 10 Порядку (у разі загибелі (смерті) військовослужбовця) та в п. 11 Порядку (у разі захворювання чи поранення (контузії, травми або каліцтва) або встановлення групи інвалідності чи втрати працездатності без установлення інвалідності).

Одноразова допомога оформлюється та виплачується: а) членам сімей, батькам та утриманцям загиблого, особам, звільненим з військової служби – через обласні військові комісаріати; б) військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам, призваним на навчальні та спеціальні збори – через військові частини, у яких вони проходять службу або збори.

Одноразова грошова допомога виплачується особі шляхом її перерахування уповноваженим органом на рахунок в установі банку, зазначений одержувачем виплати, або через касу

уповноваженого органу. Фінансування витрат, пов'язаних з виплатою одноразової грошової допомоги, здійснюється відповідно до ст. 23 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Призначення і виплата одноразової грошової допомоги не здійснюються, якщо загибель (смерть), поранення (контузія, травма або каліцтво), інвалідність чи часткова втрата працездатності без установлення інвалідності військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста є наслідком: 1) вчинення ним злочину або адміністративного правопорушення; 2) вчинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння; 3) навмисного спричинення собі тілесного ушкодження чи іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, встановленого судом); 4) подання особою завідомо неправдивих відомостей для призначення і виплати одноразової грошової допомоги.

II. Одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера відповідно до постанови КМУ від 19 серпня 2015 року № 604. Порядок призначення і виплати вказаної допомоги передбачені ч. 3 ст. 6 Закону України «Про волонтерську діяльність» і Порядком та умовами виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, бойових дій та збройного конфлікту, затвердженим КМУ від 19 серпня 2015 року № 604.

Підстави призначення. Одноразова грошова допомога виплачується в разі: 1) загибелі (смерті) волонтера – з дати смерті, що зазначена в свідоцтві про смерть; 2) установлення інвалідності – з дати, що зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії.

Вона призначається в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), якщо смерть/поранення волонтера настали: 1) під час надання

волонтерської допомоги громадянам у районі проведення антитерористичної операції, бойових дій, збройного конфлікту, у тому числі в період здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги і проживають в районі проведення антитерористичної операції, бойових дій, збройного конфлікту; 2) під час надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, бойових дій, збройного конфлікту.

Розмір допомоги. У разі загибелі (смерті) волонтера одноразова грошова допомога виплачується в розмірі 500 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб на дату загибелі (смерті), членам сім'ї, батькам та утриманцям загиблого (померлого) волонтера в рівних частинах. Якщо одна із зазначених осіб відмовляється від отримання одноразової грошової допомоги, її частина розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання, у рівних частинах. Заява про відмову від отримання одноразової грошової допомоги повинна бути нотаріально засвідчена в установленому законодавством порядку. Члени сім'ї та батьки загиблого (померлого) волонтера визначаються відповідно до Сімейного кодексу України, а утриманці – відповідно до Цивільного кодексу України. У разі встановлення інвалідності внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва) одноразова грошова допомога виплачується волонтеру залежно від групи інвалідності в розмірі: 1) 250 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – особам з інвалідністю I групи; 2) 200 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – особам з інвалідністю II групи; 3) 150 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – особам з інвалідністю III групи. Розмір одноразової грошової допомоги в

разі встановлення інвалідності внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва) визначається виходячи з прожиткового мінімуму, чинного на дату встановлення інвалідності.

Орган, що призначає допомогу. Міжвідомча комісія з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера, утворена Державною службою у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (див. ч. 1 п. 6).

Розгляд документів. Міжвідомча комісія розглядає подані документи та в разі потреби уточнює інформацію про осіб, стосовно яких вони подані, заслуховує пояснення волонтерів, заявників, представників державних органів і свідків, у місячний строк з дня надходження документів (уточненої інформації) приймає рішення про призначення одноразової грошової допомоги.

Виплата допомоги. Здійснюється на підставі рішення міжвідомчої комісії про призначення одноразової грошової допомоги органами соціального захисту населення: 1) за місцем проживання особи, зазначеної в рішенні міжвідомчої комісії, – у разі загибелі (смерті) волонтера; 2) за місцем проживання волонтера – в разі настання інвалідності волонтера. Для отримання одноразової грошової допомоги особа, зазначена в рішенні міжвідомчої комісії, подає органам соціального захисту населення такі документи: 1) заяву про перерахування коштів для виплати одноразової грошової допомоги із зазначенням рахунка в установі банку; 2) копії сторінок паспорта з даними про прізвище, ім'я та по батькові, дату його видачі і місце реєстрації. Одноразова грошова допомога виплачується особі шляхом її перерахування органом соціального захисту населення на рахунок в установі банку, зазначений особою, не пізніше ніж через три робочих дні після надходження коштів на рахунок органу соціального захисту населення. Якщо після виплати одноразової грошової допомоги за її одержанням звертаються інші члени сім'ї, батьки, утриманці загиблого (померлого) волонтера, питання розподілу суми одноразової грошової

допомоги вирішується за взаємною згодою таких осіб або в судовому порядку.

Виплата одноразової грошової допомоги не здійснюється, якщо загибель (смерть), поранення (контузія, травма або каліцтво) чи інвалідність волонтера є наслідком: 1) вчинення ним злочину або адміністративного правопорушення; 2) вчинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; 3) навмисного спричинення собі тілесного ушкодження або самогубства (крім факту доведення особи до самогубства, встановленого судом); 4) подання особою свідомо неправдивих відомостей для призначення і виплати одноразової грошової допомоги; 5) інших обставин, не пов'язаних з волонтерською діяльністю.

III. Одноразова грошова допомога (ОГД) в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Правовою базою для призначення і виплати ОГД є ч. 7 ст. 13 і 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і Порядок призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», затверджений постановою КМУ від 29 квітня 2016 року № 336.

Одержувачі ОГД. Ними є:

1) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) та працівники Збройних Сил України, Національної гвардії України, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, Держприкордонслужби України, Держспецтрансслужби України, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції ДФС України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці, працівники МВС України, Управління державної охорони України, Держспецзв'язку України, ДСНС України, Державної кримінально-виконавчої служби України, інших утворених відповідно до законів військових формувань,

які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, а також працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та в період її проведення;

2) особи, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів;

3) особи, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії зі Збройними Силами України, МВС України,

Національною поліцією, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів військовими формуваннями та правоохоронними органами;

4) особи, які добровільно забезпечували (добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції (у тому числі проводили волонтерську діяльність за напрямками, визначеними абз. 9 ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність») та стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення;

5) члени сімей осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які загинули або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час участі в антитерористичній операції, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України;

6) члени сімей осіб, які добровільно забезпечували (добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції (у тому числі проводили волонтерську діяльність за напрямками, визначеними абз. 9 ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність») та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення;

7) члени сімей осіб, які, перебуваючи в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, МВС України,

Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів;

8) члени сімей осіб, які, перебуваючи у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів, загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час виконання такими добровольчими формуваннями завдань антитерористичної операції у взаємодії зі Збройними Силами України, МВС України, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів військовими формуваннями та правоохоронними органами, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення;

9) члени сімей військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, Держприкордонслужби України, Держспецтрансслужби України, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції ДФС України, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців, працівників МВС України, Управління державної охорони України, Держспецзв'язку України, ДСНС України, Державної кримінально-виконавчої служби України, інших утворених відповідно до законів військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення,

перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, а також сім'ї працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та в період її проведення.

Дія даного Порядку поширюється також на осіб, які визнані особами з інвалідністю до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо виплати одноразової грошової допомоги волонтерам, добровольцям, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, та членам сімей загиблих», та на членів сімей осіб, які загинули (померли) до набрання чинності цим Законом.

Призначення та виплата ОГД. Одноразова грошова допомога призначається та виплачується: 1) у разі загибелі (смерті) або визнання безвісно відсутніми – з дати смерті, що зазначена в свідоцтві про смерть, або з дати ухвалення рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою (оголошення її померлою): а) осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які загинули або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час участі в антитерористичній операції, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України; б) осіб, які добровільно забезпечували (добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції (у тому числі проводили волонтерську діяльність за напрямами, визначеними абзацом дев'ятим частини третьої ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність») та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення; в) осіб, які, перебуваючи в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності,

суверенітету та територіальної цілісності України, загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів; г) осіб, які, перебуваючи в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, МВС України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів військових формувань та правоохоронних органів, загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час виконання такими добровольчими формуваннями завдань антитерористичної операції у взаємодії зі Збройними Силами України, МВС України, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів військовими формуваннями та правоохоронними органами, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення; г) військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту України, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції ДФС України, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців, працівників МВС України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України, Державної кримінально-

виконавчої служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, а також працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та в період її проведення; 2) у разі встановлення інвалідності особам, зазначеним в абзацах другому, третьому, четвертому та п'ятому п. 2 Порядку, – з дати, що зазначена в довідці медико-соціальної експертної комісії.

У разі коли одержувачі одноразової грошової допомоги одночасно мають право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та одноразової грошової допомоги відповідно до інших законів, виплата грошових сум здійснюється за однією з підстав за вибором одержувача одноразової грошової допомоги.

Розмір ОГД. Одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті) осіб, зазначених у підп. 1 п. 3 Порядку, призначається та виплачується членам їх сімей у розмірі 750 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому загинули (померли) особи, зазначені у підп. 1 п. 3 Порядку, рівними частинами. До членів сімей загиблих, померлих (тих, що пропали безвісти) осіб, зазначених у ч. 6-10 п. 2 Порядку, належать утриманці загиблого або особи, що пропали безвісти, яким у зв'язку з цим виплачується пенсія; батьки; один із подружжя, який не

одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти. Якщо один із членів сім'ї відмовляється від отримання одноразової грошової допомоги, її частина розподіляється між іншими членами сім'ї, які мають право на її отримання, у рівних частинах. Заява про відмову від отримання одноразової грошової допомоги повинна бути нотаріально засвідчена в установленому законодавством порядку.

Одноразова грошова допомога в разі встановлення інвалідності внаслідок поранення, контузії або каліцтва призначається та виплачується особам, зазначеним у ч. 2-5 п. 2 Порядку, залежно від групи інвалідності в таких розмірах: 1) 400 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – у разі встановлення інвалідності I групи; 2) 300 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – у разі встановлення інвалідності II групи; 3) 250 прожиткових мінімумів, установлених законом для працездатних осіб, – у разі встановлення інвалідності III групи. Розмір одноразової грошової допомоги в разі встановлення інвалідності внаслідок поранення, контузії або каліцтва особам, зазначеним в абзацах другому, третьому, четвертому та п'ятому пункту 2 цього Порядку, визначається виходячи з розміру прожиткового мінімуму, встановленого на 1 січня календарного року, в якому встановлено інвалідність. Якщо протягом двох років особам, зазначеним ч. 2-5 п. 2 Порядку, після первинного встановлення інвалідності при повторному огляді встановлено вищу групу інвалідності згідно з рішенням медико-соціальної експертної комісії, що дає їм право на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі, виплата проводиться з урахуванням раніше виплаченої суми.

Перелік документів, необхідних для призначення ОГД, дано у п. 7 і 8 Порядку.

Міжвідомча комісія розглядає подані документи, запитує інформацію в органах, уповноважених виплачувати одноразову

грошову допомогу відповідно до інших законів, крім Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», стосовно виплати або невиплати такої допомоги особам, щодо яких здійснено запит, а також у разі потреби уточнює інформацію про осіб, стосовно яких подані документи, заслуховує пояснення таких осіб, свідків, представників державних органів і в місячний строк із дня надходження документів (уточненої інформації) приймає рішення про призначення одноразової грошової допомоги або рішення про відмову в її призначенні. Міжвідомча комісія протягом трьох робочих днів після прийняття рішення інформує органи, уповноважені виплачувати одноразову грошову допомогу відповідно до інших законів, крім Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», про осіб, щодо яких прийнято рішення про призначення одноразової грошової допомоги, та подає Мінсоцполітики України рішення і списки осіб, щодо яких прийнято рішення про призначення одноразової грошової допомоги, із зазначенням обсягу коштів, необхідних для виплати такої допомоги, за формою встановленого зразка.

Одноразова грошова допомога виплачується на підставі рішення міжвідомчої комісії щодо призначення одноразової грошової допомоги органами соціального захисту населення за місцем реєстрації проживання або перебування: 1) осіб, зазначених у рішенні міжвідомчої комісії, – у разі загибелі (смерті) осіб, зазначених в підп. 1 п. 3 Порядку; 2) осіб, зазначених у ч. 2-5 п. 2 Порядку, – у разі настання інвалідності.

Для отримання одноразової грошової допомоги особи, зазначені в рішенні міжвідомчої комісії, подають органам соціального захисту населення такі документи: 1) заяву про перерахування коштів для виплати одноразової грошової допомоги із зазначенням рахунка в установі банку; 2) копії сторінок паспорта з даними про прізвище, ім'я, по батькові та місце реєстрації. Одноразова грошова допомога виплачується особі шляхом її перерахування органом соціального захисту населення на рахунок в установі банку, зазначений одержувачем одноразової грошової допомоги, не пізніше ніж через три робочих дні після надходження коштів на рахунок органу

соціального захисту населення. У разі коли після виплати одноразової грошової допомоги за її одержанням звертаються інші члени сім'ї загиблого (померлого) одержувача допомоги, питання розподілу суми одноразової грошової допомоги вирішується за взаємною згодою таких осіб або в судовому порядку.

Органи соціального захисту населення формують і зберігають протягом п'яти років особові справи одержувачів одноразової грошової допомоги.

Призначення та виплата одноразової грошової допомоги не проводиться, якщо загибель (смерть) осіб, зазначених у підп. 1 п. 3 Порядку, або інвалідність осіб, зазначених у ч. 2-5 п. 2 Порядку, є наслідком: 1) вчинення ними злочину або адміністративного правопорушення; 2) вчинення ними дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; 3) навмисного спричинення собі тілесного ушкодження чи іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім факту доведення особи до самогубства, встановленого судом); 4) подання неправдивих відомостей для призначення та виплати одноразової грошової допомоги.

IV. Одноразова грошова допомога (ОГД) в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського. Механізм виплати ОГД встановлений ст. 97-101 Закону України «Про Національну поліцію» і Порядком та умовами виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського, затв. наказом МВС України від 11 січня 2016 року № 4.

Випадки, за яких призначається ОГД у разі загибелі (смерті), інвалідності чи втрати працездатності поліцейського: 1) під час виконання службових обов'язків (п. 1 ч. 1 ст. 97 Закону) – випадок, пов'язаний з виконанням службових обов'язків, спрямованих на реалізацію повноважень та основних завдань поліції, у тому числі під час участі в антитерористичній операції, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України; 2) під час виконання службових обов'язків (п. 3, 5 ч. 1 ст. 97 Закону) – випадок, пов'язаний із здійсненням

повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України; 3) під час проходження поліцейським служби (п. 2 ч. 1 ст. 97 Закону) – випадок, який не пов'язаний із безпосереднім виконанням службових обов'язків, зазначених у підп. 1, 2 цього пункту; 4) під час проходження служби в поліції, органах внутрішніх справ (п. 4 ч. 1 ст. 97 Закону) – обставина, яка виникла внаслідок захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаних з проходженням ним служби в органах внутрішніх справ або поліції, крім випадків, зазначених у підп. 1, 2 цього пункту; 5) під час проходження служби в поліції, органах внутрішніх справ (п. 6 ч. 1 ст. 97 Закону) – обставина, яка виникла внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного з проходженням служби в органах внутрішніх справ або поліції, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності, крім випадків, зазначених у підп. 1, 2 цього пункту.

Підстави для призначення ОГД. Одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті), визначення втрати працездатності поліцейського є соціальною виплатою, гарантованою допомогою з боку держави, яка призначається і виплачується особам, які за цим Законом мають право на її отримання, у разі: 1) загибелі поліцейського, що настала внаслідок протиправних дій третіх осіб або під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю, чи в ході участі в антитерористичній операції, під час захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України або смерті поліцейського внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого за зазначених обставин; 2) смерті поліцейського, що настала під час проходження ним служби в поліції; 3) визначення поліцейському інвалідності, що настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із виконанням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в

антитерористичній операції, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; 4) визначення поліцейському інвалідності внаслідок захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаних з проходженням ним служби в органах внутрішніх справ або поліції, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; 5) отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва) під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із здійсненням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності; 6) отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного з проходженням служби в органах внутрішніх справ або поліції, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності.

Право на ОГД. У випадках, зазначених у п. 1, 2 ч. 1 ст. 97 Закону, право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги мають члени сім'ї, батьки та утриманці загиблого (померлого) поліцейського. Члени сім'ї та батьки загиблого (померлого) поліцейського визначаються відповідно до Сімейного кодексу України, а утриманці – відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Якщо одна із зазначених осіб відмовляється від отримання одноразової грошової допомоги, її частка розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання.

Виникнення права на ОГД. Днем виникнення права на отримання ОГД є: 1) у разі загибелі (смерті) поліцейського – дата смерті, що зазначена у свідоцтві про смерть; 2) у разі встановлення поліцейському інвалідності – дата, з якої встановлено інвалідність, що зазначена в довідці до акта огляду медико-соціальної експертної комісії, у разі відсутності дати, з

якої встановлено інвалідність, – дата видачі довідки до акта огляду медико-соціальної експертної комісії; 3) у разі встановлення ступеня втрати працездатності без установаження інвалідності – дата видачі довідки про результати визначення в застрахованої особи ступеня втрати професійної працездатності у відсотках. ОГД у разі загибелі (смерті) поліцейського чи втрати працездатності поліцейського призначається та виплачується у випадках та в розмірах, визначених Законом України «Про Національну поліцію», особам, які мають право на її отримання, відповідно до цього Закону.

Розмір ОГД. Згідно зі ст. 99 Закону розміри одноразової грошової допомоги поліцейським, а в разі їх загибелі (смерті) – особам, які за цим Законом мають право на її отримання, визначаються виходячи з розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату: 1) загибелі (смерті) поліцейського (п. 1) – 750 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; 2) смерті поліцейського (п. 2) – 250 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; 3) визначення поліцейському внаслідок причин, зазначених у п. 3, інвалідності: а) I групи – 400 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; б) II групи – 300 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; в) III групи – 250 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; 4) визначення поліцейському внаслідок причин, зазначених у п. 4, інвалідності: а) I групи – 120 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; б) II групи – 90 розмірів прожиткового мінімуму,

встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; в) III групи – 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; 5) отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва) внаслідок причин, зазначених у п. 5, – у розмірі 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату; б) отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва) внаслідок причин, зазначених у пункті 6, – залежно від ступеня втрати працездатності у відповідних відсотках від 70 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату.

Оформлення документів. Заява (рапорт) про виплату ОGD у разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського подається керівнику органу поліції, навчального закладу за останнім місцем проходження служби поліцейським або за останнім місцем проходження поліцейським служби перед відрядженням до інших органів. У разі коли такий орган (заклад, установу) ліквідовано, заява подається до органу (закладу, установи) за місцем зберігання особової справи.

Призначення ОGD. У місячний строк з дня реєстрації документів фінансові підрозділи готують висновок про призначення одноразової грошової допомоги, за встановленою формою.

Виплата ОGD. Поліцейським або членам сім'ї загиблого поліцейського нарахування та виплата ОGD здійснюється після надходження коштів на зазначені цілі до відповідного органу поліції, навчального закладу. Виплата проводиться фінансовим підрозділом за останнім місцем проходження служби поліцейським шляхом перерахування суми виплати на рахунок, відкритий заявником в установі банку або через касу органу поліції, навчального закладу. Реквізити для проведення операції переказу коштів на поточний рахунок (МФО, код за ЄДРПОУ,

номер транзитного рахунку, номер карткового рахунку, реєстраційний номер облікової картки платника податків) зазначаються у заяві.

Призначення і виплата одноразової грошової допомоги не здійснюються, якщо загибель (смерть), поранення (контузія, травма або каліцтво), інвалідність, часткова втрата працездатності без визначення інвалідності поліцейського є наслідком: а) учинення ним діяння, яке є кримінальним або адміністративним правопорушенням; б) учинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; в) навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, який доведений судом); г) подання особою свідомо неправдивої інформації про призначення і виплату одноразової грошової допомоги.

V. Одноразова компенсація за шкоду, заподіяну внаслідок ядерної катастрофи, аварії, випробування тощо та щорічна допомога на оздоровлення деяким категоріям громадян.

Правова база: ст. 48 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; Порядок виплати одноразової компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та щорічної допомоги на оздоровлення деяким категоріям громадян, затв. постановою КМУ від 26 жовтня 2016 року № 760; постанова КМУ від 14 травня 2015 року № 285 «Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України»; постанова КМУ від 12 липня 2005 року № 562 «Про щорічну допомогу на оздоровлення громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; постанова КМУ від 17 серпня 2002 року № 1146 «Про вдосконалення механізму надання соціальної допомоги».

Порядок від 26 жовтня 2016 року передбачає дві виплати: а) одноразової компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок

Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї; б) щорічної допомоги на оздоровлення деяким категоріям громадян. Одноразова компенсація та щорічна допомога виплачуються за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік для соціального захисту громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, центрами з нарахування та здійснення соціальних виплат, структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних і районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад за місцем фактичного проживання (перебування) громадян.

Одноразова компенсація виплачується в розмірах, передбачених постановою КМУ від 14 травня 2015 року № 285, а щорічні допомоги – у розмірах, передбачених постановою КМУ від 12 липня 2005 року № 562.

Виплата одноразової компенсації учасникам ліквідації наслідків ядерної аварії здійснюється на підставі: 1) посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 1 (із вкладкою); 2) експертного висновку міжвідомчої експертної комісії з установлення причинного зв'язку хвороби, інвалідності та смерті з дією іонізуючого випромінювання та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, іншої ядерної аварії, участі в ядерному випробуванні, військовому навчанні із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт або військово-лікарської комісії, що діє в системі МВС України, СБУ чи Міноборони України; 3) довідки медико-соціальної експертної комісії про встановлення інвалідності відповідної групи, пов'язаної з наслідками Чорнобильської катастрофи, іншої ядерної аварії, участі в ядерному випробуванні, військовому навчанні із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт. У разі встановлення вищої групи інвалідності особам із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних аварій, особам, які брали участь в ядерних

випробуваннях, військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт, виплачується різниця одноразової компенсації.

Виплата одноразової компенсації в разі встановлення дитині інвалідності, пов'язаної з Чорнобильською катастрофою, здійснюється на підставі: 1) посвідчення потерпілої дитини серії "Д" (із вкладкою); 2) свідоцтва про народження дитини; 3) експертного висновку дитячої спеціалізованої лікарсько-консультативної комісії з установаження причинного зв'язку хвороби, патологічних станів та інвалідності з дією іонізуючого випромінення та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Одноразова компенсація в зв'язку з втратою годувальника, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, участю в ліквідації наслідків інших ядерних аварій, ядерних випробуваннях, військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт, виплачується дружині чи чоловікові в разі, коли вони не одружилися вдруге, сім'ї померлого годувальника з числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, в якій є непрацездатні особи, що були на утриманні померлого на момент його смерті. Належність до непрацездатних осіб та членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, визначається згідно із ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Виплата одноразової компенсації здійснюється на підставі: 1) свідоцтва про смерть; 2) посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 1 (із вкладкою); 3) свідоцтва про шлюб; 4) експертного висновку міжвідомчої експертної комісії з установаження причинного зв'язку хвороби, інвалідності та смерті з дією іонізуючого випромінення та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, іншої ядерної аварії, участі в ядерному випробуванні, військовому навчанні із застосуванням ядерної зброї, складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт або

військово-лікарської комісії, що діє в системі МВС України, СБУ чи Міноборони України.

Батькам померлого учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, одноразова компенсація (незалежно від того, чи були вони на його утриманні, та незалежно від отримання такої компенсації сім'єю померлого) виплачується на підставі: 1) свідоцтва про смерть; 2) посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, категорії 1 (із вкладкою); 3) експертного висновку міжвідомчої експертної комісії з установлення причинного зв'язку хвороби, інвалідності та смерті з дією іонізуючого випромінення та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС або військово-лікарської комісії, що діє в системі МВС України чи Міноборони України.

Особам, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та інших законодавчих актів, і визнані учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», виплата одноразової компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю, або сім'ям в зв'язку з втратою годувальника здійснюється відповідно до одного із таких законодавчих актів залежно від причин заподіяння шкоди здоров'ю або смерті годувальника.

Право на одноразову грошову допомогу мають особи, віднесені до категорії 1; особи, віднесені до категорії 2 і 3 і діти з інвалідністю, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою.

12.5. Житлові субсидії

Правова база: Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, затв.

постановою КМУ від 21 жовтня 1995 року № 848; постанова КМУ від 27 липня 1998 року № 1156 «Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії»; постанова КМУ від 6 серпня 2014 року № 409 «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування».

Житлова субсидія – безповоротна адресна допомога держави громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого палива. Види житлових субсидій: а) безготівкова щомісячна субсидія на оплату частини вартості житлово-комунальних послуг; б) субсидія на скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо, яка призначається та виплачується громадянам готівкою один раз у календарному році. Житлові субсидії отримують десь 40% сімей України, а планується цей відсоток з часом зменшити до 15-10%.

Право на отримання житлових субсидій мають сім'ї, у яких плата за житлово-комунальні послуги більша визначеного для них обов'язкового платежу. Останній розраховується індивідуально для кожної сім'ї за встановленою формою і залежить виключно від доходів сім'ї наступним чином: 1) обчислюється середньомісячний сукупний дохід домогосподарства за попередні два квартали; 2) середньомісячний сукупний дохід ділиться на кількість членів домогосподарства і визначається середньомісячний дохід на одну особу; 3) дохід на одну особу ділиться на розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць; 4) отриманий результат ділиться на 2, а потім множиться на 15% і таким чином визначається відсоток від середньомісячного сукупного доходу. Після цього розраховується розмір обов'язкового платежу: обов'язковий відсоток платежу множиться на середньомісячний дохід домогосподарства.

Розмір субсидії розраховується як різниця між вартістю ЖКП у межах соціальних нормативів та обсягом обов'язкового платежу. Формула: субсидія = плата за ЖКП в межах норм – обов'язковий платіж. Субсидія розраховується окремо на опалювальний сезон і окремо на літній період, виходячи

виключно з доходу зареєстрованих у будинку (квартирі) осіб і вартості послуг у ці періоди.

За допомогою субсидій відшкодовуються витрати на оплату за користування житлом або його утримання та комунальних послуг: централізоване опалення, газо- та електропостачання, централізоване постачання холодної та гарячої води, централізоване водовідведення, вивезення побутового сміття та рідких нечистот. Крім цього, для сімей, які використовують для опалення тверде паливо, а для приготування їжі – скраплений газ, передбачено надання субсидії для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового опалення.

Субсидія призначається одній із зареєстрованих у житловому приміщенні осіб, тобто за місцем реєстрації особи, але з урахуванням усіх зареєстрованих осіб. Комісія місцевого органу виконавчої влади чи самоврядування може:

- а) призначити субсидію за фактичним місцем проживання осіб, які орендують житло на підставі договору найму, або індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію;
- б) прийняти рішення щодо неврахування при призначенні субсидії окремих осіб з числа зареєстрованих осіб, які фактично не проживають за місцем реєстрації;
- в) на підставі акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї прийняти рішення про призначення субсидії особам, які впродовж року здійснили дорогу покупку.

Особа не має права на субсидію, якщо вона протягом 12 місяців перед зверненням за її призначенням здійснила:

- а) купівлю: 1) земельної ділянки; 2) квартири (будинку); 3) автомобіля чи транспортного засобу (механізму); 4) будівельних матеріалів; 5) інших товарів довгострокового вжитку;
- б) оплатила послуги (одноразово) з будівництва, ремонту квартири (будинку) або автомобіля, транспортного засобу (механізму), телефонного (в тому числі мобільного) зв'язку тощо, крім ЖКП у межах норм споживання та медичних послуг, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності на суму, яка на час звернення перевищує 50 тис. грн.

Субсидія призначається виходячи з єдиних для всієї України норм житла та нормативів споживання ЖКП, що вказані в

постанові КМУ від 6 серпня 2014 року № 409. Ці нормативи постійно знижуються, що з часом може призвести до енергетичних злиднів у споживанні ЖКП. Необхідні науково обґрунтовані норми нормального споживання таких послуг. Субсидії необхідно передбачити в сфері енергозбереження і туди направити заощаджені кошти. Сьогодні соціальні нормативи користування ЖКП, що компенсує держава, постійно змінюються й тому студентам рекомендується безпосередньо ознайомитися з постановою КМУ № 409.

12.6. Соціальні стипендії студентам (курсантам) вищих навчальних закладів

Нормативні акти передбачають два види соціальних стипендій: 1) соціальні стипендії Верховної Ради України для студентів вищих навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей; 2) соціальні стипендії студентам (курсантам) вищих навчальних закладів. Соціальні стипендії на відміну від академічних, спрямовані на матеріальну підтримку найбільш незахищених верств суспільства і є однією зі складових основних джерел засобів до існування.

А. Соціальні стипендії Верховної Ради України. Засновані постановою Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 року в кількості 150 стипендій. Розподіл стипендій здійснює МОН України через центральні органи виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні вузи, а останні кількість стипендій доводять до своїх навчальних закладів. Соціальні стипендії з 2010 року виплачуються в твердому розмірі. Правовою підставою для їх призначення є Положення про порядок призначення соціальних стипендій Верховної Ради України студентам вищих навчальних закладів з числа дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей, затв. постановою Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 року № 218 – IV.

Указані стипендії призначаються студентам вузів з числа дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей, які навчаються за кошти державного бюджету за денною формою навчання в державних і комунальних вищих навчальних закладах.

Кандидати на цю стипендію висуваються вченими (педагогічними) радами вузів із числа дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей, які за результатами семестрового контролю мають не менше 7 балів з кожного предмета за 12-бальною шкалою оцінювання або середній бал успішності не нижче 4 балів за 5-бальною шкалою оцінювання. Вони призначаються щорічно з 1 січня на один календарний рік розпорядженням Кабінету Міністрів України.

Соціальна стипендія встановлюється в твердому розмірі. Останній раз він був установлений у 2010 році й становив для студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації 750 грн., а для студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 900 грн. Такі стипендії бажано встановлювати залежно від прожиткового мінімуму, а інакше вони швидко знецінюються.

Б. Соціальні стипендії студентам (курсантам) вищих навчальних закладів. З 1 січня 2017 року змінено порядок виплати таких стипендій. Зараз він регламентується Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів, затвердженим постановою КМУ від 28 грудня 2016 року № 1045 «Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів». Ним визначається механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Мінсоцполітики України для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації, які навчаються за денною формою за державним замовленням, а саме: 1) студентам, крім тих, що навчаються за спеціальностями галузі знань «Державне управління» або за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» за замовленням Нацдержслужби; 2) курсантам невійськових вищих навчальних закладів цивільної авіації, морського і річкового транспорту.

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінсоцполітики України. Розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня є: 1) структурні підрозділи з питань соціального захисту населення обласних та Київської міської

держадміністрацій; 2) структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у місті (у разі їх утворення) рад.

Право на соціальні стипендії мають студенти (курсанти), які не перебувають в академічній відпустці, із числа: 1) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа в разі продовження навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів, а також студентів (курсантів) вищого навчального закладу, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, згідно зі ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» та ст. 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; 2) осіб, які мають право на отримання соціальної стипендії відповідно до ст. 20-22 і 30 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; 3) шахтарів, які мають стаж підземної роботи не менш як три роки відповідно до ст. 5 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці»; 4) осіб, які стали студентами (курсантами) протягом трьох років після здобуття базової та/або повної загальної середньої освіти, батьки яких є шахтарями, що мають не менш як 15 років стажу підземної роботи або загинули внаслідок нещасного випадку на виробництві чи яким установлено інвалідність I або II групи, відповідно до ст. 5 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці»; 5) осіб, визнаних учасниками бойових дій відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та їх дітей (до закінчення навчання в такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) відповідно до ст. 44 Закону України «Про вищу освіту»; 6) дітей, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичної операції, бойових дій чи збройних конфліктів або помер унаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичної операції, бойових дій чи збройних конфліктів, а також унаслідок захворювання,

одержаного в період участі в антитерористичній операції (до закінчення навчання в такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), відповідно до ст. 44 Закону України «Про вищу освіту»; 7) дітей, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер унаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту (до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), відповідно до ст. 44 Закону України «Про вищу освіту»; 8) дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи (до закінчення навчання в такому закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), відповідно до ст. 44 Закону України «Про вищу освіту»; 9) осіб, яким призначені соціальні стипендії Верховної Ради України для студентів вищих навчальних закладів з числа дітей-сиріт та дітей з малозабезпечених сімей відповідно до постанови Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 р. № 218-IV; 10) дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю I-III групи; 11) студентів (курсантів) із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Студентам (курсантам), які мають право на отримання соціальної стипендії і набувають право на отримання академічної стипендії, виплачується тільки один вид стипендії за їх вибором, крім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та особам з їх числа, а також студентам (курсантам), які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, яким одночасно виплачується академічна та соціальна стипендії відповідно до законодавства. Якщо студент (курсант) має право на призначення соціальної стипендії одночасно за кількома підставами, соціальна стипендія виплачується відповідно до однієї з підстав за вибором студента (курсанта).

Для отримання соціальної стипендії студенти (курсанти) звертаються до ВНЗ або його структурного підрозділу за місцем їх навчання із заявою. Перелік необхідних документів, які вони подають, зазначено в п. 5 Порядку.

Уповноважена особа, що визначена керівником вищого навчального закладу або його структурного підрозділу, приймає

документи, передбачені п. 5 Порядку, формує на кожного студента (курсанта), який звернувся за призначенням соціальної стипендії, особову справу. Завірена копія особової справи в десятиденний строк з дня звернення студента (курсанта) передається до органу соціального захисту населення за місцезнаходженням відповідного вищого навчального закладу або його структурного підрозділу. Орган соціального захисту населення в п'ятиденний строк з дня отримання завіреної копії особової справи вносить відомості про студента (курсанта), який має право на отримання соціальної стипендії, до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги, шляхом формування персональної облікової картки.

Відповідно до п. 7 Порядку соціальна стипендія призначається, починаючи з місяця звернення за її наданням, та виплачується щомісяця в такому розмірі: 1) студентам (курсантам) вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, які мають право на призначення соціальних стипендій, – 890 гривень; 2) студентам (курсантам) вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації, які мають право на призначення соціальних стипендій, – 1180 гривень; 3) студентам (курсантам) вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, а також студентів (курсантів) вищого навчального закладу, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, – 2360 гривень. Розміри соціальної стипендії, зазначені в цьому пункті, зменшуються на: 1) студентам індустріально-педагогічних вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, які навчаються за програмами підготовки майстрів виробничого навчання і забезпечуються безоплатним триразовим харчуванням, – 50 відсотків, а тим, що забезпечуються безоплатним одноразовим харчуванням, – 20 відсотків; 2) курсантам вищих навчальних закладів, які перебувають на державному утриманні (крім тих, що зазначені у підп. 1 п. 4 Порядку), – 50 відсотків. Соціальна стипендія Верховної Ради України виплачується в розмірі, установленому постановою Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 року

№ 218-IV, додатково до академічної або соціальної стипендії, призначеної вищим навчальним закладом. Соціальна стипендія призначається з місяця, що настає після закінчення семестрового контролю згідно з навчальним планом, на період до визначення результатів наступного семестрового контролю або (якщо в останньому семестрі відповідно до навчального плану за певною спеціальністю (певним напрямом підготовки) семестровий контроль не передбачено) до закінчення навчання. Якщо строк закінчення навчання студента (курсанта), який отримує соціальну стипендію, настає до закінчення місяця або якщо він вибуває з навчального закладу до закінчення строку навчання, йому виплачується стипендія в повному обсязі за останній місяць навчання. Особам, які належать до категорій, визначених підп. 1, 5-8 п. 4, у місяці виповнення їм 23 років соціальна стипендія виплачується за повний місяць. У період тимчасової непрацездатності, підтвердженої довідкою закладу охорони здоров'я, студенту (курсанту) виплачується стипендія в призначеному розмірі. Студентам (курсантам), які постійно проживають на території населеного пункту або навчаються в навчальному закладі, що розташований у населеному пункті, якому надано статус гірського, розмір соціальної стипендії, призначений відповідно до цього Порядку, збільшується на 20 відсотків.

Вищий навчальний заклад або його структурний підрозділ до 5 числа кожного місяця подає до органів соціального захисту населення за місцезнаходженням вищого навчального закладу або його структурного підрозділу на паперових та електронних носіях (з 1 січня 2018 р. – з накладенням електронного цифрового підпису) списки студентів (курсантів), яким призначено соціальну стипендію (разом із сумою індексації), за формою згідно з Порядком.

Органи соціального захисту населення з 1 вересня 2017 р. щомісяця проводять звіряння даних, унесених до списків студентів (курсантів), яким призначено соціальну стипендію, з відомостями про таких осіб, що містяться в Єдиному державному автоматизованому реєстрі осіб, які мають право на пільги, і в разі виявлення розбіжностей у даних щодо

конкретного студента (курсанта), не включає його до заявки на виплату соціальних стипендій на поточний місяць, про що в п'ятиденний строк інформують вищий навчальний заклад або його структурний підрозділ до уточнення зазначеної інформації вищим навчальним закладом. Після уточнення даних вищий навчальний заклад або його структурний підрозділ включає осіб, щодо яких виявлені розбіжності, до списку на виплату соціальної стипендії на наступний місяць з урахуванням місяців невиконання соціальної стипендії.

Органи соціального захисту населення щомісяця до 10 числа подають заявки щодо потреби в коштах для виплати соціальної стипендії студентам (курсантам), інформація про яких пройшла звіряння з відомостями про таких осіб, що містяться в Єдиному державному автоматизованому реєстрі осіб, які мають право на пільги, структурним підрозділам з питань соціального захисту населення. У заявках зазначається кількість студентів (курсантів), яким призначено соціальну стипендію, та загальна сума такої виплати. Структурні підрозділи соціального захисту населення щомісяця до 15 числа подають до Мінсоцполітики України узагальнену заявку в розрізі адміністративно-територіальних одиниць.

Мінсоцполітики України після надходження зазначених у п. 10 Порядку заявок щодо потреби в коштах на виплату соціальної стипендії не пізніше трьох робочих днів перераховує відповідні кошти структурним підрозділам з питань соціального захисту населення обласних, Київської міської держадміністрацій. Структурні підрозділи соціального захисту населення протягом двох робочих днів перераховують кошти на рахунки органів соціального захисту населення. Органи соціального захисту населення протягом двох робочих днів перераховують кошти на рахунки відповідних вищих навчальних закладів або їх структурних підрозділів. Для виплати соціальних стипендій вищі навчальні заклади або їх структурні підрозділи відкривають в органах Казначейства України за балансовим рахунком 3711 «Інші рахунки клієнтів Казначейства України» небюджетний рахунок для зарахування бюджетних коштів. Вищі навчальні заклади або їх структурні підрозділи протягом двох

робочих днів після надходження коштів на зазначені рахунки виплачують соціальну стипендію студентам (курсантам). Інформація про виплачені соціальні стипендії щокварталу передається вищими навчальними закладами до територіальних підрозділів ДФС.

Орган соціального захисту населення, який перераховує кошти для виплати соціальної стипендії, має право перевіряти вищий навчальний заклад щодо достовірності поданих документів для призначення соціальної стипендії студентам (курсантам).

12.7. Довічні стипендії в системі соціального забезпечення

До них належать:

А. Довічні стипендії для видатних діячів науки, освіти, культури і мистецтва охорони здоров'я, фізичної культури і спорту та інформаційної сфери. Указом Президента України від 10 вересня 2011 року № 906/2011 «Про державні стипендії для видатних діячів науки, освіти, культури і мистецтва, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту та інформаційної сфери» встановлено 425 довічних державних стипендій для осіб, які досягли 70 річного віку, а саме:

- 100 – для видатних діячів науки;
- 100 – для видатних діячів освіти;
- 300 – для видатних діячів культури і мистецтва (у тому числі 50 для лауреатів національної премії України ім. Т. Г. Шевченка);
- 50 – для видатних діячів охорони здоров'я;
- 25 – для видатних діячів фізичної культури і спорту;
- 50 – для видатних діячів інформаційної сфери.

Розмір довічної державної стипендії для цих осіб становить 1,5 прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Цим же Указом Президента України було затверджено відповідне Положення.

Довічні державні стипендії призначаються з метою стимулювання їх творчої праці, засвідчення видатних особистих досягнень.

Особі може бути призначена лише одна державна стипендія. На здобуття довічної державної стипендії не висуваються особи, які в установленому порядку отримують довічну плату за звання дійсного члена або члена-кореспондента Національної Академії наук України та національних галузевих академій наук.

Положення регламентує порядок висування кандидатів на здобуття вказаних стипендій, порядок їх відбору конкурсними комісіями. Проект Указу Президента України готує КМУ.

Державні стипендії виплачуються щомісяця, починаючи з першого числа місяця наступного за місяцем, у якому набрав чинності Указ про її призначення. Виплата державних стипендій проводиться за місцем роботи або місцем проживання стипендіата.

У разі смерті стипендіата виплата державної стипендії припиняється з місяця наступного за місяцем, у якому помер стипендіат.

Б. Довічні державні іменні стипендії громадянам України, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність. Призначення і виплата цих стипендій регламентується Указом Президента України від 26 листопада 2001 року №1147/2001 «Про довічні державні іменні стипендії громадянам України, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність» та затвердженим ним Положенням про довічні державні іменні стипендії громадянам, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність.

З 1 січня 2005 року таких стипендій засновано 200. Вони виплачуються щомісячно в розмірі 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність незалежно від одержуваної заробітної плати, пенсії або грошового утримання.

Довічні державні іменні стипендії призначаються громадянам України, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність у колишньому СРСР та яких було ув'язнено, вислано, заслано, виключено з творчих спілок, навчальних закладів, у зв'язку з чим вони не здобули відповідної освіти, не мали

можливості продовжувати наукову або іншу творчу діяльність, брати участь у громадській роботі. Вони не призначаються громадянам, правозахисна діяльність яких не набула суспільного значення і не виходила за межі особистих інтересів захисту власних прав, прав своєї сім'ї або родичів.

Довічні державні іменні стипендії призначає Президент України за поданням КМУ. Пропозиції щодо призначення цих стипендій подаються до КМУ Міністерством соціальної політики України. До клопотання про призначення стипендії необхідно додати копію паспорта та копію довідки про реабілітацію кандидата. Виплата довічної державної іменної стипендії проводиться щомісяця за місцем проживання стипендіата або перераховується на його особистий рахунок у банку.

В. Довічні державні стипендії для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною. Відповідно до Указу Президента України від 12 жовтня 2004 року №1226/2004 «Про довічні державні стипендії для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною» та затвердженого ним Положення про довічні державні стипендії для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, право на цю стипендію мають:

- 1) Герої Радянського Союзу;
- 2) повні кавалери Ордена Слави;
- 3) особи, які нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу»;
- 4) Герої Соціалістичної Праці, удостоєні цього звання за працю в період Другої світової війни 1939-1945 років.

Метою довічних державних стипендій є посилення державної підтримки осіб, які мали особливі заслуги перед Батьківщиною в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. Інші особи під дію цього Указу не підпадають. Кількість заснованих стипендій не встановлена, тобто будь-яка особа, що має відповідні нагороди вправі претендувати на ці стипендії.

Довічні державні стипендії виплачуються щомісяця в розмірі 150 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність незалежно від розміру одержуваної заробітної плати, пенсії або грошового утримання. Виплата

стипендії проводиться щомісяця за місцем отримання стипендіатом заробітної плати, пенсії або грошового утримання.

Висувають кандидатів на довічну державну стипендію центральні органи виконавчої влади та облдержадміністрації. Всі пропозиції узагальнює Кабінет Міністрів України і готує проект Указу Президента України. Оскільки такі стипендії вже призначені, а нових претендентів немає, то вони зараз не призначаються.

Г. Довічні державні стипендії для учасників бойових дій у період Другої світової війни 1939-1945 років. Ці стипендії засновані з метою посилення державної підтримки учасників бойових дій у період Другої світової війни 1939-1945 років, які мають визначні заслуги і зробили вагомий внесок у розбудову Української держави, у кількості 100 довічних державних стипендій. Положенням про довічні державні стипендії для учасників бойових дій у період Другої світової війни 1939-1945 років було затверджено Указом Президента України від 17 травня 2000 року № 689.

Довічні державні стипендії в розмірі 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність незалежно від розміру одержуваної заробітної плати, пенсії або грошового утримання призначаються учасникам бойових дій у період Другої світової війни 1939-1945 років, які мають визначні заслуги і зробили вагомий внесок у розбудову Української держави і проживають в Україні.

Вони призначаються Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

До клопотання про призначення довічної державної стипендії додаються: 1) копія документа, що посвідчує особу кандидата; 2) копія посвідчення учасника бойових дій кандидата; 3) копії документів, які підтверджують наявність у кандидата нагород за заслуги в період Другої світової війни 1939-1945 років. У разі коли особа одночасно має право на отримання довічної державної стипендії та довічної державної стипендії за особливі заслуги перед Батьківщиною, йому призначається одна, більша за розміром, стипендія. Довічна державна стипендія виплачується з дня набрання чинності Указу

Президента України про призначення стипендії. Виплата довічної державної стипендії проводиться щомісяця за місцем отримання заробітної плати, пенсії або грошового утримання стипендіата.

У разі смерті стипендіата або його виїзду на постійне місце проживання за межі України виплата довічної державної стипендії припиняється з дня смерті або виїзду стипендіата.

12.8. Допомога на поховання

Допомога на поховання – це одноразова грошова виплата особі, яка здійснила поховання померлого, у розмірі, що залежить від колишнього стану покійного (пенсіонер, працюючий, безробітний і т. ін.) з метою компенсації повністю чи частково ритуальних витрат за рахунок коштів соціального страхування чи бюджету.

До основних рис допомоги на поховання належать наступні: 1) надається в грошовій формі; 2) належить до одноразових допомог; 3) право на неї має особа, яка планує чи вже здійснила поховання; 4) регламентується великою кількістю нормативно-правових актів; 5) можлива в різних організаційно-правових формах соціального забезпечення; 6) фінансується за рахунок коштів різних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування або Державного бюджету України чи місцевих бюджетів; 7) характеризується простотою звернення за нею та оперативністю її виплати.

Загальні питання поховання померлих регламентують такі правові акти: Закон України від 10 липня 2003 року «Про поховання та похоронну справу»; Порядок взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини, затв. спільним наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 28 листопада 2012 року № 1095/955/119; Необхідний мінімальний перелік окремих видів ритуальних послуг, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 № 19; Єдина методика визначення вартості надання громадянам необхідного мінімального переліку

окремих видів ритуальних послуг, реалізації предметів ритуальної належності, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 року № 194 (див. § 19.5 цього посібника).

Коли мова йде про ритуальні витрати, то на увазі мають: а) витрати на поховання осіб, які знаходяться на повному державному утриманні; б) поховання самотніх осіб, неопізнаних трупів та ін. за рахунок місцевих бюджетів; в) оплату документально підтверджених ритуальних послуг (квитанції, чеки й т. ін.); г) надання коштів на ритуальні послуги без вимоги їх документального підтвердження і без урахування їх реальних потреб (так звана допомога на поховання).

У соціальному страхуванні надання допомоги на поховання регламентується в:

– системі загальнообов'язкового державного соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – ст. 27 і 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (див. § 6.6 цього посібника);

– системі загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності – ч. 7 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (див. § 6.9 цього посібника);

– системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (див. § 7.4 цього посібника);

– системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – ст. 53 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Кожний пенсіонер з часом відійде у вічність, і тому пенсійне законодавство передбачає допомогу на його поховання. Відповідно до ст. 53 названого вище Закону в разі смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога на поховання пенсіонера в розмірі двомісячної пенсії,

яку отримував пенсіонер на момент смерті. Справедливим буде відшкодування в повному обсязі основних ритуальних витрат. Якщо вони становлять більше двох мінімальних пенсій, то необхідно гарантувати відповідні витрати, наприклад, указавши, що допомога на поховання не може бути нижче 3-4 мінімальних розмірів пенсій.

Згідно з ч. 4 і 5 ст. 61 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» у разі смерті пенсіонера членам його сім'ї виплачується відповідна допомога в розмірі тримісячної пенсії, але не менше п'ятикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Допомога на поховання не виплачується, якщо поховання пенсіонера здійснено за рахунок держави.

Постановою КМУ від 28 жовтня 2004 року № 1445 був затверджений Порядок проведення безоплатного поховання померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, учасників бойових дій і осіб з інвалідністю внаслідок війни. Ним передбачено:

– організація поховання і ритуального обслуговування здійснюється з урахуванням необхідного мінімального переліку вимог, затвердженого Держжитлокомунгоспом України;

– безоплатно надаються такі послуги: 1) виконавцю волевиявлення або особі, що зобов'язалася поховати померлого, який має особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною: а) оформлення договору-замовлення на організацію та проведення поховання; б) доставка предметів ритуальної належності (завантаження на складі, перевезення, вивантаження на місці призначення та перенесення до місця знаходження тіла померлого); в) надання транспортних послуг (один автокатафалк та один автобус супроводження); г) перенесення труни з тілом померлого до будинку (квартири), до моргу, з будинку (квартири), моргу, до місця поховання; г) організація поховання і проведення ритуалу; д) надання труни; е) надання двох вінків похоронних з траурними стрічками (з написом чи без нього); є) копання могили (викопування ручним

чи механізованим способом, опускання труни в могилу, закопування, формування намогильного насипу та одноразове прибирання прилеглої території після поховання); ж) надання урни; з) кремація; и) поховання урни з прахом (закопування в могилі чи розміщення в колумбарній ніші та одноразове прибирання прилеглої території після поховання); і) спорудження надгробка; 2) виконавцю волевиявлення або особі, що зобов'язалася поховати померлого учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни: а) оформлення договору-замовлення на організацію та проведення поховання; б) доставка предметів похоронної належності (завантаження на складі, перевезення, вивантаження на місці призначення та перенесення до місця знаходження тіла померлого); в) надання транспортних послуг (один автокатафалк та один автобус супроводження); г) перенесення труни з тілом померлого до будинку (квартири), до моргу, з будинку (квартири), моргу, до місця поховання; ґ) організація поховання і проведення ритуалу; д) надання труни; е) надання вінка похоронного з траурною стрічкою (з написом чи без нього); є) копання могили (викопування ручним чи механізованим способом, опускання труни у могилу, закопування, формування намогильного насипу); ж) надання урни; з) кремація; и) поховання урни з прахом (закопування в могилі чи розміщення в колумбарній ніші та одноразове прибирання прилеглої території після поховання);

– вартість ритуальних послуг, визначених для забезпечення безоплатного поховання, не повинна перевищувати середню ціну на відповідні ритуальні послуги, що склалася у відповідному регіоні. Додаткові ритуальні послуги оплачуються виконавцем волевиявлення або особою, яка зобов'язалася поховати померлого;

– витрати на проведення безоплатного поховання осіб, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, передбачених Мінсоцполітики України за відповідною бюджетною програмою, на підставі договору-замовлення про організацію та проведення поховання, укладеного виконавцем волевиявлення або особою, яка зобов'язалася поховати

померлого, з ритуальною службою чи сільським головою, шляхом перерахування коштів на рахунок виконавців ритуальних послуг;

– видатки на поховання учасників бойових дій і осіб з інвалідністю внаслідок війни виділяються з обласних бюджетів. Порядок фінансування витрат на поховання або відшкодування витрат на здійснене поховання визначається в установленому порядку місцевими органами виконавчої влади.

Допомога на поховання незастрахованих осіб та механізм її виплати передбачені Порядком надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого, що був затверджений постановою КМУ від 31 січня 2007 року № 99. Відповідно до нього:

– Порядок визначає механізм надання допомоги на поховання померлого (померлої): 1) аспіранта, докторанта, клінічного ординатора, студента вищого навчального закладу I-IV рівня акредитації, що навчається за денною формою, учня професійно-технічного навчального закладу, якщо померлий не утримувався особою, застрахованою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; особи, яка перебувала на утриманні зазначених осіб; 2) дитини, на яку один з батьків (опікун, піклувальник, усиновитель), що не застрахований у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, отримував допомогу відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; 3) особи, не застрахованої в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка отримувала на дитину допомогу відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми») або Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; 4) особи, яка не досягла пенсійного віку та на момент смерті не працювала, не перебувала на службі, не зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна; 5) особи, яка не має права на отримання пенсії або державної соціальної допомоги відповідно до Закону України «Про державну

соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»; б) особи, яка мала право на призначення пенсії або державної соціальної допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»), але за життя таким правом не скористалася;

– допомога на поховання померлої особи з числа тих, що зазначені в п. 1 Порядку, надається за останнім місцем її проживання з коштів місцевого бюджету на підставі заяви, паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу виконавця волевиявлення померлого або особи, яка зобов'язалася поховати померлого, та довідки про смерть у розмірі, встановленому органом місцевого самоврядування виходячи з вартості ритуальних послуг;

– допомога на поховання надається в день звернення за нею протягом шести місяців після смерті особи у розмірі, встановленому на день смерті;

– допомога на поховання не виплачується в разі смерті особи, яка перебувала на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі) (крім випадків, коли поховання здійснюється виконавцем волевиявлення померлого або особою, яка зобов'язалася поховати померлого).

Розмір допомоги періодично встановлюють органи місцевого самоврядування і тому він не однаковий навіть у межах однієї області. Наприклад, у м. Авдіївка в 2017 році вона становила 1335 грн.

Обов'язки по похованню осіб, що перебували на повному державному забезпеченні, лежать на відповідних закладах (див., наприклад, п. 61-72 Типового положення про дитячі будинки-інтернати; п. 42-53 Типового положення про психоневрологічний інтернат). Якщо таких осіб ховають родичі, то їм надається допомога на поховання на загальній підставі.

Виплата допомоги на поховання також передбачена ст. 15 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», а також ст. 12 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які

не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

12.9. Заходи соціальної підтримки вразливих груп населення

Розгалужена система соціальних пільг сформувалася в СРСР і мала на меті в натуральній формі збільшити доходи окремих категорій чиновників та пенсіонерів, які мали заслуги перед тоталітарним режимом, та в умовах суцільного дефіциту через мережу спецмагазинів поліпшити їх матеріальне становище. До основних з них належали: 1) житлово-комунальні пільги; 2) пільги на проїзд у громадському транспорті; 3) пільги на встановлення телефону та користування ним; 4) безоплатне чи пільгове придбання ліків; 5) пільгове зубопротезування; 6) пільги на санаторно-курортне лікування. Єдина соціалістична економіка спроможна була таку допомогу забезпечити ресурсами. Облік надання таких послуг був умовний.

Хаотичні ринкові перетворення зруйнували радянську економіку, але не створили базу для побудови нової соціально орієнтованої економіки. Мільйони людей опинилися за межею бідності. Діюча система соціального забезпечення втратила свій економічний фундамент і виявилась непридатною до соціального захисту вразливих верств населення. Наявні професійні та соціальні пільги потребували модернізації, а витрати на них – скорочення. У нових умовах не виправдали себе професійні пільги. Наявних соціальних пільг, у першу чергу, потребували малозабезпечені громадяни. Назріла гостра потреба в реформуванні існуючої системи пільг в Україні.

У незалежній Україні перелік пільг та коло їх отримувачів не тільки не скоротились, а значно зросли. Вони почали виконувати суперечливі функції: з одного боку, були привілеями для окремих категорій держслужбовців, а з іншого, – мусили стати соціальною підтримкою для нужденних груп населення. Сьогодні Мінсоцполітики України не знає, скільки в Україні є наявних (задекларованих у нормативних актах) та фактичних (що фінансуються державою) пільг та кількість їх отримувачів. Їх кількість підраховують таким чином: беруться нормативні

акти й визначають, скільки в них передбачено пільг і кількість осіб, які повинні їх отримувати, а потім ці цифри додаються. Отримуємо сотні найрізноманітніших пільг, а кількість отримувачів перевищує чисельність наявного в Україні населення. Цифри, що наводяться в публікаціях, не відповідають дійсності. Особа, що одночасно є пенсіонером, ветераном війни чи праці, дитиною війни тощо має одночасно право на одні й ті ж пільги, тобто пільги рахуються сотнями, а отримувачі – кількістю жителів країни. В окремих публікаціях зазначається, що 40% населення України отримує пільги.

Діюча система пільг в Україні не може бути реформована, вона повинна бути ліквідована. Професійні пільги повинна замінити гідна (висока, відповідно до статусу) заробітна плата. Якщо якісь пільги залишаються, то вони повинні бути дуже переконливо обґрунтовані й основне – визнані суспільством. У приватних компаніях такі пільги називаються соціальним пакетом і такий стан справ є виправданим. У сфері державної служби соціальні пільги не повинні запроваджуватися за рахунок платників податків. Крім високої заробітної плати, з діючої сьогодні системи пільг їм не можна залишити жодної.

Конституція України проголошує всіх громадян рівними, а пільги цю норму порушують. Люди негативно реагують на осіб, які не оплачують отримані послуги. Оплата їх з власної кишені – обов'язок кожного. Додаткова оплата повинна закладатися в зарплату, а не встановлювати для певних груп додаткові права і, тим самим, ділити суспільство на стани.

Проти реформування пільг ніхто не заперечує, але в літературі висловлені неоднозначні думки щодо їх:

1) громадяни мають надміру багато матеріальних благ. У кінці 2016 року за ініціативою Мінсоцполітики України підрахували реальний розмір прожиткового мінімуму, що становив 3200 грн. (у реальності – ще більше). Левова частина пенсіонерів отримує пенсію нижче цього розміру, тобто наявні пільги лише доповнюють пенсійні виплати до рівня реального прожиткового мінімуму;

2) скорочення пільг веде до вивільнення частини коштів та перерозподілу їх серед бідних. Дійсно, скорочення пільг веде до

того, що в частини осіб зменшуються доходи, але ті, що потребують допомоги, її все одно не отримують. Якщо такі особи через різні бюрократичні перешкоди не оформили пільги, то й пізніше їх оформляти ніхто не буде;

3) адресність пільг не змінює їх природу. Насправді вони перестають ними бути і переходять у розряд соціальної підтримки. Пільги ніколи не пов'язують з прожитковим мінімумом;

4) співставлення пільг з прожитковим мінімумом відновить соціальну справедливість. У чому ж полягає ця справедливість – не роз'яснюється. У законодавця відсутній об'єктивний критерій малозабезпеченості (реальний прожитковий мінімум більший у кілька раз від фактично встановленого). Прив'язка пільг до нормативного прожиткового мінімуму лише поглиблює соціальну несправедливість;

5) науковці та практики не відмежовують пільги від інших додаткових прав, що пов'язані з малозабезпеченістю. Останні в публікаціях стали називати заходами соціальної підтримки. Цей термін ще не знайшов свого офіційного закріплення в нормативних актах.

На думку багатьох фахівців права соціального забезпечення соціальні пільги бажано перевести в систему заходів соціальної підтримки. Для цього потрібно скасувати норми, що стосуються соціальних пільг і прийняти Закон України «Про заходи соціальної підтримки населення України». У цей законодавчий акт можна включити всі правові акти, що стосуються соціального захисту окремих категорій громадян. Вартість наявних соціальних пільг можна включити до допомог малозабезпеченим громадянам.

Більш детально студенти можуть ознайомитися з проблематикою соціальних пільг у навчальному посібнику автора «Вступ до права соціального забезпечення» (с. 168-230).

Контрольні запитання

1. Хто призначає тимчасову допомогу дітям?
2. Назвіть підстави для призначення тимчасової допомоги дітям.

3. Перерахуйте щомісячні допомоги, які призначаються окремим категоріям громадян.
4. Який порядок надання державної допомоги особам, яким виповнилося 100 і більше років?
5. Які є види одноразових допомог у системі соціальної допомоги?
6. Розкрийте порядок надання одноразової матеріальної допомоги непрацюючим малозабезпеченим особам, особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю.
7. Які одноразові допомоги виплачуються представникам силових структур?
8. Хто має право на житлові субсидії?
9. Які житлово-комунальні послуги компенсуються субсидією?
10. На який термін призначається житлова субсидія?
11. Хто має право на соціальну стипендію?
12. Який механізм відшкодування витрат на оплату соціальних стипендій?
13. Які є види довічних стипендій і хто їх призначає?
14. Дайте визначення допомоги на поховання і назвіть її основні риси.
15. Які є види допомоги на поховання?
16. Перерахуйте органи, які призначають допомогу на поховання.
17. Які є види соціальних пільг і хто на них має право?
18. Назвіть основні напрями реформування соціальних пільг.

Теми рефератів

1. Механізм надання тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.
2. Правове регулювання надання щомісячних допомог окремим категоріям громадян.
3. Види і порядок надання одноразових соціальних допомог у системі державних соціальних допомог.
4. Житлові субсидії як вид соціальної допомоги.
5. Соціальні та довічні стипендії як вид соціальної допомоги.
6. Допомога на поховання в різних організаційно-правових формах соціального забезпечення.
7. Стан та шляхи вдосконалення системи соціальних пільг в Україні.

Нормативні акти та література

1. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003 № 1102-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1102->

15 .

2. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> .

3. Про протидію поширення хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 № 1972-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1972-12> .

4. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 № 796-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/796-12> .

5. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 01.10.2014 № 505 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-п> .

6. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування : Постанова Кабінету Міністрів України; Коефіцієнти, Перелік від 06.08.2014 № 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/409-2014-п> .

7. Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2012 № 852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/852-2012-п> .

8. Порядок виплати одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня», та одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 28.02.2011 № 268 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/268-2011-п> .

9. Порядок надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 99 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 31.01.2007 № 99. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/99-2007-п> .

10. Порядок проведення безоплатного поховання померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, учасників бойових дій і осіб з інвалідністю внаслідок війни : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. N 1445 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку проведення безоплатного поховання померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 28.10.2004 № 1445. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1445-2004-п> .

11. Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 № 558 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/558-2004-п> .

12. Про виплату державної допомоги особам, яким виповнилося 100 і більше років : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2002 № 1532 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1532-2002-п> .

13. Про надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2000 № 1192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1192-2000-п> .

14. Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 № 1156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1156-98-п>

15. Про підвищення розмірів державної допомоги окремим категоріям громадян : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.1996 № 832 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/832-96-п> .

16. Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997 р. N 1050 (1050-97-п) [Електронний ресурс] // Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 21.10.1995 № 848. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п> .

17. Про затвердження Порядку виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26.11.2012 № 946 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1982-12> .

18. Борисенко, М. І. Про порядок оформлення та надання субсидій після підвищення тарифів / М. І. Борисенко // Молодий вчений. – 2014. – № 12(15). – С. 276-278.

19. Жидченко, К. П. Одноразова грошова допомога як елемент соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України / К. П. Жидченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Т. 1, вип. 38. – С. 148-151. - (Серія «Право»).

20. Жидченко, К. П. Суб'єкти забезпечення виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям / К. П. Жидченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – № 21. – С. 72-74. – (Серія «Юриспруденція»).

21. Жидченко, К. П. Порядок виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям : адміністративно-правові аспекти / К. П. Жидченко // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – 2015. – № 5. – С. 76-79.

22. Сташків, Б. І. Вступ до права соціального забезпечення [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – Чернігів : РВК «Десна», 2014. – 232 с.

Глава 13

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

13.1. Співвідношення понять «соціальне обслуговування» та «соціальні послуги»

Слово «обслуговування» в словниках тлумачиться як будь-яка дія, вчинена однією стороною для іншої сторони, що не веде до виникнення права власності на що б то не було. Послуги – це дії, результат яких споживається в процесі їх надання або іншими словами – це цілеспрямована діяльність, результати якої виявляються в корисному ефекті.

Поняття «обслуговування» і «послуги» за змістом схожі, але не тотожні. Багато науковців вважає, що обслуговування – поняття більш ширше ніж поняття послуги, і включає деякі елементи, що не відносяться до послуг.

Обслуговування та послуги, що надаються фізичним особам для забезпечення їх життєдіяльності, отримали назву соціальних. У радянські часи соціальним вважалось обслуговування, що надавалось безоплатно. Пізніше таке обслуговування було розширене за рахунок надання частково оплатних послуг. У даний час воно доповнене наданням послуг за повну їх ринкову вартість. Сьогодні соціальними послугами вважаються ті, що задовольняють основні потреби людини і пов'язані з основами її життєдіяльності.

Соціальне обслуговування розглядають як діяльність соціальних служб з надання соціальних послуг фізичним особам, що знаходяться в складних життєвих обставинах. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» (2003 рік) соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або

пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Соціальні послуги – це дії, що вчиняються відповідно до чинного законодавства в інтересах фізичних осіб, результатом яких є подолання складних життєвих обставин або мінімізація їх негативних наслідків чи попередження їх виникнення. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги – комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Дещо по-іншому звучить дефініція соціальної послуги, що дана в ст. 1 проекту Закону України «Про соціальні послуги»: це – дії, спрямовані на запобігання виникненню та профілактику складних життєвих ситуацій, надання постійної, тимчасової, періодичної, разової допомоги особам, сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, для подолання таких обставин, адаптації до них або мінімізації їх негативних наслідків.

Послуги розглядаються як економічна та правова категорії. Як економічна категорія послуги, з одного боку, – це вид економічної діяльності, крім промислового виробництва та сільського господарства, а з іншого, – це економічне благо. Вони є різновидом споживчої вартості та одним із засобів перерозподілу доходів. З економічної точки зору під послугами одні економісти розуміють саму діяльність, що спрямована на задоволення індивідуальної потреби, інші – як результат, який задовольняє індивідуальну потребу, а треті – як діалектичну єдність діяльності та результату, що досягається під час цієї діяльності. Як правова категорія соціальні послуги забезпечуються найрізноманітнішими юридичними гарантіями, які дають можливість їх реально надати.

Соціальним послугам притаманні ознаки послуг, а саме: а) невіддільність послуг (вони одночасно надаються і споживаються); б) недовговічність послуг (їх не можна зберігати для подальшого використання чи відчуження); в) непостійність

якості послуг (їх якість суттєво змінюється залежно від того, хто, коли, де і як їх надає).

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться в складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється: 1) за місцем проживання особи (вдома); 2) за місцем проживання (перебування) дитини у сім'ях громадян, які відповідно до договору надають послуги щодо утримання та виховання дитини (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї патронатних вихователів); 3) в стаціонарних інтернатних установах та закладах; 4) у реабілітаційних установах та закладах; 5) в установах та закладах денного перебування; 6) в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; 7) у територіальних центрах надання соціальних послуг; 8) в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» можуть надаватися такі види соціальних послуг:

– соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;

– психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

– соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння

розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

- соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

- соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються в формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

- юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо);

- послуги з працевлаштування – пошук підходящої роботи, сприяння в працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

- інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

- інші соціальні послуги.

Класифікація соціальних послуг здійснюється за різними критеріями, зокрема такими:

– залежно від спрямування та змісту поділяються на: 1) послуги соціальної профілактики – соціальні послуги, спрямовані на запобігання виникненню або погіршенню складних життєвих обставин особи, сім'ї; 2) послуги соціальної підтримки – соціальні послуги, що сприяють та допомагають отримувачу соціальних послуг подолати складні життєві обставини або мінімізувати їх негативні наслідки; 3) послуги соціального обслуговування – соціальні послуги, спрямовані на подолання або пом'якшення складних життєвих обставин громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, хворих на невиліковні хвороби для підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

– залежно від місця надання поділяються на: 1) за місцем проживання (вдома) – соціальні послуги, що надаються в домашніх умовах отримувачів соціальних послуг; 2) за місцем знаходження надавача соціальних послуг: а) стаціонарні – соціальні послуги, що надаються постійно, тимчасово (протягом строку, визначеного договором про надання соціальних послуг) або протягом п'яти днів на тиждень в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувачів соціальних послуг у надавачів соціальних послуг. Отримувачі стаціонарних соціальних послуг забезпечуються житловим приміщенням, комунальними послугами, харчуванням; б) напівстаціонарні – соціальні послуги, що надаються в приміщенні надавача соціальних послуг протягом визначеного періоду доби; в) з умовами для нічного перебування (проживання) отримувачів у надавачів соціальних послуг; г) з місцем для прийому або денного перебування осіб протягом визначеного часу доби; 3) у територіальній громаді – соціальні послуги, що надаються за місцем перебування отримувачів, у тому числі на вулиці.

– залежно від способу надання поділяються на: 1) базові – соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо); 2) комплексні – соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання

постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, влаштування до сімейних форм виховання, соціальний супровід/патронаж, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо); 3) спеціалізовані – специфічні соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам, які постраждали від торгівлі людьми, потерпілим від насильства в сім'ї, трудовим мігрантам, вимушеним переселенцям; корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї тощо); 4) технічні (матеріальні) – соціальні послуги, що надаються отримувачу, який потребує надання натуральної допомоги (продукти харчування, засоби санітарії і особистої гігієни, засоби догляду за дітьми, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, паливо, транспортні послуги, сурдопереклад, тифлосурдопереклад тощо); 5) екстрені (кризові) – соціальні послуги, що невідкладно (протягом доби) надаються отримувачам у зв'язку з обставинами, які загрожують їх життю та/або здоров'ю.

– залежно від строку надання поділяються на: 1) постійні – соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць більше одного року; 2) тимчасові – соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць до одного року; 3) разові – соціальні послуги, що мають разовий характер.

13.2. Поняття права соціального обслуговування, його предмет та система

Право соціального обслуговування – це підгалузь права соціального забезпечення, яка регулює однорідні суспільні відносини, що виникають при наданні вразливим групам населення соціальних послуг у випадках, порядку та на умовах, передбачених законом. Як складова права соціального забезпечення, вказане право має спільні й суттєво відмінні риси з пенсійним правом та допомоговим правом.

Правові норми, що регулюють суспільні відносини в сфері соціального обслуговування вразливих груп населення, можна

віднести до підгалузі права соціального забезпечення з умовною назвою «право соціального обслуговування» з таких міркувань:

– предметом правового регулювання є відокремлена група суспільних відносин, що виникають з приводу надання соціальних послуг окремим категоріям осіб, яка одночасно є складовою предмета права соціального забезпечення;

– наявність самостійної групи нормативно-правових актів в сфері соціального обслуговування, які одночасно є невід’ємною складовою джерел (форм) права соціального забезпечення (закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про соціальні послуги» та ін.);

– наявність специфічних правових принципів, які доповнюють та конкретизують принципи права соціального забезпечення (див. Закон України «Про соціальні послуги»);

– однорідність правових інститутів, що регулюють схожі суспільні відносини з приводу надання соціальних послуг і вони як відокремлена група відносяться до права соціального забезпечення;

– наявність загальних правових норм, з яких можна сформулювати основний інститут права соціального обслуговування. Ці норми доповнюють і конкретизують загальні норми права соціального забезпечення. Вони впливають на всі правові інститути права соціального обслуговування та об’єднують їх в одне і нероздільне ціле;

– практична доцільність у підвищенні статусу соціального обслуговування як складного правового інституту. Вона викликана наявністю розгалуженої мережі соціальних закладів, які надають соціальні послуги, зацікавленістю в цьому органів, що здійснюють управління соціальним обслуговуванням, натуральною формою надання соціальних послуг, а також необхідністю прийняття значної кількості нормативних актів, особливо на підзаконному рівні.

За цими ознаками характеризується і право соціального забезпечення як самостійна галузь національного права. Різниця між правом соціального забезпечення як галуззю права та

правом соціального обслуговування як підгалуззю цього права полягає в тому, що підгалузь регулює більш вузьке коло суспільних відносин, стосується лише частини вразливих груп населення, має порівняно з галуззю меншу кількість нормативних актів та правових інститутів тощо. У цьому випадку говорять про інституційну недостатність підгалузі і при її усуненні вона може претендувати на статус галузі права.

Предмет права соціального забезпечення – це врегульовані нормами цієї підгалузі права суспільні відносини, що виникають з приводу надання вразливим групам населення соціальних послуг. Ним виступають, як правило, змодельовані суспільні відносини, у яких виділяють: 1) категорії осіб, які потребують надання соціальних послуг і конкретні надавачі таких послуг; 2) об'єкти, з приводу яких будуть виникати правовідносини, тобто зміст і обсяг соціальних послуг; 3) необхідну поведінку суб'єктів правовідносин (права і обов'язки); 4) соціальні факти, за наявності яких можуть виникати правовідносини (юридичні факти).

Система права соціального обслуговування – це науково обґрунтоване об'єднання норм даної підгалузі права в однорідні та взаємопов'язані правові інститути, що розташовуються у відповідній послідовності з урахуванням їх місця, ролі і значення всередині цього правового утворення.

Науковці одностайно первинним елементом системи права в цілому і його окремих частин (галузей, підгалузей, правових інститутів) вважають норми права. Нормативні акти містять норми, що стосуються соціального обслуговування і відносяться до різних галузей права. До елементів системи підгалузі відносяться лише ті норми права, що регламентують надання соціальних послуг у рамках права соціального обслуговування. Одиначні норми регулюють елементарні суспільні відносини. У реальному житті суспільні відносини регулюються великою сукупністю одиначних правових норм. Вони служать юридичним матеріалом для формування правових інститутів. Інститут права соціального обслуговування – це сукупність правових норм, які регулюють однорідну групу суспільних відносин в сфері надання певного виду соціального

обслуговування (соціальних послуг). Усі норми права соціального обслуговування повинні бути віднесені до того чи іншого правового інституту.

Нормативні акти пропонують формувати правові інститути права соціального обслуговування за видами соціального обслуговування (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги», 2003 рік) або соціальних послуг (ч. 4 ст. 5 цього Закону), або залежно від спрямування та змісту соціальних послуг, або від місця чи способу надання соціальних послуг (ст. 18 проекту Закону України «Про соціальні послуги»). Чинні нормативні акти акцентують увагу на категоріях одержувачів соціальних послуг чи на відомствах, що їх надають.

Підгалузь права, як і галузь права, повинна складатися із Загальної та Особливої частин. Загальна частина може складатися з одного правового інституту (основного) або ряду таких інститутів. До неї можна віднести: 1) визначення основних термінів; 2) основні цілі та принципи надання соціальних послуг; 3) нормативні акти про надання соціальних послуг; 4) правосуб'єктність, права і обов'язки суб'єктів соціально-обслуговуючих правовідносин; 5) форми і види надання соціальних послуг; 6) юридичні факти в сфері надання соціальних послуг; 7) система надання соціальних послуг; 8) повноваження уповноважених органів в сфері надання соціальних послуг; 9) державні стандарти соціальних послуг; 10) порядок надання соціальних послуг; 11) управління системою надання соціальних послуг; 12) фінансування соціальних послуг; 13) відповідальність за порушення законодавства в сфері надання соціальних послуг. Орієнтиром для формування Загальної частини підгалузі повинен служити Закон України «Про соціальні послуги».

Особливу частину підгалузі складають правові інститути за видами надання соціального обслуговування (соціальних послуг). Нормативною базою для формування таких інститутів служить Закон України «Про соціальні послуги», Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. КМУ від 29

грудня 2009 року № 1417, Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, затв. наказом Мінсоцполітики України від 3 вересня 2012 № 537, та деякі інші нормативні акти.

До основних інститутів Особливої частини підгалузі належать:

- соціальне обслуговування за місцем проживання/перебування особи (вдома, на вулиці);

- соціальне обслуговування в стаціонарних інтернатних установах та закладах;

- соціальне обслуговування в реабілітаційних установах та закладах;

- соціальне обслуговування в установах та закладах денного перебування;

- соціальне обслуговування в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

- соціальне обслуговування в установах та закладах соціального захисту дітей;

- соціальне обслуговування в центрах для сім'ї, дітей та молоді;

- соціальне обслуговування в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

13.3. Правовідносини в сфері соціального обслуговування

Правовідносини в сфері соціального обслуговування – це врегульовані нормами права соціального обслуговування суспільні відносини, що виникають з приводу надання соціальних послуг між особами, які потребують таких послуг, та особами, які зобов'язані чи спроможні такі послуги надати. Складовими цих правовідносин є об'єкти, суб'єкти, зміст та юридичні факти, що їх породжують.

Об'єктами правовідносин в сфері соціального обслуговування виступають соціальні послуги, з приводу яких

виникають ці послуги. Мінсоцполітики України у 2012 році затвердило перелік таких послуг і до них віднесено такі: 1) догляд (вдома, стаціонарний, денний); 2) підтримане проживання; 3) паліативний/хоспісний догляд; 4) соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування; 5) послуги соціальної адаптації; 6) послуги соціальної інтеграції та реінтеграції; 7) послуги соціальної реабілітації (послуги соціально-психологічної реабілітації); 8) надання притулку; 9) кризове та екстрене втручання; 10) консультування; 11) соціальний супровід (соціальний супровід при працевлаштуванні); 12) представництво інтересів; 13) посередництво (медіація); 14) соціальна профілактика; 15) послуга фізичного супроводу осіб з інвалідністю по зору; 16) послуга перекладу жестовою мовою; 17) натуральна допомога (у наказі № 537 від 03.09.2012 року даються визначення усіх цих соціальних послуг).

Суб'єктами правовідносин у сфері соціального обслуговування виступають особи, між якими виникли правові зв'язки з приводу надання того чи іншого виду соціальних послуг або їх комплексу. Ними є одержувачі та надавачі соціальних послуг.

Отримувачі соціальних послуг – громадяни (особи), сім'ї, діти, молодь, яким надаються соціальні послуги. Ними є вразливі групи населення. Це потенційні отримувачі соціальних послуг, що мають найбільший ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив зовнішніх (соціальних, економічних, природних, політичних, екологічних тощо) та внутрішніх чинників (матеріальний стан, фізичні та розумові вади розвитку, вік, спосіб життя тощо).

Надавачі соціальних послуг – підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи – підприємці, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, відповідно до вимог, установлених законодавством.

Надавачі соціальних послуг проводять свою діяльність відповідно до установчих документів (для юридичних осіб),

цивільно-правових договорів (для фізичних осіб – підприємців), у яких визначено перелік соціальних послуг та категорії осіб, сімей, яким вони надаються, а також критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг, установлених Кабінетом Міністрів України. До державного сектору відносяться надавачі соціальних послуг державної форми власності. До комунального сектору відносяться надавачі соціальних послуг комунальної форми власності. До недержавного сектору відносяться громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, комерційні структури, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг. Порядок утворення, реорганізації та ліквідації надавачів соціальних послуг незалежно від форми власності визначається законодавством. Фізичним особам, які надають соціальні послуги, призначаються і виплачуються компенсаційні виплати в порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України.

Змістом правовідносин в сфері соціального обслуговування виступають права і обов'язки суб'єктів цих правовідносин та їх фактична поведінка.

Права і обов'язки одержувачів і надавачів соціальних послуг конкретизуються в інших законах та підзаконних актах.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» при одержанні соціальних послуг громадяни мають право на: 1) поважливе і гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги; 2) вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; 3) інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання соціальних послуг; 4) згоду на соціальні послуги; 5) відмову від соціальних послуг; 6) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги; 7) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

Особи, що надають соціальні послуги, зобов'язані: 1) сумлінно надавати соціальні послуги особам, які перебувають в складній життєвій ситуації; 2) керуватися в своїй діяльності основними принципами надання соціальних послуг; 3) поважати гідність громадян; 4) не допускати негуманних і

дискримінаційних дій щодо громадян, які одержують соціальні послуги; 5) надавати особам, які обслуговуються, повну інформацію про зміст і види соціальних послуг; 6) зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків, а також ту інформацію, яка може бути використана проти особи, що обслуговується.

Підставами виникнення зміни та припинення правовідносин в сфері соціального обслуговування є **юридичні факти**. Ними є складні життєві обставини.

Особи, сім'ї можуть бути визнані такими, що перебувають у складних життєвих обставинах, з таких підстав: 1) часткова або повна втрата рухової активності; 2) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування або психічний розлад; 3) інвалідність; 4) бездомність; 5) безробіття; 6) бідність; 7) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; 8) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; 9) дискримінація за ознакою статі; 10) насильство в сім'ї, жорстоке поводження; 11) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; 12) заподіяння шкоди внаслідок пожежі, стихійного лиха, катастрофи, бойових дій, терористичного акту.

13.4. Система надання соціальних послуг

Система надання соціальних послуг – сукупність отримувачів, надавачів соціальних послуг, їх об'єднань та уповноважених органів в сфері надання соціальних послуг, що взаємодіють на всіх етапах організації надання таких послуг.

Система надання соціальних послуг складається з таких суб'єктів: 1) отримувачі соціальних послуг та їх об'єднання; 2) надавачі соціальних послуг та їх об'єднання; 3) уповноважені органи в сфері надання соціальних послуг.

Суб'єкти системи надання соціальних послуг взаємодіють на всіх етапах управління цією системою, а саме: 1) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади в соціальних послугах;

2) визначення пріоритетів щодо соціальних послуг; 3) розроблення та виконання державних цільових програм з надання соціальних послуг відповідно до пріоритетів за результатами визначення потреб; 4) організація, фінансування та надання соціальних послуг; 5) проведення моніторингу, контроль, оцінка якості надання соціальних послуг.

Основними напрямками державної політики в сфері надання соціальних послуг є: 1) визначення правових засад надання соціальних послуг щодо запобігання ризиків потрапляння в складні життєві обставини та їх подолання або мінімізації негативних наслідків; 2) створення умов для формування та розвитку ринку соціальних послуг; 3) розроблення та виконання державних цільових програм; 4) організація надання соціальних послуг; 5) здійснення науково-методичного, інформаційного забезпечення надання соціальних послуг, сприяння підвищенню рівня професійної компетентності їх надавачів; 6) сприяння здійсненню кадрового забезпечення; 7) управління системою надання соціальних послуг; 8) забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг; 9) забезпечення участі громадських об'єднань в управлінні системою надання соціальних послуг.

Основними засадами функціонування системи надання соціальних послуг є: 1) відповідність потребам осіб, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати; 2) безперервність, наступність та різноманітність надання соціальних послуг шляхом забезпечення співпраці надавачів соціальних послуг; 3) попереджувально-профілактичний характер системи надання соціальних послуг; 4) поєднання державних гарантій з демонополізацією на ринку соціальних послуг; 5) рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг незалежно від форми власності.

Уповноваженими органами в сфері надання соціальних послуг є: 1) Мінсоцполітики України; 2) місцеві державні адміністрації; 3) органи місцевого самоврядування.

13.5. Порядок надання соціальних послуг

Надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку і включає такі етапи: 1) аналіз звернення/повідомлення про надання соціальних послуг; 2) оцінка потреб особи, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; 3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб отримувача соціальних послуг; 4) підписання договору про надання соціальної послуги між отримувачем та надавачем соціальних послуг, розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг; 5) надання соціальних послуг; 6) проведення моніторингу та оцінки ефективності соціальних послуг.

Підставою для розгляду питання про надання соціальних послуг є подана місцевій державній адміністрації, органу місцевого самоврядування в письмовій або електронній формі: 1) заява особи або її законного представника про надання соціальних послуг; 2) звернення інших осіб в інтересах особи, сім'ї, які потребують соціальних послуг; 3) звернення центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, благодійних, релігійних організацій; 4) заява або звернення в рамках міжвідомчої взаємодії, зокрема про ситуації, що загрожують життю та здоров'ю особі, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; 5) звернення або повідомлення з приводу насильства в сім'ї або жорстокого поводження з дітьми.

У разі звернення до надавача соціальних послуг особи, сім'ї або їх законного представника надавач соціальних послуг зобов'язаний протягом робочого дня допомогти оформити заяву до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування особі, сім'ї або їх законному представнику, які звернулися. У разі, коли особа, яка потребує соціальних послуг, не спроможна самотійно прийняти рішення про необхідність їх надання, з письмовою заявою має звернутися законний представник особи відповідно до законодавства.

Оцінка потреб особи, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється на підставі звернення чи

заяви про надання соціальних послуг шляхом аналізу документів, фактів та інформації, зібраних під час спілкування з особою, сім'єю та їх найближчим оточенням, отриманих від установ та організацій, фізичних осіб у встановленому порядку. Оцінку потреб особи, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюють спеціаліст (фахівець) із соціальної роботи, соціальний працівник чи група спеціалістів, визначені надавачем соціальних послуг. До оцінки потреб особи, сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, можуть залучатися інші спеціалісти соціальної сфери. Спеціаліст (фахівець), відповідальний за здійснення оцінки, інформує особу, сім'ю, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, або їх законних представників про права та обов'язки, соціальні послуги та їх надавачів і соціальні виплати, а також обов'язково ознайомлює з висновком за результатами оцінки індивідуальних потреб. У разі звернення про надання соціальних послуг здійснюється початкова оцінка потреб, після укладення договору про надання соціальних послуг – комплексна оцінка потреб. Порядок здійснення та документування оцінки потреб заявника затверджується Мінсоцполітики України.

Місцева державна адміністрація, орган місцевого самоврядування приймає рішення про надання соціальних послуг або про відмову в наданні соціальних послуг протягом десяти робочих днів з дати подання заяви. Про прийняте рішення заявник інформується в письмовій або електронній формі протягом трьох робочих днів. Рішення про надання невідкладних (кризових) соціальних послуг приймається негайно. Рішення про відмову в наданні соціальних послуг може бути оскаржено в судовому порядку. Рішення про обов'язкове надання соціальних послуг (проходження індивідуальних корекційних програм) може бути прийняте щодо: а) батьків, які не виконують батьківських обов'язків; б) осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

З отримувачем соціальних послуг або його законним представником укладається договір про надання соціальних послуг. Укладення договору про надання соціальних послуг

здійснюється за участю отримувача соціальної послуги або його законного представника. У разі необхідності до укладення договору залучаються члени родини отримувача соціальної послуги. Типова форма договору про надання соціальних послуг затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сфері соціального захисту населення. Індивідуальний план надання соціальної послуги складається з урахуванням результатів оцінки потреб особи, сім'ї, а у разі надання комплексних соціальних послуг – комплексної оцінки. Індивідуальний план може бути додатком до договору про надання соціальних послуг.

Надання соціальних послуг здійснюється: 1) за місцем проживання/перебування особи (вдома, на вулиці); 2) в стаціонарних інтернатних установах та закладах; 3) у реабілітаційних установах та закладах; 4) в установах та закладах денного перебування; 5) в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; 6) в установах та закладах соціального захисту дітей і закладах соціального обслуговування; 7) у територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг); 8) в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; 9) в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Законодавством передбачені підстави для: 1) відмови від отримання/надання соціальних послуг; 2) припинення соціальних послуг.

13.6. Фінансування соціальних послуг

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про соціальні послуги» фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством. У місцевих бюджетах повинні плануватися кошти, необхідні для фінансування соціальних послуг. У державному та місцевих бюджетах повинні

передбачатися кошти для фінансування цільових програм надання соціальних послуг. Фінансування територіальних програм розвитку соціальних послуг здійснюється за рахунок виділених місцевому бюджету цільових субвенцій чи шляхом кооперування коштів місцевих бюджетів на реалізацію спільних проектів.

У ч. 4 ст. 7 цього Закону зазначається, що соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно. Соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами, а також іншими суб'єктами, що надають соціальні послуги із залученням бюджетних коштів, в обсягах, визначених державними стандартами соціальних послуг, безоплатно надаються: 1) громадянам, які не здатні до самообслуговування в зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу; 2) громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий ніж встановлений прожитковий мінімум; 3) дітям та молоді, які знаходяться в складній життєвій ситуації в зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Особам, крім зазначених у ч. 5 ст. 7 указанного Закону, соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами, можуть надаватися з установленням диференційованої плати залежно від доходу таких осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Соціальні послуги понад обсяги, визначені державними стандартами, надаються за плату. Порядок регулювання тарифів на соціальні послуги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Оплатність надання соціальних послуг сьогодні регламентується такими підзаконними актами:

– постановою КМУ від 14 січня 2004 року № 12 «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх

переліку»;

– Порядком регулювання тарифів на платні соціальні послуги, затв. постановою КМУ від 9 квітня 2005 року № 268;

– Порядком надання соціальних послуг із установленням диференційованої плати, затв. постановою КМУ від 19 грудня 2012 року № 1184;

– Порядком здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів, затв. постановою КМУ від 29 квітня 2013 року № 324;

– Методичними рекомендаціями визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах, затв. наказом Мінсоцполітики України від 15 жовтня 2012 року № 648;

– Порядком визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах, затв. наказом Мінсоцполітики України від 20 січня 2014 року № 28.

13.7. Кадрове забезпечення надання соціальних послуг

Кваліфікаційні характеристики керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і робітників установ та закладів сфери соціальних послуг викладені в оновленому Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затв. наказом Мінсоцполітики України від 29 березня 2017 року № 518. Цей Випуск слугує підставою під час вирішення питань, що пов'язані з: 1) розробленням посадових (робочих) інструкцій; 2) добором і розстановкою кадрів, здійсненням контролю за їх використанням відповідно до фаху, кваліфікації та досвіду роботи; 3) розробленням штатних нормативів; 4) атестацією та підвищенням кваліфікації працівників; 5) формуванням дієвого кадрового резерву; 6) організацією роботи керівних працівників структурних підрозділів із надання соціальних послуг; 7) організацією навчально-виховного процесу під час підготовки (перепідготовки) працівників за професіями відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів; 8) розробленням навчальної,

нормативної, технологічної та сертифікаційної документації; 9) розробленням і вдосконаленням програм підготовки та підвищення кваліфікації працівників структурних підрозділів із надання соціальних послуг відповідно до змісту їх професійної діяльності; 10) іншими питаннями організації кадрового забезпечення та оплати праці.

Оцінку потреб, складення договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг, а також надання соціальних послуг, передбачених Законом, здійснюють фахівці із соціальної роботи, соціальні працівники, фізичні особи – підприємці з належним рівнем фахової кваліфікації. До оцінки потреб можуть залучатися інші спеціалісти. Надання соціальних послуг, що не потребують фахової кваліфікації, здійснюють соціальні робітники, фізичні особи – підприємці, фізичні особи.

Кваліфікаційні вимоги до фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників, інших фахівців, соціальних робітників, які надають соціальні послуги, порядок їх атестації визначають відповідні центральні органи виконавчої влади. У даний час кваліфікаційні вимоги до працівників визначаються Порядком атестації соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні та реабілітаційні послуги, затв. наказом Мінсоцполітики України від 1 жовтня 2012 року № 612.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення понять «соціальне обслуговування» та «соціальні послуги».
2. Сформулюйте визначення поняття «право соціального обслуговування».
3. Які правові інститути можна віднести до Загальної та Особливої частин права соціального обслуговування?
4. Назвіть суб'єкти соціально-обслуговуючих правовідносин.
5. Перерахуйте види соціальних послуг, що є об'єктами права соціального обслуговування.
6. Якими правами користуються отримувачі соціальних послуг?
7. З яких суб'єктів складається структура системи надання послуг?
8. Які основні напрями державної політики в сфері надання

соціальних послуг?

9. Назвіть основні засади функціонування системи надання соціальних послуг.

10. Хто відноситься до уповноважених органів в сфері надання соціальних послуг?

11. Для чого ведуться реєстри надавачів та отримувачів соціальних послуг?

12. Як класифікуються соціальні послуги залежно від місця їх надання?

13. З яких етапів (стадій) складається порядок надання соціальних послуг?

14. З якою метою укладається договір про надання соціальних послуг?

15. Для чого складається індивідуальний план надання соціальних послуг?

Теми рефератів

1. Соціальне обслуговування в системі соціального забезпечення.
2. Право соціального обслуговування як підгалузь права соціального забезпечення.
3. Правовідносини в сфері соціального обслуговування.
4. Правовий статус надавачів соціальних послуг.
5. Порядок надання соціальних послуг.

Нормативні акти та література

1. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003 № 966-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> .

2. Про соціальні послуги: Проект Закону України від 06.05.2016 № 4607 // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58997 .

3. Критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2012 № 1039 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Критерії від 14.11.2012 № 1039. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-2012-п> .

4. Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ): Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 26.09. 2016 № 1067 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Форма типового документа [...] від 26.09.2016 № 1067. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16> .

5. Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 21.09.2016 № 1044. [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики

України; Наказ, Стандарт, Форма типового документа [...] від 21.09.2016 № 1044. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1359-16> .

6. Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716. [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Журнал [...] від 01.07.2016 № 716. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16> .

7. Державний стандарт соціальної послуги профілактики: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 № 912. Додатки: Додаток 1 до Державного стандарту соціальної послуги профілактики (пункт 1 розділу VIII): Види соціальної профілактики; Додаток 2 до Державного стандарту соціальної послуги профілактики (пункт 2 розділу VIII): Опис заходів, що складають зміст послуги у межах первинної соціальної профілактики; Додаток 3 до Державного стандарту соціальної послуги профілактики (пункт 3 розділу VIII): Форми надання послуги соціальної профілактики; Додаток 4 до Державного стандарту соціальної послуги профілактики (пункт 1 розділу XV): Показники якості соціальної послуги профілактики [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Опис [...] від 10.09.2015 № 912. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> .

8. Стандарт надання послуги з призначення та виплати одноразової матеріальної допомоги особам з інвалідністю та непрацюючим малозабезпеченим особам: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 05.01.2015 № 1. [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт від 05.01.2015 № 1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0075-15> .

9. Порядок атестації соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні та реабілітаційні послуги: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 01.10.2012 № 612. [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок, Лист [...] від 01.10.2012 № 612. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1771-12> .

10. Гончаров, В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення: автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / В. О. Гончаров; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2012. – 20 с.

11. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей. – К.: Калита, 2009. – 193с.

12. Дубич, К.В. Механізм державного управління системою надання соціальних послуг: дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з державного управління: спец. 25.00.02./ К. В.Дубич. – К., 2015. – 451 с.

13. Дубич, К.В. Сучасний стан, проблеми та шляхи удосконалення кадрового забезпечення надання соціальних послуг в Україні / К. В. Дубич // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2014. – № 12. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_7 .

14. Казанчан, А.А. Соціальне обслуговування громадян в Україні: проблеми теорії та практики / А. А. Казанчан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Т. 2, № 4. – С. 14-18.

15. Казанчан, А.А. Соціальне обслуговування як вид соціального забезпечення громадян України. / А.А. Казанчан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 2. – С. 42-44. – (Серія: «Юридичні науки»).

16. Кайтанський, О.С. Поняття соціального обслуговування молоді // Право і суспільство. – 2016. – № 1(2). – С. 55-58.

17. Литвиненко, В. Співвідношення соціальних послуг і пілг у системі соціального захисту населення / В. Литвиненко // Юридична Україна. – 2012. – № 11. – С. 124-127.
18. Міськевич, А.А. Співвідношення соціальних та адміністративних послуг у сфері соціального захисту населення в Україні / А. А. Міськевич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Т. 2, ч. 1, Вип. 35. – С. 136-138. – (Серія: «Право»).
19. Попова, С.В. Зміст поняття «соціальні послуги». Види соціальних послуг / С. В. Попова // Теорія та практика державного управління. – 2014. – № 1(44). – С. 156-162.
20. Попович, А. М. Уніфікація понять як теоретико-методологічна основа впровадження соціальних послуг / А. М.Попович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: Вид-во Уж. НУ «Говерла», 2015. – Вип. 36. – С. 145-147. – (Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»).
21. Рогова, О. Г. Надання адміністративних послуг у сфері соціального захисту населення / О. Г. Рогова, Л. М. Сергеева // Теорія та практика державного управління. – 2016. – № 2(53). – С. 1-6.
22. Сич, Т. В. Управління якістю соціальних послуг: навч. посіб. / Т. В. Сич; Держ. заклад «ЛНУ ім. Тараса Шевченка». – Х.: Цифра принт, 2016. – 252 с.
23. Сташків, Б.І. Право соціального обслуговування: навч. посіб. / Б.І.Сташків. – К.: Знання, 2007. – С. 17-60.

Глава 14

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

14.1. Особи з інвалідністю та їх місце в українському суспільстві

В українській мові до кінця XVIII століття особа з вадою розвитку тлумачилась як каліка, калька, хромець, слипець (давньоруською). На початку XVIII століття в слов'янських мовах починає вживатися слово «інвалід», яке за походженням – безсилий, слабкий, важкопоранений – прийшло в українську мову з французької і до кінця XIX століття вживалося в значенні «відслуживший, заслужений воїн, який не придатний до служби через каліцтво, поранення, старезність». У публікаціях українських авторів вживаються такі поняття: 1) інвалід; 2) особа з обмеженими функціональними можливостями; 3) особа з обмеженою дієздатністю; 4) особа з особливими потребами; 5) особа з вадами розвитку; 6) неповносправна особа тощо. У нормативних актах найчастіше вживається термін «інвалід», а в останній час – «особа з інвалідністю».

За даними ВООЗ у 1970-х роках 10% населення Землі відносились до осіб з інвалідністю, а в 2010-х роках їх відсоток вже становив 15 (більше одного мільярда чоловік). Збільшення осіб з інвалідністю пояснюють старінням населення, а також глобальним зростанням таких хронічних захворювань як діабет, серцево-судинні та психічні захворювання. В Україні перед окупацією її частини території нараховувалось 2,8 млн. осіб з інвалідністю, або 6,1% від загальної чисельності населення країни.

У підготовленій Мінсоцполітики України Національній доповіді «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» зазначалось, що в країні залишаються такі основні бар'єри на шляху до створення для людей з інвалідністю необхідних та

належних умов життєдіяльності, а саме: 1) ментальні бар'єри, які є, вочевидь, найбільш поширеним соціальним явищем. Вони полягають у специфічному ставленні людей до осіб з інвалідністю, нерозуміння їх проблем і, тим самим, обумовлюють нагальну необхідність їх усунення; 2) фізичні бар'єри, які є другим за обсягом негативним явищем у світлі обговорюваного питання. Мається на увазі недостатня архітектура та транспортна доступність, що є головною перешкодою в доступі людей з інвалідністю до освіти, праці, культури, спорту, інформації, туризму тощо; 3) інформаційні бар'єри, які в більшості випадків стосуються осіб з вадами зору (відсутність дублювання звуковою інформацією візуальних даних), слуху (відсутність дублювання візуальною інформацією звукових даних), розумовою відсталістю та психічними розладами (відсутність подання інформації спрощеною мовою). Для усунення цих бар'єрів та вирішення інших проблем осіб з інвалідністю прийнято більше двох тисяч нормативно-правових актів.

Для державних органів, громадських організацій, органів місцевого самоврядування пріоритетним напрямком у цій сфері є: 1) підвищення рівня поінформованості населення про особливі потреби осіб з інвалідністю, формування поваги до їх прав, особистості та гідності, популяризація положень Конвенції про права осіб з інвалідністю, зокрема проведення інформаційних компаній; 2) приведення національного законодавства у відповідність з Конвенцією та іншими міжнародними нормативними актами; 3) забезпечення доступу осіб з інвалідністю до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням їх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, туризму, фізичної культури і спорту; 4) посилення відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю і задоволення неповною мірою їх потреб, бездіяльності в ліквідації перепон і бар'єрів, що перешкоджають таким особам реалізувати свої права; 5) надання можливості брати участь у процесі прийняття рішень, які

матимуть наслідки для осіб з інвалідністю та для суспільства (участь у політичному житті тощо); б) забезпечення розвитку міжнародного співробітництва в сфері реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю.

Для України актуальними є питання рівності можливостей чоловіків та жінок з інвалідністю. Українське законодавство не містить окремих норм, що стосуються жінок та дівчат з інвалідністю в усіх сферах суспільного життя, простежується тенденція ігнорування гендерних аспектів. Бувають випадки дискримінації жінок з інвалідністю. Соціальні інститути в Україні практично не займаються підготовкою дівчат з інвалідністю до самостійного життя, сексуальних стосунків, створення сім'ї. Не завжди забезпечуються репродуктивні права жінок з інвалідністю, їм часто рекомендують не народжувати дітей.

Діти з інвалідністю в Україні становлять 2% від усього дитячого населення. Найчастіше причинами інвалідності є вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення, а також хвороби центральної нервової системи і розлади психіки і поведінки. В Україні недостатньо задовольняються через різні об'єктивні і суб'єктивні фактори потреби дітей, що проживають у сільській місцевості, мало уваги приділяється обдарованим дітям з інвалідністю.

Суспільство поступово сприймає концепцію незалежного життя осіб з інвалідністю, що побудована на принципі доступності оточуючого середовища, включаючи доступність житла, транспорту, каналів комунікації, засобів інформації тощо. Держава мало виділяє коштів на реалізацію положень цього принципу.

У середньому щороку від нещасних випадків невиробничого характеру гине понад 70 тис. осіб та травмується близько 2,2 млн. осіб, з яких близько 365 тис. осіб стають особами з інвалідністю (з них 70% працездатного віку). Це втричі більше ніж у ЄС, у 70 раз більше ніж на виробництві. Економічні втрати становлять 4% валового внутрішнього продукту України. Профілактика таких нещасних випадків є дуже важливою для держави.

Вважається, що єдиним гарантованим законним механізмом захисту прав та інтересів повнолітніх осіб з інтелектуальними та психосоціальними розладами є визнання їх недієздатними та призначення їм опікунів. У країні відсутній ефективний контроль за діями опікунів, що призводить часто до порушення прав осіб з інвалідністю, особливо житлових.

На базі казенних та державних протезно-ортопедичних підприємств створено 25 сервісних центрів із забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації та технічного обслуговування таких засобів. Ця мережа недостатня для задоволення відповідних потреб осіб з інвалідністю.

14.2. Інвалідність та її правове регулювання в Україні

I. Поняття інвалідності. Для більш глибокого розуміння проблематики інвалідності необхідно ознайомитися з такими міжнародними документами, як Всесвітня програма дій відносно осіб з інвалідністю (1981), Принципи захисту психічнохворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги (1991), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю (1993), Декларація про права осіб з інвалідністю (1975), Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006) тощо. Українське законодавство частково врахувало гуманістичні ідеї правового регулювання статусу осіб з інвалідністю і заклало основи подальшого його вдосконалення з урахуванням наявних у них міжнародних стандартів.

У СРСР інвалідність визначали як стійку, тривалу або постійну втрату працездатності чи значне обмеження її, що викликалось хронічним захворюванням, травмою або патологічним станом. Медичне визначення інвалідності було закріплене в законах України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні».

Політика, що сьогодні проводиться по відношенню до осіб з інвалідністю, формувалась упродовж останніх двох століть. Така політика постійно змінювалась: вона пройшла шлях від звичайного догляду за особами з інвалідністю в спеціальних для

них закладах до отримання освіти дітьми з інвалідністю та реабілітації осіб, які стали особами з інвалідністю після досягнення повноліття. Завдяки освіті та реабілітації особи з інвалідністю почали частіше виступати за подальший розвиток політики відносно них. Створені організації осіб з інвалідністю, їхніх сімей та прихильників, які виступають за покращення умов життя осіб з інвалідністю. Після Другої світової війни з'явилися такі концепції, як інтеграція та включення осіб з інвалідністю у нормальне життя суспільства, що відображали зростаюче розуміння потенційних можливостей осіб з інвалідністю (див. п. 1-5 Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю).

Конвенція про права осіб з інвалідністю не дає визначення термінів «інвалідність» та «особа з інвалідністю». У Преамбулі зазначається, що держави-учасниці визнають, що інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими (п. «е»). У ч. 2 ст. 1 Конвенції вказано, що до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Законом України від 22 грудня 2011 року терміни «інвалідність» та «особа з інвалідністю» дано з урахуванням Конвенції про права осіб з інвалідністю.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» інвалідність – міра втрати здоров'я в зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із

зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

З визначення цих понять випливають такі ознаки інвалідності: 1) інвалідність – це міра втрати здоров'я; 2) причинами втрати здоров'я можуть бути захворювання, травма (її наслідки), вроджені вади; 3) наслідком цих причин є стійкий розлад функцій організму; 4) втрата здоров'я призводить до обмеження життєдіяльності особи; 5) внаслідок втрати здоров'я держава повинна: а) створити умови для реалізації особою її прав нарівні з іншими громадянами; б) забезпечити її соціальний захист (пенсійне забезпечення, надання соціальної допомоги та соціальних послуг).

II. Моделі інвалідності. У літературі можна знайти концепції більше 10 моделей інвалідності, які намагаються протиставляти одну одній. Праві ті автори, які ці моделі зводять до двох: медичної та соціальної з виділенням їх різновидів. Так до медичної моделі входять такі моделі: 1) релігійна; 2) медична; 3) економічна; 4) реабілітаційна; 5) функціональної обмеженості. У свою чергу соціальна модель включає такі концепції: 1) матеріалістичну модель; 2) модель незалежного життя; 3) психосоціальну модель; 4) модель інвалідності як дискримінаційної меншості; 5) культурну модель.

Бондар Н.О. характеризує ці дві базові моделі таким чином:

– медична модель розглядає інвалідність як власну проблему особи з інвалідністю, спричинену захворюванням, нещасним випадком чи іншими факторами, що пов'язані зі здоров'ям, та яку можна вирішити через медичне втручання, а саме – медичною реабілітацією. Недоліками цієї моделі є: 1) саме особа з інвалідністю, а не суспільство, в якому вона існує, має проблему, тому вона повинна змінюватися і налаштовуватися на потреби суспільства. Негативне ставлення особи з інвалідністю з боку суспільства є причиною появи соціально-економічних складностей; 2) медична модель сприяє встановленню негативного відношення особи з інвалідністю до самої себе, що знижує її самооцінку, надає почуття зайвості;

3) медична модель не бере до уваги зовнішні фактори, які впливають на життєдіяльність особи з інвалідністю; 4) політика влади стосовно осіб з інвалідністю, яка базується виключно на медичній моделі, спричинює дискримінацію в різних галузях життєдіяльності;

– соціальна модель, навпаки, розглядає інвалідність як результат впливу соціального статусу і оточення індивіда, включаючи фізичну інфраструктуру (оздоблення будівлі і помешкання особи з інвалідністю, транспортні засоби) та соціальні умови і перешкоди, що ведуть до дискримінації особи з інвалідністю в суспільстві.

Аналіз українського законодавства, діючих соціальних програм показує, що в Україні одночасно застосовуються ці дві моделі інвалідності і вони не протиставляються одна одній.

III. Види порушень функцій організму та причини інвалідності. Регламентуються ч. 2 п. 26 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затв. постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317 та підп. 2.1. та 2.2. Інструкції про встановлення груп інвалідності, затв. наказом МОЗ України від 5 вересня 2011 року № 561.

Відповідно до підп. 2.1. Інструкції до основних видів порушення функцій організму людини, які визначаються медико-соціальною експертизою, належать:

– порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, волі);

– порушення сенсорних функцій (зору, слуху, нюху, дотику, больової, температурної та інших видів чутливості);

– порушення статодинамічних функцій (голови, тулуба, кінцівок, рухливих функцій, статички, координації руху);

– порушення функції кровообігу, дихання, травлення, виділення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції, імунітету тощо;

– мовні порушення (не обумовлені психічними розладами), порушення голосоутворення, форми мови – порушення усної (ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія) та письмової (дисграфія, дислексія), вербальної та невербальної мови;

– порушення, які викликають спотворення (деформація обличчя, голови, тулуба, кінцівок, які призводять до зовнішнього спотворення, аномальні дефекти травного, сечовидільного, дихального трактів, порушення розмірів тулуба).

У підп. 2.2. Інструкції вказані критерії життєдіяльності людини, а саме:

– здатність до самообслуговування – можливість ефективно виконувати соціально-побутові функції і задовольняти потреби без допомоги інших осіб;

– здатність до пересування – можливість ефективно пересуватися в своєму оточенні (ходити, бігати, долати перепони, користуватися особистим та громадським транспортом);

– здатність до орієнтації – можливість самостійно орієнтуватися в просторі та часі, мати уяву про навколишні предмети. Основними системами орієнтації є зір та слух (за умови нормального стану психічної діяльності та мови);

– здатність контролювати свою поведінку – можливість поводитись відповідно до морально-етичних і правових норм суспільного середовища;

– здатність до спілкування (комунікативна здатність) – можливість установлювати контакти з іншими людьми та підтримувати суспільні взаємозв'язки (порушення спілкування, пов'язані з розладом психічної діяльності, тут не розглядаються);

– здатність до навчання – можливість сприймати, засвоювати та накопичувати знання, формувати навички і уміння (побутові, культурні, професійні та інші) у цілеспрямованому процесі навчання. Можливість професійного навчання – здатність до оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками та вміннями конкретної професії;

– здатність до трудової діяльності – сукупність фізичних та духовних можливостей людини, яка визначається станом здоров'я, що дозволяє їй займатися різного виду трудовою діяльністю. Професійна працездатність – здатність людини якісно виконувати роботу, що передбачена конкретною

професією, яка дозволяє реалізувати трудову зайнятість у певній сфері виробництва відповідно до вимог змісту і обсягу виробничого навантаження, встановленого режиму роботи та умов виробничого середовища.

Згідно з ч. 2 ст. 26 Положення причинами інвалідності є:

- загальне захворювання;
- інвалідність з дитинства;
- нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я);
- професійне захворювання;
- поранення, контузії, каліцтва, захворювання:
 - одержані під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язані з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, що визнані такими згідно із законодавством, в районі воєнних дій на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час;
 - одержані під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди;
 - одержані в районах бойових дій у період Великої Вітчизняної війни та від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння в повоєнний період, а також під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів часів Великої Вітчизняної війни незалежно від часу їх виконання;
 - одержані в неповнолітньому віці внаслідок воєнних дій громадянських і Великої Вітчизняної воєн та в повоєнний період;
 - пов'язані з участю в бойових діях та перебуванням на території інших держав;
 - пов'язані з виконанням службових обов'язків, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням

ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами;

- одержані внаслідок політичних репресій;

- пов'язані з виконанням обов'язків військової служби або службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій;

- одержані під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 р. по 21 лютого 2014 р. за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (у Революції Гідності);

- поранення, контузії, каліцтва, одержані під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення;

- захворювання:

- отримані під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях;

- пов'язані з впливом радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- одержані в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, Держспецзв'язку.

IV. Групи інвалідності та критерії їх встановлення.

Передбачені п. 26 і 27 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності та підп. 2.3., 3.1. – 3.4. Інструкції про встановлення груп інвалідності.

Згідно з ч. 1 п. 26 Положення особі, що визнана особою з інвалідністю, залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II чи III група інвалідності. I група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б залежно від ступеня втрати здоров'я особи з інвалідністю та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

Підстави та критерії встановлення груп інвалідності вказані в п. 27 Положення. Підставою для встановлення I групи інвалідності є стійкі, значно вираженої важкості функціональні

порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, неспроможності до самообслуговування і спричиняють до виникнення потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі. До І групи належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги, абсолютно залежні від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування. До підгрупи А І групи інвалідності належать особи з виключно високим ступенем втрати здоров'я, який спричиняє до виникнення потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі інших осіб і фактичну нездатність до самообслуговування. До підгрупи Б І групи інвалідності належать особи з високим ступенем втрати здоров'я, який спричиняє значну залежність від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій і часткову нездатність до виконання окремих елементів самообслуговування.

Підставою для встановлення ІІ групи інвалідності є стійкі, вираженої важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, при збереженій здатності до самообслуговування та не спричиняють потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

Підставою для встановлення ІІІ групи інвалідності є стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або вродженими вадами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності особи, в тому числі її працездатності, але потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

V. Правовий статус МСЕК. Регламентується ст. 69 Закону України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», ст. 3 Закону України від 21 березня 1991 року № 875-ХІІ «Про основи

соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», ст. 1, 7, 8 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Положенням про медико-соціальну експертизу, затв. постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317.

Медико-соціальну експертизу проводять медико-соціальні експертні комісії, з яких утворюються в установленому порядку центри (бюро), що належать до закладів охорони здоров'я при Міністерстві охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управліннях охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій. Міські та районні комісії утворюються з розрахунку одна комісія на 100 тис. чоловік віком 18 років і старше, міжрайонні – у районах і містах з кількістю населення менше ніж 100 тис. чоловік.

Залежно від ступеня, виду захворювання та групи інвалідності утворюються такі комісії: 1) загального профілю; 2) спеціалізованого профілю. До складу комісії входить не менше трьох лікарів за спеціальностями, перелік яких затверджується МОЗ з урахуванням профілю комісії, а також спеціаліст з реабілітації, лікар-психолог або психолог.

Міські, міжрайонні, районні комісії визначають: 1) ступінь обмеження життєдіяльності осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, потребу в сторонньому нагляді, догляді або допомозі, реабілітації, реабілітаційний потенціал, групу інвалідності, причину і час її настання, професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, а також ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) працівників, які одержали ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням ними трудових обов'язків; 2) потребу осіб з інвалідністю у забезпеченні їх технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення на підставі медичних показань і протипоказань, а також з урахуванням соціальних критеріїв; 3) потребу осіб з інвалідністю, потерпілих від нещасного випадку на виробництві, зі стійкою втратою працездатності в медичній та соціальній допомозі, у тому числі в додатковому харчуванні, ліках, спеціальному медичному, постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі, побутовому

обслуговуванні, протезуванні, санаторно-курортному лікуванні, придбанні спеціальних засобів пересування; 4) ступінь стійкого обмеження життєдіяльності хворих для направлення їх у стаціонарні відділення центрів соціального обслуговування; 5) причини смерті особи з інвалідністю або особи, ступінь втрати працездатності якої визначений комісією у відсотках на підставі свідоцтва про смерть у разі, коли законодавством передбачається надання пільг членам сім'ї померлого; 6) медичні показання на право одержання особами з інвалідністю спеціального автотранспорту і протипоказання до керування ним.

Обласні та прирівняні до них МСЕК: 1) здійснюють організаційно-методичне керівництво та контроль за діяльністю відповідно районних, міжрайонних, міських комісій, перевіряють правомірність прийнятих ними рішень і в разі визнання їх безпідставними змінюють їх; 2) повторно оглядають осіб, що звертаються для встановлення інвалідності і оскаржили рішення районних, міжрайонних, міських комісій, перевіряють якість розроблення індивідуальних програм реабілітації, здійснюють контроль за повнотою і якістю їх виконання; 3) проводять у складних випадках огляд осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, за направленнями районних, міжрайонних, міських комісій; 4) визначають медичні показання на право одержання особами з інвалідністю спеціального автомобільного транспорту і протипоказання до керування ним.

VI. Порядок встановлення інвалідності в МСЕК. Регламентується п. 15-25 Положення про медико-соціальну експертизу, п. 3-25 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, Інструкцією про встановлення груп інвалідності.

Медико-соціальна експертиза проводиться хворим, що досягли повноліття, особам з інвалідністю, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання з метою виявлення ступеня обмеження життєдіяльності, причини, часу настання, групи інвалідності, а також компенсаторно-адаптаційних можливостей особи, реалізація яких сприяє медичній, психолого-педагогічній,

професійній, трудовій, фізкультурно-спортивній, фізичній, соціальній та психологічній реабілітації.

Медико-соціальна експертиза проводиться після повного медичного обстеження, здійснення необхідних досліджень, оцінювання соціальних потреб особи з інвалідністю, визначення клініко-функціонального діагнозу, професійного, трудового прогнозу, одержання результатів відповідного лікування, реабілітації за наявності даних, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності.

Фахівці медико-соціальних експертних комісій зобов'язані ознайомити особу (законного представника) з порядком, умовами та критеріями встановлення інвалідності, а також надавати роз'яснення з інших питань, що пов'язані з встановленням групи інвалідності, на вимогу особи (законного представника) або у разі її незгоди з рішенням МСЕК.

Огляд осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, проводиться згідно з Положенням про медико-соціальну експертизу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1317

У разі встановлення інвалідності і ступеня втрати здоров'я комісія розробляє на підставі плану медичної реабілітації, що обов'язково надається лікарем, або за участю лікаря індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, в якій визначаються обсяги та види реабілітаційних заходів, методи та строки їх здійснення, засоби реабілітації та відповідальні за виконання. Комісія відповідає за якість розроблення індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю та здійснює у межах своїх повноважень контроль за її виконанням.

14.3. Державна політика в сфері реабілітації осіб з інвалідністю

Вказана політика визначається ст. 4, 8-11 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», ст. 5, 6, 9-11 Закону України «Про реабілітацію осіб з

інвалідністю в Україні», ст. 8 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги», Державною типовою програмою реабілітації осіб з інвалідністю тощо. Будь-який нормативний акт в сфері реабілітації осіб з інвалідністю реалізовується у відповідній державній політиці через прийняття державою тієї чи іншої програми. У даний час, наприклад, втілюється в життя Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року, затв. постановою КМУ від 1 серпня 2012 року № 706.

Суттєвим недоліком державної політики в сфері реабілітації осіб з інвалідністю є відсутність заходів щодо попередження інвалідності, що призводить до значного збільшення кількості осіб з інвалідністю. Законодавство про реабілітацію та відповідна державна політика повинні стосуватися не тільки осіб з інвалідністю, але і осіб, яким загрожує інвалідність.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» державна політика України в сфері реабілітації осіб з інвалідністю:

- забезпечує координованість системи реабілітації, що реалізується через своєчасність, безперервність та комплексність відновлювальних заходів і методик, а також доступність технічних та інших засобів реабілітації і виробів медичного призначення, реабілітаційних послуг, відповідність їх змісту, рівня та обсягу фізичним, розумовим, психічним можливостям і стану здоров'я особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю;

- регламентує правові, економічні, соціальні умови надання особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю реабілітаційних послуг з урахуванням їх функціональних можливостей, потреби у виробках медичного призначення, технічних та інших засобах реабілітації;

- гарантує матеріально-технічне, фінансове, кадрове і наукове забезпечення системи реабілітації;

- визначає умови для відновлення або здобуття трудових навичок, отримання освіти, професійної перепідготовки і

працевлаштування з урахуванням функціональних можливостей осіб з інвалідністю, сприяння виробничій діяльності підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю;

– забезпечує реабілітаційним установам незалежно від їх відомчого підпорядкування, типу і форми власності рівні умови для здійснення реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю;

– формулює вимоги до об'єктів соціальної інфраструктури та інформації для створення безперешкодного доступу до них осіб з інвалідністю шляхом усунення природних, комунікаційних і архітектурних перешкод;

– сприяє участі громадських організацій, у тому числі громадських організацій осіб з інвалідністю, у формуванні і реалізації державної політики в цій сфері.

Реалізація державної політики в сфері реабілітації осіб з інвалідністю покладається на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які в співпраці та партнерстві з громадськими організаціями осіб з інвалідністю забезпечують розробку і виконання програм для запобігання виникненню інвалідності, компенсації вад і розладів функцій організму особи, створення умов для їх усунення шляхом медичної, психолого-педагогічної, психологічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю.

Повноваження органів управління в сфері реабілітації осіб з інвалідністю спрямовані на втілення в життя заходів держави в цій сфері.

14.4. Громадські організації осіб з інвалідністю

Відповідно до ст. 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю держави-учасниці гарантують особам з інвалідністю політичні права й можливість користуватися ними нарівні з іншими та зобов'язуються: а) забезпечувати, щоб особи з інвалідністю могли брати ефективну й усебічну участь, прямо або через вільно обраних представників, у політичному й суспільному

житті нарівні з іншими, зокрема мали право та можливість голосувати й бути обраними, зокрема шляхом: 1) забезпечення того, щоб процедури, приміщення та матеріали для голосування були підходящими, доступними та легкими для розуміння й використання; 2) захисту права осіб з інвалідністю на участь у таємному голосуванні на виборах і публічних референдумах без залякування та на висунення своїх кандидатур для виборів, на фактичне зайняття посад і виконання всіх публічних функцій на всіх рівнях державної влади, сприяючи використанню допоміжних і нових технологій, де це є доречним; 3) гарантування вільного волевиявлення осіб з інвалідністю як виборців та із цією метою – задоволення, коли це необхідно, їхніх прохань про надання їм якою-небудь особою, за їхнім вибором, допомоги в голосуванні; б) сприяти створенню обстановки, в якій особи з інвалідністю могли б ефективно й усебічно брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах, зокрема: 1) участь у неурядових організаціях та об'єднаннях, робота яких пов'язана з державним і політичним життям країни, зокрема в діяльності політичних партій і керівництві ними; 2) створення організацій осіб з інвалідністю і вступ до них для того, щоб представляти осіб з інвалідністю на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Діяльність громадських організацій осіб з інвалідністю регламентується Законом України від 22 березня 2012 року № 4572-VI «Про громадські об'єднання» та ст. 12-16 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

Громадські організації осіб з інвалідністю, їх спілки створюються з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їх соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб, у тому числі стосовно доступу їх нарівні з іншими громадянами до об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та

інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту, надання соціальних послуг, залучення осіб з інвалідністю до суспільної діяльності, здійснення громадського контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю, представництва їхніх інтересів та усунення будь-яких проявів дискримінації стосовно осіб з інвалідністю та мають право користуватися пільгами і преференціями, передбаченими законодавством.

З метою виконання статутних завдань і цілей зареєстровані громадські організації осіб з інвалідністю, їх спілки мають право здійснювати необхідну господарську діяльність без мети отримання прибутку, а також господарську та підприємницьку діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій зі статусом юридичної особи, а також підприємств, заснованих на колективній власності громадських організацій.

Підприємства та організації громадських організацій осіб з інвалідністю мають право на пільги зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів України з питань оподаткування. Застосовувати зазначені пільги такі підприємства та організації мають право за наявності дозволу на право користування пільгами з оподаткування, який надається на квартал, півріччя, три квартали, рік центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, ветеранів війни.

Порядок створення, діяльності і ліквідації громадських організацій осіб з інвалідністю регулюється законодавством України про громадські організації, статутами цих організацій, зареєстрованими в установленому порядку.

В Україні сьогодні нараховується близько 28 тис. громадських об'єднань, понад 5 тис. організацій зосереджують свою діяльність на проблемах осіб з інвалідністю. Іще з радянських часів (1933 р.) діють Українське товариство сліпих (УТОС) і Українське товариство глухих (УТОГ). Метою їх діяльності було організаційне об'єднання громадян з вадами зору та слуху, надання їм всебічної допомоги в професійній, трудовій та соціальній реабілітації, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівня.

Не дивлячись на велику кількість громадських організацій осіб з інвалідністю, вони мають певні спільні риси:

– об'єднують у своїх лавах безпосередньо людей з інвалідністю і в своїй роботі керуються життєвими інтересами, цінностями і пріоритетами людей з інвалідністю і тому можуть бути представниками цієї соціальної групи населення у відносинах з іншими суспільними інститутами;

– факт об'єднання в організації – це можливість самовираження, самореалізації людей з інвалідністю;

– вони є єдиною соціальною структурою, в якій люди з інвалідністю є їх безпосередніми членами, а не опосередкованими, як в інших структурах суспільства.

14.5. Фонд соціального захисту інвалідів

Фонд України соціального захисту інвалідів був створений постановою КМУ від 18 липня 1991 року № 92. У 2002 році він був реорганізований в урядовий орган державного управління в складі Мінпраці та соцполітики України. Згідно з постановою КМУ від 19 січня 2011 року № 49 він реорганізований у бюджетну установу. Сьогодні Фонд функціонує відповідно до Положення про Фонд соціального захисту інвалідів, що було затверджено наказом Мінсоцполітики України від 14 квітня 2011 року № 129 (в ред. наказу від 27 березня 2017 року № 477).

Основними завданнями Фонду є:

1) фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні;

2) забезпечення в межах своїх повноважень реалізації заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць.

Згідно з п. 6 Положення Фонд відповідно до покладених на нього завдань:

1) спрямовує, координує та контролює роботу територіальних відділень Фонду з питань діяльності, визначеної в положеннях про відділення, у тому числі щодо:

– реєстрації в них підприємств, установ, організацій, у тому

числі підприємств, організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю;

– організації прийому звітів про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю, зарахування кількості робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю до нормативу таких робочих місць, їх аналізу та перевірки правильності в них розрахунків;

– обліку підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю;

– збору сум адміністративно-господарських санкцій та пені за невиконання підприємствами, установами, організаціями, у тому числі підприємствами, організаціями громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичними особами, які використовують найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;

– обліку зазначених сум адміністративно-господарських санкцій і пені та використання шляхом надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, забезпечення функціонування реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю відповідно до законодавства, фінансування заходів, спрямованих на фізкультурно-спортивну реабілітацію осіб з інвалідністю, фінансування витрат на професійну підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку осіб з інвалідністю та інші заходи відповідно до законодавства;

– обліку заборгованості зі сплати сум адміністративно-господарських санкцій і пені, які нараховані підприємствам, установам, організаціям, у тому числі підприємствам, організаціям громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичним особам, які використовують найману працю;

– ведення претензійно-позовної роботи в судах різних інстанцій;

– здійснення в межах компетенції внутрішнього контролю за цільовим та ефективним використанням коштів розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, а також коштів, наданих підприємствам, установам, організаціям, у тому числі підприємствам, організаціям громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичним особам, які використовують найману працю, у вигляді фінансової допомоги, цільової позики та дотації на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;

– видачі підприємствам, установам, організаціям, у тому числі підприємствам, організаціям громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичним особам, які використовують найману працю, довідок про чисельність працюючих осіб з інвалідністю, які мають основне місце роботи;

– наповнення в межах компетенції централізованого банку даних з проблем інвалідності інформацією щодо створення робочих місць, кількості осіб з інвалідністю, яким передплачено друковані видання за рахунок коштів Фонду та оплачено навчання, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, користування ЦБІ з інших питань;

2) розробляє, формує та подає Мінсоцполітики України обґрунтовані пропозиції стосовно визначення потреби щодо надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій роботодавцям на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, забезпечення функціонування реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю відповідно до законодавства, фінансування заходів, спрямованих на фізкультурно-спортивну реабілітацію осіб з інвалідністю, фінансування витрат на професійну підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку осіб з інвалідністю та інші заходи відповідно до законодавства;

3) сприяє створенню робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю шляхом надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій заявникам-роботодавцям відповідно до норм чинного законодавства (аналіз поданої заявником-

роботодавцем інформації для отримання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій відповідно до норм чинного законодавства, а також наявності обігових коштів, достатності виробничого та кадрового потенціалу, платоспроможності; оцінювання бізнес-проекту заявника-роботодавця стосовно актуальності впровадження, строку окупності, відповідності видам його діяльності, конкурентоздатності товарів (робіт, послуг), які планується виробляти (виконувати, надавати), цінкових пропозицій вартості обладнання, робіт, послуг, які планується закуповувати; прогноз ризиків неповернення коштів у разі надання фінансової допомоги на поворотній основі та цільової позики; підготовка обґрунтування доцільності надання або відмови в наданні фінансової допомоги, цільової позики, дотацій заявнику-роботодавцю; збір та аналіз інформації щодо діяльності підприємств, організацій, які отримали фінансову допомогу, цільову позику, дотації; контроль за виконанням рішень Мінсоцполітики України, умов договору про надання фінансової допомоги, цільової позики та дотацій, у тому числі за фактичною наявністю обладнання та його цільовим використанням);

4) збирає, аналізує, узагальнює та подає Мінсоцполітики України інформацію для формування потреби на утримання стаціонарних (реабілітаційних) відділень первинного і складного протезування та ортезування;

5) збирає, аналізує та узагальнює інформацію в кількісних та вартісних показниках щодо формування потреби в забезпеченні осіб з інвалідністю автомобілями, санаторно-курортним лікуванням, виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також потреби в забезпеченні осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації, у тому числі виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, що відсутні в Україні, учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, та подає Мінсоцполітики України пропозиції щодо їх розподілу між адміністративно-

територіальними одиницями для подальшого забезпечення ними вказаних осіб;

б) здійснює фінансування програм щодо соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, забезпечення їх санаторно-курортним лікуванням, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації, у тому числі виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, що відсутні в Україні, учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, перерахування коштів підприємствам за видані технічні та інші засоби реабілітації, а також заміну приймальної гільзи (куксоприймача) учасникам антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, і надання послуг із їх післягарантійного ремонту;

7) формує пропозиції щодо граничних цін на технічні та інші засоби реабілітації, вироби підвищеної функціональності за новітніми технологіями для учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, з урахуванням проведеного моніторингу цін на сировину, комплектувальні вироби та матеріали;

8) щороку подає Мінсоцполітики України пропозиції щодо формування граничних цін на технічні та інші засоби реабілітації, вироби підвищеної функціональності за новітніми технологіями для учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, що виготовляються за індивідуальним замовленням;

9) здійснює моніторинг забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, санаторно-курортним лікуванням, виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації, у тому числі виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, що відсутні в Україні, учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок (формування та перевірка

сформованих в ЦБІ реєстрів на виготовлені та видані технічні та інші засоби реабілітації);

10) бере участь у роботі комісії, що проводить огляд технічних та інших засобів реабілітації, якими забезпечені особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, інші особи, та аналізує документи, на підставі яких особам із порушеннями функцій нижніх кінцівок визначено ступінь функціональних можливостей, для забезпечення протезно-ортопедичними виробами;

11) забезпечує адміністрування ЦБІ в частині виготовлення та видачі технічних та інших засобів реабілітації, здійснює обмін інформацією між ЦБІ та Єдиним інформаційним автоматизованим банком даних Фонду щодо реєстрації роботодавців та даних про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю;

12) взаємодіє в межах своїх повноважень із центральними органами виконавчої влади;

13) забезпечує функціонування та ведення Єдиного інформаційного автоматизованого банку даних Фонду щодо реєстрації роботодавців та даних про зайнятість та працевлаштування осіб з інвалідністю;

14) співпрацює з громадськими об'єднаннями осіб з інвалідністю і заснованими ними підприємствами та організаціями;

15) вносить Мінсоцполітики України пропозиції щодо розподілу коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю, які мають статус всеукраїнських, проводить моніторинг заходів, реалізованих за рахунок коштів державного бюджету, аналізує ефективність таких заходів;

16) розподіляє бюджетні кошти, передбачені на відшкодування громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, витрат на лікування в закладах охорони здоров'я на території України, придбання ліків, що відсутні в таких закладах, виробів медичного призначення, протезів, крім зубних протезів із дорогоцінних металів і металокераміки, аналізує стан виконання цих заходів та

отримані результати;

17) взаємодіє з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними установами та організаціями з питань щодо соціального захисту осіб з інвалідністю та надання їм соціальної допомоги, у тому числі під час розроблення проектів відповідних програм;

18) отримує та спрямовує благодійні внески підприємств, установ, організацій і громадян на заходи та виконання програм щодо соціального захисту осіб з інвалідністю;

19) бере участь у розробленні та вдосконаленні актів законодавства в сфері соціального захисту та працевлаштування, зокрема створення робочих місць для осіб з інвалідністю;

20) організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів відповідно до встановлених правил;

21) організовує планово-фінансову роботу, здійснює контроль за цільовим використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

22) проводить у межах повноважень, передбачених законодавством, заходи щодо запобігання корупційним діям та виявлення таких дій;

23) оприлюднює на офіційному веб-сайті інформацію, яка стосується його діяльності щодо:

- зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць;

- виконання програм соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, забезпечення санаторно-курортного лікування осіб з інвалідністю, забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб, у тому числі виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, що відсутні в Україні, учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок;

- звернень і стану опрацювання документів, поданих заявниками-роботодавцями до Фонду та його відділень, з питань

надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій та виконання рішень Мінсоцполітики України щодо надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій і причин відмови в розгляді документів на засіданні робочої групи;

24) розглядає звернення громадян, підприємств, установ та організацій з питань, пов'язаних з діяльністю Фонду;

25) бере участь у міжнародному співробітництві з питань, що належать до його компетенції, забезпечує реалізацію міжнародних проектів і програм у межах своєї компетенції та виконує інші функції відповідно до покладених на нього завдань.

Фонд очолює директор, який призначається на посаду шляхом укладання контракту та звільняється з посади державним секретарем Мінсоцполітики України за погодженням із Міністром соціальної політики України.

Фонд утворює, ліквідує та реорганізовує територіальні відділення Фонду в межах граничної чисельності працівників Фонду і коштів, передбачених на утримання Фонду, за погодженням із Мінсоцполітики України. Гранична чисельність працівників, штатний розпис і кошторис Фонду затверджуються Мінсоцполітики України за поданням директора Фонду. Структура Фонду затверджується Мінсоцполітики України за поданням директора Фонду в межах граничної чисельності працівників. Фонд утримується за рахунок коштів державного бюджету. Умови оплати праці працівників Фонду визначаються наказом Мінсоцполітики України.

14.6. Правовий статус осіб з інвалідністю

Правовий статус особи з інвалідністю – це її фактичне і юридичне становище в суспільстві та державі. Правовий статус характеризується через такі його структурні елементи: 1) правосуб'єктність; 2) права, свободи, обов'язки, законні інтереси; 3) юридична відповідальність; 4) гарантії правового статусу.

Правовою базою і фундаментом для розвитку українського законодавства про правовий статус осіб з інвалідністю є

Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року, що була повністю ратифікована Україною Законом України № 1767-VI від 16 грудня 2009 року і набула чинності для України з 6 березня 2010 року.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Конвенції Україна зобов'язується:

- а) вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, що визнаються в цій Конвенції;
- б) вживати всіх належних заходів, зокрема законодавчих, для зміни чи скасування існуючих законів, постанов, звичаїв та практик, які є дискримінаційними стосовно осіб з інвалідністю;
- в) урахувати осіб з інвалідністю в усіх стратегіях і програмах захисту і заохочення прав людини;
- г) утримуватися від будь-яких дій або методів, які не узгоджуються із цією Конвенцією, і забезпечувати, щоб державні органи та установи діяли відповідно до цієї Конвенції;
- г) уживати всіх належних заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої особи, організації або приватного підприємства;
- д) проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку товарів, послуг, устаткування та об'єктів універсального дизайну (який визначено в ст. 2 цієї Конвенції), пристосування яких до конкретних потреб особи з інвалідністю вимагало б якомога меншої адаптації й мінімальних витрат, сприяти наявності й використанню їх, а також просувати ідею універсального дизайну під час вироблення стандартів і керівних орієнтирів;
- е) проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку, а також сприяти наявності й використанню нових технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, засобів, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжних технологій, підхожих для осіб з інвалідністю, приділяючи першочергову увагу недорогим технологіям;
- є) надавати особам з інвалідністю доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, допоміжні послуги та об'єкти;
- ж) заохочувати викладання спеціалістам і персоналу, що працюють з особами з інвалідністю, прав, які визнаються в цій Конвенції, щоб удосконалювати надання гарантованих цими

правами допомоги та послуг.

Конвенція розкриває зміст таких прав осіб з інвалідністю, як право на: 1) життя (ст. 10); 2) рівність перед законом (ст. 12); 3) доступ до правосуддя (ст. 13); 4) свободу та особисту недоторканність (ст. 14); 5) свободу від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (ст. 15); 6) свободу від експлуатації, насилля та наруги (ст. 16); 7) захист особистої цілісності (ст. 17); 8) свободу пересування та громадянство (ст. 18); 9) самостійний спосіб життя і залучення до місцевої спільноти (ст. 19); 10) свободу висловлювання думки та переконань і доступ до інформації (ст. 21); 11) недоторканість приватного життя (ст. 22); 12) повагу до дому та сім'ї (ст. 23); 13) освіту (ст. 24); 14) охорону здоров'я (ст. 25); 15) працю (ст. 27); 16) достатній життєвий рівень та соціальний захист (ст. 28); 17) участь у політичному та суспільному житті (ст. 29); 18) участь у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняттях спортом (ст. 30).

До спеціальних прав належать додаткові права, якими держава наділяє осіб з інвалідністю з метою повнішої реалізації ними загальних прав. За допомогою таких прав особа може користуватися конституційними правами, передбаченими Конституцією України, у якій, до речі, особи з інвалідністю не згадуються. Спеціальні права осіб з інвалідністю передбачені в законах України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» і «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» та в деяких інших, що стосуються їх соціального забезпечення.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» при здійсненні реабілітаційних заходів особи з інвалідністю мають право на: 1) поважливе і гуманне ставлення з боку працівників реабілітаційних установ; 2) вибір виду реабілітації і реабілітаційної установи; 3) отримання інформації про свої права, обов'язки, умови та форми здійснення реабілітаційних заходів; 4) відмову від реабілітаційних заходів; 5) конфіденційність інформації особистого характеру, в тому числі стосовно особливостей і характеру ураження здоров'я;

б) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

14.7. Структура системи реабілітації осіб з інвалідністю

Система реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю забезпечує своєчасність, комплексність і неперервність медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної реабілітації, досягнення особами з інвалідністю, дітьми з інвалідністю оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності.

Систему реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю складають:

1) органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють державне управління системою реабілітації осіб з інвалідністю;

2) реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності;

3) будинки дитини – дошкільні навчальні заклади для дітей з вадами фізичного та/або розумового розвитку віком до чотирьох років незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності;

4) спеціальні та санаторні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) компенсуючого типу для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності;

5) дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, у складі яких можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми

власності;

6) дошкільні навчальні заклади (центри розвитку дитини) системи освіти, в яких забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома;

7) спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади системи освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку;

8) загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади I-III ступенів з відповідним профілем системи освіти для дітей, які потребують тривалого лікування;

9) навчальні заклади, які належать до сфери управління Мінсоцполітики України;

10) установи соціального обслуговування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності;

11) санаторно-курортні установи, які належать до сфери управління Мінсоцполітики України;

12) протезно-ортопедичні підприємства незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності;

13) установи культури, санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій осіб з інвалідністю;

14) академічні та галузеві науково-дослідні, науково-методичні установи, які беруть участь у здійсненні державної політики в сфері реабілітації осіб з інвалідністю.

14.8. Типи реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю

Реабілітаційні установи залежно від змісту реабілітаційних заходів, які вони здійснюють, відносяться до таких типів:

- 1) медичної реабілітації;
- 2) медико-соціальної реабілітації;
- 3) соціальної реабілітації;

- 4) психолого-педагогічної реабілітації;
- 5) фізичної реабілітації;
- 6) професійної реабілітації;
- 7) трудової реабілітації;
- 8) фізкультурно-спортивної реабілітації.

Реабілітаційні установи можуть мати змішаний тип.

Реабілітаційні установи в Україні створюються на основі державної, комунальної і приватної власності, а також шляхом об'єднання майна різних форм власності. Порядок створення, реорганізації та ліквідації реабілітаційних установ встановлюється законом.

Потреба в державних реабілітаційних установах визначається відповідно до соціально-економічних і демографічних потреб України та її регіонів центральними органами виконавчої влади в межах своїх повноважень. Рішення про їх створення приймаються Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади. Потребу в комунальних реабілітаційних установах визначають місцеві органи виконавчої влади. Рішення про їх створення приймаються органами місцевого самоврядування.

Реабілітаційні установи, засновані на приватній власності (в тому числі власності громадських організацій), можуть надавати реабілітаційні послуги на професійній основі за рахунок власних коштів, залучених коштів або коштів державного чи місцевих бюджетів у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Реабілітаційні установи незалежно від свого статусу і відомчої підпорядкованості забезпечують якість реабілітації (абілітації) відповідно до державних соціальних нормативів в сфері реабілітації, критеріїв і вимог до реабілітаційних заходів.

Державні соціальні нормативи в сфері реабілітації осіб з інвалідністю установлюють вимоги до змісту та обсягу реабілітаційних заходів з відновлення та компенсації обмежених функціональних можливостей особи з інвалідністю з урахуванням оцінки стану її здоров'я щодо здатності до самообслуговування, самостійного пересування, спілкування,

контролювання своєї поведінки, навчання і зайняття трудовою діяльністю. Державні соціальні нормативи в сфері реабілітації осіб з інвалідністю розробляються центральними органами виконавчої влади в межах їх повноважень, за участю реабілітаційних установ, відповідних науково-дослідних установ, на основі наукових досліджень.

Соціальні нормативи в сфері надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю були затверджені наказом Мінсоцполітики України від 31 березня 2015 року № 352.

14.9. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю

Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю установлює гарантований державою перелік послуг з медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, побутової і соціальної реабілітації, технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, які надаються особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю з урахуванням фактичних потреб залежно від віку, статі, виду захворювання безоплатно або на пільгових умовах.

Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю розробляється Мінсоцполітики України за участю інших центральних органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління системою реабілітації осіб з інвалідністю, з урахуванням пропозицій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю і порядок її реалізації погоджуються Радою в справах осіб з інвалідністю при Кабінеті Міністрів України та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

8 грудня 2006 року за № 1686 була прийнята постанова КМУ «Про затвердження Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю». Нею затверджена Державна типова

програма реабілітації осіб з інвалідністю та ряд переліків до неї.

Для досягнення мети Програми необхідно забезпечити виконання таких завдань: 1) реалізація особами з інвалідністю їх конституційних прав; 2) проведення державної політики в сфері реабілітації осіб з інвалідністю, сприяння їх широкій інтеграції в суспільство; 3) системний підхід до організації реабілітації осіб з інвалідністю; 4) послідовність і наступність у проведенні багатопрофільних реабілітаційних заходів; 5) контроль за якістю послуг з медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, побутової і соціальної реабілітації, технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення.

Програма виконується шляхом складання індивідуальних програм реабілітації для осіб з інвалідністю медико-соціальними експертними комісіями, для дітей з інвалідністю – лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів. Обсяг реабілітаційних послуг, що надаються за індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю та дитини з інвалідністю, не може бути менший від передбаченого Програмою. Для виконання Програми розроблено перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з ураженням опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи (додаток 1), перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з психічними захворюваннями та розумовою відсталістю (додаток 2), перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з ураженням органів слуху (додаток 3), перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з ураженням органів зору (додаток 4), перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з ураженням внутрішніх органів (додаток 5), перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з онкологічними захворюваннями (додаток 6). Індивідуальна програма реабілітації для особи з інвалідністю та дитини з інвалідністю визначається згідно з переліком реабілітаційних послуг, технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення залежно від нозологій захворювань.

Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів

державного бюджету, Фонду соціального захисту інвалідів, Фонду соціального страхування України, місцевих бюджетів, а також інших джерел.

Визначення гарантованого державою переліку реабілітаційних послуг, технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, які надаються особі з інвалідністю чи дитині з інвалідністю з урахуванням фактичних потреб залежно від віку, статі, виду захворювання (каліцтва) безоплатно або на пільгових умовах, забезпечить системний підхід в організації реабілітації осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю, послідовність і наступність у проведенні багатoproфільних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство.

Координація та контроль за виконанням Програми покладаються на Мінсоцполітики України.

14.10. Індивідуальна програма реабілітації осіб з інвалідністю

Індивідуальна програма реабілітації – комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю розробляється відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю для повнолітніх осіб з інвалідністю – медико-соціальною експертною комісією, для дітей з інвалідністю – лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів. Визначення конкретних обсягів, методів і термінів

проведення реабілітаційних заходів, які повинні бути здійснені щодо особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, кошторис витрат за рахунок бюджетних коштів чи загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також контроль за виконанням індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю в межах своїх повноважень здійснюють медико-соціальні експертні комісії (лікарсько-консультаційні комісії лікувально-профілактичних закладів – щодо дітей з інвалідністю), місцева державна адміністрація, служби зайнятості, реабілітаційні установи, розпорядники відповідних коштів. Обсяг реабілітаційних заходів, що передбачається індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю, не може бути меншим від передбаченого Державною типовою програмою реабілітації осіб з інвалідністю.

Індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю є обов'язковою для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними установами, підприємствами, установами, організаціями, в яких працює або перебуває особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності. Індивідуальна програма реабілітації має для особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю рекомендаційний характер. Особа з інвалідністю (законний представник дитини з інвалідністю) має право відмовитися від будь-якого виду, форми та обсягу реабілітаційних заходів, передбачених його індивідуальною програмою реабілітації, або від усієї програми в цілому. Особа з інвалідністю (законний представник недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю) бере участь у виборі конкретних технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, реабілітаційних послуг і санаторно-курортного лікування тощо в межах його індивідуальної програми реабілітації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Механізм виконання та фінансування індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю визначається Положенням про індивідуальну програму реабілітації осіб з інвалідністю, що було затверджено постановою КМУ від 23

травня 2007 року № 757. На виконання цього Положення МОЗ України 8 жовтня 2007 року за № 623 видало наказ «Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю та Порядку їх складання». Цими нормативними актами керуються при заповненні індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю (ІПРОІ) та її реалізації.

14.11. Забезпечення діяльності реабілітаційних центрів

Указана діяльність включає: 1) організацію реабілітаційного процесу (ст. 17 Закону); 2) організацію медичного обслуговування в реабілітаційних установах (ст. 18 Закону); 3) організацію психологічної підтримки в реабілітаційних установах (ст. 19 Закону); 4) організацію харчування в реабілітаційних установах (ст. 20 Закону); 5) наукове і методичне забезпечення реабілітаційних установ (ст. 21 Закону).

Реабілітаційний процес включає такі складові: 1) відновлювальні медичні заходи, реконструктивна хірургія, ендопротезування, протезування, ортезування, санаторно-курортне лікування; 2) медична, медико-соціальна, соціальна, психологічна, психолого-педагогічна, фізична, професійна, трудова, фізкультурно-спортивна реабілітація, соціальна адаптація; 3) забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; 4) освіта, професійна орієнтація, сприяння в працевлаштуванні, виробнича адаптація; 5) фізкультурно-спортивні заходи, оздоровлення.

Заклади охорони здоров'я проводять медичний огляд осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, які проходять реабілітацію, моніторинг і корекцію стану здоров'я, здійснення лікувально-профілактичних заходів. Контроль за станом здоров'я осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, які проходять реабілітацію, покладається на структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій незалежно від відомчого підпорядкування реабілітаційних установ, їх типу і форми власності.

Для організації психологічної підтримки і супроводу осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, їх сімей у реабілітаційних

установах може створюватися психологічна служба. На психологічну службу покладаються функції щодо: 1) забезпечення єдності психолого-педагогічних і медико-соціальних рекомендацій, професійного відбору та професійного навчання; 2) діагностики та розвитку задатків і здібностей до професії; 3) формування свідомого підходу до вибору (зміни) професії, спеціальності, виду та місця трудової діяльності відповідно до стану здоров'я, індивідуальних особливостей і потреб галузей економіки; 4) створення сприятливих психологічних умов для розвитку задатків, здібностей, професійно важливих якостей особистості; 5) психологічного супроводу та систематичної психологічної підтримки в процесі професійної адаптації після працевлаштування; 6) забезпечення психологічної підтримки та супроводу сім'ї особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю; 7) участі в підготовці та перепідготовці спеціалістів для реабілітаційних установ.

Харчування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, які проходять реабілітацію в реабілітаційних установах державної і комунальної форм власності, здійснюється безоплатно. Порядок організації і норми харчування осіб, які проходять реабілітацію в реабілітаційних установах, установлюються Кабінетом Міністрів України.

Наукові дослідження в сфері реабілітації осіб з інвалідністю на замовлення центральних органів виконавчої влади здійснюють Національна академія наук України, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, академічні, галузеві науково-дослідні інститути, інші науково-методичні установи.

14.12. Види і форми реабілітаційних заходів

Реабілітаційні заходи – це комплекс заходів, якими здійснюється реабілітація осіб з інвалідністю.

Відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю можуть здійснюватися такі види реабілітаційних заходів щодо осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю: 1) медичні, які передбачають медикаментозне лікування,

відновлювальну терапію, реконструктивну хірургію, ендопротезування, забезпечення виробами медичного призначення, протезуванням, ортезуванням; 2) фізичні, які передбачають відновлення, покращення, стабілізацію, координацію рухових дій, уміння користуватися протезами, ортезами та іншими технічними засобами реабілітації, що поліпшать самообслуговування, адаптацію особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в суспільному житті; 3) психологічні, які мають на меті психокорекцію якостей і функцій особи з інвалідністю, її мотивації до життєдіяльності та праці, профілактику негативних психічних станів, навчання прийомів і методів психологічної саморегуляції; 4) професійні, які передбачають сприяння в професійному навчанні і професійній адаптації; 5) трудові, які передбачають раціональне працевлаштування і психологічну підтримку в процесі професійної адаптації до виробничих умов; 6) соціальні, які передбачають соціально-побутову адаптацію і соціально-середовищну орієнтацію, соціальне обслуговування, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; 7) психолого-педагогічні, які передбачають психологічну і педагогічну корекцію розвитку; 8) фізкультурно-спортивні, які передбачають фізкультурно-спортивну підготовку та адаптацію, організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних занять.

Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону основними формами реабілітаційних заходів є: а) надання реабілітаційних послуг; б) забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення (ст. 26 Закону); в) матеріальне забезпечення (ст. 27-29 Закону).

Реабілітаційні послуги – послуги, спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство (ст. 1 Закону). Догляд за особою з інвалідністю (дитиною з інвалідністю) – сукупність соціальних послуг, спрямованих на соціально-побутову допомогу та підтримку, захист і забезпечення життєдіяльності особи з

інвалідністю (дитини з інвалідністю) (ст. 1 Закону).

Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю передбачено ст. 36-40 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні».

14.13. Основні види реабілітації осіб з інвалідністю

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» передбачає такі види реабілітації осіб з інвалідністю:

I. Медична реабілітація. Це – система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання (ст. 1 Закону).

Згідно зі ст. 33 Закону медична реабілітація осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю здійснюється в лікувально-профілактичних закладах, реабілітаційних установах відповідного типу. Медична реабілітація включає всі види відновного лікування в стаціонарних, амбулаторних і санаторно-курортних умовах, диспансерне спостереження, профілактичні заходи, а також реконструктивну хірургію, протезування та ортезування.

При виникненні у хворих дефекту здоров'я в результаті захворювання або травми, у тому числі при переході захворювання в хронічну стадію, медико-соціальні експертні комісії (лікарсько-консультативні комісії лікувально-профілактичних закладів – для неповнолітніх) або реабілітаційні установи складають відповідний розділ індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю. Конкретні обсяги, методи, місце реалізації і строки проведення реабілітаційних заходів визначаються в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю.

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які згідно з медичним висновком потребують постійного стороннього догляду, забезпечуються

медичним патронажем (повсякденною допомогою) за місцем проживання (вдома). У разі необхідності медичний патронаж здійснюють виїзні реабілітаційні бригади.

II. Фізична реабілітація. Це – система заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення (ст. 1 Закону).

Фізична реабілітація передбачає відновлення та/або компенсацію втрачених функцій організму, досягнення фізичної самостійності та активності, покращення фізичного стану життєдіяльності особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю. Фізична реабілітація осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю здійснюється відповідно до індивідуальної програми реабілітації, яка розробляється на підставі фізичного обстеження та визначає комплекс фізичних вправ і рекомендацій особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю стосовно їх послідовності, дозованості, тривалості тощо, спрямованих на поліпшення діяльності організму і координації вправності рухів, відновлення фізичної дієздатності, підтримання нормального рівня життєдіяльності.

III. Психологічна реабілітація. Це – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості (ст. 1 Закону).

Відповідно до ст. 36 Закону психологічна реабілітація здійснюється за наявності психологічних проблем, пов'язаних з інвалідністю особи, у тому числі в сім'ї, та у випадках виявлення порушень та/або відхилень у психічній діяльності, поведінці особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю.

Медико-соціальні експертні комісії (лікарсько-консультативні комісії лікувально-профілактичних закладів – щодо дітей з інвалідністю) або реабілітаційні установи

проводять психологічну діагностику особистості особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, визначають в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю методи, засоби, строки і процедуру їх психологічної реабілітації (консультування, корекції, профілактики, професійної освіти), організують психопрофілактичну та психокорекційну роботу з сім'єю особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю. При здійсненні психологічної реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю з відхиленнями в психічній сфері навчають прийомів, методів саморегуляції, самовиховання, самонавчання з метою зниження в реальних умовах життєдіяльності негативних психічних станів, формування позитивних мотивацій, соціальних установок на життя та професію.

IV. Соціальна реабілітація. Це – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації (ст. 1 Закону).

Соціальна реабілітація (абілітація) спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю до своїх вад, становища в сім'ї та суспільстві, виховання в них навичок до самообслуговування, адаптацію в навколишньому середовищі.

Соціальна реабілітація (абілітація) передбачає навчання особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю основних соціальних навичок (особиста гігієна, самообслуговування, пересування, спілкування тощо), пристосування побутових умов до потреб особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, соціально-побутове влаштування та обслуговування, педагогічну корекцію для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю з метою вироблення та підтримання навичок автономного проживання, стереотипів безпечної поведінки, опанування навичками захисту власних прав та інтересів, самоаналізу та отримання навичок позитивного сприйняття себе та оточуючих, навичок

спілкування, забезпечення автономного проживання в суспільстві з необхідною підтримкою (соціальний, медичний, юридичний супровід, побутові послуги), протезування, ортезування, забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації, санаторно-курортне лікування відповідно до медичних показань. Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які згідно з медичним висновком потребують постійного стороннього догляду, забезпечуються соціальним, педагогічним і психологічним патронажем (повсякденною допомогою) за місцем проживання (вдома). У разі необхідності послуги із соціального і педагогічного патронажу надають виїзні реабілітаційні бригади.

Соціальна реабілітація здійснюється відповідно до індивідуальних програм реабілітації особи з інвалідністю та в разі необхідності супроводжується медичним спостереженням за особами з інвалідністю, дітьми з інвалідністю.

V. Професійна реабілітація. Це –система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадаптації, навчання, перенавчання чи перекваліфікації з можливим подальшим працевлаштуванням та необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих схильностей та побажань особи (ст. 1 Закону).

Згідно зі ст. 38 Закону професійна реабілітація передбачає відновлення знижених або втрачених професійних функцій, відбір професії та адаптацію до неї особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, поновлення трудової діяльності особи з інвалідністю в колишній або в новій професії. Професійна реабілітація включає заходи із забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю, експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації, професійної підготовки, підготовки робочого місця, професійно-виробничої адаптації, раціонального працевлаштування, динамічного контролю за раціональністю працевлаштування і успішністю професійно-виробничої адаптації.

Професійна реабілітація (професійний відбір, професійна

орієнтація, професійна освіта, професійні підготовка, перепідготовка, перекваліфікація, раціональне працевлаштування) спрямовується на забезпечення конкурентоспроможності особи з інвалідністю на ринку праці і його трудового влаштування як у звичайних виробничих умовах, так і в спеціально створених умовах праці. Професійна орієнтація осіб з інвалідністю у працездатному віці, дітей з інвалідністю здійснюється відповідно до індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, визначення можливостей до професійної підготовки, перепідготовки і наступного працевлаштування. Послуги з професійної орієнтації дітям з інвалідністю надають спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) за участю, у разі необхідності, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, реабілітаційних установ.

Професійну орієнтацію осіб з інвалідністю у працездатному віці, які мають бажання працювати і зареєстровані в державній службі зайнятості, може здійснювати державна служба зайнятості. Держава гарантує особам з інвалідністю право на безоплатне отримання професійної освіти і пов'язане з цим обслуговування відповідно до індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю. Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю з важкими формами інвалідності, які потребують спеціальних умов для одержання професійної освіти, за своїм бажанням, можуть навчатися в спеціальних навчальних закладах чи в навчальних закладах загального типу, де створюються відповідні умови згідно з державними соціальними нормативами, та в разі необхідності – за навчальними програмами, адаптованими для навчання осіб, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку.

У разі неможливості здійснювати професійну освіту осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю у загальних і спеціальних навчальних закладах їх навчання організовується (за їх згодою або за згодою їх законних представників) вдома за індивідуальними навчальними планами, якщо ця форма допускається змістом професійного навчання за визначеною

спеціальністю. Професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації осіб з інвалідністю, зареєстрованих у державній службі зайнятості, може здійснюватися державною службою зайнятості і підприємствами, установами, закладами, з якими державною службою зайнятості укладені договори. Професійна реабілітація осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю здійснюється відповідно до індивідуальних програм реабілітації осіб з інвалідністю та в разі необхідності супроводжується медичним спостереженням за ними.

VI. Трудова реабілітація. Це – система заходів, розроблених з урахуванням схильностей, фізичних, розумових і психічних можливостей особи і спрямованих на оволодіння трудовими навичками забезпечення трудової діяльності та адаптацію у виробничих умовах, у тому числі шляхом створення спеціальних чи спеціально пристосованих робочих місць (ст. 1 Закону).

Відповідно до ст. 39 Закону трудова реабілітація передбачає тренування відновленої моторної здатності з використанням засобів реабілітації з метою створення особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю умов для праці по можливості в звичайному виробничому середовищі за допомогою індивідуальних заходів. Трудова реабілітація осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю здійснюється відповідно до їх індивідуальних програм реабілітації та в разі необхідності супроводжується медичним спостереженням за ними.

Індивідуальні заходи, що розробляються з урахуванням здібностей і бажань особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, повинні передбачати: 1) створення умов для отримання найвищої можливої професійної кваліфікації; 2) працевлаштування (професійну освіту, професійні підготовку, перепідготовку, перекваліфікацію), при якому інвалідність якнайменше заважатиме виконанню професійних обов'язків; 3) пристосування робочого місця (місця навчання) з урахуванням безпеки та особливих потреб особи з інвалідністю; 4) використання спеціальних пристосувань та/або одягу, необхідного в зв'язку з характером інвалідності.

VII. Фізкультурно-спортивна реабілітація. Це – система заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для покращення фізичного і психологічного стану (ст. 1 Закону).

Фізкультурно-спортивна реабілітація спрямовується на підвищення рухової активності, оздоровлення, формування компенсаторних функцій організму і позитивної мотивації в осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю до суспільної адаптації (ч. 1 ст. 40 Закону).

Фізкультурно-спортивну реабілітацію, проведення з особами з інвалідністю, дітьми з інвалідністю фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів організовують Мінсоцполітики України, МОН України, Мінмолодьспорту України.

Особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю послуги з фізкультурно-спортивної реабілітації реабілітаційними установами державної і комунальної форм власності надаються безоплатно. Фізкультурно-спортивна реабілітація осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю здійснюється відповідно до їх індивідуальних програм реабілітації та супроводжується медичним спостереженням за ними.

VIII. Психолого-педагогічна реабілітація. Це – система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи (ст. 1 Закону).

14.14. Доступність для осіб з інвалідністю зовнішнього середовища

Взаємовідносини суспільства і осіб з інвалідністю будуються на принципі доступності фізичного середовища, що розкритий у ст. 9 Конвенції про права осіб з інвалідністю.

Відповідно до ч. 1 цієї статті, щоб надати особам з інвалідністю можливість вести незалежний спосіб життя й усебічно брати участь у всіх аспектах життя, держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, до транспорту, до інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, як у міських, так і в сільських районах. Ці заходи, які включають виявлення й усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають доступності, повинні поширюватися, зокрема: а) на будинки, дороги, транспорт й інші внутрішні та зовнішні об'єкти, зокрема школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця; б) на інформаційні, комунікаційні та інші служби, зокрема електронні служби та екстрені служби.

Згідно з ч. 2 ст. 9 цієї Конвенції держави-учасниці вживають також належних заходів для того, щоб: а) розробляти мінімальні стандарти й керівні орієнтири, що передбачають доступність об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, уводити їх у дію та стежити за їх дотриманням; б) забезпечувати, щоб приватні підприємства, які пропонують об'єкти й послуги, відкриті або такі, що надаються населенню, урахували всі аспекти доступності для осіб з інвалідністю; в) організовувати для всіх залучених сторін інструктаж з проблем доступності, з якими стикаються особи з інвалідністю; г) оснащувати будинки та інші об'єкти, відкриті для населення, знаками, виконаними абеткою Брайля в формі, що легко читається і є зрозумілою; г) надавати різні види послуг помічників і посередників, зокрема провідників, читців і професійних сурдоперекладачів, для полегшення доступності будинків та інших об'єктів, відкритих для населення; д) розвивати інші належні форми надання особам з інвалідністю допомоги та підтримки, що забезпечують їм доступ до інформації; е) заохочувати доступ осіб з інвалідністю до нових інформаційно-комунікаційних технологій і систем, зокрема Інтернету; є) заохочувати проектування, розробку, виробництво й поширення первісно доступних інформаційно-комунікаційних технологій і систем так, щоб доступність таких

технологій і систем досягалася за мінімальних витрат.

Статті 26-35 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» передбачають необхідність створення умов для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до соціальної інфраструктури. Стан справ у цій сфері непогано розкритий у Національній доповіді «Безперешкодний доступ осіб з інвалідністю до об'єктів соціальної, транспортної інфраструктури та зв'язку», що була у 2012 році підготовлена Мінрегіонрозвитку, будівництва і ЖКГ України та Національною асамблеєю людей з інвалідністю України і студентам бажано з нею ознайомитися.

Відповідно до розпорядження КМУ України від 3 листопада 2005 року № 444-р Мінбуд України та Мінпраці України спільним наказом від 8 вересня 2006 року № 300/339 затвердили Типове положення про комітет забезпечення доступності осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення до об'єктів соціальної та інженерно-територіальної інфраструктури.

Доступність зовнішнього середовища для осіб з інвалідністю регламентується і гарантується законами України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про будівельні норми», «Про архітектурну діяльність», «Про відповідальність за правопорушення в сфері містобудівної діяльності» тощо, а також ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення».

Створення умов для безперешкодного доступу до діючої інфраструктури – процес надзвичайно тривалий і матеріально дуже витратний. За кордоном на це пішло кілька десятків років, а Україна знаходиться на початковому етапі практичної реалізації цієї ідеї.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте своє відношення до людей з інвалідністю.
2. Чи реалізовується в Україні принцип доступності осіб з інвалідністю до існуючої інфраструктури?
3. Назвіть основні ознаки інвалідності.
4. Які Ви знаєте моделі інвалідності?
5. Назвіть основні причини інвалідності.

6. Які є групи інвалідності?
7. Що відноситься до компетенції районної МСЕК?
8. Якими актами регламентується державна політика в сфері реабілітації осіб з інвалідністю?
9. Дайте визначення громадських об'єднань.
10. Які Ви знаєте громадські організації осіб з інвалідністю?
11. Назвіть основні повноваження Фонду соціального захисту інвалідів.
12. Перерахуйте соціальні права осіб з інвалідністю.
13. З чого складається структура система реабілітації осіб з інвалідністю?
14. Назвіть типи реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю.
15. Ким розробляється Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю?
16. Для чого розробляється Індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю?
17. Назвіть основні види реабілітації осіб з інвалідністю.
18. Дайте визначення понять «реабілітаційні заходи» та «реабілітаційні послуги».
19. Перерахуйте види реабілітаційних заходів.
20. Які є форми реабілітаційних заходів?

Теми рефератів

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю та її реалізація в українському законодавстві.
2. Моделі інвалідності та їх правова регламентація в країнах Європи.
3. Правове становище МСЕК.
4. Основні напрями державної політики в сфері реабілітації осіб з інвалідністю.
5. Правовий статус громадських організацій осіб з інвалідністю.
6. Фонд соціального захисту інвалідів: правове положення.
7. Правовий статус осіб з інвалідністю.
8. Правове регулювання праці осіб з інвалідністю.

Нормативні акти та література

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006: Конвенцію ратифіковано Законом України № 1767-VI від 16.12.2009 [Електронний ресурс] // ООН; Конвенція від 13.12.2006. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 .
2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 22.03.2012 № 4572-VI. –

Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> .

3. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 06.10.2005 № 2961-ІV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> .

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> .

5. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада УРСР; Закон від 21.03.1991 № 875-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

6. Перелік послуг, що надаються особам з інвалідністю з ураженням опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи: Додаток 1 до Програми (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. № 157) [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Перелік від 08.12.2006 № 1686. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1686-2006-п> .

7. Положення про медико-соціальну експертизу: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п> .

8. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п> .

9. Порядок надання особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю і дітям віком до двох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, реабілітаційних послуг: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 80 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2013 р. № 921) [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 31.01.2007 № 80. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-2007-п> .

10. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1686 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Перелік від 08.12.2006 № 1686. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1686-2006-п> .

11. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей з інвалідністю: Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 р. N 1545 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Концепція від 12.10.2000 № 1545. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1545-2000-п> .

12. Примірні штатні нормативи чисельності працівників центру професійної реабілітації для осіб з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 31.10.2016 № 1252 [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/8361.html> .

13. Примірні штатні нормативи чисельності працівників центру соціальної реабілітації для дітей з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 31 жовтня 2016 року № 1252 [Електронний ресурс] //

Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/8361.html> .

14. Типове положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 09.08.2016 № 855 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 09.08.2016 № 855. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1209-16> .

15. Про затвердження форм документів для отримання особами з інвалідністю та дітьми віком до двох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, реабілітаційних (абілітаційних) послуг у реабілітаційних установах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 28.07.2016 № 825 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Заява, Форма типового документа [...] від 28.07.2016 № 825. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1121-16> .

16. Типове положення про реабілітаційну установу змішаного типу (комплексної реабілітації) для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 15.02.2016 № 112 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 15.02.2016 № 112. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0338-16> .

17. Типове положення про центр професійної реабілітації осіб з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 06.04.2015 № 379 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 06.04.2015 № 379. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0425-15> .

18. Соціальні нормативи у сфері надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 31.03.2015 № 352 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Нормативи від 31.03.2015 № 352. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0408-15> .

19. Типове положення про центр соціальної реабілітації дітей з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 15.08.2013 № 505 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 15.08.2013 № 505. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1511-13> .

20. Інструкція про встановлення груп інвалідності: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.09.2011 N 561 [Електронний ресурс] // МОЗ України; Наказ, Інструкція від 05.09.2011 № 561. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> .

21. Інструкція з надання фінансової допомоги на поворотній і безповоротній основі та цільової позики за рахунок сум адміністративно-господарських санкцій та пені, що надходять до державного бюджету за невикористання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю: Затверджено наказом Міністерства праці а соціальної політики України від 06.09.2010 № 270 [Електронний ресурс] // Мінпраці України; Наказ, Інструкція, Форма типового документа [...] від 06.09.2010 № 270. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0954-10> .

22. Бондар, Н. О. Передумови виникнення та формування сучасного світогляду щодо моделей інвалідності: міжнародний досвід / Н. О. Бондар // Бізнес-інформ. – 2013. – № 3. – С. 244-248.

23. Єрмілова, Н. Г. Нормативно-правове регулювання правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні: історико-правовий аспект / Н. Г. Єрмілова // Юридичний вісник. – 2012. – № 1(22). – С. 14-19.

24. Іпатов, А. В. Поняття інвалідності в аспекті сучасного міжнародного права /

А. В. Іпатов, І. Я. Хонюкова // Український вісник медико-соціальної експертизи. – 2005. – № 3(17). – С. 15-21.

25. Інвалідність та суспільство: навч. посіб. – К.: Канадський центр вивчення неповносправності, Національна асамблея людей з інвалідністю України, 2011. – 188 с.

26. Коляденко, Н. В. Теоретико-методичні основи та інструментарій сприяння розвитку трудової активності і конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці: моногр. / Н. В. Коляденко. – К.: ППК ДСЗУ, 2014. – 234 с.

27. Луньова, І. С. Правові механізми державного управління у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів / І. С. Луньова // Держава та регіони. – 2010. – № 3. – С. 204-208. – (Серія: «Державне управління»).

28. Мельник, В. П. Законодавчі засади правового регулювання реабілітації інвалідів: сучасний стан та напрями удосконалення / В. П. Мельник // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2014. – № 2(10). – С. 1-11. – (Серія «Право»).

29. Місяк, С. А. Методологія проведення індивідуальної програми реабілітації пацієнта з інвалідністю внаслідок онкологічного захворювання в умовах реабілітаційного центру / С. А. Місяк // Онкологія. – 2015. – Т. 17, № 4. – С. 292-295.

30. Мхиторян, А. М. Реалізація державної правової політики у сфері реалізації прав інвалідів / А. М. Мхиторян // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 4. – С. 60-63.

31. Про становище осіб з інвалідністю в Україні: національна доповідь / Міністерство соціальної політики України ; Державна установа науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин. – К., 2013. – 197 с.

32. Нічого для нас без нас: посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів / упоряд.: В. О. Азін, Л. Ю. Байда та ін. – К.: Ленвіт, 2015. – 102 с.

33. Соболев, Є. Ю. Реалізація державної правової політики у сфері реабілітації інвалідів / Є. Ю. Соболев // Держава та регіони. – 2013. – № 3. – С. 72-75. – (Серія: «Право»).

34. Сташків, Б. І. Право соціального обслуговування: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 61-133.

35. Чорненький, В. І. Деякі питання нормативно-правового регулювання конституційно-правового статусу інвалідів в Україні / В. І. Чорненький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Т. 1, Ч. 1, Вип. 20. – С. 208-213. – (Серія: «Право»).

36. Ямкова, І. М. Правове регулювання соціального забезпечення інвалідів в Україні / І. М. Ямкова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – Т. 1, № 6-3. – С. 147-150. – (Серія: «Юриспруденція»).

Глава 15

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ОРГАНАМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

15.1. Соціальні послуги, що надаються територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Основними підзаконними актами, що регламентують діяльність територіальних центрів є:

– Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. постановою КМУ від 29 грудня 2009 року № 1417;

– Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. постановою КМУ від 29 грудня 2009 року № 1417;

– Типовий штатний норматив чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. наказом Мінсоцполітики України від 12 липня 2016 року № 753;

– Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затв. наказом Мінсоцполітики України від 26 грудня 2011 року № 568.

15.1.1. Організація діяльності територіального центру (пп. 1-7 Типового положення)

Територіальний центр надання соціальних послуг є бюджетною установою, рішення щодо утворення, ліквідації або реорганізації якої приймає місцевий орган виконавчої влади або

орган місцевого самоврядування. Він утворюється для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування. Його діяльність повинна відповідати критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги.

Відповідно до п. 4 Типового положення на соціальне обслуговування (надання соціальних послуг) в територіальному центрі мають право:

– громадяни похилого віку, особи з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, визнані такими в порядку, затвердженому МОЗ;

– громадяни, які перебувають в складній життєвій ситуації в зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей за останні шість календарних місяців, що передують місяцю звернення, нижчий ніж установлений законом прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність.

Основними завданнями територіального центру є: 1) виявлення громадян, зазначених у п. 4 Типового положення, формування електронної бази даних таких громадян, визначення (оцінювання) їх індивідуальних потреб у наданні соціальних послуг; 2) забезпечення якісного надання соціальних послуг; 3) установлення зв'язків з підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, фізичними особами, родичами громадян, яких обслуговують територіальні центри, з метою сприяння в наданні соціальних послуг громадянам, зазначеним у п. 4 Типового положення.

У територіальному центрі можуть утворюватися такі структурні підрозділи: 1) відділення (не менш як два різного спрямування): а) соціальної допомоги вдома; б) денного

перебування; в) стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання; г) організації надання адресної натуральної та грошової допомоги; 2) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг громадянам, зазначеним у п. 4 Типового положення. Територіальний центр має право створювати в разі потреби в сільських населених пунктах робочі місця соціальних працівників (соціальних робітників) для надання соціальних послуг громадянам, зазначених у п. 4 Типового положення, за їх місцем проживання.

Територіальний центр очолює директор, який призначається на посаду та звільняється з посади в установленому порядку місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування за пропозицією структурного підрозділу з питань соціального захисту населення вищого рівня.

Територіальний центр утримується за рахунок коштів, які відповідно до Бюджетного кодексу України виділяються з місцевих бюджетів на соціальний захист населення та соціальне забезпечення, інших надходжень, у тому числі від діяльності його структурних підрозділів, від надання платних соціальних послуг, а також благодійних коштів громадян, підприємств, установ та організацій.

Для надання соціальних послуг територіальний центр має право залучати на договірних засадах інші підприємства, установи, організації та фізичних осіб, зокрема волонтерів. У територіальному центрі можуть утворюватися мультидисциплінарні команди відповідно до Порядку організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затвердженого наказом Мінсоцполітики України від 26 грудня 2011 року № 568.

Територіальний центр є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Казначейства, печатку зі своїм найменуванням, штампи та бланки.

15.1.2. Соціальні послуги та загальні умови їх надання територіальним центром (пп. 1-10 Переліку)

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) надає такі соціальні послуги: а) основні: 1) догляд вдома; 2) догляд стаціонарний; 3) денний догляд; 4) соціальна адаптація; б) додаткові: 1) паліативний/хоспісний догляд; 2) консультування; 3) представництво інтересів; 4) соціальна профілактика; 5) посередництво (медіація); 6) соціально-економічні (у формі надання натуральної чи грошової допомоги); 7) транспортні; 8) інші соціальні послуги.

Територіальний центр забезпечує здійснення своїми структурними підрозділами надання соціальних послуг: а) громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, визнані такими в порядку, затвердженому МОЗ; б) громадян, які перебувають в складній життєвій ситуації в зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї.

У п. 3 Переліку вказані документи, на підставі яких надаються соціальні послуги, а саме: 1) письмова заява особи чи її законного представника, адресована структурному підрозділу з питань соціального захисту населення (як правило, районне управління праці і соціального захисту населення) за місцем проживання; 2) медичний висновок про здатність громадянина до самообслуговування та потребі в постійній сторонній допомозі; 3) довідка про склад сім'ї або зареєстрованих у житловому приміщенні осіб; 4) довідка про доходи громадянина (в разі потреби); 5) інформація з Держреєстру речових прав на нерухоме майно. Всі необхідні документи, крім заяви, повинен витребувати відповідний структурний підрозділ. Після

надходження всіх документів в одноденний строк цей структурний підрозділ приймає рішення про надання або відмову в наданні соціальних послуг. При позитивному вирішенні питання всі ці документи передаються до територіального центру.

Після надходження зазначених документів територіальний центр протягом строку, визначеного в державних стандартах соціальних послуг, визначає індивідуальні потреби отримувача соціальної послуги, устанавлює групу рухової активності, визначає зміст соціальних послуг, уточнює їх обсяг, складає індивідуальний план, приймає рішення про необхідність надання соціальних послуг, про що видається відповідний наказ, та укладає з отримувачем соціальної послуги договір про надання таких послуг.

Надання структурними підрозділами територіального центру внутрішньо переміщеним особам соціальних послуг здійснюється невідкладно. Особова справа формується на підставі документа, що посвідчує особу, та довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

У разі потреби та за згодою громадян, зазначених у п. 2 Переліку, з метою визначення додаткової потреби у натуральній чи грошовій допомозі проводиться обстеження їх матеріально-побутових умов. Для цього утворюється комісія, до складу якої входить не менш як три особи (завідувач (заступник завідувача) відділення, соціальний працівник та соціальний робітник).

Форми заяви, медичного висновку, договору про надання соціальних послуг, карти визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, акта обстеження матеріально-побутових умов, журналу обліку громадян, яких обслуговує територіальний центр, затверджує Мінсоцполітики України в устанавленому порядку.

У п. 6 Переліку вказані категорії громадян, яким соціальні послуги територіальним центром надаються безоплатно. Надання платних соціальних послуг здійснюється відповідно до п. 7 Переліку.

Медичними протипоказаннями для надання соціальних послуг громадян є наявність у них інфекційних захворювань,

залежності від психоактивних речовин, алкоголю, психічних захворювань, що потребують перебування на спеціальному диспансерному обліку. У разі виявлення в громадянина зазначених протипоказань працівники територіального центру зобов'язані надати йому інформацію про можливі шляхи отримання необхідного йому надання соціальних послуг в інших установах.

15.1.3. Припинення соціального обслуговування в територіальному центрі (п. 11, 12 Переліку)

Надання соціальних послуг громадянам, зазначеним у п. 2 Переліку, структурними підрозділами територіального центру припиняється за письмовим повідомленням громадян у разі:

- 1) поліпшення стану здоров'я, виходу зі складних життєвих обставин, в результаті чого громадянин втрачає потребу в наданні соціальних послуг;
- 2) виявлення в громадянина, якого безоплатно обслуговує територіальний центр, працездатних рідних (батьків, дітей, чоловіка, дружини) або осіб, які відповідно до законодавства повинні забезпечити йому догляд і допомогу, або осіб, з якими укладено договір довічного утримання (догляду);
- 3) направлення громадянина до будинку-інтернату для громадян похилого віку, пансіонату, психоневрологічного інтернату, надання громадянину соціальної послуги з догляду вдома в будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, інших закладах постійного проживання;
- 4) зміни місця проживання/перебування (за межами адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження територіального центру);
- 5) поліпшення матеріально-побутових умов, у результаті якого громадянин не потребує соціально-економічних послуг (для громадян, які потребували надання цих послуг у відділенні організації надання адресної натуральної та грошової допомоги);
- 6) грубого, принизливого ставлення громадянина до обслуговуючого персоналу, соціальних працівників, соціальних робітників та інших працівників територіального центру і його структурних підрозділів;
- 7) порушення громадського порядку

(сварки, бійки тощо); 8) систематичного перебування в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння; 9) виявлення медичних протипоказань для надання соціальних послуг територіальним центром; 10) надання громадянину соціальних послуг фізичною особою, якій призначено щомісячну компенсаційну виплату, допомогу на догляд в установленому законодавством порядку (крім обслуговування у відділенні організації надання адресної натуральної та грошової допомоги); 11) надання громадянином соціальних послуг іншій особі та отримання ним щомісячної компенсаційної виплати, допомоги на догляд у встановленому законодавством порядку; 12) відмови отримувача соціальних послуг або його законного представника від отримання соціальних послуг; 13) невиконання громадянином без поважних причин вимог щодо отримання соціальної послуги з догляду вдома після письмового попередження про припинення чи обмеження її надання або після обмеження надання такої послуги; 14) припинення діяльності територіального центру. В такому разі місцевий орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування вживає заходів до забезпечення надання соціальних послуг особам, які їх отримували в цьому територіальному центрі (розглядає питання щодо можливості надання соціальних послуг громадськими організаціями, фізичною особою, якій призначається щомісячна компенсаційна виплата відповідно до законодавства тощо). У разі смерті громадянина надання соціальних послуг також припиняється на підставі доповідної записки соціального робітника та копії свідоцтва про смерть.

Про припинення надання соціальних послуг громадянина видається наказ, на підставі якого вноситься інформація до електронної бази даних територіального центру і робиться позначка в журналі обліку та в особовій справі із зазначенням дати за підписом завідувача відділення, яке обслуговувало громадянина. Повідомлення про припинення надання соціальних послуг громадянина територіальним центром надсилається до відповідного структурного підрозділу з питань соціального захисту населення місцевої державної адміністрації або виконавчого органу міської, районної в місті ради.

15.1.4. Надання соціальних послуг відділенням соціальної допомоги вдома територіального центру (пп. 13-27 Переліку)

Відділення соціальної допомоги вдома територіального центру утворюється для надання соціальних послуг за місцем проживання/перебування не менш як 80 самотнім громадянам, які не здатні до самообслуговування в зв'язку з частковою втратою рухової активності (мають III, IV, V групи рухової активності) та потребують сторонньої допомоги, надання соціальних послуг у домашніх умовах згідно з медичним висновком, а саме: 1) похилого віку; 2) осіб з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), крім осіб з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які отримують соціальну допомогу на постійний сторонній догляд, побутове та спеціальне медичне обслуговування відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; 3) хворих (з числа самотніх осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці).

Відділення не здійснює надання соціальних послуг громадянам, які потребують цілодобового стороннього догляду.

Право на позачергове надання соціальних послуг відділенням соціальної допомоги вдома мають самотні ветерани війни, особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», жертви нацистських переслідувань, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до 1, 2 і 3 категорії, особи, депортовані за національною ознакою.

У територіальному центрі може бути утворено кілька відділень соціальної допомоги вдома або одне відділення з відповідною структурою, штатним розписом і фондом оплати праці. У разі виявлення не менш як 50 непрацездатних громадян з порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху, з психічними розладами (соціально-безпечні, які не перебувають

на спеціальному диспансерному обліку), інших категорій громадян, які не здатні до самообслуговування та які потребують надання соціальних послуг вдома, місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування можуть утворювати спеціалізовані відділення, в тому числі паліативного/хоспісного догляду.

Відділення соціальної допомоги вдома надає відповідно до державних стандартів соціальних послуг такі послуги: 1) догляд вдома (Державний стандарт догляду вдома, затв. наказом Мінсоцполітики України від 13 листопада 2013 року № 760); 2) паліативний/хоспісний догляд (Державний стандарт паліативного догляду, затв. наказом Мінсоцполітики України від 29 січня 2016 року № 58).

Відділення соціальної допомоги вдома може здійснювати обслуговування громадян похилого віку, осіб з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування, але мають рідних, що повинні забезпечити їм догляд і допомогу. Обслуговування таких громадян здійснюється за плату відповідно до тарифів на платні соціальні послуги або з установами диференційованої плати.

Положення про відділення соціальної допомоги вдома затверджується директором територіального центру.

На підставі даних карти визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги та медичного висновку складається індивідуальний план надання соціальної послуги, після чого між громадянином і територіальним центром укладається договір, в якому зазначаються зміст та обсяг послуги, порядок оплати, обумовлюються періодичність, строки надання соціальної послуги відділенням соціальної допомоги вдома, інші умови. На підставі даних карти визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги та медичного висновку складається індивідуальний план надання соціальної послуги, після чого між громадянином і територіальним центром укладається договір, в якому зазначаються зміст та обсяг послуги, порядок оплати,

обумовлюються періодичність, строки надання соціальної послуги відділенням соціальної допомоги вдома, інші умови.

Відділення соціальної допомоги вдома згідно з умовами договору, затвердженим графіком роботи та індивідуальним планом надання соціальної послуги з догляду вдома надає соціальну послугу з догляду вдома постійно (III група рухової активності – два рази на тиждень, IV – три рази, V – п'ять разів), періодично (два рази на місяць), тимчасово (визначений у договорі період), організовує надання передбачених договором послуг, контролює їх якість, визначає додаткові потреби, вживає заходів до їх задоволення.

Перелік документів, які повинні бути в особовій справі отримувача соціальних послуг відділення, дано в п. 26 Переліку.

Під час надання соціальних послуг відділення соціальної допомоги вдома може надавати в тимчасове користування громадян наявні в нього технічні та інші засоби реабілітації, засоби малої механізації, предмети першої потреби, окремі побутові прилади тощо.

15.1.5. Надання соціальних послуг відділенням денного перебування територіального центру (пп. 28-33 Переліку)

Відділення денного перебування територіального центру утворюється для надання соціальних послуг не менш як 30 громадянам похилого віку, особам з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), що частково втратили здатність до самообслуговування, на день. Указане відділення обслуговує громадян, які мають часткове порушення рухової активності, частково не здатні до самообслуговування та не мають медичних протипоказань для перебування в колективі та потребують соціально-побутової і психологічної адаптації, надання соціальних послуг з метою усунення обмежень життєдіяльності, запобігання виникненню та розвитку можливих захворювань особи, підтримки її здоров'я, соціальної незалежності, відновлення знань, умінь та навичок з орієнтування в домашніх умовах, ведення домашнього господарства, самообслуговування,

поведінки в суспільстві, сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, організації дозвілля і відпочинку.

Відділення денного перебування надає такі послуги: а) соціальна адаптація (Державний стандарт соціальної адаптації, затв. наказом Мінсоцполітики України від 18 травня 2015 року № 514); б) денний догляд (Державний стандарт денного догляду, затв. наказом Мінсоцполітики України від 30 липня 2013 року № 452). Крім того, відділення може надавати такі соціальні послуги: а) консультування (Державний стандарт соціальної послуги консультування, затв. наказом Мінсоцполітики України від 2 липня 2015 року № 678); б) представництво інтересів (Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів, затв. наказом Мінсоцполітики України від 30 грудня 2015 року № 1261); в) соціальна профілактика (Державний стандарт соціальної послуги профілактики, затв. наказом Мінсоцполітики України від 10 вересня 2015 року № 912); г) посередництво (медіація) (Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затв. наказом Мінсоцполітики України від 17 серпня 2016 року № 982).

В особовій справі громадянина повинні міститися документи, що вказані в п. 30 Переліку.

15.1.6. Надання соціальних послуг відділенням стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіального центру (пп. 38-52 Переліку)

Відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання територіального центру утворюється для обслуговування не менш як 10 і не більш як 50 одиноких громадян, до якого на постійне або тимчасове проживання, повне державне утримання безоплатно приймаються одинокі громадяни похилого віку, особи з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які відповідно до висновку лікарсько-консультаційної

комісії закладу охорони здоров'я за станом здоров'я не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду та допомоги, стаціонарного догляду, соціально-побутових, соціально-медичних та інших соціальних послуг.

У відділенні стаціонарного догляду громадяни перебувають на повному державному утриманні, одержують соціальну послугу стаціонарного догляду та відповідно до встановлених норм забезпечуються: 1) житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем і столовим посудом; 2) раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі з урахуванням віку і стану здоров'я, у межах натуральних норм харчування, передбачених для мешканців інтернатних установ; 3) цілодобовим медичним обслуговуванням; 4) слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами відповідно до медичного висновку; 5) комунально-побутовим обслуговуванням (опалення, освітлення, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо).

За наявності вільних місць до відділення можуть прийматися особи як на безоплатній основі (п. 41 Переліку), так і на платній (п. 42 Переліку).

Право на позачергове влаштування до відділення стаціонарного догляду мають одинокі ветерани війни, особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», жертви нацистських переслідувань, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до 1, 2 і 3 категорії, особи, депортовані за національною ознакою, у разі, коли вони не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду та соціально-медичного обслуговування. Одинокі ветерани праці, самотні громадяни похилого віку та члени сімей загиблих військовослужбовців мають переважне право на влаштування до відділення стаціонарного догляду.

Громадяни, які уклали договір довічного утримання (догляду), до відділення стаціонарного догляду не приймаються.

До відділення стаціонарного догляду громадяни приймаються за направленням (путівкою) структурного

підрозділу з питань соціального захисту населення місцевої державної адміністрації або виконавчого органу міської, районної в місті ради за місцем проживання/перебування. Направлення (путівка) видається на підставі письмової заяви громадянина, паспорта, висновку лікарсько-консультаційної комісії закладу охорони здоров'я про нездатність його до самообслуговування та потребу в постійному сторонньому догляді та допомозі.

Перелік документів, які повинні бути в особовій справі одержувача допомоги, дано в п. 46 Переліку.

Перебування громадянина у відділенні стаціонарного догляду припиняється за погодженням з відповідним структурним підрозділом з питань соціального захисту населення місцевої державної адміністрації або виконавчого органу міської, районної в місті ради на підставі письмової заяви громадянина за наявності інформації про нове місце проживання і забезпечення йому постійного стороннього догляду. У разі припинення перебування у відділенні стаціонарного догляду громадянину видається одяг, білизна, взуття (згідно із сезоном), документи, власні речі та цінності (ощадна книжка, цінні папери тощо), які зберігалися у відділенні, а також довідка із зазначенням строку перебування у відділенні.

Забезпечення громадян, які перебувають у відділенні стаціонарного догляду, здійснюється відповідно до нормативів, передбачених для будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю і відділень стаціонарного догляду територіальних центрів, затверджених Мінсоцполітики України.

Зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги визначається Державним стандартом догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності, затв. Мінсоцполітики України від 29 лютого 2016 року № 198.

15.1.7. Надання соціальних послуг відділенням організації надання адресної натуральної та грошової допомоги територіального центру (пп. 53-61 Переліку)

Відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги територіального центру (утворюється для обслуговування не менш як 500 таких громадян, які відповідно до акта обстеження матеріально-побутових умов потребують натуральної чи грошової допомоги: 1) похилого віку; 2) осіб з інвалідністю; 3) хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці) у разі, коли вони на своєму утриманні мають неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю; 4) які перебувають в складній життєвій ситуації в зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою, у разі, коли вони мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю.

Право на безоплатне обслуговування відділенням адресної допомоги мають: 1) громадяни, які не здатні до самообслуговування в зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу, або рідні є громадянами похилого віку чи визнані особами з інвалідністю в установленому порядку; 2) інші громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, за умови, що середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж 1,5 прожиткового мінімуму для сім'ї; 3) громадяни, які перебувають в складній життєвій ситуації в зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб

похилого віку, осіб з інвалідністю), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї; 4) внутрішньо переміщені особи.

Відділення адресної допомоги, виходячи з можливостей, наявної фінансової та матеріально-технічної бази, безоплатно забезпечує громадян, зазначених у п. 53 Переліку: 1) одягом, взуттям, іншими предметами першої потреби; 2) ліками, предметами медичного призначення; 3) предметами побутової гігієни; 4) продовольчими та промисловими товарами; 5) гарячими обідами тощо.

Відділення адресної допомоги має право організувати надання на платній та безоплатній основі швацьких, кравецьких, перукарських послуг, послуг з ремонту вікон, дверей, квартир (будинків), санвузлів, дахів, парканів, побутової техніки, радіоапаратури, холодильників, взуття, послуг із заготівлі та завезення палива, розпилювання дров тощо.

Якщо в ході обстеження матеріально-побутових умов громадян з числа осіб, зазначених у п. 53 Переліку, які мають право на обслуговування відділенням адресної допомоги, буде встановлено, що вони перенесли операцію, тривале захворювання, у зв'язку з чим перебували на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я і мають офіційне підтвердження пов'язаних з цими обставинами грошових витрат, натуральна чи грошова допомога надається їм за умови, що середньомісячний сукупний дохід їх сімей за останні шість календарних місяців, що передують місяцю звернення, не перевищує встановлених законом двох прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затвердженою спільним наказом Мінсоцполітики, Мінекономіки, Мінфіну, Держкомстату, Держсім'ямолоддю України від 15 листопада 2001 року № 486/202/524/455/3370.

Відділення адресної допомоги може організувати пункти прийому від громадян, підприємств, установ та організацій продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів першої потреби, побутової техніки, коштів, робіт та послуг для

задоволення потреб малозабезпечених громадян.

Відділення адресної допомоги здійснює обслуговування громадян за умови подання письмової заяви, довідки про склад сім'ї або зареєстрованих у житловому приміщенні/будинку осіб, довідки про доходи всіх членів сім'ї. За згодою громадянина складається акт обстеження його матеріально-побутових умов.

На кожну особу, що обслуговується відділенням, оформляється особова справа з переліку документів, що вказані в п. 60 Переліку.

15.2. Утримання дітей та непрацездатних осіб в інтернатних установах системи соціального захисту населення

Сьогодні в Україні функціонує 289 інтернатних установ системи соціального захисту населення і в них проживає понад 46 тис. чол., з яких 49 – це дитячі будинки-інтернати, а 240 – для дорослих осіб із інвалідністю або людей похилого віку. Їх мережа охоплює всі регіони України і складається з інтернатних установ різних типів. Їх діяльність регламентується підзаконними нормативно-правовими актами, які зараз інтенсивно оновлюються.

15.2.1. Утримання дітей з інвалідністю у дитячих будинках-інтернатах

Засади функціонування інтернатних установ регламентуються Типовим положенням про дитячий будинок-інтернат, затв. постановою КМУ від 14 грудня 2016 року № 978.

Типове положення визначає засади функціонування дитячих будинків-інтернатів. У Типовому положенні під терміном “дитячий будинок-інтернат” розуміється стаціонарна соціально-медична установа, призначена для тимчасового (до шести місяців) або постійного (понад шість місяців) перебування або проживання дітей з інвалідністю віком від 4 до 18 років та осіб з інвалідністю віком до 35 років (з порушеннями фізичного, інтелектуального розвитку та психічними розладами, які за

станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, освітніх послуг, комплексу реабілітаційних заходів і згідно з медичним висновком не мають протипоказань для перебування в зазначеній установі незалежно від наявності осіб, зобов'язаних згідно із законом їх утримувати. Він утворюється, реорганізується та ліквідується за рішенням місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Будинки-інтернати поділяються на: 1) будинки-інтернати (відділення) I профілю (змішані за статтю) для вихованців з легкою розумовою відсталістю та/або розладами психіки, що супроводжуються стійкими фізичними порушеннями опорно-рухового апарату, для яких самостійне пересування є значно ускладненим або неможливим; 2) будинки-інтернати (відділення) II профілю (розділені за статтю) для вихованців з помірною розумовою відсталістю та/або тяжкими розладами психіки, які потребують догляду, навчання та реабілітації, можуть самостійно пересуватися та себе обслуговувати; 3) будинки-інтернати (відділення) III профілю (розділені за статтю) для вихованців з тяжкою і глибокою розумовою відсталістю та/або стійкими розладами психіки, які потребують догляду, навчання та реабілітації, можуть самостійно пересуватися і частково себе обслуговувати; 4) будинки-інтернати (відділення) IV профілю (змішані за статтю) для вихованців з тяжкою і глибокою розумовою відсталістю та/або стійкими хронічними розладами психіки, які потребують паліативного догляду, навчання і реабілітації та для яких самостійне пересування є значно ускладненим або неможливим. Засновник може утворювати комплексний будинок-інтернат з поєднанням двох і більше профілів.

У будинку-інтернаті можуть діяти відповідно до типових положень, затверджених Мінсоцполітики України, такі відділення: 1) молодіжне відділення для підопічних; 2) відділення (групи) денного догляду; 3) відділення (групи) п'ятиденного стаціонарного догляду; 4) відділення (групи) транзитного перебування; 5) відділення (групи) підтриманого проживання; 6) відділення (групи) паліативного догляду.

Основними завданнями будинку-інтернату є: 1) забезпечення прав та інтересів, денної зайнятості, належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, залучення до життєдіяльності територіальної громади, реабілітації та надання медичної допомоги вихованцям/підопічним; 2) надання таких соціальних послуг, як стаціонарний догляд, соціальна реабілітація, представництво інтересів, соціально-психологічна реабілітація, а також у разі потреби денний догляд, паліативний догляд, підтримане проживання, консультування, соціальна профілактика, кризове та екстрене втручання; 3) проведення комплексу реабілітаційних заходів відповідно до індивідуального плану реабілітації, а також планових профілактичних, санітарно-протиепідемічних та оздоровчих заходів.

Індивідуальний план реабілітації вихованця/підопічного в будинку-інтернаті складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України.

Вихованці/підопічні будинку-інтернату відповідно до встановлених норм забезпечуються: а) житловою площею з усіма комунально-побутовими зручностями; б) одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем, засобами особистої гігієни та столовим посудом; в) раціональним не менше ніж чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним, з урахуванням віку і стану здоров'я вихованців/підопічних у межах натуральних норм харчування. Проміжки часу між прийманням їжі не повинні перевищувати чотирьох годин, останнє приймання їжі організовується за дві години до сну.

Вихованці/підопічні забезпечуються необхідними лікарськими засобами, технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення, спортивним інвентарем для оздоровлення, фізичної терапії та реабілітації, засобами навчання, виховання та корекції в порядку, установленому законодавством.

До будинку-інтернату приймаються діти з інвалідністю віком від 4 до 18 років та особи з інвалідністю віком до 35 років із порушеннями фізичного, інтелектуального розвитку та психічними розладами, які за станом здоров'я потребують

стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, освітніх послуг, комплексу реабілітаційних заходів згідно з медичним висновком, не мають протипоказань для перебування в будинку-інтернаті незалежно від наявності осіб, зобов'язаних згідно із законом їх утримувати. Профіль будинку-інтернату (відділення), влаштуванню до якого підлягає дитина з інвалідністю, визначається відповідним структурним підрозділом з питань соціального захисту населення на підставі висновків і рекомендацій лікарсько-консультативної комісії та психолого-медико-педагогічної консультації.

Влаштування дитини з інвалідністю до будинку-інтернату здійснюється згідно з путівкою, виданою структурним підрозділом з питань соціального захисту населення на підставі документів, зазначених у п. 25 Типового положення.

На підставі путівки, виданої структурним підрозділом з питань соціального захисту населення, видається наказ керівництва будинку-інтернату про зарахування дитини з інвалідністю/особи з інвалідністю до будинку-інтернату (на тимчасове, постійне перебування/проживання із зазначенням строку, денного догляду, п'ятиденного стаціонару).

На підставі результатів оцінки потреб вихованця/підопічного та індивідуальної програми реабілітації складається індивідуальний план надання соціальної послуги, в якому зазначаються заходи, які потрібно здійснити для надання такої послуги вихованцю/підопічному, відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки здійснення заходів, відповідальні за виконання і відділення, до якого влаштовується вихованець/підопічний (транзитне, підтримане проживання, паліативний догляд) (за наявності відділень в установі). У ході виконання індивідуального плану до нього вносяться дані щодо результатів моніторингу.

Виписка та відрахування вихованців/підопічних здійснюються відповідно до наказу керівництва будинку-інтернату за наявності однієї з таких підстав: 1) письмова заява батьків, опікунів/піклувальників, інших законних представників вихованців із зобов'язанням здійснення необхідного догляду; 2) особиста заява підопічного за наявності висновку комісії

лікарів-психіатрів про можливість самостійно задовольняти свої основні життєві потреби чи письмова заява опікуна/піклувальника, іншого законного представника підопічного, визнаного недієздатним або цивільна дієздатність якого обмежена, із зобов'язанням здійснення догляду за ним; 3) рішення медико-соціальної експертної комісії про втрату статусу особи з інвалідністю (для підопічних); 4) неповернення без погодження з керівництвом будинку-інтернату з поїздки до батьків, опікунів/піклувальників, інших законних представників, родичів, інших осіб після закінчення шестимісячного строку (у разі, коли причинами неповернення є рішення про це дієздатного підопічного, батьків, опікунів/піклувальників, інших законних представників вихованця/підопічного, підтверджене письмовою заявою); 5) закінчення строку перебування в будинку-інтернаті; 6) рішення суду; 7) смерть вихованця/підопічного або оголошення його померлим; 8) переведення вихованця/підопічного до іншого будинку-інтернату; 9) направлення на працевлаштування або навчання до іншого навчального закладу.

Показання та протипоказання для направлення до будинку-інтернату зазначені в п. 44–50 Типового положення.

Влаштування вихованців/підопічних до житлових кімнат здійснюється особою з числа працівників будинку-інтернату, до посадових обов'язків якої входить розміщення вихованців/підопічних у житлових кімнатах, з урахуванням побажань, індивідуальних особливостей, віку, діагнозу та основного захворювання вихованців/підопічних.

Власний одяг та інші речі вихованців/підопічних за їх особистим бажанням, бажанням батьків, опікунів/піклувальників, інших законних представників та за згодою вихованців/підопічних повертаються їм. Вихованці/підопічні мають право зберігати одяг поточного сезону, власну білизну, речі особистого вжитку, книги, ігри, іграшки, інвентар для занять, дидактичні матеріали тощо в житловій кімнаті, для чого керівництво будинку-інтернату створює належні умови, у тому числі надає окрему тумбочку, забезпечує полицками в шафі. Видача речей з камери схову

будинку-інтернату здійснюється з дозволу керівництва будинку-інтернату, письмового дозволу батьків, опікунів/піклувальників, інших законних представників, за усною заявою вихованців/підопічних або під час переведення чи вибуття вихованця/підопічного.

Для організації здійснення комплексу реабілітаційних заходів (зокрема педагогічних, психологічних і трудових) класи, навчально-виховні, реабілітаційні або трудові групи формуються з урахуванням індивідуальних програм реабілітації, можливостей вихованців/підопічних у складі не більш як вісім осіб. Навчально-виховний процес, що є складовою частиною реабілітації вихованців/підопічних, здійснюється відповідно до законодавства із застосуванням методів і форм навчання, які забезпечують набуття вихованцями/підопічними необхідних знань, умінь і навичок, корекцію психічних і фізичних порушень.

Тривалість сну вихованців/підопічних устанавлюється відповідно до наказу керівництва будинку-інтернату за рекомендацією лікаря. Тривалість нічного сну становить 8-10 годин, післяобіднього сну в групах вихованців дошкільного віку – 1,5-2 години.

Установлення факту смерті та організація поховання померлого вихованця-підопічного здійснюється за правилами, що встановлені п. 61-72 Типового положення.

15.2.2. Утримання підопічних у психоневрологічному інтернаті

Дані інтернатні установи діють на підставі Типового положення про психоневрологічний інтернат, затв. постановою КМУ від 14 грудня 2016 року № 957.

Психоневрологічний інтернат є стаціонарним інтернатним закладом для соціального захисту, що утворюється для тимчасового або постійного проживання/перебування осіб зі стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги,

соціальних послуг та комплексу реабілітаційних заходів і яким згідно з висновком лікарської комісії за участю лікаря-психіатра не протипоказане перебування в інтернаті. Він утворюється, реорганізується та ліквідується за рішенням місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Основними завданнями інтернату є: 1) забезпечення прав та інтересів підопічних, створення належних умов для проживання / перебування, соціально-побутового обслуговування, денної зайнятості (заняття творчістю, дозвілля, навчання, добровільна праця тощо) та надання медичної допомоги підопічним; 2) надання соціальних послуг підопічним (стаціонарний догляд, соціальна реабілітація, представництво інтересів); 3) проведення комплексу реабілітаційних заходів відповідно до індивідуального плану реабілітації, що складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики України.

Підопічні відповідно до встановлених норм забезпечуються: 1) приміщенням (житловими кімнатами) для проживання/перебування та усіма комунально-побутовими послугами; 2) предметами, матеріалами та інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом); 3) раціональним не менше ніж чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним, з урахуванням віку та стану здоров'я в межах натуральних норм харчування (проміжки часу між прийманням їжі не повинні перевищувати чотирьох годин, останнє приймання їжі здійснюється за дві години до сну); 4) лікарськими засобами, технічними та іншими засобами і виробами медичного призначення в порядку, установленому законодавством.

Адміністрація інтернату зобов'язана не менше ніж один раз на рік організувати огляд підопічних лікарсько-консультативною комісією за участю лікаря-психіатра з метою вирішення питань щодо доцільності їх подальшого перебування в інтернаті та необхідності встановлення чи припинення опіки або піклування над ними.

Адміністрація інтернату забезпечує проведення санітарно-гігієнічних, протиепідемічних, протипожежних заходів, а також заходів щодо надання якісних соціальних послуг, упровадження

нових форм і методів надання соціальних послуг підопічним.

До інтернату приймаються громадяни похилого віку та особи з інвалідністю віком старше 18 років зі стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, надання медичної допомоги, комплексу реабілітаційних послуг і яким згідно з висновком лікарсько-консультативної комісії за участю лікаря-психіатра не протипоказане перебування в інтернаті, незалежно від наявності осіб, зобов'язаних за законом їх утримувати, або опікунів та піклувальників.

Перелік необхідних документів для влаштування до психоневрологічного інтернату вказано в п. 17, 18 Типового положення.

За результатами визначення потреб підопічного складається індивідуальний план надання соціальних послуг, у якому зазначаються заходи щодо надання таких послуг, відомості про необхідні ресурси, періодичність і строки проведення таких заходів, особи, відповідальні за виконання, дані щодо результатів моніторингу надання соціальних послуг.

Під час влаштування до інтернату підопічні проходять санітарно-гігієнічну обробку зі зміною одягу та взуття і розміщуються в приймально-карантинному відділенні на 14 днів для подальшого спостереження, після чого переводяться на постійне чи тимчасове проживання до відповідних кімнат.

Відрахування підопічного з інтернату здійснюється в тижневий строк у разі: 1) подання письмової заяви підопічного чи письмової заяви опікуна або піклувальника із зобов'язанням здійснення необхідного догляду; 2) подання письмової заяви родичів про можливість утримувати підопічного і забезпечувати догляд за ним, письмової згоди опікуна або піклувальника (у разі його наявності) – для недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена; 3) закінчення строку перебування в інтернаті; 4) переведення до іншого інтернату; 5) неповернення без поважних причин та без погодження з адміністрацією інтернату з поїздки до родичів (опікуна або піклувальника) після закінчення шестимісячного строку (після з'ясування причин

неповернення); б) наявності відповідного рішення суду; 7) смерті підопічного або оголошення його померлим.

Медичними показаннями для направлення особи до інтернату є хронічні психічні розлади (в період ремісії). Медичними протипоказаннями для направлення особи до інтернату є: 1) гостра стадія психічних захворювань і хронічні психічні захворювання в стані загострення; 2) туберкульоз в активній стадії та гострі інфекційні захворювання; 3) заразні та невиліковні захворювання шкіри та волосся.

Для надання соціальних послуг у разі цілодобового проживання/перебування в інтернаті можуть утворюватися відділення (кімнати):

1) інтенсивного догляду – для підопічних, що мають важкі соматичні та неврологічні розлади, глибокий ступінь слабоумства, дезорієнтовані в місці, часі, навколишньому оточенні, не спроможні до самообслуговування, найпростіших трудових навичок і спілкування з іншими особами, мають потребу в повному медичному та побутовому догляді (для підопічних, не спроможних до самостійного пересування, забезпечується постільний режим нагляду, для інших – спостережний режим нагляду);

2) соціально-медичної корекції – для підопічних, що мають інтелектуальний дефект у поєднанні з вираженими розладами емоційно-вольової сфери, дезорганізацією цілеспрямованої діяльності та поведінки, але спроможні опанувати санітарно-гігієнічні навички, навички часткового самообслуговування, найпростіші трудові навички під час корекції їх поведінки персоналом (для основної частини підопічних забезпечується спостережний режим нагляду, для підопічних, що не мають грубих розладів поведінки та негативних потягів, – вільний режим нагляду);

3) соціальної реабілітації – для підопічних, що мають інтелектуальний дефект, який не перешкоджає опануванню нескладних професій і систематичному заняттю працею, не мають виражених емоційно-вольових порушень, спроможні до побутового самообслуговування, мають санітарно-гігієнічні

навички (для підопічних забезпечується спостережний або вільний режим нагляду);

4) підтриманого проживання – для підопічних, що мають високий рівень адаптації та автономної активності з можливим наступним установленням їм III групи інвалідності і трудовим влаштуванням (для підопічних забезпечується вільний режим нагляду);

5) паліативного/хоспісного догляду – для підопічних, яким встановлено діагноз невиліковного прогресуючого захворювання, з метою забезпечення їм максимально можливої якості життя шляхом розв'язання фізичних, психологічних і духовних проблем.

Поховання підопічних психоневрологічного інтернату здійснюється за правилами п. 42-53 Типового положення.

15.2.3. Утримання в інтернатних установах громадян похилого віку та осіб з інвалідністю

Правовою підставою діяльності цих установ є Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці, затв. наказом Мінпраці та соцполітики України від 29 грудня 2001 року № 549.

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці є стаціонарною соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, осіб з інвалідністю, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Він утворюється, реорганізовується та ліквідовується за рішенням відповідної облдержадміністрації. Підпорядковується будинок-інтернат структурному підрозділу з питань соціального захисту населення облдержадміністрації.

Основним завданням будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги громадянам

похилого віку та особам з інвалідністю, які потребують стороннього догляду і допомоги.

Мешканці будинку-інтернату забезпечуються відповідно до встановлених норм: 1) житлом, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; 2) раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі і дієтичним, з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, що проживають у будинку-інтернаті в межах натуральних норм харчування (проміжки часу між прийманням їжі не повинні бути більше ніж чотири години, останнє приймання їжі організовується за дві години до сну); 3) цілодобовим медичним обслуговуванням, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я; 4) слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та життєво-необхідними ліками відповідно до медичного висновку; 5) комунально-побутовим обслуговуванням (опалення, освітлення, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо); 6) організацією культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернат; 7) умовами, що сприяють адаптації громадян похилого віку, ветеранів війни, праці та осіб з інвалідністю у новому середовищі.

До будинку-інтернату приймаються на державне утримання особи похилого віку, які досягли пенсійного віку, та особи з інвалідністю I і II групи, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, яким згідно з медичним висновком не протипоказане перебування в будинку-інтернаті та які не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом. На позачергове влаштування до будинку-інтернату мають право ветерани війни та особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до I, II, III категорій згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Переважне право на влаштування до будинку-

інтернату мають ветерани згідно із Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», члени сімей загиблих військовослужбовців. Як виняток, до будинку-інтернату можуть прийматися особи похилого віку та особи з інвалідністю, які мають працездатних дітей або родичів, зобов'язаних відповідно до чинного законодавства їх утримувати, якщо вони з об'єктивних причин не можуть цього робити.

За наявності вільних місць до будинку-інтернату можуть прийматися особи, які мають працездатних дітей або родичів, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати, за умови стовідсоткового відшкодування будинку-інтернату витрат на їх утримання. Особам, які мають згідно з чинним законодавством України пільги і влаштовуються до будинку-інтернату на платній основі, розмір суми сплати за їх утримання розраховується з урахуванням наявних пільг. Для бажаючих громадян та осіб з інвалідністю за наявності вільних приміщень у будинку-інтернаті можуть утворюватися відокремлені від основного контингенту підопічних платні відділення, які працюють на основі госпрозрахунку. Особам з інвалідністю і пенсіонерам, які проживають у будинку-інтернаті на платній основі, пенсія виплачується в повному обсязі.

Громадяни похилого віку та особи з інвалідністю, ветерани війни і праці за наявності вільних місць у будинку-інтернаті можуть прийматися до будинку-інтернату на тимчасове проживання терміном від 1 до 6 місяців як на загальних підставах, так і на платній основі.

Прийняття до будинку-інтернату здійснюється за путівкою структурного підрозділу з питань соціального захисту населення облдержадміністрації, що видається на підставі документів, передбачених п. 3.8 Типового положення.

Якщо особи, які проживають у будинку-інтернаті, потребують стаціонарної медичної допомоги (санаторно-курортного лікування), вони направляються до відповідних лікувально-профілактичних або санаторно-курортних закладів.

Відрахування підопічного з будинку-інтернату здійснюється згідно з наказом по установі: 1) за особистою заявою

підопічного і на підставі довідки про наявність у нього житлової площі або письмової згоди родичів про можливість його утримувати і забезпечувати їх догляд; 2) при встановленні особам з інвалідністю I або II груп, які не досягли загальноновстановленого пенсійного віку, III групи інвалідності. Під час відрахування з будинку-інтернату підопічному видається закріплений за ним одяг, білизна і взуття за сезоном, документи, власні речі і цінності (ощадна книжка, акції, цінні папери та ін.), які зберігалися в будинку-інтернаті, а також довідка із зазначенням терміну перебування в даній установі.

15.3. Забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації

Відповідно до ст. 25 Закону України від 6 червня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» однією з форм реабілітаційних заходів є забезпечення осіб з обмеженими можливостями технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення. Основними підзаконними актами для забезпечення вказаних осіб цими засобами є:

– Порядок забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, затв. постановою КМУ від 5 квітня 2012 року № 321;

– Перелік технічних та інших засобів реабілітації для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, затв. як додаток до постанови КМУ від 5 квітня 2012 року № 321;

– Граничні ціни на технічні та інші засоби реабілітації для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, затв. наказом Мінсоцполітики України від 29 січня 2016 року № 59;

– Порядок взяття на облік особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації за їх фактичним місцем

проживання, перебування, затв. наказом Мінсоцполітики України від 23 вересня 2014 року № 683;

– Порядок призначення технічних засобів реабілітації відповідно до функціональних можливостей особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, постраждалих внаслідок антитерористичної операції, затв. наказом Мінсоцполітики України від 11 квітня 2017 року № 602;

– Про затвердження форм документів з обліку та забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації. Наказ Мінсоцполітики України від 4 липня 2012 року № 400;

– Положення про первинне та складне протезування та ортезування осіб з вадами опорно-рухового апарату, затв. наказом Мінпраці та соцполітики України від 22 вересня 2004 року № 234;

– Типове положення про спеціалізоване (реабілітаційне) відділення первинного і складного протезування та ортезування, затв. наказом Мінпраці та соцполітики України від 29 вересня 2015 року № 974;

– Перелік технічних та інших засобів реабілітації, виданих особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю та іншим окремим категоріям населення, що підлягають поверненню до структурних підрозділів соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (крім Києва та Севастополя) рад у разі смерті зазначених осіб та з інших причин, якщо строк їх експлуатації не закінчився, затв. наказом Мінсоцполітики України від 18 лютого 2015 року № 186;

– Порядок повернення та списання технічних та інших засобів реабілітації, затв. наказом Мінсоцполітики України від 18 лютого 2015 року № 186;

– Типове положення про пункти прокату технічних та інших засобів реабілітації, затв. наказом Мінсоцполітики України від 28 вересня 2015 року № 964;

– Про затвердження форми звітності № 7 «Звіт про забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації» та інструкції щодо її заповнення. Наказ Мінсоцполітики України від 31 березня 2015 року № 351;

– Порядок подання заявки на виготовлення технічних засобів реабілітації за індивідуальним замовленням, затв. наказом Мінсоцполітики України 1 серпня 2014 року № 518;

– Порядок взаємодії Міністерства соціальної політики України та Фонду соціального захисту інвалідів із забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації, затв. наказом Мінсоцполітики України від 8 жовтня 2014 року № 739;

– Перелік технічних та інших засобів реабілітації, їх класифікаційних шифрів та відповідних їм хвороб за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я, затв. спільним наказом Мінсоцполітики та МОЗ України від 30 вересня 2014 року № 708/685.

15.3.1. Порядок реалізації права на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації

Порядок забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення визначає механізм: а) безоплатного забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації; б) безготівкового перерахування коштів підприємствам, що виконали індивідуальні заявки осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення на виготовлення технічних та інших засобів реабілітації, надання послуг з їх ремонту.

Дія Порядку не поширюється на осіб, інвалідність яких пов'язана з трудовим каліцтвом, що настало внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного

захворювання.

До технічних та інших засобів реабілітації, якими забезпечуються особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та інші окремі категорії населення через відповідні структурні підрозділи районного рівня, належать: 1) протезно-ортопедичні вироби, в тому числі ортопедичне взуття; 2) спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; 3) засоби для пересування; 4) допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; 5) меблі та оснащення; 6) спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією.

Зазначеними засобами забезпечуються:

– особи з інвалідністю та діти з інвалідністю (забезпечуються технічними та іншими засобами реабілітації відповідно до індивідуальної програми реабілітації. Зазначеними засобами (крім засобів для пересування) забезпечуються також діти віком до 18 років з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату);

– ветерани військової служби, ветерани органів внутрішніх справ і ветерани державної пожежної охорони (забезпечуються протезно-ортопедичними виробами);

– жінки (після мастектомії, секторальної резекції молочної залози, квадрантектomії та із вродженими вадами молочних залоз забезпечуються протезами молочних залоз, післяопераційними протезами, ліфами для їх кріплення, спеціальними ліфами для кріплення протезів молочних залоз для занять фізичною культурою і плаванням, ортезами на верхні кінцівки, зокрема компресійними рукавами);

– особи похилого віку (забезпечуються протезами верхніх та нижніх кінцівок, спеціальними засобами для самообслуговування та догляду, які є обов'язковими для застосування в разі забезпечення такими протезами);

– військовослужбовці та працівники силових структур, що брали участь в АТО (забезпечуються технічними та іншими засобами реабілітації незалежно від установаження їм інвалідності на підставі рішень військово-лікарських комісій чи висновків лікарсько-консультативних комісій лікувально-

профілактичних закладів).

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, інші особи забезпечуються технічними та іншими засобами реабілітації без права їх продажу, дарування і передачі протягом строку, на який видається такий засіб.

Медичні показання до забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації визначають для: 1) осіб з інвалідністю – медико-соціальні експертні комісії з оформленням індивідуальної програми; 2) дітей з інвалідністю та інших осіб, за виключенням постраждалих внаслідок антитерористичної операції, яким не встановлено інвалідність, – лікарсько-консультативні комісії лікувально-профілактичних закладів або клініки Українського науково-дослідного інституту протезування, протезобудування та відновлення працездатності з оформленням відповідного висновку; 3) осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які досягли шестирічного віку (для забезпечення кріслами колісними з електричним приводом для пересування в приміщенні); дітей з інвалідністю з 14 років (для забезпечення кріслами колісними для пересування поза межами приміщення) – обласні МСЕК з оформленням відповідного медичного висновку; 4) постраждалих унаслідок антитерористичної операції, яким не встановлено інвалідність, – військово-лікарські комісії з оформленням відповідного рішення чи ЛКК з оформленням відповідного висновку.

Підставою для забезпечення осіб з інвалідністю по слуху та дітей з інвалідністю по слуху мобільними телефонами є висновок відповідно МСЕК або ЛКК, що підтверджує інвалідність по слуху.

Особи з інвалідністю по слуху та діти з інвалідністю по слуху віком від 7 років забезпечуються мобільними телефонами для письмового спілкування. Для осіб з інвалідністю по слуху старше 60 років мобільні телефони повинні бути обладнані викликом “SOS”.

Особи з інвалідністю I і II групи по зору та діти з інвалідністю по зору віком від 14 років забезпечуються годинниками (електронними – діти віком від 6 років),

аудіоплеєрами.

Особи з інвалідністю I групи по зору та діти з інвалідністю по зору віком від 6 років забезпечуються палицями тактильними.

Підставою для забезпечення осіб з інвалідністю по зору та дітей з інвалідністю по зору засобами реабілітації, є висновок відповідно до МСЕК або ЛКК, що підтверджує інвалідність по зору.

Ліжками з ручним регулюванням або з електричним приводом та протипролежневими матрацами забезпечуються особи з інвалідністю, постраждалі внаслідок антитерористичної операції та діти з інвалідністю з числа постійно лежачих, що підтверджується відповідним записом в індивідуальній програмі чи висновком ЛКК, рішенням ВЛК. Особи з інвалідністю, постраждалі внаслідок антитерористичної операції та діти з інвалідністю (з числа постійно лежачих), які забезпечуються протипролежневими матрацами, не забезпечуються протипролежневими подушками.

Першочергово забезпечуються технічними та іншими засобами реабілітації діти з інвалідністю, позачергово – особи з інвалідністю, постраждалі внаслідок антитерористичної операції та жінки після мастектомії, секторальної резекції молочної залози, квадрантектomie, з уродженими вадами молочних залоз у разі первинного протезування.

Особи з інвалідністю, постраждалі внаслідок антитерористичної операції, та діти з інвалідністю пріоритетно забезпечуються взуттям на протези нижніх кінцівок, взуттям на ортези (апарати, татори) нижніх кінцівок та ортопедичним взуттям при таких патологіях нижніх кінцівок: 1) різко виражена деформація стопи – варусна, вальгусна (з (або без) розпластаністю переднього відділу стопи, відхиленням першого пальця III-IV ступеня), наявність молоткоподібних пальців; 2) різниця в довжині нижніх кінцівок більш як 3 сантиметри – для дорослих, більш як 2 сантиметри – для дітей; 3) слоновість, набряки внаслідок хронічного лімфостазу нижніх кінцівок, гігантизм (за умови наявності перевищення співвідношення обхвату в пучковій частині стопи (перетин 0,72/0,68) над

довжиною стопи (L) більш як 20 міліметрів та перевищення параметрів обхвату гомілки більш як 400 міліметрів – для взуття для дітей та більш як 500 міліметрів – для взуття для дорослих); 4) вроджена клишоногість і плосковальгусна установка стоп у дітей II-III ступеня; 5) неврологічні захворювання, що призводять до деформації стоп та суглобів усіх видів деформації; 6) облітеруючий ендартеріт (атеросклероз) однієї або двох ніг III ступеня за наявності трофічних виразок; 7) ампутація стопи за Лісфранком, Шопаром, Горанжо; 8) різниця в довжині стоп (2 сантиметри і більше); 9) деформація стопи, що потребує виготовлення взуття на індивідуальному ортопедичному копилі (за гіпсовим зліпком або ортопедичному копилі, припасованому до індивідуальних вимог пацієнта); 10) падаюча стопа.

15.3.2. Облік осіб, що мають право на безоплатне забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації

Облік проводиться відповідно до п. 15-27 Порядку та окремого Порядку, що був затверджений наказом Мінсоцполітики України від 23 вересня 2014 року № 683.

Облік осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб, які мають право на безоплатне забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, ведуть органи соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання осіб.

Для взяття на облік особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа або їх законні представники подають органу соціального захисту населення заяву за формою, затвердженою Мінсоцполітики України.

Разом із заявою про взяття на облік пред'являються такі документи особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи: 1) паспорт або свідоцтво про народження (для дітей віком до 14 років); 2) висновок МСЕК про встановлення інвалідності для осіб з інвалідністю (для дітей з інвалідністю – висновок ЛКК) у разі, коли особа вперше звертається до органів

соціального захисту населення або змінюється група і причина інвалідності; 3) індивідуальна програма (для особи з інвалідністю та дитини з інвалідністю) або висновок ЛКК (для інших осіб, осіб з інвалідністю, група інвалідності яких установлена до 1 січня 2007 р. як безстрокова або строк дії якої не закінчився), містить показання для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації (індивідуальна програма не пред'являється особами з інвалідністю для забезпечення спеціальними засобами для орієнтування, спілкування та обміну інформацією у випадках, передбачених пп. 8-10 Порядку); 4) рішення ВЛК чи висновок ЛКК для постраждалих внаслідок антитерористичної операції, яким не встановлено інвалідність; 5) довідка з органів внутрішніх справ про невчинення кримінальних правопорушень (для постраждалих внаслідок антитерористичної операції з числа мирних громадян, які проживали в районах проведення антитерористичної операції та яким не встановлено інвалідність); 6) висновок експерта за результатами судово-медичної експертизи (для постраждалих внаслідок антитерористичної операції з числа мирних громадян, які проживали в районах проведення антитерористичної операції та яким не встановлено інвалідність); 7) довідка, що підтверджує місце проживання/перебування безпосередньо в районах проведення антитерористичної операції, видана уповноваженим органом за місцем проживання (для постраждалих внаслідок антитерористичної операції з числа мирних громадян, які проживали в районах проведення антитерористичної операції та яким не встановлено інвалідність); 8) витяг з наказу командира військової частини (начальника територіального підрозділу) або довідка про обставини травми (поранення, контузії, каліцтва), видана командиром військової частини (начальником територіального підрозділу), з відомостями про участь в антитерористичній операції (для військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, Держприкордонслужби України, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців та працівників МВС України, Управління державної охорони

України, Держспецзв'язку України, інших, утворених відповідно до законів військових формувань, яким не встановлено інвалідність); 9) довідка з місця роботи (для працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися та безпосередньо брали участь в антитерористичній операції в районах її проведення, яким не встановлено інвалідність); 10) довідка з місця роботи, служби або навчання особи з інвалідністю та іншої особи (для осіб, які працюють, служать, навчаються); 11) посвідчення про взяття на облік (для бездомних осіб); 12) копія документа, що засвідчує реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, у якому зазначено реєстраційний номер облікової картки платника податків, або копія сторінки паспорта громадянина України з відміткою про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта (для осіб, які через релігійні переконання відмовились від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку в паспорті); 13) довідка про реєстрацію місця проживання для дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, віком до 16 років, та осіб, паспорти яких не містять відомостей про реєстрацію місця проживання (крім бездомних осіб); 14) посвідчення, яке підтверджує право особи на пільги (для ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і ветеранів державної пожежної охорони).

Законний представник особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи подає документи, що підтверджують його особу та повноваження.

Для взяття на облік осіб з інвалідністю по зору, слуху з числа членів УТОС, УТОГ до органу соціального захисту населення із зазначеними документами та копією членського квитка за бажанням особи з інвалідністю може звернутися керівник первинної організації відповідного товариства, який повинен мати при собі документи, що підтверджують його особу та повноваження.

Якщо в особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи, які переселилися з тимчасово окупованої території чи

районів проведення антитерористичної операції, або їх законних представників відсутні документи, передбачені п. 16 Порядку, орган соціального захисту населення перевіряє дані про особу з інвалідністю, дитину з інвалідністю, іншу особу в банку даних, а за відсутності їх у банку даних сприяє в отриманні зазначених документів за місцем фактичного проживання (перебування): 1) висновку МСЕК про встановлення інвалідності для осіб з інвалідністю (для дітей з інвалідністю – висновок ЛКК) та індивідуальної програми – у відповідних закладах охорони здоров'я; 2) копії документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, – у відповідних контролюючих органах.

Орган соціального захисту населення на підставі документів, зазначених у п. 16 Порядку: 1) формує особову справу особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи щодо забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; 2) заповнює картку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації за формою, затвердженою Мінсоцполітики України; 3) вносить особисті дані особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи до банку даних; 4) видає особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю, іншій особі роздруковане направлення на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації в разі, коли: а) особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа або їх законний представник вперше звернувся щодо забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; б) особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа або їх законний представник письмово звернувся щодо зміни підприємства, на якому йому було видано попередній технічний та інший засоби реабілітації; 5) формує електронне направлення в банку даних (у разі повторного забезпечення особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи технічними та іншими засобами реабілітації) з урахуванням строків їх експлуатації та медичних висновків за два місяці до закінчення зазначеного строку; б) інформує осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб та їх законних представників про підприємства, до яких вони можуть звернутися з питань

забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації.

Підприємство в місячний строк з дня формування електронного направлення оформляє замовлення на виготовлення технічних та інших засобів реабілітації.

Направлення, видані органами соціального захисту населення особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, іншим особам з ампутаційними куксами, вродженими вадами типу ампутаційних кукс або вкорочення кінцівок, жінкам після мастектомії, секторальної резекції молочної залози, квадрантектomieю та з уродженими вадами молочних залоз, діють довічно незалежно від строку, визначеного індивідуальною програмою, висновком МСЕК або ЛКК, рішенням ВЛК.

Днем звернення за технічними та іншими засобами реабілітації вважається дата надходження заяви про взяття на облік разом з документами, зазначеними в п. 16 Порядку, про що робиться запис у журналі реєстрації.

У разі повторного медичного обстеження осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб МСЕК, ЛКК, ВЛК надсилають у триденний строк органам соціального захисту населення індивідуальну програму та/або висновок, рішення, що містять показання для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації. Органи соціального захисту населення вносять у триденний строк після надходження індивідуальної програми та/або висновку МСЕК, ЛКК, рішення ВЛК до банку даних інформацію про показання для забезпечення особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи технічними та іншими засобами реабілітації. Особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа або їх законний представник за бажанням особисто подає індивідуальну програму та/або висновок МСЕК, ЛКК, рішення ВЛК органу соціального захисту населення.

Особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа знімаються з обліку в разі: 1) відміни відповідних медичних показань для забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; 2) зняття інвалідності та втрати права на пільги; 3) виїзду на постійне місце проживання за кордон; 4) смерті.

У разі смерті особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю,

іншої особи виданий безоплатно технічний або інший засіб реабілітації, строк експлуатації якого не закінчився, повертається органу соціального захисту населення або сервісному центру із забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації та технічного обслуговування таких засобів членами сім'ї померлої особи з інвалідністю чи іншої особи. Перелік технічних та інших засобів реабілітації, що підлягають поверненню, та порядок їх повернення затверджує Мінсоцполітики України.

15.3.3. Забезпечення осіб з обмеженими можливостями індивідуальними засобами реабілітації

До цих засобів реабілітації належать:

- протезні вироби (включаючи протезно-ортопедичні вироби (ортези, протези), ортопедичне взуття);
- спеціальні засоби для самообслуговування та догляду (допоміжні засоби для особистого догляду та захисту: наколінники, налокітники, рукавиці на протез, чохли для кукс верхніх та нижніх кінцівок, вкладиші із силіконової або селевої композиції для кукс верхніх та нижніх кінцівок, подушки протипролежневі та інші).

Особа звертається до підприємства із заявою про забезпечення її індивідуальним засобом реабілітації. Якщо вона вперше звертається, то необхідне ще направлення органу соцзахисту.

Підприємство незалежно від місця проживання особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи оформляє замовлення на виготовлення індивідуального засобу реабілітації. Замовлення затверджується керівником підприємства або уповноваженою ним особою. Підприємство за зверненням особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи або їх законного представника на підставі електронного направлення оформляє замовлення на виготовлення індивідуальних засобів реабілітації на два місяці раніше закінчення строку їх експлуатації. Передача замовлення для виробництва

відповідного засобу здійснюється після обов'язкового уточнення антропометричних даних особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи, яке проводиться не пізніше ніж за 30 днів до такої передачі. Підприємство оформляє замовлення і картку протезування за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, у яких зазначаються: 1) шифр протезно-ортопедичного виробу; 2) антропометричні дані; 3) результати примірки; 4) дата видачі виробу та його вартість. Оформлене замовлення і картка протезування, підписані лікарем та інспектором з обліку замовлень або іншою особою, уповноваженою керівником підприємства, зберігаються протягом п'яти років з дня зняття з обліку особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи, після чого підлягають знищенню. Оформлення замовлення за місцем фактичного проживання осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб здійснюється в разі потреби спеціалістами медико-технічної бригади підприємства за графіком, погодженим з республіканським органом виконавчої влади з питань соціального захисту населення Автономної Республіки Крим, органами соціального захисту населення.

Шифр індивідуального засобу реабілітації та функціональні можливості особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи визначає лікар підприємства або клініки УкрНДІпротезування в замовленні і картці протезування на підставі переліку діагнозів відповідно до кваліфікаційних шифрів технічних та інших засобів реабілітації. Виправлення в замовленні та картці протезування, що стосуються діагнозу, конструкції індивідуального засобу реабілітації та антропометричних даних може зробити лікар підприємства або клініки УкрНДІпротезування, після чого вони затверджуються керівником підприємства або уповноваженою ним особою. Порядок визначення функціональних можливостей особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи затверджується Мінсоцполітики України за погодженням з МОЗ України.

Первинне і складне протезування та ортезування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб здійснюється відповідно до Положення про первинне і складне протезування та ортезування осіб з вадами опорно-рухового апарату,

затвердженого Мінсоцполітики України. Первинне і складне протезування та ортезування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб здійснюється переважно в стаціонарному (реабілітаційному) відділенні підприємства або в клініці УкрНДІпротезування на підставі індивідуального плану реабілітації, визначеного лікарем підприємства або такої клініки.

Строк виготовлення індивідуальних засобів реабілітації становить: 1) протезів верхніх та нижніх кінцівок, ортезів шарнірних на верхні та нижні кінцівки, ортезів на хребет (з різних видів матеріалів, крім текстильних), корсетів та ортопедичного взуття – до 20 робочих днів; 2) протезно-ортопедичних виробів (обтураторів, ортезів із текстильних матеріалів) та ортопедичного взуття умовного позначення 1, 11 за функціональним призначенням – до 10 робочих днів. Строк виготовлення індивідуальних засобів реабілітації обчислюється з дня початку їх виготовлення і включає час безпосереднього виготовлення без урахування часу, необхідного для примірки та протягом якого замовник не з'являвся на примірку. До кожного індивідуального засобу реабілітації підприємство видає інструкцію з експлуатації і талон на гарантійний ремонт.

Діти з інвалідністю та діти віком до 18 років забезпечуються протезно-ортопедичними виробами в міру виростання, що підтверджується довідкою ЛКК про зміну антропометричних даних (за винятком ортопедичного взуття).

15.3.4. Забезпечення осіб з обмеженими можливостями допоміжними технічними та іншими засобами реабілітації

У цю групу засобів реабілітації входять:

- засоби для пересування (крісла колісні);
- допоміжні засоби для особистої гігієни: крісла-стілець, сидіння на унітаз, сидіння-надставки на унітаз, щипці для туалетного паперу, стілець, табурети, сидіння для ванни та душу, східці, підставки для ванни, умивальники);
- допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення

та підйому (палиці, милиці, ходуни, поручні);

– меблі та оснащення (столи, меблі для сидіння, ліжка, матраци протипролежневі, перила та поручні, брусся, опори);

– спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією (магнітофони, диктофони, годинники, мобільні телефони для письмового спілкування).

З метою забезпечення засобами для одягання та роздягання, допоміжними засобами для особистої гігієни, допоміжними засобами для особистої рухомості, переміщення та підйому, засобами для пересування, меблями, оснащенням, спеціальними засобами для орієнтування, спілкування та обміну інформацією особа з інвалідністю, постраждала внаслідок антитерористичної операції, дитина з інвалідністю або їх законний представник звертаються особисто, через засоби поштового зв'язку або засобами електронної пошти до підприємства, сервісного центру або органу соціального захисту населення за зареєстрованим місцем їх проживання чи за місцем фактичного проживання, перебування для оформлення заявки на забезпечення технічними засобами реабілітації за формою, установленою Мінсоцполітики України.

У разі коли особа з інвалідністю, постраждала внаслідок антитерористичної операції, дитина з інвалідністю не можуть користуватися технічними засобами реабілітації серійного виробництва, що підтверджено індивідуальною програмою, а для постраждалих внаслідок антитерористичної операції, яким не встановлено інвалідність, – рішенням ВЛК або висновком ЛКК, орган соціального захисту населення подає заявку на виготовлення таких засобів за індивідуальним замовленням в установленому Мінсоцполітики України порядку.

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, постраждали внаслідок антитерористичної операції забезпечуються одним виробом на вибір таких видів: 1) допоміжними засобами для особистої гігієни: а) кріслом-стільцем; сидінням на унітаз; сидінням-надставкою на унітаз; б) сидінням для ванни; сидінням для душу; табуретом; стільцем; в) східцями; східцями з поручнем; підставкою до ванни; 2) засобами для ходіння,

керуваними однією рукою, – палицею; палицею з трьома або більше ніжками; милицями ліктьовими; милицями з опорою на передпліччя; милицями паховими; 3) засобами для ходіння, керуваними обома руками, – ходунками-рамками; ходунками на колесах; ходунками-стільцями; ходунками-столами; 4) меблями: а) столом-партою, стійкою-партою, столом робочим; б) табуретом, стільцем; 5) оснащенням – руків'ям (поручнем прямим, кутовим, відкидним, поворотним).

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, постраждали внаслідок антитерористичної операції, можуть бути забезпечені базовими моделями технічних засобів реабілітації на мінімальний строк, передбачений переліком, або моделями підвищеної надійності та функціональності на максимальний строк, передбачений переліком.

Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, постраждали внаслідок антитерористичної операції забезпечуються кріслами колісними таких видів: 1) кріслом-каталкою; 2) низькоактивним кріслом колісним; 3) середньоактивним кріслом колісним; 4) активним кріслом колісним; 5) багатофункціональним кріслом колісним; 6) кріслом колісним з електроприводом; 7) електроскутером; 8) дорожнім кріслом колісним; 9) дошкою для пересування (коляскою малогабаритною); 10) триколісним велосипедом.

Порядок призначення технічних засобів реабілітації відповідно до функціональних можливостей особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, постраждалого внаслідок антитерористичної операції затверджується Мінсоцполітики України за погодженням з МОЗ України. Технічні засоби реабілітації видаються разом з інструкцією з експлуатації і талоном на гарантійний ремонт такого засобу. Особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, постраждали внаслідок антитерористичної операції забезпечуються двома кріслами колісними на вибір – базовими та/або моделями підвищеної надійності та функціональності (при цьому видається не більш як одне крісло з електричним приводом), перелік яких визначається Мінсоцполітики України. У разі забезпечення

одним кріслом колісним таке крісло видається на мінімальний строк, передбачений переліком, двома кріслами колісними – на максимальний строк, передбачений переліком. Особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок антитерористичної операції, які виявили бажання отримати крісло колісне, яке не відноситься до їх функціональних можливостей, таке крісло видається на максимальний строк, передбачений переліком. Діти з інвалідністю забезпечуються кріслами колісними в разі зміни антропометричних даних, що підтверджується довідкою ЛКК.

Особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю видається направлення на забезпечення дорожнім кріслом колісним з електричним приводом у разі відсутності в користуванні автомобіля, отриманого через органи соціального захисту населення. У разі видачі особі з інвалідністю автомобіля органом соціального захисту населення дорожнє крісло колісне з електричним приводом, строк експлуатації якого не закінчився, повертається такому органу. У разі коли автомобіль видано органом соціального захисту населення безоплатно або на пільгових умовах сім'ї, що складається з двох і більше осіб з інвалідністю, одна з осіб з інвалідністю, у тому числі дитина з інвалідністю, повертає дорожнє крісло колісне з електричним приводом органу соціального захисту населення.

Для заміни технічного засобу реабілітації після закінчення строку його експлуатації або дострокової заміни особа з інвалідністю, постраждала внаслідок антитерористичної операції, дитина з інвалідністю або їх законний представник подають органу соціального захисту населення заявку за формою, затвердженою Мінсоцполітики України.

15.3.5. Ремонт і дострокова заміна технічних засобів реабілітації

Особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа можуть бути тимчасово забезпечені технічними та іншими засобами реабілітації, виготовленими за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету, з числа тих, що повернуті

згідно з п. 26 Порядку, на період виготовлення замовленого засобу або проведення ремонту виданого. Ремонт технічних та інших засобів реабілітації проводиться підприємствами, сервісними центрами за заявою особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи, їх законного представника або за зверненням органу соціального захисту населення на підставі заяви особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи або їх законного представника.

Технічні та інші засоби реабілітації, видані особі з інвалідністю, дитині з інвалідністю, іншій особі, можуть бути достроково замінені на підставі: 1) акта про недоцільність проведення їх ремонту, складеного підприємством, територіальним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів, республіканським органом виконавчої влади з питань соціального захисту населення Автономної Республіки Крим, структурним підрозділом соціального захисту населення обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації (для протезно-ортопедичних виробів) або підприємством, сервісним центром із залученням фахівців органів соціального захисту населення (для технічних засобів реабілітації); 2) довідки про викрадення; 3) довідки ЛКК, висновку МСЕК, індивідуальної програми або висновку лікувально-профілактичного закладу про зміну антропометричних даних; 4) медичних показань, що підтверджуються висновком МСЕК, індивідуальною програмою або ЛКК, рішенням ВЛК. Недоцільним вважається ремонт технічних та інших засобів реабілітації, якщо сукупна вартість ремонту становить більш як 70 відсотків граничної ціни засобу, установлені Мінсоцполітики України на відповідний рік.

У разі зміни антропометричних даних, зокрема розміру кукси особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, іншої особи, які користуються протезом модульного типу, підприємство замінює приймальну гільзу (куксоприймач) на підставі висновку комісії підприємства з обов'язковим внесенням відповідної інформації до банку даних та картки протезування. Під час проведення первинного протезування після формування кукси здійснюється заміна приймальної гільзи (куксоприймача) у

строк, визначений комісією підприємства або лікарем клініки УкрНДІпротезування. У разі потреби здійснюється заміна комплектувальних виробів на підставі висновку комісії підприємства або лікаря клініки УкрНДІпротезування з обов'язковим внесенням відповідної інформації до банку даних та картки протезування. У разі заміни комплектувальних виробів під час проведення первинного протезування та післягарантійного ремонту протезного виробу строк експлуатації виробу продовжується на гарантійний строк заміненних вузлів (для протезів гомілки – стопа, для протезів стегна – стопа та механізм колінний) з обов'язковим внесенням підприємством, яке здійснило такий ремонт, відповідної інформації до банку даних та картки протезування.

Особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа мають право на безоплатний гарантійний та післягарантійний ремонт. Ремонт технічного та іншого засобу реабілітації, гарантійний строк експлуатації якого не закінчився, проводиться сервісним центром, підприємством за рахунок коштів підприємства-виробника (постачальника). Післягарантійний ремонт проводиться підприємствами, сервісними центрами за рахунок коштів державного бюджету. Зазначеному ремонту підлягають технічний та інші засоби реабілітації, у яких закінчився гарантійний строк експлуатації або зберігання. У разі отримання особою з інвалідністю, дитиною з інвалідністю, іншою особою або їх законними представниками нового технічного та іншого засобів реабілітації післягарантійний ремонт раніше виданого засобу за рахунок коштів державного бюджету не проводиться. Якщо особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, інша особа або їх законний представник відмовилися від забезпечення новим технічним та іншим засобом реабілітації, післягарантійний ремонт раніше виданого засобу проводиться за рахунок коштів державного бюджету.

15.3.6. Оплата виготовлення технічних та інших засобів реабілітації та їх ремонту

Забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю,

інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації здійснюється в межах відповідних бюджетних призначень, передбачених Мінсоцполітики України в державному бюджеті. Мінсоцполітики України спрямовує бюджетні кошти Фонду соціального захисту інвалідів з метою перерахування їх підприємствам, що виконали індивідуальні заявки осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб на виготовлення технічних та інших засобів реабілітації і надання послуг з їх післягарантійного ремонту.

Перерахування бюджетних коштів здійснюється на підставі актів приймання-передачі робіт (надання послуг), до яких додається витяг з реєстру про видані особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, іншим особам технічні та інші засоби реабілітації за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, а також на підставі рахунка підприємства на оплату, в якому зазначаються витрати, пов'язані з виготовленням індивідуального засобу реабілітації, його демонтажем, крім вартості комплектувальних виробів і матеріалів, що можуть бути повторно використані, та інших документів, зазначених у п. 36 Порядку.

Мінсоцполітики України має право проводити огляд виданих технічних та інших засобів реабілітації, якими забезпечені особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, інші особи, в порядку, визначеному Міністерством. Порядок включення та ведення реєстру технічних та інших засобів реабілітації, комплектувальних виробів до них затверджується Мінсоцполітики України. Порядок взаємодії Мінсоцполітики України та Фонду соціального захисту інвалідів із забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб технічними та іншими засобами реабілітації затверджує зазначене Міністерство.

Мінсоцполітики України визначає обсяги бюджетних коштів за напрямками їх використання для виготовлення протезно-ортопедичних виробів, протезів молочної залози, ортопедичного взуття, засобів для пересування, спеціальних засобів для орієнтування, спілкування та обміну інформацією, засобів реабілітації (засобів для одягання та роздягання, допоміжних

засобів для особистої гігієни, допоміжних засобів для особистої рухомості, переміщення та підйому, меблів та оснащення), надання послуг з післягарантійного ремонту технічних та інших засобів реабілітації в межах загального обсягу зазначених коштів, а також пріоритетні напрями використання бюджетних коштів.

Відповідно до рішення Мінсоцполітики України може передбачатися попередня оплата на строк не більше ніж три місяці для виконання індивідуальних заявок осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, інших осіб на виготовлення технічних та інших засобів реабілітації і надання послуг з їх післягарантійного ремонту.

15.4. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями

Основні нормативні акти:

- ст. 38 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;
- ст. 26, 28 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»;
- ст. 6, 11-1 Закону України «Про гуманітарну допомогу»;
- постанова КМУ від 19 липня 2006 року № 999 «Про затвердження порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями»;
- п. 12 Положення «Про медико-соціальну експертизу», затв. постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317;
- п. 20 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затв. постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317;
- Перелік медичних показань на право одержання особами з інвалідністю автомобілів з ручним керуванням, затв. наказом МОЗ від 23 січня 1995 року № 13.

15.4.1. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями як вид соціального обслуговування

Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 квітня 2001 року № 2344-III «Про автомобільний транспорт» автомобіль – колісний транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії, має не менше чотирьох коліс, призначений для руху безрейковими дорогами і використовується для перевезення людей та (чи) вантажів, буксирування транспортних засобів, виконання спеціальних робіт. Автомобіль легковий – автомобіль, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів з кількістю місць для сидіння не більше ніж 9 з місцем водія включно.

Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями – це вид соціального обслуговування, що полягає в наданні автомобілів точно визначеним категоріям осіб з інвалідністю безоплатно чи на пільгових умовах в користування на певний строк з метою їх соціальної реабілітації та ведення активного способу життя.

Основними ознаками цього виду обслуговування є:

- автомобілі надаються безоплатно чи на пільгових умовах з оплатою 7 чи 30 відсотків його вартості;
- джерелом фінансування виступають кошти державного чи місцевих бюджетів, а також кошти Фонду соціального страхування України;
- право на отримання автомобіля має обмежена кількість осіб, що точно окреслена нормативними актами;
- автомобілі надаються не у власність, а в користування без права продажу, дарування, передачі іншій особі;
- рішення про надання автомобіля приймається на обласному рівні;
- можливість після закінчення терміну експлуатації передачі автомобіля особі з інвалідністю або при певних умовах членам її сім'ї;
- низька гарантованість права на забезпечення особи з інвалідністю автомобілем (надання автомобіля в багатьох випадках через тривалий час після набуття вказаного права,

існування позачергового та першочергового забезпечення автомобілями тощо);

– ремонт і технічне обслуговування автомобіля покладається на особу з інвалідністю з незначною компенсацією понесених витрат;

– висновок про наявність в особи з інвалідністю медичних показань для забезпечення автомобілем і наявність або відсутність протипоказань до керування ним робиться МСЕК не нижче обласного рівня.

Правовідносини виникають з приводу надання безоплатно чи на пільгових умовах автомобіля (об'єкт матеріального правовідношення).

Основним суб'єктом надання соціального обслуговування (автомобіля) є структурний підрозділ соціального захисту населення облдержадміністрації та прирівняні до нього органи або відповідний виконавчий орган Фонду соціального страхування України.

Отримувачами соціального обслуговування можуть бути: 1) особа з інвалідністю старше 18 років; 2) дитина з інвалідністю віком від 5 до 18 років; 3) законні представники недієздатних осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю; 4) члени сімей осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю.

Змістом правовідносин є права і обов'язки надавачів і отримувачів соціального обслуговування (забезпеченням автомобілем) та їх фактична поведінка.

Підставою виникнення правовідносин виступають певні юридичні факти, які підтверджуються висновком облМСЕК або статусом особи з інвалідністю, заявою особи з інвалідністю чи її законного представника, переліком документів, зазначених у п. 34 Порядку.

Забезпечення осіб з інвалідністю за місцем реєстрації здійснюється структурними підрозділами соціального захисту населення облдержадміністрацій.

Фінансування витрат, пов'язаних з отриманням автомобілів та підготовку до їх експлуатації, здійснюється за рахунок коштів, передбачених на цю мету в державному бюджеті, та інших незаборонених законодавством джерел. Мінсоцполітики

України передбачені на ці цілі кошти перераховує на відповідний рахунок Фонду соціального захисту інвалідів.

Закупівля робіт і послуг з виготовлення і поставки автомобілів за рахунок державних коштів здійснюється Фондом соціального захисту інвалідів.

Особа з інвалідністю чи її законний представник отримує автомобіль на десятирічний строк без права продажу, дарування, передачі (в тому числі за довіреністю) іншій особі. Після закінчення цього строку особа з інвалідністю може далі користуватися автомобілем до одержання нового або повернути його структурному підрозділу облдержадміністрації.

Підприємство-постачальник через дилерську мережу здійснює підготовку автомобілів до експлуатації і видає їх особам з інвалідністю згідно з наказом структурного підрозділу соцзахисту населення про розподіл автомобілів та забезпечення ними осіб з інвалідністю.

15.4.2. Умови забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями

Забезпечення громадян автомобілями на пільгових умовах (безоплатно чи з оплатою 7 або 30 відсотків їх вартості) можливе при дотриманні умов, які чітко окреслені в Порядку.

Перш за все з осіб з інвалідністю виділяють тих, які забезпечуються автомобілем без урахування медичних показань. Відповідно до ч. 2 п. 3 Порядку незалежно від медичних показань мають право на забезпечення автомобілями: а) особи з інвалідністю I та II групи з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких установлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, а також громадяни, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї (категорія 1); б) особи з інвалідністю внаслідок війни I групи по зору або без обох рук; в) особи з інвалідністю з куксами обох ніг і рук.

Далі виділяють тих осіб з інвалідністю, у яких за висновком

облМСЕК є медичні показання для забезпечення автомобілем. Перелік медичних показань для забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями затверджується МОЗ України (див. наказ від 23 січня 1995 року № 13). Їх огляд в облМСЕК передбачений у п. 21-24-1 Порядку.

Не мають права на забезпечення автомобілем діти з інвалідністю до досягнення ними п'ятирічного віку, а також особи, які перебувають на повному держаному утриманні або в місцях позбавлення волі.

Узяття на облік (п. 34-40 Порядку) для одержання автомобіля є складним юридичним фактом, що визначає право особи з інвалідністю на пільгове отримання автомобіля. Офіційне взяття на облік є підтвердженням юридичного права на одержання автомобіля і певним етапом у реалізації цього права.

Черговість забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями:

– позачергово (підп. 1 п. 25 Порядку) за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем: а) особи з інвалідністю внаслідок війни; б) особи з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин з числа колишніх малолітніх (яким на момент ув'язнення не виповнилося 14 років) в'язнів концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання; в) сім'ї з двома і більше особами з інвалідністю, які забезпечуються автомобілями згідно з п. 9 Порядку; г) особи з інвалідністю II групи з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, а також громадян, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї (категорія 1); д) особи з інвалідністю з ампутацією обох ніг, якщо вони постійно працюють або навчаються;

– позачергово (підп. 2 п. 25 Порядку) незалежно від наявності медичних показань для забезпечення автомобілем: а) особи з інвалідністю I групи з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, а також

громадян, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї (категорія 1); б) особи з інвалідністю внаслідок війни І групи по зору або без обох рук; в) особи з інвалідністю з куксами обох ніг і рук;

– першочергово (п. 25 Порядку) з осіб, зазначених у пункті 25 Порядку, забезпечуються автомобілями особи з інвалідністю, які відповідно до ст. 11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» належать до осіб, що мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та особи з інвалідністю внаслідок війни з числа осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях під час Великої Вітчизняної війни та війни з Японією (за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем);

– у порядку загальної черговості автомобілями забезпечуються: 1) особи з інвалідністю II групи з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, а також громадян, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї (категорія 1), за відсутності медичних показань для забезпечення автомобілем; 2) інші особи з інвалідністю, які мають відповідні медичні показання.

Категорії осіб з інвалідністю, які забезпечуються безоплатно автомобілями з ручним і звичайним керуванням, вказані в п. 29 Порядку, а на пільгових умовах з оплатою 7 чи 30 відсотків їх вартості – у п. 30 та 31 Порядку.

Особа, яка має право на отримання автомобіля безоплатно чи на пільгових умовах, може це право реалізувати при наявності такого фактичного складу: 1) волевиявлення особи; 2) наявність висновку обласної чи прирівняної до неї МСЕК або документа, що підтверджує певний статус особи з інвалідністю; 3) наявність посвідчення водія (в особи, що буде керувати автомобілем); 4) дотримання строку експлуатації автомобіля при повторному його отриманні; 5) належність її до відповідної

категорії осіб з інвалідністю; б) включення особи у відповідну чергу з наступним її дотриманням; 7) прийняття рішення про виділення особі автомобіля (наказ структурного підрозділу); 8) здача старої машини при забезпеченні особи новим автомобілем.

15.4.3. Порядок забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями

Порядок 2006 року передбачає два порядки забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями безоплатно чи на пільгових умовах: виконавчими органами Фонду соціального страхування України та структурними підрозділами соціального захисту населення облдержадміністрацій.

Первісно документи готує структурний підрозділ соцзахисту населення райдержадміністрації. Заява за формою, установленною Мінсоцполітики України, разом з документами, що вказані в п. 34 Порядку, реєструється в спеціальному журналі. Після реєстрації заяви в день звернення видається особі направлення до лікувально-профілактичного закладу для проходження медичного огляду та направлення на МСЕК (якщо заява надійшла поштою, то направлення особі надсилається в трьохденний строк). Одночасно надсилається запит до відповідного підрозділу МВС для отримання відомостей про реєстрацію на ім'я особи з інвалідністю, його законного представника автомобіля протягом останніх 7 років перед узяттям на облік і за час перебування на обліку (ч. 3 п. 5 Порядку).

Після проходження особою з інвалідністю медичного огляду лікувально-профілактичний заклад у п'ятиденний строк надсилає до облМСЕК направлення (форма № 088/о) і витяг з медичної картки амбулаторного (стаціонарного) хворого та в обов'язковому порядку повідомляє про це орган соцзахисту населення (ч. 3 п. 34 Порядку).

Отримавши це повідомлення, районний орган соцзахисту населення надсилає документи особи з інвалідністю разом із заявою до обласного органу соцзахисту населення, де заява

разом з документами реєструється в журналі, форма якого затверджується Мінсоцполітики України, і приймає відповідне рішення, яке в письмовій формі надсилається районному органу соцзахисту та особі з інвалідністю. Пронумеровані та пронумеровані журнали обліку підлягають зберіганню протягом 75 років.

Відповідно до п. 4 Порядку розподіл автомобілів, придбаних для осіб з інвалідністю за рахунок коштів, зазначених у п. 2 і 18 Порядку, здійснюється відповідно структурними підрозділами соціального захисту населення і управліннями виконавчої дирекції в такому співвідношенні: 1) 50 відсотків – особам, що мають право на першочергове забезпечення автомобілями; 2) 30 відсотків – особам, що мають право на позачергове забезпечення автомобілями; 3) 20 відсотків – особам усіх інших категорій, що забезпечуються автомобілями в порядку загальної черги. У разі відсутності на обліку для забезпечення автомобілями осіб з інвалідністю, зазначених у підп. 1, автомобілі розподіляються серед осіб з інвалідністю, зазначених у підп. 2 і 3, у співвідношенні відповідно 60 і 40 відсотків. Рішення про розподіл автомобілів та забезпечення ними осіб з інвалідністю затверджуються наказами структурних підрозділів соціального захисту населення, а в разі придбання автомобілів за рахунок коштів Фонду соціального страхування – наказами управлінь виконавчої дирекції.

Згідно з ч. 3 ст. 35 Порядку облік осіб з інвалідністю ведеться в розрізі таких категорій за окремою нумерацією: 1) особи з інвалідністю з правом на першочергове забезпечення; 2) особи з інвалідністю з правом на позачергове забезпечення; 3) особи з інвалідністю з правом на забезпечення в порядку загальної черги.

На кожну особу з інвалідністю, взяту на облік згідно з Порядком, оформлюється особова справа, в якій містяться: 1) заява особи з інвалідністю, законного представника недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, складена за формою, що затверджується Мінсоцполітики України; 2) висновок облМСЕК (ЦМСЕК, КрМСЕК) про

наявність медичних показань для забезпечення автомобілем; 3) документ структурного підрозділу соціального захисту населення або управління виконавчої дирекції про раніше отриманий автомобіль, а також довідка про здачу його підприємству, що здійснює заготівлю та переробку металобрухту; розпорядження структурного підрозділу соціального захисту населення про призначення грошової компенсації витрат на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобіля або на транспортне обслуговування (у разі її призначення), складене за формою, що затверджується Мінсоцполітики України, чи розпорядження управління виконавчої дирекції – для осіб з інвалідністю внаслідок трудового каліцтва; 4) документи, зазначені в п. 34 Порядку; 5) довідка, видана відповідним підрозділом МВС про відсутність у особи з інвалідністю транспортного засобу.

Повідомлення про забезпечення особи з інвалідністю автомобілем, форма якого затверджується Мінсоцполітики України, надсилається структурним підрозділом соціального захисту населення органу соціального захисту населення, а копія додається до особової справи.

Особа з інвалідністю чи її законний представник отримують автомобіль особисто. На них же оформляються реєстраційні документи на автомобіль.

15.4.4. Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, визнаних гуманітарною допомогою

Товари, що завозяться із-за кордону, обкладаються: 1) ввізним митом; 2) акцизним збором; 3) утилізаційним збором; 4) ПДВ; 5) збором у Пенсійний фонд України; 6) збором за першу реєстрацію транспортного засобу в сервісному центрі МВС. Якщо автомобіль визнано гуманітарною допомогою, то особа, яка претендує на нього, звільняється від сплати цих платежів.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про гуманітарну допомогу» гуманітарною допомогою можуть бути визнані легкові автомобілі, які на момент ввезення на митну територію

України були вперше зареєстровані не пізніше ніж вісім років тому, з об'ємом двигуна не більш як 1800 куб. см.

Процедура оформлення автомобіля, визнаного як гуманітарна допомога:

– за кордоном оформляються такі документи: 1) письмова пропозиція донора про надання структурному підрозділу соціального захисту населення облдержадміністрації автомобіля (марка, рік виготовлення, об'єм двигуна, номер кузова) для забезпечення ним конкретної особи з інвалідністю як гуманітарною допомогою; 2) дарчий лист, оформлений на офіційному нотаріальному бланку відповідної держави, що оформляється на структурний підрозділ соцзахисту населення облдержадміністрації з визначенням автомобіля (марка, рік виготовлення, об'єм двигуна, номер кузова), який передається як гуманітарна допомога, та прізвище, ім'я та по батькові особи з інвалідністю, якій дарується автомобіль; 3) довідка про зняття з обліку автомобіля в державі, де його подарували; 4) договір купівлі-продажу автомобіля особою, що його дарує або інші документи, які підтверджують право власності на автомобіль;

– структурний підрозділ облдержадміністрації дає згоду на оформлення автомобіля як гуманітарну допомогу на конкретну особу з інвалідністю, що знаходиться в ньому на обліку;

– після перетину кордону автомобіль протягом 10 днів необхідно поставити під митний контроль, де він передається на відповідальне зберігання на митний склад (до 90 днів);

– на території України протягом 10 днів після перетину кордону необхідно оформити такі документи: 1) повна експертиза автомобіля (номер кузова, номер двигуна, тип двигуна, об'єм двигуна, справжність техпаспорта тощо); 2) сертифікат відповідності про комплексне дослідження транспортного засобу на ідентифікацію номерів; 3) довідка Укрбюро Інтерполу на підтвердження неналежності зазначеного автомобіля до банку даних Інтерполу щодо викрадених та оголошених у міжнародний розшук на території держав – членів Інтерполу; 4) переклад технічного паспорта та всіх документів, складених іноземною мовою, на українську мову;

– увесь пакет документів направляється до Мінсоцполітики України для визнання даного автомобіля гуманітарною допомогою;

– після позитивного вирішення питання в міністерстві (видається наказ) автомобіль розмитнюється в установленому законом порядку без сплати митних зборів, а пізніше від оподаткування та обов'язкових платежів до бюджету;

– після завершення процедури розмитнення в сервісному центрі МВС України видається технічний паспорт з поміткою «Без права продажу, дарування та передачі іншій особі»;

– дії особи з інвалідністю: 1) розшук особи за кордоном, що згодна подарувати автомобіль; 2) стати на облік на отримання автомобіля; 3) отримати погодження органу соцзахисту населення про те, що він не проти такого дарунку.

Органи соціального захисту не займаються підбором осіб, що будуть дарувати автомобілі (донорів), а лише допомагають особам з інвалідністю в оформленні необхідних для цього документів. У вказаних органів відсутні окремі черги на отримання автомобілів, визнаних гуманітарною допомогою. Такий автомобіль може отримати особа з інвалідністю, що знаходиться в будь-якій черзі.

Під даруванням може приховуватися купівля-продаж автомобіля і особа з інвалідністю у цьому випадку ризикує, адже автомобіль їй надається не у власність, а лише в користування з можливістю його вилучення.

Забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями, визнаними гуманітарною допомогою, здійснюється відповідно до пп. 41-43 Порядку.

Автомобіль, отриманий структурним підрозділом соціального захисту населення як гуманітарна допомога для конкретної особи з інвалідністю, яка перебуває на обліку, видається безоплатно такій особі з інвалідністю (за її згодою або за згодою законного представника недієздатної особи з інвалідністю), дитині з інвалідністю (за згодою її законного представника) незалежно від черговості на десятирічний строк, визначений з дати видачі, із зняттям з обліку. Автомобіль,

отриманий структурним підрозділом соціального захисту населення як гуманітарна допомога для конкретної особи з інвалідністю, яка перебуває на обліку, видається безоплатно такій особі з інвалідністю (за її згодою або за згодою законного представника недієздатної особи з інвалідністю), дитині з інвалідністю (за згодою її законного представника) незалежно від черговості на десятирічний строк, визначений з дати видачі, зі зняттям з обліку.

Автомобіль, яким особа з інвалідністю користувалась більше десяти років, за рішенням облдержадміністрації передається їй у власність. У випадку її смерті автомобіль передається у власність членам сім'ї чи спадкоємцям, а при відмові – передається органу соцзахисту.

15.4.5. Ремонт і технічне обслуговування автомобілів осіб з інвалідністю

Відповідно до п. 19 Порядку ремонт і технічне обслуговування отриманих особами з інвалідністю автомобілів здійснюється за рахунок їх власних коштів з подальшою компенсацією витрат відповідно до законодавства.

Ремонт – комплекс операцій щодо відновлення справності або роботоздатності виробів та відновлення ресурсів виробів чи їх складових частин. Розрізняється поточний та капітальний ремонт автомобіля. Витрати на капітальний ремонт автомобіля особі з інвалідністю не відшкодовуються.

Технічне обслуговування – комплекс операцій чи операція щодо підтримки роботоздатності або справності виробу під час використання за призначенням, зберігання та транспортування.

У даний час компенсація цих витрат здійснюється відповідно до постанови КМУ від 14 лютого 2007 року № 228 «Про порядок виплати та розміри грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування». Згідно з п. 2 цієї постанови з 1 січня 2014 року грошові компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів становлять 22 відсотки прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила

працевдатність, у розрахунку на місяць (на мотоколяску – 16 відсотків), на транспортне обслуговування – у розмірі 29 відсотків указанного прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працевдатність, у розрахунку на місяць. Цією постановою КМУ затверджено Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування.

Компенсуються не всі витрати, а фіксовані, і тому відсутня необхідність подавати докази реальних витрат (чеків тощо).

До речі, тільки для Героїв України в щомісячні виплати грошової компенсації включені витрати на автомобільне паливо з розрахунку 50 л високооктанового бензину на місяць, відповідно до діючих цін на паливо (за наявності особистого автотранспорту). Користувач – особа з інвалідністю – може претендувати десь на 15 л бензину на місяць.

Грошові компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування виплачуються особам з інвалідністю, законним представникам недієздатних осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, які відповідно до законодавства мають право на забезпечення автомобілями.

Компенсації призначаються особам з інвалідністю, що мають на них право, розпорядженням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення облдержадміністрації (ч. 2 п. 2 Порядку). Компенсації виплачуються структурними підрозділами райдержадміністрацій (ч. 2 п. 3 Порядку).

Особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, які перебувають в установах соціального обслуговування на повному державному утриманні, у місцях позбавлення волі, компенсації не виплачуються.

Компенсації виплачуються рівними частинами двічі на рік – у березні за перше та у вересні за друге півріччя поточного року з дня їх призначення. У разі смерті особи з інвалідністю та дитини з інвалідністю компенсації, не виплачені своєчасно з незалежних від особи з інвалідністю причин, виплачуються одному із членів її сім'ї (за згодою інших).

Компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів призначаються: 1) особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, які в установленому порядку забезпечені автомобілем; 2) особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, які мають право на забезпечення автомобілем, але не одержали його і користуються автомобілем, придбаним за власні кошти осіб з інвалідністю, законних представників недієздатних осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю; 3) особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, які були забезпечені в установленому порядку мотоколясками.

Для одержання компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів подаються: 1) заява; 2) технічний паспорт про реєстрацію автомобіля на ім'я особи з інвалідністю, законного представника дитини з інвалідністю; 3) копія посвідчення водія, завірена в установленому законодавством порядку; 4) висновок медико-соціальної експертної комісії або копія висновку МСЕК про встановлення відповідної групи інвалідності (для певних категорій осіб з інвалідністю); 5) копія посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілого від Чорнобильської катастрофи – для осіб, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, а також для громадян, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій та випробувань, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї (категорія 1).

У разі повернення особою з інвалідністю з будь-яких причин автомобіля структурному підрозділу соціального захисту населення (управлінню виконавчої дирекції) виплата компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобіля припиняється з наступного місяця після повернення. Компенсації, що вже виплачені, особою з інвалідністю не повертаються, а враховуються в подальшому під час виплати компенсації на транспортне обслуговування.

Компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобіля, одержаного безоплатно чи на пільгових умовах на десятирічний строк його експлуатації, призначаються на підставі заяви та всіх необхідних документів, що додаються до неї.

Датою призначення компенсації в разі, коли автомобіль зареєстровано в уповноваженому органі МВС, є дата подання заяви. Незареєстрований автомобіль підлягає обов'язковій реєстрації у встановленому порядку і право на призначення компенсації настає з дати такої реєстрації.

Компенсація на транспортне обслуговування призначається особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, які: 1) перебувають на обліку для безоплатного забезпечення автомобілями; 2) перебувають на обліку для пільгового забезпечення автомобілями. Якщо особи з інвалідністю та діти з інвалідністю, які перебувають на обліку для безоплатного або пільгового забезпечення автомобілями, отримали їх, виплата компенсації на транспортне обслуговування припиняється і виплачуються компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів. У період, за який виплачена компенсація на транспортне обслуговування, переплачена сума враховується в подальшому під час виплати компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів; 3) мають право на забезпечення автомобілем, але за власним бажанням відмовилися від нього і бажають одержувати компенсацію. У цьому разі компенсація на транспортне обслуговування за бажанням зазначених осіб призначається на весь період інвалідності, установлений МСЕК (для дітей з інвалідністю – лікувально-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів); 4) мають право на безоплатне забезпечення автомобілем, але не одержали його в зв'язку з протипоказаннями до керування ним, або мають право на пільгове забезпечення автомобілем (за 7 відсотків вартості), але не одержали його в зв'язку з відсутністю можливості передати члену сім'ї право на керування автомобілем; 5) мають право на забезпечення автомобілем (за 30 відсотків вартості), але не одержали його в зв'язку з протипоказаннями до керування ним.

Підставою для призначення особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю компенсації на транспортне обслуговування є висновок Кримської – в Автономній Республіці Крим, обласної, центральної міської (у м. Києві та Севастополі) МСЕК про наявність у осіб з інвалідністю медичних показань для

забезпечення їх автомобілем і заява особи з інвалідністю, законного представника дитини з інвалідністю.

15.5. Забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян

Правовою основою для функціонування цього виду соціального обслуговування є:

– Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (ч. 6 ст. 38);

– Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 29);

– Закон України від 15 грудня 2015 року 922-VIII «Про публічні закупівлі» ;

– Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2026-III «Про курорти» (ст. 1, 4, 5, 20-22);

– Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських рад. Постанова КМУ від 22 лютого 2006 року № 187;

– Про внесення змін до Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських рад. Постанова КМУ від 24 лютого 2016 року № 140;

– Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування. Постанова КМУ від 7 лютого 2007 року № 150;

– Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах

сфери управління Міністерства соціальної політики. Постанова КМУ від 13 березня 2002 року № 324;

– Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування. Наказ Мінсоцполітики України від 27 березня 2017 року № 475 (періодично оновлюється);

– Про затвердження форм документів з організації лікування осіб пільгових категорій для забезпечення їх санаторно-курортною путівкою структурними підрозділами соціального захисту населення. Наказ Мінсоцполітики України від 14 липня 2015 року № 729;

– Про затвердження клінічних протоколів санаторно-курортного лікування в санаторно-курортних закладах (крім туберкульозного профілю) для дорослого населення. Наказ МОЗ України від 6 лютого 2008 року № 56;

– Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, що використовується в закладах охорони здоров'я незалежно від форм власності та підпорядкування. Наказ МОЗ України від 14 лютого 2012 року № 110 (п. 1.20);

– Про встановлення граничної вартості путівки (ліжко-дня) у 2017 році. Наказ Мінсоцполітики України від 6 квітня 2017 року № 575 (видається щорічно);

– Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення деяких категорій осіб з інвалідністю санаторно-курортним лікуванням, та внесенням змін до порядків, затверджених постановами КМУ від 22 лютого 2006 року № 187 і від 31 березня 2015 року № 200. Постанова КМУ від 1 березня 2017 року № 110;

– Перелік базових послуг, що входять до вартості санаторно-курортної путівки для осіб з інвалідністю, учасників бойових дій, учасників війни, які мають право на пільги відповідно до Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в

Україні» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», затв. наказом Мінсоцполітики України від 24 травня 2017 року № 868;

– Перелік базових послуг, що входять до вартості санаторно-курортної путівки для дітей з інвалідністю, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою в супроводі одного з батьків або особи, що їх замінює, затв. наказом Мінсоцполітики України від 24 травня 2017 року № 868;

– Порядок виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян, затв. постановою КМУ від 17 червня 2004 року № 785.

15.5.1. Забезпечення санаторно-курортними путівками як вид соціального обслуговування

Курорт – освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні. За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти державного та місцевого значення. До курортів державного значення належать природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До курортів місцевого значення належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Медичний профіль (спеціалізація) курортів визначається з урахуванням властивостей природних лікувальних ресурсів. За своєю спеціалізацією курорти поділяються на курорти загального призначення та спеціалізовані курорти для лікування конкретних захворювань. Медичний профіль (спеціалізація) курортів установлюється МОЗ України.

Організація лікування на курортах спрямовується на забезпечення громадян природними лікувальними ресурсами і здійснюється відповідно до науково обґрунтованих методик, що розробляються для кожного виду (типу) природних лікувальних ресурсів і затверджуються МОЗ України. Направлення хворих на лікування в санаторно-курортні заклади, незалежно від їх форми власності і відомчого підпорядкування, проводиться відповідно до медичних показань. Організація обслуговування на курортах здійснюється санаторно-курортними закладами різних форм власності, створеними в установленому законодавством України порядку, і спрямовується на забезпечення умов для повноцінного лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань шляхом прийняття громадянами лікувальних процедур, а також забезпечення належних умов їх проживання, харчування, одержання культурно-побутових послуг.

Санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів. Санаторно-курортні заклади створюються в порядку, передбаченому ст. 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я та іншими нормативно-правовими актами. Перелік видів санаторно-курортних закладів затверджується МОЗ України. Напрями спеціалізації санаторно-курортних закладів визначаються МОЗ України з урахуванням лікувальних властивостей природних лікувальних ресурсів курортів. Типове положення про санаторно-курортний заклад затверджується Кабінетом Міністрів України.

Санаторно-курортні заклади діють відповідно до Загального положення про санаторно-курортний заклад, що було затверджене постановою КМУ від 11 липня 2001 року № 805.

Для лікування хворих вузького профілю створюються спеціалізовані санаторно-курортні заклади (санаторії). Санаторії створюються для лікування захворювань органів кровообігу, травлення, обміну речовин, хвороб нервової системи, опорно-рухового апарату, органів дихання нетуберкульозного характеру, жіночої статевої сфери, шкіри, нирок, сечовивідних

шляхів тощо. У структурі окремих санаторно-курортних закладів за наявності відповідної матеріально-технічної бази можуть утворюватися відділення для лікування хворих на бронхіальну астму, глаукому і цукровий діабет, з наслідками травм і захворювань спинного мозку, облітеруючими захворюваннями периферичних судин кінцівок, а також з деякими професійними захворюваннями (силікоз, вібраційна хвороба) тощо. Створюються санаторії для хворих на туберкульоз усіх вікових груп, спеціалізація яких залежить від форми, стадії та локалізації туберкульозного процесу. Оснащення санаторію лікувально-діагностичною апаратурою та комплектування медичними кадрами проводиться відповідно до медичного профілю санаторно-курортного закладу.

У санаторно-курортних закладах можуть утворюватися реабілітаційні відділення для хворих різного профілю. Реабілітаційні відділення також мають певну спеціалізацію: для лікування хворих, які перенесли інфаркт міокарда, страждають від нестабільної стенокардії, хронічних захворювань органів дихання, глаукоми на фоні цукрового діабету, для лікування осіб, які перенесли вірусні гепатити, мозкові інсульти, оперативні втручання на органах травлення, магістральних судинах серця, з наслідками опіків, патологією вагітності тощо.

Відповідно до підп. 1.4 Переліку закладів охорони здоров'я, затв. наказом МОЗ України від 28 жовтня 2002 року № 385, до санаторно-курортних закладів належать: 1) бальнеологічна лікарня (у т. ч. дитяча); 2) грязелікарня (у т. ч. дитяча); 3) дитячий оздоровчий центр; 4) курортна поліклініка; 5) міжнародний дитячий медичний центр; 6) санаторій (у т. ч. дитячий, однопрофільний, багатoproфільний, спеціалізований); 7) санаторій для дітей з батьками; 8) санаторій-профілакторій.

Забезпечення санаторно-курортними путівками здійснюють різні відомства. Наприклад, силові відомства забезпечують ними діючих та колишніх працівників відповідно до Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей, що був затверджений

постановою КМУ від 27 квітня 2011 року № 446.

Санаторно-курортне лікування – це медична допомога, що здійснюється з профілактичною, лікувальною або реабілітаційною метою із застосуванням природних лікувальних факторів в умовах перебування на курорті або лікувально-оздоровчій місцевості та в санаторно-курортних закладах.

Забезпечення санаторно-курортними путівками – це вид соціального обслуговування, що полягає у взятті на облік деяких категорій громадян та надання їм з дотриманням черговості санаторно-курортних путівок з метою відновлення та покращення їх стану здоров'я.

Предметом права соціального забезпечення не є санаторно-курортне лікування, а виявлення і взяття на облік відповідно до діючих норм осіб, що потребують такого лікування, та видача їм у межах наявних бюджетних асигнувань на відповідний календарний рік та з дотриманням черги безоплатно санаторно-курортних путівок і звітність про їх цільове використання. Сюди також відносяться грошові компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також компенсація витрат на проїзд до санаторію та назад.

15.5.2. Забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян відповідно до постанови КМУ від 22 лютого 2016 року № 187

Цей Порядок визначає механізм забезпечення структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських рад санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів відповідно до Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Дія цього Порядку не поширюється на осіб, яких визнано ветеранами відповідно до Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ

і деяких інших осіб та їх соціальний захист», та військовослужбовців і членів їх сімей та осіб, які отримують пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (крім військовослужбовців строкової служби з числа осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Районні структурні підрозділи з питань соціального захисту населення забезпечують за рахунок коштів державного бюджету безплатними путівками до санаторно-курортних закладів: а) осіб з інвалідністю усіх категорій за рахунок коштів, передбачених Мінсоцполітики України; б) ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про жертви нацистських переслідувань», за рахунок коштів місцевих бюджетів; в) ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про жертви нацистських переслідувань», та осіб з інвалідністю у санаторіях, що належать до сфери управління Мінсоцполітики України. Зазначені категорії осіб мають право вільного вибору санаторно-курортного закладу відповідного профілю лікування, безплатними путівками до якого вони забезпечуються.

Особи, які вказані в п. 3 і 4 Порядку, забезпечуються путівками за місцем проживання, роботи чи навчання або знаходження, а в певних випадках – органами охорони здоров'я.

Путівки видаються особам, зазначеним у п. 2 Порядку, відповідно до медичних рекомендацій з урахуванням пільг, передбачених законодавством для конкретної категорії осіб, в порядку черговості. Для одержання путівки подається заява та медична довідка закладу охорони здоров'я за формою № 070/о. Після закінчення строку дії зазначеної медичної довідки, але не рідше ніж один раз на три роки, подається нова медична довідка. У разі неподання такої довідки особа, яка понад три роки перебуває на обліку для забезпечення санаторно-курортною путівкою, знімається з обліку.

Термін та черговість забезпечення путівками:

– особи з інвалідністю внаслідок війни та особи з інвалідністю, зазначені в ст. 6-2 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань», забезпечуються путівками строком на 18-21 день позачергово щороку (із січня по грудень);

– особи з інвалідністю внаслідок війни з числа осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та війни 1945 року з імперіалістичною Японією, безоплатно забезпечуються санаторно-курортним лікуванням строком на 18-21 день першочергово з числа позачерговиків щороку (із січня до грудня);

– учасники бойових дій та особи, зазначені в ст. 6-1 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань», забезпечуються путівками строком на 18-21 день щороку (із січня по грудень);

– учасники бойових дій у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та війни 1945 року з імперіалістичною Японією, яким виповнилося 85 років і більше, забезпечуються путівками строком на 18-21 день позачергово щороку (із січня до грудня);

– учасники війни, особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та особи, зазначені в ст. 6-3 і 6-4 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань», забезпечуються путівками строком на 18-21 день один раз на два роки;

– особи з інвалідністю загального захворювання та особи з інвалідністю з дитинства забезпечуються путівками строком на 18-21 день у порядку черговості;

– особи з інвалідністю із захворюваннями нервової системи (з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку) забезпечуються путівками: 1) I і II групи – до санаторіїв (відділень) спінального профілю з лікуванням строком на 35 днів (відповідно до медичних рекомендацій) у порядку черговості; 2) III групи – до санаторіїв неврологічного профілю строком на 18-21 день (відповідно до медичних рекомендацій) у порядку черговості.

Особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, санаторно-курортна путівка чи путівка на відпочинок надається згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», в порядку, визначеному постановою КМУ від 27 березня 2013 року № 261. Оздоровлення осіб, постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції, забезпечується за рахунок коштів державного бюджету, що виділяються для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

У разі відмови особи від путівки складається відповідний акт за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, а зазначеною путівкою забезпечується інша особа в порядку черговості.

Компенсація за доплату, пов'язану з поліпшенням умов проживання в санаторії, та за продовження строку лікування не здійснюється.

Джерела фінансування вартості путівок, порядок укладення договорів та розрахунків за надані послуги вказані в п. 16-18 Порядку.

Інформація про чисельність осіб, узятих на облік для забезпечення путівками, подається до 15 вересня поточного року структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських рад Міністерству соціальної політики Автономної Республіки Крим, структурним підрозділам з питань соціального захисту населення обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, які до 30 вересня поточного року подають узагальнену інформацію Мінсоцполітики України. Інформація про чисельність осіб, зазначених у п. 2 цього Порядку, яких забезпечено путівками, подається щокварталу до 5 числа місяця, що настає за звітним періодом, районними структурними підрозділами з питань соціального захисту населення, які до 10 числа місяця, що настає за звітним періодом, подають узагальнену інформацію Мінсоцполітики України.

15.5.3. Забезпечення санаторно-курортними путівками постраждалих учасників антитерористичної операції

Забезпечення здійснюється відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням, затв. постановою КМУ від 31 березня 2015 року № 200.

Указаним Порядком визначається механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою “Заходи з психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням” на забезпечення санаторно-курортним лікуванням осіб, які постраждали під час проведення антитерористичної операції та яким установлено статус учасника бойових дій чи особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до п. 19 і 20 ч. 1 ст. 6 та п. 11-14 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Дія цього Порядку не поширюється на осіб, зазначених у Порядку, затв. постановою КМУ від 22 лютого 2006 року № 187 та в Порядку, затв. постановою КМУ від 27 квітня 2011 року № 446.

Районні структурні підрозділи з питань соціального захисту населення забезпечують осіб безоплатними путівками до санаторно-курортних закладів відповідно до Порядку згідно з медичними рекомендаціями в порядку черговості в міру надходження путівок: 1) учасників бойових дій – щороку строком на 18-21 день; 2) осіб з інвалідністю внаслідок війни – позачергово щороку строком на 18-21 день; 3) осіб з інвалідністю із захворюваннями нервової системи (з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку) – відповідно до медичних рекомендацій, з них: I та II груп – до санаторіїв (відділень) спінального профілю з лікуванням строком на 35 днів; III групи – до санаторіїв неврологічного профілю з

лікуванню строком на 18-21 день. У разі коли особа має право на забезпечення путівкою за кількома законами, їй надається право вибору в забезпеченні путівкою за одним із них.

Для одержання путівки особи повинні перебувати на обліку в органах соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання, а такі, що переселилися з тимчасово окупованої території чи районів проведення антитерористичної операції, – за фактичним місцем проживання відповідно до довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції.

Для взяття на облік особа чи її законний представник подає заяву, медичну довідку лікувальної установи за формою № 070/о, копію посвідчення учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни, копію військового квитка (за наявності) та копію документа, що підтверджує безпосереднє залучення особи до виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення.

Реєстрація заяв, облік учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни здійснюються окремо за кожною категорією за формами, установлені Мінсоцполітики України, а також окремо від інших категорій осіб (залежно від профілю захворювання, за яким особи направляються на санаторно-курортне лікування, в порядку черговості подання заяв). Особа, яка перебуває на обліку для забезпечення санаторно-курортним лікуванням в органах соціального захисту населення, але в поточному році одержала безоплатну путівку, знімається з обліку. Повторне взяття на облік проводиться на підставі копії (дубліката) медичної довідки лікувальної установи за формою 070/о, що додається до попередньої заяви, якщо строк дії зазначеної довідки не закінчився.

Путівками без лікування забезпечуються громадяни, що супроводжують осіб з інвалідністю I групи (за винятком осіб з інвалідністю з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку), яким за висновком лікувально-профілактичного закладу необхідна постійна стороння допомога. Якщо особа з інвалідністю I групи здатний обслуговувати себе

самостійно, видається відповідна довідка лікувально-профілактичного закладу. Особу з інвалідністю I групи не можуть супроводжувати особи з інвалідністю I групи та особи, які не досягли 18-річного віку. Громадянам, які супроводжують осіб з інвалідністю I та II груп до санаторіїв спінального профілю, путівки не видаються, а лише оплачується проїзд (двічі до санаторію і двічі в зворотному напрямку) у транспорті загального користування (залізничному та автомобільному) згідно з поданими проїзними квитками. У разі проїзду залізничним транспортом відшкодовується вартість квитка в плацкартному вагоні.

У разі відмови особи від путівки складається акт відмови від путівки за формою, затвердженою Мінсоцполітики України, а зазначеною путівкою забезпечується інша особа в порядку черговості.

Компенсація за доплату, пов'язану з поліпшенням умов проживання в санаторії, та за продовження строку лікування не здійснюється. Поділ путівки та передача її іншій особі забороняється.

Забезпечення путівками осіб здійснюється в межах виділених коштів пропорційно кількості осіб, узятих на облік для забезпечення санаторно-курортним лікуванням, згідно з договорами, укладеними органами соціального захисту населення з особами та санаторно-курортними закладами. Відшкодування здійснюється органами соціального захисту населення шляхом безготівкового перерахування коштів санаторно-курортним закладам за надані послуги відповідно до укладених договорів щодо забезпечення путівкою шляхом відшкодування її вартості та актів наданих послуг у розмірі встановленої граничної вартості путівки (ліжко-дня), а якщо вартість путівки нижча за граничну, – не більше від фактичної вартості путівки.

З метою забезпечення осіб путівками санаторно-курортний заклад подає органам соціального захисту населення: 1) підтвердження про наявність у нього ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики та присвоєння вищої або першої акредитаційної категорії; 2) гарантійний лист

про згоду на лікування за відповідним профілем осіб (із зазначенням дати заїзду щодо кожної особи) та про готовність до укладення угоди; 3) інформацію про умови проживання та харчування; 4) перелік процедур, що можуть надаватись особі за період санаторно-курортного лікування відповідно до медичних рекомендацій; 5) інформацію про вартість путівки.

Гранична вартість путівки (ліжко-дня) визначається щороку Мінсоцполітики України за пропозицією Служби та погодженням з Мінфіном України.

Перелік базових послуг, що надаються особам відповідно до медичних рекомендацій і входять до вартості путівки, затверджується Мінсоцполітики України.

Головним розпорядником бюджетних коштів є Мінсоцполітики України. Розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня є: 1) Служба (відповідальний виконавець бюджетної програми); 2) структурні підрозділи з питань соціального захисту населення; 3) органи соціального захисту населення.

Бюджетні кошти спрямовуються органами соціального захисту населення на: а) відшкодування санаторно-курортним закладам вартості путівки для осіб, зазначених у п. 2 Порядку; б) відшкодування санаторно-курортним закладам вартості путівки без лікування для громадян, що супроводжують осіб з інвалідністю I групи; в) оплату проїзду для громадян, що супроводжують осіб з інвалідністю з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку.

15.5.4. Виплата грошової компенсації деяким категоріям громадян вартості санаторно-курортного лікування або самостійного санаторно-курортного лікування

Людина через різні причини не може скористатись санаторно-курортною путівкою і зацікавлена в грошовій компенсації вартості санаторно-курортного лікування або, навпаки, самостійно знайшла санаторій, де пройшла курс лікування і просить відшкодувати понесені витрати на

лікування. Ці питання врегульовані двома постановами КМУ, якими були затверджені:

1) Порядок виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян (постанова КМУ від 17 червня 2004 року № 785);

2) Порядок виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування (постанова КМУ від 7 лютого 2007 року № 150).

На практиці використовують два розміри вартості санаторно-курортної путівки: ринкова, за якою закупаються послуги, і фіксована (без будь-якого економічного обґрунтування) для компенсації її вартості (без надання послуги). Ці розміри постійно встановлюються наказами Мінсоцполітики України і щорічно змінюються.

Наприклад, наказом від 6 квітня 2017 року № 575 «Про встановлення граничної вартості путівки (ліжко-дня) у 2017 році» була встановлена в 2017 році така гранична вартість путівки за надання послуг із санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян (у дужках вказана вартість за один день): 1) особам з інвалідністю внаслідок війни з числа постраждалих учасників АТО, особам з інвалідністю загального захворювання та з дитинства – 5250 (291,7) грн. без податку на додану вартість (18 днів); 2) особам з інвалідністю з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку – 18217 (520,5) грн. (35 днів) без податку на додану вартість; 3) учасникам бойових дій з числа постраждалих учасників АТО – 6300 (350,0) грн. (18 днів) з податком на додану вартість; 4) громадянам, що супроводжують осіб з інвалідністю I групи (за винятком осіб з інвалідністю з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку) – 4691 (260,6) грн. (18 днів) з податком на додану вартість. Крім того, наказом Мінсоцполітики України від 27 березня 2017 року № 475 була встановлена середня вартість санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування в сумі 440 грн. Якщо особа придбала путівку за 5250

грн., то вона може претендувати на компенсацію лише в сумі 440 грн., тобто 4810 грн. їй ніхто не відшкодуватиме. До уваги ще треба взяти, що відшкодовуються не всі 100% від 440 грн., а 75 чи 50 відсотків (постанова від 07.02.2007 р. № 150) або 100 чи 75 відсотків (постанова від 17.06.2004 р. № 785).

Відповідно п. 2 Порядку 2004 року право на грошову компенсацію замість санаторно-курортної путівки мають особи з інвалідністю внаслідок війни (ст. 7, 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») та особи з інвалідністю з числа колишніх малолітніх в'язнів концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання (ст. 6-2 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань») за місцем їх обліку один раз на 2 роки з дня звернення із заявою про виділення путівки або виплату грошової компенсації. Грошова компенсація виплачується в таких розмірах: особам з інвалідністю I і II груп – 100% середньої вартості путівки; особам з інвалідністю III групи – 75% середньої вартості путівки. Підставою для такої виплати є: 1) заява про виплату грошової компенсації; 2) посвідчення особи, що підтверджує її належність до відповідної категорії громадян; 3) облікові дані про одержання путівок та грошової компенсації.

Згідно з п. 4 Порядку 2004 року право на компенсацію вартості самостійного санаторно-курортного лікування мають: 1) учасники бойових дій (ст. 5, 6 п.3 ст. 12), учасники війни (ст. 8, 9, п. 3 ст. 14), особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ст. 10, п.3 ст. 15); 2) колишні неповнолітні в'язні концентраційних таборів, гетто, інших місць примусового тримання (п. 3 ст. 6-1), колишні в'язні концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання (п. 3 ст. 6-3), дружини (чоловіки) померлих жертв нацистських переслідувань (п. 3 ст. 6-4) Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; 3) ветерани праці (п.3 ст. 7 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»). Підставою для цієї виплати є такі документи: 1) заява про виплату компенсації; 2) документи

про сплату повної вартості санаторно-курортної путівки, про підтвердження проходження санаторно-курортного лікування або зворотній талон путівки строком лікування не менше 18 днів; 3) посвідчення особи, що підтверджує її належність до відповідної категорії громадян. Грошова компенсація виплачується через 2 роки після звернення із заявою про виділення путівки або виплату грошової компенсації.

Порядок 2007 року регулює ті ж правовідносини, але стосується всіх осіб з інвалідністю, що не вказані в Порядку 2004 року і компенсації виплачуються один раз на 3 роки (див. ст. 29 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»). Відповідно ч. 2 п. 1 Порядку його дія не поширюється на осіб, інвалідність яких пов'язана з наслідками Чорнобильської катастрофи, осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб з інвалідністю з числа колишніх малолітніх в'язнів та дітей з інвалідністю.

Контрольні запитання

1. Якими нормативними актами регламентується діяльність територіальних центрів соціального обслуговування?
2. Хто має право на отримання соціальних послуг в територіальному центрі?
3. Які структурні підрозділи можуть утворюватися в територіальному центрі?
4. Назвіть основні соціальні послуги, що надаються територіальними центрами соціального обслуговування.
5. На підставі яких документів надаються соціальні послуги в територіальному центрі соціального обслуговування?
6. У яких випадках припиняється надання соціальних послуг у структурних підрозділах територіального центру соціального обслуговування?
7. Назвіть типи інтернатних установ для дітей з інвалідністю.
8. Хто приймається в психоневрологічні інтернати?
9. Що слід розуміти під технічними та іншими засобами реабілітації?
10. Який порядок забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними технічними та іншими засобами реабілітації?
11. Реалізація особами з інвалідністю права на забезпечення їх автомобілями на пільгових умовах.
12. Умови і порядок забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями,

визнаних гуманітарною допомогою.

13. Охарактеризуйте забезпечення деяких категорій громадян санаторно-курортними путівками як вид соціального обслуговування.

14. Хто має право на пільгове забезпечення санаторно-курортними путівками?

15. Кому виплачується компенсація вартості санаторно-курортного лікування або самостійного санаторно-курортного лікування?

Теми рефератів

1. Правове регулювання надання соціальних послуг територіальними центрами соціального обслуговування.

2. Правове забезпечення соціальної роботи у відділенні соціальної допомоги вдома територіального центру соціального обслуговування.

3. Соціальні послуги, що надаються в інтернатних установах системи соціального захисту населення.

4. Забезпечення дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації.

5. Забезпечення осіб з інвалідністю індивідуальними засобами реабілітації.

6. Право на пільгове забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями та механізм його реалізації.

7. Механізм забезпечення осіб з інвалідністю санаторно-курортними путівками.

Нормативні акти та література

1. Типове положення про дитячий будинок-інтернат: Затверджено постановою Кабінетом Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 978 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 14.12.2016 № 978. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-п> .

2. Типове положення про психоневрологічний інтернат: Затверджено постановою Кабінетом Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 957 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 14.12.2016 № 957. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/957-2016-п> .

3. Порядок забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2012 року № 321 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 05.04.2012 № 321. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-п> .

4. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 29.12.2009 № 1417. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-п> .

5. Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова від 23.12.2015 № 1093. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1093-2015-п> .

6. Про порядок виплати та розміри грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2007 року № 228 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 14.02.2007 № 228. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-п> .

7. Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2007 року № 228 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 14.02.2007 № 228. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-п> .

8. Порядок забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 року № 999 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 19.07.2006 № 999. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-п> .

9. Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами сільських рад: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року № 187 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 22.02.2006 № 187. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-п> .

10. Типовий штатний норматив чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 12 липня 2016 року № 753 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Нормативи від 12.07.2016 № 753. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1078-16> .

11. Мінімальні норми забезпечення предметами, матеріалами та інвентарем громадян похилого віку, осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю в інтернатних установах та територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) системи соціального захисту населення: Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 19 серпня 2015 року № 857 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Норми від 19.08.2015 № 857. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1068-15> .

12. Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 26 грудня 2011 року № 568 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок від 26.12.2011 № 68. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0354-12> .

13. Типове положення про спеціальний будинок-інтернат: Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 09 листопада 2011 року № 432 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 09.11.2011 № 432. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1389-11> .

14. Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату: Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 02 квітня 2008 року № 173 [Електронний ресурс] // Мінпраці України; Наказ, Положення від 02.04.2008 № 173. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0675-08> .

15. Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці: Затверджено наказом Мінпраці та соцполітики України від 29 грудня 2001 року № 549 [Електронний ресурс] // Мінпраці України; Наказ, Положення від 29.12.2001 № 549. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0066-02> .

16. Ведмідь, Н. Методологічні основи типізації суб'єктів санаторно-курортної діяльності / Н. Ведмідь // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету: наук. журн. – 2012. – № 6. – С. 72-83.

17. Сташків, Б. І. Право соціального обслуговування: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 134-276.

Глава 16

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

16.1. Організація діяльності з надання соціальних послуг сім'ї, дітям та молоді

Відповідно до Положення про Міністерство соціальної політики України, затв. постановою КМУ від 17 червня 2015 року № 423, Мінсоцполітики України формує та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильства в сім'ї, протидії торгівлі людьми. Згідно з п. 4 Положення Мінсоцполітики України до покладених на нього завдань:

– організовує і проводить роботу із соціальної підтримки та надання соціальних послуг молодим сім'ям, сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– здійснює управління в сфері соціальної роботи із сім'ями, дітьми;

– організовує роботу з виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводження таких сімей (осіб), визначає порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;

– забезпечує функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування населення та банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних

батьків, батьків-вихователів;

– веде централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, а також облік іноземців та громадян України, які проживають за межами України, – кандидатів в усиновлювачі та дітей, усиновлених ними;

– надає в установленому порядку громадянам України, іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачі інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання;

– видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачі згоду на усиновлення дитини для подання до суду;

– проводить роботу із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контролює та координує діяльність служб у справах дітей; проводить координаційно-аналітичну роботу щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

– здійснює координацію та методологічне забезпечення діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також забезпечує дотримання вимог законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм улаштування дітей;

– сприяє розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування;

- організовує в межах повноважень, передбачених законом, оздоровлення і відпочинок дітей;

- здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності щодо виїзду груп дітей за кордон на оздоровлення і відпочинок, а також надає згоду на виїзд груп, до складу яких входять діти з різних регіонів України;

- проводить моніторинг та узагальнює результати здійснення заходів щодо оздоровлення і відпочинку дітей за кордоном;

- забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, координацію заходів, що здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, щодо організації оздоровлення і відпочинку дітей;

- створює та веде Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, сприяє розвитку мережі таких закладів;

- організовує в межах повноважень, передбачених законом, проведення державної атестації дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, надає їм відповідну методичну допомогу;

- координує діяльність уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування із запобігання насильству в сім'ї;

- узагальнює відомості про насильство в сім'ї, визначає потребу в утворенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї в регіонах;

- здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

- розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї;

- приймає і розглядає заяви та повідомлення про факти вчинення насильства в сім'ї і реальну загрозу його вчинення;

- направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до

спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Міністерство молоді та спорту України забезпечує формування та реалізує державну політику в молодіжній сфері. Воно розробляє разом з іншими органами виконавчої влади соціальні норми та нормативи щодо соціального становлення та розвитку молоді.

Згідно з п. 4 Положення про Національну поліцію, затв. постановою КМУ від 28 жовтня 2015 року № 877, Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- у межах компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

- вживає заходів із запобігання та припинення насильства в сім'ї;

- бере участь у межах повноважень, передбачених законом, у здійсненні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Визначення різних категорій дітей дано у ст. 1 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства». За загальним правилом особи віком до 18 років вважаються дітьми.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 лютого 1993 року № 2998 «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 35 років.

У багаточисельних нормативних актах дано визначення різних видів сім'ї, зокрема, і такі:

- сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа (ЗУ № 1768-III від 1 червня 2000 року);

- малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або

незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї (ЗУ № 1768-III від 1 червня 2000 року);

– неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) (ст. 1 ЗУ № 2402-III від 26 квітня 2001 року);

– багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років (ст. 1 ЗУ № 2402-III від 26 квітня 2001 року);

– прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання (ст. 1 ЗУ № 2402-III від 26 квітня 2001 року);

– молода сім'я – подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років (ЗУ № 2998-III від 5 лютого 1993 року).

Організаційні та правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю визначаються Законом України від 21 червня 2001 року № 2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.

Основними напрямками державної політики в сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: 1) визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

2) розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді; 3) організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг; 4) здійснення менеджменту в соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю; 5) забезпечення дотримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; 6) створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; 7) сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; 8) розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 9) утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі; 10) здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; 11) інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями; 12) сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством; 13) розвиток та підтримка волонтерського руху в сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; 14) здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; 15) встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи.

Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється в порядку, визначеному законодавством, шляхом надання комплексу соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді,

що передбачає: 1) надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад; 2) формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді; 3) інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому; 4) соціальну адаптацію, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 5) задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством; 6) захист прав та інтересів осіб, посередництво в представництві інтересів сімей, дітей та молоді; 7) виявлення, підтримка талановитих дітей та молоді; 8) поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем.

Соціальна профілактика в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає здійснення: 1) комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці; 2) системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; 3) інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Соціальна реабілітація дітей та молоді передбачає здійснення: 1) навчально-виховної реабілітації в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги; у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей та молоді, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку; у загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують тривалого лікування; 2) соціально-лікувальної та психологічної реабілітації у відповідних закладах охорони здоров'я дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, а також які постраждали

внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; 3) фізичної реабілітації дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами в спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо); 4) медико-соціальної реабілітації дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації; 5) соціально-освітньої реабілітації в школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації дітей, які скоїли правопорушення; 6) медико-соціальної, соціально-освітньої, фізичної та психологічної реабілітації дітей, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Соціальна реабілітація передбачає також працевлаштування, надання соціально-медичних, психолого-педагогічних, юридичних, інформаційних та інших видів соціальних послуг дітям, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та молоді, яка відбувала покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також дітям, звільненим від відбування покарання з випробуванням. Соціальна реабілітація спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, до сім'ї та суспільства, виховання в них навичок до самообслуговування та самостійного проживання.

Соціальне інспектування здійснюється з метою виявлення, обліку, здійснення аналізу та оцінки потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, контролю за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом дітей та молоді, забезпеченням захисту їх прав, свобод і законних інтересів, дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи. Соціальне інспектування здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Порядок та умови здійснення соціального інспектування визначаються Мінсоцполітики України. За результатами соціального інспектування центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: 1) за необхідності звертаються до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств,

установ, організацій усіх форм власності; 2) порушують перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до підприємств, установ та організацій усіх форм власності, громадян, накладення дисциплінарних та адміністративних стягнень на посадових осіб у разі порушення ними законодавства стосовно сімей, дітей та молоді; 3) повідомляють про випадки вчинення насильства в сім'ї або загрозу його вчинення службу у справах дітей, органи опіки і піклування, уповноважені підрозділи органів Національної поліції.

16.2. Виявлення та ведення обліку дітей службами у справах дітей

Одним із завдань служби у справах дітей є ведення обліку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок).

З метою організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснення соціальної роботи з ними, а також їх сім'ями Мінсоцполітики України своїм наказом від 20 січня 2014 року № 27 затвердило Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Районні служби у справах дітей за місцем проживання дітей, що мають статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі перебування їх у складних життєвих обставинах, здійснюють облік таких дітей.

Підставами для взяття дитини на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є: 1) проживання в сім'ї, у якій батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, а саме: коли вони без поважних причин не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного

харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає або може вплинути на її фізичний розвиток, не створюють умов для отримання нею освіти; 2) скоєння фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, жорстоке поводження з нею або загроза його вчинення; 3) залучення дитини до найгірших форм дитячої праці; 4) систематичне самовільне залишення дитиною місця постійного проживання; 5) переміщення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції.

Виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, може здійснюватися: 1) шляхом безпосереднього звернення дитини або її законного представника до служби у справах дітей чи до інших суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; 2) шляхом отримання повідомлень від суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; 3) за зверненням громадян.

Отримана інформація про дитину, яка перебуває в складних життєвих обставинах, та достовірність підстав для взяття її на облік, за винятком документально засвідчених відомостей, які надійшли від органів внутрішніх справ, територіальних органів Державної пенітенціарної служби України, прокуратури та судів, перевіряються відповідною службою у справах дітей шляхом: 1) обстеження умов проживання дитини (у разі проживання дитини в закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – його відвідання), під час якого особлива увага приділяється умовам проживання, виховання та розвитку дитини, ставленню до неї батьків або осіб, які їх замінюють, та найближчого соціального оточення дитини. 2) звернення до Мінсоцполітики України для отримання інформації про дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, переміщену з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції, розміщеної в єдиній електронній системі обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах та осіб, які бажають

взяти їх на виховання; 3) збору додаткової інформації (за необхідності) із зверненням до: а) органів внутрішніх справ (у разі скоєння фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, жорстокого поводження з нею або існування реальної загрози його вчинення інформування даного органу протягом одного робочого дня є обов'язковим); б) органів освіти і науки, охорони здоров'я, соціального захисту населення, територіальних органів Державної пенітенціарної служби України; в) інших структурних підрозділів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, житлово-експлуатаційних управлінь тощо.

Уся зібрана службою у справах дітей інформація в подальшому враховується при підготовці індивідуального плану соціального захисту дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та повинна включати відомості про: 1) дитину, її батьків, осіб, які їх замінюють (наявність постійного заробітку (доходу), характеристики з місця роботи тощо), або заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в якому дитина виховується; 2) умови життєдіяльності дитини (стан здоров'я та розвитку дитини, задоволення її основних потреб, її освітній рівень, характеристики дитини з навчального закладу); 3) причини та фактори, які обумовили виникнення складних життєвих обставин дитини; 4) засоби та можливості батьків/осіб, які їх замінюють, або одного з них для подолання складних життєвих обставин дитини. Інформація про дитину та джерела інформування стосовно дітей, які підлягають обліку, є конфіденційними.

При взятті дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах, на облік після заповнення електронної обліково-статистичної картки дитини на паперовому носії інформації роздруковується дублікат картки із зазначенням дати виготовлення, який підписується оператором єдиного банку даних, засвідчується підписом керівника та скріплюється печаткою служби у справах дітей.

Індивідуальний план соціального захисту дитини, яка

перебуває в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, який готується і затверджується відповідно до п. 4 Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, повинен відображати всі завдання і заходи стосовно соціального захисту дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, та здійснення соціальної роботи з нею, її сім'єю.

Інформація про взяття на облік дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах, протягом трьох робочих днів передається в центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для надання соціальних послуг дитині, здійснення соціального супроводу сім'ї, в якій вона виховується (у разі наявності).

Зняття дитини з обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється наказом служби у справах дітей за умови: 1) зміни місця проживання та взяття на облік за новим місцем проживання; 2) припинення підстав узяття дитини на облік, що може бути підтверджено: актом обстеження умов проживання дитини; інформацією про результати надання соціальних послуг дитині, оцінки її потреб та здійснення соціального супроводу її сім'ї; відомостями від органів та закладів освіти і науки, охорони здоров'я, соціального захисту населення, органів внутрішніх справ, інших структурних підрозділів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, житлово-експлуатаційних управлінь, які засвідчують позитивну динаміку подолання складних життєвих обставин; 3) досягнення дитиною повноліття; 4) набуття дитиною повної цивільної дієздатності; 5) смерті дитини, яка перебувала на обліку. Після зняття дитини з обліку до її обліково-статистичної картки вноситься відповідний запис. Документи дитини після зняття з обліку зберігаються до досягнення нею повноліття в окремому файлі в папці справ дітей, знятих з обліку. Після завершення цього строку документи знищуються, про що складається відповідний акт довільної форми, який затверджується начальником служби у справах дітей або його заступником. У разі виникнення підстав для поновлення дитини на обліку дітей, які перебувають у

складних життєвих обставинах, обліково-статистична картка дитини поновлюється, про що в Журналі обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, робиться відповідний запис.

16.3. Усиновлення, встановлення опіки (піклування) і передача дітей до прийомної сім'ї

У ст. 1 Закону України від 13 січня 2005 року № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» дано визначення таких термінів:

– дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки;

– діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати в зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти;

– форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– усиновлення – прийняття всиновлювачем у свою сім'ю

дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;

– встановлення опіки та піклування – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

– передача до прийомної сім'ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває в шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

– передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;

– заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – медичні, навчальні, виховні заклади, інші заклади та установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Усиновлення здійснюється відповідно до ст. 207-242 Сімейного кодексу України та ст. 310-314 Цивільно-процесуального кодексу України.

Опіка та піклування проводиться відповідно до ст. 55-79 Цивільного кодексу України, ст. 243-251 Сімейного кодексу України.

Утворення прийомної сім'ї та влаштування до неї дітей, правовий статус прийомних батьків і дітей регламентується ст. 256¹ -256⁴ Сімейного кодексу України та Положенням про прийомну сім'ю, затв. постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 265.

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває в шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти, уражені ВІЛ-інфекцією, можуть влаштовуватися для виховання та спільного проживання в прийомній сім'ї за наявності відповідних висновків органів опіки та піклування і закладів охорони здоров'я, а їх загальна кількість не повинна перевищувати чотирьох осіб.

Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває в шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї. Прийомні діти виховуються в прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Порядок утворення прийомної сім'ї зазначений у п. 5-9³ Положення про прийомну сім'ю.

На кожну дитину, яка передається в прийомну сім'ю, органи опіки і піклування зобов'язані видати такі документи: 1) рішення органу опіки і піклування про направлення дитини в прийомну сім'ю; 2) свідоцтво про народження дитини; 3) висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини; 4) довідка (атестат) про освіту або висновок про рівень розвитку, наданий психолого-медико-педагогічною консультацією; 5) рішення органу опіки і піклування за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, про встановлення відповідного статусу такої дитини та документи, на підставі яких ухвалено таке рішення (документи про батьків або осіб, що їх замінюють: копія свідоцтва про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків та інші документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей тощо; опис належного дитині майна, у тому числі житла,

та відомості про осіб, які відповідають за його збереження); б) довідка про наявність та місцезнаходження братів і сестер чи інших близьких родичів дитини; 7) пенсійне посвідчення на дітей, які одержують пенсію, копія ухвали суду про стягнення аліментів.

За прийомними дітьми зберігаються раніше призначені аліменти, пенсія, інші види державної допомоги. Суми коштів, що належать прийомним дітям, такі як пенсія, аліменти, інші види державної допомоги, переходять у розпорядження прийомних батьків і витрачаються ними на утримання прийомних дітей. Органи опіки та піклування забезпечують збереження житла та майна прийомних дітей за місцем його знаходження і здійснюють контроль за його використанням. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Форми такого спілкування визначають органи опіки та піклування за погодженням з прийомними батьками та за участю центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

16.4. Влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу

Його діяльність регламентується Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затв. постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 564.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних. Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання в професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівня акредитації – до 23 років або до

закінчення відповідних навчальних закладів.

Батьки-вихователі – особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Рішення про створення та забезпечення функціонування дитячого будинку сімейного типу приймається райдержадміністрацією на підставі заяви осіб або особи, яка не перебуває в шлюбі, що виявили бажання створити такий будинок, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення. Зазначених осіб обов'язково інформує служба у справах дітей про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дітей, яких вони бажають узяти на виховання та спільне проживання. Орган, який прийняв рішення, несе відповідальність за забезпечення функціонування дитячого будинку сімейного типу відповідно до законодавства.

На підставі рішення про створення дитячого будинку сімейного типу між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про його створення, укладається договір за встановленою формою згідно з додатком. Дія договору припиняється в разі, коли в дитячому будинку сімейного типу виникають несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей (тяжка хвороба батьків-вихователів, відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей), повернення вихованців рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття, виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини з дитячого будинку сімейного типу з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, коли іноземець є родичем дитини, за згодою сторін, з інших причин, передбачених договором, за рішенням суду, а також за наявності обставин, зазначених у ст. 212 Сімейного кодексу України. Дія договору також припиняється в разі, коли батькам-вихователям або членам сім'ї, з якими вони проживають на спільній житловій площі, у тому числі

малолітнім та неповнолітнім дітям, діагностовано захворювання, зазначені в абзаці дванадцятому п. 17 цього Положення. У разі припинення дії договору питання про подальше влаштування вихованців вирішується органом опіки і піклування, який вживає вичерпних заходів влаштування дітей у сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Орган, що ухвалив рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, позачергово надає батькам-вихователям індивідуальний житловий будинок або багатокімнатну квартиру за нормами, установленими законодавством. Надане в користування житлове приміщення повинне бути обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку, перелік яких визначається органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу. Користування наданим житловим приміщенням здійснюється в порядку, установленому законодавством для користування службовими приміщеннями.

У разі зменшення кількості вихованців внаслідок вибуття їх за віком або з інших причин за згодою сторін договору вирішується питання про поповнення дитячого будинку сімейного типу вихованцями або переведення його в статус прийомної сім'ї.

Раз на рік місцева служба у справах дітей готує звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей у дитячому будинку сімейного типу на основі інформації, що надається соціальним працівником, який здійснює соціальне супроводження родини, вихователем дошкільного навчального закладу або класним керівником загальноосвітнього навчального закладу, де навчається дитина, дільничним лікарем-педіатром і дільничним інспектором місцевого відділку поліції. Батьки-вихователі обов'язково ознайомлюються зі складеним звітом, який затверджується начальником служби у справах дітей.

Соціальне супроводження дитячих будинків сімейного типу здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних,

соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування дитячого будинку сімейного типу. Соціальне супроводження дитячого будинку сімейного типу здійснюється постійно. Для здійснення соціального супроводження за дитячим будинком сімейного типу закріплюється соціальний працівник відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який пройшов спеціальну підготовку за програмою, затвердженою наказом Мінсоцполітики України. Соціальний працівник проходить навчання не рідше ніж один раз на п'ять років.

За вихованцями зберігаються пільги та державні гарантії, установлені законодавством для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ліквідація дитячого будинку сімейного типу здійснюється за рішенням органу, який створив його, або за рішенням суду.

До дитячого будинку сімейного типу в першу чергу влаштовуються діти, які: 1) перебувають між собою в родинних стосунках, за винятком випадків, коли за медичними показаннями або з інших причин їх не можна виховувати разом; 2) перебувають на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на відповідній адміністративно-територіальній одиниці; 3) перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції.

Улаштування дітей у дитячий будинок сімейного типу проводиться з урахуванням віку батьків-вихователів та дітей за умови, що на час досягнення обома батьками-вихователями пенсійного віку всі вихованці досягли віку вибуття з дитячого будинку сімейного типу. У разі досягнення пенсійного віку одним з батьків-вихователів час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків. В окремих випадках за згодою сторін дитячий будинок сімейного типу може функціонувати і після досягнення батьками-вихователями пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років.

На кожну дитину орган опіки та піклування зобов'язаний надати батькам-вихователям такі документи: 1) рішення органу опіки і піклування про направлення дитини на виховання та

спільне проживання в дитячому будинку сімейного типу; 2) свідоцтво про народження дитини: а) медичну довідку про стан здоров'я або витяг з історії розвитку дитини; б) довідку (атестат) про освіту або висновок психолого-медико-педагогічної консультації про рівень розвитку дитини; в) документи про батьків або осіб, які їх замінюють (свідоцтво про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків та інші документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей); г) довідку про наявність та місцезнаходження братів і сестер чи інших близьких родичів дитини; д) опис належного дитині майна, у тому числі житла, та відомості про осіб, які відповідають за його збереження; е) пенсійну книжку на дітей, які одержують пенсію, копію ухвали суду про стягнення аліментів.

Дитячий будинок сімейного типу комплектується дітьми протягом дванадцяти місяців з дня створення. Контроль за його комплектуванням здійснює місцева служба у справах дітей.

За вихованцями зберігаються раніше призначені аліменти, пенсія, інші види державної допомоги. Суми коштів, що належать вихованцям як пенсія, аліменти чи інші види державної допомоги, переходять у розпорядження батьків-вихователів і витрачаються на утримання вихованців. Органи опіки та піклування забезпечують збереження майна, у тому числі житла, вихованців за місцем його знаходження і здійснюють контроль за його використанням.

Батьками-вихователями можуть бути повнолітні та працездатні особи, за винятком: 1) осіб, визнаних у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними; 2) осіб, позбавлених батьківських прав; 3) осіб, які були усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним, опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу було припинено з їх вини; 4) осіб, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей (особи з інвалідністю I і II групи, які за висновком медико-

соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства); 5) осіб, які перебувають на обліку або на лікуванні в психоневрологічному чи наркологічному диспансері; 6) осіб, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; 7) осіб, які страждають на хвороби, перелік яких затверджений МОЗ щодо осіб, які не можуть бути усиновлювачами; 8) осіб, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324 і 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів; 9) осіб, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу). Середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, що передували місяцю звернення із заявою про утворення дитячого будинку сімейного типу, не може бути менший ніж розмір прожиткового мінімуму, установлений законом для відповідних соціальних і демографічних груп населення. Не можуть бути батьками-вихователями особи, з якими проживають члени сім'ї (у тому числі малолітні та неповнолітні діти), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства.

Батьки-вихователі в обов'язковому порядку проходять курс підготовки (один раз на два роки), проведення якого забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за програмою, затвердженою наказом Мінсоцполітики України.

Батькам-вихователям дитячого будинку сімейного типу виплачується грошове забезпечення в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Фінансування дитячого будинку сімейного типу здійснюється за рахунок видатків державного бюджету в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Розмір державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Державна соціальна допомога і грошове забезпечення виплачуються щомісяця не пізніше 20 числа за місцем проживання дитини в дитячому будинку сімейного типу батькам-вихователям через державні підприємства поштового зв'язку або перераховуються на особові рахунки обох батьків-вихователів у банківській установі за їх вибором. Заощаджені протягом року бюджетні кошти вилученню не підлягають і використовуються батьками-вихователями для задоволення потреб вихованців у наступному році.

За згодою сторін договору дитячому будинку сімейного типу може надаватися в користування земельна ділянка для ведення садівництва та городництва поблизу місця його знаходження, а також транспортний засіб.

Дитячому будинку сімейного типу може надаватися юридичними та фізичними особами благодійна допомога.

Після закінчення строку перебування вихованців у дитячому будинку сімейного типу в разі відсутності в них права на житло органи опіки (піклування) забезпечують вихованців дитячого будинку сімейного типу протягом місяця в позачерговому порядку впорядкованим соціальним житлом.

16.5. Соціальні послуги, що надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді затверджене постановою КМУ від 1 серпня 2013 р. № 573. Кожен центр діє на підставі власного положення, що затверджується в установленому порядку. Мережа центрів складається з обласних центрів та районних, районних у містах, селищних та сільських центрів.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді –

спеціальний заклад, що проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Мережа центрів складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах центрів. Центр утворюється, реорганізується та ліквідується відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування і належить до сфери його управління. Діяльність центру спрямовується структурним підрозділом з питань соціального захисту населення обласної чи районної держадміністрації, виконавчого органу відповідної ради. Положення про центр, штатний розпис центру в межах визначеної граничної чисельності та фонду оплати праці працівників затверджується органом, який його утворив. Центр у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Мінсоцполітики України, іншими нормативно-правовими актами з питань сім'ї, дітей та молоді, а також цим Загальним положенням.

Основними завданнями регіонального центру є:

- 1) забезпечення участі місцевих центрів у виконанні загальнодержавних та інших соціальних програм з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- 2) здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності місцевих центрів, центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- 3) організація та проведення семінарів та тренінгів;
- 4) забезпечення впровадження нових соціальних технологій, спрямованих на: а) раннє виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги; б) формування відповідального батьківства; в) запобігання випадкам відібрання дитини в батьків; г) створення умов для повернення дитини з

інтернатного закладу на виховання батькам; 5) здійснення моніторингу за дотриманням державних стандартів соціальних послуг під час проведення місцевими центрами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Основними завданнями місцевого центру є: 1) проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді; 2) виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги; 3) здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки потреб їх у таких послугах; 4) організація здійснення наставництва над дитиною, яка проживає в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей; 5) забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю.

Регіональний центр відповідно до покладених на нього завдань: 1) поширює інформацію про надання соціальних послуг та категорії осіб, які можуть їх отримати, та забезпечує такою інформацією місцеві центри і заклади соціального обслуговування; 2) бере участь у визначенні потреб населення адміністративно-територіальних одиниць у соціальних послугах; проводить аналіз потреб регіону в закладах соціального обслуговування та готує пропозиції щодо розвитку їх мережі; 3) узагальнює статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали стосовно обліку наданих місцевими центрами та закладами соціального обслуговування соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді; 4) подає обласним держадміністраціям та Мінсоцполітики України статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали щодо проведеної соціальної роботи; 5) здійснює підготовку кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, усиновлювачі, патронатні

вихователі, наставники; б) проводить навчання для прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу, підтримки сприятливого психологічного стану батьків; проводить семінари та тренінги для працівників місцевих центрів, закладів соціального обслуговування та фахівців, залучених до соціальної роботи; 7) вивчає, узагальнює та сприяє впровадженню прогресивних форм і методів соціальної роботи; розробляє пропозиції та готує методичні рекомендації щодо вдосконалення технологій, форм і методів соціальної роботи, в тому числі щодо здійснення соціального супроводу сімей та профілактики сімейного неблагополуччя; 8) співпрацює з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, громадськими об'єднаннями.

Місцевий центр відповідно до покладених на нього завдань: 1) здійснює заходи щодо: а) виявлення та обліку сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги; б) контролю в межах повноважень за цільовим використанням державної допомоги при народженні дитини; в) соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа з метою підготовки до самостійного життя, організації здійснення наставництва; г) соціального супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також соціального супроводу дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, за поданням служби у справах дітей; д) інформування населення про соціальні послуги, які надаються відповідно до законодавства; 2) проводить оцінку потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, у тому числі сімей учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, визначає соціальні послуги та методи соціальної роботи, забезпечує психологічну підтримку; 3) надає сім'ям, дітям і молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, в тому числі сім'ям учасників антитерористичної операції та внутрішньо

переміщеним особам, соціальні послуги з: а) соціального супроводу; б) консультування; в) соціальної профілактики. За результатами оцінки потреб центр надає послуги з: а) соціальної інтеграції та реінтеграції; б) соціальної адаптації; в) соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; г) кризового та екстреного втручання; д) представництва інтересів; е) посередництва (медіації); 4) забезпечує соціальний патронаж молодих осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом, за повідомленням структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районної держадміністрації, виконавчого органу міської, районної в місті ради; 5) складає план реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми; б) упроваджує новітні соціальні технології, спрямовані на недопущення, мінімізацію чи подолання складних життєвих обставин (у тому числі щодо патронату над дитиною); 7) узагальнює на місцевому рівні статистичні дані та готує інформаційно-аналітичні матеріали стосовно проведеної соціальної роботи, які подає регіональному центру та органу, який його утворив; 8) співпрацює з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я, територіальними структурними підрозділами Національної поліції.

16.6. Соціальні послуги, що надаються дітям притулками для дітей службами у справах дітей

Діяльність притулків регламентується ст. 11 Закону України від 24 січня 1995 № 20/95-ВР «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та Типовим положенням про притулок для дітей служби у справі дітей, затв. постановою КМУ від 9 червня 1997 року № 565.

Притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації – це заклад соціального

захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років. Його основними завданнями є: 1) соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади; 2) створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Притулок утворюється, реорганізується та ліквідується облдержадміністрацією за погодженням з Мінсоцполітики України і підпорядковується відповідній службі у справах дітей. Відкриття притулку дозволяється за наявності відповідної навчально-матеріальної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки та забезпечені необхідними видами комунально-побутових послуг.

До притулку приймаються діти, які: 1) заблукали; 2) були покинуті батьками або піклувальниками; 3) жебракують і місце знаходження їх батьків не встановлено; 4) залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); 5) залишили сім'ю чи навчальний заклад; 6) вилучені уповноваженим підрозділом органу Національної поліції із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю; 7) втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; 8) не мають постійного місця проживання і засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти; 9) самі звернулися за допомогою до адміністрації притулку; 10) відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк. До притулку не приймаються діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворі з вираженими симптомами хвороби, а також ті, що вчинили правопорушення і щодо яких є відомості про винесення компетентними органами чи посадовими особами рішення про розшук, затримання, арешт або поміщення до приймальника-розподільника для дітей Національної поліції.

Підставою для прийняття дітей до притулку є: 1) звернення дитини до адміністрації притулку за допомогою; 2) направлення

служби у справах дітей відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; 3) акт уповноваженого підрозділу органу Національної поліції про доставлення до притулку покинутої дитини або дитини, яка заблукала; 4) письмове звернення керівника органу управління освітою відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; 5) звернення органу, установи чи організації, на які покладено здійснення заходів соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк; 6) письмове звернення керівника лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я. Прийняття дітей та надання їм необхідної допомоги здійснюється притулком цілодобово протягом календарного року.

Діти можуть перебувати в притулку протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 діб. До терміну перебування дітей у притулку не входить час їх перебування на оздоровленні, лікуванні або обстеженні в закладах охорони здоров'я, а також період карантину, оголошеного органами охорони здоров'я в разі наявності інфекційного захворювання в притулку. Про такі факти в журналі обліку дітей робиться відповідний запис. Після повернення дітей з лікувального закладу до притулку їх повторна реєстрація не проводиться.

Діти, прийняті до притулку: 1) підлягають обсервації відповідно до санітарного законодавства, у разі потреби направляються лікарем притулку на клінічне обстеження і госпіталізацію; 2) поділяються залежно від віку на групи чисельністю не більш як 10 осіб у кожній, які розміщуються в окремих кімнатах; 3) забезпечуються спальними місцями, харчуванням, одягом відповідно до сезону в разі потреби, а також комунально-побутовими послугами; 4) перебувають під цілодобовим наглядом педагогічних працівників притулку; 5) можуть залучатися до прибирання приміщень і території притулку з урахуванням віку дітей, з дотриманням правил техніки безпеки, санітарії та особистої гігієни.

Діти, які перебувають у притулку, навчаються в навчальних закладах системи загальної середньої освіти або за

індивідуальними навчальними програмами.

Притулок забезпечує своєчасність, доступність і ефективність різних видів допомоги дітям. Організація профілактичної та корекційно-виховної роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до дитини з урахуванням його віку та ступеня розвитку. Психологічний супровід та забезпечення корекційно-виховної роботи в притулку здійснюються психологом. Забезпечення захисту особистих прав та інтересів дітей у притулку, надання практичної допомоги у розв'язанні питань правового захисту здійснюються юристом.

З метою забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей, виявлення та усунення конкретних причин і умов їх дискомфорту працівники притулку: 1) проводять психолого-педагогічні обстеження дітей, вивчають їх психологічний стан, умови життя і виховання в сім'ї, індивідуальні особливості розвитку, особисті якості, інтереси, причини самовільного залишення ними навчального закладу чи місця роботи, втечі з сім'ї тощо; 2) вживають заходів для встановлення особи дитини, якщо через вік або з інших причин цього не можна з'ясувати; 3) протягом доби після встановлення особи дитини надсилають відомості про місце її перебування батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам), органам Національної поліції, а також навчальним закладам, підприємствам, установам та організаціям, де навчалась або працювала дитина; 4) інформують службу у справах дітей про батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) чи посадових осіб, які зневажають права та інтереси дітей, провокують їх асоціальну поведінку, самовільне залишення сім'ї, навчальних закладів, створюють загрозу їх здоров'ю та інтелектуальному розвитку, у разі потреби порушують клопотання про застосування до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) заходів громадського впливу, притягнення їх до кримінальної, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності; 5) проводять індивідуальні та групові виховні заходи, психотерапевтичні заняття, на яких особливу увагу приділяють розвитку позитивних нахилів та інтересів, усуненню недоліків у поведінці дітей, встановленню нормальних

взаємовідносин з дорослими та однолітками; б) можуть створювати разом з центрами соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді консультаційні пункти при притулках з метою надання дітям, їх батькам, працівникам притулку кваліфікованих консультацій (психологічні, педагогічні, медичні, правові) залежно від конкретних причин соціальної дискомфорності; 7) інформують дітей або їх законних представників про можливість отримання безоплатної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»; 8) сприяють створенню належних умов для життєдіяльності дітей у сім'ї, навчальних закладах тощо.

Вибуття дітей з притулку регламентується пп. 23-30 Типового положення.

Безпосереднє управління притулком здійснює завідувач, який призначається і звільняється з посади начальником відповідної служби у справах дітей.

Фінансово-господарська діяльність притулку проводиться за рахунок коштів місцевих бюджетів, позабюджетних та інших фондів, що утворюються з добровільних внесків підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також громадських організацій, фізичних осіб.

У притулках діти забезпечуються харчуванням за натуральними нормами навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Діти, які вибувають з притулку, забезпечуються документами, що засвідчують їх особу, медичними довідками, довідкою з притулку про перебування в ньому, а також продуктами харчування та грошми на проїзд до місця проживання. У разі потреби дітям видаються окремі предмети одягу та взуття відповідно до сезону.

16.7. Організація соціального обслуговування центрами соціально-психологічної реабілітації дітей

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18

років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Його діяльність визначається ст. 11¹ Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та Типовим положенням про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затв. постановою КМУ від 28 січня 2004 року № 87.

Указаний центр утворюється, реорганізовується та ліквідовується облдержадміністрацією за погодженням з Мінсоцполітики України і підпорядковується відповідній службі у справах дітей. Центр може бути відкритий за наявності необхідної матеріально-технічної бази, у тому числі приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки.

Основними завданнями центру є: 1) здійснення соціального захисту дітей, прийнятих до центру; 2) надання дітям комплексу соціальних послуг; 3) проведення соціально-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; 4) сприяння поверненню дитини до біологічної сім'ї; 5) забезпечення відвідування дітьми загальноосвітніх або інших навчальних закладів чи індивідуальному навчанню з урахуванням потреб та можливостей дитини; 6) сприяння формуванню в дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; 7) надання психологічної та інших видів допомоги батькам (або особам, які їх замінюють) дітей, які перебувають у центрі, спрямованої на повернення дитини до сім'ї; 8) розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дитини для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

У центрі створюються групи денної та тривалої (стаціонарної) форми перебування, які об'єднують дітей за віком, принципом родинності, характером та ступенем соціально-психологічної дезадаптації. До зазначеної групи зараховується не більш як 10 дітей. Групи тривалого (стаціонарного) перебування формуються з дітей, які потребують тривалої соціально-психологічної реабілітації.

Групи денного перебування формуються з дітей, які

проживають у сім'ях, інтернатних закладах тощо і потребують соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

Діти з груп тривалого (стаціонарного) перебування навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах різних типів, розташованих поблизу центру, або за індивідуальними навчальними програмами. В окремих випадках за рішенням місцевих органів виконавчої влади для забезпечення виконання покладених на центр завдань можуть створюватися загальноосвітні навчальні заклади.

До центру приймаються: 1) діти з сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби; 2) діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють; 3) діти, які зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги, постраждали від торгівлі дітьми; 4) безпритульні діти.

До центру не приймаються діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворі, із симптомами хвороби в гострому періоді або в період загострення хронічних захворювань, а також ті, що вчинили правопорушення і стосовно них є відомості про прийняте компетентними органами чи посадовими особами рішення про затримання, арешт або поміщення до приймальника-розподільника для неповнолітніх.

Дитина може перебувати у центрі протягом часу, необхідного для її реабілітації, але не більше ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців – денного перебування. Строк перебування дитини у центрі визначається комісією центру за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується центр. Склад комісії визначається директором центру.

Діти, прийняті до центру, перебувають під цілодобовим наглядом медичних або інших працівників центру відповідно до

наказу директора центру. Прийняті до центру діти забезпечуються харчуванням, засобами особистої гігієни, одягом відповідно до сезону (в разі потреби) відповідно до встановлених норм. Забезпечення дітей харчуванням, у тому числі дієтичним, здійснюється за натуральними нормами навчальних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Надання стаціонарної та амбулаторної медичної допомоги дітям, які перебувають у центрі, забезпечується державними та комунальними закладами охорони здоров'я.

Рішення про вибуття дитини з центру приймається відповідною службою у справах дітей, якій підпорядковується центр.

16.8. Утримання дітей у спеціальних установах для дітей системи Національної поліції та Державної кримінально-виконавчої служби України

До них належать:

– приймальники-розподільники органів Національної поліції (ст. 7 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України, затв. наказом МВС України від 3 липня 2017 року № 560);

– спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України (ст. 10 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», ст. 19, 149 Кримінально-виконавчого кодексу України, Положення про педагогічну раду виховної колонії, затв. наказом МЮ України від 9 січня 2013 року № 65/5, Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії, затв. МЮ України від 9 січня 2013 року № 65/5).

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» приймальники-розподільники для дітей – спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання

дітей віком від 11 років. Приймальники-розподільники для дітей створюються в областях та діють згідно з положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України. Права та обов'язки посадових осіб приймальників-розподільників визначаються положенням про приймальники-розподільники для дітей. Приймальники-розподільники для дітей є юридичними особами. У приймальники-розподільники для дітей діти поміщаються за рішенням суду. Строк перебування дитини в приймальнику-розподільнику для дітей визначається судом залежно від наявності об'єктивних підстав для її тримання в цій установі. У приймальники-розподільники для дітей поміщаються діти, які: 1) досягли 11-річного віку та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей. Влаштування дитини, тримання якої в приймальнику-розподільнику для дітей припинено, та невідкладне доставлення до подальшого місця влаштування здійснюються посадовими особами приймальника-розподільника для дітей; 2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчально-виховних закладів, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, в яких вони перебували, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ю або навчально-виховні заклади (бродяжать), – на строк, необхідний для передання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36

годин; 5) залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держави свого постійного проживання, – на строк, необхідний для передачі їх батькам, особам, які їх замінюють, або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання. Не підлягають доставленню до приймальників-розподільників для дітей діти, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи токсичних речовин, а також психічно хворі діти з вираженими симптомами хвороби. Порядок тримання дітей, поміщених у приймальники-розподільники для дітей, визначається правилами внутрішнього розпорядку приймальника-розподільника для дітей, затвердженими Міністерством внутрішніх справ України. Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» організація та діяльність спеціальних виховних установ регламентується кримінально-виконавчим законодавством.

16.9. Соціальна робота щодо попередження насильства в сім'ї

Правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї передбачені в багатьох міжнародно-правових актах, у законах і підзаконних актах України. До них, зокрема, відносяться:

– Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї»;

– Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затв. постановою КМУ від 26 квітня 2003 року № 616;

– Інструкція щодо порядку взаємодії структурних підрозділів відповідальних за реалізацію державної політики

щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затв. спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 року № 313/386.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Розрізняються такі види насильства в сім'ї:

– фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

– сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї;

– психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

– економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов,

які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на: 1) Мінсоцполітики України; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції; 3) органи опіки і піклування; 4) спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства: а) кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення; б) центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Підставами для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є: 1) заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; 2) висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї в разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто; 3) отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї, чи недієздатного члена сім'ї.

Мінсоцполітики України: 1) розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми та організовує забезпечення кризових центрів такими методичними рекомендаціями; 2) надає органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням громадян, окремим громадянам методичну і практичну допомогу, консультації з питань попередження насильства в сім'ї; 3) організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; 4) організовує і проводить просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед громадськості про проблему

насильства в сім'ї та заходи, які існують з попередження насильства в сім'ї.

В органах внутрішніх справ заходи щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють уповноважені підрозділи органів Національної поліції, які: 1) виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення; 2) беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними; 3) відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу; 4) виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; 5) приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення; 6) вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї; 7) повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; 8) направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства; 9) виносять захисні приписи у випадках, передбачених Законом; 10) контролюють виконання вимог захисних приписів; 11) направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми; 12) взаємодіють із Мінсоцполітики України, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства в питаннях попередження насильства в сім'ї; 13) надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів; 14) здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом. Повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна

загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Органи опіки і піклування: 1) надають допомогу у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним у судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; 2) представляють у суді інтереси дітей та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї; 3) здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

Кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням Мінсоцполітики України відповідно до соціальних потреб регіону. Кризові центри можуть також створюватися органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із Мінсоцполітики України і реєструються в порядку, визначеному законом. Працівники кризових центрів: 1) здійснюють прийом членів сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; 2) здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми; 3) організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; 4) розробляють корекційні програми та організують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї; 5) відповідно до можливостей надають притулок для тимчасового перебування членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; 6) повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; 7) повідомляють уповноважені підрозділи органів Національної поліції про

виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства; 8) вивчають і узагальнюють причини та умови конкретних проявів насильства в сім'ї; 9) надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів; 10) забезпечують збереження конфіденційної інформації щодо осіб, які звернулися до кризового центру про допомогу; 11) взаємодіють із засобами масової інформації, громадськими організаціями в проведенні просвітницької та виховної роботи з питань попередження насильства в сім'ї; 12) у випадках, установлених законом, вживають вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги. Кризові центри є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї створюються відповідно до законодавства, що регламентує створення закладів охорони здоров'я. Вони можуть створюватися в системі діючих закладів охорони здоров'я. До них поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центру. Щодо дитини необхідна згода одного з батьків, усиновителів, опікуна чи піклувальника, у разі, якщо вони не зазнали насильства від одного з них, або органу опіки і піклування. Жертви насильства в сім'ї перебувають у центрах медико-соціальної реабілітації протягом терміну, необхідного для їхнього лікування та психо-соціальної реабілітації. За їхнім бажанням вони можуть пройти курс лікування та психо-соціальної реабілітації амбулаторно.

Працівники центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї: а) надають жертвам насильства в сім'ї первинну медико-санітарну і психологічну допомогу, окремі види психіатричної допомоги на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу», іншими законами; б) за необхідності направляють жертв насильства в сім'ї для відповідного подальшого лікування; в) організовують надання юридичних консультацій жертвам

насильства в сім'ї та у випадках, установлених законом, вживають вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги; г) повідомляють про вчинене насильство в сім'ї уповноважені підрозділи органів Національної поліції; д) надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів.

Спеціалізованими заходами з попередження насильства в сім'ї є: 1) офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону); 2) взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї (ст. 12 Закону); 3) стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї в спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст. 14 Закону).

16.10. Центри соціальної підтримки дітей та сім'ї

Правовою підставою діяльності є Примірне положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей, затв. постановою КМУ від 16 листопада 2016 року № 834. Указаною постановою передбачено утворення центрів соціальної підтримки дітей і сімей на районному або міському рівні шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення установ, що надають соціальні послуги, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, тобто діючої мережі закладів.

Центр соціальної підтримки дітей та сімей – заклад соціального захисту дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що утворюється відповідно до потреб територіальної громади. Він утворюється, реорганізується та ліквідується районною держадміністрацією або органами місцевого самоврядування за погодженням з обласною держадміністрацією і підпорядковується службі у справах дітей засновника.

Основними завданнями центру є: 1) забезпечення: а) надання дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та їх сім'ям, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з обмеженням життєдіяльності (з порушеннями психічного та фізичного розвитку, в тому числі

з інвалідністю), особам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; вагітним жінкам і жінкам, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей, комплексу соціальних послуг в умовах стаціонарного та/або денного перебування; б) утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах, наближених до сімейних; 2) сприяння: а) соціальній інтеграції та реінтеграції дітей до біологічної сім'ї; б) влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання; в) соціальній адаптації, інтеграції та реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа у віці до 23 років у суспільство; г) своєчасному наданню медичної допомоги та у разі потреби направленню на стаціонарне лікування; 3) соціальна підтримка батьків з дітьми з метою запобігання відмові від новонароджених дітей та вилученню дітей із сімей; 4) здійснення соціального захисту дітей та батьків, які перебувають або проживають у центрі.

Соціальний захист, що здійснюється центром, спрямований на такі категорії отримувачів послуг: 1) дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, які обліковуються в установленому Мінсоцполітики України порядку; 2) дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 3) осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 4) дітей з обмеженням життєдіяльності (з порушеннями психічного та фізичного розвитку, в тому числі з інвалідністю); 5) сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначених у Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896; 6) вагітних жінок (останній триместр вагітності) та батьків, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей.

У структурі центру можуть створюватися такі структурні підрозділи: 1) стаціонарного перебування: а) відділення термінового влаштування дітей; б) відділення для батьків з

дітьми; в) малий груповий будиночок; г) соціальна квартира; д) відділення невідкладної допомоги сім'ї; 2) відділення денного перебування сімей з дітьми з обмеженням життєдіяльності. Кожний структурний підрозділ очолює завідуючий, якого призначає директор центру. Робота структурних підрозділів центру проводиться відповідно до положень про такі структурні підрозділи, які затверджуються директором центру та погоджуються відповідною службою у справах дітей.

Відділення термінового влаштування дітей призначене для тимчасового проживання та соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, віком від народження до 18 років, зокрема дітей, які проживають у сім'ях, де батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, самовільно залишили місце проживання; постраждали від жорстокого поводження з ними, вилучені із середовища, в якому існувала загроза їх життю і здоров'ю, знайдені, підкинуті. Строк перебування дитини у відділенні становить до трьох місяців. За необхідності завершення курсу соціальної реабілітації, адаптації, інтеграції та реінтеграції за погодженням зі службою у справах дітей, якій підпорядковується центр, строк перебування дитини у відділенні може бути продовжений, але не більш як на дев'ять місяців загального строку. У відділенні надаються такі соціальні послуги: 1) надання тимчасового притулку дітям; 2) соціально-психологічна реабілітація дітей; 3) робота з батьками дітей або особами, які їх замінюють, які перебувають у центрі, спрямована на повернення дитини до сім'ї; 4) соціальна адаптація дітей у суспільство; 5) соціальна профілактика.

Організація роботи у відділенні, зокрема, передбачає: 1) створення умов для безпечного, комфортного проживання дітей; 2) вивчення умов перебування дитини в сім'ї та можливостей її соціальної інтеграції та реінтеграції в сім'ю; 3) сприяння влаштуванню вихованців відділення, які мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейних форм виховання; 4) індивідуальний підхід до визначення потреб дитини, врахування потреб, а також особистої думки дитини під час планування та здійснення

виховного процесу, під час вирішення питання її подальшого влаштування до сімейних форм виховання чи повернення в біологічну сім'ю; 5) розроблення та організацію поетапного виконання індивідуальних планів соціально-психологічної реабілітації дітей з метою забезпечення відновлення соціальних контактів із сім'єю, гармонізації стосунків у сім'ї, дошкільних, загальноосвітніх, вищих, професійно-технічних навчальних закладах, з однолітками, надання допомоги дітям у професійній орієнтації, отриманні спеціальності; 6) організацію обстеження дитини для встановлення медичних показань з метою отримання державної соціальної допомоги по інвалідності, сприяння в складенні індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю, контроль за її виконанням; 7) інші заходи відповідно до основних завдань центру.

На кожную дитину, зараховану до відділення, формується особова справа, в якій зберігаються такі документи: 1) направлення, видане службою у справах дітей, якій підпорядковується центр; 2) свідоцтво про народження дитини або паспорт (за наявності); 3) відомості про батьків або осіб, які їх замінюють (документи, зазначені в пп. 23-25 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 (за наявності); 4) документ про освіту дитини, інформація з навчальних закладів (за наявності); 5) висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за встановленою формою; 6) висновок психолого-медико-педагогічної консультації (за потреби). Особам, які супроводжують дитину після її вибуття з відділення термінового влаштування дітей, видаються на вимогу оригінали документів дитини, які зберігалися в центрі, та психолого-педагогічна характеристика дитини з відповідними рекомендаціями.

Відділення для батьків з дітьми призначене для тимчасового проживання одного з батьків з дитиною, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема батьків, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей, вагітних жінок (останній триместр вагітності). У відділенні

надаються такі соціальні послуги: 1) підтримане проживання; 2) екстрене втручання в ситуацію; 3) соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція в суспільство.

Малий груповий будиночок призначений для проживання та виховання до досягнення 18-річного віку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах, наближених до сімейних. Малий груповий будиночок може бути розташований як у приміщенні центру, так і в окремому від центру приміщенні. У малому груповому будиночку надаються такі соціальні послуги: 1) соціально-психологічна реабілітація; 2) соціальна адаптація; 3) соціальна інтеграція та реінтеграція дітей, позбавлених батьківського піклування, у їх біологічні сім'ї; 4) сприяння влаштуванню до сімейних форм виховання; 5) консультування; 6) представництво інтересів у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності; 7) соціальна профілактика.

Соціальна квартира призначена для надання комплексу соціальних послуг та тимчасового проживання осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей віком від 18 до 23 років. Соціальна квартира може розташовуватися в окремому приміщенні. Строк проживання в соціальній квартирі визначається з урахуванням причин, що призвели до складних життєвих обставин, і не повинен перевищувати дванадцяти місяців. За необхідності завершення здійснення заходів із соціальної адаптації чи соціальної інтеграції та реінтеграції відповідно до рішення органу опіки та піклування видається наказ директора центру про продовження строку перебування осіб, але не більш як на шість місяців. У соціальній квартирі надаються такі соціальні послуги: 1) підтримане проживання; 2) соціальна адаптація; 3) соціальна інтеграція та реінтеграція в суспільство; 4) соціальна реабілітація; 5) екстрене втручання в ситуацію; 6) соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці; 7) соціальна профілактика.

Відділення невідкладної допомоги сім'ї призначене для забезпечення патронату над дітьми, надання термінової

комплексної допомоги (соціально-педагогічної, психологічної, юридичної) сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі членам сімей, які стали жертвами фізичного, сексуального, психологічного та/або економічного насильства або стосовно яких є ризик учинення насильства. У відділенні надаються такі соціальні послуги: 1) екстрене втручання; 2) соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція в суспільство; 3) консультування; 4) представництво інтересів сімей у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності.

Відділенням надаються такі соціальні послуги: 1) екстрене втручання; 2) соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція в суспільство; 3) консультування; 4) соціальна реабілітація; 5) представництво інтересів сімей у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності.

16.11. Соціальне обслуговування осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, центрами соціально-психологічної допомоги

Правовою базою для його діяльності є Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги, затв. постановою КМУ від 12 травня 2004 року № 608.

Центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що утворюється місцевим органом виконавчої влади та органом місцевого самоврядування і надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, учинення стосовно них злочину, насильства (у тому числі в сім'ї) або реальної загрози його вчинення та за інших обставин, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно.

Основними завданнями центру є надання невідкладної комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних і юридичних послуг тощо) особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому їх

поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

Центр відповідно до покладених на нього завдань: 1) надає в умовах цілодобового стаціонару допомогу та тимчасовий притулок особам, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують тимчасового притулку, у разі відсутності в зазначених осіб засобів до існування, а також забезпечує їх харчуванням у порядку, визначеному Мінсоцполітики України; 2) надає соціальні послуги таким особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням; 3) надає консультації з питань застосування норм законодавства, допомогу в оформленні документів, забезпечує захист та реалізацію прав дітей, молоді та сімей, зокрема шляхом представлення їх інтересів перед третіми особами; 4) проводить оцінку потреб осіб, які звернулися до центру, складає разом з ними індивідуальний план заходів щодо усунення складних життєвих обставин з установленням строку його виконання; 5) проводить психологічну діагностику з метою психологічної корекції, реабілітації та адаптації; 6) надає посередницькі послуги під час здійснення діагностичних заходів, у разі потреби здійснює профілактичні та лікувально-оздоровчі заходи, подає першу невідкладну допомогу в разі нещасного випадку; 7) сприяє працевлаштуванню, влаштуванню на навчання; 8) надає інформацію про графік роботи структурних підрозділів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій різних форм власності, взаємодіє з ними при розв'язанні проблем осіб, які звернулися до центру; 9) інформує центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання особи, яка звернулася до центру, про необхідність надання їй подальшої соціальної підтримки; 10) порушує перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до фізичних та юридичних осіб у разі недотримання ними законодавства стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, що тимчасово проживають у центрі.

Зарахування до центру осіб, які опинилися в складних

життєвих обставинах, здійснюється згідно з наказом директора центру, що видається на підставі: 1) письмової заяви особи (у разі звернення сім'ї – особистої заяви всіх повнолітніх її членів), яка звернулася до центру, за наявності документа, що посвідчує особу, та виписки з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (облікова форма № 027/о); 2) письмового клопотання місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання особи чи сім'ї.

Прийняття осіб та подання їм необхідної допомоги здійснюється центром цілодобово. Максимальний строк перебування особи в центрі становить 90 діб.

До центру не приймаються особи: 1) які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; 2) із симптомами хвороби в гострому періоді або в період загострення хронічних захворювань; 3) психічно хворі; 4) що потребують постійного стороннього догляду і не в змозі самотійно себе обслуговувати.

Відрахування з центру особи здійснюється згідно з наказом директора центру, що видається на підставі: 1) письмової заяви такої особи; 2) закінчення встановленого строку перебування в центрі; 3) одноразового грубого або систематичного (більше одного разу) порушення Правил внутрішнього розпорядку центру, затверджених його директором; 4) усунення обставин, за яких особа потрапила до центру.

16.12. Надання соціальних послуг соціальними центрами матері та дитини

Правовою підстави для організації діяльності є Типове положення про соціальний центр матері та дитини, затв. постановою КМУ від 8 вересня 2005 року № 879.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку. Метою діяльності центру є

проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства (покинуті батьками діти), з особами, що тимчасово проживають у центрі.

Основні завдання центру: 1) надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних, соціально-медичних, соціально-побутових та інформаційних послуг особам, що тимчасово в ньому проживають, та забезпечення їх харчуванням; 2) створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово в ньому проживають; 3) сприяння здобуттю особами, що тимчасово в ньому проживають, освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

Центр відповідно до покладених на нього завдань: 1) забезпечує проведення попередньої співбесіди спеціаліста-психолога з жінками, які звертаються до центру, ознайомлення їх з правилами внутрішнього розпорядку та метою роботи працівників центру; 2) розробляє на підставі діагностики план індивідуальної роботи з особами, що тимчасово проживають у центрі, який містить заходи взаємодії таких осіб зі спеціалістами центру; 3) проводить з особами, що тимчасово проживають у центрі, індивідуальні та групові корекційні заходи, надає психологічну допомогу, кваліфіковані консультації (психологічні, педагогічні, медичні, правові), у разі потреби організовує їх госпіталізацію та клінічне обстеження; 4) забезпечує виконання індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в суспільство осіб, що тимчасово проживають у центрі; 5) порушує клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні прав та інтересів осіб, що тимчасово проживають у центрі; 6) веде облік соціальної роботи з особами, що тимчасово проживають у центрі, готує статистичні, інформаційні та аналітичні матеріали з питань, що належать до його компетенції; 7) надає консультації з питань догляду за дітьми раннього віку, їх розвитку і виховання; 8) передає документи відповідному центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем подальшого проживання особи,

що тимчасово проживає в центрі, для здійснення соціального супроводження.

Центр у своїй діяльності взаємодіє з відповідними структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування в сфері молоді та спорту, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, службою у справах дітей, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування та форми власності, громадськими організаціями та благодійними фондами.

Зарахування до центру здійснюється згідно з наказом директора центру на підставі: 1) письмової заяви вагітної жінки (матері); 2) направлення відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Для зарахування до центру подається документ, що засвідчує особу, медична довідка про стан здоров'я, а в разі прийому матері з дитиною – також медична довідка про народження дитини. У разі відсутності зазначених документів центр разом з відповідним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання жінки надає допомогу в їх оформленні. Особа, що зараховується до центру, ознайомлюється з правилами внутрішнього розпорядку, правами та обов'язками осіб, що тимчасово проживають у центрі.

Прийняття осіб до центру здійснюється цілодобово. Зарахування осіб до центру здійснюється протягом робочого дня, тривалість якого визначається регламентом роботи центру. До центру не можуть бути зараховані особи: 1) за наявності в них алкогольної або наркотичної залежності; 2) із симптомами хвороби в період загострення хронічних інфекційних захворювань. У разі коли матері відмовлено в зарахуванні до центру, викликається представник служби у справах дітей за місцезнаходженням центру для вирішення питань щодо захисту прав дитини.

Відрахування з центру здійснюється за наказом директора центру, що видається: 1) на підставі письмової заяви особи, що тимчасово проживає в центрі; 2) у разі досягнення дитиною 18-місячного віку; 3) за наявності засвідчених працівниками центру фактів ухиляння матері від виховання дитини або дітей, що

суперечать інтересам, загрожують життю та здоров'ю дитини;
4) при одноразовому грубому або систематичному порушенні правил внутрішнього розпорядку центру.

Після вибуття з центру особа, що тимчасово в ньому проживала, може бути взята (за її згодою) під соціальний супровід центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання.

16.13. Надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми

До основних нормативних актів належать:

– Закон України від 20 вересня 2011 року №3739-VI «Про протидію торгівлі людьми»;

– Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють захист у сфері протидії торгівлі людьми, затв. постановою КМУ від 22 серпня 2012 року № 783;

– Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, затв. постановою КМУ від 23 травня 2012 року № 417;

– Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми. Постанова КМУ від 18 січня 2012 року № 29;

– Типове положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, затв. постановою КМУ від 27 червня 2003 року № 987;

– Стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми, затв. наказом Мінсоцполітики України від 30 липня 2013 року № 458;

– Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми, затв. наказом Мінсоцполітики України від 30 липня 2013 року № 458;

– Про затвердження форм заяв про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, журналу реєстрації заяв осіб, які мають намір отримати статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, розписки про нерозголошення

відомостей, облікової картки особи, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, журналу реєстрації видачі довідок про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Наказ Мінсоцполітики України від 18 червня 2012 року № 366;

– Про затвердження форм оцінки потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми; плану реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми, обліку осіб, які постраждали від торгівлі людьми; звіту щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Наказ Мінсоцполітики України від 14 вересня 2012 № 578.

У ст. 1 Закону дано визначення, зокрема, таких термінів:

– торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином;

– протидія торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми;

– боротьба з торгівлею людьми – система заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності;

– попередження торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми;

– захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, – система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від

торгівлі людьми;

– особа, яка постраждала від торгівлі людьми, – будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою відповідно до положень цього Закону;

– виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми (жертви торгівлі людьми), – з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми;

– процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, – комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та робить висновок, що така особа є особою, яка постраждала від торгівлі людьми;

– реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми, – комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

– заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, – центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціально-психологічної реабілітації дітей та притулки для дітей.

Основними напрямами державної політики в сфері протидії торгівлі людьми є: 1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту; 2) боротьба зі злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності; 3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, упровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Попередження торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками: 1) вивчення ситуації; 2) підвищення рівня обізнаності; 3) зниження рівня вразливості населення; 4) подолання попиту шляхом реалізації організаційних, дослідницьких, інформаційних, освітніх, правових, соціально-економічних та інших заходів.

Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі із злочинністю, які, зокрема, здійснюють заходи щодо виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, встановлення осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів.

З метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту створюється Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи в сфері протидії торгівлі людьми. Основні засади Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: 1) взаємне інформування з дотриманням принципу конфіденційності про злочини торгівлі людьми, передумови та причини торгівлі людьми, методи, що використовують торгівці людьми, необхідну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми; 2) спільна розробка програм, планів протидії торгівлі людьми; 3) спільна організація заходів з протидії торгівлі людьми; 4) обмін передовим досвідом діяльності в сфері протидії торгівлі людьми.

Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначається Кабінетом Міністрів України. Обов'язковою складовою процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

З метою забезпечення реалізації прав, передбачених цим Законом, особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути направлені до одного з діючої мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть влаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей з метою надання психологічної допомоги та забезпечення реабілітації в порядку, встановленому законодавством. Умови перебування та надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, діючою мережею центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей регулюються положеннями про зазначені заклади.

Контрольні запитання

1. Які органи займаються наданням соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді?
2. Хто веде облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах?
3. Назвіть підстави взяття дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах, на облік.
4. Назвіть форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
5. Який порядок створення та ліквідації дитячого будинку сімейного типу?
6. Як відбувається влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу?
7. Перерахуйте види матеріального забезпечення дитячого будинку сімейного типу.
8. Основні завдання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
9. Умови перебування дітей у притулку для дітей.
10. Назвіть підстави для прийняття дітей до притулку для дітей служби у справі дітей.
11. Хто приймається до центру соціально-психологічної реабілітації дітей?

12. Який орган приймає рішення про поміщення дитини до приймальника-розподільника для дітей?
13. Назвіть види насильства в сім'ї.
14. На які органи покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї?
15. З яких відділень може складатися центр соціальної підтримки дітей та сім'ї?
16. Хто не приймається до центру соціально-психологічної допомоги?
17. Назвіть основні повноваження соціального центру матері та дитини.
18. У яких закладах надається допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми?

Теми рефератів

1. Компетенція Міністерства соціальної політики України щодо надання соціальних послуг сім'ї, дітям та молоді.
2. Правовий статус центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді.
3. Соціальні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
4. Соціальні заклади для повнолітніх осіб, що опинилися в складній життєвій ситуації.
5. Види соціальних послуг, що надаються особам, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Нормативні акти та література

1. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 20.09.2011 № 3739-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> .
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 13.01.2005 № 2342-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> .
3. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 15.11.2001 № 2789-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> .
4. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 21.06.2001 № 2558-III. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> .
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 26.04.2001 № 2402-III. –

Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> .

6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 24.01.1995 № 20/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> .

7. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Закон від 05.02.1993 № 2998-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> .

8. Примірне положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 834 [Електронний ресурс] // Урядовий портал: єдиний веб-портал виконавчої влади України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249510295>

9. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 21.11.2013 № 896. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-п> .

10. Порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 895 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 21.11.2013 № 895. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-п> .

11. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 573 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 01.08.2013 № 573. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-п>

12. Порядок здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 р. № 324 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 29.04.2013 № 324. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-п> .

13. Критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2012 р. № 1039 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Критерії від 14.11.2012 № 1039. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1039-2012-п> .

14. Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 30.08.2007 № 1068. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> .

15. Типове положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення, Перелік від 30.08.2007 № 1068. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> .

16. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 р. № 1291 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від

27.12.2005 № 1291. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-п> .

17. Типове положення про соціальний центр матері та дитини: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2005 р. № 879 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 08.09.2005 № 879. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/879-2005-п> .

18. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. № 608 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 12.05.2004 № 608. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/608-2004-п> .

19. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 28.01.2004 № 87. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-п> .

20. Типове положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 р. № 987 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 27.06.2003 № 987. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-2003-п>

21. Положення про прийомну сім'ю: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 26.04.2002 № 565. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п> .

22. Положення про дитячий будинок сімейного типу: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 26.04.2002 № 564. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п> .

23. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. № 565 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 09.06.1997 № 565. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-97-п> .

24. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 31.03.2016 р. № 318 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Заходи від 31.03.2016 № 318. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> .

25. Порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 20.01.14 р. № 28 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок, Форма типового документа [...] від 20.01.2014 № 28. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0253-14> .

26. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 20.01.2014 р. № 27 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Порядок, Форма [...] від 20.01.2014 № 27. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14> .

27. Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 03.09.2012 р. № 537 [Електронний ресурс] // Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 03.09.2012 № 537. – Режим

доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12> .

28. Сташків, Б. І. Право соціального обслуговування: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 384-437.

29. Ткаленко, О. М. Нормативно-правове забезпечення попередження насильства в сім'ї в Україні: стан та перспективи розвитку / О. М. Ткаленко // Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн. – 2014. – № 3. – С. 35-38.

Глава 17

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ДІТЯМ УСТАНОВАМИ ОСВІТИ

17.1. Соціальні послуги, що надаються психолого-медико-педагогічними консультаціями

Основними нормативними актами, що регламентують діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) є Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації, затв. спільним наказом МОН та АПН України від 7 липня 2004 року № 569/38, а також Положення про шкільну психолого-медико-педагогічну комісію, затв. наказом Міносвіти України від 20 вересня 1996 року № 278.

Структуру ПМПК становлять:

- центральна психолого-медико-педагогічна консультація, яка входить до складу Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України;
- обласні та прирівняні до них ПМПК, що підпорядковані та підзвітні управлінням освіти і науки облдержадміністрацій;
- районні (міські) ПМПК, що утворюються відділами освіти райдержадміністрацій і які можуть також функціонувати при районних методичних кабінетах або районних центрах практичної психології і соціальної роботи;
- шкільні ПМПК у спеціальних школах-інтернатах, які підпорядковані директорам цих шкіл та підзвітні зональним ПМПК.

Психолого-медико-педагогічні консультації є методичними установами системи освіти і науки України, що здійснюють консультативну, методичну, психолого-педагогічну, корекційно-розвиткову, аналітичну, прогностичну, профілактичну,

просвітницьку діяльність.

Діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій спрямована на: 1) виявлення, психолого-педагогічне вивчення, оцінку труднощів та потенційних можливостей розвитку дітей віком до 18 років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, мають ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки; 2) підготовку висновку та рекомендацій щодо розвитку, змісту, форм і методів навчання з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини; 3) консультування батьків (осіб, які їх замінюють), педагогічних працівників, з питань вибору можливих форм і методів навчання, у тому числі інклюзивного (інтегрованого), у поєднанні з реабілітаційними заходами, соціальної адаптації та інтеграції в суспільне життя дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; 4) облік, систематизацію та аналіз даних про кількість дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, за освітніми потребами з урахуванням видів порушень у регіоні з метою надання пропозицій органам управління освітою щодо створення належних умов та вжиття заходів для реалізації права таких дітей на здобуття освіти, забезпечення її гнучкості та різноманітності в місцях проживання; 5) участь у складанні індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (спільно з лікарсько-консультаційними комісіями закладів охорони здоров'я); 6) організацію індивідуальної корекційно-розвиткової допомоги дітям, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, насамперед зі складними та тяжкими вадами; 7) співпрацю з шкільними психолого-медико-педагогічними комісіями спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів); 8) надання науково-методичної допомоги педагогічним працівникам загальноосвітніх навчальних закладів з питань інклюзивного (інтегрованого) навчання та створення оптимальних умов для реалізації потенційних можливостей, розвитку здібностей, обдарувань, здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами; 9) системну психолого-педагогічну підтримку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в умовах інклюзивного (інтегрованого) навчання,

за індивідуальною формою в домашніх умовах; 10) психолого-педагогічний супровід сімей, які виховують дитину зі складними вадами розвитку, у тому числі з інвалідністю; 11) залучення батьків (осіб, які їх замінюють) до участі в реабілітаційному процесі шляхом їх участі в проведенні корекційно-розвиткових занять, надання методичних рекомендацій щодо розвитку і виховання їхніх дітей; 12) просвітницьку діяльність серед населення в цілях профілактики виникнення порушень у психічному розвитку дітей, труднощів у навчанні та формуванні особистості.

Консультування та психолого-педагогічне вивчення дітей в ПМПК здійснюються за зверненням батьків (осіб, які їх замінюють) та з обов'язковою їх присутністю. Показаннями для здійснення такого консультування можуть бути порушення формування в дитини пізнавальної діяльності згідно з віковими нормами, труднощі засвоєння нею знань, умінь, навичок, суспільного досвіду.

Основні завдання і функції закріплені: 1) центральної консультації в підп. 2.1. Положення; 2) обласної та прирівняної до неї консультації в підп. 2.2. Положення; 3) районної (міської) консультації в підп. 2.3. Положення.

Первинне консультування батьків (осіб, які їх замінюють) щодо особливостей розвитку їхніх дітей відбувається з їх власної ініціативи і здійснюється консультантом відповідної фахової спеціалізації. У разі необхідності поглибленого психолого-педагогічного вивчення дитини на засіданні психолого-медико-педагогічної консультації їм надається «Картка стану здоров'я і розвитку дитини».

Психолого-педагогічне вивчення дитини в психолого-медико-педагогічних консультаціях здійснюється тільки в присутності батьків або осіб, які їх замінюють, за наявності таких документів: 1) паспортів батьків; 2) свідоцтва про народження дитини; 3) «Картки стану здоров'я і розвитку дитини»; 3) «Історії розвитку дитини», затвердженої наказом МОЗ України від 27 грудня 1999 року № 302 «Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в поліклініках (амбулаторіях)»; 4) «Індивідуальної програми

реабілітації дитини з інвалідністю», затвердженої наказом МОЗ України від 08 жовтня 2007 року № 623 «Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю та Порядку їх складання», якщо дитина з інвалідністю; 5) зошитів з рідної мови, математики (якщо дитина навчається), малюнків; 6) висновків шкільної психолого-медико-педагогічної комісії про динаміку та якість засвоєння знань дитиною під час випробувального навчання (якщо таке було); 7) документів про додаткові обстеження дитини (якщо такі є); 8) витягу з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації (для проходження вивчення в центральній консультації); 9) письмової згоди батьків або осіб, які їх замінюють, щодо надання дозволу на обробку персональних даних дитини, отриманих у процесі психолого-педагогічного вивчення, відповідно до цілей Положення.

На підставі результатів власного психолого-педагогічного вивчення дитини фахівцями психолого-медико-педагогічної консультації формулюється висновок про особливості її розвитку та приймається колегіальне рішення про надання батькам (особам, які їх замінюють) рекомендацій щодо програми, форм і методів навчання та здійснення корекційно-розвиткової роботи, соціально-трудової реабілітації. Батькам або особам, які їх замінюють, надається витяг з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації з відповідним висновком та рекомендаціями. У випадках, коли висновок може бути сформульований лише після тривалого вивчення дитини, психолого-медико-педагогічні консультації рекомендують навчання з випробувальним терміном на один навчальний рік у відповідному навчальному закладі, а за потреби – поглиблене медичне вивчення дитини.

У разі коли висновок психолого-медико-педагогічної консультації про стан дитини, причини її пізнавальних труднощів та рекомендації щодо потенційних можливостей психічного розвитку не збігаються з медичним діагнозом, органами управління освітою така дитина направляється на навчання з урахуванням рекомендацій цієї консультації у відповідний навчальний заклад з випробувальним терміном на

один рік та динамічним спостереженням фахівців відповідного навчального закладу. Після закінчення випробувального терміну навчання психолого-медико-педагогічна консультація здійснює повторне психолого-педагогічне вивчення дитини для уточнення рішення щодо організації її навчання та корекційно-розвиткової роботи.

Оформлення та правові наслідки висновку ПМПК вказані у підп. 4.7.-4.11. Положення. Висновок, виданий районною (міською) консультацією, скріплюється печаткою консультації з повноваженнями обласної.

17.2. Соціальні послуги, що надаються психологічною службою системи освіти України

Діяльність психологічної служби системи освіти України регламентується Положенням про психологічну службу системи освіти України, затв. наказом Міносвіти України від 3 травня 1999 року № 127 та Типовим положенням про центри практичної психології і соціальної роботи, затв. наказом МОН України від 14 серпня 2000 року № 385.

Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці в сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

Діяльність психологічної служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами)

навчально-методичних кабінетів (центрів). За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Основні завдання психологічної служби системи освіти України полягають у: 1) сприянні повноцінному розвитку особистості вихованців, учнів, студентів на кожному віковому етапі, створенні умов для формування в них мотивації до самовиховання і саморозвитку; 2) забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення; 3) профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку вихованців, учнів, студентів.

Основними видами діяльності психологічної служби є: 1) діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання; 2) корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи; 3) реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності; 4) профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі; 5) прогностика – розробка і застосування моделей поведінки групи та особистості в різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення

тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

Психологічна служба системи освіти України функціонує на трьох рівнях: 1) науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованця, учня, студента з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань; 2) прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців; 3) практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

Діяльність психологічної служби включає такі основні напрями: 1) консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності; 2) просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї; 3) превентивне виховання (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

Психологічна служба в системі освіти України складається з таких основних ланок: 1) Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи; 2) Навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби; 3) підрозділів психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації; 4) практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів усіх типів.

До повноважень Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи належать: 1) науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти України; 2) здійснення психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти; 3) розробка методичних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок; 4) координація та науково-методичне керівництво діяльністю навчально-методичного кабінету (центру) в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби.

Навчально-методичний кабінет психологічної служби системи освіти, методисти: 1) забезпечують діяльність психологічної служби освіти регіону; 2) надають методичну, інформаційну підтримку практичним психологам, соціальним педагогам; 3) беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, їх атестації та професійного зростання, кадровому забезпеченні психологічної служби; 4) організують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів; 5) координують науково-дослідні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби; 6) беруть участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні; 7) впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду.

Практичний психолог навчального закладу: 1) бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я; 2) проводить психолого-педагогічну діагностику готовності вихованця, учня, студента до навчання та сприяє їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем

психічного розвитку; 3) розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей вихованців, учнів, студентів; 4) сприяє вибору учнями і студентами професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків; 5) проводить психологічну діагностику і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки вихованців, учнів, студентів; 6) формує психологічну культуру вихованців, учнів, студентів, педагогів, батьків або осіб, які їх замінюють, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

Соціальний педагог навчального закладу: 1) вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, учнів і студентів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних та дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на вихованців, учнів і студентів; 2) прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості вихованця, учня, студента чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості; 3) дає рекомендації вихованцям, учням, студентам, батькам або особам, які їх замінюють, вчителям, викладачам та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим і молодіжним громадським організаціям, вихованцям, учням, студентам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах; 4) сприяє захисту прав вихованців, учнів і студентів, представляє їхні інтереси в службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах; бере

участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів, студентів; 5) надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб вихованців, учнів і студентів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів і студентів; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

17.3. Виховання і навчання дітей у дошкільних навчальних закладах

Основними нормативно-правовими актами, що визначають правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільних закладів, є Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III «Про дошкільну освіту», Положення про дошкільний навчальний заклад, затв. постановою КМУ від 12 березня 2003 року № 305, Положення про центр розвитку дитини, затв. постановою КМУ від 5 жовтня 2009 року № 1124.

Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на: 1) забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; 3) формування в дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду. Вікова періодизація: 1) немовлята (до одного року); 2) ранній вік (від одного до трьох років); 3) передшкільний вік (від трьох до шести (семи) років); 4) молодший дошкільний вік (від трьох до чотирьох років); 5) середній дошкільний вік (від чотирьох до п'яти років); 6) старший дошкільний вік (від п'яти до шести (семи) років).

Систему дошкільної освіти становлять: 1) заклади дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; 2) наукові і методичні установи; 3) органи управління

освітою; 4) освіта та виховання в сім'ї.

Заклад дошкільної освіти – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту. Заклад дошкільної освіти: 1) задовольняє потреби громадян відповідної території в здобутті дошкільної освіти; 2) забезпечує відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти; 3) створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та забезпечує їх дотримання; 4) формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки; 5) сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному і фізичному розвитку дітей; 6) здійснює соціально-педагогічний патронат, взаємодію із сім'єю; 7) є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку; 8) планує свою діяльність та формує стратегію розвитку закладу; 9) формує освітню програму закладу; 10) забезпечує добір і розстановку кадрів; 11) відповідно до установчих документів утворює, реорганізує та ліквідує структурні підрозділи (відділення, групи); 12) додержується фінансової дисципліни, зберігає матеріально-технічну базу; 13) здійснює інші повноваження відповідно до статуту закладу дошкільної освіти.

Відповідно до потреб громадян України створюються такі заклади дошкільної освіти: 1) заклад дошкільної освіти (ясла) для дітей віком від одного до трьох років, де забезпечуються догляд за ними, а також їх розвиток і виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти; 2) заклад дошкільної освіти (ясла-садок) для дітей віком від одного до шести (семи) років, де забезпечуються догляд за ними, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти; 3) заклад дошкільної освіти (дитячий садок) для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечуються їх розвиток, виховання і навчання відповідно до

вимог Базового компонента дошкільної освіти; 4) заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами віком від двох до семи (восьми) років. Заклади дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу поділяються на спеціальні та санаторні; 5) будинок дитини – заклад дошкільної освіти системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з фізичними та (або) інтелектуальними порушеннями від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років; 6) заклад дошкільної освіти (дитячий будинок) інтернатного типу забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави; 7) заклад дошкільної освіти (ясла-садок) сімейного типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають у родинних стосунках, де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти; 8) заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу для дітей віком від одного до шести (семи, восьми) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, інклюзивні, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку; 9) заклад дошкільної освіти (центр розвитку дитини), в якому забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома.

Перелік закладів дошкільної освіти (ясел-садків) компенсуючого типу визначається МОН України за погодженням із МОЗ України.

Для задоволення освітніх, соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи в складі закладів дошкільної освіти можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Діти з особливими освітніми потребами можуть перебувати до семи (восьми) років у спеціальних закладах дошкільної освіти (групах) та інклюзивних групах закладів дошкільної освіти. З цією метою при спеціальних школах (школах-інтернатах), санаторних школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах можуть створюватися їхні структурні підрозділи – дошкільні групи.

Групи в закладі дошкільної освіти комплектуються за віковими ознаками. Наповнюваність груп у закладах дошкільної освіти становить: 1) для дітей віком до одного року – до 10 осіб; 2) для дітей віком від одного до трьох років – до 15 осіб; 3) для дітей віком від трьох до шести (семи) років – до 20 осіб; 4) різновікові – до 15 осіб; 5) з короткотривалим і цілодобовим перебуванням дітей – до 10 осіб; 6) в оздоровчий період – до 15 осіб; 7) в інклюзивних групах – до 15 осіб (з них не більше трьох дітей з особливими освітніми потребами).

Базовий компонент дошкільної освіти – це державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов'язковим для всіх закладів дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, інших форм здобуття дошкільної освіти.

Освітня програма – це єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом дошкільної освіти для досягнення вихованцями результатів навчання (набуття компетентностей), визначених Базовим компонентом дошкільної освіти. Основою для розроблення освітньої програми є Базовий компонент дошкільної освіти.

Відповідно до ст. 33 Закону:

1) держава забезпечує соціальний захист, підтримку дітей дошкільного віку, особливо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, а також дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей;

2) дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, гарантовано право на збереження родинних стосунків, утримання в державних і комунальних закладах дошкільної освіти за рахунок держави, а також на захист їх особистих, майнових і житлових прав згідно із законодавством України.

3) грудним дітям та дітям другого року життя, які входять до складу малозабезпечених сімей, а також грудним дітям та дітям раннього віку, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, за рахунок держави гарантується забезпечення дитячим харчуванням у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України;

4) дітям, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації, гарантовано право на: а) відвідування державних і комунальних закладів дошкільної освіти з гнучким режимом роботи та їх утримання в цих закладах за рахунок держави; б) отримання психолого-педагогічної допомоги в інклюзивно-ресурсних центрах, що діють відповідно до положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України;

5) діти, які потребують корекції зору, слуху, опорно-рухового апарату, забезпечуються засобами пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, а також іншими засобами індивідуальної корекції за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У закладі дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типу і форми власності діти забезпечуються постійним медичним обслуговуванням на безоплатній основі, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цього навчального закладу або відповідних закладів охорони здоров'я, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Натуральний набір продуктів для харчування дітей дошкільного віку визначається МОЗ України спільно з МОН України за погодженням з Мінфіном України. Батьки або особи, які їх замінюють, вносять плату за харчування дітей у державному та комунальному закладі дошкільної освіти в

розмірах, визначених органами місцевого самоврядування або відповідними органами управління. Пільгові умови оплати харчування дітей у закладах дошкільної освіти для багатодітних та малозабезпечених сімей та інших категорій, які потребують соціальної підтримки, надаються за рішенням органу місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевого бюджету. Від плати за харчування дитини звільняються батьки або особи, які їх замінюють, у сім'ях, у яких сукупний дохід на кожного члена сім'ї за попередній квартал не перевищував рівня забезпечення прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму), який щороку встановлюється законом про Державний бюджет України для визначення права на звільнення від плати за харчування дитини в державних і комунальних закладах дошкільної освіти. За харчування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, плата не справляється. Органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади забезпечують безкоштовним харчуванням дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», які навчаються в державних і комунальних закладах дошкільної освіти. Порядок установа плати за харчування дитини в державному та комунальному закладі дошкільної освіти визначається Кабінетом Міністрів України.

Утримання та розвиток матеріально-технічної бази закладів дошкільної освіти фінансуються за рахунок коштів засновника (засновників) цих закладів.

17.4. Утримання, навчання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних установах

Основними правовими актами є: Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства»; Положення про

дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», затв. спільним наказом МОНмолодьспорту України, Мінсоцполітики України від 10 вересня 2012 року № 995/557.

Дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності – навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя. Інтернатні заклади створюються для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких вони перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття. При цьому діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, знаходяться на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування.

Головними завданнями інтернатних закладів є:

- 1) забезпечення для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, умов проживання, навчання, виховання та розвитку, наближених до сімейних;
- 2) забезпечення соціального захисту, медико-психолого-педагогічної реабілітації та соціальної адаптації вихованців з урахуванням стану здоров'я, індивідуальних особливостей психофізичного розвитку вихованців;
- 3) забезпечення захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на належні умови проживання, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації, соціальної адаптації та підготовки їх до самостійного життя та праці;
- 4) формування правової культури, загальнолюдських цінностей;
- 5) створення умов для збереження та підтримки родинних зв'язків дітей;
- б) сприяння влаштуванню дітей у різні форми сімейного виховання.

Для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою забезпечення належного рівня задоволення їх життєвих та освітніх потреб за умов повного утримання їх за

рахунок засновника, власника створюються інтернатні заклади таких типів: 1) дитячий будинок – навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку; 2) загальноосвітня школа-інтернат – навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 3) спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 4) спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; 5) загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують тривалого лікування. Тип інтернатного закладу обирається засновником з урахуванням потреб та особливостей регіону, матеріального і кадрового забезпечення. Інтернатні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форм власності. Учні (вихованці) інтернатних закладів можуть відвідувати позашкільні навчально-виховні заклади, будинки дитячої творчості, станції юних техніків тощо.

В інтернатні заклади приймаються: 1) діти-сироти; 2) діти, позбавлені батьківського піклування; 3) діти, розлучені із сім'єю, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Не приймаються до інтернатних закладів діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані в сімейні форми виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу).

Харчування учнів (вихованців) в інтернатних закладах незалежно від підпорядкування та форми власності

організовується за нормами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2004 року № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах». Відповідальність за організацію харчування покладається на засновника (власника) та керівника цього закладу. Медичне обслуговування учнів (вихованців) інтернатних закладів незалежно від підпорядкування, типу та форми власності забезпечується місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і здійснюється медичними працівниками, які входять до штату цих закладів, та медичними працівниками лікувально-профілактичних закладів за територіальним принципом. Заклади охорони здоров'я спільно з медичними працівниками інтернатного закладу двічі на рік безоплатно проводять медичні огляди всіх учнів (вихованців), у разі потреби беруть їх на диспансерний облік, здійснюють постійний медичний нагляд і своєчасне лікування.

Матеріальне та фінансове забезпечення учнів (вихованців) інтернатних закладів здійснюється за нормами та нормативами, установленими законодавством. Учням (вихованцям) інтернатних закладів, які перебували в них на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видаються предмети гардероба, текстильна білизна та товари господарського призначення відповідно до норм матеріального забезпечення, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 17 листопада 2003 року № 763. Учні (вихованці) інтернатного закладу отримують кошти на особисті витрати, щорічний розмір яких повинен становити не менше 1,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Учням (вихованцям) інтернатних закладів у порядку, встановленому МОН України, видається єдиний квиток, який дає право на безоплатний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті (крім таксі), безкоштовне відвідування кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд.

Навчально-виховний процес в інтернатному закладі незалежно від його підпорядкування, типу і форми власності здійснюється відповідно до робочих навчальних планів, складених на основі типових навчальних планів, затверджених

МОН України.

Трудове навчання учнів (вихованців) здійснюється на принципах добровільності у навчально-виробничих майстернях (для технічних і обслуговувальних видів праці), підсобних господарствах, на навчально-дослідних ділянках, земельних ділянках, на виробництві, в установах і організаціях з обов'язковим дотриманням правил безпеки, вимог навчальних програм, урахуванням профілю та типу інтернатного закладу, особливостей регіону і вимог санітарного законодавства.

Психологічний супровід навчально-виховного процесу в інтернатних закладах здійснюється практичним психологом згідно із законодавством.

Учні (вихованці) мають право на: 1) умови проживання, навчання, виховання та розвитку, наближені до сімейних; 2) здобуття дошкільної, базової, повної загальної середньої та позашкільної освіти; 3) медичну та соціальну допомогу згідно із законодавством; 4) утримання за рахунок відповідних бюджетів у державних і комунальних навчальних закладах, за рахунок коштів власника (засновника) – у приватних; 5) повноцінне якісне харчування; 6) збереження родинних стосунків; 7) безпечні і нешкідливі умови проживання, виховання, навчання, праці; 8) отримання кваліфікованої допомоги в навчанні, корекції психо-фізичного розвитку; 9) оздоровлення, відпочинок, організоване дозвілля у вихідні, святкові дні та під час канікул; 10) вибір форм навчання, факультативів, спецкурсів, позакласних занять; 11) розвиток своїх творчих здібностей та інтересів через участь у різних видах навчальної, наукової, науково-практичної діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах тощо; 12) користування навчально-виробничою, науковою, матеріально-технічною, культурно-спортивною, корекційно-відновлювальною та лікувально-оздоровчою базою інтернатного закладу; 13) вільне вираження поглядів, переконань; 14) захист своїх особистих, житлових і майнових прав; 15) захист від будь-яких форм експлуатації, психічного, фізичного та інших видів насильства з боку працівників, які порушують їх права, честь і гідність; 16) участь в органах громадського самоврядування інтернатного закладу.

Влаштування дитини до інтернатного закладу не припиняє її права на аліменти, пенсії та інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди в зв'язку з втратою годувальника. Учні (вихованці) зобов'язані: 1) дотримуватися вимог статуту, внутрішнього розпорядку інтернатного закладу; 2) дотримуватися законодавства, моральних, етичних норм; 3) дотримуватися правил особистої гігієни; 4) оволодівати знаннями, уміннями, практичними навичками в обсязі Базового компонента дошкільної освіти, Державного стандарту загальної середньої освіти, підвищувати загальний культурний рівень; 5) бережливо ставитися до особистого майна та майна інтернатного закладу; 7) поважати честь і гідність інших вихованців і працівників закладу.

Інтернатний заклад розташовується, як правило, у сприятливій для здоров'я місцевості, має земельну ділянку, озеленений майданчик, обладнаний для ігор і занять дітей на повітрі, зону відпочинку, спортивний майданчик. Інтернатний заклад повинен мати необхідну кількість будівель, приміщень та обладнання для організації навчально-виховного процесу, проживання вихованців, проведення позаурочної роботи, трудового навчання і виховання та забезпечення належних умов для роботи педагогічного, медичного персоналу і проведення лікувально-профілактичних заходів. У приміщеннях повинні бути створені умови, наближені до родинних: кімнати, розраховані на 1-3 особи, обладнані вітальні, кухні, де діти можуть готувати їжу.

17.5. Утримання, навчання і виховання в інтернатних установах дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку

Утримання та навчання дітей з обмеженими можливостями здійснюється відповідно до Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затв. наказом МОН України від 15 вересня 2008 року № 852.

У системі МОН України діють такі типи навчальних

закладів:

1) спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, що забезпечує реалізацію права таких громадян на здобуття повної загальної середньої освіти та здійснює заходи з реабілітації;

2) спеціальна загальноосвітня школа-інтернат – загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує здобуття певного рівня освіти, професійну орієнтацію та підготовку, проводить корекційно-розвиткову роботу з дітьми, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, умови проживання та утримання за рахунок держави;

3) спеціальна загальноосвітня школа – загальноосвітній навчальний заклад з продовженим днем, що забезпечує навчання, виховання та корекційно-розвиткову роботу дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, за рахунок держави.

Головними завданнями спеціальної школи (школи-інтернату) є: 1) забезпечення права дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на здобуття певного освітнього рівня загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою, медичною реабілітацією; 2) розвиток природних здібностей і обдарувань, творчого мислення вихованців, здійснення їх допрофесійної та професійної підготовки, формування соціально адаптованої особистості; 3) сприяння засвоєнню учнями норм громадянської етики та загальнолюдської моралі, міжособистісного спілкування, основ гігієни та здорового способу життя, початкових трудових умінь і навичок; 4) сприяння фізичному і психічному розвитку дітей; 5) забезпечення в процесі навчання й виховання системного кваліфікованого психолого-медико-педагогічного супроводу з урахуванням стану здоров'я, особливостей психо-фізичного розвитку учнів (вихованців); 6) здійснення соціально-педагогічного патронату: надання психолого-педагогічної допомоги батькам (особам, які їх

замінюють) з метою забезпечення їх активної участі в комплексній навчально-виховній, корекційно-розвитковій роботі.

Фінансування спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) здійснюється: 1) державної форми власності за рахунок державного бюджету; 2) комунальної форми власності за рахунок коштів місцевих бюджетів за казначейською формою обслуговування; 3) приватних за рахунок коштів засновників через рахунки в установах банків.

Спеціальні школи (школи-інтернати) I, I-II, I-III ступенів можуть функціонувати разом або самостійно: 1) I ступінь – початкова школа (підготовчий клас, 1-4 класи, строк навчання 5 років); 2) II ступінь – основна школа (5-9 (10) класи, строк навчання 5 (6) років); 3) III ступінь – старша школа з профільним спрямуванням навчання (11-13 класи, строк навчання 3 роки).

Відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей функціонують такі основні види спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів): 1) для глухих дітей – I-III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи, III ступінь – 11-13 класи); 2) для дітей зі зниженим слухом – I-III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи, III ступінь – 11-13 класи); 3) для сліпих дітей – I-III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи, III ступінь – 11-13 класи); 4) для дітей зі зниженим зором – I-III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи, III ступінь – 11-13 класи); 5) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату – I-III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи, III ступінь – 11-13 класи); 6) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення – I-II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-10 класи); 7) для дітей із затримкою психічного розвитку – I-II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-9 класи); 8) для розумово відсталих дітей – I-II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1-4 класи, II ступінь – 5-

9(10) класи).

Спеціальна школа (школа-інтернат) може входити до складу навчально-виховних комплексів, навчальних закладів різних типів, а також утворювати навчально-виховні об'єднання з дошкільними, позашкільними та іншими навчальними закладами для задоволення культурно-освітніх потреб учнів (вихованців). Вона може мати в своєму складі дошкільні групи, класи з поглибленим вивченням предметів та класи (групи) з вечірньою (заочною) формою навчання. За бажанням батьків діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, можуть лише навчатися в спеціальних школах-інтернатах без проживання в них.

Для організації навчально-виховної та корекційно-розвиткової роботи дітей, які мають складні вади розвитку (діти з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку, діти з раннім дитячим аутизмом, сліпоглухі), у складі спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) відкриваються окремі класи (групи). Гранична наповнюваність класів (груп) для дітей, які мають складні вади розвитку, не повинна перевищувати 6 осіб.

Для дітей 6(7) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, але не отримали відповідної дошкільної підготовки або не готові до навчання з інших обставин, у спеціальних школах (школах-інтернатах) відкриваються підготовчі класи.

Для надання індивідуальної корекційної допомоги та добору відповідних програм навчання в кожній спеціальній школі (школі-інтернаті) діють шкільні психолого-медико-педагогічні комісії, метою яких є: 1) вивчення особливостей психофізичного розвитку кожного учня (вихованця) у динаміці; 2) визначення адекватних умов, форм і методів навчально-виховної, корекційно-розвиткової роботи, професійної реабілітації; 3) переведення учнів (вихованців) до наступного класу спеціальної школи (школи-інтернату) одного і того ж виду.

До спеціальної школи (школи-інтернату) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату зараховуються діти 6(7) років, які самостійно пересуваються, не потребують

індивідуального догляду, з такими захворюваннями: 1) церебральні паралічі; 2) наслідки поліомієліту у відновному і резидуальному станах; 3) артрогрипоз, хондродистрофія, міопатія, наслідки інфекційних поліартритів; 4) інші вроджені і набуті деформації опорно-рухового апарату. Діти, у яких, крім рухових розладів, констатується затримка психічного розвитку та розумова відсталість, виокремлюються в окремі класи в складі цієї школи. За наявності відповідних умов та кадрового забезпечення в спеціальній школі (школі-інтернаті) можуть навчатися діти з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які себе не обслуговують і відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини з з інвалідністю потребують індивідуального догляду та супроводу, стан здоров'я яких дає змогу перебувати в дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарями режимом. Не зараховуються до спеціальної школи (школи-інтернату) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату діти, які: 1) страждають на часті епілептичні напади; 2) мають стійкий енурез і енкопрез унаслідок органічного ураження центральної нервової системи; 3) страждають на терапевтично-резистентні судомні напади, шизофренію з наявністю продуктивної симптоматики, тяжкі порушення поведінки, небезпечні для дитини та оточення; 4) мають тяжку, глибоку розумову відсталість; 5) яким за станом здоров'я протипоказане перебування в дитячому колективі.

До спеціальної школи (школи-інтернату) для розумово відсталих дітей зараховуються розумово відсталі діти 6(7) років та діти з відповідним діагнозом з такими медичними показаннями: 1) легка розумова відсталість; 2) помірна розумова відсталість; 3) органічна деменція різного походження, яка відповідає легкій та помірній розумовій відсталості. Не зараховуються до спеціальної школи (школи-інтернату) для розумово відсталих дітей діти з тяжкою, глибокою розумовою відсталістю, органічною деменцією різного походження з вираженою дезадаптацією, відсутністю навичок самообслуговування: 1) з психічними захворюваннями, у яких, окрім розумової відсталості, спостерігаються інші тяжкі нервово-психічні порушення; 2) з розумовою відсталістю або

органічною деменцією з вираженими і стійкими психопатоподібними розладами; 3) з розумовою відсталістю з частими денними або нічними судомними нападами; 4) з шизофренією із стійкими психопатичними розладами; 5) стійким денним і нічним енурезом, енкопрезом; 6) різними відхиленнями в психічному розвитку, пов'язаними з первинним порушенням слуху, зору, опорно-рухового апарату; 7) із затримкою психічного розвитку, пов'язаною із залишковими явищами органічних уражень головного мозку або соціальною (педагогічною) занедбаністю.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для глухих дітей зараховуються діти 6 (7) років, які: 1) не реагують на гучний голос; 2) не реагують на голос розмовної гучності біля вуха; 3) розрізняють окремі мовні звуки (а, о, у, р), що вимовляються біля вуха голосом підвищеної гучності. Такі діти характеризуються середньою втратою слуху у мовному діапазоні понад 80 децибел частоти від 500 до 40 000 герц.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей зі зниженим слухом зараховуються діти 6(7) років, які: 1) мають середню втрату слуху в діапазоні від 30 до 80 децибел, розрізняють мову (слова і словосполучення звичайної розмовної гучності на відстані 3 метрів) і мають унаслідок часткової втрати слуху різні рівні недорозвинення мовлення; 2) утратили слух у шкільному або дошкільному віці, але зберегли мовлення (повністю або частково); 3) розрізняють мову розмовної гучності на відстані 3 метрів від вуха, але мають значний недорозвиток мовлення, що зумовлює труднощі в навчанні таких дітей у загальноосвітньому навчальному закладі. Не зараховуються до спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей глухих, зі зниженим слухом діти: 1) з вадами слуху в поєднанні з тяжкою, глибокою розумовою відсталістю; 2) з тяжкими порушеннями мовлення на фоні нормального слуху (алалія, афазія та ін.); 3) з психопатоподібними розладами; 4) із стійким денним і нічним енурезом, енкопрезом.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення зараховуються діти 6(7) років з нормальним слухом та первинно збереженим інтелектом, які

мають тяжкі системні мовленнєві порушення (алалія, дизартрія, ринолалія, афазія, заїкуватість, загальне недорозвинення мовлення), що перешкоджають навчанню в загальноосвітньому навчальному закладі, оскільки тяжкі органічні порушення мовлення центрального походження, як правило, зумовлюють специфічну затримку психічного розвитку дитини. За наявності достатнього контингенту учнів (вихованців) з однорідними порушеннями мовлення (алалія, афазія, заїкуватість та ін.) створюються окремі класи з обов'язковим обліком мовленнєвого рівня кожного учня. Не зараховуються до спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення діти, які: 1) мають знижений слух; 2) розумову відсталість; 3) хворі на епілепсію, з частими денними або нічними судомними нападами; 4) хворі на шизофренію з психопатоподібними розладами; 5) страждають стійким денним і нічним енурезом; 6) не обслуговують себе в зв'язку з тяжкими фізичними вадами і потребують особливого догляду; 7) мають мовленнєві порушення, що можуть бути виправлені в процесі індивідуальних занять з учителем-логопедом.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для сліпих дітей зараховуються діти 6(7) років: 1) з гостротою зору 0,04Д і нижче на оці, яке краще бачить зі стерпною корекцією; 2) з гостротою зору 0,05-0,08Д на оці, яке краще бачить зі стерпною корекцією, у разі складних порушень зорових функцій, прогресуючих очних захворювань, що призводять до сліпоти.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей зі зниженим зором зараховуються діти 6(7) років: 1) з гостротою зору 0,05-0,4Д на оці, яке краще бачить зі стерпною корекцією; при цьому враховується стан інших зорових функцій (поле зору, гострота зору на близькій відстані, форми та перебіг патологічного процесу); 2) з більш високою гостротою зору у разі прогресуючих або частих рецидивних захворювань, а також за наявності астенопічних явищ, що виникають під час читання та письма на близькій відстані. У всіх випадках діти повинні читати шрифт № 9 таблиці для визначення гостроти зору зблизька зі стерпною корекцією звичайним оптичним склом на відстані не ближче 15 см. Не зараховуються до спеціальних шкіл (шкіл-

інтернатів) для дітей сліпих, зі зниженим зором діти: 1) з розумовою відсталістю тяжкого, глибокого ступеня; 2) з глибокими відхиленнями в поведінці; 3) із значними порушеннями рухової сфери, які самостійно не пересуваються і не обслуговують себе; 4) із стійким денним і нічним енурезом і енкопрезом.

До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей із затримкою психічного розвитку зараховуються діти 6(7) років з уповільненим темпом психічного розвитку, але з потенційно збереженими можливостями інтелектуального розвитку. До спеціальної школи (школи-інтернату) для дітей із затримкою психічного розвитку можуть зараховуватися і діти з такими клінічними характеристиками: 1) затримка розвитку за типом конституціонального (гармонійного) психічного і психофізичного інфантилізму; 2) затримка розвитку соматогенного походження з явищами стійкої соматичної астенії, соматогенної інфантилізації; 3) затримка розвитку психогенного походження в разі патологічного розвитку особистості невротичного характеру з явищами психічної загальмованості, психогенної інфантилізації. Учні (вихованці) із затримкою психічного розвитку, які навчаються у 1-4 класах, у міру відновлення здоров'я, досягнення стабільних успіхів у навчанні переводяться до загальноосвітньої школи за висновком психолого-медико-педагогічної консультації. Не зараховуються до спеціальної школи (школи-інтернату) для дітей із затримкою психічного розвитку діти з такими клінічними формами і станами: 1) розумова відсталість; 2) органічна деменція різного походження; 3) виражені вади слуху, зору, опорно-рухового апарату; 4) психопатія і психопатоподібні стани різного характеру; 5) різні нервово-психічні розлади, що не зумовлюють порушень пізнавальної діяльності; 6) педагогічна (соціальна) занедбаність, що не зумовлена порушеннями пізнавальної діяльності.

Утримання учнів (вихованців), які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у спеціальних школах (школах-інтернатах) державної та комунальної власності здійснюється за рахунок держави. У спеціальних школах

(школах-інтернатах) приватної форми власності утримання учнів (вихованців) здійснюється за рахунок засновника (власника) та інших не заборонених законодавством джерел фінансування.

Учні (вихованці) спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) забезпечуються предметами гардеробу, текстильної білизни та предметами першої потреби відповідно до Норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 17 листопада 2003 року № 763. Спортивним інвентарем та обладнанням, засобами навчання та іншим навчальним приладдям, іграшками та іграми, матеріалами для розвитку індивідуальних творчих здібностей учнів (вихованців), гурткової, секційної роботи, технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення учні забезпечуються відповідно до встановлених норм. Забезпечення підручниками та навчальними посібниками учнів (вихованців) спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) здійснюється відповідно до Порядку забезпечення учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів підручниками та навчальними посібниками, затвердженого наказом Міністерства освіти України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України від 24 грудня 1999 року № 442/311/155.

Учні (вихованці) спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату забезпечуються засобами індивідуальної корекції.

Навчально-виховний процес у спеціальній школі (школі-інтернаті) незалежно від її підпорядкування, виду і форми власності здійснюється відповідно до робочих навчальних планів, розроблених закладом на основі типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України. Робочий навчальний план спеціальної школи (школи-інтернату) державної та комунальної форми власності затверджується відповідним органом управління освітою місцевих державних адміністрацій; приватної форми власності – засновником (власником) за погодженням з відповідним органом управління освітою. Експериментальні та індивідуальні робочі навчальні

плани спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату) погоджуються з Міністерством освіти і науки України за поданням Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Лікувально-профілактичні заходи передбачають профілактику соматичних захворювань, підтримання належного рівня психічної активності, працездатності, контроль за фізичним розвитком дітей. З цією метою медичними працівниками надається консультативна допомога педагогам і вихователям у дозуванні шкільних навантажень. У спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим зором, сліпих особлива увага приділяється визначенню оптимальних можливостей практичного використання зорової функції кожним учнем (вихованцем) шляхом дозування зорового та фізичного навантажень, особливостей сприймання наочно-дидактичного матеріалу, комплексу вправ зорової гімнастики. У спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особлива увага приділяється медичному контролю за дотриманням рухового та ортопедичного режиму на уроках та в позаурочний час. У спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим слухом, глухих особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі, спрямованій на максимальне збереження та розвиток залишкового слуху, мовлення дітей, спостереженням за динамікою розвитку слухової функції учнів з аудіометричним та аудіологічним обстеженням. У спеціальних школах (школах-інтернатах) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями психічного розвитку, для розумово відсталих дітей особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі з урахуванням клінічних проявів захворювань та психологічних особливостей учнів (вихованців), що зумовлюють труднощі в навчанні.

17.6. Навчання, виховання та утримання у загальноосвітніх школах-інтернатах дітей, які потребують соціальної допомоги

Відповідно до ст. 9 Закону України від 13 травня 1999 року № 651-XIV «Про загальну середню освіту» до загальноосвітніх навчальних закладів також належать школи-інтернати I-III ступенів – навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги. Діяльність цих закладів регламентується Положенням про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат, затв. наказом МОН України від 12 червня 2003 року № 363.

Щодо існування та функціонування навчальних закладів інтернатного типу ведуться жваві дискусії. Дитячі правозахисники переконані, що виховання в інтернаті супроводжується порушенням прав дитини на виховання в сімейному середовищі. Вони вважають, що інтернати – це закриті заклади несвободи. З ними погоджуються, але реалії життя показують, що частина дітей через різні об'єктивні причини не можуть жити в сім'ї, а батьки через крайню бідність радо їх здають до інтернатів.

Сьогодні в Україні нараховується 663 інтернатних закладів, де навчається біля 100 тисяч дітей. У руслі державної політики простежується тенденція до зменшення кількості інтернатних закладів та дітей, що в них перебувають.

Загальноосвітня школа-інтернат – це загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують соціальної допомоги, на загальну середню освіту.

Головним завданням школи-інтернату є утримання, виховання та навчання дітей, які потребують соціальної допомоги (не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї), розвиток їх природних здібностей, формування соціально зрілої особистості.

Комплектування шкіл-інтернатів комунальної форми власності вихованцями здійснюється обласними управліннями

освіти і науки чи районними, міськими відділами освіти. Зарахування дітей проводиться наказом директора на підставі таких документів: 1) направлення відповідного органу управління освітою (для санаторних шкіл-інтернатів із зазначенням рекомендованого терміну); 2) заяви батьків або осіб, які їх замінюють; 3) копії свідоцтва про народження дитини; 4) особової справи (витяг з особової справи), документа про наявний рівень освіти (крім дітей, які зараховуються до першого класу); 5) витягу з історії розвитку дитини (ф. 112/о) з даними про результати аналізів (загальний аналіз крові та сечі, мазок із зівом на дифтерію, аналіз калу на дезгрупу, яйця глистів, зскребок на ентеробіоз); 6) копії форми 063/о про профілактичні щеплення; 7) довідки дільничного лікаря про відсутність інфекційних захворювань у будинку, де проживає дитина (дійсна протягом 3 днів); 8) довідки про стан матеріального забезпечення сім'ї для всіх дітей при зарахуванні до школи-інтернату та для дітей із малозабезпечених сімей при зарахуванні до санаторної школи-інтернату. У школі-інтернаті можуть навчатися діти віком від 6 (7) років.

У школі-інтернаті можуть навчатися учні за умови, що на відстані 3 кілометрів відсутній інший загальноосвітній навчальний заклад та не організовано підвезення до іншого загальноосвітнього навчального закладу. При потребі для таких учнів можуть створюватися групи продовженого дня.

За клопотанням батьків або осіб, які їх замінюють, адміністрація школи-інтернату може давати дозвіл вихованцям, які перебувають на утриманні в закладі, проживати в своїх сім'ях, якщо це не шкодитиме фізичному і психічному здоров'ю дітей і батьки дитини не позбавлені батьківських прав у судовому порядку. Надання такої можливості на період від одного місяця до повного терміну навчання в школі-інтернаті оформляється наказом директора.

За утримання дітей у загальноосвітній школі-інтернаті державної та комунальної форм власності з батьків або осіб, які їх замінюють, стягується плата в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Вихованці шкіл-інтернатів відповідно до встановлених норм

та фактичного матеріально-фінансового забезпечення закладу забезпечуються м'яким інвентарем, предметами особистої гігієни, а також підручниками, технічним та іншим навчальним приладдям, іграшками та іграми, матеріалами для розвитку індивідуальних творчих здібностей, гурткової роботи тощо.

По закінченні школи-інтернату вихованцям безоплатно видається комплект літнього одягу і взуття, яке було в їхньому користуванні під час навчання в цьому закладі. За потреби, з урахуванням матеріального становища родини, безоплатно може видаватись також комплект зимового одягу і взуття, що був у користуванні дитини під час навчання. Вихованцям, які вибули зі школи-інтернату з інших причин, безоплатно видається комплект сезонного одягу та взуття, що був у їхньому користуванні на момент вибуття.

Норми та порядок організації харчування вихованців установлюються Кабінетом Міністрів України.

Тривалість уроків у школі-інтернаті встановлюється відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад.

17.7. Навчання, виховання та утримання у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації

Діяльність санаторних шкіл-інтернатів регламентується Положенням про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат, затв. наказом МОН України від 12 червня 2003 року № 363 та додатком до нього «Показання та протипоказання для направлення дітей до загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів.

Загальноосвітня санаторна школа-інтернат – це загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, на загальну середню освіту.

Головним завданням санаторної школи-інтернату є

відновлення і зміцнення здоров'я дітей у поєднанні із загальноосвітньою підготовкою, надання їм кваліфікованої медико-психолого-педагогічної допомоги, їх самовизначення.

Санаторні школи-інтернати комунальної форми власності комплектуються за направленнями, що видаються обласними управліннями освіти і науки на підставі висновків лікарсько-консультативних комісій дитячих поліклінік, психоневрологічних та туберкульозних диспансерів, центрів медико-соціальної реабілітації дітей; психолого-медико-педагогічних консультацій (для дітей з психоневрологічними захворюваннями). Відповідно до профілю захворювання в Україні функціонують такі санаторні школи-інтернати: для дітей з психоневрологічними захворюваннями, хворих на сколіоз, із захворюваннями серцево-судинної системи, із хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання, із хронічними неспецифічними захворюваннями органів травлення, хворих на цукровий діабет, з малими і неактивними (фаза згасання) формами туберкульозу. Направлення дітей та підлітків до санаторних шкіл-інтернатів проводиться один раз на рік до 1 серпня.

Для зарахування до санаторної школи-інтернату подаються такі документи: 1) висновок лікарсько-консультативної комісії дитячої поліклініки (психоневрологічного або туберкульозного диспансеру, центру медико-соціальної реабілітації дітей); 2) витяг з історії хвороби дитини; 3) висновок обласного (міського) дитячого спеціаліста в залежності від профілю санаторної-школи інтернату.

Направлення дітей до санаторної школи-інтернату відповідного профілю захворювання здійснюється на підставі медичних показань і протипоказань (додаток до Положення).

Тривалість перебування вихованців у санаторній школі-інтернаті встановлюється органом управління освітою при направленні в межах одного року. Продовження встановленого терміну перебування вихованців у санаторній школі-інтернаті або переведення їх до іншого загальноосвітнього навчального закладу здійснюється на підставі рішення медико-педагогічної комісії санаторної школи-інтернату (для дітей з

психоневрологічними захворюваннями погоджується з головою відповідної психолого-медико-педагогічної консультації, яка приймала рішення про направлення дитини).

За вихованцем санаторної школи-інтернату зберігається місце в загальноосвітньому навчальному закладі, де він навчався попередньо, куди він зараховується у відповідний клас на підставі документа про наявний рівень освіти без будь-якої додаткової перевірки знань.

Вихованці санаторної школи-інтернату при прибутті на навчання повинні мати необхідний комплект одягу і взуття.

Лікувально-реабілітаційний процес у санаторній школі-інтернаті здійснюється відповідно до вимог та рекомендацій, установлених Міністерством охорони здоров'я України.

У санаторній школі-інтернаті тривалість уроків у першому класі – 35 хвилин, в усіх інших – 40 хвилин, при цьому в перших – четвертих класах після 15 хвилин уроку, а в 5-11(12) класах після 20 хвилин уроку проводяться рухливі внутрішні перерви. Тривалість перерв між уроками встановлюється з урахуванням необхідності організації активного відпочинку і харчування вихованців, але не менше 15 хвилин, і великої перерви після другого або третього уроку – 30 хвилин.

Вихованці санаторних шкіл-інтернатів звільняються від складання державної підсумкової атестації згідно з Положенням про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 14.12.2000 № 588.

Особливості навчально-виховного, лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу у санаторних школах-інтернатах указані в п. 5 Положення.

Плата за утримання дітей в санаторній школі-інтернаті державної та комунальної форм власності не справляється.

17.8. Організація діяльності школи соціальної реабілітації

Основним нормативним актом, що регламентує їх

діяльність, є Положення про школу соціальної реабілітації, затв. постановою КМУ від 13 жовтня 1993 року № 859. У даний час воно стосується лише однієї школи соціальної реабілітації (Комишуваської Запорізької області, Орхівський район, смт Комишуваха).

Школа соціальної реабілітації є державним навчальним закладом для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН України. До школи за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років. Учні (вихованці) утримуються в школі в межах установленого судом строку, але не більш як три роки. Школа створює належні умови для життя, навчання і виховання учнів (вихованців), підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання дітей у школі визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому МОН України. Школи створюються окремо для хлопців і дівчат. Кількість учнів (вихованців) у школі не повинна перевищувати 180 осіб.

Утримання учнів (вихованців) у школі здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Учні (вихованці) школи забезпечуються медичним обслуговуванням, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату школи. Штат медичних працівників затверджується МОН України та МОЗ України за погодженням з Мінфіном України. Медичні працівники здійснюють медичний нагляд за учнями (вихованцями) цілодобово. У разі необхідності школа має право одержувати допомогу від інших закладів охорони здоров'я.

Виховання учнів (вихованців) у школі здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними. Робочі та експериментальні навчальні плани школи розробляються на основі типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів. Для учнів (вихованців), які виявили особливі здібності у вивченні певних предметів, а також для учнів із значною педагогічною занедбаністю складаються індивідуальні навчальні плани, які затверджуються директором школи. Режим щоденної роботи з учнями (вихованцями) затверджується педагогічною радою школи. Трудове навчання (суспільно корисна праця) і виховання у школі є одним з основних заходів перевиховання учнів. Таке навчання здійснюється в навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідному сільському або садовому господарстві школи з урахуванням віку та фізичного розвитку учнів (вихованців) під постійним наглядом педагогічних та медичних працівників з дотриманням вимог техніки безпеки.

У разі смерті, тяжкої хвороби батьків учня (вихованця) або осіб, що їх замінюють, інших родичів чи інших непередбачених обставин адміністрація школи може надавати учню (вихованцю) короткочасну відпустку строком на п'ять днів, не враховуючи часу на проїзд, у супроводі спеціально уповноваженої особи, яка призначається наказом директора школи.

Педагогічні працівники школи підтримують систематичний зв'язок з батьками дітей або особами, які їх замінюють, шляхом листування, особистих бесід, проведення батьківських зборів, конференцій, телефонного зв'язку та через Інтернет. Відвідування учнів (вихованців) батьками або особами, які їх замінюють, іншими родичами допускається з дозволу директора школи або особи, яка його замінює. Учні (вихованці) мають право на листування, телефонні розмови, отримання передач, посилок, бандеролей, грошових переказів, користування Інтернетом. Витрачання дітьми грошей допускається з дозволу та під контролем адміністрації школи. З метою недопущення зберігання заборонених предметів адміністрація школи має право проводити особистий огляд учня, його речей, а також посилок, бандеролей, передач, спальних та інших приміщень з

наступним складанням протоколу. Перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких учням (вихованцям) забороняється, додається.

До школи зараховуються на підставі рішення суду учні (вихованці), які вчинили правопорушення, віком від 11 до 14 років.

Порядок зарахування учнів (вихованців) до школи та оформлення їх особових справ устанавлюється МОН України. Зарахування учнів (вихованців) до школи та їх відрахування проводиться протягом року. Доставлення учнів (вихованців) до школи здійснюється в устанавленому порядку через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції. Таким же є порядок повернення учнів (вихованців) у разі самовільного залишення ними школи. Зарахування учнів (вихованців) до школи проводиться комісією, яку очолює директор, у неробочий час – відповідальною особою від адміністрації та медичним працівником. До складу комісії входять заступник директора, медичний працівник, психолог. Під час зарахування учнів (вихованців) до школи їх особисті речі підлягають ретельному огляду. Предмети, вироби, речі, зберігання яких учням заборонено, здаються за списком на зберігання до спеціально відведеного для цього приміщення. До школи не можуть бути зараховані учні (вихованці), які страждають захворюваннями, перелік яких затверджується МОН України за погодженням з МОЗ України.

Питання доцільності проведення подальшої реабілітації та можливості дострокового відрахування дітей зі школи розглядається через рік (повторно через шість місяців) і остаточно вирішується судом за місцезнаходженням школи на підставі рішення педагогічної ради школи чи за поданням її директора. Учні школи, яким виповнилося 15 років, але вони не стали на шлях виправлення, рішенням суду переводяться до професійного училища соціальної реабілітації. Переведення здійснюється в межах строку, встановленого судом.

У разі самовільного залишення учнем (вихованцем) школи адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення. Факт самовільного залишення учнем школи

реєструється у відповідному журналі протягом двох годин з моменту його виявлення. Адміністрація школи протягом двох годин письмово інформує про факт самовільного залишення учнем (вихованцем) навчального закладу органи Національної поліції для вжиття оперативно-розшукових заходів. У разі масового самовільного залишення учнями (вихованцями) території школи, групового хуліганства, пожежі, стихійного лиха та інших надзвичайних ситуацій адміністрація школи терміново повідомляє про це органи Національної поліції та МОН України. Доставка з приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції учнів, які самовільно залишили заклад, здійснюється в супроводі працівника школи у разі, коли школа, приймальник-розподільник і органи Національної поліції дислокуються в одній області. Адміністрація школи в разі отримання повідомлення з приймальника-розподільника про затримання учня (вихованця) терміново відряджає свого працівника для прийому і доставлення його в школу.

Відрахування учнів (вихованців) із школи після закінчення строку реабілітації проводиться наказом директора школи. Адміністрація школи в місячний строк до передбачуваного відрахування учня (вихованця) повідомляє про це суд та службу у справах дітей за місцем проживання учня (вихованця), а також батьків або осіб, які їх замінюють. Під час відрахування учнів (вихованців) з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із школи особам, які супроводжують їх до місця постійного проживання, видаються: 1) проїзний квиток для переїзду; 2) продукти харчування; 3) речі та гроші, що належать вихованцю; 4) особисті документи (документ про освіту, характеристика тощо). Після відрахування учня (вихованця) із школи за місцем постійного проживання відповідними службами створюються належні умови для подальшого життя, організації навчання, влаштування на роботу. Служба у справах дітей повідомляє в десятиденний строк школу про прибуття та влаштування дитини за місцем постійного проживання.

Територія школи повинна мати огорожу, що не допускає

вільного виходу учнів за її межі чи вільного входу сторонніх та контролюється службою режиму. Фінансування школи здійснюється МОН України відповідно до законодавства. Джерелами фінансування школи є: 1) кошти державного бюджету; 2) кошти, отримані за надання платних послуг; 3) доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, навчально-дослідних ділянок, підсобних господарств, від передачі в оренду приміщень, споруд, обладнання, землі; 4) благодійні внески юридичних та фізичних осіб; 5) інші джерела, не заборонені законодавством.

До вказаного Положення дано Перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких учням (вихованцям) школи заборонено.

17.9. Організація діяльності професійних училищ соціальної реабілітації

Регламентується Положенням про професійне училище соціальної реабілітації, затв. постановою КМУ України від 13 жовтня 1993 № 859 (в ред. постанови КМУ від 8 серпня 2012 року № 734). Сьогодні це стосується лише двох професійних училищ соціальної реабілітації (Охтирського (для дівчат) Сумської області, м. Охтирка та Макіївського Донецької області, м. Макіївка).

Професійне училище соціальної реабілітації є державним професійно-технічним навчальним закладом для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН України. Особливою умовою створення училища є одностатевість контингенту, чисельність якого не перевищує 200 осіб. Головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійно-технічну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я. Училище розпочинає діяльність за умови наявності матеріально-технічної, навчально-методичної бази, педагогічних кадрів та після одержання в установленому законодавством порядку ліцензії на

право провадження освітньої діяльності.

До повноважень та основних напрямів діяльності училища належать: 1) організація навчально-виховного процесу, обрання форм та методів навчання; 2) навчально-виробнича, навчально-виховна, навчально-методична, фінансово-господарська діяльність; 3) розроблення робочих навчальних планів і програм на основі типових навчальних планів і програм, які затверджуються в установленому порядку; 4) створення належних умов для життя, навчання та виховання учнів (вихованців), професійної підготовки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму; 5) організація харчування, матеріальне забезпечення та побутове обслуговування учнів (вихованців); 6) атестація педагогічних працівників; 7) організація підвищення кваліфікації педагогічних працівників, у тому числі їх стажування на підприємствах, в установах, організаціях; 8) організація виробничого навчання та виробничої практики учнів (вихованців); 9) забезпечення здійснення заходів з охорони праці учнів (вихованців) та працівників; 10) матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу; 11) визначення структури і штатного розпису з урахуванням фонду оплати праці; 12) забезпечення належної якості професійного навчання та виховання учнів (вихованців); 13) видача документів про освіту встановленого зразка; 14) надання в установленому порядку освітніх платних послуг. Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання учнів (вихованців) в училищі визначаються спеціальним режимом дня та системою навчальної і виховної роботи, постійним наглядом і педагогічним контролем за ними, виключенням можливості їх вільного виходу за межі території училища без дозволу адміністрації та супроводу спеціально уповноважених осіб в порядку, встановленому МОН України.

Учні (вихованці) забезпечуються медичним обслуговуванням, що здійснюється медичними працівниками, які входять до штату училища. Штат медичних працівників

затверджується МОН України та МОЗ України за погодженням з Мінфіном України. Медичні працівники здійснюють медичний нагляд за учнями (вихованцями) цілодобово. У разі необхідності училище має право одержувати допомогу від інших закладів охорони здоров'я.

В училищі учні (вихованці), які мають базову загальну середню освіту, можуть одночасно з одержанням професії здобувати повну загальну середню освіту. Учні (вихованці), які потребують соціальної допомоги та реабілітації та з певних причин не мають базової загальної середньої освіти, можуть одночасно з одержанням професійної підготовки здобувати базову загальну середню освіту, поєднуючи професійну складову компоненту базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників з типовим навчальним планом загальноосвітніх навчальних закладів, що затверджуються МОН України. В училищі професійно-технічна освіта може здобуватися за денною формою навчання та за індивідуальними навчальними планами. Професійно-технічна освіта є ступеневою. Ступеневість професійно-технічної освіти визначається в училищі за відповідними рівнями кваліфікації та складністю професій. Кожний ступінь навчання в училищі повинен бути теоретично і практично завершеним і підтверджується присвоєнням випускникам освітньо-кваліфікаційного рівня «кваліфікований робітник» згідно з набутими професійними знаннями, уміннями і навичками.

Учням (вихованцям), які не закінчили повного курсу навчання в училищі, але за результатами кваліфікаційної атестації їм присвоєно робітничу професійну кваліфікацію, та учням, які пройшли курсове чи індивідуальне навчання, видається свідоцтво встановленого зразка. Учням, які не закінчили повного курсу навчання і не пройшли кваліфікаційної атестації, видається довідка.

Організація навчально-виробничого процесу в училищі здійснюється в порядку, встановленому МОН України. Особливою умовою організації навчально-виробничого процесу в училищі є комплектування навчальних груп під час проведення загальнопрофесійної підготовки чисельністю не

більш як 10 осіб, а загальноосвітньої підготовки – не більш як 20 осіб. Утримання учнів (вихованців) в училищі здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

У разі самовільного залишення учнем (вихованцем) училища адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення. Факт самовільного залишення учнем (вихованцем) училища реєструється у відповідному журналі протягом двох годин з моменту його виявлення. Адміністрація закладу протягом двох годин письмово інформує про факт самовільного залишення учнем (вихованцем) училища органи Національної поліції для вжиття оперативно-розшукових заходів. У разі масового самовільного залишення учнями території училища, масової непокори, групового хуліганства, пожежі, стихійного лиха та інших надзвичайних ситуацій адміністрація училища терміново повідомляє про це органи Національної поліції та МОН України. Доставлення з приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції учнів (вихованців), які самовільно залишили училище, здійснюється: 1) у супроводі працівника училища в разі, коли училище, приймальник-розподільник і органи Національної поліції дислокуються в одній області. Адміністрація училища терміново на повідомлення з приймальника-розподільника про затримання учня (вихованця) відряджає свого працівника для прийому і доставлення його в училище; 2) у супроводі працівника приймальника-розподільника в разі, коли приймальник-розподільник дислокується в іншій області.

До училищ направляються діти віком від 14 до 18 років на підставі рішення суду. Порядок зарахування учнів (вихованців) до училищ та оформлення їх особових справ здійснюється в порядку, встановленому МОН України. Доставлення учнів (вихованців) до училища здійснюється через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції. Таким же є порядок їх повернення в разі самовільного залишення училища. До училища не можуть бути зараховані діти, які страждають захворюваннями, перелік яких затверджується МОН України за погодженням з МОЗ України. Не підлягають зарахуванню до училища діти, які раніше відбували покарання в

місцях позбавлення волі, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, із застосуванням відстрочки виконання вироку або умовно. Зарахування дітей до училища та їх відрахування з нього проводиться протягом року.

Учні (вихованці) утримуються в училищі в межах строку, встановленого судом, але не більш як три роки, за вчинення злочину у віці до 18 років або скоєння правопорушення до виповнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. У разі переведення учнів (вихованців) із школи соціальної реабілітації до училища загальний строк перебування їх у таких закладах не повинен перевищувати трьох років. Зарахування дітей до училища проводиться комісією, яку очолює директор, у неробочий час – відповідальною особою від адміністрації та медичним працівником. До складу комісії входять заступник директора, медичний працівник, психолог. Під час прийому дітей їх речі підлягають ретельному огляду. Предмети, вироби, речі, зберігання яких учням (вихованцям) заборонено, здаються за списком на зберігання до спеціально відведеного для цього приміщення. Новоприбулі діти проходять обов'язковий медичний огляд.

Адміністрація училища в місячний строк до передбачуваного відрахування учня (вихованця) повідомляє про це суд та службу у справах дітей за місцем проживання учня (вихованця), а також батьків або осіб, які їх замінюють. Відраховані з училища учні (вихованці) направляються, як правило, до місця проживання для працевлаштування на підприємствах, в установах, у сільському господарстві та в інших галузях економіки за набутою професією, а в окремих випадках, за бажанням, – до іншої місцевості за умови письмового підтвердження відповідної служби у справах дітей або державної служби зайнятості про можливість їх працевлаштування і забезпечення житлом. Під час відрахування з училища учням (вихованцям) видаються проїзні квитки і продукти харчування на час переїзду, речі та гроші, що належать їм, особисті документи (довідка про строк перебування в училищі, документи про освіту тощо).

Додатком до Положення є Перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких учням (вихованцям) училищ заборонено.

17.10. Соціальні послуги, що надаються навчально-реабілітаційними центрами

Організаційні засади діяльності навчально-реабілітаційного центру незалежно від форми власності та підпорядкування визначаються Положенням про навчально-реабілітаційний центр, затв. наказом МОНмолодьспорту України від 16 серпня 2012 року № 920.

Навчально-реабілітаційний центр – це загальноосвітній навчальний заклад, метою діяльності якого є реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, їх інтеграція в суспільство шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень. Діти із складними вадами розвитку – це діти з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку, сліпоглухі, діти, які себе не обслуговують і відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю потребують індивідуального догляду та супроводу, але вони можуть перебувати в дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарями режимом.

Головними завданнями центру є: 1) забезпечення права дітей із складними вадами розвитку на здобуття відповідного рівня дошкільної та загальної середньої освіти відповідно до їх можливостей, здібностей з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку; 2) забезпечення ранньої соціалізації та підготовки таких дітей до здобуття відповідного рівня дошкільної та загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з психолого-педагогічною, медичною, фізичною, соціальною реабілітацією; 3) формування громадянської позиції, власної

гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії; 4) забезпечення системного кваліфікованого психолого-медико-педагогічного супроводу дітей з урахуванням стану їх здоров'я, особливостей психофізичного розвитку; 5) надання реабілітаційних послуг згідно з індивідуальною програмою реабілітації дитини з інвалідністю; 6) надання психолого-педагогічної допомоги батькам (особам, які їх замінюють), які виховують дітей з інвалідністю, з метою залучення їх та дітей до навчально-виховного та реабілітаційного процесу. Особливості умов виховання, навчання, утримання дітей у центрі визначаються: 1) гнучкою системою навчальної, виховної та корекційно-реабілітаційної роботи; 2) створенням спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання, виховання та подолання порушень фізичного та психічного розвитку, формування мовлення та інших психічних процесів, поліпшення стану здоров'я з урахуванням характеру порушення розвитку; 3) здійсненні індивідуального та диференційованого підходу в навчанні та реабілітації дітей зі складними вадами розвитку відповідно до особливостей навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням характеру порушення розвитку.

Створення, реорганізація та ліквідація центру здійснюються відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту».

З урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей створюються такі центри: 1) для дітей, які мають вади слуху в поєднанні із затримкою психічного розвитку або розумовою відсталістю; 2) для дітей, які мають вади зору в поєднанні з тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку чи розумовою відсталістю та сліпоглухих; 3) для дітей, які мають вади опорно-рухового апарату в поєднанні з тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку або розумовою відсталістю; 4) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку; 5) для розумово відсталих дітей у поєднанні з тяжкими порушеннями мовлення. За наявності відповідної матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення та наявності дітей можуть створюватися багатoproфільні центри.

Структурними підрозділами центру є:

– дошкільне відділення, у складі якого функціонують спеціальні групи денного та цілодобового (п'ятиденного) перебування для дітей віком від 2 до 6 (7) років;

– спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку I-III ступенів, де передбачається денне або цілодобове перебування учнів. У складі спеціальної школи (школи-інтернату) центру можуть функціонувати класи для дітей з будь-якою інвалідизуючою патологією, за наявності відповідної навчально-матеріальної бази та кадрового забезпечення. За заявами батьків діти з тяжкими порушеннями розвитку можуть лише навчатися в спеціальних школах (школах-інтернатах) без проживання в них;

– реабілітаційне відділення включає медичну реабілітацію, психолого-педагогічну, фізичну, соціально-побутову реабілітацію для надання реабілітаційних послуг згідно з індивідуальною програмою реабілітації дитини з інвалідністю, яка проживає в сім'ї, за станом здоров'я може відвідувати дошкільний чи загальноосвітній навчальний заклад або навчається за індивідуальною формою навчання.

Реабілітація в центрі носить комплексний характер і забезпечується психолого-педагогічними, соціально-побутовими, медичними (лікувально-відновлювальними, лікувально-профілактичними, реабілітаційними), фізичними заходами. Реабілітаційні послуги дітям з вадами розвитку, які навчаються в центрі, надаються безкоштовно. Центр може надавати реабілітаційні послуги дітям з вадами розвитку, які навчаються в інклюзивних класах (групах) дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів та консультативні послуги батькам дітей з вадами розвитку (за заявою батьків). Центр може надавати платні послуги на договірній основі відповідно до законодавства. Діти, які отримують у центрі лише реабілітаційні послуги, реєструються в окремому журналі.

Строки навчання в спеціальній загальноосвітній школі (школі-інтернаті) центру встановлюються відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 року № 585 «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку».

Харчування дітей дошкільного віку здійснюється відповідно до Закону України «Про дитяче харчування», Закону України «Про дошкільну освіту» та постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2002 року № 1243 «Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів». Харчування учнів у спеціальній школі (школі-інтернаті) здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2004 року № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах» та Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 1 червня 2005 року № 242/329, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 червня 2005 року за № 661/10941.

Прийом дітей до центру та формування нових груп у дошкільному відділенні та класів у спеціальній школі (школі-інтернаті), переведення в інший клас або вікову групу проводяться до початку навчального року. У разі необхідності учні (вихованці) можуть зараховуватися або переводитися до іншого класу та групи протягом навчального року на підставі висновку ПМПК. При зарахуванні дітей до спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату) центру допускається перевищення віку дітей, установленого для загальноосвітніх навчальних закладів.

Зарахування учнів (вихованців) до центру проводиться наказом директора на підставі таких документів: 1) заяви батьків або осіб, які їх замінюють; 2) направлення відповідного органу управління освітою; 3) копії свідоцтва про народження дитини; 4) висновку ПМПК; 5) висновку територіального лікувально-профілактичного закладу чи тубдиспансеру; 6) особової справи (витягу з особової справи) та документа про наявний рівень освіти (крім дітей, які зараховуються до підготовчого, першого

класів); 7) індивідуальної програми реабілітації для дитини з інвалідністю; 8) довідок про стан здоров'я дитини: медичної карти дитини; 9) витягу з «Історії розвитку дитини» з даними про результати аналізів (загальний аналіз крові та сечі, мазок із зіву на дифтерію, аналіз калу на дезгрупу, яйця глистів, зскрібок на ентеробіоз); 10) копії «Карти профілактичних щеплень»; 11) довідки дільничого лікаря про епідеміологічне оточення, що дитина не перебувала в контакті з хворими на інфекційні хвороби або бактеріоносіями; 12) медичної довідки про стан здоров'я дитини з висновком лікаря, що дитина може відвідувати навчальний заклад. Усі діти з недорозвиненням мовлення повинні мати висновок сурдолога.

За учнем (вихованцем) зберігається місце в центрі комунальної форми власності в разі його хвороби, карантину, санаторного лікування, на час відпустки батьків або осіб, які їх замінюють, а також у літній оздоровчий період (75 днів). Загальна тривалість канікул у школі (школі-інтернаті) протягом навчального року не повинна становити менш як 30 календарних днів.

Загальними протипоказаннями для зарахування дитини до центру є: 1) епілепсія з частими епілептичними нападами; 2) стійкий денний і нічний енурез і енкопрез унаслідок органічного враження центральної нервової системи; 3) судомні напади, шизофренія з наявністю продуктивної симптоматики, тяжкі порушення поведінки, небезпечні для дитини та її оточення; 4) тяжка глибока розумова відсталість, органічна деменція різного походження з вираженою дезадаптацією; 5) психічні захворювання, тяжкі нервово-психічні порушення; 6) психопатія і психопатоподібні стани різного характеру; 7) інфекційні захворювання до закінчення строку ізоляції; 8) бацилоносійство (стосовно дифтерії та кишкових інфекцій); 9) всі контагіозні та паразитарні хвороби очей і шкіри; 10) туберкульоз.

Діяльність центру здійснюється відповідно до робочого навчального плану, затвердженого власником (для комунального – відповідним органом управління освітою, приватного – за погодженням з органом управління освітою). Центр працює з

постійним та змінним контингентами вихованців: 1) постійний контингент – це учні спеціальної школи (школи-інтернату) та вихованці дошкільних груп дошкільного відділення; 2) змінний контингент – це вихованці раннього, дошкільного та шкільного віку реабілітаційного відділення, які отримують психолого-педагогічну, медико-реабілітаційну, консультативну та соціально-реабілітаційну допомогу в центрі або в умовах сім'ї.

Навчальний процес у центрі відбувається з урахуванням вимог лікувально-корекційної роботи. У процесі навчання і виховання враховуються індивідуальні особливості розвитку дітей, гігієнічні, медичні та спеціальні корекційні та психолого-педагогічні рекомендації. Дітям зі зниженою працездатністю за рекомендаціями лікарів може встановлюватися індивідуальний розклад навчальних занять.

Особливості організації реабілітаційного процесу вказані в п. 5 Положення.

Контрольні запитання

1. Які основні повноваження психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК)?
2. Назвіть види ПМПК.
3. Дайте визначення психологічної служби в системі освіти.
4. Перерахуйте основні завдання психологічної служби.
5. Розкрийте зміст діяльності практичного психолога навчального закладу.
6. У чому полягають завдання дошкільної освіти?
7. Які є типи дошкільних навчальних закладів?
8. Назвіть основні заходи соціального захисту дітей дошкільного віку.
9. Які є типи інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
10. Перерахуйте основні права і обов'язки учнів (вихованців) інтернатних установ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
11. У чому проявляються особливості навчально-виховної, корекційно-розвиткової, лікувально-профілактичної роботи в школах-інтернатах для дітей зі зниженим зором і сліпих?
12. Хто приймається до шкіл-інтернатів для дітей, які потребують

соціальної допомоги?

13. Які особливості навчально-виховного, лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей з психо-неврологічними захворюваннями?

14. Який порядок зарахування до школи соціальної реабілітації?

15. Які предмети, вироби і речі не можуть мати учні школи соціальної реабілітації?

16. Які професійні училища соціальної реабілітації є в Україні?

17. Перерахуйте права і обов'язки учнів (вихованців) професійних училищ соціальної реабілітації.

18. Які є види навчально-реабілітаційних центрів?

19. Назвіть головні завдання навчально-реабілітаційного центру.

Теми рефератів

1. Правове регулювання діяльності психолого-медико-педагогічної консультації та психологічної служби системи освіти України.

2. Соціальні послуги, що надаються дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

3. Правовий статус інтернатних установ для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку чи соціальної допомоги.

4. Проблеми функціонування шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації.

5. Правове регулювання діяльності навчально-реабілітаційних центрів.

Нормативні акти та література

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

2. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> .

3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> .

4. Положення про центр розвитку дитини : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 05.10.2009 р. № 1124 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про центр розвитку дитини : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 05.10.2009 № 1124. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1124-2009-п> .

5. Положення про дошкільний навчальний заклад : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 12.03.2003 р. № 305 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад :

Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 12.03.2003 № 305. –

Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-п> .

6. Положення про школу соціальної реабілітації : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 13.10.1993 р. № 859 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 734) [Електронний ресурс] // Про організацію діяльності спеціальних навчальних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 № 859. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/859-93-п> .

7. Положення про професійне училище соціальної реабілітації : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 13.10. 1993 р. № 859 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 734) [Електронний ресурс] // Про організацію діяльності спеціальних навчальних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 № 859. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/859-93-п> .

8. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України 10.09.2012 р. № 995/557 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування МОНмолодьспорт України, Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 10.09.2012 № 995/557. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12> .

9. Положення про навчально-реабілітаційний центр : Затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 16.08.2012 р. № 920 // Про затвердження Положення про навчально-реабілітаційний центр МОНмолодьспорт України; Наказ, Положення від 16.08.2012 № 920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1502-12> .

10. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку : Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 15.09.2008 р. N 852 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку МОН України; Наказ, Положення від 15.09.2008 № 852. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08> .

11. Положення про центральну та республіканську (Автономної Республіки Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації : Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України 07.07.2004 р. N 569/38 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національної академії педагогічних наук України від 23.06.2011 р. № 623/61) // Про затвердження Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-мед [...] МОН України, Національна академія педагогічних наук; Наказ, Положення, Форма типового документа від 07.07.2004 № 569/38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0931-04> .

12. Положення про загальноосвітню школу-інтернат за загальноосвітню санаторну школу-інтернат : Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 12.06.2003 р. N 363 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат МОН України; Наказ, Положення від 12.06.2003 № 363. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03> .

13. Показання та протипоказання для направлення дітей до загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів : Додаток до Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу // Про затвердження Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат МОН України; Наказ, Положення від 12.06.2003 № 363. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03> .

14. Типове положення про центри практичної психології і соціальної роботи : Затверджено наказом МОН України від 14.08.2000 р. № 385 // Про затвердження Типового положення про центри практичної психології і соціальної роботи : Наказ Міністерства освіти і науки України N 385 від 14.08.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.google.com.ua/url?url=http://ruoord.kharkivosvita.net.ua/doc/psih/385.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwiSoeLFrdLXAhXoQZoKHdO4DDIQFggTMAA&usg=AOvVaw2BgQb9L-RoXILJs5FlbdPQ> .

15. Положення про психологічну службу системи освіти України : Затверджено наказом Міністерства освіти України 03.05.1999 N 127 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 N 616 (z0687-09) [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України Міносвіти; Наказ, Положення від 03.05.1999 № 127. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99> .

16. Положення про шкільну психолого-медико-педагогічну комісію : Затверджено наказом Міністерства освіти України від 20.09.1996 р. № 278 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про шкільну психолого-медико-педагогічну комісію Міносвіти; Наказ від 20.08.1996 № 278. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0518-96> .

17. Сташків Б. І. Право соціального обслуговування : навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – С. 309-383.

Глава 18

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ВРАЗЛИВИМ ГРУПИ НАСЕЛЕННЯ УСТАНОВАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

18.1. Медична допомога населенню

У ст. 49 Конституції України закріплене право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У ч. 3 цієї статті уточнено, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. На жаль, ці положення Конституції України не підтверджуються реаліями життя.

У ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я дано, зокрема, визначення таких понять:

– охорона здоров'я – система заходів, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними та фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя;

– медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію в зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами;

– медичне обслуговування – діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та

одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою;

– заклад охорони здоров'я – юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, основним завданням яких є забезпечення медичного обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників.

Медична допомога регламентується ст. 33-53 Основ. Вона надається відповідно до медичних показань професійно підготовленими медичними працівниками. За видами медична допомога поділяється на: 1) екстрену (ст. 35); 2) первинну (ст. 35¹ Основ); 3) вторинну чи спеціалізовану (ст. 35² Основ); 4) третинну чи високоспеціалізовану (ст. 35³ Основ); 5) паліативну (ст. 35⁴ Основ); 6) медичну реабілітацію (ст. 35⁵ Основ). Організація та забезпечення екстреної медичної допомоги громадянам та іншим особам здійснюється відповідно до Закону України від 5 липня 2012 року № 5081-VI «Про екстрену медичну допомогу».

Відповідно до ч. 1 ст. 38 Основ кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і який звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. У ч. 2 цієї статті зазначено, що кожний пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування.

У медичній практиці застосовуються методи профілактики, діагностики, лікування, реабілітації та лікарські засоби, дозволені до застосування МОЗ України. Указане міністерство встановлює і порядок їх застосування (див. ст. 44 Основ).

Основи в загальних рисах регламентують: 1) медико-біологічні експерименти на людях (ст. 45); 2) донорство крові та її компонентів (ст. 46); 3) трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів (ст. 47); 4) штучне запліднення та

імплантацію ембріона (ст. 48); 5) застосування методів стерилізації (ст. 49); 6) добровільне штучне переривання вагітності (ст. 50); 7) зміну (корекцію) статевої належності (ст. 51); 8) надання медичної допомоги хворому в критичному для життя стані (ст. 52); 9) спеціальні заходи профілактики та лікування соціально небезпечних захворювань (ст. 53); 10) профілактику та лікування рідкісних (орфанних) захворювань (ст. 53¹).

18.2. Утримання дітей у будинках дитини

У системі охорони здоров'я знаходиться 39 будинків дитини, що функціонують на підставі Типового положення про будинок дитини, затв. наказом МОЗ України від 18 травня 1998 року № 123.

Будинок дитини є комунальним закладом охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Вони бувають двох типів: 1) будинок дитини загального типу; 2) спеціалізований будинок дитини (підп. 1.2. Типового положення). Діти перебувають у будинку дитини від народження і до досягнення 3-х років (здорові діти) або 4-х років (хворі на певні захворювання).

У будинок дитини приймаються: 1) діти-сироти; 2) діти, покинуті в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я; 3) діти, яких відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я батьки чи інші родичі; 4) діти підкинуті; 5) діти знайдені; 6) діти батьків, позбавлених батьківських прав; 7) діти одиноких батьків; 8) діти з вадами фізичного та психічного розвитку; 9) діти, які за рішенням суду відібрані у батьків без позбавлення їх батьківських прав; 10) діти батьків, визнаних у судовому порядку безвісно відсутніми, недієздатними; 11) діти, батьки яких не мають можливості їх виховувати (за станом здоров'я; у зв'язку з тривалим від'їздом, відбуванням покарання, перебуванням під вартою; у період слідства; у зв'язку з тяжкими

матеріально-побутовими умовами та інше). Такі діти приймаються до будинку дитини за відсутності в них станів та захворювань, які потребують стаціонарного обстеження та лікування.

Документи для влаштування дітей до будинку дитини оформлюються за місцем їх постійного проживання батьками, опікунами чи закладами, де діти знаходяться на утриманні та лікуванні, і подаються до відповідного управління охорони здоров'я. Перелік необхідних документів для оформлення до будинку дитини передбачений підп. 3.1.6. Типового положення. Порядок виписування дітей із будинку дитини зазначений у підп. 3.2. Типового положення.

Соціальні послуги, що надаються будинком дитини, закріплені у п. 2 Типового положення. Будинок дитини забезпечує: 1) медико-соціальне обслуговування дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, які тимчасово знаходяться у будинку дитини за заявою батьків; 2) щоденне медичне спостереження педіатра (і в разі потреби інших спеціалістів) за вихованцями; 3) проведення двічі на рік (весною і восени) поглиблених медичних оглядів вихованців; 4) проведення планових профілактичних та оздоровчих заходів; 5) лікування дітей, які, за висновком лікаря, не потребують стаціонарного лікування, а також лікування, корекція та реабілітація дітей з вадами у фізичному та розумовому розвитку; 6) надання слухових апаратів, окулярів, медикаментів; спеціалізовану медичну допомогу, реабілітацію відповідно до стану здоров'я дитини; 7) умови для розвитку, виховання та навчання дітей відповідно до їх віку; 8) упровадження нових програм медико-соціальної допомоги, педагогічно-виховних заходів; 9) своєчасне інформування про дітей-сиріт та дітей, які мають правові підстави для усиновлення, органів опіки і піклування за місцем перебування дітей; 10) надання житла у межах установленої санітарної норми, твердого інвентарю, столового посуду; 11) надання одягу, взуття і м'якого інвентарю; 12) раціональне харчування.

18.3. Соціальні послуги, що надаються центрами медико-соціальної реабілітації дітей

Центр медико-соціальної реабілітації дітей – це лікувально-реабілітаційний заклад для дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Його діяльність регламентується Положенням про центр медико-соціальної реабілітації дітей, затв. постановою КМУ від 6 вересня 1996 року № 1072.

Створення, реорганізація та ліквідація центру здійснюється облуправліннями охорони здоров'я. Вони створюються в державній системі охорони здоров'я при обласних (міських) наркологічних диспансерах.

Основними завданнями центру є: 1) створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини; 2) проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації; 3) реабілітації дітей з девіантними формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезадаптації; 4) надання психологічної допомоги їх сім'ям; 5) робота з батьками.

До центру направляються діти віком від 11 років. Питання прийняття дітей до центру розглядається його керівництвом на підставі заяв, поданих їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками), а в разі відсутності останніх – на основі рішення служби у справах дітей. Направлення дітей до центру здійснюється службою у справах дітей на підставі висновку медико-експертної комісії місцевих закладів охорони здоров'я за місцем проживання про можливість їх утримання в центрі. До центру не приймаються діти з гострою соматичною патологією, хворі на туберкульоз та інші інфекційні захворювання. Термін перебування в центрі – до 2-х років. Перелік необхідних документів для прийняття до центру дано у п. 13.

У центрі діти забезпечуються харчуванням, одягом, взуттям,

предметами для навчання і дозвілля, комунально-побутовими послугами згідно з нормативами, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Центр забезпечує: 1) своєчасність, доступність і ефективність надання дітям висококваліфікованої лікувальної, психологічної, соціальної допомоги та реабілітації, організацію їх навчання та виховання; 2) необхідне медичне обстеження та оглядаються фахівцями відповідного профілю. За їх результатами встановлюється діагноз, призначається лікування; 3) не рідше одного разу на місяць оглядаються лікарями медико-експертної комісії центру для вирішення питання щодо їх подальшого перебування чи виписки з центру.

З метою забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей, виявлення та усунення конкретних причин і умов їх дискомфорту працівники центру: 1) проводять психолого-педагогічні обстеження дітей, вивчають нервово-психологічний стан здоров'я, умови їх життя і виховання в сім'ї, індивідуальні особливості розвитку, особисті якості, інтереси; 2) проводять індивідуальні та групові виховні заходи, психо-терапевтичні заняття з дітьми, звертаючи особливу увагу на розвиток позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці, залучення до навчання та праці, життєве та професійне самовизначення, удосконалення взаємовідносин з дорослими, однолітками; 3) надають дітям різнобічні кваліфіковані (психологічні, педагогічні, медичні, юридичні) консультації; 4) інформують дітей або їх законних представників про можливість отримання безоплатної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу"; 5) сприяють у прийнятті рішення про зміну або створення нових сприятливих умов життєдіяльності дітей у сім'ї, навчально-виховних закладах, за місцем роботи та в інших сферах; 6) надають батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам), педагогічним колективам закладів освіти, колективам підприємств, установ та організацій рекомендації щодо наступної адаптації в них дітей, профілактики і корекції відхилень в інтелектуальному та психічному їх розвитку, відновлення соціального статусу в колективі однолітків за

місцем навчання, роботи, усунення ситуацій, які призводять до травмування психіки, створення сприятливого мікроклімату в сім'ї.

Діти, які перебувають на лікуванні, навчаються за загальноосвітньою або індивідуальною навчальною програмою на базі центру відповідно до нормативних документів МОН України.

Діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, діти з малозабезпечених сімей перебувають у центрі на повному державному утриманні. В інших випадках батьки частково відшкодовують витрати на утримання своїх дітей.

18.4. Санаторно-курортні заклади охорони здоров'я

До окупації окремих територій України мережа санаторіїв МОЗ України становила 177 санаторно-курортних закладів, з числа яких 38 санаторіїв утримуються за рахунок державного бюджету та підпорядковані МОЗ України, 139 санаторно-курортних заклади, які фінансуються за рахунок місцевих бюджетів. Міністерству охорони здоров'я України підпорядковано 38 спеціалізованих (спеціальних) санаторіїв:

- для лікування хворих на туберкульоз – 23 санаторії (13 – для дорослих, 10 – для дітей);

- для лікування дітей із соматичними та психоневрологічними захворюваннями – 12 санаторіїв;

- для лікування дітей із соматичними та психоневрологічними захворюваннями, а також хворих на туберкульоз, – 3 санаторії.

У санаторіях МОЗ України проводиться лікування дітей із захворюваннями системи кровообігу, нирок та сечовивідних шляхів, опорно-рухового апарату, сполучної тканини, шкіри, органів шлунково-кишкового тракту, органів зору, неспецифічними захворювання органів дихання, онкологічними та онкогематологічними захворюваннями, хворих дівчат на гінекологічну патологію, хворих на туберкульоз, та дорослих, хворих на туберкульоз. У спеціалізованих (спеціальних)

санаторіях протитуберкульозного профілю для дорослого населення отримують санаторне лікування хворі з неактивною формою перебігу туберкульозу із супутньою патологією та діти із захворюванням на туберкульоз органів дихання, з позалегеневими формами туберкульозу, кістково-суглобовим туберкульозом, туберкульозом органів зору.

Наказом МОЗ України від 5 грудня 2008 року № 724 «Про затвердження Примірного положення про санаторно-курортну відбіркову комісію закладу охорони здоров'я» передбачений порядок створення і функціонування СКВК, яка створюється при закладах охорони здоров'я і є постійно діючим органом.

Відповідно до п. 2 Примірного положення СКВК (санаторно-курортна відбіркова комісія) здійснює такі функції: 1) облік хворих диспансерної групи, які потребують санаторно-курортного лікування; 2) формування та надання до управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій щорічної заявки про потребу в санаторно-курортному лікуванні з урахуванням диспансерної групи за профілями та відповідно до кількості хворих, направлених на санаторно-курортне лікування до санаторно-курортних закладів, які фінансуються з місцевих та державного бюджетів протягом року; 3) централізований медичний відбір хворих на санаторно-курортне лікування згідно з показаннями та протипоказаннями; 4) контроль за обстеженням хворих у повному обсязі перед направленням на санаторно-курортне лікування, якістю оформлення медичної документації, своєчасністю скерування лікуючим лікарем хворого на санаторно-курортне лікування; 5) контроль за своєчасністю розгляду заяви хворого (батьків, або опікунів) щодо направлення на санаторно-курортне лікування згідно з чинним законодавством; 6) облік, розподіл та видачу путівок на санаторно-курортне лікування до санаторно-курортних закладів, які фінансуються з місцевих та державного бюджетів, контроль за їх раціональним використанням; 7) аналіз використання путівок до санаторно-курортних закладів, які фінансуються з місцевих та державного бюджетів; 8) консультативна допомога лікарям з питань відбору хворих на санаторно-курортне лікування; 9) аналіз даних щодо ефективності санаторно-

курортного лікування; 10) взаємодія з головними лікарями санаторно-курортних закладів з метою раціонального та ефективного використання санаторно-курортних путівок до санаторно-курортних закладів, які фінансуються з місцевих та державного бюджетів; 11) аналіз випадків направлення на санаторно-курортне лікування непрофільних хворих, хворих, яким санаторно-курортне лікування не показано або протипоказано, випадків неправильного оформлення медичної документації; 12) організація та проведення занять з лікарями з питань відбору і направлення хворих на санаторно-курортне лікування; 13) розгляд та аналіз звернень громадян з питань санаторно-курортного лікування.

18.5. Надання паліативної допомоги закладами охорони здоров'я

Термін «паліативний» латинського походження і має значення «маски» або «плаща». Це визначає і філософію паліативної допомоги: згладжування – пом'якшення виявів невиліковної хвороби та/або укриття плащем (створення покриву) для захисту тих, хто залишився «в холоді та без захисту».

Щороку в Україні паліативної допомоги потребують понад 600 тис. невиліковних хворих, більшість з яких постійно відчуває нестерпний біль. За стандартами ВООЗ необхідним мінімумом є 100 ліжок для паліативних хворих на 1 млн. населення. Станом на початок 2017 року в Україні функціонувало 7 хоспісів, 2 центри надання паліативної допомоги, а також 60 спеціалізованих паліативних відділень із сукупною кількістю близько 1500 ліжок для обслуговування паліативних хворих при мінімальній потребі 4000 стаціонарних ліжок.

Зараз органи охорони здоров'я безпосередньо керуються наказом МОЗ України від 21 січня 2013 року № 41 «Про організацію паліативної допомоги в Україні». Ним передбачений порядок надання паліативної допомоги.

Паліативна допомога надається закладами охорони здоров'я

за умов наявності сертифіката державної акредитації закладу охорони здоров'я, ліцензій Міністерства охорони здоров'я України на право провадження господарської діяльності: з медичної практики; з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Координацію роботи з питань надання паліативної допомоги в межах компетенції здійснюють МОЗ України та органи охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій.

Наказ дає таке визначення окремих категорій:

– **загальна паліативна допомога** – паліативна допомога, яка надається паліативному пацієнту від моменту встановлення діагнозу невиліковного прогресуючого захворювання медичними працівниками відповідно до їх спеціалізації;

– **паліативна допомога** – вид медичної допомоги, який дозволяє покращити якість життя паліативного пацієнта та допомогти членам його родини шляхом запобігання та полегшення страждань невиліковно хворої людини;

– **паліативне лікування** – складова частина паліативної допомоги, яка включає надання адекватного ефективного знеболення, медикаментозної терапії, медико-психологічної реабілітації, хірургічних та інших методів лікування, догляду;

– **паліативний пацієнт** – пацієнт усіх вікових груп, хвороба якого не піддається лікуванню, спрямованому на одужання;

– **спеціалізована паліативна допомога** – паліативна допомога, яка надається пацієнту зі складними потребами, які не можуть бути адекватно вирішені на первинному рівні надання медичної допомоги.

Основними потребами безнадійно хворих є: 1) адекватне симптоматичне лікування і ефективне знеболююче; 2) професійний догляд; 3) морально-психологічна підтримка; 4) соціальна допомога; 5) юридичний супровід; 6) духовний супровід.

Паліативна допомога надається безоплатно за направленням закладу охорони здоров'я. Форми надання паліативної допомоги в стаціонарних, амбулаторних умовах або вдома визначаються залежно від стану пацієнта та його родини. При наданні

паліативної допомоги з метою забезпечення адекватного контролю болю лікарі мають право призначати пацієнту опіоїдні анальгетики та інші препарати, що містять наркотичні та психотропні речовини, відповідно до вимог чинного законодавства.

Підстави для госпіталізації пацієнта: 1) визначений статус пацієнта; 2) відсутність можливості здійснення паліативної допомоги вдома. Рішення про госпіталізацію приймає лікуючий лікар за умови інформованої згоди пацієнта або його законних представників. Підстави для виписки пацієнта із закладу охорони здоров'я: 1) наявність показань для надання спеціалізованої медичної допомоги в іншому закладі охорони здоров'я; 2) наявність можливості надання паліативної допомоги вдома; 3) власне бажання пацієнта або його законних представників.

Загальна паліативна допомога надається вдома та в закладах охорони здоров'я, які надають первинну медичну допомогу. Спеціалізована паліативна допомога надається мультидисциплінарною командою, до складу якої входять медичні працівники, які отримали спеціальну підготовку з надання паліативної допомоги, психологи, соціальні працівники, спеціалісти з надання духовної підтримки та інші фахівці за потребою, а також волонтери, найближчі родичі або законні представники пацієнта. Спеціалізована паліативна допомога надається вдома та в закладах охорони здоров'я вторинного та третинного рівнів надання медичної допомоги.

Наказом затверджений Перелік медичних показань для надання паліативної допомоги, що включає: прогресуючі захворювання на останніх стадіях перебігу, що не піддаються лікуванню, спрямованому на одужання, та супроводжуються хронічним больовим синдромом та значними обмеженнями життєдіяльності при відсутності: 1) гострих захворювань; 2) хронічних захворювань у фазі загострення, які потребують лікування чи спостереження в умовах спеціалізованих відділень закладів охорони здоров'я; 3) гострих інфекційних та психічних захворювань, які становлять небезпеку для оточуючих та персоналу і потребують лікування в спеціалізованих закладах

охорони здоров'я; 4) гострих хірургічних станів та станів після оперативних втручань, які внаслідок існуючої патології можуть потребувати реанімаційних заходів чи потребувати спостереження і лікування в умовах інтенсивної терапії. До таких захворювань належать злоякісні новоутворення у III-IV стадії захворювання, вроджені вади розвитку, серцево-судинні, неврологічні захворювання та ін.

Вважається, що паліативна допомога: 1) полегшує біль та інші симптоми, що викликають занепокоєння; 2) стверджує життя і ставиться до вмирання як до природного процесу; 3) не прагне ні прискорити, ні віддалити настання смерті; 4) включає психологічні та духовні аспекти допомоги хворим; 5) пропонує пацієнтам систему підтримки, що дасть їм змогу жити якомога активніше до самої смерті; 6) пропонує пацієнту систему підтримки близьким пацієнта під час його хвороби, а також у період тяжкої втрати; 7) використовує багатофаховий командний підхід для забезпечення потреб пацієнтів та їхніх родичів, у тому числі в період тяжкої втрати, якщо виникає в цьому необхідність тощо.

Органи охорони здоров'я паліативну допомогу розглядають як медичну допомогу на відміну від органів соціального захисту, де паліативна допомога – це вид соціальних послуг.

18.6. Утримання хворих у лепрозорії

Лепра (проказа, хвороба Гансена) – інфекційна хвороба з хронічним перебігом, яку спричиняють мікробактерії лепри. Перебігає з переважним ураженням шкіри, периферійної нервової системи, іноді переднього відрізка ока, верхніх дихальних шляхів вище гортані, яєчок, а також кисті та стопи. Зараження відбувається шляхом передачі від людини до людини внаслідок тривалого контакту. Інкубаційний період може тривати до 10 років та більше. Вважають, що збудник проникає до організму людини через пошкоджену шкіру та слизові оболонки верхніх дихальних шляхів.

Проказа відома з давніх-давен і згадується в Біблії. Вона вселяла страх і огиду, оскільки довгий час була невиліковна,

приводила до неминучої інвалідності та смерті. Доля хворих була однозначною: вони неминуче ставали ізгоями, прокаженого вважали «проклятим». Хворі позбавлялись усіх соціальних прав, їм заборонялося входити в церкву, відвідувати ринки та ярмарки, митися в проточній воді або пити її, доторкатися до чужих речей, що є поруч, або навіть говорити з незараженими людьми, стоячи проти вітру. За перших ознак прокази людину відспівували в церкві як мертву і влаштовували символічні похорони. Вони були зобов'язані попереджати про свою появу за допомогою рогу, тріскачки, дзвіночка або криків «Нечистий, нечистий!».

Ст. 53 Основ відносить лепру до соціально-небезпечних захворювань і передбачає спеціальні заходи її профілактики та лікування. Згідно зі ст. 19 Закону України від 6 квітня 2006 року № 1645-III «Про захист населення від інфекційних хвороб» хворі на лепру мають право на безоплатне лікування у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та державних наукових установах. Відповідно до ст. 27 цього Закону лікування та постійний медичний нагляд за хворими на проказу проводяться в спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах – лепрозоріях. У періоди, коли перебіг хвороби не становить загрози зараження при близьких контактах, хворі на проказу можуть проживати на території лепрозорію разом з членами своєї сім'ї, які підлягають постійному медичному нагляду і перебувають на обліку в лепрозоріях. Вимоги щодо розміщення та утримання лепрозоріїв, особливості протиепідемічного, лікувального та реабілітаційного режиму в цих закладах установлюються МОЗ України. Лепрозоріям у встановленому законом порядку можуть надаватися земельні ділянки для ведення господарської діяльності хворими на проказу, яким така діяльність не протипоказана, та членами їх сімей.

Лепра не вказується у Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудника цих хвороб (ст. 28 Закону України «Про запобігання санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року), затв. наказом МОЗ України від 19 липня 1995 року № 133.

В Україні діє єдиний лепрозорій, що знаходиться в Одеській області, Роздільнянському районі, селі Кучурган по вул. Філатова, 60. Його офіційна назва – Державний заклад «Український лепрозорій Міністерства охорони здоров'я України».

Він був створений у січні 1945 року за ініціативою акад. Володимира Філатова на місці колишньої німецької колонії і був розрахований на 100 місць і в той час обслуговував Україну, Білорусь та Молдову. На території лепрозорію є своя котельня, пральня, каналізаційна насосна станція. Продукти життєдіяльності хворих фільтруються, їх не дозволено викидати ні в море, ані в ґрунтові води. Лепрозорій має окремий цвинтар.

Лікарі та обслуговуючий персонал проживають на території лепрозорію окремо від хворих, які спочатку проживали в бараках, а зі зменшенням їх кількості – в окремих будинках. Але цей поділ суто умовний – між приміщеннями, де живуть хворі, та тими, де мешкає обслуговуючий персонал, існують лише насадження рослин. Останній пацієнт поступив у 2004 році (за деякими даними у 2005 році). Зараз вік пацієнтів перевищує 60 років. У 2006 році на лікуванні перебувало 22 хворих. У 2013 році – 20, а 2016 році – 9. У даний час медперсонал (35 чоловік) лікує 9 хворих та спостерігає за шістьма за межами лепрозорію.

18.7. Установлення інвалідності в дітей

Порядок установлення інвалідності в дітей регламентується Положенням про лікарську консультативну комісію та Порядком встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям, що були затверджені постановою КМУ від 21 листопада 2013 року № 917, а також рядом наказів МОЗ України (див., наприклад, наказ № 454 від 8 листопада 2001 року, наказ № 482 від 4 грудня 2001 року).

З метою встановлення ступеня обмеження життєдіяльності дітей, що не досягли 18 років, і потерпілих від нещасного випадку на виробництві дітей віком від 15 до 18 років лікарсько-консультативними комісіями (ЛКК) проводиться медико-соціальна експертиза.

Функціонують центральна комісія МОЗ України, центральні обласні комісії, а також міські, районні, міжрайонні, районні в містах комісії.

Комісії: 1) визначають:

– наявність стійкого розладу функцій організму та відповідно можливі обмеження життєдіяльності дитини під час взаємодії із зовнішнім середовищем;

– категорію «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А», причину і час настання інвалідності, а також ступінь втрати працездатності (у відсотках) у дітей віком від 15 до 18 років, які потерпіли від нещасного випадку на виробництві;

– потребу дитини з інвалідністю в забезпеченні її технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення на підставі медичних показань і протипоказань;

– потребу дитини з інвалідністю в медичній допомозі та соціальних послугах, в тому числі додатковому харчуванні, у забезпеченні лікарськими засобами, постійному сторонньому догляді, диспансерному нагляді, побутовому обслуговуванні, протезуванні, санаторно-курортному лікуванні, придбанні спеціальних засобів пересування тощо;

– ступінь стійкого обмеження життєдіяльності для направлення дитини з інвалідністю до реабілітаційних установ та інших установ, що здійснюють соціальне обслуговування. Указані комісії складають (коригують) за участю представників органів управління освіти та соціального захисту населення індивідуальну програму реабілітації дитини з інвалідністю, в якій визначаються обсяги реабілітаційних заходів, строки їх проведення та виконавці; здійснюють контроль за повнотою та ефективністю виконання зазначеної програми.

ЛКК надають батькам або законним представникам дитини:

1) направлення за медичними показаннями до медико-соціальної експертної комісії для отримання довідки на забезпечення батьків або законних представників дитини з інвалідністю автомобілем; 2) довідку про наявність у дитини тяжких форм

деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим вона не може проживати в квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї; 3) довідку про потребу дитини, дитини з інвалідністю в домашньому догляді; 4) довідку для отримання путівки на санаторно-курортне лікування; 5) консультаційну допомогу з питань реабілітації та стороннього догляду, диспансерного нагляду або допомоги дітям з інвалідністю.

Названі комісії надають висновок про: 1) звільнення від державної підсумкової атестації учнів (вихованців) навчальних закладів системи загальної середньої освіти за станом здоров'я; 2) звільнення від навчальних предметів: фізичної культури, трудового навчання (технології) тощо; 3) переведення на індивідуальну форму навчання за станом здоров'я; 4) неповний день для навчання або неповний робочий тиждень; 5) потребу дитини в дієтичному харчуванні; 6) потребу дитини з інвалідністю в транспортуванні до навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, реабілітаційних установ та інших установ, які надають соціальні послуги; 7) те, що дитина мала медичні показання для визнання її дитиною з інвалідністю до досягнення шестирічного віку.

Медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18 років у триденний строк надсилається органам, в якому дитина з інвалідністю перебуває на обліку як особа, що отримує державну соціальну допомогу або пенсію, а в разі первинного встановлення категорії «дитина з інвалідністю» – до органу соціального захисту населення за місцем проживання дитини з інвалідністю.

Дитині, якій встановлена інвалідність, залежно від міри втрати здоров'я та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або диспансерному нагляді встановлюється категорія «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А». Перелік захворювань та патологічних станів, що дають право на встановлення інвалідності дітям, затверджується МОЗ України.

Підставою для встановлення дитині категорії «дитина з інвалідністю» є помірна та середня міра втрати здоров'я, залежність від стороннього догляду, допомоги або

диспансерного нагляду і здатність до самообслуговування. До числа дітей з помірною та середньою мірою втрати здоров'я належать діти, які мають будь-які основні види порушень функцій організму I та II ступеня їх вираження (незначні та помірні порушення) та обмеження життєдіяльності будь-якої категорії I ступеня її вираження (які оцінюються відповідно до вікової норми).

Підставою для встановлення дитині категорії «дитина з інвалідністю підгрупи А» є виключно висока міра втрати здоров'я та надзвичайна (повна) залежність від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду та фактична нездатність до самообслуговування. До числа дітей із виключно високою мірою втрати здоров'я належать діти, які мають будь-які основні види порушень функцій організму III і IV ступеня їх вираження (виражені та значно виражені порушення) і обмеження життєдіяльності будь-якої категорії II, III і IV ступеня їх вираження (які оцінюються відповідно до вікової норми).

18.8. Соціальні послуги, що надаються МСЕК

Відповідно до ч. 4-6 ст. 69 Основ законодавства України про охорону здоров'я експертиза стійкого розладу функцій організму здійснюється медико-соціальними експертними комісіями, які встановлюють ступінь та причину інвалідності, складають (коригують) індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, в якій визначають реабілітаційні заходи відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Порядок організації та проведення медико-соціальної експертизи встановлюється Кабінетом Міністрів України. Індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю є обов'язковою для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними установами, підприємствами, установами, організаціями, в яких працює або перебуває особа з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності. Ці положення конкретизовані в ст. 3, 5, 18, 37 Закону України від

21 березня 1991 року № 875-XII «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та ст. 1, 7, 18 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні».

Безпосередньо діяльність МСЕК регламентується Положенням про медико-соціальну експертизу і Положенням про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, що були затверджені постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1371 «Питання медико-соціальної експертизи», а також рядом наказів МОЗ України.

Структуру МСЕК становлять: 1) Центральна медико-соціальна експертна комісія МОЗ України; 2) обласні і прирівняні до них МСЕК; 3) міські, міжрайонні, районні МСЕК. Міські та районні комісії утворюються з розрахунку 1 комісія на 100 тис. чоловік віком 18 років і старше, міжрайонні – у районах і містах з кількістю населення менше, ніж 100 тис. чоловік. Залежно від ступеня, виду захворювання та групи інвалідності утворені такі комісії: 1) загального профілю; 2) спеціалізованого профілю. Кількість МСЕК у 2013 році становила 424, а після окупації частини території України – 358. У 2016 році їх було 361, з них 49 – обласних та центральних міських, 312 – міжрайонних, спеціалізованих було 138. Через різні причини мережа та кількість МСЕК постійно змінюється.

МСЕК не надають фізичним особам матеріального забезпечення у вигляді пенсій або допомоги чи послуги, але в деяких випадках сприяють у визначенні їх суб'єктивного права на ці види соціального забезпечення. Їх висновки є доказом наявності того чи іншого факту, що має юридичне значення для прийняття органом соціального забезпечення позитивного для особи рішення. Послуги, що надаються МСЕК, можна об'єднати в такі групи:

I. Визначення ступеня обмеження життєдіяльності особи. Сюди відносяться такі послуги: установа групи інвалідності, причини і часу її настання, професії, з якою пов'язане пошкодження здоров'я, а також ступеня втрати професійної працездатності (у %) працівників, які одержали ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням ними трудових

обов'язків.

Механізм встановлення груп інвалідності визначається Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затв. наказом МОЗ України від 5 вересня 2011 року № 561. У ній визначено порядок встановлення інвалідності, проведена класифікація основних видів порушення функцій, основних критеріїв життєдіяльності та ступенів їх вираження, а також перелік захворювань, дефектів, необоротних морфологічних станів, порушень функцій органів та систем організму, при яких група інвалідності встановлюється без строку переогляду.

Порядок, умови та критерії встановлення інвалідності визначені в однойменному положенні, що було затверджене постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317;

II. Визначення потреби особи в реабілітаційних засобах. Перелік цих послуг дано в п. 18 і 19 Положення про медико-соціальну експертизу (див. §14.2 цього посібника).

III. Складання та корегування індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю. Регламентується: 1) статтею 23 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», 2) Державною типовою програмою реабілітації осіб з інвалідністю, затв. постановою КМУ від 8 грудня 2006 року № 1686; 3) Положенням про індивідуальну програму реабілітації осіб з інвалідністю, затв. постановою КМУ від 23 травня 2007 року № 757; 4) наказом МОЗ України від 8 жовтня 2007 року № 623 «Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю та Порядку їх складання».

Індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю включає комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, строків реабілітаційних заходів з визначенням порядку, місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей особи з інвалідністю та дитини з інвалідністю.

18.9. Забезпечення лікарськими засобами окремих груп населення

Забезпечення лікарськими засобами окремих категорій населення здійснюється згідно з постановою КМУ від 17 серпня 1998 року № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань». Постанова КМУ звертає увагу на такі моменти при безоплатному чи пільговому забезпеченні лікарськими засобами: 1) вони надаються особам, які проходять амбулаторний курс лікування і в період між цими курсами лікування пільгами не користуються; 2) указані засоби обов'язково повинні бути включені до Національного переліку основних лікарських засобів, затв. постановою КМУ від 25 березня 2009 року № 333; 3) претендент на ці засоби повинен бути включений до Переліку груп населення, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби за рецептами лікарів відпускаються безоплатно або на пільгових умовах, затв. постановою КМУ від 17 серпня 1998 року № 1303; 4) названі засоби надаються при наявності захворювання, передбаченого Переліком категорій захворювань, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби відпускаються безоплатно, затв. постановою КМУ від 17 серпня 1998 року № 1303; 5) відпуск лікарських засобів проводиться аптеками за рецептами, виписаними лікарями лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання цих осіб.

Лікарські засоби можуть відпускатися безоплатно незалежно від майнового стану особи або з його врахуванням, а також з оплатою 50% їх вартості. Витрати, пов'язані з відпуском лікарських засобів проводяться за рахунок асигнувань, що передбачаються державним чи місцевими бюджетами на охорону здоров'я.

Безоплатно, незалежно від розміру середньомісячного сукупного доходу їх сім'ї, мають право на отримання лікарських засобів при амбулаторному лікуванні такі групи населення: 1) діти віком до трьох років; 2) учасники бойових дій та особи з

інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 3) особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до категорій 1 та 2 відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; 4) неповнолітні діти померлих громадян, віднесених до категорій 1 та 2, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; 5) дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (засоби контрацепції – гормональні препарати); 6) пенсіонери, які отримують пенсію за віком або в зв'язку з втратою годувальника (крім осіб, які отримують пенсію на дітей в зв'язку з втратою годувальника), якщо зазначені особи одержують пенсію в розмірі, що не перевищує мінімальний розмір пенсії; 7) особи з інвалідністю, які отримують пенсію за віком, по інвалідності або в зв'язку з втратою годувальника (крім осіб, які отримують пенсію на дітей в зв'язку з втратою годувальника), якщо зазначені особи одержують пенсію в розмірі, що не перевищує мінімальний розмір пенсії, відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; 8) особи з інвалідністю та особи, які отримують державну соціальну допомогу, призначену замість пенсії, відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; 9) діти з інвалідністю відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; 10) ветерани військової служби, ветерани органів внутрішніх справ, ветерани податкової міліції, ветерани державної пожежної охорони, ветерани Державної кримінально-виконавчої служби, ветерани служби цивільного захисту, ветерани Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації відповідно до Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист».

Безоплатно, але за умови, якщо розмір середньомісячного

сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу: 1) діти з багатодітних сімей відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»; 2) особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і віднесені до категорії 3 відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; 3) учасники війни, особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 4) жертви нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; 5) дружини (чоловіки) померлих жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге, відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; 6) особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»; 7) неповнолітні діти померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; 8) особи, які працювали з моменту аварії на Чорнобильській АЕС до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986-1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями.

З оплатою 50% вартості лікарських засобів мають право на їх відпуск такі групи населення: 1) діти віком від трьох до шести років; 2) особи з інвалідністю I і II груп відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; 3) депортовані особи, які досягли пенсійного віку або

є особами з інвалідністю, відповідно до Закону України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою»; 4) реабілітовані особи, які стали особами з інвалідністю внаслідок репресій або є пенсіонерами, відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»; 5) почесні донори України відповідно до Закону України «Про донорство крові та її компонентів» і громадяни України, нагороджені нагрудним знаком «Почесний донор СРСР», відповідно до постанови Верховної Ради України від 23 червня 1995 року № 240/95-ВР «Про введення в дію Закону України «Про донорство крові та її компонентів».

До спеціального переліку, що дає право на безоплатний відпуск лікарських засобів, включені такі захворювання: 1) онкологічні захворювання; 2) гематологічні захворювання; 3) діабет (цукровий і нецукровий); 4) ревматизм; 5) ревматоїдний артрит; 6) пухирчатка; 7) системний гострий вовчак; 8) системні, хронічні, тяжкі захворювання шкіри; 9) сифіліс; 10) лепра; 11) туберкульоз; 12) аддісонова хвороба; 13) гепатоцеребральна дистрофія; 14) фенілкетонурія; 15) шизофренія та епілепсія; 16) психічні захворювання (особам з інвалідністю I та II груп, а також хворим, які працюють в лікувально-виробничих майстернях психоневрологічних і психіатричних закладів); 17) стан після операції протезування клапанів серця; 18) гостра переміжна порфірія; 19) муковісцидоз; 20) тяжкі форми бруцельозу; 21) дизентерія; 22) гіпофізарний нанізм; 23) стан після пересадки органів і тканин; 24) бронхіальна астма; 25) хвороба Бехтерева; 26) міастенія; 27) міопатія; 28) мозочкова атаксія Марі; 29) хвороба Паркінсона; 30) інфаркт міокарду (перші шість місяців); 31) дитячий церебральний параліч; 32) СНІД, ВІЧ-інфекція; 33) післяопераційний гіпотиреоз, у тому числі з приводу раку щитовидної залози; 34) гіпопаратиреоз; 35) вроджена дисфункція кори наднирників.

Постановою КМУ від 31 березня 2015 року № 160 був затверджений Порядок забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами для спеціального

дієтичного споживання. Громадяни, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, забезпечуються лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами для спеціального дієтичного споживання відповідно до медичних показань. Прийняття рішення щодо необхідності в забезпеченні, продовженні або припиненні забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та харчовими продуктами, що закупаються за рахунок коштів: 1) державного бюджету, а також інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі гуманітарної допомоги, здійснюється утвореною МОЗ України комісією; 2) місцевих бюджетів а також інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі гуманітарної допомоги – комісіями, утвореними обласними та Київською міською держадміністраціями.

Забезпечення, продовження або припинення забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та харчовими продуктами здійснюється на підставі відповідного рішення однієї із зазначених у пункті 3 цього Порядку комісії після інформування нею громадянина про таке рішення та отримання його письмової згоди, а для дітей до 14 років та осіб, які в установленому порядку визнані судом недієздатними, – згоди їх законних представників. Забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та харчовими продуктами здійснюється закладами охорони здоров'я відповідного профілю за місцем проживання або лікування таких громадян. Безперервне і безоплатне забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та харчовими продуктами, закупленими за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, здійснюється в межах бюджетних призначень.

Наказом МОЗ України від 27 жовтня 2014 року № 778 був затверджений Перелік рідкісних (органних) захворювань, що призводять до скорочення тривалості життя хворих або їх інвалідизації та для яких існують визнані методи лікування.

18.10. Забезпечення осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами

Механізм безоплатного забезпечення органами охорони здоров'я людей з обмеженими можливостями певними засобами реабілітації визначений Порядком забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами, що був затверджений постановою КМУ від 3 грудня 2009 року № 1301.

До технічних засобів, які отримують безпосередньо особи з інвалідністю, діти з інвалідністю або їх законні представники в закладах охорони здоров'я для використання в амбулаторних та побутових умовах, належать: 1) слухові апарати; 2) сечоприймачі чоловічі та жіночі; 3) високопоглинальні прокладки для жінок, які страждають нетриманням сечі; 4) калоприймачі; 5) підгузники; 6) технічні засоби з мовним виводом: глюкометри, термометри та тонометри.

До технічних засобів, якими забезпечуються особи з інвалідністю, діти з інвалідністю в закладах охорони здоров'я для лікування в стаціонарних умовах, належать: 1) штучні протези клапанів серця; 2) біфуркаційні судинні протези; 3) лінійні судинні протези; 4) кондуїти; 5) електрокардіостимулятори; 6) оксигенатори; 7) набори для проведення коронарографії; 8) набори для стентування коронарних судин без лікувального покриття; 9) набори для проведення аортокоронарного шунтування; 10) набори для імплантації механічного клапана серця; 11) однокамерні ШВРС (SSI) з біполярним електродом; 12) двокамерні ШВР (DDDR); 13) кардіовертери-дефібрилятори однокамерні; 14) кардіовертери-дефібрилятори двокамерні; 15) протези очей; 16) епіпротези; 17) орбітальні імплантати; 18) протези щелеп; 19) протези зубів; 20) кохлеарні імплантати; 21) голосові протези; 22) протези вушної раковини; 23) клапанні лікворошунтуючі імплантати; 24) ендопротези суглобів, в тому числі ендопротези суглобів з видовженням для онкологічних хворих. Забезпечення цими засобами здійснюється на підставі медичного висновку за рахунок та в межах коштів державного та

місцевих бюджетів, передбачених на зазначену мету.

Потребу в забезпеченні технічними засобами (крім зубопротезування) визначають: 1) осіб з інвалідністю – медико-соціальні експертні комісії з оформленням індивідуальної програми реабілітації; 2) дітей з інвалідністю – лікувально-консультативні комісії лікувально-профілактичних закладів з підготовкою відповідного висновку. Облік указаних осіб ведуть обласні управління охорони здоров'я за місцем проживання осіб з обмеженими можливостями. Перелік документів, необхідних для взяття на облік, дано у п. 7 цитованого Порядку. Форми первинної облікової документації та звітності з питань забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами та інструкції до їх заповнення були затверджені наказом МОЗ України від 12 лютого 2013 року № 109.

Датою подання заяви разом із усіма необхідними документами, про що робиться відмітка в журналі реєстрації, є день звернення щодо забезпечення технічним засобом. Особа знімається з обліку в журналі реєстрації в разі: 1) анулювання відповідних медичних показань для забезпечення технічним засобом; 2) втрати статусу особи з інвалідністю; 3) виїзду на постійне місце проживання за кордон; 4) настання смерті. Процедура надання технічного засобу детально прописана у пп. 15-20 Порядку. Згідно з п. 14 Порядку територіальні органи охорони здоров'я подають щороку до 15 березня до МОЗ України звіт про кількість осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю, які перебувають на обліку, та тих, що зняті з обліку, а також інформацію про кількість одержаних територіальними органами охорони здоров'я технічних засобів, їх вартість, кількість виданих технічних засобів, а також про їх залишок на початок та кінець звітного періоду.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення понять «медична допомога» та «медичне обслуговування».
2. Назвіть типи будинків дитини.

3. Кого направляють у будинки дитини?
4. Які документи необхідні для влаштування до будинку дитини?
5. Назвіть основні завдання центру медико-соціальної реабілітації дітей.
6. Які послуги надають центри медико-соціальної реабілітації дітей?
7. Перерахуйте установи, які відносяться до санаторно-курортних закладів охорони здоров'я.
8. Яку паліативну допомогу надають у закладах охорони здоров'я?
10. Хто встановлює інвалідність дітям?
11. Повноваження лікарсько-консультативних комісій.
12. Які послуги надаються МСЕК?
13. Якими технічними засобами забезпечуються особи з інвалідністю та діти з інвалідністю?
14. Хто має право на безоплатне забезпечення лікарськими засобами?
15. Яким нормативним актом регламентується забезпечення громадян лікарськими засобами на пільгових умовах?

Теми рефератів

1. Порядок утримання дітей у будинках дитини.
2. Завдання і функції центрів медико-соціальної реабілітації дітей.
3. Порядок направлення хворих до санаторно-курортних закладів охорони здоров'я.
4. Правові питання надання паліативної допомоги в закладах охорони здоров'я.
5. Порядок встановлення інвалідності дітям та дорослим.
6. Забезпечення громадян технічними та лікарськими засобами.

Нормативні акти та література

1. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> .
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> .
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/875-12> .
4. Положення про лікарсько-консультативну комісію : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 917 [Електронний ресурс] // Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Порядок від 21.11.2013 № 917. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-п> .

5. Порядок встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 917 [Електронний ресурс] // Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Порядок від 21.11.2013 № 917. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-п> .

6. Положення про медико-соціальну експертизу : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317 [Електронний ресурс] // Питання медико-соціальної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п> .

7. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317 [Електронний ресурс] // Питання медико-соціальної експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п> .

8. Порядок забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1301 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 03.12.2009 № 1301. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1301-2009-п> .

9. Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 757 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 23.05.2007 № 757. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/757-2007-п>

10. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1303 [Електронний ресурс] // Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 17.08.1998 № 1303. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-п> .

11. Положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.09.1996 р. № 1072 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 06.09.1996 № 1072. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-п> .

12. Про затвердження форм первинної облікової документації та звітності з питань забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами та інструкції щодо їх заповнення : Наказ МОЗ України від 12.02.2013 р. № 109 [Електронний ресурс] // Про затвердження форм первинної облікової документації та звітності з питань забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами та інструкцій [...] : МОЗ України; Наказ, Заява, Форма [...] від 12.02.2013 № 109. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0642-13> .

13. Порядок надання паліативної допомоги : Затверджено наказом Міністерства

охорони здоров'я України від 21.01.2013 р. № 41 [Електронний ресурс] // Про організацію паліативної допомоги в Україні : МОЗ України; Наказ, Порядок, Перелік від 21.01.2013 № 41 – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0229-13> .

14. Перелік медичних показань для надання паліативної допомоги : Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2013 р. № 41 [Електронний ресурс] // Про організацію паліативної допомоги в Україні : МОЗ України; Наказ, Порядок, Перелік від 21.01.2013 № 41. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0229-13> .

15. Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків : Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.06.2012 р. № 420 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам [...] : МОЗ України; Наказ, Порядок, Критерії від 05.06.2012 № 420. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12> .

16. Критерії встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків : Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.06.2012 р. № 420 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку та Критеріїв встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам [...] : МОЗ України; Наказ, Порядок, Критерії від 05.06.2012 № 420. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1387-12> .

17. Інструкція про встановлення груп інвалідності : Затверджено наказом МОЗ України від 05.09.2011 р. № 561 [Електронний ресурс] // Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : МОЗ України; Наказ, Інструкція від 05.09.2011 № 561. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> .

18. Про затвердження форми акту про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовились забрати батьки чи інші родичі, про покинуту чи знайдену дитину та інструкцію про порядок його заповнення : Наказ МОЗ України та МВС України від 17.03.2004 р. № 142/275 [Електронний ресурс] // Про затвердження форм документів про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, про [...] : МОЗ України, МВС України; Наказ, Форма, Акт [...] від 17.12.2013 № 1095/1239 . – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0073-14> .

19. Типове положення про будинок дитини : Затверджено наказом МОЗ України від 18.05.1998 р. № 123 [Електронний ресурс] // Про затвердження Типового положення про будинок дитини : МОЗ України; Наказ, Положення від 18.05.1998 № 123. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98> .

20. Іпатов, А. В. Актуальні питання медико-соціальної експертизи : технологія, сучасна законодавча база / А. В. Іпатов, І. Я. Ханюкова // Український вісник медико-соціальної експертизи. – 2013. - № 1(7). – С. 5-14.

21. Сташків, Б. І. Право соціального обслуговування : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2007. – С. 277-308.

22. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України, 2014 рік / за ред. О. Квіташвілі; МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України», – К., 2015. – 460 с.

Глава 19

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ОКРЕМИМ КАТЕГОРІЯМ ОСІБ

19.1. Соціальне обслуговування бездомних громадян і безпритульних дітей

I. Суб'єкти, види і форми соціального обслуговування бездомних. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей здійснюється відповідно до норм, передбачених Законом України від 2 червня 2005 року № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей».

Отримувачами соціальних послуг виступають: 1) бездомна особа – особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок; 2) безпритульна особа – повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані; 3) безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання; 4) особа, яка має притулок, – особа, яка отримує послугу тимчасового притулку в закладах для бездомних осіб та інших соціальних закладах і установах, що надають такий притулок (ст. 2 Закону). У закладах для бездомних осіб і безпритульних дітей їх називають клієнтами.

Суб'єктами, які забезпечують реінтеграцію бездомних осіб, є юридичні особи різних форм власності, фізичні особи, які здійснюють таку діяльність (ч. 1 ст. 18 Закону). До них також належать: 1) місцеві органи праці та соціального захисту населення; 2) заклади охорони здоров'я; 3) територіальні органи поліції; 4) центри зайнятості; 5) установи житлово-комунального господарства; 6) громадські, благодійні та релігійні організації;

7) фахівці із соціальної роботи.

Мінсоцполітики України відповідно до підп. 56 п. 4 Положення про Міністерство соціальної політики України, затв. постановою КМУ від 17 червня 2015 року № 426, здійснює координацію роботи із соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації.

Бездомним (безпритульним) особам надаються в межах соціального обслуговування такі соціальні послуги: 1) соціально-побутові (харчування, користування душем, пральною, роздача одягу, послуги перукаря тощо); 2) соціально-медичні (перша медична допомога, первинний медичний огляд, організація консультації лікаря, направлення в стаціонарні лікувальні заклади); 3) соціально-економічні (надання гуманітарної та інших видів допомоги); 4) психологічні (допомога в стресових ситуаціях, підвищення самооцінки, допомога в процесі реабілітації); 5) соціально-педагогічні (розвиток комунікативних навичок, допомога в здобутті освіти, набутті спеціальності); 6) юридичні (роз'яснення чинного законодавства, допомога у відновленні паспорта, допомога у вирішенні питань призначення соціальної допомоги і пенсії, оформлення необхідних документів для осіб, які потребують влаштування до будинків-інтернатів, консультування з приводу відчуження житла тощо); 7) послуги працевлаштування (сприяння пошуку роботи та працевлаштуванню, соціальне супроводження працевлаштованої особи); 8) інформаційні послуги (поширення інформації про заклади для бездомних та послуги, що ними надаються). Юридичними фактами для отримання цих послуг є: 1) установлення стану бездомності особи; 2) неспроможність самотійно вийти з цього стану; 3) бажання отримувати соціальні послуги з метою подолання складної життєвої ситуації.

Зазначені послуги можливі в двох організаційно-правових формах: 1) державного соціального обслуговування; 2) недержавного соціального обслуговування. Значна роль у наданні соціальних послуг належить релігійним, волонтерським та іншим організаціям громадянського суспільства.

Фахівці соціальної роботи пропонують реінтеграцію

бездомних здійснювати через наступні етапи: 1) надання послуг «на вулиці» (центр обліку, соціальне патрулювання); 2) надання притулку на ніч (будинки нічного перебування); 3) надання реінтеграційних послуг з тимчасовим проживанням (центр реінтеграції); 4) надання тимчасового житла «з підтримкою» (соціальний готель).

Особлива увага приділяється обліку бездомних осіб (ст. 6 і 7 Закону), поновленню втрачених документів (ст. 8 Закону), заходам запобігання бездомності і безпритульності (ст. 10-15 Закону). Система реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей розкрита в ст. 16-26 Закону.

II. Заклади соціального захисту. Їх перелік дано в ст. 19 Закону. До них належать:

– **будинки нічного перебування** (нічліжний будинок). Це – заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб. Його діяльність регламентується Типовим положенням про будинки нічного перебування, затв. наказом Мінпраці України від 14 лютого 2006 року № 31.

Послуга «надання притулку» включає: 1) надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; 2) забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, разовим харчуванням, послугами перукаря та майстрів щодо лагодження одягу та взуття, першою медичною допомогою; 3) створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; 4) надання інформації з питань соціального захисту населення; 5) допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; 6) представництво інтересів тощо.

Скористатися послугами нічного будинку можуть бездомні віком від 18 років за їх заявою без необхідності попереднього медичного обстеження. Протипоказанням для прийняття є стан гострого алкогольного або/та наркотичного сп'яніння, а також наявні ознаки гострого захворювання.

Припинення надання послуг нічліжного будинку здійснюється в разі: 1) відмови клієнта від отримання соціальної послуги «надання притулку»; 2) закінчення строку дії договору про надання соціальної послуги «надання притулку»; 3) зміни

місця проживання/перебування клієнта; 4) направлення клієнта до стаціонарної інтернатної установи або закладу, інших закладів або установ постійного перебування; 5) порушення клієнтом правил внутрішнього розпорядку (за рішенням керівника закладу); 6) смерті клієнта;

– **центр обліку бездомних громадян.** Це – заклад соціального захисту, утворений для виявлення та ведення обліку бездомних осіб. Його діяльність окреслена Типовим положенням про центр обліку бездомних осіб, затв. наказом Мінсоцполітики України від 19 квітня 2011 року № 135.

Послуги: 1) виявлення та ведення обліку бездомних осіб; 2) видача посвідчення про взяття на облік установленого зразка; 3) надання соціальної послуги «представництво інтересів» (допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; сприяння в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, установа зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо).

Соціальні послуги надаються на підставі заяви бездомної особи віком від 18 років і, в тому числі, бездомним особам з дітьми, іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах проживають та/або перебувають на території України. Не приймаються особи, які під час звернення перебувають у стані алкогольного та/або наркотичного сп'яніння;

– **центр реінтеграції бездомних осіб.** Це – заклад соціального захисту, діяльність якого спрямована на поступове повернення бездомної особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб. Правовою базою діяльності є Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб, затв. наказом Мінпраці України від 14 лютого 2006 року № 31.

Центр надає клієнтам такі соціальні послуги: 1) «соціальна інтеграція та реінтеграція» (допомога в аналізі життєвої ситуації, у визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; надання інформації з

питань соціального захисту населення; представництво інтересів; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів; допомога в отриманні реєстрації місця проживання/перебування; сприяння в отриманні житла, у працевлаштуванні тощо; надання психологічної підтримки тощо); 2) «надання притулку» (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів тощо); 3) «соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці» (регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в отриманні інших послуг, організація взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок тощо); 4) інші соціальні послуги, визначені законодавством України.

Клієнтами центру є бездомні особи у віці від 18 років, бездомні особи з дітьми, які не мають медичних протипоказань та перебувають на території України на законних підставах. Підставою для зарахування є особиста письмова заява та виписка з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (облікова форма № 027/о). Не приймаються особи, які під час звернення перебували в стані алкогольного та/або наркотичного сп'яніння.

Терміни та умови перебування в центрі, умови надання та припинення послуг, правила, права та обов'язки сторін зазначаються в Примірній угоді між центром реінтеграції бездомних осіб та клієнтом.

Центр може надавати тимчасовий притулок денного перебування, з коротко- (до 6-ти місяців), довготривалого (понад 6 місяців) проживання.

– **соціальний готель.** Це – заклад соціального захисту для проживання бездомних осіб, який має у своєму складі окремі номери (кімнати). Його діяльність передбачена Типовим положенням про соціальний готель, затв. наказом Мінпраці України від 3 квітня 2006 року № 98.

Клієнтами готелю можуть бути бездомні особи у віці від 18

років, які працюють або мають інше постійне легальне джерело доходу, недостатнє для оренди (наймання), купівлі житла, які не мають медичних протипоказань та проживають на території України на законних підставах.

Основними завданнями готелю є: 1) забезпечення бездомних осіб тимчасовим житлом; 2) надання соціально-побутових та інформаційних послуг зазначеним особам. Готель надає клієнтам соціальну послугу «підтримане проживання» (надання місця для проживання; навчання, розвиток та підтримка навичок самостійного проживання; представництво інтересів; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги тощо).

Зарахування до готелю здійснюється згідно з наказом директора готелю на підставі заяви особи, документа, що її посвідчує, та направлення центру реінтеграції з відповідними рекомендаціями. Граничний термін перебування клієнта в готелі встановлюється відповідно до укладеної угоди. Оплата проживання здійснюється за рахунок клієнта.

Відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону закладами соціального захисту для безпритульних дітей є: 1) притулок для дітей служби у справах дітей; 2) центр соціально-психологічної реабілітації дітей; 3) соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко).

19.2. Соціальні послуги, що надаються особам, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Ст. 156 цього Кодексу передбачає, що уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або

позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб.

Фахівці називають такі основні проблеми, з якими можуть зіткнутися особи, які звільнилися з місць позбавлення волі: 1) правові (відсутність у багатьох звільнених основних документів – паспорта, ідентифікаційного коду, свідоцтва про народження); 2) професійні (відсутність належної професійної кваліфікації, що ускладнює працевлаштування, труднощі на ринку праці); 3) медичні (потреба в лікуванні різних соматичних та інфекційних хвороб, набутих під час відбування покарання – туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії тощо); 4) соціально-психологічні (втрата соціальних зв'язків, труднощі в спілкуванні з іншими людьми, деструктивні зміни в психіці тощо). Ці положення конкретизовані у ст. 6 і 7 Закону України від 17 березня 2011 року № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» та Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб, що був затв. 7 листопада 2011 року спільним наказом МСП, МВС, МОЗ, МЮ України.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України).

Звільнені особи – особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом (підп. 1 ч. 1 ст. 1 Закону).

Закон під соціальним патронажем розуміє допомогу звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію. Він здійснюється протягом шести місяців після звільнення.

Суб'єкти соціального патронажу – центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичні особи, які здійснюють соціальний патронаж (підп. 5 ч. 1 ст. 1 Закону). Повноваження суб'єктів соціального патронажу вказані в ст. 15-23 Закону.

Загальну координацію соціального патронажу звільнених осіб віком до 35 років включно здійснює Міністерство молоді та спорту України, а після 35 років – Міністерство соціальної політики України.

Соціальною адаптацією займаються спеціалізовані установи для звільнених осіб, а саме: 1) центр соціальної адаптації (ст. 12 Закону); 2) спеціальний будинок-інтернат (ст. 13 Закону). Вони утворюються суб'єктами соціального патронажу.

I. Центр соціальної адаптації звільнених осіб є спеціальною соціальною установою, діяльність якої спрямована на поступове повернення осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом, до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб (підп. 1.1. Типового положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб, затв. наказом Мінпраці України від 14 лютого 2006 року № 31).

Центр надає соціальні послуги фізичним особам, які досягли 35 років, і звернулися до центру протягом шести місяців після звільнення з установ виконання покарань. До центру приймаються особи, які втратили соціально корисні зв'язки, мають труднощі у влаштуванні на роботу, мають можливу загрозу негативного впливу з боку оточення.

Звільненим особам центр надає такі соціальні послуги:

– **соціальна адаптація** (допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення; надання інформації з питань соціального захисту населення;

представництво інтересів; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; допомога в оформленні документів; сприяння працевлаштуванню; допомога в зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків тощо);

– **соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці** (регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок тощо);

– **надання притулку** (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів тощо);

– **інші соціальні послуги**, визначені законодавством України (підп. 2.2. Типового положення).

II. Спеціальний будинок-інтернат є соціально-медичною установою, призначеною для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, осіб з інвалідністю I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового, медичного обслуговування та реабілітаційних послуг (підп. 1.1. Типового положення про спеціальний будинок-інтернат, затв. наказом Мінсоцполітики України від 9 листопада 2011 року № 432).

До будинку-інтернату на безоплатній основі приймаються звільнені особи – громадяни похилого віку, особи з інвалідністю I та II груп, старші 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування та які не мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати (при наявності таких осіб – на платній основі). Путівки видають обласні управління праці та соціального захисту населення.

Основними завданнями будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, медичної, соціальної,

психологічної реабілітації та надання медичної допомоги особам. Мешканці будинку-інтернату забезпечуються: 1) житловою площею з усіма комунально-побутовими зручностями; 2) одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; 3) харчуванням, у тому числі, дієтичним, з урахуванням стану здоров'я осіб, які проживають у будинку-інтернаті; 4) медикаментами та життєво необхідними ліками відповідно до призначень лікарів; 5) цілодобовим медичним обслуговуванням включно з наданням невідкладної медичної допомоги для госпіталізації особи, консультативною допомогою, стаціонарним лікуванням на базі закріплених лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я в порядку, встановленому чинним законодавством; 6) наданням комплексу реабілітаційних послуг відповідно до індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю; 7) засобами та умовами для проведення заходів культурно-масової роботи та заняттєвої терапії (підп. 2.1.-2.3. Типового положення).

19.3. Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту

Соціальна реабілітація постраждалих осіб здійснюється відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року № 638-IV та Порядку проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту, затв. постановою КМУ від 28 липня 2004 року № 982.

Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, провадиться з метою повернення їх до нормального життя. Зазначеним особам надається в разі необхідності психологічна, медична, професійна реабілітація, правова допомога і житло та здійснюється їх працевлаштування (ч. 1 ст. 20 Закону). За рахунок коштів Державного бюджету України проводиться соціальна реабілітація таких осіб: 1) з числа військовослужбовців, працівників і службовців центральних та місцевих органів виконавчої влади, які беруть (брали) безпосередню участь у антитерористичних операціях;

2) які на постійній чи тимчасовій основі сприяють органам, що здійснюють боротьбу з тероризмом, у запобіганні, виявленні, припиненні терористичної діяльності та мінімізації її наслідків; 3) членів сімей осіб, зазначених у п. 1 і 2 цієї частини, якщо потреба в забезпеченні їх захисту викликана участю зазначених осіб у боротьбі з тероризмом; 4) які постраждали від терористичного акту (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 21 Закону).

Проведення соціальної реабілітації постраждалих осіб організовують місцеві органи виконавчої влади, на території яких вчинено терористичний акт через створену ними регіональну комісію (раду) із соціальної реабілітації постраждалих осіб, а також визначають обсяг фінансування заходів із соціальної реабілітації постраждалих осіб.

Першочергові заходи передбачають: 1) виявлення і облік постраждалих осіб; 2) визначення видів соціальної реабілітації та її обсягів і потребу тимчасового розміщення таких осіб; 3) створення для постраждалих належних побутових умов; 4) організацію харчування постраждалих, забезпечення їх необхідним одягом.

Усі рішення регіональної комісії (ради) оформляються протоколом. На підставі рішення регіональної комісії (ради) постраждалій особі видається довідка, в якій зазначаються види соціальної реабілітації, що потребує ця особа. Довідка є підставою для проведення соціальної реабілітації (п. 5 Порядку).

Порядок передбачає такі заходи:

1) психологічну, а також медичну реабілітацію, що включає амбулаторно-поліклінічне, спеціалізоване медичне та санаторно-курортне лікування, проводиться у закладах охорони здоров'я, перелік яких визначається регіональною комісією (радою) (ч. 1 п. 6);

2) психологічну допомогу постраждалим особам з числа студентів, слухачів або учнів навчальних закладів може надаватися цими закладами за наявності відповідної матеріальної бази і фахівців (ч. 2 п. 6);

3) заходи щодо забезпечення захисту дітей, які залишилися без піклування батьків, здійснюються органами опіки та піклування (п. 7);

4) професійну реабілітацію постраждалих осіб, яка включає заходи із професійної підготовки та перепідготовки, сприяння в працевлаштуванні, що здійснюються державною службою зайнятості (п. 8);

5) організацію надання правової допомоги постраждалим особам, що здійснюється місцевими органами виконавчої влади, як правило, із залученням юридичних служб цих органів та територіальних органів Міністерства юстиції України (п. 9);

6) постраждалим особам, житло яких в результаті терористичного акту пошкоджено або знищено, для тимчасового проживання надається житло з відповідних фондів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій. Надання зазначеним особам житла для постійного проживання здійснюється місцевими органами виконавчої влади згідно із законодавством (п. 10).

19.4. Соціальні послуги, що надаються біженцям та особам, які потребують додаткового або тимчасового захисту

В Оксфордському словнику «біженець» визначається як особа, що вигнана зі свого дому та вимушена шукати притулку, зокрема, в іншій країні, від війни, релігійних переслідувань, політичних заворушень, стихійного лиха.

Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» дає визначення таких термінів:

– біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає

повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону);

– особа, яка потребує додаткового захисту, – особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань (п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону);

– особи, які потребують тимчасового захисту, – іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження (п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону).

Відповідно до ст. 4 Закону України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» правовий статус підтверджується: 1) біженця – посвідченням біженця (ч. 2 ст. 4); 2) особи, що потребує додаткового захисту, – посвідченням особи, що потребує додаткового захисту в Україні (ч. 3 ст. 4); 3) особи, якій надано тимчасовий захист в Україні, – посвідченням особи, якій надано тимчасовий захист в Україні (ч. 3 ст. 4). Наявність цих документів дає право цим особам на соціальний захист у повному обсязі відповідно до чинного законодавства України.

Цитований вище Закон № 3671-VI дає такі визначення цих документів:

– посвідчення біженця – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання

його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України (п. 15. ч. 1 ст. 1 Закону);

– посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує додаткового захисту, і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України (п. 16. ч. 1 ст. 1 Закону);

– посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист, – паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його особою, яка потребує тимчасового захисту, і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків, передбачених цим Законом та іншими законами України (п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону).

Особа, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів, для вирішення питання щодо визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, зокрема, має право на: 1) тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України; 2) проживання в родичів, у готелі, піднаймання житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців; 3) безоплатну правову допомогу в установленому порядку (ст. 13 Закону). Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України (ст. 14 Закону). Їх права та обов'язки закріплені в ст. 15 і 16 Закону. Права осіб, яким надано тимчасовий захист, зазначені в ст. 20 Закону, а їх обов'язки – у ст. 21 Закону.

Відповідно до підп. 14 п. 4 Положення про Державну міграційну службу України, затв. постановою КМУ від 20 серпня 2014 року № 360, ДМС приймає рішення про визнання іноземців та осіб без громадянства біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, про втрату, позбавлення статусу біженця або додаткового захисту і про скасування рішення про

визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

У складі ДМС є пункти тимчасового розміщення біженців, що функціонують на підставі Положення про пункти тимчасового розміщення біженців, затв. наказом Держкомнацміграції України (нині ДМС) від 5 вересня 2002 року № 31.

Пункт тимчасового розміщення біженців – місце тимчасового розміщення осіб, які подали заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (підп. 18 ч. 1 ст. 1 Закону).

Основним завданням пункту є приймання й тимчасове розміщення, на строк не більше трьох місяців, осіб, які подали заяву про надання статусу біженця, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця та яким надано в Україні статус біженця.

Адміністрація пункту виконує такі функції: 1) створення особам, розміщеним у пункті, житлових умов, необхідних для їх тимчасового перебування в пункті; 2) організація харчування, надання соціально-побутових послуг та першої медичної допомоги; 3) забезпечує дотримання вимог санітарно-гігієнічного та санітарно-протиепідемічного режимів у пункті; 4) сприяння цим особам у тимчасовому працевлаштуванні чи навчанні відповідно до чинного законодавства; 5) щомісячне подання до місцевого органу міграційної служби даних про наявність вільних місць у пункті; 6) організація своєчасного від'їзду із пункту розміщених у ньому осіб.

19.5. Ритуальне обслуговування населення

Поховання померлого – комплекс заходів та обрядових дій, які здійснюються з моменту смерті людини до поміщення труни

з тілом або урни з прахом у могилу або колумбарну нішу, облаштування та утримання місця поховання відповідно до звичаїв та традицій, що не суперечать законодавству. Щороку в країні на 32 000 кладовищах ховають біля 630 000 чол. Поховання здійснюються через надання ритуальних послуг, які регламентуються такими основними нормативно-правовими актами:

– Законом України від 10 липня 2003 року № 1102-IV «Про поховання та похоронну справу»;

– Типовим положенням про ритуальну службу в Україні, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 року № 193;

– Необхідним мінімальним переліком окремих видів ритуальних послуг, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 року № 193;

– Необхідним мінімальним переліком вимог щодо порядку організації поховання і ритуального обслуговування населення, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 року № 193;

– Порядком утримання кладовищ та інших місць поховання, затв. наказом Держжитлокомунгоспу України від 19 листопада 2003 року № 193.

Ритуальні послуги – послуги, пов'язані з організацією поховання та облаштуванням місця поховання. Необхідний мінімальний перелік включає такі види ритуальних послуг: 1) оформлення договору-замовлення на організацію та проведення поховання; 2) оформлення свідоцтва про поховання; 3) копання могили (викопування могили ручним або механізованим способом, опускання труни з тілом померлого в могилу, закопування могили, формування намогильного насипу та одноразове прибирання території біля могили); 4) монтаж та демонтаж намогильної споруди при організації підпоховання в існуючу могилу; 5) кремація тіл померлих; 6) поховання та підпоховання урни з прахом померлих у колумбарну нішу, в існуючу могилу, у землю; 7) зберігання урн з прахом померлих у крематорії; 8) організація відправлення труни з тілом чи урни з

прахом померлого за межі України; 9) запаювання оцинкованої труни; 10) замощення урни з прахом померлого в колумбарну нішу. Вартість цих послуг установлюється виконавчим органом сільської, селищної, міської ради (ч. 1 ст. 10 Закону). Надання інших ритуальних послуг здійснюється за цінами, встановленими за згодою сторін (ч. 2 ст. 10 Закону).

Ритуальні послуги надають ритуальні служби. Це – спеціалізовані комунальні підприємства, що створюються органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом, з метою здійснення організації поховання померлих і надання ритуальних послуг. У своїй діяльності вони безпосередньо керуються Типовим положенням і мінімальними вимогами щодо порядку організації поховання і ритуального обслуговування населення.

Поховання залежить від правового статусу, який раніше мала померла особа. Безоплатно здійснюється поховання осіб, зазначених у ст. 14 Закону. Особливості поховання померлих представників силових структур зазначено у ст. 15 Закону, померлих, які проживали в закладах різних типів, – ст. 17 Закону, померлих осіб, які відбували покарання в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах, – ст. 18 Закону, поховання інфікованого тіла – ст. 19 Закону, померлих іноземців та осіб без громадянства – ст. 20 Закону.

Відповідно до ст. 16 Закону поховання померлих одиноких громадян, осіб без певного місця проживання, громадян, від поховання яких відмовилися рідні, знайдених невпізнаних трупів здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Законом передбачена можливість перепоховання останків померлих (ст. 21), переміщення тіл померлих через державний кордон України (ст. 22). Організація місць поховання регламентується ст. 23-31 Закону. Ритуальні послуги повинні надаватися відповідно до Державних стандартів (ст. 5 Закону). Повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади в галузі поховання закріплені в ст. 8 Закону.

Особі, яка здійснює поховання, в день звернення видаються

лікарське свідоцтво про смерть, свідоцтво про смерть та довідка про смерть (ст. 11 Закону). Ці документи є підставою для надання ритуальних послуг (ст. 12 Закону) та допомоги на поховання (ст. 13 Закону). Користувачу місця поховання видається відповідне свідоцтво (ст. 25 Закону).

Контрольні запитання

1. Дайте визначення бездомної особи та безпритульних дітей.
2. Хто надає соціальні послуги бездомним особам?
3. Які послуги надаються бездомним особам?
4. Перерахуйте заклади для бездомних громадян.
5. Дайте визначення понять «звільнена особа», «соціальна адаптація», «соціальний патронаж».
6. З якими проблемами можуть зіткнутися особи, які звільнилися з місць позбавлення волі?
7. Які повноваження мають суб'єкти соціального патронажу?
8. Назвіть соціальні послуги, які надає центр соціальної адаптації звільнених осіб.
9. Підстави влаштування звільнених осіб до спеціального будинку-інтернату.
10. Які соціальні послуги надаються постраждалим від терористичного акту?
11. Дайте визначення термінів «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особи, які потребують тимчасового захисту».
12. Які послуги надають пункти тимчасового розміщення біженців?
13. Якими нормативними актами регламентується порядок надання ритуальних послуг?
14. У яких випадках здійснюється безоплатне поховання померлих?
15. Хто встановлює ціни на ритуальні послуги, що належать до мінімального переліку?

Теми рефератів

1. Види соціальних установ та соціальних послуг, що надаються бездомним громадянам.
2. Соціальне обслуговування безпритульних дітей.
3. Соціальне обслуговування осіб, звільнених з місць позбавлення волі.
4. Порядок і види реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту.
5. Соціальне обслуговування біженців та осіб, які потребують

додатково або тимчасового захисту.

6. Правове регулювання надання ритуальних послуг в Україні.

Нормативні акти та література

1. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. № № 3671-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> .

2. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> .

3. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> .

4. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003 р. № 1102-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1102-15> .

5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> .

6. Порядок проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.07.2004 р. № 982 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 28.07.2004 № 982. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/982-2004-п> .

7. Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб : Затверджено наказом Мінсоцполітики України від 03.04.2015 р. № 372 [Електронний ресурс] // Про затвердження Державного стандарту підтриманого проживання бездомних осіб : Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, План [...] від 03.04.2015 № 372. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0458-15> .

8. Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати : Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537 [Електронний ресурс] // Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати : Мінсоцполітики України; Наказ, Перелік від 03.09.2012 № 537. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12> .

9. Типове положення про спеціальний будинок-інтернат : Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 09.11.2011 р. № 432 [Електронний ресурс] // Про затвердження Типового положення про спеціальний будинок-інтернат : Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 09.11.2011 № 432 . – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1389-11> .

10. Порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб : Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України від 07.11.2011 N 429/831/769/3279/5 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб : Мінсоцполітики України, МВС України, МОЗ України [...]; Наказ, Порядок, Форма

типового документа [...] від 07.11.2011 № 429/831/769/3279/5. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1441-11> .

11. Типове положення про центр обліку бездомних осіб : Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011 р. № 135 [Електронний ресурс] // Про затвердження Типового положення про центр обліку бездомних осіб : Мінсоцполітики України; Наказ, Положення від 19.04.2011 № 135. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-11> .

12. Порядок взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам : Затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.02.2009 N 70/411/101/65/19/32 [Електронний ресурс] // Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам Мінпраці України, Мінсім'ямолодьспорт України, МОЗ України [...]; Наказ, Порядок, Форма типового документа [...] від 19.02.2009 № 70/411/101/65/19/32. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0419-09> .

13. Типове положення про соціальний готель : Затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 03.04.2008 р. № 98 [Електронний ресурс] // Про затвердження Типового положення про соціальний готель : Мінпраці України; Наказ, Положення, Угода [...] від 03.04.2006 № 98. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0450-06> .

14. Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб : Затверджено наказом Міністерства праці та соцполітики України від 14.02.2006 р. № 31 [Електронний ресурс] // Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб : Мінпраці України; Положення, Форма типового документа, Правила від 14.02.2006 № 31. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0476-06> .

15. Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб : Затверджено наказом Міністерства праці та соцполітики України від 14.02.2006 р. № 31 [Електронний ресурс] // Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб : Мінпраці України; Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 14.02.2006 № 31 . – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-06> .

16. Типове положення про будинок нічного перебування : Затверджено наказом Міністерства праці та соцполітики України від 14.02.2006 р. № 31 (z0474-06) [Електронний ресурс] // Типове положення про будинок нічного перебування : Мінпраці України; Положення, Форма типового документа від 14.02.2006 № 31. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06> .

17. Про затвердження нормативно-правових актів щодо реалізації Закону України «Про поховання та похоронну справу» : Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 19.11.2003 р. № 193 [Електронний ресурс] // Про затвердження нормативно-правових актів щодо реалізації Закону України "Про поховання та похоронну справу" : Держжитлокомунгосп України; Наказ, Положення, Форма типового документа від 19.11.2003 № 193. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1110-04> .

18. Положення про пункти тимчасового розміщення біженців : Затверджено наказом Держкомнацміграції України від 05.09.2002 р. № 31 [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про пункти тимчасового розміщення біженців та Правил проживання у пункті тимчасового розміщення біженців : Держкомнацміграції

України; Наказ, Положення від 05.09.2002 № 31. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0797-02> .

19. Гудзь, А. О. Соціальні послуги бездомним особам та безпритульним дітям за законодавством України / А. О. Гудзь // Митна справа. – 2013. – № 6(90), ч. 2, кн. 1. – С. 320-325.

20. Медвідь, А. О. Право бездомних осіб і безпритульних дітей на додатковий соціальний захист / А. О. Медвідь // Право і суспільство. – 2015. – № 5-2, ч. 2. – С. 91-96.

21. Медвідь, А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей : дис...на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення» / А. О. Медвідь. – О., 2015. – 241 с.

22. Медвідь, А. О. Соціальний захист бездомних осіб похилого віку за законодавством України / А. О. Медвідь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Т. 2, вип. 24. – С. 191-193. – (Серія «Право»).

23. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк у тому числі неповнолітніх : метод. посіб. / за заг. ред. Т. В. Журавель, Ю. В. Пилипас. – К. : Версо-04, 2012. – 168 с.

24. Рекомендації по організації соціальної роботи з бездомними громадянами в регіонах / за ред. Л. І. Іьчука, О. В. Суліми. – Херсон : Вишемирівський, 2009. – 212 с.

25. Сташків, Б. І. Право соціального обслуговування : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2007. – С. 438-459. – (Вища освіта XXI століття).

26. Сташків, Б. І. Правове регулювання соціального забезпечення бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі / Б. І. Сташків // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 37. – О. : Юридична література, 2008. – С. 30-38.

27. Сташків, Б. І. Правовий супровід соціальної роботи з особами, звільненими з місць позбавлення волі / Б. І. Сташків // Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф., (Чернігів, 27 берез. 2008 р.). – Чернігів : Черніг. держ. ін-т права, соц. технол. та пр., 2008. – С. 108-117.

28. Сташків, Б. І. Реінтеграція безпритульних дітей : зміст та правове регулювання / Б. І. Сташків // Теоретичні та практичні проблеми трудового права та права соціального забезпечення : зб. матеріалів наук.-практ. семінару, (Чернігів, 4 груд. 2007 р.). – Чернігів, 2007. – С. 54–60.

29. Сташків, Б. І. Соціальне обслуговування бездомних громадян / Б. І. Сташків // Теоретичні та практичні проблеми трудового права та права соціального забезпечення : зб. матеріалів наук.-практ. семінару, (Чернігів, 4 груд. 2007 р.). – Чернігів, 2007. – С. 47–53.

30. Трюхан, О. В. Право на працевлаштування осіб, звільнених із місць позбавлення волі / А. О. Трюхан // Науковий вісник державного університету. – 2015. – Т. 2, вип. 2. – С. 82-87. – (Серія «Юридичні науки»).

Сташків Богдан Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник народної освіти України

Народився 23 червня 1948 року в с. Блажів Самбірського району Львівської області. Трудову діяльність розпочав у 1964 році. Без відриву від виробництва в 1967 році закінчив Полтавську середню школу № 11.

Упродовж 1968-1973 років навчався на юридичному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Після закінчення університету й отримання кваліфікації юриста був направлений на посаду викладача юридичних дисциплін Чернігівського юридичного технікуму.

З серпня 1973 року – викладач юридичних дисциплін, завідувач юридичним відділенням, заступник директора з навчальної роботи Чернігівського юридичного технікуму, а після його реорганізації – Чернігівського юридичного коледжу.

З утворенням Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (2003 р.) – заступник директора з навчальної роботи, а з 1 листопада 2005 року до 17 жовтня 2011 року – перший проректор з наукової та навчальної роботи названого інституту.

З 18 жовтня 2011 року до 31 жовтня 2012 року – проректор з навчально-виховної роботи Чернігівського державного технологічного університету. У даний час – професор кафедри трудового права, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету.

Автор понад 160 опублікованих наукових праць з питань правового регулювання соціального забезпечення в Україні і, в тому числі, трьох навчальних посібників з грифом МОН України: «Теорія права соціального забезпечення» (2005р.), «Право соціального обслуговування» (2007р.), «Вступ до права соціального забезпечення» (2014р.). У 2016 році ним було опубліковано навчальний посібник «Право соціального забезпечення. Загальна частина» (692 с.).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Богдан Іванович Сташків

Право соціального забезпечення

Особлива частина

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск В. А. Рудик, завідувач кафедри трудового права, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету

Редактор Г. І. Демченко

Коректор Н. В. Асадчева

Комп'ютерний набір та верстка Н. В. Асадчева

Підписано до друку 25.02.2018. Формат 60x84/16.

Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – 68,25. Обл.-вид. арк. – 68,5.

Тираж 300 пр. Замовлення № 18333.
